

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM VE
SONUÇLARI
(1946 – 1954)

Ülkühan ÖZDEMİR

2502100027

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Cezmi ERASLAN

İSTANBUL- 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Ülkühan ÖZDEMİR Numarası : 2502100027
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Danışmanı : Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Tez Savunma Tarihi : 24,01,2020 Saati : 14.00
Tez Başlığı : "Türk Siyasi Hayatındaki Değişim ve sonuçları 1946-1954"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. CEZMİ ERASLAN		Kabul
2-PROF.DR BÜLENT BAKAR		Kabul
3- PROF.DR SELMA YEL		KABUL
4-DOÇ.DR. ABDURRAHMAN BOZKURT		Kabul
5- DOÇ.DR FATİH M. SANCAKTAR		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU		
2-DR.ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU		

ÖZ

TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM VE SONUÇLARI

(1946 – 1954)

ÜLKÜHAN ÖZDEMİR

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler, uluslararası alanda yalnız kalmak istemeyen Türkiye'yi, çok partili siyasi hayata geçmek zorunda bıraktı. Yıllardır siyasetin içinde olan Celal Bayar'ın liderliğinde ortaya çıkan muhalefet hareketi, Demokrat Parti'nin kuruluşu ile sonuçlandı.

Demokrat Parti'nin kuruluşunun ardından halkın bu partiye ilgisinin artması ve diğer yandan dış politikadaki gelişmeler 1946-1950 döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) pek çok kanun değişikliğine gitmesine sebep oldu. Bu dönemde iç ve dış sebeplerin etkisiyle gerçekleşen 12 Temmuz Beyannamesi Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bu beyanname ile çok partili siyasi hayat daha güvenli bir şekilde gelişti. Türk siyasetinde ortaya çıkan değişim sürecinin etkisiyle her geçen gün, CHP hem hükûmet hem de parti olarak oldukça ılımlı bir politika takip etmeye başladı.

1947 yılında yapılan CHP 7. Kurultayı, CHP ve Türk siyaseti açısından büyük öneme sahiptir. Bu kurultayda alınan kararlar sonucunda pek çok alanda değişiklik yapıldı. Atatürk ilkeleri yeniden yorumlandı. CHP içindeki tek parti taraftarı radikal milletvekillerinin yönetimdeki etkileri her geçen gün azalırken değişim taraftarı isimlerin yönetimdeki etkileri arttı.

Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesiyle birlikte Türk siyasetinde yaşanan değişim süreci hız kazandı. Öncelikle iktidar-muhalefet rollerinin değişmesi CHP içinde liberalleşme hareketlerinin hızlanmasına sebep oldu. CHP ideolojisine hizmet eden Halkevleri kapatıldı. CHP malları hazineye devredildi. Laiklik alanındaki uygulamalar oldukça yumuşatıldı. Ekonomik alanda devletçilikten liberalizme

geçilmeye başlandı. Dışa açık bir ekonomi politikası takip edildi. Türkiye bu dönemde uluslararası alanda da aktif bir politika izledi.

1946-1950 döneminde CHP adına İsmet İnönü ve DP adına Celal Bayar'ın çok partili siyasi hayata geçilmesi ve değişim sürecinin yaşanmasında aktif rol oynadıklarını görmekteyiz. Her iki liderin izledikleri ılımlı ve soğukkanlı politika, bu sürecin başarılı olmasında temel etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: 12 Temmuz Beyannamesi, CHP 7. Kurultayı, Demokrat Parti, İsmet İnönü, Celal Bayar, liberalizm, laiklik.

ABSTRACT

TRANSFORMATION OF TURKISH POLITICS AND CONSEQUENCES (1946 – 1954)

ÜLKÜHAN ÖZDEMİR

The developments during and after the World War II have forced Turkey to switch to multi-party political life, who wanted to avoid being alone in international affairs. The opposition movement which was led by an experienced politician, Celal Bayar, resulted in the foundation of the Democratic Party (DP).

Following the foundation of the Democratic Party which has attracted public interest and developments in international affairs forced the Republican People's Party (CHP) to pass several laws between 1946 and 1950. The 12 July Declaration, which was a result of internal and external factors, has become a milestone in Turkish politics. This declaration allowed a safe transformation into the multi-party political system. As a result of the philosophical changes in politics, CHP began to pursue a moderate policy both as a government and as a political party.

The 7th Congress of the CHP in 1947 had a great significance for the CHP and Turkish politics. As a result of the decisions taken in this congress, a lot of changes made in several areas. Atatürk's principles were reinterpreted. The diminishing influence of pro-single-party radical MPs in the party management was quickly replaced by pro-transformation MPs.

When the Democratic Party came to power in 1950, the change in the mentality of Turkish politics has accelerated. First of all, the exchange of the roles as power and opposition led to the growth of liberalization movement within the CHP. "Halkevleri" serving the CHP ideology were closed. The CHP goods were transferred to the treasury. Practices in the field of secularism have been softened. In the economic field, the transition from statism to liberalism began. An open economy policy was adopted. Turkey has followed by an active policy in the international arena in this period.

Between 1946 and 1950, we see that İsmet İnönü on behalf of the CHP and Celal Bayar on behalf of the DP played an active role in the transition to multi-party political life and the process of philosophical change. The moderate and nonchalant policy pursued by both leaders was the key factor in the success of this process.

Keywords: Declaration of July 12, RPP 7th Congress, Democratic Party, İsmet İnönü, Celal Bayar, liberalism, secularism.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından ülkede cumhuriyet rejimini güçlendirmek ve inkılapları yerleştirmek amacıyla pek çok tedbir alındı. Bu tedbirler, İsmet İnönü döneminde yönetim şeklinin fiili olarak tek partili totaliter bir rejim haline dönüşmesine sebep oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış politikada meydana gelen gelişmeler sonucu Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildi. Bu dönemde siyasi hayatımızda hem zihniyet değişikliği hem de uygulamada pek çok değişiklik gerçekleşti. Söz konusu değişiklikler günümüzdeki çok partili siyasi hayatın temellerini oluşturduğu için oldukça önemlidir.

1946-1954 yılları arasında Türk siyasetindeki değişim sürecini ele aldığımız çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tek partili rejimin ortaya çıkışına değinmeyi konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun gördük. Birinci Bölümde çok partili siyasi hayata geçişin iç ve dış sebepleri üzerinde durduk. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen ve Türk siyasetinde değişimi zorunlu kılan gelişmelere yer verdik.

İkinci Bölümde, Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden süreçte meydana gelen olayları ele aldık. Bu süreçte kurulan ilk siyasi partinin Milli Kalkınma Partisi olmasına ve pek çok parti kurulmasına rağmen Demokrat Parti'nin ön plana çıkış sebepleri üzerinde durduk. Değişim süreci açısından önemli olan iç ve dış siyasi gelişmelere yer verdik. Üçüncü Bölümde ise 1946 genel seçimlerinden 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar olan dönemi, değişim süreci açısından ele aldık. 1923 yılından beri iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin, çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde, genel politikalarından verdiği tavizler ve aldığı kararlar üzerinde durduk. Burada özellikle bir dönem "Milli Şef" olarak adlandırılan İsmet İnönü ve onun yakın çalışma arkadaşlarının değişim sürecindeki etkilerini ortaya koymayı amaçladık. Bu çerçevede yapılan kanun değişikliklerini ve bu değişikliklerin yapılışı sırasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki görüşmelere yer verdik. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Partisi içindeki demokratikleşme çabalarına değinerek, tek partili totaliter zihniyete sahip eski siyasetçilerin yerini, demokratikleşme taraftarı modern anlayışa sahip siyasetçilerin almasını inceledik. Dördüncü Bölümde, 1950 genel seçimlerinden 1954 genel

seçimlerine kadar olan sürece yer verdik. Türk siyasetinde iktidar-muhalefet rollerinin Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında değişmesinin ardından gerçekleşen değişim sürecinin seyrini ele aldık. İktidar ve muhalefet partisi arasındaki ilişkilere yer verdik. Tek partili rejimin kuruluşuna ve Cumhuriyet Halk Partisi ideolojisinin yerleşmesine büyük katkı sağlamış olan Köy Enstitüleri ve Halkevleri'nin kapatılmasını ele aldık. Ayrıca bu dönemde gerçekleştirilen kanun değişikliklerine yer vererek, bu değişikliklerin Türk siyasetindeki değişim sürecini ortaya koyması bakımından önemine değindik.

Araştırmalarımız sırasında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarından geniş ölçüde yararlandık. Tutanaklarda bazı eksikliklerin olması araştırmamız sırasında karşılaştığımız önemli zorluklardan biriydi. Türk siyasetindeki değişim üzerinde dış politikanın etkisini ortaya koymaya çalışırken, Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin açık olmaması karşılaştığımız diğer bir zorluktu. Cumhuriyet Arşivi'ndeki çalışmamız sırasında bazı belgelerin özetleri ve içerikleri ya da tarihleri arasında farklılık olması ise bir diğer zorluktu.

Araştırdığımız dönem ile ilgili gazete taraması yaparak yorum ve haberleri inceledik. Dönemin gazeteci ve siyasetçileri tarafından kaleme alınmış olan günlük ve hatıraları inceledik. Tarafı yazılmış olma ihtimalini göz önüne alarak verilen bilgileri arşiv ve gazete haberleriyle karşılaştırarak kullandık. Diğer yandan erişime açık olan Amerikan arşivlerini tarayarak konumuzla ilgili belge ve haberlere ulaştık.

Araştırmamız sırasında konumuza ışık tutacak Yüksek Lisans ve Doktora tezlerini inceledik. Fakat bazı tezlerin YÖK'ün internet sitesinde erişime kapalı olması çalışmamızı güçleştirdi.

Tez süreci boyunca engin bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN'a, ayrıca yönlendirmeleriyle bana yol gösteren, değerli hocalarım Prof. Dr. Bülent BAKAR ve Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT'a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Çalışmalarım sırasında maddi ve manevi katkılarını esirgemeyen değerli dostlarım Emine Oya-Serdar Serdaroğlu çifti ile Meltem KIRIKTAŞ'a müteşekkirim.

Ayrıca bu süre zarfında destek ve anlayışlarını esirgemeyen değerli aileme, sabırlarından dolayı sevgili çocuklarım Mehmet ve Elif'e teşekkür ederim.

Ülkühan ÖZDEMİR

Ankara-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xx
KARİKATÜRLER LİSTESİ.....	xxi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxii

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN SEBEPLERİ.....	34
1.1 Çok Partili Hayata Geçilmesinin İç Sebepleri.....	34
1.1.1 İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Genel Ekonomik Durum ve Hükûmetlerin Uyguladığı Ekonomik Politikaların Olumsuz Etkileri.....	35
1.1.1.1 Refik Saydam Hükûmeti'nin Uyguladığı Ekonomik Politikalar.....	37
1.1.1.1.1 Milli Korunma Kanunu.....	41
1.1.1.1.2 Yeni Vergiler Konulması.....	44
1.1.1.1.3 Karne Uygulamasına Geçilmesi.....	45
1.1.1.1.4 Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Başlatılması.....	47
1.1.1.2 Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nin İzlediği Ekonomik Politikalar.....	48
1.1.1.2.1 Fiyatların Serbest Bırakılması.....	48
1.1.1.2.2 Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması.....	51
1.1.1.2.3 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması.....	57
1.1.2 Sosyal Sınıfların Genel Durumu ve Çıkarılan Kanunların Olumsuz Etkisi.....	60
1.1.2.1 İşçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları.....	61
1.1.2.2 Köylülerin Sosyo-Ekonomik Durumları.....	65
1.1.2.2.1 Kırsal Kesimde Var Olan Düzen ve Topraksızlığın Sebep Olduğu Problemler.....	67
1.1.2.2.2 Orman Köylüsünün Durumu ve Orman Kanunu'nun Köylüler üzerindeki Olumsuz Etkisi.....	69
1.1.2.2.3 Milli Korunma Kanunu'nun Köylüler Üzerindeki Olumsuz Etkisi.....	70
1.1.2.2.4 Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Uygulanması Sırasında Yaşanan Olumsuzlukların Etkisi.....	72
1.1.2.2.5 Köy Kanunu'nun Doğurduğu Olumsuz Sonuçlara Köylünün Duyduğu Tepki.....	72

1.1.2.2.6	Yol Vergisine Karşı Oluşan Tepkiler	73
1.1.2.2.7	Toprak Mahsulleri Vergisinin Oluşturduğu Tepkiler.....	75
1.1.2.2.8	Köy Enstitüleri Kanun'un Olumsuz Etkileri	77
1.1.2.3	Ticaret Erbabının Sosyo-Ekonomik Durumu	78
1.1.2.4	Memur ve Bürokratların Sosyo-Ekonomik Durumu	80
1.1.3	Nüfus Hareketleri.....	82
1.1.3.1	Bölgesel İç İsyanlar ve İsyanların Bastırılması İçin Alınan Tedbirlerin Toplum Üzerindeki Etkisi	83
1.1.3.2	Yurtdışından Türkiye'ye Yapılan Göçler.....	88
1.1.4	Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin Teşkilatlanması ve Mecliste Temsili Sorunu	89
1.1.5	Din ve Vicdan Özgürlüğünün Sınırlandırılmasıyla İlgili Uygulamaların Toplumda Sebep Olduğu Tepkiler.....	91
1.1.5.1	Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumda Meydana Getirdiği Hoşnutsuzluk	93
1.1.5.2	Din Eğitimi ve Din Adamı Yetiştirilmesiyle İlgili Sıkıntılar	95
1.1.5.3	Camilerin Amaçları Dışında Kullanılmasına Halkın Tepki Duyması	96
1.1.6	Üniversitelerin Durumu ve Akademisyenlerin Yürürlükteki Düzene Tepkileri	98
1.1.7	Basın Kanunu ve İktidarın Basın Üzerindeki Baskısı	101
1.1.7.1	1931 Matbuat Kanunu ve Yapılan Değişiklikler	102
1.1.7.2	Savaş Yıllarında Basının Genel Durumu.....	104
1.1.8	Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu'nun Toplumdaki Olumsuz Etkisi	107
1.1.9	CHP'nin Halktan Uzaklaşması.....	109
1.2	Çok Partili Hayata Geçilmesinin Dış Sebepleri.....	110
1.2.1	İkinci Dünya Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkiye'nin İzlediği Denge Politikası.....	110
1.2.1.1	Savaşta Tarafların Kesinleşmesi ve Türk Dış Politikasındaki Gel-Gitler	116
1.2.1.2	Savaşın Şiddetlenmesi ve Türkiye Üzerindeki Baskıların Artması	123
1.2.1.3	Türkiye'nin Savaş Dışı Kalmakta Direnmesi ve Türkiye'ye Karşı Müttefik Tepkilerinin Artması	131
1.2.1.4	Türkiye'nin Uluslararası Alanda Yalnız Kalması ve Müttefiklere Yanaşma Politikası İzlemesi.....	135
1.2.2	Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları	138

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

2.1	Çok Partili Hayata Geçerken Türkiye'nin İzlediği Dış Politika	145
2.1.1	Örgütlü Muhalefet Hareketinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Olaylar	152
2.1.2	Basında Demokrasi Tartışmaları	154
2.1.3	CHP'de Parti İçi Muhalefet	156
2.1.3.1	“Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun” Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Yaşanan Tartışmalar ve Muhalefet Hareketinin Oluşumuna Etkisi	156
2.1.3.2	Bütçe Görüşmeleri Sırasında Muhalif Milletvekillerinin Tavrı	168
2.1.3.3	Dörtlü Takrir (Önerge) ve Türk Siyaseti Açısından Önemi.....	169
2.1.3.4	1945 Ara Seçimleri ve Muhaliflerin Durumu	172
2.1.3.5	Muhaliflerin CHP ile Yollarının Ayrılması.....	172
2.1.3.6	Birleşmiş Milletler Anlaşmasının Onaylanması Sırasında TBMM'de Yaşanan Demokrasi Tartışmaları	175
2.1.4	Çok Partili Hayat Geçiş Sürecinde Kurulan İlk Parti: Milli Kalkınma Partisi	177
2.1.5	Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında İsmet İnönü'nün Konuşması ve Kamuoyunda Yankıları	179
2.1.6	Müstakil Grubun Denetim Vazifesini Yapamamasının Örgütlü Muhalefet İhtiyacını Doğurması	180
2.1.7	Anadolucular Hareketi ve CHP'nin Siyasi Düşüncesindeki Değişime Etkisi	181
2.2	Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	182
2.2.1	Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İç ve Dış Basında Yankıları ...	184
2.2.2	DP'nin Kuruluşuna CHP'den Gelen İlk Tepkiler	186
2.2.3	Demokrat Parti'nin Teşkilatlanması	188
2.2.4	CHP'de İktidarı Kaybetme Korkusu ve Alınan İlk Tedbirler	191
2.2.4.1	Toprak Mahsulleri Vergisinin Kaldırılması	191
2.2.4.2	Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu'nun Çıkarılması	192
2.2.4.3	CHP Olağanüstü Kurultayı'nın Yapılması.....	192
2.3	1946 Genel Seçimleri Öncesinde Kurulan Diğer Partiler	195
2.3.1	Sosyal Adalet Partisi	196
2.3.2	Liberal Demokrat Partisi	196
2.3.3	Çiftçi ve Köylü Partisi.....	197
2.3.4	Türk Sosyal Demokrat Partisi	197

2.3.5	Türkiye Sosyalist Partisi	198
2.3.6	Türk Sosyalist İşçi Partisi (T.S.İ.P)	198
2.3.7	Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi.....	199
2.3.8	Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (T.S.E.K.P)	199
2.3.9	Yalnız Vatan İçin Partisi.....	200
2.3.10	Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi	200
2.3.11	Aritma Koruma Partisi (ARK).....	200
2.3.12	İslam Koruma Partisi	201
2.4	CHP'de Liberalleşme Çabaları	201
2.4.1	Cemiyetler Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Sınıf Esasına Dayalı Siyasi Partilerin Kuruluşuna İzin Verilmesi	202
2.4.2	Üniversiteler Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Üniversitelerin Özerk Hale Gelmesi.....	204
2.4.3	Matbuat (Basın) Kanunu'nunda Değişiklik Yapılması ve Gazete Kapatmanın Zorlaştırılması.....	206
2.4.4	Milletvekili Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Tek Dereceli Seçim Prensibinin Kabul Edilmesi.....	207
2.5	Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İlk Seçimleri.....	209
2.5.1	Belediye Seçimleri ve Türk Siyasetindeki Önemi.....	209
2.5.1.1	Belediye Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	210
2.5.1.2	Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması.....	211
2.5.1.3	Belediye Seçimlerine Partilerin Hazırlıkları ve Seçim Kampanyaları.....	212
2.5.1.4	Belediye Seçimlerinin Sonuçları ve Yolsuzluk Söylentileri.....	215
2.5.2	21 Temmuz Genel Seçimleri	218
2.5.2.1	Genel Seçimlerin Erkene Alınması ve Muhalefetin Tepkisi ...	219
2.5.2.2	İktidar ve Muhalefet Partilerinin Seçim Kampanyaları	222
2.5.2.3	Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi	229
2.5.2.4	Amerikan Basınında 21 Temmuz Seçimleri	231
2.5.2.5	Seçimlerin Yapılması	232
2.5.2.6	Seçimlerin Sonuçları	234
2.5.2.7	Yolsuzluk İddiaları ve Seçim Sonuçlarına Muhalefetin İtirazları.. ..	235
2.5.2.8	1946 Genel Seçimlerinin Basına Yansıması	239
2.6	Dış Politikanın Etkisi Altında CHP İktidarının İdeolojilere Bakış Açısının Değişmesi	240

2.6.1	Komünizmin Tehlike Olarak Görülmesi ve Komünizm ile Mücadele	241
2.6.1.1	Tan Gazetesi Olayı ve Hükûmetin Tavrı.....	242
2.6.1.2	Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi ile Sol Düşünce Üzerindeki Baskının Artması.....	245
2.6.2	Turancılık Fikrinin Tehlike Olarak Görülmesi ve Mücadele Edilmesi	246

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

3.1	1946-1950 Döneminde Gerçekleşen Önemli Siyasi Olaylar	249
3.1.1	Recep Peker Hükûmeti Dönemi ve CHP'deki Radikal Kanadın Değişime Ayak Diremesi.....	250
3.1.1.1	Hükûmet Programı ve Mecliste Yaşanan İlk Tartışmalar	251
3.1.1.2	Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar ve Tutanaklarının İncelenmesi.....	252
3.1.1.3	Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül Kararları..	254
3.1.1.3.1	Devalüasyon ve Basında İlk Tepkiler.....	256
3.1.1.3.2	Devalüasyon Kararına DP'nin Tepkisi	257
3.1.1.3.3	Devalüasyonun Sonuçları ve Tepkiler	258
3.1.1.3.4	Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün VIII. Dönem TBMM'yi Açış Konuşmasının Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Açısından Önemi..	259
3.1.1.3.5	Recep Peker Hükûmeti'nin Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Çabaları Karşısında İstifa Etmesi	259
3.1.2	Hasan Saka Hükûmetleri Döneminde Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Süreci	262
3.1.2.1	Yeni Yasama Yılı'nın Açılışı ve İsmet İnönü'nün Konuşmasının Türk Demokrasisinin Gelişimi Açısından Önemi.....	267
3.1.2.2	II. Hasan Saka Hükûmeti Dönemi ve Değişim Taraftarlarının Yönetimdeki Rolünün Artması	268
3.1.3	Şemsettin Günaltay'ın Başbakan Olması ve Behçet Kemal Çağlar'ın İstifası.....	271
3.2	Dış Politikadaki Gelişmelerin Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Etkisi	274
3.2.1	Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi	275
3.2.2	Türk-Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma ve Türk İç Politikasına Etkisi	280
3.2.2.1	Truman Doktrini	280
3.2.2.2	Marshall Planı	282
3.2.2.3	12 Temmuz Türk-Amerikan Yardım Anlaşması.....	285

3.2.3	Türkiye'nin Avrupa Konseyine Girmesi	286
3.2.4	NATO'nun Kuruluşu ve Türk Dış Politikasına Etkileri	287
3.3	İktidar Muhalefet İlişkileri ve 12 Temmuz Beyannamesinin İlanı ...	288
3.3.1	Sıkıyönetim (Örfi İdare) Kararının Uzatılması	289
3.3.2	Bütçe Görüşmeleri ve DP'nin Meclisi Terk Etmesi	291
3.3.3	12 Temmuz Beyannamesinin İlanı ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi	296
3.3.3.1	12 Temmuz Beyannamesinin İçeriği ve Önemi	299
3.3.3.2	12 Temmuz Beyannamesinin İlanına Basında Tepkiler.....	301
3.3.3.3	12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyaseti Açısından Önemi ve Sonuçları.....	303
3.3.4	CHP Hükümetleri ve DP İlişkileri	304
3.4	CHP 7. Kurultayı ve DP Kongreleri.....	305
3.4.1	CHP 7. Kurultayı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi	305
3.4.1.1	Kurultayın Toplanması ve Çalışmaları	308
3.4.1.2	Tüzük ve Programda Yapılan Değişiklikler.....	309
3.4.1.2.1	Atatürk İlkelerinin Yeniden Yorumlanması	311
3.4.1.2.2	Halkevlerinin Siyasi Faaliyetlerine Son Verilmesi.....	315
3.4.1.3	Kurultayın Önemi ve Sonuçları	316
3.4.2	DP Kongreleri ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi....	318
3.4.2.1	DP'nin İlk Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı'nın Kabulünün Türk Siyaseti Açısından Önemi	318
3.4.2.1.1	Hürriyet Misakı'nın Kabul Edilmesi ve Önemi	320
3.4.2.2	DP'nin İkinci Kongresi ve Husumet Andı'nın Kabulünün Türk Siyasetine Etkisi	325
3.5	Köy Enstitüleri ile İlgili Değişiklik Yapılması	328
3.6	Laiklik Uygulamalarında Değişim ve Dini Eğitim	331
3.6.1	Din Eğitimi ile İlgili Gelişmeler.....	333
3.6.1.1	İmam-hatip Kurslarının ve İlahiyat Fakültesi'nin Açılması.....	336
3.6.1.1.1	İlkokullarda Dini Eğitiminin Başlaması	338
3.6.2	Toplumsal Hayatta Laiklik Uygulamalarıyla İlgili Değişiklikler ...	339
3.6.2.1	Arapça Ezan Tartışmaları	340
3.6.2.2	Kur'an-ı Kerim Öğrenilmesine ve Dini Yayınlarla İzin Verilmesi ..	340
3.6.2.3	Türebelerin Açılması	341

3.6.3	Basında Laiklik Tartışmaları	342
3.7	Türk Siyasetindeki Zihniyet Değişimi ve Partiler Üzerindeki Etkisi	344
3.7.1	CHP İçinde Yaşanan Tartışmalar ve Gruplaşma	344
3.7.1.1	Otuzbeşler Grubunun Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi.....	345
3.7.1.2	Falih Rıfki Atay'ın Ulus Gazetesinden İstifası ve CHP 7. Kurultayı'nda İlimli (Otuzbeşler)-Radikal Çekişmesi	346
3.7.2	DP'de Bölünme	349
3.7.2.1	Bölünmenin Sebepleri.....	350
3.7.2.1.1	Kenan Öner'in istifası	351
3.7.2.1.2	Muvazaa İddiaları	352
3.7.2.2	DP İçinden Çıkan Grup ve Partiler	353
3.7.2.2.1	Müstakil Demokratlar Grubunun Kurulması	353
3.7.2.2.2	Millet Partisi'nin Kurulması	354
3.8	Komünizm ve İrtica İle Mücadele.....	357
3.8.1	TCK'nın 141, 142 ve 163. Maddelerinin Ağırlaştırılması	357
3.8.2	İnsan Hakları Cemiyetinin Kuruluşu ve Kapatılışı	359
3.8.3	Sol Görüşlü Siyasi Partilerin, Sendikaların ve Yayın Organlarının Kapatılması	361
3.8.4	Sol Görüşlü Hocaların Üniversiteden Uzaklaştırılmaları.....	362
3.9	Antidemokratik Kanunlar ile İlgili Düzenlemeler	364
3.9.1	Matbuat Kanunu ile İlgili Değişiklikler ve Gazete Çıkarmanın Kolaylaştırılması	365
3.9.2	Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve "Gizli Oy-Açık Sayım" Prensibinin Kabul Edilmesi	369
3.9.3	Sendikalar Kanunu ve İşçilere Toplu Sözleşme Hakkı Verilmesi	376
3.9.4	Toprak Kanunu'nda Değişiklik Yapılması	378
3.9.5	Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun 18. Maddesinin Kaldırılması	379
3.9.6	İstiklal Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanununun Kabulü ...	381
3.10	Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi.....	381
3.10.1	İl Genel Meclisi Seçimleri	381
3.10.2	Muhtar Seçimleri	382
3.10.3	Ara seçimler	383
3.10.4	Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Gizli Oy-Açık Sayım Prensibine Dayalı Genel Seçimleri: 1950 Genel Seçimleri	388

3.10.4.1	Partilerin Seçim Bildirgeleri ve Propaganda Faaliyetleri	390
3.10.4.2	Partilerin Milletvekili Aday Listeleri	394
3.10.4.3	14 Mayıs Seçimlerinin Yapılması ve Seçim Sonuçları	395
3.10.4.4	İç ve Dış Basında 14 Mayıs Seçimleri	399
3.10.4.5	14 Mayıs Seçimlerinin Partiler Üzerindeki Etkisi	401

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

4.1	Hükûmetler ve Önemli Siyasi Gelişmeler	406
4.1.1	I. Menderes Hükûmeti Dönemi	406
4.1.2	II. Menderes Hükûmeti Dönemi	411
4.2	Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları	412
4.2.1	Kore'ye Asker Gönderilmesi ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi	412
4.2.1.1	Türkiye'nin Kore'ye Asker Göndermesi ve Yankıları	413
4.2.1.2	Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci	417
4.2.2	Bölgesel İttifaklar Kurulması ve Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyada Öneminin Artması	421
4.2.2.1	Balkan Paketi'nin Kurulması	421
4.2.2.2	Bağdat Paketi (CENTO)'nin Kurulmasına Doğru	422
4.2.3	Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri	424
4.2.4	Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika'yı Ziyareti	424
4.2.5	Amerikan Yardımları	425
4.3	Türk Siyasetindeki Değişim Sürecinde Parti İçi Muhalefet Hareketleri	427
4.3.1	DP Kongresi ve Parti İçi Muhalefetin Güçlenmesi	428
4.3.1.1	DP'nin 3. Büyük Kongresi (15-20 Ekim 1951)	429
4.3.1.2	Türkiye Köylü Partisi'nin Kurulması	430
4.3.2	Muhalefet Yıllarında CHP Kurultayları ve Kurultayların CHP'deki Değişime Etkisi	431
4.3.2.1	CHP 8. Kurultayı ve Kasım Gülek'in İnönü'ye Rağmen Genel Sekreter Seçilmesi	432
4.3.2.2	CHP 9. Kurultayı: Kadın ve Gençlik Kollarının Kurulması	434
4.3.2.3	CHP 10. Kurultayı ve Parti İçi Demokrasinin Gelişimi	436
4.4	Laiklik ile İlgili Uygulamalarda Değişim	437
4.4.1	Laiklik ile İlgili Sosyal Hayattaki Değişim	441
4.4.1.1	DP'nin İlk İcraatı: Arapça Ezan Yasağının Kalkması	441

4.4.1.2	Dini Yayın Yasağının Kaldırılması	444
4.4.1.3	Hac Ziyareti	446
4.4.1.4	Osmanlı Hanedanının Bazı Üyelerinin Ülkeye Dönüşlerine İzin Verilmesi	446
4.4.2	Din Eğitimi ile İlgili Değişiklikler	448
4.4.2.1	İlkokullarda Din Derslerinin Program İçine Alınması	450
4.4.2.2	İmam-hatip Okullarının Açılması	450
4.4.2.3	Köy Enstitülerinin Kapatılması	451
4.5	Aşırı Sağ ve Aşırı Sol Akımlarla Mücadele	454
4.5.1	Aşırı Sol (Komünizm) ile Mücadele	455
4.5.2	Aşırı Sağ Akımlar ile Mücadele	459
4.5.2.1	İrtica ile Mücadele	459
4.5.2.1.1	Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Çıkarılması	460
4.5.2.1.2	Malatya Suikasti ve Büyük Doğu Dergisi'nin Kapatılması	464
4.5.2.1.3	Millet Partisi'nin Kapatılması	465
4.5.2.2	Turancılık ile Mücadele	466
4.6	DP İktidarı Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkilerindeki Değişim ...	468
4.6.1	Muhalefet Partisi Olarak CHP'nin Değişimi	469
4.6.2	Bürokraside Değişim ve Devri Sabık Tartışmaları	472
4.6.3	Memur ve Bürokratlara Siyaset Yasağının Getirilmesi	476
4.6.4	"Devr-i İsmet" in Sona Erdirilme Çabaları	476
4.6.5	1924 Anayasası'nın Dilinin Değiştirilmesi	477
4.6.6	Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarının Hazineye Devri ..	478
4.6.6.1	Halkevlerinin Kapatılması	480
4.6.6.2	CHP Mallarının Hazineye Devri	485
4.6.7	İnönü-Menderes Düellosu ve İlişkilerin Yumuşaması	491
4.7	Ekonomi Politikalarında Değişim	493
4.7.1	Devletçilikten Liberalizme Geçiş	495
4.7.2	Kapalı Ekonomi Politikasından Dışa Açık Ekonomi Politikasına Geçiş	496
4.7.2.1	Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu	496
4.7.2.2	Petrol Kanunu	503
4.8	DP İktidarı Döneminde Yapılan Başlıca Kanun Değişiklikleri	513
4.8.1	Basın Kanunu	513

4.8.2	İşçilerle ilgili Düzenlemeler	517
4.8.3	Üniversiteler Kanunu	519
4.8.4	Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması.....	520
4.9	Ordu-Siyaset İlişkisi.....	521
4.10	Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi	523
4.10.1	Muhtar Seçimleri	523
4.10.2	Belediye Seçimleri.....	525
4.10.3	İl Genel Meclisi Seçimleri	526
4.10.4	1951 Ara Seçimleri	526
4.10.5	1954 Genel Seçimleri	529
	SONUÇ.....	536
	BİBLİYOGRAFYA	541
	ÖZGEÇMİŞ.....	575

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1-1: Cumhuriyet, 28 İncikânun 1943.....	55
Fotoğraf 1-2: Cumhuriyet, 23 İncikânun 1943.....	79
Fotoğraf 1-3: Cumhuriyet, 4 Şubat 1943	126
Fotoğraf 2-1: Cumhuriyet, 11 Mart 1946	152
Fotoğraf 2-2: Ulus, 24 Mayıs 1946.....	213
Fotoğraf 2-3: Cumhuriyet, 27 Mayıs 1946.....	215
Fotoğraf 2-4: CHP Seçim Afişleri Ulus, 18 Temmuz 1946.....	226
Fotoğraf 3-1: Ulus, 13 Temmuz 1947.....	285
Fotoğraf 3-2: Ulus, 19 Mart 1949	287
Fotoğraf 3-3: Ulus 12 Temmuz 1947.....	300
Fotoğraf 3-4: Cumhuriyet, 5 Aralık 1947	348
Fotoğraf 4-1: Ulus, 21 Mayıs 1950.....	405
Fotoğraf 4-2: Ulus, 24 Kasım 1950	482
Fotoğraf 4-3: Yeni Ulus, 19 Aralık 1953	491
Fotoğraf 4-4: Yeni Ulus, 29 Ocak 1954	508
Fotoğraf 4-5: Cumhuriyet, 22 Temmuz 1953.....	520
Fotoğraf 4-6: Yeni Ulus, 27 Ocak 1954	529
Fotoğraf 4-7: Yeni Ulus, 20 Mart 1950	531
Fotoğraf 4-8: Cumhuriyet, 2 Mayıs 1954.....	533

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Karikatür 1-1: Akşam, 6 Nisan 1943.....	39
Karikatür 2-1: Cumhuriyet, 4 Nisan 1946	149
Karikatür 2-2: Cumhuriyet, 5 Nisan 1946	151
Karikatür 2-3: Cumhuriyet, 28 Şubat 1946	185
Karikatür 2-4: Cumhuriyet, 1 Haziran 1946	202
Karikatür 2-5: Cumhuriyet, 28 Şubat 1946	205
Karikatür 2-6: Yeni Sabah, 28 Şubat 1943.....	219

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A.y.	: Aynı yer
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
B.	: Birleşim
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
bsm	: Basım
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Devre, Dönem
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
No	: Numara
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
S.B.F.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
s.s.	: sayfa sayısı
S.sayısı	: Sıra sayısı
t.y.	: yayım tarihi yok

TBMMTD : Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

TBMMZC : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Ter. : Tercüme

vd. : ve devamı

vb. : ve benzeri

y.y. : yayım yeri yok

Yay. Haz. : Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

A. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan 1945 yılına kadar geçen sürede tek partili bir sistem ile yönetildi. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ortaya çıkan iç ve dış gelişmelerin etkisiyle Türkiye'de yeni siyasi partiler kuruldu. Bu partilerden en önemlisi Türk siyasetindeki değişimin sembollerinden biri olan Demokrat Parti'dir. Bu çalışmanın amacı: 1946-1954 yılları arasında Türk siyasi hayatında görülen değişim sürecini incelemektir. Çalışmamızın 1946'da başlamasının sebebi: Demokrat Parti'nin bu tarihte kuruluşuyla birlikte Türk siyasi hayatında hızlı bir değişim sürecinin yaşanmaya başlamasıdır. 14 Mayıs 1950'de gerçekleşen genel seçimler ile Türk siyasetinde iktidar-muhalefet rolleri değişmiş, Demokrat Parti iktidara geçerken Cumhuriyet Halk Partisi muhalefete geçmiştir. Demokrat Parti 2 Mayıs 1954 genel seçimlerine kadar olan süreçte Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesi ve tek parti rejiminin sona ermesi için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Başka bir deyişle Demokrat Parti on yıllık iktidarının ilk döneminde, 1946'da başlamış olan değişim sürecini 1954'e kadar hız kesmeden devam ettirmiştir. 1946-1954 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti hem iktidar hem de muhalefette buldukları için her iki partinin değişim sürecine katkılarını karşılaştırmak amacıyla çalışmamızı 1954'e kadar getirdik.

Araştırmamız sırasında Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden oldukça istifade ettik. Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları ile Resmi Gazete ve Düstur çalışmamızda sıkça başvurduğumuz kaynaklar oldu. Ayrıca Ayın Tarihi'ni ve dönemin önemli gazetelerini tarayarak araştırmamıza ışık tutacak haber ve yorumları tespit ettik.

Araştırmamızda Osman Akandere'nin "Milli Şef Dönemi" adlı eseri yararlandığımız önemli çalışmalardan biri oldu. Süreli yayınlar ve basılı kaynaklardan yararlanarak hazırlanmış olan bu eser, çok partili siyasi hayata geçişin sebeplerini incelemektedir.

Araştımlarımız sırasında dış politika ile ilgili gelişmeleri ve değişim s¼recini incelerken Cemil Hasanlı'nın "Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: T¼rk-Sovyet İlişkileri" adlı eseri çalışmamıza ışık tuttu. Hasanlı'nın Rus arşivlerinden yararlanarak hazırladığı bu eser, 1939-1953 yılları arasındaki T¼rk-Sovyet ilişkilerini ele almaktadır. T.C. Dışışleri Bakanlığı Arşivi'nin kapalı olması, bu eseri çalışmamız için daha da önemli kıldı. T¼rk dış politikasındaki değişimi incelerken yararlandığımız önemli kaynaklardan biri de Selin M. Bölme'nin "İncirlik Üss¼: ABD'nin Üs Politikası ve T¼rkiye" adlı eseri oldu. Eser, T¼rkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında askeri anlamda NATO ve Amerika'ya verdiği tavizleri incelemektedir. Nuri Karakaş'ın, "T¼rk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)" adlı eseri de T¼rkiye ile Amerika arasındaki ilişkileri incelerken yararlandığımız önemli kaynaklardan biridir.

T¼rk siyasetindeki değişim s¼recinin en önemli unsurlarından biri olan Demokrat Parti'nin kuruluşu, vizyonu ve faaliyetleriyle ilgili olarak Mustafa Albayrak'ın "T¼rk Siyasi Tarihi'nde Demokrat Parti", Hüseyin şeyhanlıoğlu'nun "T¼rk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti", Cem Eroğul'un "Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi" adlı eserleri çalışmamıza ışık tuttu. Diğer yandan Ahmet Demirel'in "Tek Partinin Yükselişi" ve "Tek Partinin İktidarı" adlı eserleri incelediğimiz dönem öncesiyle ilgili bilgi edinmemize yardımcı oldu.

Kadri Unat'ın "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevişahsına Münhasır bir Muhalif Grup: Otuzbeşler" adlı makalesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nde değişimin önc¼s¼ olan Otuzbeşler adlı gruba dikkat çekmektedir.

B. Tek Parti Rejiminin Kurulması ve Güçlenmesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde mutlakiyet yönetimi hük¼m sürmekteydi. XVIII. yüzyıldan itibaren Batı'da meydana gelen gelişmeler ve Osmanlı'nın bunları takip edememesi sebebiyle var olan güçler dengesi Osmanlı'nın aleyhine bozulmaya başladı. Fransız İhtilali'nin ardından ortaya çıkan milliyetçilik, eşitlik gibi kavramlar çok uluslu devletleri tehdit etmeye başlayınca Osmanlı devlet adamları bazı tedbirler almak zorunda kaldılar. Bu çerçevede önce 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edildi. Ardından Avrupalı devletlerin baskısıyla İslahat Fermanı yür¼rl¼ęe girdi. Bu arada Batı ile artan ilişkilere paralel olarak Osmanlı'da artık Batı k¼lt¼r¼n¼ bilen, oradaki gelişmeleri yakından takip eden bir aydın z¼mresi ortaya ıktı. Bu z¼mre

devletin kötüye gidişini engellemek ve devleti yıkılmaktan kurtarmak amacıyla çareler aramaya başladı. Nitekim bu arayışın sonucunda 1876'da I. Meşrutiyet ilan edildi. Kısa süren bu denemenin ardından 1908'de yeniden meşruti yönetime geçildi. Padişahın yetkileri önceki döneme göre kısıtlanmış, parlamentonun yetkileri artırılmıştı. Ancak bu gelişmeler tek adamın egemenliğini ortadan kaldırmaya yetmedi.

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açıldı. Bir devlet ya da rejim adından bahsedilmiyordu; ancak bu gelişme millet iradesini vurgulaması bakımından önemliydi. 20 Ocak 1921'de ilan edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 1. maddesi "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*" şeklindeydi. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasının ardından 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı. Gazi Mustafa Kemal, Türkiye'de cumhuriyet rejimini kurmak ve demokrasiyi gerçekleştirmek için Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'ni 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'na çevirerek ilk adımı attı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. 1924 Anayasası'nda "*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.*" ifadesi tekrarlandı. Bütün bu gelişmeler Türkiye'de geleneksel siyasi demokrasinin yerleşmesi açısından önemlidir. Ancak henüz ülkede demokrasiden söz etmek mümkün değildi. İç ve dış koşullar buna imkân tanımamaktaydı. Çünkü ülkede saltanat kurumları hala varlığını devam ettirmekteydi. Diğer yandan toplum demokrasiye hazır değildi, hatta demokrasinin ne olduğunu bile bilmiyordu. O halde öncelikle toplum demokrasi için hazırlanmalı ve geçmişten kalan müesseseleri ortadan kaldırılmalıydı. Bu kolay olmayacaktı. Zamana ihtiyaç vardı. Çünkü halk eskiye sıkı sıkıya bağlıydı. Ayrıca halkın büyük bir çoğunluğu okuma-yazma bile bilmiyordu.

Gazi Mustafa Kemal, rejimi yerleştirmek için çaba sarf ederken meydana gelen bazı gelişmeler maalesef ülkede onun isteğinin aksine tek parti iktidarının kurulmasına ve her geçen gün bunun güçlenmesine vesile oldu. Gazi Mustafa Kemal tek parti iktidarının güçlenmesini engellemek için ciddi anlamda çaba sarf etti. Onun döneminde iki kez çok partili hayata geçiş için teşebbüste bulunuldu. Ancak her iki teşebbüs de çok partili hayata geçiş yerine tek parti iktidarının güçlenmesine sebep oldu.

Tek parti iktidarının güçlenmesine sebep olan başlıca olayları şu şekilde ele inceleyebiliriz:

Örgütlü İlk Muhalefet Hareketi ve Takrir-i Sükûn Kanununun Çıkarılması

I. Mecliste var olan ve yapılması düşünülen inkılaplara engel olabileceklerine inanılan ikinci grup milletvekillerinden hiç kimse II. Meclise seçilemedi. Buna rağmen kısa süre içinde Mecliste muhalif bir grup oluştu ki bunu I. Meclisteki ikinci grubun devamı olarak düşünebiliriz.¹ İstanbul basınının da desteklediği bu muhalefet hareketi hızla büyüdü.

Parti içinde ve TBMM’de vekiller arasında ciddi anlaşmazlıklar vardı. Saltanatın kaldırılması sırasında gergin anlar yaşanmıştı. Cumhuriyet’in ilanı sırasında izlenen yol, bu gerginliği daha da artırmıştı.² 1924 yılına gelindiğinde rejimi güvenceye alabilmek için önemli inkılaplar yapıldı. Özellikle laiklik ile ilgili olarak yapılan bu inkılaplar, inkılap karşıtları tarafından büyük tepkiyle karşılandı.³

20 Nisan 1924’te Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulü, Mecliste Gazi Mustafa Kemal taraftarları ile muhalifler arasındaki uçurumu derinleştirdi. Anayasanın 23. maddesine göre Milletvekilliği ile devlet memurluğu aynı kişide bulunamazdı. Dolayısıyla bu durumda olanlar milletvekilliği ya da devlet memurluğundan birini tercih edeceklerdi. Mustafa Kemal özellikle ordu mensubu olan milletvekillerinin, milletvekilliğinden istifa ederek görevlerine dönmelerini istedi.⁴ Refet Bey⁵ ve Kazım

¹ I. Meclisin muhalif Milletvekillerinden ve Milli Mücadele’nin önemli isimleri olan Rauf (Orbay), Refet (Bele), Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar Paşa ile Adnan (Adivar) gibi isimler Meclise girebilmişlerdi. Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2014, s.72.

² Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı hanedanına bağlılığı ile bilinen bu yüzden cumhuriyetin ilanına karşı çıkacaklarını düşündüğü, Milli Mücadele’nin ve TBMM’nin önde gelen isimlerinden Rauf Bey (Orbay), Refet Bey (Bele) ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa İstanbul’da iken onlara danışmadan ve haber vermeden Ankara’da Cumhuriyeti ilan etti. Erik Jan Zürcher, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 4. bsk., İstanbul, İletişim, 2013, s.53.

³ 3 Mart 1924’te halifelik kaldırıldı. Halife ve Osmanlı hanedan üyeleri ülke dışına çıkarıldı. Şer’iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırıldı. Din işlerine bakmak üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim karma oldu, bütün okullar Maarif Vekâleti’ne bağlandı. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 4. Basım, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.564-565.

⁴ Bunun üzerine Kazım (Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşalar milletvekilliğinden istifa ederek orudaki görevlerine döndüler. Bazıları ise tam tersine milletvekilliğini tercih ettiler. Mustafa Kemal, hiç hoşlanmadığı bu durumu Nutuk’ta “Paşalar Komplosu” olarak değerlendirmektedir. **Nutuk**, s.566-572.

⁵ Milletvekilliğinden istifa etmiş olan Refet (Bele) Beyin istifasını geri alması bu haberlerin asılsız olmadığı şeklinde yorumlandı. Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, c.III, İstanbul, Rey Yayınları 1970, s.143.

(Karabekir) Paşa görevinden istifa etti.⁶ Bir süre sonra Ali Fuat Paşa da ordudaki görevinden ayrılarak Ankara'ya geldi.

1924 yılının sonbaharında iktidardan memnun olmayan bir grup muhalif tarafından yeni bir partinin kurulacağı şeklindeki haberler İstanbul basınında yer almaya başladı. 9 Kasım'da Halk Fırkası'ndaki muhalif mebuslardan on bir kişi partilerinden istifa etti.⁷ Bu isimler yeni bir parti kurmak için yoğun bir şekilde çalışmaya başladılar. Bu sırada yeni kurulacak partinin adında “Cumhuriyet” ifadesinin yer aldığını öğrenen Halk Fırkası üyeleri bu durumdan oldukça rahatsız oldular. Derhal harekete geçtiler ve bu ifadeyi muhalif bir partiye mal etmemek için partilerinin adını “Cumhuriyet Halk Fırkası” olarak değiştirdiler.⁸

İktidar partisinden ayrılan milletvekilleriyle sayıları 29'a ulaşan muhalifler tarafından 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara'da yeni bir parti kuruldu. Partinin adı “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” (TCF) oldu.⁹ Böylece ilk Meclisten beri var olan muhalefet, bu partinin kuruluşuyla siyasi bir kimlik kazandı. Bu durum kendiliğinden ortaya çıkmış bir muhalefet hareketi olması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca

⁶ Gazetelere verdiği beyanatta “Ordu müfettişliğinden istifayla mebuslukta memlekete daha faydalı olacağıma inanıyorum.” diyordu. Yalman, **a.g.e.**, s. 141; Kâzım (Karabekir) Paşa, cumhuriyeti koruma düşüncesiyle milletvekilliğini tercih ettiğini belirtmektedir. Kâzım Karabekir, **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s.311.

⁷ Bunlar; İstanbul Milletvekilleri İsmail (Canbolat), Dr. Adnan (Adivar) Beyler, Refet ve Rauf Paşa, Erzurum Milletvekilleri Rüştü Paşa, Halis bey ile Ziyaettin Efendi, Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Erzincan Milletvekili Sabit Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey, Ordu Milletvekili Faik Bey'dir. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-**, c.2, İstanbul, Emre yayınları, 1993, s.162; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, 2. bsm. İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982, s.160.

⁸ Falih Rifki, Atay, **Çankaya; Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, Bateş, 1984, s.394; Metin Eriş, **Osmanlıdan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasî Hayatı ve Kemâlizm**, İstanbul, Bilge Oğuz, 2012, s.124; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 3. bsk., Ankara, TTK, 2000, s. 425; Orbay, **a.g.e.**, s.163; Şerafettin Turan, **Kökleri Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000, s.27.

⁹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın genel başkanı Kazım (Karabekir) Paşa (İstanbul) idi. İkinci başkanlar ise Dr. Abdülhak Adnan (Adivar) (İstanbul) ile Hüseyin Rauf (Orbay) (İstanbul) Beyler idi. Genel sekreter Ali Fuad (Cebesoy) (Ankara) Paşaydı. Partiye katılan diğer Milletvekillerinin isimleri ve seçim bölgeleri ise şöyledir: Cafer Tayyar Paşa (Edirne), Sabit Bey (Erzincan), Halet Bey (Erzurum), Münir Bey (Erzurum), Rüştü Bey (Erzurum), Halit Bey (Ertuğrul), Arif Bey (Eskişehir), İhsan Bey (Ergani), Ahmed Şükrü (İzmit), Osman Nuri (Bursa), Necati Bey (Bursa), Feridun Fikri Bey (Dersim), Halis Turgut Bey (Sivas), Ahmet Muhtar Bey (Trabzon), Rahmi Bey (Trabzon), Hoca Kamil Efendi (Afyonkarahisar), Hulusi Bey (Karesi), Halit Bey (Kastamonu), Zeki Bey (Gümüşhane), Besim Bey (Mersin), Abidin Bey (Manisa), İsmail Canbolat (İstanbul), Bekir Sami Bey (Sivas), Refet Bey (İstanbul), Faik Bey (Ordu). Cemal Kutay, **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, c.5, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992, s.232-233.

sonuçları bakımından tek parti rejiminin kurulmasına etki ettiği için konumuz açısından oldukça önemlidir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturan milletvekillerinin arasında tam bir fikir birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bir kısmı serbest seçimli özgür bir meclisin oluşmasını isteyen demokrasi savunucularıydı. Bazıları ülkenin iyiye gitmesi için mücadele vermekteydi. Bir kısmı ise eski İttihatçıydı.¹⁰ Parti programında partinin dini duygulara saygılı olduğunun belirtilmesi fırkanın devrimlerin karşısında olduğu şeklinde değerlendirilmesine sebep oldu. Gazi Mustafa Kemal de böyle düşünmekteydi. Nutuk'ta bu düsturu amaç edinmiş kişilerden iyi niyetle bahsedilemeyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca partinin adına da tepki göstererek "*Cumhuriyeti doğduğu gün boğmak isteyenlerin*" kurdukları partiye "*Terakkiperver Cumhuriyet*" adını vermelerini samimiyetsiz bulunduğunu belirtmektedir. Parti mensuplarının bu isim altında halkın dini duygularını kullanarak yapılan inkılapları ortadan kaldırmayı amaçladıklarını savunmaktadır.¹¹

Gazi Mustafa Kemal, her ne kadar demokratik hayata geçmeyi arzulasa da esasında bir muhalif partinin kuruluşunu erken bulmaktadır.¹² Buna rağmen partinin kuruluşunu engellememiştir; ancak oluşumu engelleyebilmek için elinden geleni yapmıştır. Halk Fırkası'ndan ayrılarak muhalif partiye katılacağı düşünülen milletvekilleriyle görüşmeler yapılarak muhalefetin güçlenmesini engellenmeye çalıştı.¹³ Diğer yandan da radikallerin etkin olduğu İsmet Paşa hükûmeti yerine daha ılımlı olan Ali Fethi Bey'in hükûmet kurması için harekete geçti. İsmet Paşa gibi radikal kişiliğe sahip biri, muhalefet ile geçinemezdi. Fethi Bey ise yapılan inkılaplara taraftar idi ancak bunların yerleştirilebilmesi için diktatörlüğün olması gerektiğine inanmıyordu. Bu noktada partinin radikal kanadıyla ters düşmekteydi.¹⁴ Gazi Mustafa Kemal'e göre böyle bir ortamda onun gibi ılımlı, yapıcı, kesin çizgileri olmayan birinin başbakan olması en doğrusuydu.

¹⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.136-137.

¹¹ **Nutuk**, s.591.

¹² Cezmi Eraslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatı'nda Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", **İlmi Araştırmalar**, 9, 2000, s.77.

¹³ Zürcher, **a.g.e.**, s.87.

¹⁴ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s.210-212; Atay, **a.g.e.**, s.397.

TCF'nin kurulması ülkede önemli değişikliklere yol açtı. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içindeki milletvekilleri arasında fikir ayrılıkları iyice su yüzüne çıktı. Parti içinde radikaller ve ılımlılar arasındaki çekişme büyüdü. Nitekim ılımlı kanada mensup Fethi Bey tarafından kurulan hükûmet, Recep (Peker) Beyin de aralarında olduğu radikaller tarafından hiç bir zaman tasvip edilmemiş olması bu durumun bir sonucudur. Kabine kurulduktan sonra hükûmetin, İstanbul Belediye Başkanı'nın halk tarafından seçilmesi şeklindeki teklifine Dâhiliye Vekili olan Recep (Peker) Bey, bunun CHF'nin ruhuna aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkarak istifa etti. Partiler arası gerginlik arttı. Partinin bölünme ihtimalinden endişe eden Gazi Mustafa Kemal, duruma müdahale ederek bölünmeyi engelledi.¹⁵ Ancak CHF Genel Sekreteri olan Recep Bey, hükûmet aleyhine çalışmaya başladı. Hükûmet bu eleştirilerden oldukça yıprandı. Bu arada radikaller, şubat ayı ortalarından itibaren Doğu'da başlamış olan isyanı bahane ederek muhalif partinin kapatılması için harekete geçtiler.¹⁶

13 Şubat 1925 te Genç¹⁷ ilinin Ergani Bucağına bağlı Piran¹⁸ köyünde Şeyh Sait liderliğinde başlayan isyan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk muhalefet partisinin kapatılmasına ve muhalif güçler üzerindeki baskının artmasına sebep olduğu için demokrasi tarihimizde önemli bir yere sahiptir.

Şeyh Sait İsyanı, Fethi Bey hükûmeti tarafından önce pek önemsenmedi. Yeni kurulmuş olan ve henüz sistemi oturmamış bir devlette böyle şeylerin olması doğaldı. Kaldı ki yurdun dört bir yanından her an böyle haberler gelebilirdi. Nitekim gazeteler de isyanı, basit bir eşkıyalık olayı olarak verdiler. Şeyh Sait ve adamları jandarmayla girdikleri çatışmanın ardından halkı din adına savaşmaya çağıran bir bildiri yayınladılar. Olaya önce bölgedeki güçler müdahale ettiler; ancak, başarılı olamadılar. İsyancılar her geçen gün güçlendiler. Bunun üzerine 21 Şubat'ta bölgede sıkıyönetim ilan edildi.¹⁹ Ayrıca bölgede harp divanlarının kurulmasına karar verildi. Ayaklanma başladığından beri ılımlı bir politika izleyerek ortamı germekten kaçınan Başbakan Fethi Bey, Şeyh Sait'in Kürdistan devletinin kurulacağı, halifelüğün yeniden ihdas edileceği ve şer'i düzenin kurulacağı şeklindeki bildirisinin ardından olayın irticai bir

¹⁵ Yalman, **a.g.e.**, s.155-156.

¹⁶ Orbay, **a.g.e.**, s.180.

¹⁷ Bugün Bingöl'e bağlı bir ilçedir. 1924-1927 yılları arasında il statüsündeydi ve il merkezinin adı "Darahini" idi. Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul, Ka Kitap, 2015, s.17.

¹⁸ Bugün "Dicle" adını taşımaktadır ve Diyarbakır'a bağlıdır. Toker, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁹ Demirel, **a.g.e.**, s.75, Kocatürk, **a.g.e.**, s.430.

ayaklanma olduğunu kabul etti. 25 Şubat'ta dinin siyasete alet edilemeyeceği ve bu suçunda vatana ihanet kabul edileceğine dair iki yeni madde Hıyanet-i Vataniye Kanununa eklendi.²⁰

TCF, isyanın bastırılması için alınan bütün tedbirlere destek verdi. Hatta Fırka lideri Kazım (Karabekir) Paşa, dinin politikaya alet edilmesinin vatana ihanet olduğu şeklinde bir bildiri yayınladı. Fakat yine de Başbakan Fethi Bey TCF ileri gelenlerini çağırarak bazı yerlerde TCF'nin yerel teşkilatlarına mensup birtakım kişilerin dini politikaya alet ettiklerini ifade etti ve partinin örgütlenme çalışmasına ara verilmesini istedi. TCF ileri gelenleri bu isteği kabul etmediler.²¹

Hükûmetin aldığı bütün tedbirlere rağmen CHF'nin radikalleri tatmin olmadılar. Çünkü onlar sadece isyanın bastırılmasını değil aynı zamanda inkılapları diledikleri gibi gerçekleştirebilecekleri bir ortam oluşturmayı arzuluyorlardı. TCF'nin iyi niyetine rağmen bazı rejim karşıtları bu parti etrafında toplanmıştı. Bu yüzden CHF'nin radikalleri hatta önde gelen isimleri partinin kapatılması gerektiğini düşünüyorlardı. Başka bir muhalif parti de istemiyorlardı.²² Eleştiriye tahammülleri yoktu. Gazeteci Metin Toker'in ifadesiyle 1925 yılı Türkiye'sinde "*İsmet Paşa'nın ve onların etrafında*

²⁰ Kocatürk, **a.g.e.**, s.430-431, Toker, **a.g.e.**, s.26, Eklenen maddeler şöyledir:

"1)Dini ve kutsal inançları siyasi amaçlara esas ve alet etmek üzere cemiyetler oluşturulması yasaktır.

2)Bu çeşit cemiyetler oluşturanlar veya bu cemiyetlere girenler vatan haini kabul edilir. Dini ve kutsal inançları alet ederek devletin şeklini değiştirmek veya devletin güvenliğini bozmak, her ne şekilde olursa olsun halk arasında ikilik ve düşmanlık yaratmak için, gerek tek tek ve gerek toplu olarak sözlü veya yazılı veyahut fiili bir şekilde veya konuşma yapmak yahut yayın yapmak suretiyle harekette bulunanlar yine vatan haini kabul edilir." **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. Hulûsi Turgut, 17. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s.238; **TBMMZC**, D.II, c.14, B.64, (25.02.1925), s.374.

²¹ Liderler Fethi Bey'e şu cevabı verdiler: "Faaliyetten vazgeçmeye kanuni ve mantıklı bir sebep yoktur. Bunu yaparsak, vatanın menfaatlerine uygun olmayan hareketlerin mesuliyetini kabul etmiş oluruz. Dinin politikaya alet edilmemesi hakkında teşkilata sıkı emirler verdik. Bunun memlekete ve partiye ihanet olduğunu söyledik. Buna rağmen, hatalı yolda yürümüş olanlar varsa kendilerine karşı takibat açmak hükûmetin hakkıdır ve vazifesidir." Yalman, **a.g.e.**, s.161-162; Kaldı ki isyan çıktığında Fırkanın sadece Ankara, İstanbul ve İzmir'de teşkilatları vardı. Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliyeden ve Cumhuriyet Devrimlerine**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2001, s.324.

²² Fethi Bey bu süreçte muhalif partinin yöneticilerini davet ederek; " ... Fırkanızı kendi kendinize dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız, istikbali çok karanlık görüyorum. Mutlaka kan dökülecektir." dedi. Bu şaşkıncı sözler karşısında Kazım (Karabekir) Paşa, parti kurmanın ellerinde olduğunu ancak dağıtmanın ellerinde olmadığını ileri sürerek ısrarla partinin kapatılması isteniyorsa, bunu hükûmetin pekâlâ yapabileceğini belirtti. Toker, **a.g.e.**, s.49; Rauf Orbay' da görüşmeyi bu şekilde anlatmaktadır. Orbay, **a.g.e.**, s.181-182; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete**, c.2, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960, s.143

yer almış silahlı mebusların memlekette müsaade etmeye niyetli oldukları özgürlük bundan ibaretti."²³

Gelişmeler üzerine Fethi Bey başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı.²⁴ Mustafa Kemal, Fethi Bey'in yerine İsmet Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Yeni hükûmet ılımlıların da destek vermesiyle güvenoyu aldı.²⁵

İsmet Paşa hükûmetinin programında doğudaki hadiseleri bir an evvel bastırmak için alınması gereken tedbirler yer alıyordu. Nitekim program gereği yeni kabinenin ilk işi Gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın "*şiddet*" kanunu olarak nitelendirildiği Takrir-i Sükûn Kanununun kabulü oldu.²⁶ İki maddelik Kanun kabulü sırasında Mecliste sert tartışmalar oldu.²⁷ Kabul edilen Kanun şöyledir: "*İrtica ve isyana ve memleketin sosyal nizamı ile sükûnetini ve rahatını ve emniyet ve asayişini bozmağa yöneltmiş bütün teşkilatı, kışkırtmaları, teşebbüsleri, teşvikleri ve yayınları hükûmet, Cumhurbaşkanının tasdikinden sonra doğrudan doğruya ve idareten yasak etmeye yetkilidir.*" Ayrıca bu gibi fiilleri işleyenleri, hükûmetin İstiklal Mahkemelerine vermeye yetkili oldukları belirtilmektedir.²⁸ Kanun hükûmete iki yıllık süre için ülkenin her yerinde sınırsız geniş yetkiler tanımaktaydı. Kanunu uygulamak üzere kısa bir süre sonra Ankara ve Elazığ'da iki İstiklal Mahkemesi kuruldu.²⁹

²³ Toker, **a.g.e.**, s.48.

²⁴ 2 Mart 1925'te yapılan Halk Fırkası'nın grup toplantısında hükûmet isyan karşısında yeterince sert tedbirler almamış olmakla suçlandı. Daha sert tedbirler alınması için radikaller tarafından verilen bir önerge oylamaya sunuldu. Önergenin 60'a karşı 93 oyla kabul edilmesi üzerine Fethi Bey istifa etti. Fethi Bey'in istifa etmesine sebep olan önergenin Mecliste kabul edilmesinde Mustafa Kemal'in bizzat toplantıya katılarak radikallerden yana tavır alması etkili olmuştur. Yalman, **a.g.e.**, s.162; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 3.bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.94; Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3.bsm., İstanbul, Cem yayınevi, 1992, s.139.

²⁵ Oylamada 154 kabul, 2 kişi çekimser, 23 kişi de red oyu verdi. Yalman, **a.g.e.**, s.162; Goloğlu, **a.g.e.**, s.124; Zürcher, **a.g.e.**, s.121.

²⁶ Yalman, **a.g.e.**, s.162.

²⁷ Yapılan oylama sonucunda kanun 22 red oyuna karşı 122 oyla kabul edildi. **TBMMZC**, D.II, c.15, B.69, (04.03.1925), s.166; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2002, s.310-311; Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s.58.

²⁸ **TBMMZC**, D.II, c.15, B.69, 4 Mart 1925, s.166; Cemal, **a.g.e.**, s.58.

²⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.121; Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965, s.142.

6 Mart'ta, Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Bakanlar Kurulu kararıyla altı gazete kapatıldı.³⁰ 16 Nisan'da Tanin ve 11 Ağustos'ta ise Vatan gazetesi kapatıldı.³¹ Gazeteler kapatılırken Kanun'un çıkmasından evvelki yazılarından da sorumlu tutuldular. CHF'nin bir sözcüsü gazete kapatmalarla ilgili olarak o günlerde şöyle bir savunma yaptı: "*Partimize karşı, Cumhuriyete dost olanları, bize ve Cumhuriyete düşman olanlardan ayırıyoruz.*" Bu arada Eşref Edip, Fevzi Lütfü (Karaosmanoğlu), Sabri Ethem (Erdem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman)³², Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon), Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali gibi pek çok gazeteci de İstiklal Mahkemelerinde yargılandılar.³³ Böylece iktidar, yazılarından hoşlanmadığı gazete ve gazetecileri susturmuş oldu. Artık gazeteler sadece haber yazıyorlardı, kimse yorum yapmıyordu.³⁴

İsmet İnönü hükûmetinin isyancılara karşı giriştiği askeri harekât 1 Nisan'da başarılı bir şekilde sona erdi. Hükûmet 15 Nisan'da yayınladığı bir bildiriyle doğuda hâkimiyetin sağlandığını ve devlet kuruluşlarının çalışmaya başladığını duyurdu.³⁵

İktidardaki şiddet yanlısı radikaller, ellerine fırsat geçmişken kendilerine muhalif olarak gördükleri bütün çevreleri yok etmeye kararlıydılar. İlk olarak solculara karşı harekete geçtiler. Otuz üç kişi çeşitli bahanelerle tutuklanarak İstiklal Mahkemeleri'ne sevk edildi. Ardından muhalefet partisine yöneldiler. İsyân ile ilgili olduğu gerekçesiyle TCF'nin binalarında arama yapıldı.³⁶

Çok geniş yetkilere sahip olan ve verdiği idam kararları TBMM'nin onayına gerek olmadan infaz edilen İstiklal Mahkemeleri 5 Mayıs'ta TCF'yi kapatma istemiyle hükûmete başvuruda bulundu. 3 Haziran 1925'te hükûmet TCF'yi kapatma kararı

³⁰ Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebilürreşat, Aydınlık ve Orak Çekiç gazeteleri. Sayha, İstiklal gibi bazı yerel gazeteler de kapatılmıştır. Yalman, **a.g.e.**, s.163; Yeşil, **a.g.e.**, s.312.

³¹ Demirel, **a.g.e.**, s.76.

³² Yalman'ın mahkeme günleriyle ilgili anıları için bakınız; Yalman, **a.g.e.**, s.171-176.

³³ Tunçay, **a.g.e.**, s.143, Elazığ'daki İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler, kendilerine tavsiye edilmesi üzerine Gazi Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek aflatlarını dilediler. Paşa mahkemeye bir telgraf göndererek rejime bağlılıklarını veyazdıklarından pişmanlıklarını belirtenlerin affedilmesini emretti. Tutuklu gazetecilerin hepsi beraat etti. Bu hadiseyle gazetecilere gözdağı verilerek neyi yazıp neyi yazmayacakları bir anlamda öğretilmiştir. Ahmet Demirel, **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014, s.69.

³⁴ Sabiha Sertel, **Roman Gibi: (Anılar)**, İstanbul, Ant Yayınları, t.y., s.106.

³⁵ Cemal, **a.g.e.**, s.60; Goloğlu, **a.g.e.**, s.142.

³⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 146; Orbay, **a.g.e.**, s.194.

aldı.³⁷ TCF kapatılmasına rağmen, milletvekilleri sonraki süreçte grup halinde hareket etmeye devam ettiler. Bu durum İzmir suikasti teşebbüsüne kadar devam edecek ve olayın ardından bazı eski TCF milletvekillerinin tutuklanmasıyla bu beraberlik sona erecektir.³⁸

O dönemde Mardin Milletvekili olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince gazetelerin ve TCF'nin kapatılmasından sonraki günleri şöyle anlatmaktadır:

"... İsmet Paşa gayet durgun bir siyasi hava içinde, son derece 'confortable' bir iktidar koltuğuna oturmuştu. Artık orada ne rakibi ne muarızı kalmıştı. Kendisini pek rahatsız ettiğini bildiğim muhalif gazetecilerin sesi de kısılmıştı. Gerçi bunlar İstiklal Mahkemeleri'nin, (Mahkemelerinin) hemen hiçbir halk veya ihtilal mahkemesinde misli görülmeyen adilane yargıları sayesinde hürriyetlerine kavuşmuşlardı ama Takrir-i Sükûn Kanunu kendilerine yeniden harekete geçmek ve yeniden seslerini yükseltmek imkânını vermiyordu. İşte İsmet Paşa, bazı müşkül durumlarda Atatürk'ün yardımlarına da dayanmak suretiyle, böylece uzun, hayli uzun bir süre, öteden beri dilediği ve özlediği gibi Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinin ortak kabul etmez, vazgeçilmez başkanı olarak kalacaktı."³⁹

TCF'nin kapatılmasıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayata geçiş süreci başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile bir şiddet ve baskı dönemi başladı. Muhalif parti kapatıldı, basın susturuldu ve İstiklal Mahkemeleri sert kararlar aldı. Böylelikle tek parti yönetiminin gerçekleşmesi yolunda ilk önemli adım atılmış oldu. İzmir suikastının ardından baskı ve şiddet daha da artacaktır.

1 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast düzenleneceği şeklindeki haberler üzerine Mahkeme kararıyla eski TCF milletvekillerinin evleri didik didik arandı. Diğer yandan TCF'nin bütün eski milletvekilleri tutuklandı.⁴⁰ Eski İttihatçılar yakalanarak yargılandılar.⁴¹ 4 Temmuz'da "Paşalar Duruşması" olarak bilinen TCF liderlerinin yargılandığı duruşma başladı. TCF'nin önde gelen isimlerinden Kazım

³⁷ BCA Fon:30-18-1-1, Yer:14-32-19 , Tarih:03.06.1925; Zürcher, **a.g.e.**, s.130, Goloğlu, **a.g.e.**, s. 149, Demirel, **Tek Parti'nin İktidarı**, s.77.

³⁸ Kutay, **a.g.e.**, s.245.

³⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.83.

⁴⁰ Kastamonu eski Milletvekili Halit Bey hariç. Goloğlu, **a.g.e.**, s.223.

⁴¹ Kara Kemal, Cavit Bey gibi bazı kimselerde Mustafa Kemal'i devirmeye çalıştıkları gerekçesiyle tutuklandılar. Suikasti gerçekleştirecek olan Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi yakalanarak yargılandılar. Mahkemede suçlarını itiraf ettiler. **Kılıç Ali'nin Anıları**, s.422.

(Karabekir), Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer (Tayyar), Mersinli Cemal Paşa ile Sabit, Münir, Hüsrev, Faik ve Bekir Beyler beraat ettiler.⁴² 13 kişi idama mahkûm edildi. İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan 27 TCF milletvekilinden 6'sı idama mahkûm edildi.⁴³ "Kara Çete" olarak adlandırılan İttihatçıların davasına Ankara'da bakıldı. Dava sonunda; İttihatçı Ardahan Milletvekili Hilmi, eski Maliye Nazırı Cavit ve Nail Beylerin idamına karar verildi.⁴⁴

Önce Şeyh Sait İsyanı sonra İzmir suikastı sebebiyle alınan sert tedbirlerle ülkede eski İttihatçılardan kimse kalmamıştı. Basın susturulmuştu. Muhalif vekiller sinmiş köşelerine çekilmişlerdi. CHP tek başına iktidardaydı. Ona muhalefet edebilecek hatta eleştirebilecek hiçbir güç yoktu. Diğer yandan inkılaplar içinde uygun bir ortam oluşmuştu. Nitekim bu ortamdan yararlanılarak oldukça radikal inkılaplar gerçekleştirildi.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun 4 Mart 1927'den Mart 1929'a kadar yürürlükte kalmasına karar verildi. 7 Mart 1927'de ise Mecliste alınan karar ile İstiklal Mahkemelerinin görevine son verildi.⁴⁵ İstiklal Mahkemeleri Kanunu ve ekleri 5 Haziran 1948'de İstanbul Milletvekilleri Cihat Baban ve Dr. Adnan Adıvar'ın teklifleri ile 4 Mayıs 1949'da kaldırılmalarına kadar varlığını devam ettirdi.⁴⁶ Bu Kanun, yürürlükte olduğu süre içinde tek parti rejiminin kurulmasında ve güçlenmesinde CHF'nin elindeki en önemli silah oldu.

Yaşanan bu gelişmelerin ardından yapılacak olan üçüncü dönem milletvekili seçiminin daha hassas bir şekilde yapılması ve seçilen milletvekilleriyle TBMM'de homojen bir yapı oluşturmak isteyen Gazi Mustafa Kemal 23 Haziran 1927'de Parti

⁴² Kutay, **a.g.e.**, s.311.

⁴³ **İsmet İnönü: Hatıralar**, Haz. Sabahattin Selek, 4. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s.475.

⁴⁴ Ayrıca Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Edhem, Rauf ve Rahmi Beyler onar yıl sürgün edilmelerine karar verildi. Otuz yedi sanık beraat etti. Rauf ve Rahmi Beyler hakkındaki karar giyaben verilmişti. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, c.I-II, İzmir, İleri Kitabevi, 1995, s.464; Ancak Rauf Bey, Avrupa'da olduğu için ceza uygulanamadı. Cumhuriyet'in 10. Yılı münasebetiyle ilan edilen genel aftan istifade ederek yurda dönmesi için yakınları kendisine çağrıda bulundular. Ancak böyle bir ortamda yurda dönmenin bir anlamda suçlu kabullenmek olacağını, oysaki kendisinin suçsuz olduğunu belirten Rauf Bey yurda dönmedi. 1935'te ailevi sebeplerle mecburen yurda döndü. Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s.148.

⁴⁵ Aybars, **a.g.e.**, s.348; Aybars, bu süreçte 350'den fazla kişinin idama mahkûm edildiğini belirtirken Feroz Ahmad bu sayıyı 500 olarak vermektedir. Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.76.

⁴⁶ Böylece 31 Temmuz 1922'den beri yürürlükte olan kanun ve ekleri kaldırılmış oldu. Aybars, **a.g.e.**, s.472.

Tüzüğü'nde değişiklik yaptı. Bu değişiklikle parti başkanı, milletvekili adaylarını tek başına belirleme yetkisine sahipti. Böylece Gazi Mustafa Kemal CHF'nin genel başkanı olarak fiilen zaten kullanmış olduğu bir yetkiyi resmen kullanma hakkına sahip olmuş oldu.⁴⁷ Bu değişiklikler ile Mustafa Kemal, daha önce yaşanan ve rejimi tehdit eden olayların, benzerlerinin yaşanmasını engellemeyi ve gerçekleştireceği inkılaplar için uygun ortam oluşturmayı amaçlamıştı. Ayrıca CHF ve TBMM içinde disiplin de sağlanmış olacaktı.⁴⁸

Güdümlü Muhalefet Hareketi ve Tek Partili Rejimin Güçlenmesine Katkısı

TCF'nin kapatılmasından sonra meydana gelen olaylar vasıtasıyla ülkede siyasal nüfuzu artan CHF, 1930'a kadar ülkeyi tek başına ve alternatifsiz olarak yönetti. Ama bu sırada her geçen gün halktan uzaklaştı. TBMM demek CHF demekti. Seçimlerde yalnızca CHF'nin aday gösterdiği kişiler milletvekili olabiliyorlardı. Bu göstermelik seçimler esasında halk için pek bir şey ifade etmiyordu. Nitekim seçimlere katılım oranı %25 gibi çok düşük bir düzeydeydi ve her seçimde bu oran daha da düşmekteydi.⁴⁹ CHF'li olmak adeta bir ayrıcalıktı. Onlar nitelikli insan olarak kabul ediliyorlardı ve kendilerine bütün kapılar açıktı. Ancak diğer vatandaşlar, uğradıkları haksızlığı şikâyet edebilecek bir merci bile bulamıyorlardı. Toplumda bütün örgütlenmeler yasaktı, var olan kuruluşların hepsi CHF'ye bağlıydı.⁵⁰ Diğer yandan Gazi Mustafa Kemal'in yoğun olarak dil ve tarih çalışmaları için Çankaya'ya kapanmış olmasından istifade eden İsmet Paşa oldukça güçlenmişti. Gazi Mustafa Kemal bu durumdan rahatsızdı ve yeni bir parti kurarak onun bu gücünü kırmak istiyordu.⁵¹ Bu arada 1929 Dünya Ekonomik Krizi, Türkiye ekonomisini oldukça derinden etkilemişti. Halkın ekonomik durumu her geçen gün kötüye gitmekteydi.⁵² Bu dönemde iktisadi

⁴⁷ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)" **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, yy., Cem Yayınevi, ty., s.144-145.

⁴⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s.279.

⁴⁹ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5.bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.168.

⁵⁰ Sertel, **a.g.e.**, s.169.

⁵¹ Joseph C. Grew, **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları: Yeni Türkiye**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Multilingual, 1999, s.184.

⁵² İhraç ettiğimiz ürünlere olan talebin azalması, fiyatların düşmesine sebep oldu. Türkiye'nin o dönemde en önemli ihraç maddesi tarım ürünleriydi. Talebin azalması ve fiyatların düşmesi, nüfusunun büyük kısmı tarımla uğraşan Türk halkını zor durumda bıraktı. Diğer yandan 1930 yılında tarımda iyi verim alınamaması ekonomik durumu daha da kötüleştiriyordu. Hükümet devletçilik politikasıyla bazı mallar üzerinde tekel kurmuştu ancak, bu durum ticaretle uğraşanların tepkisine sebep olmaktadır. Sertel, **Roman Gibi**, s.183.

durumu düzeltmek için hükûmetin aldığı kararlar maalesef oldukça yüzeysel kaldı. 1930'da Ağrı'nın İran sınırında başlayan Zeylan Ayaklanması, ülkedeki durumu daha da kötüleştirdi.⁵³ Yeni bir muhalefet hareketine gerek duyulmasında dış etkenler de etkili olmuştur. O günlerde dış basında Türkiye'deki demokrasi eleştirilmekte ve Gazi Mustafa Kemal diktatör olmakla suçlanmaktaydı. Dış basında Türk demokrasisi şeklen batılı ama aslen doğulu olarak tanımlanmaktaydı. Bu durum O'nu rahatsız ediyordu.⁵⁴

Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart 1929'da kaldırılmasının ardından ülkede nispeten bir yumuşama ortamı oluştu. Bu ortamda iktidarın başarısız politikalarına karşı kendiliğinden bir muhalefet oluşmaya başladı. Bu sefer muhalefetin Gazi Mustafa Kemal'i değil İsmet Paşa ve onun ekonomik politikalarını hedef aldığı düşünölmekteydi.⁵⁵

Gazi Mustafa Kemal, ortaya çıkmaya başlayan muhalefet ortamını yumuşatmak için kendi gözetiminde bir parti kurmaya karar verdi. Aksi takdirde 1924'te olduğu gibi kendiliğinden bir muhalif parti kurulabilir ve rejim yeniden tehlikeye girebilirdi. O'na göre TBMM'deki muhalifler kurulması düşünölen partinin çatısı altında birleştirilerek bir anlamda kontrol altında tutulacaktı. Diğer yandan yeni bir siyasi partinin kurulmasıyla CHF'nin takip ettiği yanlış politikaları terk edeceğini ve dolayısıyla halkın durumunun düzeleceğini düşünüyordu. Kabinenin bazı üyelerinin ne kadar beceriksiz olduğu da pek çok kişi tarafından dile getirilmekteydi; ancak İsmet Paşa bunları değiştirmeye lüzum görmüyordu. Yeni bir partinin kurulmasıyla belki hükûmet kendine çeki düzen verirdi.⁵⁶ Aslında burada Mustafa Kemal'in en önemli

⁵³ Yirmi gün kadar süren isyan bastırıldı. Bununla beraber İran ve Irak sınırına yakın bölgeler de meydana gelen küçük çaplı çatışmalar yeni bir Kürt İsyanının çıkabileceği endişelerine sebep oldu. Bu endişeler gündemi epey meşgul etti ve iç huzursuzluğu artırdı. Abdülhamit Avşar, **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi, 1998, s.45.

⁵⁴ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992, s.102, Grew, **a.g.e.**, s.189; Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları: Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s.98.

⁵⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5. bsk., Ankara, TTK, 1993, s.79.

⁵⁶ Grew, **a.g.e.**, s.190.

isteği ekonomik durumun düzelmesiydi. O'na göre iktisadi durum düzelirse halkın şikâyetleri sona ererdi.

Kurulması planlanan yeni parti laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı olmalıydı. İktidar partisinin iktisadi politikaları eleştirildiğine göre yeni parti liberalizm prensibiyle ortaya çıkmalıydı.⁵⁷ Bununla beraber kurulacak parti, rejim için tehdit oluşturmamalıydı. O halde bu işi Gazi Mustafa Kemal'in güvenilir arkadaşlarından, inkılapçı, ılımlı bir kişiliğe sahip olan Fethi Bey yapmalıydı.⁵⁸

Gazi Mustafa Kemal, Paris Büyükelçisi Fethi Bey ile yaptığı görüşme ve mektuplaşmaların ardından Fethi Bey'in çekincelerini gidermiş ve O'na yeni bir muhalefet partisi kurma fikrini kabul ettirmişti. Yeni partinin adını da bizzat kendisi koydu: "*Serbest Cumhuriyet Fırkası*". Yeni parti Ali Fethi Bey'in başkanlığında 13 Ağustos'ta resmen kuruldu.⁵⁹ İkinci çok partili hayata geçiş denemesi olarak kabul edilen bu gelişme ilkinin aksine yapay ve güdümlüdür.

Parti programının en önemli özelliklerinden biri laik olmasıydı. Parti, ekonomide liberalizmi savunuyordu. Ayrıca tek dereceli seçim, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, vergilerin düşürülmesi, yabancı sermayenin teşviki gibi hususlar yer almaktaydı.⁶⁰

Partinin programı CHF'nin programına benzemesi sebebiyle çok eleştirildi. Diğer yandan basında muvazaa söylentileri yazılmaya başlandı. Bu söylentiler, kurucularını oldukça rahatsız etti. Fakat her seferinde Gazi Mustafa Kemal, Fethi Bey'i bunun doğru olmadığı hususunda ikna etti.

Gazi Mustafa Kemal'in bütün gayretlerine rağmen iktidar partisi yeni kurulan partiden oldukça rahatsızdı. Nitekim CHF çok geçmeden bu partiye karşı saldırıya

⁵⁷ Bahri Savcı, "Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.XIII, No:1, 1958, s.62.

⁵⁸ Asım Us, **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Yay. Haz.: İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012, s.118.

⁵⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.15; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, 1982, s. 24; Avşar, **a.g.e.**, s.71; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 1985, s.622.

⁶⁰ Fırka programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14,09,1930; Tunaya, **a.g.e.**, s.623; Okyar-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.138-140.

geçti. Halkın yeni kurulan partiye büyük ilgi göstermesi,⁶¹ CHF ve inkılap karşıtlarının bu partide toplandığı şeklindeki söylentiler,⁶² SCF taraftarlarının Gazi Mustafa Kemal'in CHF'ye karşı SCF'yi desteklediği⁶³ şeklindeki söylentiler sebebiyle SCF ile mücadele etmek üzere kırk kişilik bir *Mücadele Meclisi* kuruldu. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da valilere, kaymakam ve nahiye müdürlerine gönderdiği emirlerle CHF'yi korumak için devlet mekanizmasını etkin hale getirilmesini sağladı.⁶⁴

Başlangıçta sadece bir muvazaa partisi olarak kurulmasına rağmen beklenmedik bir ilgiyle karşılanan SCF, kendini bir iktidar alternatifi olarak görmeye ve bunu kabul ettirmek için çaba sarf etmeye başladı. Halkın kendilerinden vazgeçemeyeceğini düşünen CHF, karşısında çok güvendiği halkı bulmuştu. İktidarda kalabilmek için yapılacak tek bir şey vardı. Gazi Mustafa Kemal'i SCF aleyhine çevirmek... SCF liderlerinin Ege gezisi sırasında meydana gelen tatsız olaylar, CHF'nin radikallerine bekledikleri fırsatı sunmuş oldu. Gazi Mustafa Kemal'e İzmir olaylarını öylesine çarpıtarak anlattılar ki bir süre sonra Mustafa Kemal, CHF ile olan münasebetini ve bu partinin hala "*genel başkanı*" olduğunu ifade etmek gereği duydu.⁶⁵

24 Eylül 1930'da yapılan ara seçimlerde Fethi Bey, Gümüşhane'den milletvekili seçildi.⁶⁶ 25 Eylül'de hükûmetin istifasıyla iki parti arasındaki ipler gerildi. Çünkü Gazi Mustafa Kemal yeni hükûmeti kurma görevini yine İsmet Paşa'ya vermişti

⁶¹ Goloğlu, **a.g.e.**, s.308.

⁶² Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri, 2 Eylül 1930'da Parti Müfettişlerine gönderdiği bir genelgede; SCF'nin kurulmasının irticacılar ile komünistleri harekete geçirdiğini, bazı mürtecilerin güya şapka yerine fes giyileceği, Arap harflerinin yeniden kullanılacağı, Osmanlı hanedan ailesinin ülkeye döneceği ve saltanatın yeniden kurulacağı şeklinde propagandalar yaptıklarını belirtmekte ve dikkatli olunmasını istemektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930; Aynı gün yine Genel Sekreter imzasıyla Fırka müfettişlerine gönderilen bir genelgede de, SCF'nin cumhuriyetçilik ve laiklik prensiplerine bağlılığını bildirmesine rağmen bu fırkaya rejim karşıtı irticacıların da üye olabilecekleri belirtilerek böyle bir durumun tespiti halinde derhal kendilerine bildirmeleri istenmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:1-4-12, Tarih:02.09.1930.

⁶³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930

⁶⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2011. s.51.

⁶⁵ Koçak, a.g.m., s.149; Avşar, **a.g.e.**, s.124; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-180-2, Tarih:08.09.1930; Siirt Mebusu Mahmut, "Fırkalar karşısında Gazi", **Milliyet**, 8 Eylül 1930, s.1.

⁶⁶ Gümüşhane Milletvekili Cemal Hüsnü'nün Bern Büyükelçiliğine atanmasıyla ondan boşalan üyelik için Fethi Bey aday oldu. Bu dönemde seçimler, iki dereceli yapılmaktaydı ve ara seçimlerde, genel seçimlerde belirlenen ikinci seçmenler oy kullanıyorlardı. Bunlarda CHF'nin isteği doğrultusunda oy kullanıyorlardı. Dolayısıyla Halk Fırkası Ali Fethi Bey'in Milletvekilliğini tanıdığıdır. Avşar, **a.g.e.**, s.234.

ve bu hükûmete SCF güvenoyu vermedi.⁶⁷ Ancak hükûmet CHF milletvekillerinin oylarıyla güvenoyu aldı (2 Ekim 1930).⁶⁸

SCF'nin sonunu getiren olay, belediye seçimleri oldu. Belediye seçimlerine SCF'nin katılıp katılmayacağı o günlerde çok tartışıldı. Parti yeni kurulmuştu. Teşkilatlanmasını henüz tamamlamamıştı. Seçimlere katılmak partiye ne kazandırır? Alınacak kötü bir sonuç SCF'nin sonu olabilirdi. Ancak SCF, 18 Ağustos'ta yani kurulduktan bir hafta sonra seçimlere katılma kararı aldı. SCF'nin bu kararı, CHF'de tedirginliğe sebep oldu. CHF, milletvekillerine gönderdiği bir mektupta belediye seçimlerinde alınacak sonucun partinin "*memleket nazarındaki kudret ve şerefi namına ve gerekse önümüzdeki sene zarfında yapılacak umumi intihaba tesiri itibarıyla pek aşikâr*" olduğu belirtilerek seçimin önemine dikkat çekildi.⁶⁹

Mustafa Kemal, seçimlerde SCF'ye yüzde on, yirmi ya da en fazla yüzde otuz oy çıkacağını düşünüyordu. Her şeye rağmen halkın CHF'ye sadık kalacağına inanıyordu. Oysaki halk, birincisi yöneticilerden korktuğu için ikincisi Gazi Mustafa Kemal'e beslediği derin saygı ve minnettarlıktan dolayı CHF'ye tahammül ediyordu.⁷⁰

5 Ekim 1930'da yurt genelinde belediye seçimlerinin yapılmasına başlandı.⁷¹ SCF, 37 ilde seçimlere katıldı. Bu seçimlerde 3 Nisan 1930'da kabul edilen Belediye Kanunu ilk kez uygulandı. Kanun gereği seçim tek dereceli yapıldı. Kadınlar ilk defa seçimlere katıldı. Diğer yandan ilk defa seçimler iki parti arasında yapıldı. Dolayısıyla halkın CHF'ye karşı olan tutumunu ölçmek mümkün olacağı için bu seçimler oldukça önemliydi.⁷²

Seçimler başladıktan kısa bir süre sonra gazetelerde seçimlerde devlet erkânının uyguladığı baskı ve yolsuzluklar yazılmaya başladı. Birçok ilde her iki fırkanın mensupları arasındaki kavgalar, liste yırtmalar, polis ve jandarma baskısı, SCF taraftarlarının oy kullanmasının engellenmesi gibi pek çok çirkin hadise

⁶⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s.269.

⁶⁸ Kocatürk, **a.g.e.**, s.508; Balkaya, **Ali Fethi Okyar**, s.320.

⁶⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1804-2, Tarih:14.09.1930.

⁷⁰ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.50.

⁷¹ Kocatürk, **a.g.e.**, s.508.

⁷² Avşar, **a.g.e.**, s.124.

yaşandı.⁷³ 20 Ekim'de seçimler sona erdi. SCF 502 seçim bölgesinden 30 kadarını kazanmıştı.⁷⁴ Bunlardan en önemlisi Samsun idi. Samsun valisinin tarafsız tutumu sayesinde seçim demokratik bir ortamda gerçekleşti ve SCF seçimi kazandı.⁷⁵

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, anılarında belediye seçimlerinin ardından sonuçlarla ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal'in kendisine hangi partinin kazandığını sorduğunu belirtmektedir. Soyak bu soruya:

*"Tabii bizim fırka pašam" şeklinde cevap verdiğini ve Mustafa Kemal'in gülerek; "Hayır efendim, hiç de öyle değil!... Hangi fırkanın kazandığını ben sana söyleyeyim, kazanan idare fırkasıdır, çocuk!... Yani jandarma, polis, nahiye müdürü, kaymakam ve valiler... Bunu bilesin ..."*⁷⁶

dediğini nakletmektedir. Seçimler sırasında yaşanan tatsız hadiseler, iktidarın muhalefet fikrine henüz hazır olmadığını ve onu yok etmek için ne kadar sert ve tavizsiz olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁷⁷

Genel olarak 1930 belediye seçimlerini değerlendirdiğimizde SCF'nin, yeni kurulmuş hatta teşkilatlanmasını bile henüz gerçekleştirememiş bir parti olmasına ve idare mekanizmasının aleyhteki gayretlerine rağmen başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Belediye seçimlerinden sonra iki parti arasında meydana gelen tartışmalar TBMM'ye taşındı.⁷⁸ 15 Kasım 1930'da yapılan Meclis oturumunda Fethi Bey saatlerce süren tartışmalarda kendisini ve partisini savundu.⁷⁹ Görüşmeler bittiğinde SCF

⁷³ Yetkin, **a.g.e.**, s.188-192; Cemil Koçak, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim, 2006, s.276-341.

⁷⁴ Avşar, **a.g.e.**, s.155; Kazanılan belediye sayısını Koçak, 40, Koçak, **a.g.e.**, s. 340; Çetin Yetkin ise 31 olarak vermektedir. Yetkin, **a.g.e.**, s.191.

⁷⁵ Okyar-Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.77.

⁷⁶ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, YKY, 2004, s.435.

⁷⁷ Eraslan, a.g.m.,s.85.

⁷⁸ 15 Kasım 1930 tarihinde toplanan Mecliste SCF'den Fethi Bey'in yanında Ahmet ve Nuri Beylerden başka kimse yoktu. Mustafa Kemal'de oturumu izlemek üzere gelmişti. İlk sözü Fethi Bey aldı. Seçimler sırasında kendisine ve partisine mürteci damgasının vurulduğunu, haksızlık edildiğini, kendi taraftarı olan seçmenlere baskı yapıldığını, seçmen listelerinin değiştirildiğini, devlet görevlilerinin adeta birer CHF üyesi gibi davrandığını, partisinin oylarını sayılmadığını ya da yanlış sayıldığını belirtti. CHF'den söz alan 18 kişi Fethi Bey'e cevap verdi. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.108.

⁷⁹ CHF Milletvekili Yakup Kadri, o günü anlatırken Fethi Bey için şu ifadeleri kullanmaktadır: "...Üç yüz kişilik bir taarruz cephesi önünde, her yanından yaralar alarak, fakat hiç bir yılgınlık eseri göstermeyerek kendini saatler ve saatlerce savunan adam, bana halk destanlarındaki kahramanlardan, ya da dini menkıbelerdeki 'Martyre'lerden biri görünüyordu. Meğer diyordum

mensupları bir araya gelerek Fırka'nın fesih kararını hazırladılar. Böylece SCF 17 Kasım 1930'da kurucuları tarafından kapatılmış oldu.⁸⁰

SCF güdümlü bir hareket olmasına rağmen Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Hem CHF'nin kendine çeki düzen vermesi hem de daha sonra kurulacak olan Demokrat Parti'nin tabanının şekillenmesine vesile olmuştur.⁸¹ Diğer yandan CHF'nin toplumda nasıl bir yığınlık ve nefret uyandırdığı da gözler önüne serilmiştir. İktidarı kaybetmek korkusuyla SCF'ye attıkları türlü iftiralarla partinin kapanmasına sebep olan CHF mensupları, kendilerince haklı olduklarını kanıtlayabilmek için 23 Aralık'ta çıkan Menemen Olayını SCF ile ilişkilendirmeye çalıştılar.⁸²

SCF yöneticilerinin fesih kararı almalarının ardından çıkarılan bir Danıştay kararı ile SCF'nin kazandığı belediye başkanlıkları iptal edildi.⁸³ Bu yolla CHF, bir anlamda muhalefete dair son izleri silmeye çalışmıştır.

İçimden Atatürk'ün beş altı yıl önce bize 'Fethi Bey zor günlerin adamıdır' demekle hakkı varmış ve ona karşı açılmış olan basın polemiklerine katılmış olmaktan pişmanlık duymaya başlıyordum..." Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.105.

⁸⁰ Mustafa Kemal SCF'nin kendini fesih ettiği gün yurt gezisine çıktı. Gittiği her yerde vatandaşlarıyla sohbet etti. Onların derinlerini dinledi. Belki de SCF tecrübesi, O'nu halkıyla arasındaki CHF engelini kaldırarak yakınlaşmasına vesile oldu. Gezi notları için bkz. A. Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2.bsk., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, s.7-124.

⁸¹ SCF'nin Aydın İl Teşkilatı kurucusu Adnan Menderes, İzmir İl Teşkilatı kurucusu Ekrem Hayri Üstündağ, yine teşkilat üyesi olan Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) gibi pek çok isim daha sonra Demokrat Parti'de görev alacaklardır. Ekrem Hayri Üstündağ'ın bu partinin kuruluş ve teşkilatlanmasıyla ilgili olarak şu sözleri oldukça dikkat çekicidir: "Eğer Serbest Fırka tecrübesini geçirmemiş olsaydık, İzmir'de pek çok yerde Demokrat Parti'yi kurmakta büyük güçlükler çekecektik. 15 yıl evvel Serbest Fırka'da görev yapmış olanların bir kısmı Demokrat Parti'de yer aldılar." Okyar- Seyitdanlıoğlu, **a.g.e.**, s.188-189.

⁸² SCF'nin kurulduğu dönemde esen özgürlük rüzgârından istifade ile başka partilerde kuruldu. Fakat kısa ömürlü oldular. Bu partiler şöyledir:

Ahali Cumhuriyet Fırkası: 26 Eylül 1930'da kuruldu. Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, ULUS Basımevi, 1950, s.43; Utkan Kocatürk 29 Eylül'de kurulduğunu belirtmektedir. Adana'da kurulmuştur. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 508 Kurucuları: Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Ali Vehbi, Mustafa Ziya, Çiftçi Hasan ve yedek subay Ali'dir. 21 Aralık 1930'da Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı. Türk Çiftçi Amele ve Çiftçi Partisi: 29 Eylül 1930'da Edirne'de kurulmuştur. Kurucusu mimar Kazım'dır. Parti komünist eğilimli olduğu gerekçesiyle kapatıldı. Akkerman, **a.g.e.**, s.43-44.

Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası: Haziran 1931'de SCF taraftarı olan Yarın Gazetesi sahibi Arif Oruç Bey tarafından kurulmak istendi. Ancak başarılı olamadığını görüyoruz. Tunçay, **a.g.e.**, s.276-282.

⁸³ Cemalettin Taşkıran, "Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.14, 1994, s.261.

SCF'nin kapanmasından sonra, daha önce partiye kendi istekleriyle geçen İstanbul Milletvekili Haydar (Yuluğ) devamsızlığı bahane gösterilerek ve yine İstanbul Milletvekili Süreyya (İlmen) Paşa hastalığı sebebiyle gönderdiği rapor kabul edilmeyerek devamsızlıktan milletvekillikleri düşürüldü. Ahmet (Ağaoğlu) ve Fethi Beylerin 1931 seçimlerinde aday gösterilmediler. Bunun üzerine Ahmet Bey İstanbul Darülfünunu'ndaki görevine döndü. Fakat 1933'teki Üniversite Reformu sırasında buradaki görevine son verildi. SCF mensubu iken iktidara karşı fazlaca sivrilmemiş olan milletvekilleri ise CHF'ye geri döndüler. Ancak bunlardan Nuri (Conker) ve Ali Galip Beyler dışındaki milletvekilleri 1931 seçimlerinde TBMM'ye yeniden giremediler.⁸⁴

SCF'nin kapanmasından kısa bir süre sonra, 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de Derviş Mehmet'in başını çektiği altı kişilik bir grup tarafından isyan çıkarıldı. Kısa süre içinde 2000 nüfuslu kasabada isyancıların sayısı 1500'e ulaştı.⁸⁵ Bu olay tek parti rejiminin kurulması açısından CHF'ye büyük bir fırsat verdi. Hadiseyi bastırmak üzere askerlik görevini asteğmen olarak yapan öğretmen Kubilay, bir müfrezeyle birlikte olay yerine gönderildi. Fakat Kubilay ve onunla birlikte iki bekçi şehit edildi. Bunun üzerine çok sayıda asker, isyancılar üzerine gönderildi. Çember içine alınan asilerin üzerine dört bir yandan ateş açıldı, bunların pek çoğu öldü.⁸⁶ Bölgede derhal sıkıyönetim ilan edildi. Olayın politik kaynaklı olup olmadığı araştırılmaya başlandı; fakat böyle olmadığı anlaşılınca Balıkesir ve Manisa'daki sıkıyönetim kaldırıldı. Bir hafta sonra da Menemen'deki sıkıyönetim kaldırıldı.⁸⁷ 15 Ocak 1931'de tam yetkiye sahip olan divan-ı harpte yüzden fazla kişi yargılandı. Diğer yandan yeni bir hadisenin çıkmaması için bütün camiler kontrol altına alındı, tüm hutbeler önceden onaylanıp okunmaya başlandı.⁸⁸ Yargılamalar sonucunda 28 kişinin idamına karar verildi.⁸⁹

⁸⁴ Avşar, **a.g.e.**, s.245; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1935**, y.y., Altın Kitaplar, 1983, s.47-48.

⁸⁵ Olayın çıkarılması için hazırlıkların yaklaşık altı ay önce başlanmış olduğu düşünülmektedir. Nurşen Mazıcı, **Tek Parti Dönemi: Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2011, s.93.

⁸⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, s.333.

⁸⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s.337.

⁸⁸ Grew, **a.g.e.**, s.199-200.

⁸⁹ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. bsk., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001, s.191.

SCF'nin kapanmasının ardından çıkan Menemen Olayı, demokratik hayata geçmek için henüz toplumun hazır olmadığını gösterdi. SCF'nin doğrudan isyanla ilgisi olmamasına rağmen, kuruluşunun bile rejim karşıtlarına güç verdiği görüldü. O halde inkılaplar toplum tarafından benimsenip, rejimin güvenliği sağlanıncaya kadar yeni bir muhalefet partisine yer yoktu. Kaldı ki iktidar partisi de bir muhalefet partisinin varlığına tahammül edebilecek olgunluğa erişmemişti.

CHF bu olaydan sonra iktidarını devam ettirmek için bazı tedbirler alma gereğini duydu. Önce CHF ideolojisini halka benimsetmek, inkılapları sahiplendirmek için Halkevlerini ve ardından da Halkodalarını açtı. Sonraki yıllarda Köy Enstitülerinin açılması da temelde aynı amaca yöneliktir. Diğer yandan hükûmet inkılapları yerleştirebilmek ve rejimi güçlendirmek için sert tedbirler aldı. Atılan her adım, alınan her karar ülkede tek parti iktidarının kurumsallaşmasına sebep oldu.

CHP Kurultaylarının Tek Parti Rejiminin Kurumsallaşmasına Etkisi

Tek parti rejiminin güçlenmesinde ve kurumsallaşmasında CHF kurultaylarının büyük bir etkisinin olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda önem arz eden ilk kurultay 1927 kurultayıdır. TCF'nin kapatılması, Şeyh Sait İsyanı Gazi Mustafa Kemal'e suikast teşebbüsü gibi önemli olayların ardından gerçekleşen kurultay, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu ve muhalefetin susturulduğu bir ortamda yapıldı. Genel seçimler henüz bitmişti. Gazi Mustafa Kemal'in onayı ve isteği ile milletvekili adayı olmuş ve seçilmiş milletvekillerinden oluşan CHF, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk kurultayını 15-23 Ekim 1927 tarihlerinde yaptı.⁹⁰

Kurultayda Fırka'nın ikinci tüzüğü hazırlandı. 1923'te bir tüzük hazırlanmıştı. Ancak 1927 Tüzüğü ilk teferruatlı tüzüktür. Bu dönemde henüz tüzük ve programın birbirinden ayrılmamış olması, tüzüğü daha da önemli kılmaktaydı. Tüzüğün en önemli eksiği 1924 Anayasası'nda yer alan millet egemenliği ile ilgili ifadelerin yer almamış olmasıdır. Partinin devlet içinde tek güç olduğu düşünülürse bu husus önemli bir eksikliklerdir. Tüzüğün 6. maddesinde CHF'nin daimi genel başkanının, partinin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal olduğu belirtilmekteydi.⁹¹ 1923 Nizamnamesi'nin

⁹⁰ Sivas Kongresi ilk kongre olarak kabul edildiği için 1927 Kurultayı, Parti'nin ikinci kurultayıdır. 1923 Nizamnamesi'ne göre partinin her yıl düzenli olarak kurultay toplaması gerekiyordu. Ancak 1927'ye kadar kurultay toplanmadı.

⁹¹ **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927**, Ankara, Ulus Basımevi, 1927, s.5.

7. maddesinde 6. maddeyi de içeren genel hükümlerinin ancak büyük kongrenin üye sayısının üçte iki çoğunluğuyla değiştirilebileceği belirtilmekteydi. 1927 Nizamnamesi'nde ise umumi esasların hiçbir suretle değiştirilemeyeceği kaydedilmekteydi. Dolayısıyla Mustafa Kemal'in, değişmez genel başkanlığı hiçbir şekilde değiştirilemeyecekti. Bu durum yıllarca padişahlar tarafından yönetilmiş olan toplumda olağan karşılandı. Zaten çoğu okuma-yazma bilmeyen halkın böyle bir değişiklikten haberi bile yoktu. Muhalefet susturulmuştu. CHF milletvekilleri ve partili aydınlar ise bunu inkılapların yapılması için bir gereklilik olarak görüyorlardı. Kaldı ki onlara göre zaferin sahibi, devletin kuruluşunu sağlayan unsur, Anadolu ve Rumeli Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti dolayısıyla onun devamı olan CHF idi. O halde yönetimde tek başlarına söz sahibi olmaları da onlara göre gayet olağan bir durumdu. Ancak zorunluluklardan dolayı kabul edilen bu hususlar Gazi Mustafa Kemal'in arzuladığı demokrasiden uzaklaşılmasına sebep olmaktaydı.

CHF Tüzüğü'ne göre Fırka'nın Genel Başkan Vekilini ve Genel Sekreterini Genel Başkan seçecekti.⁹² Bu durumda Genel Başkan, CHF'nin yönetiminde birinci derecede hak sahibidir. Bu hususun kabul edilmesinde inkılapların uygun bir ortamda yapılabilmesi için partide disiplini sağlama düşüncesinin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Tüzüğün 21. maddesine göre Genel Başkanlık Divanı; Fırka Genel Başkanı, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterden oluşmaktadır.⁹³ Tabi Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterin, Genel Başkan tarafından belirlendiği göz önüne alınırsa Genel Başkanın parti yönetiminde ne kadar etkili olduğu görülür. Gazi Mustafa Kemal her ne kadar demokratik gelişimden yana olsa da iç politikada meydana gelen gelişmeler ve Avrupa'da totaliter rejimlerin hızla güçlendiği bir dönemde Türkiye'deki uygulamaların normal olduğu düşünülebilir.

Partinin 3. Kurultayı 10 Mayıs 1931'de toplandı⁹⁴. SCF kapanmış, Menemen Olayı bastırılmış, muhalefet susturulmuş ve genel seçimler yapılmıştı. Gazi Mustafa

⁹² 20 Kasım 1923'te M. Kemal, İsmet Paşa'yı Genel Başkan Vekili tayin etti. İsmet Paşa bu görevi 1 Kasım 1937'ye kadar yerine getirdi. Bu tarihten 11 Kasım 1938'e kadar Celal Bayar bu görevde bulundu. Bu süreçte Fırkanın Genel Başkan Vekilinin aynı zamanda Başbakan olduğunu görüyoruz. Sadece Fethi (Okyar) Bey'in Başbakan olduğu dönem yani 22 Kasım 1924- 3 Mart 1925 tarihleri arası istisnadır.

⁹³ **Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927**, s.2.

⁹⁴ Bu kurultay ile parti, ilk defa açık ve kapsamlı bir doktrine sahip olmuştur ve yine ilk defa bir parti programı belirlenmiştir. Böylece parti Programı ile Parti Nizamnamesi arasında ayırım

Kemal, kurultay öncesinde çıktığı yurt gezisinde edindiği izlenimleri de dikkate alarak geniş bir program hazırlanmasını istedi. İşte böyle bir ortamda yapılan kurultayda alınan kararlar gereğince CHF ilk defa geniş bir programa sahip oldu.⁹⁵ Kurultayda genel sekreter olan Recep Peker öncülüğünde parti yeniden yapılandırıldı. Türk Ocakları feshedilerek yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verildi.⁹⁶ Halkevleri CHF'ye bağlı olarak çalışacaktı. Amaçları; toplumda Türk inkılabını yerleştirerek modernleşmeyi sağlamaktı. Zaman içinde ülke çapında geniş bir teşkilata sahip olan Halkevleri Türk inkılabının toplumda benimsenmesini sağlarken diğer yandan da tek parti rejiminin güçlenmesine hizmet etti.

Nizamname'ye eklenen 6. maddede "*Fırka henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabii namzedi sayar.*"⁹⁷ denilmektedir. Bu husus Fırka'nın halkın genelini kapsadığı şeklinde değerlendirilebilir. 1931 kurultayı Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulması ve parti-devlet bütünleşmesi açısından atılmış önemli bir adımdır.⁹⁸

Kurultaydan sonra kısa bir süre sonra çıkarılan Matbuat Kanunu(1931) ile yayın hayatı tamamen kontrol altına alındı. 1933'te kabul edilen Üniversite Kanunu ile CHF'nin prensipleriyle uyumlu olmayan hocalar, üniversiteden uzaklaştırıldı. Böylece CHF'yi eleştirecek, ona muhalefet edecek güçler susturulmuş oldu. Diğer yandan 1932'de Türk Ocakları kapatılarak, CHF ideolojisini gerçekleştirmek ve inkılabları halka benimsetmek amacıyla Halkevleri açılmaya başlandı. Bu dönemde var olan dernek ve kuruluşlar arka arkaya kapandı. Bunların kapanış gerekçesi genellikle amaçlarının CHF tarafından gerçekleştirildiği, başka bir çalışmaya gerek kalmadığı ve CHF içinde çalışmanın daha faydalı olacağı kanatında oldukları şeklindedir. Bu derneklerden en önemlileri Mason Derneği ve Kadınlar Birliğidir. Kapatılan dernek ve

yapılmıştır. 1927 Kurultay'ın da kabul edilen laiklik, cumhuriyetçilik, halkçılık ve milliyetçilik ilkelerine devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri de ilave edilmişti. Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler -Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s. 59; Tunçay, **a.g.e.**, s.309; Tunaya, **a.g.e.**, s.570; Bundan sonraki dönemde CHF'nin olmazsa olmaz ilkeleri haline gelecek olan "altı ilke" burada tamamlanmış oldu. Kurultay'da alınan karar ile tek dereceli seçim sistemi ile kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesine karar verilmiştir. **CHF Nizamnamesi ve Programı 1931**, Ankara, T.B.M.M. Matbaası,1931,s.30.

⁹⁵ Turan, **Cumhuriyet Halk Partisi**, s.39.

⁹⁶ 1932'de itibaren il ve ilçelerde kurulmaya başlandı. 1940'tan itibaren ise köylerde kurulmaya başlandı. Tunçay, **a.g.e.**, s.320.

⁹⁷ **CHF Nizamnamesi ve Programı 1931**, s.3.

⁹⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s.308.

kuruluşlar malvarlıklarını CHF ya da Halkevlerine devretmişlerdir. Bu gelişme CHF'yi oldukça etkili kıldı. ⁹⁹

1935 seçimlerinin ardından CHF'nin 4. Kurultayı yapıldı. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün¹⁰⁰ sağlığında yapılan son kurultaydır.¹⁰¹ 3. Kurultayda tek dereceli seçim prensibi öne çıkarılmıştı. Ancak 4. Kurultayda iki dereceli¹⁰² seçim sistemi benimsenmiştir. Bunun, ülkenin şartlarına göre en iyi sistem olduğu belirtilmiştir.¹⁰³ Bundaki amaç istenilen kişiler ile Meclisin oluşumunu sağlayabilmektir. Bu uygulama sonucunda inkılapların yapılması için uygun bir ortam oluşturuldu, ancak demokratikleşme süreci zarar gördü.

Kurultay'da alınan kararlar¹⁰⁴ ile CHP'nin aldığı karakter bütün milleti üyesi sayan, kendisinden başka rakip bir kuruluşa müsaade etmeyen “*Devlet ile aynı seviyede, hükûmet ve idare mekanizmasıyla kaynaşmış, umdelerini anayasaya mal ve idhal etmiş tek, otoriter ve totaliter bir parti*” olmuştur.¹⁰⁵

Burada CHP'nin altı ilkesinin Anayasaya geçirilmesine karar verildi. Diğer yandan parti-devlet bütünleşmesini fiilen sağlamak için 1 Haziran 1936'da yayınlanan bir genelge ile Dâhiliye Vekilinin, bundan böyle Parti Umumi İdare Heyeti azası ve Parti'nin Genel Sekreteri olmasına karar verildi. Valiler, buldukları ilin CHP il başkanı, Bölge Umumi Müfettişleri ise devlet işlerinin yanı sıra partinin murakıp ve müfettişi görevlerini yerine getireceklerdi.¹⁰⁶ Nitekim genelge gereği, 15 Haziran

⁹⁹ Yetkin, **a.g.e.**, s.78.

¹⁰⁰ 21 Haziran 1934'te kabul edilen “Soyadı Kanunu” ile Gazi Mustafa Kemal'e “Atatürk “ soyadı verildi. Kocatürk, **a.g.e.**, s.364.

¹⁰¹ Bu kongrede “fırka” ifadesi yerine “parti”, “kongre” ifadesi yerine de “kurultay” sözünün kullanılmasına karar verildi. Tunaya, **a.g.e.**, s.570; Tuncay Dursun, **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002, s.65.

¹⁰² **İki dereceli seçim sistemi:** İki aşamada gerçekleştirilen bu seçim sisteminin birinci aşamasında müntehib-i evvel denilen birinci seçmenler, müntehib-i sani denilen ikinci seçmenleri; ikinci seçmenler de saylav denilen mebusları seçerlerdi. İlk Meclis üyelerinin milletvekili seçimleri ile 1923, 1927, 1931, 1935, 1939, 1943 seçimleri iki dereceli olarak yapılmıştır. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, TÜİK, 2012.

¹⁰³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:211-836-1, Tarih:1935; Dursun, **a.g.e.**, s.70.

¹⁰⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:211-836-1, Tarih:1935.

¹⁰⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.572.

¹⁰⁶ Yetkin, **a.g.e.**, s.129.

1936'da Recep Peker Parti Genel Sekreterliğinden alındı ve bu görev kurultay kararları gereğince Dâhiliye Vekiline verildi.¹⁰⁷

Tek partinin hâkimiyetine hatta parti-devlet bütünleşmesine rağmen Gazi Mustafa Kemal'in temellerini attığı rejim, hiçbir zaman demokratik hususlara kapılarını kapatmadı. Partiyi eleştirmek amacıyla Mecliste muhalif bir grubun kurulması bunun en güzel göstergesidir.¹⁰⁸

Atatürk'ün ölümü üzerine 26 Aralık 1938'de olağanüstü (üsnormal) bir kurultay yapıldı. Kurultayda iki konu görüşülecektir. Birincisi; *"Nizamnamenin Genel Başkan intihabına ait maddelerinin tadil ve tanzimi"*, İkincisi ise genel yönetim kurulunun seçilmesidir.¹⁰⁹

CHP yönetimi kurultaya büyük önem verdi. 19 Aralık 1938'de Parti Genel Sekreteri Refik Saydam, vali ve parti başkanlarına gönderdiği telgrafta kendilerinden, bölgelerindeki basın-yayın kuruluşlarının yayınları vasıtasıyla CHP'nin milletin bağrından çıktığını ve bütün milleti kapsadığını belirtti Ayrıca partinin milli mücadele ve inkıpların yapılması sırasındaki hizmetlerinin halka hatırlatılması ve telkin edilmesini istedi. Telgrafta *"Bu neşriyatta fevkalade toplantının parti ve devlet hayatında herhangi (herhangi) bir değişiklik tazammun etmediğini ancak yeni başkanının etrafında devlet gibi milletinde yekpare be merbut toplanmış bulunduğunu belirteceği cihetle yeniden bir kudret ve iman kaynağı olacağı tasrih ettirilmelidir."*¹¹⁰ şeklindeki ifadeler yer verilerek kurultayın önemine vurgu yapılmıştır.

Celal Bayar'ın kurultay başkanı ve en genç üye olarak Adnan Menderes'in yazman olduğu kurultayda Parti Tüzüğü'nde yapılan bir değişiklikle İsmet İnönü, Partinin *"Değişmez Genel Başkanı"* oldu. Gazi Mustafa Kemal ise partinin kurucusu

¹⁰⁷ Kocatürk, a.g.e., s.588; Koçak, a.g.m., s.156.

¹⁰⁸ Savcı, a.g.m., s.60.

¹⁰⁹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:4-19-29, Tarih:19.12.1938.

¹¹⁰ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:4-19-29, Tarih:19.12.1938.

ve “Ebedi Şef”¹¹¹ olarak kabul edildi.¹¹² Tüzüğe göre CHP’nin genel başkanlığı üç şekilde boşalabilirdi: ölüm, istifa ve görev yapamayacak kadar hastalık.¹¹³

375 milletvekili ve 216 delegenin katıldığı kurultayda, eski başbakan Celal Bayar CHP’nin genel başkan vekili, Refik Saydam ise genel sekreter seçildi.¹¹⁴

1938 Kurultayında “İnönü yalnız devletin başı, ordunun yüce başbuğu olarak değil, Tek Parti Siyasi İktidarının da değişmez genel başkanı ve Milli Şef olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin de kudretin zirvesine ulaşmış oluyordu.”¹¹⁵

İlk defa Atatürk döneminde onun için kullanılan¹¹⁶ “milli şef” ifadesi bu kurultaydan itibaren İnönü için kullanılmaya başlandı. Bu ifade tüzükte yer almamış olmasına rağmen kullanımı giderek yaygınlaştı ve daha sonra resmi olarak da kullanılmaya başlandı.¹¹⁷ Hatta İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden 1945’te çok partili hayata geçinceye kadar olan süreç “Milli Şef Dönemi” olarak adlandırıldı. Bu dönemin en önemli özelliği tek parti yönetiminin daha sağlam esaslar üzerine oturtularak kurumsallaştırılmaya çalışılmasıdır.

1939 yılına gelindiğinde CHP’de önemli bir yapısal değişiklik gerçekleştirildi. Daha önce CHP’nin genel sekreterliği hükûmetten Dâhiliye Vekiline veriliyordu. Ocak 1939’da bu uygulamadan vazgeçilerek genel sekreterlik Dâhiliye Vekilinden alındı. Bu göreve Erzurum mebusu Ahmet Fikri Tüzer getirildi.¹¹⁸ Ancak bu değişikliğin

¹¹¹ Gazeteci Nadir Nadi, 14 Kasım akşamı, Atatürk’ten bahsederken “Ebedi Şef” deyimini kullandığını sonraki günlerde bu ifadenin gazeteciler tarafından kullanılmaya başlandığını iddia etmektedir. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.14.

¹¹² Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, 2. bsk., İstanbul, Timaş, 2013, s.231.

¹¹³ **Cumhuriyet Halk Partisi Üsnormal Büyük Kurultayı’nın Zabtı**, Ankara, Recep Ulusoglu basımevi, 1938, s.35-36.

¹¹⁴ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Ankara, TTK, 1990, s.2.

¹¹⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.2 (1938-1950), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s.40.

¹¹⁶ İnönü’nün onun için zaman zaman “Milli Şef” ifadesinin kullandığını görüyoruz. Aydemir, **a.g.e.**, s.31.

¹¹⁷ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.1, 6. bsk., İstanbul, İletişim, 2012, s.171.

¹¹⁸ Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s.83; Koçak, a.g.m., s.166; Jaeschke, **a.g.e.**, s.4.

uygulamada pek bir önem arz etmediğini görmekteyiz. Çünkü parti-devlet bütünleşmesi rayına oturmuştu ve sistem işlemekteydi.

CHP 5. Kurultayı 1939'da yapıldı. Kurultay'da alınan kararlar ile parti ile devlet arasındaki bağların gevşetildiğini görüyoruz. CHP yöneticileri ile devletin önemli idari görevlerinin birleştirilmesi usulüne son verildi.¹¹⁹ Ancak bu kararı tam olarak uygulamak zaman aldı.

Tüzüğün en önemli yeniliği “*Müstakil Grup*” un oluşturulmasına karar verilmiş olmasıdır. 21 milletvekilinden oluşacak olan grup üyeleri Büyük Kurultay tarafından seçilecekti. Başkanı, Parti'nin Değişmez Genel Başkanı olan, İsmet İnönü tarafından atanacaktır. Müstakil Grup, devlet işleri ile hükûmet işlerini denetlemekle görevlidir. Hazırlayacağı raporu 4 yıl sonra yapılacak olan Büyük Kurultay'a sunacaktır. Grup üyeleri kendi aralarında toplantılar yapıp kararlar alabilirlerdi. Üyeler de bu kararlar doğrultusunda oy kullanabildiklerinden, görüşlerinin bir önemi yoktur.¹²⁰

Beşinci Kurultay'da ele alınan önemli konulardan biri de köylünün eğitimi hususu olmuştur. Bununla ilgili olarak köy okullarının açılmasına karar verildi ve bu doğrultuda kısa bir süre sonra Köy Enstitüleri açıldı.¹²¹ Bununla beraber il ve ilçelerde açılmış olan Halkevlerinin yanı sıra bucak ve köylerde de Halkodalarının açılmasına karar verildi.¹²²Alınan önemli kararlardan biri de parti müfettişliklerinin kurulmasıdır. (58. madde) Parti Nizamnamesi ile ülke 20 teftiş bölgesine ayrıldı ve her birinin başına birer müfettiş gönderildi. Bunlar CHP'nin ülkenin genel yaşamında takip ettiği amaçları gerçekleştirmek, parti teşkilatını daima denetlemek ve teftiş altında bulundurmakla görevliydi.¹²³

¹¹⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s.89.

¹²⁰ Dursun, **a.g.e.**, s.106-107; Koçak, a.g.m., s.167; Turan, **a.g.e.**,s.45; Kili, **a.g.e.**,s.88; Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.18-19.

¹²¹ Kili, **a.g.e.**, s.88; Dursun, **a.g.e.**, s.114.

¹²² Dursun, **a.g.e.**, s.114.

¹²³ Buna göre söz konusu 20 bölge iki gruba ayrıldı. A Grubunda ki Teftiş bölgeleri ve buraya atanan parti müfettişleri şöyledir: 1)İstanbul: T. Fikret Sılay; 2)Kırklareli: Ragıp Akça; 3)Bilecik: Zühtü Durukan;4)Balıkesir: Dr. Mustafa Bengisu; 5) İzmir: G. Bahtiyar Göker; 6)Denizli: Dr. Rıza Levent; 7) Burdur: Osman Şahinbaş, 8) Afyon: Adnan Menderes; 9) Bolu: Şerafettin Karacan, 10) Niğde: Şevket Ödül. B Grubundaki teftiş bölgeleri ve buralara parti müfettişi olarak atanan Milletvekilleri şöyledir: 1)Ankara: Esat Uras; 2)Kastamonu: Hikmet Işık; 3)Amasya: Salim Altuğ; 4)Kırşehir: Hilmi Çoruk; 5)Adana: H. Reşit Tankut; 6) Maraş: Dr.

1943'te yapılan ve tek parti döneminin son kurultayı olan 6. Kurultay'da önemli bir karar alınmamıştır. Sadece parti teşkilatlarının olmadığı yerlerde derhal teşkilatlanmaya gidilmesi kararlaştırıldı. Müstakil Grup üyelerinin sayısı 21'den 35'e çıkarıldı. Bununla belki de müttefik devletlere Türkiye'de demokratik hayata geçiş çabalarının olduğu izlenimi verilmeye çalışıldı. Ancak bu karar uygulamada değişikliğe sebep olmadı. Diğer yandan Halkevlerinin ve Halkodalarının yaygınlaştırılmasına karar verildi.¹²⁴ Ayrıca hem tarımsal üretimin savaş koşullarında artırılması hem de CHP ideolojisini benimsetmek için Köy Enstitülerinin yaygınlaştırılmasına önem verilecekti.¹²⁵

Tek Parti İktidarının Güçlenmesinde Uluslararası Gelişmelerin Etkisi

Türkiye'de o dönemde tek parti iktidarının güçlenmesinde Avrupa'daki gelişmelerin etkisinin de olduğunu söyleyebiliriz. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa da tek partili totaliter rejimler kurulmaya başlandı. Almanya da Naziler, İtalya da Faşistler her geçen gün güçlenmekteydiler. Bu gelişmeler Türkiye'de de bazı çevreleri ve kişileri etkilemekteydi. Bu kişilerden biri CHP'nin önemli isimlerinden Recep Peker'di. Recep Peker o yıllarda İtalyan Faşist Teşkilatından esinlenerek ülkede totaliter bir rejim kurulması için proje hazırlamıştı. Proje İsmet Paşa tarafından onayladıktan sonra Atatürk'e sunulmuştu. Mustafa Kemal, "*İsmet Paşa okumadan imzalamış olacak*" diyerek projeyi sert sözlerle eleştirmiş ve "*Ben öldükten sonra düşünürsünüz böyle şeyler*"¹²⁶ demek suretiyle reddetmiştir.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında uygulanmaya çalışılan Milli Şeflik sisteminin Avrupa'daki totaliter rejimlerden ilham aldığını ve pek çok bakımdan onlara benzediğini söyleyebiliriz.¹²⁷ Şöyle ki; 1930'larda Avrupa'da demokratik ve liberal yönetimlerin gözden düşmeye başladığını ve tek partili totaliter rejimlerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Her geçen gün güçlenen tek partili rejimler ekonomik ve siyasi alanda sıkıntılarından kurtulamamış olan Türkiye'nin dikkatini çekmekteydi. Kaldı ki

Galip Kahraman; 7)Sivas. Zihni Orhun; 8)Giresun: Sadettin Uraz; 9)Erzincan: Muzaffer Akpınar; 10)Artvin: Cemal Karamuğla. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:4-21-15, Tarih:19.07.1939.

¹²⁴ Birgül Bozkurt, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim politikaları", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2007, s.248.

¹²⁵ Bozkurt, a.g.t., s.259.

¹²⁶ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s.105.

¹²⁷ Akandere, **a.g.e.**, s.63; Nadi, **a.g.e.**, s.15.

faşizm Türkiye gibi sıkıntılı bir süreçten geçen İtalya'da başarılı olmuştu. Türkiye için de iyi olabilirdi.¹²⁸

1939 Kurultayında alınan kararlar ile parti-devlet ilişkilerinin gevşetilmeye başlandığını görmekteyiz. Bunda Avrupa'daki gelişmelerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. İtalya ve Almanya'nın yayılmacı politikalar izlemesi ve 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye totaliter rejimlerden yavaşça uzaklaşma ihtiyacı hissetti. Bunun için birtakım kararlar aldı. Bu kararların en önemlilerinden biri parti-devlet bütünleşmesinden uzaklaşmaya başlanmasıdır.

Yönetici Kadronun Düşünce Yapısının Etkisi

Türkiye'de tek partili rejimin güçlenmesinde ve kurumsallaşmasında yönetici kadronun düşünce yapısının son derece etkili olduğunu görmekteyiz. Gazi Mustafa Kemal'in amacı batı tarzında demokratik bir yönetim tarzını gerçekleştirmektir. Ancak bunun gerçekleşmesinin henüz mümkün olmadığını SCF denemesi ortaya koymuştu. O halde geçiş sürecinde hükûmeti denetleyecek bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. Bu işi örgütlü muhalefet yapamayacaksa o halde bağımsız milletvekilleri yapabilirlerdi.¹²⁹ Böylece hem hükûmet üzerinde bir denetim mekanizması kurulmuş olacak hem de bu milletvekilleri TBMM'de bir grup oluşturamayacakları için rejim karşıtlarının toplandığı bir yer haline gelmeyecekti. İşte bu düşünceyle hareket eden Gazi Mustafa Kemal, 20 Nisan 1931'de bir genelge yayınlarak bağımsız milletvekilliklerine niçin ihtiyaç duyulduğunu açıkladı ve ikinci seçmenlerden yaklaşan genel seçimlerde bağımsız adaylara oy vermelerini istedi.¹³⁰ Böylece TBMM'de farklı fikirlere sahip

¹²⁸ Ahmad, **a.g.e.**, s.80.

¹²⁹ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S.64, s.125-126.

¹³⁰ Beyannamede şöyle diyordu:

"Partimizin millete sunduğu esas noktalar içindeki çalışmaların bizim düşüncemize ve görüşümüze katılmayan milletvekilleri tarafından çözümlenmesini ve eleştirilmesini gerekli görüyoruz. Bundan özellikle beklediğimiz fayda partimizin candan, vatansever çabalarının yayılmasına, genişlemesine fırsat bulmak, çoğu zaman değiştirilen gerçeklerin iyice anlaşılmasını kolaylaştırmaktır.

Yaptığını bilen ve hizmet yolunda tedbirlerine inanan ülkücüler olarak kendimizi eleştiriye tutmayı gerekli görüyoruz. Bu sebeptendir ki sizden, partiye üye arkadaşlarımdan bizim programımıza taraftar olmayan adaylara oy vermeniz gibi ağır bir özveride bulunmanızı istedim. Bu özverinin memleket idaresi için partimizden milletvekili seçme vazifenez kadar önemli bir amaca yönelik olduğuna emin olunuz. Başka programdan seçeceğiniz milletvekilleri için partinin ikinci seçmenlerine dikkat noktası olarak gösterdiğim özellik yalnız laik, cumhuriyetçi, milliyetçi ve samimi olmaktır. Açık bıraktığım yerler için hiçbir şahsiyet lehinde veya aleyhinde herhangi bir telkinim yoktur ve olmayacaktır. Açık yerlere adaylarını koyacaklar

milletvekilleri de yer alacaktı.¹³¹ 1931 genel seçimlerinde 30 bağımsız adaylığın boş bırakılmasına rağmen sadece 20 bağımsız milletvekili seçildi. Sonuçların bu şekilde olmasında seçimlerin iki dereceli olması etkili olmuştur. Çünkü ikinci seçmenler CHF'li idiler ve Gazi Mustafa Kemal'in genelgesine rağmen, bazı ikinci seçmenler CHF Tüzüğü'nün başka adaylara oy vermeye izin vermediği şeklinde yorumlamışlardır.¹³² Dolayısıyla Meclis'te muhalif bir grubun oluşturulduğunu söyleyemeyiz. Ancak Menemen Olayı gibi önemli bir hadisenin ardından böyle bir beklenti içine girmek de doğru olmaz. Bununla beraber her ne sebeple olursa olsun Gazi Mustafa Kemal'in demokratik düzeni arzuladığı ve amaçladığını göstermesi bakımından bu uygulama önemlidir.

1931 genel seçimleriyle TBMM'ye giren bağımsız milletvekilleri TBMM'de genellikle iktidar partisiyle birlikte hareket ettiler. Bununla beraber zaman zaman iktidarı eleştiren konuşmalar da yaptılar. Bu durum CHF'li milletvekilleri tarafından tepkiyle karşılandı. Her fırsatta bağımsızlara CHF programını kabul ettikleri için milletvekili seçilebildikleri hatta aday olabildiklerini hatırlattılar. Bu durum iktidar partisinin henüz muhalefet fikrine, bu şekilde bile, hazır olmadığını göstermesi bakımından dikkate değer. 1931 seçimlerinin bir başka önemli özelliği ise milletvekili seçilenlerin %46,3'ü ikinci TBMM'de %68,1'i ise Üçüncü TBMM'de görev yapmış olmalarıydı.¹³³ Bu oran TBMM'deki düşünce yapısının büyük ölçüde değişmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

1935 genel seçimleri öncesinde bağımsız milletvekilliği meselesi yeniden gündeme geldi. Bağımsız adaylık için 16 seçim bölgesinden¹³⁴ 16 aday gösterildi. Seçimler öncesinde bağımsız milletvekili adaylarının belirlenmesi hususunda Gazi

hakkında vicdani kanaatinize göre oy vermek, özellikle rica ettiğim husustur." Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.612.

¹³¹ 1931 genel seçimlerinde 22 seçim bölgesinde 30 adaylık boş bırakıldı. Yapılan seçim sonucunda sadece 20 milletvekili seçilebildi. Seçilen bağımsız adaylardan 2'sinin mazbataları kabul edilmediğinden Meclisteki bağımsız milletvekili sayısı 18'de kaldı. Soyak, **a.g.e.**, s.472.

¹³² Çoğu büyük şehirlerde olmak üzere bağımsız milletvekillikleri için 194 kişi başvuruda bulundu. Bunlar arasında eski SCF mensuplarının da olduğunu görüyoruz. Erdal Aydoğan-Tansu Barış Mahmutoglu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihinde**, Yıl 2013, S.10, s.128.

¹³³ Demirel, **a.g.e.**, s.146.

¹³⁴ Ankara, Afyon, Antalya, Çankırı, Denizli, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kastamonu, Konya, Sivas, Tokat, Muğla, Niğde, Yozgat. Demirel, **a.g.e.**, s.169.

Mustafa Kemal ile CHF yöneticileri arasında görüş ayrılıklarının yaşandığını görüyoruz. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Soyak'ın anılarında anlattığına göre bağımsız adayların belirlenmesi için yapılan toplantıda, Atatürk 1931-1935 döneminde bağımsız milletvekili olan Halil Menteşe ile Sırrı Bellioğlu'nun tekrar aday olmalarını istedi. Fakat İnönü ve Peker Sırrı Bey'in milletvekili olduğu dönemde kendilerini çok fazla eleştirdiğini öne sürerek adaylığına karşı çıktılar. Bunun üzerine Mustafa Kemal:

“Elbette konuşacaklar, elbette tenkit edecekler. Biz bu arkadaşların Meclise girmelerini neden teşvik ve ihzar ettik Recep... Bir oyun olsun diye mi? Hayır efendim; bilakis biz onları gayet ciddi bir düşünce ile işlerimiz hakkındaki fikir ve kanaatlerini açıkça söylesinler, yaptıklarımızı tenkit etsinler, yani yeri boş kalan muhalefetin, bir dereceye kadar olsun, vazifesini görsünler diye Meclise getirdik, öyle değil mi? Yoksa kendinizden emin değil misiniz, icraatınızda müdafaa edemeyeceğiniz noktalar mı var?”

dedi. Mustafa Kemal, bütün çabasına rağmen Genel Başkanlık Divanı üyelerini ikna edemeyince teklifini geri çekmek zorunda kaldı.¹³⁵ Yaşanan bu tartışma Gazi Mustafa Kemal'in demokrasi arzusunu ve maalesef bu konuda ne kadar yalnız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

8 Şubat 1935'te ikinci seçmenler tarafından yapılan seçim sonucu 399 milletvekili adayı, milletvekili seçildi. Bunlardan 13 tanesi bağımsızdır.¹³⁶

Seçimlere katılım oranı 1927'de %23, 1931'de %45 iken 1935'de %68,5 gibi yüksek bir orana ulaştı.¹³⁷ Önceki dönemde milletvekili olan 317 kişiden 271'i bu dönemde de milletvekili seçilmişlerdi. Yani milletvekillerinin %86'ya yakın bölümü tekrar seçilmiş, sadece %14'ü yenilenmiştir.¹³⁸ Bu durum devleti yöneten kadronun aşağı yukarı aynı kişiler olduğunu göstermektedir.

¹³⁵ Soyak, **a.g.e.**, s.43-46.

¹³⁶ Bağımsızlardan da dördü gayrimüslimdir. Bunlar; Dr. Abravaya Marmaralı, Dr. Nikola Taptas, Berç Türker Keresteci ve İstemat Zihni Özdamar'dır. Eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden de 1935 seçimlerinde Naki Yücekök, Nuri Conker, Mehmet Emin Yurdakul ve Tahsin Uzer yeniden Meclise girdiler. Demirel, **a.g.e.**, s.178

¹³⁷ Öz, **a.g.e.**, s.160.

¹³⁸ İsmail Beşikci, **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2013, s.137.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından yaşanan süreç tek parti rejiminin tam anlamıyla yerleşmesine imkân vermiştir. Onun vefatından sonra CHP için büyük önemi olan İsmet İnönü, 11 Kasım 1938'de TBMM'de yapılan oylama ile Cumhurbaşkanı seçildi.¹³⁹

26 Mart 1939 tarihinde genel seçimler yapıldı. CHP'den 420 milletvekili, 4 bağımsız, 14 kadın, 130 yeni üye TBMM'ye girdiler.¹⁴⁰ İki dereceli yapılan seçimlerde Gazi Mustafa Kemal'e yakın ama İnönü ile sıkıntılı olan, Cumhurbaşkanı eski Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak, Fuat Bulca, Neşet Ömer İrdelp, Şükrü Kaya, M. Baha Pars, Şakir Kesebir, R. Zühtü Soyak ve Kılıç Ali milletvekili olamadılar.¹⁴¹ Bunların yerine Hüseyin Cahit Yalçın gibi Atatürk döneminin muhalifleri¹⁴² ile Abdurrahman Melek ve Tayfur Sökmen gibi yeni isimlere yer verildi.¹⁴³

1938'de başlayıp 1945'e kadar devam eden Milli Şef dönemi, Parti'nin otoritesinin her alanda hissedildiği bir süreçtir. Nadir Nadi o yılları şöyle anlatmaktadır:

"... Milli Şefe, hükûmete ve CHP'ye dil uzatmak yasaktı. Hükûmetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkit edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı. ... Atatürk'ün hatırasını gölgeleme ya da unutturma amacını güttüğünü sandığımız işlem ve davranışlara karşı o zamanlar fiskostan başka elimizden pek bir şey gelmiyordu. En büyük dayanağımız Atatürk'ün adı idi. Her fırsatta kaleme sarılıyor, yerli yersiz Ondan söz ediyorduk. Biri çıkıp ta ima yolu ile de olsa Atatürk devrini kötülemeye kalktı mı, var gücümüzle Ata'yı savunuyorduk. Bu davranışın daha ziyade duygularımızla beslendiğini şimdi kabul etmeliyiz. Bizim bir noktada şüphemiz yoktu: İnönü yaşadığı sürece devrimler hiç bir (hiçbir) şekilde zedelenmeyecek, kimse onları kılına dokunamayacaktı. Bu inancın rahatlığı içinde aklımız sıra İnönü'yü ölümünden sonra Atatürk'le şöhret ve başarı yarışına kalkışmış biri sanıyor ve bu davranışı rejimin yarınki gelişmeleri bakımından tehlikeli buluyorduk."¹⁴⁴

Refik Halid Karay da o yıllarla ilgili şunları anlatmaktadır:

¹³⁹ İnönü cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından kurulan yeni kabinede Tefik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya yoktu. Bayar'a önce başbakanlık görevini verdi; ancak, kısa bir süre sonra onun bazı yakınlarıyla ilgili başlatılan kovuşturmalar sebebiyle Bayar istifa etmek zorunda kaldı. Böylece İnönü, Atatürk'e yakın isimleri yönetimden uzaklaştırmaya başladı. Akşin, **a.g.e.**, s.191.

¹⁴⁰ Jaeschke, **a.g.e.**, s.4.

¹⁴¹ Koçak, a.g.m., s.166.

¹⁴² 29 Mayıs 1939' da çıkarılan Af Yasası ile Atatürk'e muhalif olan pek çok isim affedilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mazıcı, **a.g.e.**, s.15-63.

¹⁴³ Jaeschke, **a.g.e.**, s.6.

¹⁴⁴ Nadi, **a.g.e.**, s.21-24.

“... Gerçekten ne idi o bir zamanlar, tek parti zamanları, hele tek parti bakanları? Korkmazlardı basından. Koltuğuna kurulur, bir bakardı şöyle gazetelere, kızarırdı yüzü öfkeden:

*-Ne halt etmişler, derdi birden, “buğday fiyatları düşüyor” diye yazmış köfte horlar! Çizmeden yukarı çıkmışlar, devleti itibarını kırmışlar, milli şerefe kıymışlar!”
Hemen bir direktif gelirdi, “buğday fiyatlarından sakın bahsetmeyin” denirdi, buğday lafı alargaya çekilirdi. Şayet bakan fazla kızdı, ... ise telefona sarılırdı, başbakana bir şeyler söyler, karar derhal çıkardı; gazete hapı yutardı!”¹⁴⁵*

¹⁴⁵ Refik Halid Karay, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul, İletişim, 1990, s.267.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİN SEBEPLERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren çok partili hayata geçmek için iki kez teşebbüste bulunulmuş ancak her ikisinde de başarılı olunamamıştı. Aksine - yukarıda incelendiği gibi- iç ve dış politikada meydana gelen gelişmelerin etkisiyle tek partili rejim giderek güçlenmişti. Fakat İkinci Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen gelişmeler sonucunda tek partili rejim giderek zayıfladı. Ülkedeki ve TBMM'deki muhalifler seslerini yükseltmeye başladılar. 1945'ten itibaren yeni siyasi partiler kurulmaya başlandı. Böylece Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçildi. Türk Demokrasi Tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan bu gelişmenin sebeplerini iç ve dış sebepler olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz:

1.1 Çok Partili Hayata Geçilmesinin İç Sebepleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında var olan ekonomik, sosyal, hukuki vb. sorunlar her geçen gün büyüdü. İkinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan kanunlar, halktan alınan yeni vergiler ve var olan vergilerin artırılması, zorunlu göç hareketleri, kıtlık, laiklik alanındaki uygulamaların artmasına halkın duyduğu tepki, sıkıyönetim uygulamalarının sebep olduğu sıkıntılar, CHP'nin giderek halktan uzaklaşması ve CHP'li olanların ayrıcalıklı hale gelmesi, çeşitli sosyal sınıfların görmezden gelinmesi, jandarma ve polisin uyguladığı baskı gibi sebepler, toplumda CHP'ye karşı büyük bir öfkeye sebep oldu. Halk çıkış yolu aramaya başladı.

İsmet İnönü, ülkede ortaya çıkan muhalefetin farklı ideolojilere yönelebileceğini, doğru yola kanalize edilmediği takdirde rejimin tehlikeye girebileceğinin farkındaydı. Kitlelerin istek ve şikâyetlerini görmezden gelmek mümkün değildi. İşte bu sebeple Türkiye'de çok partili hayata geçmek için adımlar atılmaya başlandı. Çok partili hayata geçişin iç sebeplerini şu şekilde incelemek mümkündür.

1.1.1 İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Genel Ekonomik Durum ve Hükûmetlerin Uyguladığı Ekonomik Politikaların Olumsuz Etkileri

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren ekonomisini geliştirmeye çalışan bir ülke durumundadır. Bir yandan Osmanlı'dan kalan borçlar ödenirken diğer yandan sanayileşme hamleleri gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çabaların sonucunda bütün imkânsızlıklara ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranına rağmen ekonomide yıllık ortalama büyüme hızı %5,6 olarak gerçekleşmiştir.¹

Eylül 1939'da Avrupa'da savaş başladığında Türkiye, savaşa girme hususunda ekonomik yönden hazır değildi. 1930'ların başından itibaren Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler ve silahlanma yarışı Türkiye'nin savunma harcamalarına ağırlık vermesine sebep oldu. Bu dönemde bir yandan sanayisini kurmaya ve güçlendirmeye çalışan Türkiye, diğer yandan savunma harcamaları yapmak zorunda kalınca dış borçlanmaya gitti. Nitekim İkinci Dünya Savaşı başladığında ciddi bir borç birikimi mevcuttu.²

Savaş yaklaşırken ülkedeki en önemli problem hayat pahalılığı idi. Bu öylesine ciddi bir sorundu ki 1938'de Ticaret Vekâletine bağlı olarak "Hayat Pahalılığı ile Mücadele Servisi" kuruldu. Ancak bu servis hayata geçirilemeden son buldu. Devletin kuruluşundan itibaren bu sorunu çözebilmek için çeşitli çarelere başvurulmuştu. Ancak çözüm arayışında nüfusun %25'ini barındıran kent nüfusunun esas alınması ve halkın %75'ini oluşturan kırsal kesim nüfusunun göz ardı edilmesi sorunun çözümünü imkânsız kılmıştı.³ Her geçen gün büyüyen bu sorun savaş sırasında daha da çekilmez bir hal alacaktır.

1939'da savaş başladığında Türkiye, savaşa girme ihtimaline karşı üreten nüfusunun önemli bir kısmını silah altına aldı. Bir milyondan fazla kişinin askere alınmasıyla birlikte bütçenin önemli bir kısmı savunma giderlerine ayrıldı. Diğer yandan genç nüfusun orduya alınması tarım ve sanayi alanında üretimin düşmesine

¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s.71.

² 1940 yılında İngiltere'ye 42 milyon sterlin, Fransa'ya 1,5 milyon sterlin borcu vardı. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 5. bsk., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.214.

³ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.2 (1938-1950), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s. 209.

sebepe oldu. Bununla birlikte bütçeden savunmaya ayrılan miktarın artmasıyla ekonomi alanında yapılacak yatırımlara ayrılan pay azaldı.⁴ Dolayısıyla yatırımlar da azaldı. Beraberinde kişi başına düşen milli gelir de düştü. Bütün bunlar enflasyonun hızla artmasına sebep oldu. İktisat Vekâleti'nin verilerine göre toptan eşya fiyatları endeksi 1938'de 100'den Haziran 1942'de 164'e, Temmuz 1943'te ise 715'e çıktı.⁵ 1945'e gelindiğinde savaşa katılan ve katılmayan ülkeler arasında enflasyon artışında %363 ile Türkiye birinci sırada yer aldı.⁶

Savaş yıllarında istikrarlı bir ithalat politikası takip edilmedi.⁷ 1940-1941 yıllarında ithalatımız 50-55 milyon dolar civarına düştü.⁸ Bunun sonucunda yatırım ve ara malları ile hammadde kaynakları konusunda büyük sıkıntı yaşandı. İthalatın azalması beraberinde gümrük vergilerinden elde edilen gelirin azalmasına sebep oldu. Bütçe açıkları büyüdü. Devlet, açığı kapatmak için birtakım tedbirler aldı.⁹ Ancak alınan tedbirler, yeterli olmadı. İthalattaki azalma ihracattakinden daha fazla oluğu için ülkedeki banknot miktarı arttı, bu da enflasyonu tetikledi. İthalatın %50 oranında azalması, piyasadaki arzı azalttı. Böylece ithal mallar, çoğu kez temin edilemediği için fabrikalar işleyemez hale geldi. Bu durum ülkede mal kıtlığı ve fiyat artışlarına sebep oldu.¹⁰

Savaşın başından itibaren tarım ürünleri üretiminde büyük düşüş yaşandı. 1939'da 4.200.000 ton üretilmiş olan buğday, 1945'te 2.200.000 tona düştü. Buğdaydaki bu düşüş diğer tarımsal ürünlerde de görüldü.¹¹ Bu durum ordunun ve halkın beslenmesinde ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Hükümet ordunun yiyecek ihtiyacını karşılayabilmek için gıda maddelerini piyasadan çekti. Bunun üzerine malların fiyatları hızla yükselmeye başladı. Durumdan yararlanarak zengin olmaya çalışanlar, malları stoklama yoluna gittiler ve daha sonra karaborsaya

⁴ 1940 yılında toplam bütçe 262.312.140 liradır. Bunun 150 milyon lirası savunmaya ayrıldı. Sadri Ertem, "1940 Bütçesi", **Ayın Tarihi**, Mart 1940, S.76, s.66-67.

⁵ Tezel, **a.g.e.**, s.313.

⁶ İrfan Bülbül, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.9, 2012, s.6.

⁷ 1938'de ithalatımız 149.836.689, ihracatımız 144.946.511'dir. 1939'da ithalat 118.248.934 lira, ihracat ise 127.388.997 liradır. **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S.74, s.23.

⁸ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s.287.

⁹ Bkz. **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S.75, s.53-54.

¹⁰ Bülbül, **a.g.m.**, s.14-15.

¹¹ Boratav, **a.g.e.**, s.288.

düşen ürünleri fahiş fiyatlarla sattılar.¹² Hızla artan enflasyon yoksul ve orta kesimi vurdu. Zor durumda kalan halk, bu durumdan tüccarları ve üreticileri sorumlu tuttu.¹³

Mevcut vergi sistemi oldukça yetersizdi. Maaşlı çalışanlardan ve gündelikçilerden vergiler eksiksiz alınırken tüccar ve esnaftan çok daha az oranda vergi alınıyordu. Dolayısıyla esnaf ve tüccarın ekonomik durumu her geçen gün iyiye giderken köylülerin ve maaşlı çalışanların durumu kötüye gidiyordu. Bu ortamda tüccar ve esnaftan bazı kimseler savaş ortamında önemli bir sermaye birikimine sahip oldular.¹⁴ Bu durum 1946'dan sonraki siyasi rekabet ortamında en fazla eleştirilen konulardan biri olacaktır.

1.1.1.1 Refik Saydam Hükûmeti'nin Uyguladığı Ekonomik Politikalar

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce genel seçimler yapılmış ve altıncı dönem TBMM çalışmalarına başlamıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kabineyi kurma görevini yeniden, 1939'dan beri başbakan olan Refik Saydam'a verdi.¹⁵ Saydam Hükûmeti, savaş başladıktan sonra, daha önce olduğu gibi katı bir devletçilik politikası uyguladı. Bu politika Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da tasvip edilmekteydi. Nitekim İnönü, önceki Başbakan Celal Bayar'ın ekonomideki liberal fikir ve icraatlarından dolayı istifasını istemişti. Refik Saydam'ın hükûmet programında ise ısrarla devletçilikten ve piyasalarda devlet denetiminin artırılacağından söz ediliyordu. Bu bir anlamda Bayar'ın ekonomi politikasına cevaptı.¹⁶

Saydam hükûmetinin savaş döneminde izlediği temel ekonomik politika şehirli nüfusun ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ticareti denetim altında tutmak ve gerekirse polis nezaretinde sıkı bir fiyat denetimi uygulamak oldu.¹⁷

¹² İhsan Keser, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1993, s.108.

¹³ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1935**, y.y., Altın Kitaplar, 1983, s.185.

¹⁴ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.2, 6.bsk., İstanbul, İletişim, 2013, s.540.

¹⁵ Saydam'ın kurduğu 12. Hükûmet'teki görev dağılımı için Bkz. **TBMMZC**, D.V, c.29, B.26, (25.01.1939), s.142.

¹⁶ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.142.

¹⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.292

Hükûmet, ekonomik sorunlarla başa çıkabilmek için ilk tedbir olarak Milli Korunma Kanunu'nu çıkardı. Bu şekilde piyasa üzerinde sıkı bir denetim kurdu ki bu devletçilik prensibinin çok katı bir şekilde uygulanması anlamına geliyordu. Nitekim liberal düşünceye sahip milletvekilleri tarafından uygulanan politikalar sıklıkla eleştirildi. Mecliste bu konuyla ilgili yapılan tartışmalar, bir süre sonra muhalif bir grubun oluşmasına vesile olacaktır. Bu muhalif isimlerden çoğu daha sonra kurulacak olan Demokrat Parti (DP) içinde yer alacaktır.¹⁸

1939'da Refik Saydam Hükûmeti bir tebliğ yayınlamak üzere hükûmetin vurgunculuğa müsaade etmeyeceği, gerekirse vurguncuların depolarına el konulacağını duyurdu. Halkın telaşa kapılarak mal stok etmemesi için yapılan açıklamada ülkede bir seneden fazla bir süre ihtiyacı karşılayacak gıda maddesi olduğu ilan edildi. Ancak mal stoklamanın önüne geçilemedi. Bu durum Milli Korunma Kanunu'nun ilanından sonra da yasağa rağmen devam etti. Pek çok mal piyasadan çekilerek karaborsada yüksek fiyatlarla satıldı. Bu arada toplumda bazı üst düzey yönetici ve milletvekillerinin karaborsacılık ve stokçuluk yaptıkları şeklindeki söylentiler arttı. Mecliste gıda tartışmaları yapılırken Meclis kürsüsünden Manisa Milletvekili Kâzım Nami Duru: *"Mebuslardan, vekillerden evlerinde onar, yirmişer sandık şeker toplayan var, diye işitiyoruz."* deyince başbakan ve bazı milletvekilleri bu sözlerden rahatsız olarak bu kişilerin isimlerini istediler.¹⁹ Başbakan Refik Saydam kürsüye çıkarak,

*"...hangi vekil ne toplamış? Bunu kendilerinden sarahaten isterim... Büyük bir şehirde değiliz. Aynı mahallerin hemen çocukları ve komşuları gibiyiz, karşı karşıyayız. Hepimizin evine ne giriyor, ne çıkıyor hepimiz biliriz... Hiçbir vakit bir hükûmet uzvuna bu şekilde, müphem isnatlar yaparak bozguncu bir ruh doğmasına meydan veremem."*²⁰

dedi. Fakat Başbakan Refik Saydam öldüğünde evinde birçok yiyecek ve giyecek eşyasının çıktığı o döneme ait hatıratlarda rivayet edilmektedir.²¹ Bu durum stokçuluğun ne kadar ileri bir düzeyde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

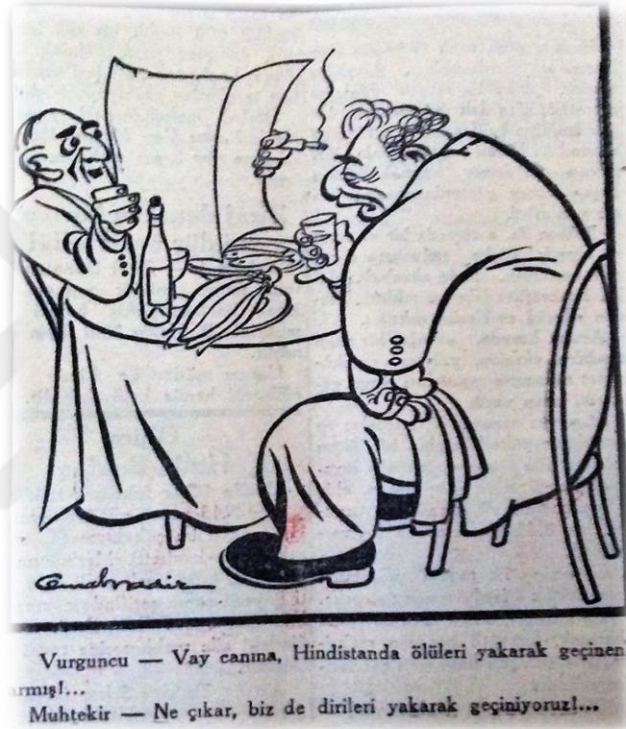
¹⁸ Turan, **a.g.e.**, s.142-143.

¹⁹ Asım Us, **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012, s.451

²⁰ **TBMMZC**, D.VI, c.23, B.33, (30.01.1942), s.178.

²¹ Us, **a.g.e.**, s.483.

Vurgunculuğun artmasıyla²² beraber enflasyon hızla yükselmeye başladı. Bunun üzerine hükümet para bastı.²³ Bu durum enflasyonu daha da artırdı. Alınan bütün tedbirlere rağmen fiyat artışının, stokçuluğun ve karaborsanın önüne geçilemedi. Bu durum basında haber, yorum ve karikatürlere yansdı. Dönemin iktidar taraftarı gazetelerinden olan Akşam gazetesinde yayınlanan bir karikatür (Karikatür:1-1) mevcut durumu ortaya koymasından dikkate değerdir.

Karikatür 1-1: Akşam, 6 Nisan 1943

1938-1945 döneminde İktisat Vekâletinin toptan eşya fiyatları endeksine göre enflasyon beş kat arttı. Bu durumdan en çok yararlananlar tüccarlar özellikle de dış ticaretle uğraşanlardı. Hükümet Türk parasının döviz kurunu enflasyon etkilerine göre

²² Van Milletvekili İbrahim Arvas, anılarında 1941 yılının sonlarına doğru İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerdeki manifaturacıların aralarında anlaşarak mallarını birdenbire beş katı fiyatla satmaya başladıklarını ifade etmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için mağazalarındaki malları evlerinde ve depolarında saklayarak el altından sattıklarını iddia etmektedir. Arvas, bu dönemde servetlerini beşe katlayan manifaturacıların müşterilerine malları beş liradan satarken ya hiç fatura kesmediklerini ya da bir liralık fatura kestiklerini ve paraları alırken kesinlikle şahit kabul etmediklerini iddia etmektedir. İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, İstanbul, Biyografi Net, 2007, s.103-104

²³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30.bsk., İstanbul, İletişim, 2015, s.305; Stanford J.-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev.Mehmet Harmancı, c.2, 2. bsk., İstanbul, e yayınları, 1994, s.471.

ayarlayamadığı ve etkili bir fiyat denetimi sağlayamadığı için ithalatla uğraşanlar bu dönemde vurgun boyutunda para kazandılar.²⁴ Savaş yılları boyunca önemli miktarda sermaye birikimine sahip olanlar hem savaşın doğurduğu olumsuzluklar hem de o dönemde yönetici kadronun kendilerine karşı takındığı menfi tavırdan dolayı yatırım yapmadılar. Paralarının bir kısmını gayrimenkule bir kısmını da bankalara yatırdılar.²⁵ Bazıları da sermayelerini illegal yollarla yurt dışına çıkardılar.²⁶

Faik Ahmet Barutçu²⁷, Refik Saydam Hükûmeti'nin izlediği ekonomik politikayla ilgili şöyle demektedir:

“Hükûmetin iâşe politikası, ülkede bir darlık ve kıtlık oluşturarak halkın ıstırabını, yakınmasını ve Hükûmete karşı düşmanlığını günden güne arttırmaktadır. Hükûmet bütün ihtiyaç maddelerine el koymuştur... Ana ihtiyaç maddelerine konulan fiyatlar, müstahsili tatmin etmediğinden, karaborsalar teessüs etmiştir. Fiyat müdahalesi ve murakabe gibi harp ekonomisinin zaruri icapları bizim memleketin şartlarına uygun olarak, güzel tanzim ve tatbik edilmemek yüzünden ve binbir suistimale meydan vererek önünü alacak tedbirlere tevessül edilmemek yüzünden dahilde her vilayet ve kaza dahilinde otorşik karar ve tedbirlere ve hareketlere yol açarak, varlık içindeki bir memlekette kıtlığın ıstıraplarını çektirmektedir. İâşe politikasında, Hükûmetle B.M.M. arasında nokta-i nazar ayrılığı mevcuttur. Hükûmetin bu politikası, Parti Grubunda şiddetli tenkitlere yol açtığı halde, Hükûmet müdahaleyi gevşetmek taraftarı olmamakta ısrar etmektedir... Memleketin dört bucağından açlık haberleri ve iniltileri, akislerini hissettirmeye başlamıştır...”²⁸

Barutçu “...varlık içindeki bir ülkede kıtlık...” tan bahsederken çok da haksız sayılmaz... Ocak 1942’de halk yiyecek sıkıntısı çekerken Türkiye, müttefiklerine karşı olan sorumluluklarından dolayı Yunanistan’a gıda yardımında bulunmaktaydı.²⁹ Türkiye bu yardımı savaş yıllarında izlediği politika gereği yapmıştı. Ancak yiyecek bulamayan insanlar için öncelikli olan kendi karınlarını doyurmaktır. Dolayısıyla halk

²⁴ Tezel, **a.g.e.**, s.258.

²⁵ Koçak, **a.g.e.**, s.542; Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5.bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.206.

²⁶ Tezel, **a.g.e.**, s.259.

²⁷ Faik Ahmet Barutçu: 1894’te Trabzon’da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Trabzon’da tamamladı. 1918’de İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. Aynı yıl Trabzon’a dönerek Milli Mücadele taraftarı “İstikbal” adlı bir gazete çıkarmaya başladı. 1930’da CHP’ye katıldı. 19389’da Trabzon’dan CHP Milletvekili seçildi. Çok partili hayata geçiş sürecinde kurulan Saka hükümetlerinde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı yaptı. Bkz. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.1, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.

²⁸ Barutçu, **a.g.e.**, c.1, s.578-579.

²⁹ Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Ankara, TTK, 1990, s.69; Celâl Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y.,1968, s.52.

yaşadığı zorluğun müsebbibi olarak gördüğü hükûmete karşı her geçen gün daha çok tepki duydu.

1.1.1.1.1 Milli Korunma Kanunu

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1939'da TBMM'nin VI. Dönem 2. Yasama yılını açış konuşmasını yaparken iç ve dış politikaya değinerek şöyle dedi:

“İçinde bulunduğumuz fevkalâde şartların, iktisadî hayatımızın nizamını muhafaza etmek için, ayrıca kanunî tedbirlere ihtiyaç göstermesi ihtimali vardır. Büyük Millet Meclisinin, memleketin iktisadî bünyesini sağlam bir surette muhafaza ve devam ettirmek için, isabetli tedbirleri daima ittihaz edeceğine milletimiz emindir.”³⁰

Daha sonra İnönü'nün direktifleri doğrultusunda Hükûmet, savaş şartlarına uygun bir ekonomi politikası için ilk adımı attı. İktisât Vekili Hüsnü Çakır'ın hazırladığı “İktisadi Müdafaa Kanunu” tasarısı, Başbakan Refik Saydam tarafından 26 Aralık 1939'da CHP Grup Başkanlığı'na sunuldu. Partililer, bu kanunu yeterli görmediğinden yeni bir komisyon kuruldu. Komisyon, 70 maddelik bir tasarı hazırlayarak TBMM'ye sundu.³¹ TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından 18 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu kabul edildi. 3780 sayılı söz konusu Kanun, 26 Ocak'ta Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.³² Kanun tasarısının görüşmeleri sırasında başbakan Saydam, savaş şartlarında fiyat kontrolü sağlamak ve vatandaşların normal hayatlarının olumsuz etkilenmemesi amacıyla bu kanunu çıkarmak istediklerini ifade etti.³³

Kanun'un çıkarılması içerde ve dışarda Türkiye'nin savaşa gireceği ve bunun için hazırlık yapıldığı şeklinde yorumlandı. Başbakan Refik Saydam radyoda yaptığı bir konuşmada Milli Korunma Kanunu'nun savaş hazırlığı için değil, savaşın ülkemize etkilerini önlemek, halkın bugün ve gelecekte sıkıntı çekmemesi amacıyla çıkarıldığını ifade etti.³⁴

³⁰ **TBMMZC**, D.VI, c.6, B.1, (01.11.1939), s.5.

³¹ Mehmet Korkud Aydın, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.29, S.1, Ocak 2019, s.414.

³² Milli Koruma Kanunu metni için Bkz. **Düştur**, Tertip 3,c. 21,s.431 vd.; **Resmi Gazete**, 26 Kânunusani 1940, S.4417, s.13213-13216.

³³ **TBMMZC**, D.IV, c.8, B.27, (18.01.1940), s.140.

³⁴ **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:85-559-4, Tarih:08.03.1940.

Gazeteci Necip Ali Küçüka, köşe yazısında söz konusu Kanun'un çıkarılmasının iki sebebi olduğunu ileri sürdü. Ona göre bunlardan birincisi üretimi artırmak ve düzenlemek, ikincisi ise vurgunculuğa fırsat vermemektir.³⁵ Kemal Ünal ise Ulus gazetesindeki köşesinde, kanunun hükûmete savaş zamanının ihtiyaçlarına göre hem yetki vermek hem de maddi bakımdan devleti güçlendirerek milli ihtiyaçları karşılamak ve ekonomik durumu korumak amacıyla çıkarıldığını savundu.³⁶

Milli Korunma Kanunu, bazı maddeleriyle Anayasa'ya aykırıydı. Mesela Anayasa'nın mülkiyet hakkı ile serbest tedarik ve satış hakları hususundaki maddeleriyle çelişmekteydi. Bu durum Kanun'un daha ilk günden başarılı olma ihtimalini zayıflatmaktaydı.³⁷ Diğer yandan oldukça ağır yükümlülükler getirmesi toplumda tepkilere sebep oldu.

Saydam Hükûmeti, ilk olarak gıda maddelerinin üretim ve tüketimini dengeleyebilmek için bütün ticari stok ve satılabilir fazlaların kamu kuruluşlarına devredilmesini öngören bir karar olarak Kanun'u uygulamaya başladı. Bu şekilde ordunun ihtiyaçları ucuza mal edildi. Şehirde yaşayan halkın temel ihtiyaçları karşılandı. Diğer yandan fiyatlar kontrol altına alınmaya çalışıldı. Bu amaçla zabıta önlemlerine başvuruldu. Ancak önemli bir başarı sağlanamadı. Mallar karaborsaya düştü.³⁸ Ancak karaborsanın, istifçiliğin, rüşvetin, fatura ticaretinin önüne geçilemedi.³⁹ Diğer yandan enflasyondaki artış devam etti. Alınan tedbirlerle şeker üretimi iki katına çıktı. Ancak üretimi, devletin elinde olan şekerin bile fiyatının 500 kuruşa kadar fırlaması tepkilere sebep oldu. Hatta bu durum 1945'ten sonra CHP aleyhine seçimlerde propaganda aracı olarak kullanıldı.⁴⁰

Kanun'un uygulanması sırasında pek çok adaletsizlikler yaşandı. Ancak o günkü prosödür gereği sıradan bir vatandaşın şikâyetinde bulunması neredeyse

³⁵ Necip Ali Küçüka, "Milli Koruma Kanununun Hedefi Nedir?", **Ayın Tarihi**, Sonkânun 1940, S.74, s.214-215.

³⁶ Kemal Ünal, "Milli koruma kanunu", **Ayın Tarihi**, Sonkanun 1940, S.74, s.200.

³⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.214.

³⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s.52.

³⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.294.

⁴⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s.218.

imkânsızdı. Çünkü şikâyetçi olan kişi önce kimliğini ispatlamak zorundaydı. Bunun içinde karakol karakol dolaşması gerekiyordu.⁴¹

Milli Korunma Kanunu'nun hazırlanması sırasında oluşturulan komisyonda görevli olan Şevket Süreyya Aydemir, mevcut ortamda Kanun'un sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kaldığını ileri sürmektedir.⁴² Aydemir'in o günleri anlatan şu sözleri dikkate değer:

“ ... şartlar hakikaten kötüydü. Ve sabah güneş doğarken gözünü yeni güne açan her vatandaşı, o gün sofrasına bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkilerinde görevli her komutan, o gün askerine ne yedireceğini, yemsizlikten kırılan hayvanlarına, motorlarına kaç günlük benzin ve motorlu vasıtalarına kaç tane yedek lastik bulunabileceğini kaygıyla düşünüyordu. Başlayan güne, birliklerine et, yağ, çay, şeker bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar, şüpheler içinde giriyordu. Telefonlarımız, hatta gecenin geç saatlerine kadar işliyordu. Hiç durmadan şu validen ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtalarının âtil hale geldiğini bildiren kaygılı haberler alıyorduk. Meselâ İzmir’de palamutun küспенin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. ... Hülâsa öyle olmuştu ki her gün en az 1.000 ton halk ve 1.000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambara girmesi lazım gelirken, her akşam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurtta, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu.”⁴³

17 Aralık 1941’de kabul edilen 4156 sayılı Kanun ile Milli Korunma Kanunu’nun bazı maddelerinde değişiklik yapıldı.⁴⁴ Meclisteki görüşmeler sırasında Meclis kürsüsünde hükûmete yönelik çok sert eleştiriler yapıldı. Aynı günlerde Milli Savunma Vekilliğine (Ali Rıza Artunkal) ve Ulaştırma Vekilliğine (Fahri Ergin) getirilen kişilerin elinden pek iş gelmeyen kimseler olması milletvekilleri arasında hükûmete karşı kızgınlığı artırdı. O dönemde CHP Trabzon Milletvekili olan Faik Ahmet Barutçu anılarında iç politikadaki gelişmelerden rahatsız olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün bir yemek davetindeki ifadelerine yer vermektedir. Barutçu, söz konusu davette aralarında Celal Bayar’ın da bulunduğu elli kadar milletvekilinin bulunduğunu belirterek İnönü’nün, hükûmete karşı oluşan muhalefet ile ilgili şunları söylediğini kaydetmektedir:

⁴¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.216.

⁴² Aydemir, **a.g.e.**, s.216.

⁴³ Aydemir, **a.g.e.**, s.203.

⁴⁴ 14, 55 ve 65. maddelerinde değişiklik yapıldı. **Düster**, Tertip 3, c.23, s.107; **Resmi Gazete**, 23 Kânunuevvel 1941, S.4991, s.2078-2079.

“... Dahili vaziyete gelince, o bir bakımdan çok iyidir, bir bakımdan da çok fenadır. Ve açıkça söyleyeyim ki arkadaşlar, beni ziyade düşündüren, hatta korkutan bu dahili vaziyettir. Memlekette hemen hemen her kahvede ve toplantı yerinde dedikodu mevzuu hükümetin zaafıdır. Hükümetin beceriksizliğidir. İşleri iyi idare edemedikleridir. Birliğimizi ve dahili tesanütümüzü, kuvvetimizi zaafa düşürmeyi hedef tutan ve gevşetici propaganda, bu zemin üzerinde işleyip duruyor. Hükümetin zaafı ve aczi hakkındaki dedikodular da, Meclisin içindeki havanın dışarıya yayılışından kuvvet alıyor. Birkaç kişinin ya gösteriş veya garaz veya menfaat sevkiyle tahrip edici tenkitleri Meclisin havasında hiçbir aksülamel uyandırmıyor, ‘Hayır, böyle değildir’ diyen yoktur. Söyleyen bir kişi ama Meclisin sükutu ile sanki bir havayı tasvip vücuda getiriyor. Demiyorum ki, tenkit edilmesin, yapıcı tenkitlere çok ihtiyaç vardır. Fakat bir vekilin şahsında, hükümet mefhumunu bir paçavra haline getirmek, kendimizi zayıflatmaktır. Bir vekili istizaha çekiniz, itimadınızı esirgeyerek değiştirirsiniz. Buna hiçbir şey demem, hakkınızdır ve itimadınızı kaybedenin yerinde durması asla caiz değildir. Fakat itimat ettikten sonra, tutmanız lazımdır. ... Ve memleketin idaresinden hep müştereken sorumluyuz. Binaenaleyh hükümetin zaafı, hepimizin zaafı olur. İktidar mevkiinde bulunan, iktidar sahibi olanların garaz yapması çok fena bir şeydir. Fakat mesuliyeti olmayan bir mebusunda bir vekile garaz bağlaması iyi bir şey değildir, aynı suretle fena bir şeydir.”⁴⁵

Milli Korunma Kanunu'nun beklenen faydayı sağlayamaması üzerine 30 Ocak 1942'de kapsamlı bir değişikliğe gidildi.⁴⁶ Değişiklikle Kanun'un şartları halkın aleyhine ağırlaştırıldı. Mesela sanayi ve maden kuruluşlarında çalıştırılan işçilerin hafta tatili, milli bayram ve genel tatillerdeki hakları hükümet kararıyla uygulanmayabilirdi. Bu kararlar uygulamaya geçildiğinde tepkilere sebep oldu.⁴⁷

1.1.1.1.2 Yeni Vergiler Konulması

17 Mayıs 1940'ta kabul edilen 3828 sayılı “Fevkalâde Vaziyet Dolayısı ile Bazı Vergi ve Resimlere Zam İcrasına Bazı Maddelerin Mükellefiyet Mevzuuna Alınmasına Dair Kanun”⁴⁸ ile kazanç vergisi türüne göre %50, %25, %10; hava kuvvetlerine yardım vergisi %100, muamele vergisi ise %100 artırıldı. Giyim eşyalarından alınan vergiye %10 zam yapıldı. Taşımacılık üzerinden alınan vergi ise %25 artırıldı. Bunun dışında gıda, tütün ve içkiden alınan vergilere de çeşitli oranlarda zam yapıldı.

29 Mayıs 1941'de kabul edilen 4040 sayılı Kanun ile hayvanlardan alınan vergi, hayvan başına 10 kuruştan 125 kuruşa kadar artırıldı.⁴⁹ Aynı gün kabul edilen

⁴⁵ Barutçu, a.g.e., s.551.

⁴⁶ TBMMZC, D.VI, c.23, B. 33, (30.01.1942), s.200.

⁴⁷ Düstur, Tertip 3, c.23, s.232; Resmi Gazete, 3 Şubat 1942, S.5023, s.2237-2241.

⁴⁸ Düstur, Tertip 3, c.21, s.842 vd.

⁴⁹ Düstur, Tertip 3, c.22, s.637 vd.; Ayın Tarihi, Mayıs 1941, S.90, s.10-12.

4041 sayılı “Şeker ve Glikozdan Alınan İstihlak Vergisinin Artırılmasına Dair Kanun”⁵⁰ ile şeker ve glikozdan alınan vergiler yükseltildi.

1.1.1.1.3 Karne Uygulamasına Geçilmesi

Halkın temel besin maddesi olan ekmekte sıkıntı çekilmemesi için büyük gayret sarf edildi. 1940'ta Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Mecliste tahıl durumumuzla ilgili olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin elinde yeterince tahıl stoku olduğunu, eğer elden çıkarılmazsa çürüme ihtimali olan Mersin ve civarındaki illerde bulunan fazla arpanın ihraç edileceğini belirtti. Hatta Mecliste Buğday Koruma Kanunu müzakereleri yapılırken Ticaret vekili buğday sıkıntımız olmadığı için ihracatına izin verileceğini ifade etti.⁵¹

1941 yılına gelindiğinde ise aynı Bakan tahıl durumuyla ilgili olarak, bu yıl mahsul durumunun kötü olduğunu ve en az 500 bin ton hububat eksiğinin olduğunu belirterek, bunu bir yandan dışardan ürün ithal ederek diğer yandan tasarruf ile telafi etmek zorunda olduklarını belirtti. Ökmen, kimsenin açlıktan ölmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını veyapılacak ticaret anlaşmalarında kesinlikle gıda maddesi satılmayacağını belirtti. Normal zamanda silah altında yüz bin askerin olduğunu, fakat savaş sebebiyle bir milyondan fazla askerin olduğunu kaydederek, bunların sivillerden çok daha iyi beslenmesi gerektiğini savundu ve bu amaç doğrultusunda gereken kararların alınacağını ifade etti.⁵²

Hükûmetin bu amaçla aldığı ilk tedbir, Şubat 1941'de tek tip ekmeğin çıkarılması ile ilgili karardır. Buna göre Ankara, İstanbul ve İzmir'de üretilen ekmeğe %15'i geçmeyecek oranda çavdar katılacaktı.⁵³

2 Mart 1942'de ekmeğe %25 oranında mısır unu karıştırılması, Nisan 1942'de de ekmeğe bakla karıştırılması kararı alındı.⁵⁴ Üretilen tek tip ekmeğin ile buğdaydan

⁵⁰ **Düster**, Tertip 3, c.22, s.655 vd.; **Ayın Tarihi**, Mayıs 1941, S.90, s.10-12.

⁵¹ **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S.75, s.156-157.

⁵² **Us, a.g.e.**, s.438.

⁵³ **Resmî Gazete**, 21 Şubat 1941, S.4740, s.510.

⁵⁴ Yetkin, **a.g.e.**, s.200-201.

tasarruf edilmesi amaçlanmıştı. Ancak ekmekteki buğday unu miktarının azaltılarak tek tip ekme çıkarılması halk arasında huzursuzluklara sebep oldu.⁵⁵

Alınan bütün bu tedbirler yetersiz kaldı. Bunun üzerine 13 Ocak 1942'de çıkarılan bir kanunla ekme karneye bağlandı. Buna göre: halk büyükler, küçükler ve işçiler olmak üzere üç gruba ayrıldı. Yedi yaşına kadar olan çocuklara günde 187,5 gram, yedi yaşından büyük çocuklara 375 gram, ağır işçilere 750 gram ekme verilecekti. Aynı kanuna göre prevontoryum ve sanatoryumdaki hastalarla hastanedeki veremli hastalara günde 450 gram ekme verilecekti. Lokantalara ekme verilmeyecekti. Seyahat edenler için ise ayrıca fiş düzenlenecekti.⁵⁶ Ancak bazı kişiler, verilen ekme miktarını yetersiz bularak daha fazla ekme almak istedikleri için karneler üzerinde tahrifat yapma ya da başkalarına ait fişleri kullanma yoluna gittiler. Bu durumla mücadele etmek için, söz konusu suçları işleyenlere üç yıla kadar hapis cezası verileceği hükme bağlandı.⁵⁷ Alınan tedbirlere rağmen ekme sıkıntısı bitmedi. Ekmeğin kalitesi ve pişirilmesi ile ilgili yaşanan sorunların yanı sıra ekmeğin gramajından çalmak, ekmeğe yabancı maddeler karıştırmak gibi sorunlar yaşandı.⁵⁸

6 Mayıs 1942'den itibaren İstanbul'da kişi başına verilen 300 gr ekmeğin, 150 gr olarak verilmesine karar verildi. Bunun en önemli sebebi Anadolu'da yaşanan buğday sıkıntısı ve buna bağlı olarak İstanbul'a un gelmemesi idi.⁵⁹

Nisan 1942'den itibaren Ankara'da pamuklu karnesi uygulaması da başladı. Büyük şehirlerde elektrik olmayan evlere petrol dağıtımını da karneye bağlandı.⁶⁰

Mayıs 1945'te Avrupa'da savaş bitmesine rağmen Türkiye'deki savaş psikolojisi hemen sona ermedi. Yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle karne

⁵⁵ 6 Haziran 1941'de bu kararnameye ek bir karar kabul edildi. Kararnameye göre: ekmeğe miktarı %50'yi geçmeyecek şekilde çavdarın yanı sıra arpada katılabilecekti. Bülent Bakar, "İstanbul'da Ekme Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekme Suistimalleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2013/2, Cilt:12, S. 24, s. 8-9.

⁵⁶ **Resmi Gazete**, 19 Kanunusâni 1942, S.5010, s.2160-2161.

⁵⁷ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012) s.35.

⁵⁸ Bakar, a.g.m., s.35.

⁵⁹ Us, **a.g.e.**, s.457.

⁶⁰ Kemal Turan, "Karneler", **Aydın Tarihi**, Nisan 1942, S.101, s.30-31.

uygulaması aşama aşama kaldırıldı. 9 Eylül 1946'da ekmeğin satışının serbest bırakılmasıyla birlikte söz konusu uygulama sona erdi.⁶¹

1.1.1.1.4 Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Başlatılması

1940-1941 yıllarında tahıl sıkıntısını gidermek için İngiltere'den 100 bin ton hububat yardımı alındı. Ancak başta ekmeğin olmak üzere gıda sıkıntısı önlenemedi. Bunun üzerine 7 Şubat 1942'de Başbakan Refik Saydam'ın başkanlığında CHP Genel Merkezi'nde bir toplantı yapıldı. Toplantının ardından valilere genelge gönderildi. Genelge ile hububat sıkıntısına son vermek için ziraat seferberliği başlatıldı. Buna göre mısır, darı, patates ile fasulye, mercimek, nohut gibi yiyeceklerin üretimine önem verilecekti. Yazlık üretim iki katına çıkarılacak, bölgelerin özelliklerine göre kışlık üretimin yapılması ya da yapılıyorsa miktarının artırılması için gerekli tedbirler alınacaktı. Ayrıca isteyen çiftçiye avans tohum tedarik edilmesi hususunda imkânlar nispetinde olabildiğince yardımcı olunacaktı. Genelgeye göre köylü yetiştirdiği ürününü devlete satmak zorundaydı.⁶² İlk bakışta olumlu görünen bu karar uygulamadaki yanlışlıklar sebebiyle kısa bir süre sonra olumsuzlukları beraberinde getirdi.⁶³

Piyasadaki gıda maddesi sıkıntısı bir türlü giderilemedi. 1942 yılı mahsul bakımından iyi bir yıl olmasaydı çok kötü bir durumla karşı karşıya kalınabilirdi. Gidişata çözüm bulabilmek amacıyla yeni bir heyet oluşturuldu. Heyet ekonomik durumla ilgili geniş bir rapor hazırladı. Refik Saydam hazırlanan raporu beğendi. Rapora inanarak, daha sonra çok konuşulacak olan *"Devlet teşkilatı (A) dan (Z) ye kadar baştanbaşa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lâzımdır."* ifadesini kullandı.⁶⁴ Bu ifade aslında Saydam'ın o güne kadar hükûmetinin aldığı kararların, uygulamış olduğu politikaların işe yaramadığını itiraf etmesi demekti. Nitekim o yıllarda diplomat olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Saydam Hükûmeti döneminde ülkenin ekonomik görünümünü anılarında şöyle anlatmaktadır:

⁶¹ "Ekmeğin karnesi kaldırıldı", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1946, s.1.

⁶² **Ayın Tarihi**, Şubat 1942, S. 99, s. 23-24.

⁶³ Bkz. Bölüm: I, s.73-74.

⁶⁴ **TBMMZC**, D.VI, c.25, B. 62, (25.05.1942), s.270.

“... Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür ve saire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında sırttıklarını görebilirdiniz.

Bu yüzden memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün ‘zarurî havâyiç’ altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vahamet arz etmeye başlamıştı. Hükûmet başkanı zavallı Refik Saydam her ne kadar bir ‘iaşe teşkilatı’ kurmak ve birkaç madde üzerinde tayinlama ya da vesikaya bağlama usullerini uygulamaya teşebbüs etmiş ise de bu teşebbüsünü halkın şikâyetleri ve direnmeleri yüzünden yürütemeye imkân bulamamanın acısıyla bir kalb sektesine uğrayarak ölüp gitmiştir.”⁶⁵

1.1.1.2 Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti’nin İzlediği Ekonomik Politikalar

Başbakan Refik Saydam’ın İstanbul’da 8 Temmuz 1942’de kaldığı otelde ölmesi üzerine⁶⁶ Cumhurbaşkanı yeni kabineyi kurmakla, Saydam hükûmetinde dış işleri bakanı olan, Şükrü Saraçoğlu’nu görevlendirdi.⁶⁷

Yeni kabinede Dr. Behçet Uz ve Şevket Hatipoğlu dışında herhangi bir değişiklik yoktu. Kabine kurulduktan sonra Ticaret Vekili Behçet Uz: “Yeni hükûmetin kararları, halkın menfaatine uygun olacaktır.”⁶⁸ şeklinde oldukça manidar bir ifade kullandı. Eski hükûmetin politikaları halkın çıkarlarına uygun değil miydi ki Ticaret Vekili böyle bir ifade kullanmıştı? Kaldı ki eski kabinenin bakanlarının çoğu yerlerini yeni kabinede korumaktaydılar... Daha önce halkın çıkarlarına uygun politika üretememiş olan bu bakanlar şimdi nasıl söz konusu politikayı üreteceklerdi? Belki de Uz’un bu sözleri eski kabine adına bir öz eleştiridir...

1.1.1.2.1 Fiyatların Serbest Bırakılması

Başbakan Şükrü Saraçoğlu,⁶⁹ göreve gelir gelmez ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu düzeltebilmek amacıyla birtakım çalışmalar yaptı. Bunun

⁶⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.169-170.

⁶⁶ **Ayin Tarihi**, Temmuz 1942, S.104, s.3.

⁶⁷ Hükûmet üyeleri için Bkz. **TBMMZC**, D.VI, c.27, B.76, (03.08.1942), s.4.

⁶⁸ Barutçu, **a.g.e.**, s.580.

⁶⁹ Şükrü Saraçoğlu (1887-1953): 1918 yılında Cenevre Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi’nden mezun oldu.1923’te milletvekili oldu. Lozan Barış Anlaşması ile çözülememiş olan pek çok sorunun çözümünü için daha sonra yapılan görüşmelere katıldı. Çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Saraçoğlu, 9 Temmuz 1942-8 Mart 1943 ile 15 Mart 1943-5 Ağustos 1946 tarihleri arasında başbakanlık görevinde bulundu. 1 Kasım 1948-27 Mayıs 1950 tarihleri arasında TBMM Başkanı olan Saraçoğlu, daha sonra aktif siyaseti bıraktı. Metin Heper, **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, İstanbul, DOĞUBATI, 2002, s.413.

sonucunda alınan kararları, 5 Ağustos 1942'de TBMM'de yaptığı bir konuşmada açıkladı.⁷⁰ Alınan kararlardan uygulama sırasında kamuoyunu en fazla etkileyeni hububat fiyatlarının serbest bırakılması oldu. Saydam hükûmetinin aksine Saraçoğlu hükûmeti olabildiğince piyasalar üzerindeki denetimden kaçınmak taraftarıydı. Bu politikanın enflasyonu tetikleyeceğini bildiği halde, Saraçoğlu fiyat artışının iç ve dış piyasalarda görülen kıtlıktan kaynaklanan talebin üreticiyi teşvik edeceğini düşünüyordu.⁷¹ Diğer yandan 1942 yılının iyi bir mahsul yılı olacağı tahmin edilmekteydi. Dolayısıyla fiyatlar serbest bırakılsa da buğday fiyatlarının artmayacağına inanılıyordu.

Hükûmetin yürürlüğe koyduğu %25 kararına göre; çiftçi ürününün %25'ini devlete satmak zorundaydı. Geriye kalanı ise tüccara satabilecekti. Ürünü belirlenen sürede devlete satmayanlar, ikinci alım döneminde daha düşük fiyatla satacaktı. Eğer satmazsa ürünü koyabileceği her yer aranarak ürüne el konulacak ve ayrıca Milli Korunma Kanunu gereği cezalandırılacaktı.⁷² Hükûmet aldığı kararlarla resmi kuruluşların ve bazı büyük şehirlerin yiyeceğini temin işini üstlenecekti.⁷³ Diğer yandan alınan karar gereğince 15 Temmuz 1942'de hükûmet buğday fiyatını bazı şehirlerde serbest bıraktı. Fiyatlar ilk etapta yarı yarıya düştü.⁷⁴

Hükûmetin göreve başladığı ilk günlerinde gazeteciler köşe yazılarında hükûmetin ekonomi alanındaki programından memnuniyetle bahsettiler. İzmir'de yayınlanan Yeni Asır gazetesinden Hakkı Ocakoğlu buğday fiyatlarıyla ilgili hükûmetin kararının çiftçinin yüzünü güldürdüğü ve karaborsaya darbe vurulduğu yorumunda

⁷⁰ "1) Hububat fiyatlarının % 25'lere, tahditlere ve ithalata,

2) Bakliyat fiyatları bu sene mahsulünün bereketine ve ihraç memnuniyetine

3) Yağ fiyatların zeytinyağının ihraç mekanizmasına,

4) Kumaşların fiyatını arttırdığımız ekiplere ve bir elden idarenin vereceği faydalara ve tezgahlara,

5) Et fiyatlarını da memleketimizdeki mevcuda ve devam ettireceğimiz ihraç memnuniyetine, güvenmek mutedil ve ahenkli bir seviyede tutabileceğimizi ümit ediyoruz." **TBMMZC**, D.VI, c.27, B.77, (05.08.1942), s.24.

⁷¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 292.

⁷² **Ayin Tarihi**, Temmuz 1942, S.104, s.9.

⁷³ Boratav, **a.g.e.**, s.295.

⁷⁴ **Ayin Tarihi**, Temmuz 1942, S.104, s.7.

bulunurken,⁷⁵ Niğde Milletvekili ve gazeteci Cavit Oral da Bugün gazetesindeki köşesinde, hükûmetin aldığı kararlarla çiftçinin gücünü artırdığını savundu.⁷⁶

Fiyatların serbest bırakılmasıyla birlikte ilk etapta düşen fiyatlar kısa bir süre sonra hızla artmaya başladı. İstanbul, Ankara ve İzmir dışındaki yerlerde halkın yiyecek ihtiyacının belediyeler tarafından karşılanması kararı, belediyeleri buğday alımına sevk etti. Dolayısıyla buğday fiyatları hızlı bir tırmanışa geçti. Diğer yiyecek maddelerinin de bu fiyat artışını takip etmesiyle hayat pahalılığı katlanılmaz boyutlara ulaştı. 1942'de fiyatlar %90, 1943'te %75 arttı.⁷⁷ Buğday 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 kuruştan 350 kuruşa doğru çıktı. Devletin elindeki 16.000.000 kiloluk stok halindeki zeytinyağı 85 kuruştan piyasaya sürüldü.⁷⁸ Fiyatların hızla artması beraberinde ülke genelinde kötümser bir hava estirdi ki bu da çıkar çevrelerinin ekmeğine yağ sürdü. Fiyatlar serbest bırakılırken stokçuluğun ve karaborsanın önüne geçileceği düşünülmüştü. Ama beklenen olmadı. Nitekim vurgunculuğu engellemek için Milli Korunma Kanunu ile getirilen cezalar bu durumu sonraki süreçte de engelleyemedi.

Fiyatların serbest bırakılması ile büyük çiftlik sahipleri ve tüccarın durumu düzeldi, ama sabit gelirlilerin yani işçi ve memurların durumu kötüleşti. Dar gelirlilerin sayısı giderek arttı. Halkın önemli bir kısmı açlık tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Hızla artan enflasyon köylüleri, çalışanları ve emeklileri zor durumda bıraktı.⁷⁹ Bütün bu gelişmeler bütçe hareketlerini de olumsuz etkiledi. Böyle bir ortamda ticaret ile uğraşanların ne kadar çok kâr elde ettiğini tahmin etmek zor olmasa gerek... Halk bu denli yüksek enflasyona alışık olmadığı için hükûmete karşı tepkiler arttı. O dönemde Bern Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İstanbul'da bulunduğu süre içinde her kesimden insanın hatta neredeyse hemen hepsinin hükûmet ve dolayısıyla İsmet Paşa'ya karşı büyük bir öfke beslediğini ileri sürmektedir. Ankara'ya dönüşünde durumu bizzat gidip İnönü'ye anlattığını ve çevresindeki insanların memleketin gerçek durumunu ondan gizlediklerini söylediğini nakleden Karaosmanoğlu, birkaç gün sonra

⁷⁵ Hakkı Ocakoğlu, "Hükûmetin Aldığı Kararlar", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1942, S.104, s.65.

⁷⁶ Cavit Oral, "İstihsal Davası", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1942, S.104, s.67-68.

⁷⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. bsk., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001, s.218.

⁷⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.225.

⁷⁹ Emeklilere kişi başına yapılan ödemenin 1938'de ki gerçek değeri 1.420 TL'den 1945'te 274 TL'ye indi. 1950'de ise ancak 389 TL'dir. Tezel, **a.g.e.**, s.258-259.

başbakanla karşılaştığını ve başbakanın kendisine yakında sıkıntıların halledileceğini söylediğini anlatmaktadır. Karaosmanoğlu, bu konuşmadan kısa bir süre sonra Saraçoğlu hükûmeti'nin Varlık Vergisi Kanunu'nu çıkardığını ifade etmektedir.⁸⁰

Ağustos 1942'de Dâhiliye Vekili Dr. Fikri Tüzer öldü. Yerine Recep Peker getirildi. Peker'in kabineye girişi üzerinde muhtemelen İnönü'nün Kayseri gezisi etkili olmuştu. Halkın "Açız!" diyerek otomobilin üstüne çıkması, ülkedeki içler acısı durumu ortaya koymaktaydı. Muhtemelen Peker'in otoriter yönetimine duyulan güven bu atamada etkili olmuştu. Mecliste hükûmete karşı duyulan güveni artırmak için Peker gibi iyi bir hatibe ihtiyaç duyulması da bir başka etken olsa gerek... O dönemde CHP Milletvekili olan Faik Ahmet Barutçu, anılarında Peker'in Dâhiliye Vekili olmasından sonraki süreç için şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "*Bu atamayla kabine bir Saraçoğlu-Peker Kabinesi olmuştur denilebilir.*"⁸¹

1.1.1.2.2 Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması

Saraçoğlu Hükûmeti aldığı tedbirlere rağmen ekonomideki sıkıntıyı çözemedi. Üreten nüfusun önemli bir kısmı askere alınmıştı. Yani üretim azalmıştı. Dolayısıyla ülkede kazançtan alınacak vergi miktarı, ülkenin paraya olan ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde değildi. Diğer yandan savaş ortamını fırsata çeviren karaborsacılar vergilendirilmemiş bir servet elde etmişlerdi. Bu durum toplumda huzursuzluğa sebep olmaktaydı. Bu ortamda hem devletin paraya olan ihtiyacını gidermek hem de savaş zenginlerinin vergilendirilmemiş servetlerinin bir kısmını hazineye aktarmak amacıyla bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adıyla bir Kanun çıkarılmasına karar verildi.

25 Mayıs 1942'de ekonomik durum ile ilgili olarak TBMM'de konuşma yapan Maliye Bakanı Fuat Ağralı, "... *Sermayenin normal gelirinden ziyade fevkalâde ahval ve şeraitten faydalanarak elde edile(n) bütün kazançları yalnız normal zamanlara mahsus vergiye tâbi tutmakla iktifa edilmesinin adalet icaplarıyla telif edilemeyeceği meydandadır.*"⁸² şeklindeki sözleriyle olağanüstü bir verginin alınacağını sinyalinin

⁸⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.171-172.

⁸¹ Barutçu, **a.g.e.**, s.584-585.

⁸² **TBMMZC**, D.VI, c.25, B.62, (25.05.1942), s.255; **Ayın Tarihi**, Mayıs 1942, S. 102, s.27.

verdi. 1 Kasım 1942'de TBMM'nin yeni yasama yılının açılış töreninde konuşan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü,

“Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklıkçı, çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük bir fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.”⁸³

demek suretiyle savaş ortamını kendi menfaatleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışanlara adeta ateş püskürdü.

O günlerde halk arasında da varlıktan bir vergi alınacağıyla ilgili haberler kulaktan kulağa dolaşmaktaydı. Varlık Vergisi ile ilgili olarak bir süredir var olan söylentiler vesilesiyle uzun süredir kamuoyu Varlık Vergisi ve bu verginin uygulanması fikrine alıştırmıştı. İş, artık sadece kanunun kabulüne kalmıştı. 11 Kasım 1942'de Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Mecliste yaptığı konuşmada Varlık Vergisi adıyla bir kereye mahsus olmak üzere tüccarlardan, emlak ve akar sahiplerinden, büyük çiftçilerden alınacak vergi ve temin edilecek başka gelirlerle tedavül durumunda olan 700 milyon civarındaki evrak-ı nakdiyenin bir kısmının piyasadan çekileceğini ifade etti.⁸⁴ 12 Kasım 1942'de ise Varlık Vergisi ile ilgili 4305 sayılı Kanun Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁸⁵

Hükümet, Varlık Vergisi ile Türk parasının değerinin artırılmasını, savaş zenginleri üzerindeki *“halk buğzunun”* silinmesini ve vergileri ödeyebilmek için malların satışa çıkarılmasıyla birlikte ortamın yumuşamasını amaçlamaktaydı.⁸⁶

Varlık Vergisi kabul edildikten hemen sonra toplumda uygulamayla ilgili olarak bazı noktalarda endişeler oldu. Bunların en önemlisi verginin uygulanması sırasında yaşanabilecek sıkıntılarla ilgiliydi. Verginin amacı savaş zenginleriydi. Ama bunlar

⁸³ **TBMMZC**, D.VI, c.28, B.1, (01.11.1942), s.4; **Ayin Tarihi**, Kasım 1942, S.108, s.23; Barutçu, **a.g.e.**, s.591.

⁸⁴ **TBMMZC**, D.VI, c.28, B.3, (11.11.1942), s.21-22; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-63-3. Tarih:11.11.1942; Us, **a.g.e.**, s.494; **Ayin Tarihi**, Sontesrin 1942, S.108, s.9.

⁸⁵ **Resmi Gazete**, 12 Kasım 1942, S.5255, s.1-2.

⁸⁶ Kemal Turan *“Türk Parası”*, **Ayin Tarihi**, Kasım 1942, S.108, s.87.

nasıl tespit edilecekti? Namuslu tüccarlar da vardı. Komisyon bu ikisini nasıl ayırt edebilecekti?⁸⁷

Kanun'da ödenecek vergi miktarlarının tespiti ve tahsili için çok az bir süre tanınmıştı. Başbakan Saraçoğlu, 11 Kasım 1942'de Mecliste yaptığı konuşmada bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: “... bu işi para kuvveti ile suistimallere yol açılmasından ve her çeşit tezvirattan korumak yolunu tutmayı hayırlı bulduk. Onun için zamanı dar tuttuk.”⁸⁸

Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili olarak 7 Ocak 1943'te Bakanlar Kurulu, bir yönetmelik kabul etti. Buna göre ilk on beş gün içinde borcunu ödemiş olan mükelleflere işlerine devam edebilmeleri için bankalar ve müesseseler tarafından kolaylık gösterilecekti. İlk on beş günü takip eden ve birincisinde %1, ikincisinde %2 zamla verginin tahsili gereken iki haftalık süre içinde borcunu ödemeyenlere Tahsil-i Emval Kanunu gereğince mallarına el konulabilecekti; ancak bunun mümkün olduğunca uygulanmaması ve bununla beraber bu süreç içinde mal kaçırmaların engellenmesi için gerekli tedbirler alınacaktı. İlk on beş gün ve onu takip eden on beş günlük sürede borcunu ödemeyenler hakkında Tahsil-i Emval Kanunu gereği işlem yapılacaktı. Borcunun birazını ödemiş olanlar, borçlarını çalışarak ödeyebilecek durumda iseler teminat alınarak veya alınmasına lüzum görülmezse altı ay içinde ödemeleri şartıyla çalışma mükellefiyetinden muaf tutulacaklardı. Ancak borcunu ödemeyenler ile yarısından azını ödemiş olanlar hakkında Tahsil-i Emval Kanunu derhal uygulanacaktı.⁸⁹

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu'nun çalışma mükellefiyeti getiren 12. ve 13. maddelerinin uygulanması hususlarını içeren Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne göre: Varlık Vergisi borcuna karşılık hiçbir ödemede bulunmayan, borcunun bir kısmını ödemediği halde geriye kalan borcuna karşılık haczi mümkün olan mallarını kaçırmış olan, taşınabilir malını kaçırmadığı ve borcunu ödemek için iyi niyet gösterenler ile özellikle gayrimenkulden dolayı yükümlü tutulmuş olanlar tespit edilerek çalışma

⁸⁷ Necmeddin Sadak, “Zenginlik Ayıp Değil, Harp Kazancı Suçtur”, **Ayın Tarihi**, Sontesrin 1942, S.108, s.88.

⁸⁸ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-63-3, Tarih:11.11.1942; **TBMMZC**, D.VI, c.28, B.3, (11.11.1942), s. 21-22.

⁸⁹ **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:100-110-17, Tarih:20.06.1944; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-63-3, Tarih:11.11.1942.

mükellefiyeti getirilecekti.⁹⁰ Çalışma tatbikatı sebebiyle herhangi bir merciye başvurulamayacaktı.⁹¹ Yönetmeliğe göre mükellefler, borçlarını ödeyinceye kadar çalışmak zorundadırlar.⁹² Ayrıca vergilerini 15 gün içinde ödeyen mükelleflerden işini devam ettirmek isteyenlere bankalar ve ilgili kuruluşlar yardımcı olacaktı.⁹³

Verginin ödenmesi sırasında azınlıklar, ecnebler, Müslümanlar ve dönmeler farklı oranlarda ödeme yaptılar. Kişiler savaş yıllarında elde ettikleri tahmin olunan sermaye üzerinden vergilendirildiler. Müslümanlar ve ecnebler bu matrahın 1/8'ini, Dönmeler 1/4'ünü gayrimüslimler ise 1/2'sini vergi olarak ödeyeceklerdi. Fakat tepkiler üzerine ecneblerin ödeyecekleri miktar, ilk tahakkuk toplamı üzerinden %35 indirildi. Verginin Müslümanlara uygulanması sırasında zor durumda kalan milletvekilleri, valilerden söz konusu verginin Müslümanlardan alınmamasını istediler. Bunun üzerine Maliye Vekili Fuat Ağralı, bir miktar verginin Müslümanlardan da alınmasının zaruri olduğunu müfettişler aracılığıyla valilere bildirdi.⁹⁴

Verginin en çok eleştirilen tarafları şunlardı: Vergi miktarının takdiri olarak belirlenmesi, itiraz ve temyiz hakkının olmayışı ve gayrimüslimlere daha ağır mükellefiyet getirmesidir. 27 Şubat 1943'te İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası, aylık dergisinde "*Yıllık Rapor*" başlığı altında bir yazı yayınladı. Raporda Varlık Vergisi Kanunu ve uygulamalarına değinilmişti. Olağanüstü durumlarda böyle bir verginin alınmasının çok doğal olduğu belirtilmekle beraber mükelleflerin temyiz hakkının olmaması ve borcunu ödemeyenlerin şiddetle cezalandırılmalarının hatta çalışma mükellefiyetine tabi olmaları doğru bulunmamaktadır.⁹⁵

Çoruh Milletvekili Asım Us, Hükûmetin enflasyon ve vurgunculukla mücadele için her yolu denediğini ancak, normal usullerle bu mücadelede başarılı olamayacağını anladığı için "*inkılapçı*" bir yoldan problemi çözmeye çalıştığını

⁹⁰ **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:100-110-14, Tarih:07.01.1943; **Resmi Gazete**, 12 Kânunusani 1943, S.5302, s.4258-4259.

⁹¹ Faik Ökte, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1951, s.56; Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s.90.

⁹² Ökte, **a.g.e.**, s.58.

⁹³ İ. Mert Öztürk, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.32, S.54, 2013, s.151.

⁹⁴ Ökte, **a.g.e.**, s.53.

⁹⁵ **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:85-560-19, Tarih:17.03.1944.

belirtmek, bu sebeple Varlık Vergisi'nde itiraz ve temyiz yollarının kapalı olduğunu belirtmektedir.⁹⁶

Vergiye cezalı olarak ödeme süresi 21 Ocak 1943'te sona erdi. 22 Ocak'ta vergisini ödeyemeyen 17 kişiden oluşan ilk kabile Aşkale'ye gönderildi.⁹⁷ Bu konudaki haberler basında geniş yer buldu. Cumhuriyet gazetesi konu ile ilgili haberi 1. sayfadan verdi (Fotoğraf 1-1).

Fotoğraf 1-1: Cumhuriyet, 28 İkincikânun 1943

Verginin itiraz yolu kapalı olmasına rağmen, 13.348 adet itiraz TBMM'ye verilirken, 10.968 itiraz dilekçesi de farklı kurumlara verilmiştir. Yurt dışındaki bazı kurum ve kuruluşlarda çeşitli sebeplerle itirazlarda bulunmuşlardır.⁹⁸ Yabancıların, haklarının savunulması için elçiliklere başvurmaları Türk Hükûmeti'ni bazı devletler ile karşı karşıya getirdi. Mesela İstanbul'da bulunan Amerikan Kız Koleji ve Robert Koleji'nin Amerika'daki "idare meclisi" başkanı Washington Büyükelçiliğimizi ziyaret

⁹⁶ Asım Us, "Hükûmetin Aldığı Tedbirler", **Ayın Tarihi**, Senteşrin 1942, S.96, s.84-85.

⁹⁷ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2014, s.271.

⁹⁸ Mısır hahambaşı Hayim Nahum başbakanlığa, İzmir'de yaşayan ve Varlık Vergisi mükellefi olan Bünyamin Nahum'un vergi borcu ile ilgili bir telgraf çekti. Maliye Vekâleti konuyla ilgili tetkiklerini bitirdikten sonra söz konusu şahsın daha önce gerçekleşen itirazının değerlendirildiği ve bu hususta hiçbir hatanın olmadığı tespit edildiği cevabı verildi. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:135-971-23, Tarih:17.03.1943.

ederek bu okulların Varlık Vergisini ödemelerinin her iki okulunda mali durumunu zora sokacağını belirterek bu vergiden muaf tutulmalarını istedi.⁹⁹

2 Aralık 1943'te çıkarılan bir Kanun ile Aşkale'deki mükelleflerin ailelerinin yanına dönerek buradaki çalışmalarıyla borçlarını ödemelerine imkân verildi. Bu kişilere borçlarını ödemeleri için her türlü kolaylığın gösterileceği belirtilerek, buna rağmen borcunu ödemeyenler için Tahsil-i Emval Kanunu'nun uygulanmasına karar verildi.¹⁰⁰

Varlık Vergisinin uygulamadan kaldırılmasına yönelik ilk teşebbüs, 28 Aralık 1943'te Manisa Milletvekili Celal Bayar'ın konuyla ilgili TBMM'ye önerge vermesidir. Bayar'a Saraçoğlu hükûmetinin ilk günlerinde İnönü tarafından CHP Grup Başkan Vekilliği teklifi yapılmıştı ancak Bayar bu teklifi reddetmişti. Onun daha sonra Varlık Vergisinin kaldırılması için önerge vermesi, Mecliste Bayar'ın hükûmete karşı tavır almış olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu hadise DP'nin kurulmasına giden süreçte muhalefet hareketinin başlamasına vesile olmuştur.¹⁰¹

Varlık Vergisi uygulamaları uluslararası alanda ve iç politikada ırkçı bir yaklaşım olarak değerlendirildi.¹⁰² Bu değerlendirmeye Başbakan Saraçoğlu'nun TBMM'de hükûmet programını okurken sarf ettiği şu sözler sebep olmuştur:

“Arkadaşlar biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız... İktisadi ve siyasi sahalarda Devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ileride olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz... İsteddiğimiz sadece Türk milletinin hâkimiyetidir.”¹⁰³

⁹⁹ Uzun yazışmaların ardında bu okullar vergiden muaf tutuldular. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:142-18-4, Tarih:17.01.1945.

¹⁰⁰ **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:135-971-24, Tarih:02.12.1943.

¹⁰¹ Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, İstanbul, Alfa, 2000, s.182.

¹⁰² Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, y.y., Milliyet Yayınları, 1974, s.291;Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, 12. bsk., İstanbul, İletişim, 2014, s.189.

¹⁰³ **Ayın Tarihi**, Ağustos 1942, S.105, s.31-32.

Varlık Vergisi 15 Mart 1944 tarihinde 4530 sayılı “*Varlık Vergisinin Bakayasının Terhine Dair Kanun*” ile kaldırıldı.¹⁰⁴ Vergisini ödememiş olanların vergileri silindi. Tahsil edilen vergi miktarı 314.920.940 liradır. Yani tahakkuk ettirilen verginin %68,6’sı tahsil edilebilmişti.¹⁰⁵ Bu miktarın %52’sini gayrimüslimler, %29’unu Müslümanlar ve %19’unu yabancılar ödemişti.¹⁰⁶ Toplanan verginin yaklaşık %70’i (yani 221.300.000 lirası) İstanbul’dan alınmıştı.¹⁰⁷

Kanun yürürlükten kalktıktan sonra uzunca bir süre daha konuşuldu. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran anılarında, Kanun’un çıkarılmasının sorumluluğunu Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı’ya yüklemek isteyenler olduğundan bahisle bunun doğru olmadığını savunmaktadır. Uran, Kanun’un TBMM’de CHP’li milletvekillerinin oylarıyla kabul edilmiş olduğunu dolayısıyla mevcut durumun sorumluluğunun tamamıyla CHP’ye ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁸

1.1.1.2.3 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’nun Çıkarılması

Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi’nin tamamlayıcısı mahiyetindedir. Varlık Vergisi ile savaş döneminde fiyat artışlarından yararlanan tüccar ve esnafın haksız kazancına el koymak amaçlanmıştı. Toprak Mahsulleri Vergisi ile de aynı şekilde fiyat artışlarından istifade eden çiftçiler hedef alınmıştır. Kanun 7 Haziran 1943’te Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girdi.¹⁰⁹

Mecliste Toprak Mahsulleri Vergisi ile ilgili görüşmeler yapılırken Başbakan Saraçoğlu geçen yıl bütçe görüşmeleri sırasında 140 milyonluk bir açık olacağını hesaplamış olduklarını ancak, özellikle askeri harcamalardaki artış sebebiyle bütçe açığının büyüdüğünü söyledi. 1942’de toplanan Varlık Vergisinin 250 milyon lirasının

¹⁰⁴ Verginin uygulanmasından başta Amerika olmak üzere müttefik devletler rahatsız oldular. 1944 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı’nın galibinin müttefik devletler olacağı anlaşılmıştı. Türkiye ise Sovyet tehdidine karşı uluslararası siyasette ABD ile yakınlaşma çabası içindeydi. İşte bu çaba Vergi’nin kaldırılmasında etkili olmuştur. Weisband, **a.g.e.**, s.295.

¹⁰⁵ Mükellefler ödeyemediği için silinen vergi miktarı 109.985.481 liradır. Ökte, **a.g.e.**, s.197; Cahit Kayra, **Savaş Türkiye: Varlık Vergisi**, 5.bsk., İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013, s.54.

¹⁰⁶ Nevin Coşar, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, c.58, S.2, 2003, s.13.

¹⁰⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.343.

¹⁰⁸ Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s.387.

¹⁰⁹ **Resmi Gazete**, 7 Haziran 1943, S.5423, s.5241-5244.

bu açığı kapatmak için kullanıldığını fakat 150 milyon liraya daha ihtiyaç olduğunu belirtti. Bu paranın da Toprak Mahsulleri Vergisi ile kapatılmasının planlandığını ifade etti. Saraçoğlu son olarak bu vergi ile 110-130 milyon lira civarında bir para toplamayı umduklarını sözlerine ekledi.¹¹⁰

Vergi tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında özellikle Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ve İçel Milletvekili Refik Koraltan, vergiyi aşara benzeterek karşı çıktılar. Sazak'ın vergi konulacaksa bile köylünün bostanından, bahçesinden vergi alınmaması gerektiğini ve aşarda bile bunun böyle olduğunu belirtmesi üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu söz aldı. Yaptığı konuşmada içinde bulunulan durumdan dolayı mecburen bu vergiyi almak zorunda kaldıklarını, verginin aşara benzememesi için ellerinden geleni yapacaklarını belirterek, söz konusu verginin köylüye ağır geleceğinin farkında olduklarını, bu yüzden ilk fırsatta vergiyi kaldıracaklarını ifade etti.¹¹¹

Kanun'a göre her il ve ilçede tahmin komisyonları kurulacak ve bu komisyonlar ürünün çeşidine göre çiftçilerin ödeyecekleri vergi miktarını belirleyeceklerdi. Mükellefler, belirlenen vergi miktarını bazı ürünlerde aynı olarak, diğer ürünlerde ise nakdi olarak ödeyeceklerdi. Milli Korunma Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasına kadar geçerli olacak olan Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi gibi küçük bir sınıfı değil, tam tersine oldukça geniş bir kesimi ilgilendirmekteydi. Kanun uygulamaya konulduktan sonra küçük üretici durumundaki çiftçi, bu Kanun'dan oldukça olumsuz etkilendi. Kanun'a göre: çiftçi Toprak Mahsulleri İdaresi tarafından henüz mahsul alınmadan borçlandırılıyordu. Mahsul beklendiği gibi olmasa bile köylü bu miktarı ödemek zorundaydı.¹¹²

Vergi, aynı olarak toplandığı için 1925'te kaldırılmış olan Aşar Vergisini hatırlatıyordu. Bu yüzden tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine hükümet daha ilk günlerde verginin geçici olduğunu söylemek zorunda kaldı. Kanun'a göre çiftçi

¹¹⁰ TBMMZC, D.VII, c.3, B.33 (Olağanüstü toplantı), (04.06.1943), s.15.

¹¹¹ TBMMZC, D.VII, c.3, B.33 (Olağanüstü toplantı), (04.06.1943), s.16.

¹¹² Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, c.III, İstanbul, Rey Yayınları 1970, s.369.

vergisinin %10'unu aynı ya da nakdi olarak ödeyecekti. Aşardan farkı: Aşarın mültezime, Toprak Vergisinin ise devlete ödenmesidir.¹¹³

Vergi oranı Milli Korunma Kanunu gereği, hükümet tarafından belirli bir fiyatla alınan ürünlerde %8, diğer ürünlerde %12'dir.¹¹⁴ Köylünün zorlanması ve tepkilerin artması üzerine 22 Eylül 1943'te Bakanlar Kurulu kararıyla %12 oranında vergi alınan bazı ürünlerin vergi oranları %8'e düşürüldü.¹¹⁵

Bu verginin tam olarak uygulanması 19 Nisan 1944'te TBMM'de görüşülerek kanunlaşan "Toprak Vergisi Kanunu" ile oldu. Yeni kanun önceki kanunun eksikliklerini gidermekte ve bazı düzenlemeler yapmaktadır. Görüşmeler sırasında Mecliste ciddi tartışmalar oldu. Konuyla ilgili olarak söz alan Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, görüşlerini şu şekilde ifade etti:

*"... Ben görüyorum ki bu hububat ekenler, çiftçilerin hepsi de öyledir ya bacağında donu olmıyan, ayağında çarığı olmıyan, üstünü örtecek yorganı olmıyan, odunun üstüne başını koyup yatan kimdir dediğimiz vakit, işte bu vergi mevzuuna dâhil olan insanlardır. İnsaf edin arkadaşlar. Erbabı namustan olan memurlara acımamak elden gelmez, feci feci bir vaziyettedirler amma. Bacağında donu, ayağında çarığı, üstüne örtecek yorganı olmıyanların, yanında onlara o kadar acınmaz. Ne olur? Biraz yavan yiyebilir... Evet hepimiz gibi çiftçiler de bu memleketin selameti için milyonlarca orduyu silah başında tutmanın ne demek olduğunu müdriktir. Fakat şehirlie bir defa Varlık Vergisi diye dokundun, her taraftan vaveyla koptu. Neyi ucuzlattın ki bunu artırıyorun?.. Bu adam ayağına bir don bulmuşsa niçin onu yine çıplak bırakmaya çalışıyoruz? Devlet % 8'i, % 10 yaptığı vakit yemin ederim ki daha noksan olacaktır."*¹¹⁶

Daha sonra söz alan Sivas Milletvekili A. Naci Demirağ Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanışıyla ilgili olarak şunları söyledi:

"... Arkadaşlar biz Sivas mebusları bizzat köylüden tetkikat yaptık. Biz mahvolduk yandık diyorlar. Neden mahvoldunuz diye sorduk, sizden fazla mı aldılar dedik. Nihayet birçok tetkik ve incelemeler yaptık gördük ki hükümet % 25 almıya karar vermişken %22 almış fakat yine muteriz. Neden muteriz? Çünkü falan yer % 20 vermiştir. Köylü oradaki gerek az tahminler dolayısıyla ve gerek su başıları tatmin ederek az yazdırmak suretiyle yani % 22 yerine %10 vermişlerdir. Efendi o bu kadar

¹¹³ Akşin, a.g.e., s.219.

¹¹⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2001, s.206.

¹¹⁵ BCA Fon:30-18-1-2, Yer:103-71-6, Tarih:22.09.1943.

¹¹⁶ TBMMZC, D.VII, c.9, B.44, (19.04.1944), s.66.

verirken biz niçin fazla verelim diye birtakım dedikodulara ve şikâyetlere sebep oldu.”¹¹⁷

Uzun tartışmaların ardından Kanun, oylamaya katılan 321 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi. Toprak Vergisi Kanunu'nun kabulüyle 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve bu kanununa ek olarak yapılan Kanun yürürlükten kaldırılmış oldu.

1.1.2 Sosyal Sınıfların Genel Durumu ve Çıkarılan Kanunların Olumsuz Etkisi

Yeni Türkiye Devleti, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın ardından yıkıntıların, yoklukların ortasında kurulmuş bir devlettir. Yıllardır savaşlarla uğraşan halk çok yorgundu, fakirdi, cahildi, bıkkındı... 10 milyon civarındaki nüfusun %85'i kırsal kesimde yaşıyordu. Bütün imkânsızlıklara rağmen tarım ve hayvancılıkla geçimini temin etmeye çalışıyordu. Şehirlerde yaşayanlar ise memur, işçi, esnaf, zanaatkâr gibi mesleklere ayrılıyorlardı. Toplumun her kesimi kendi adına yeni dönemden beklenti içindeydi. Ancak yeni bir dünya savaşı Türkiye'nin sınırlarına dayandığında bu beklenti hala gerçekleşmemişti. Yaşanan dünya savaşının etkileriyle birlikte ümit, hayal kırıklığına dönüştü. Yıllardır ülkeyi yöneten, bir anlamda umudun adı olan CHP, artık toplumun büyük bir kesimi için bir anlam ifade etmiyordu. İşte halkın genelinde var olan bu algı, yeni bir güç arayışını beraberinde getirdi. Bu arayış kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan çok partili hayata geçişin en önemli sebeplerinden birini teşkil edecektir.

Bu dönemde toplumu oluşturan zümreleri şu şekilde sınıflandırmak ve incelemek yerinde olur:

¹¹⁷ TBMMZC, D.VII, c.9, B.44, (19.04.1944), s.67.

1.1.2.1 İşçilerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Türkiye’de ilk işçi sınıfının ortaya çıkışı Osmanlı Devleti’nin Son Dönemi’nde kurulan birkaç fabrika ve atölye ile oldu. Ülkemizdeki ilk işçi örgütü Osmanlı’nın son döneminde İstanbul’da 1866’da kurulmuş olan “*Ameleperver Cemiyeti*” idi.¹¹⁸

Milli Mücadele sonrası yeni Türk Devleti’nin kuruluşuyla beraber sanayileşmeye önem verilmesi işçilerin önem kazanmasına sebep oldu. 1924 Anayasası’nın 70. maddesinde birtakım sosyal haklar vatandaşlara tanınmıştı.¹¹⁹ Ancak 79. maddede “*Bağışların, çalışmaların, mülk edinme ve hak ve mal kullanmanın, toplanmaların, derneklerin ve ortakların serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.*” denilerek sosyal haklar sınırlandırılmıştı.¹²⁰ Anayasa’nın bu maddesinden dolayı Türkiye’de sendikal örgütlenmelere uzun bir müddet müsaade edilmedi.¹²¹

Mustafa Kemal, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınabilmesi için işçi sınıfının öneminin farkındaydı. 1 Kasım 1925’te Meclisi açış nutkunda şöyle diyordu: “*Cumhuriyet’in erbâb-ı mesaiye (işçilere, çalışanlara) temin ettiği huzur ve emniyet ... daha müreffeh olmak için çalışma arzularını şükran-ı mucip olacak derecede arttırmıştır.*”¹²² Bununla beraber işçi hakları henüz Türkiye’de farkında olunan bir gerçek değildi.

1927’de yapılan sanayi sayımına göre ülkede var olan 62.205 iş yerinde 256.855 işçi çalışmaktaydı. Bu işyerlerinin %34,5’i, 1 işçi çalıştıran esnaf dükkânlarıdır.¹²³ Rakamlardan da anlaşılacağı gibi Türkiye, Osmanlıdan sanaysiz bir miras devralmıştı. Sanayinin olmadığı bir ülkede işçilerden, işçinin olmadığı yerde de işçi haklarından bahsedilemez. Nitekim işçilerle ilgili düzenlemelerin yapılması, işçi örgütlerinin kuruluşu için epey bir zaman daha geçmesi gerekiyordu.

¹¹⁸ Adnan Mahiroğlu, **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s.3.

¹¹⁹ Bkz. Düstur, Tertip 3, c.5, s.576; Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasal Metinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)**, 2. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.135.

¹²⁰ Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s.136.

¹²¹ Bkz. Cahit Talas, **Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.65.

¹²² Aydemir, **a.g.e.**, s.358.

¹²³ Aydemir, **a.g.e.**, s.355.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında genellikle azınlık işçilerinin teşebbüsüyle kurulan işçi dernekleri iş kanunu talebinde bulunmuşlardı. Dernekler hükûmetten iş saatleri, ücretler, işten çıkarma, işçi yaşı, iş hukuku sendikalar kurulması gibi isteklerde bulunuyorlardı. Fakat o dönemin ilgili bakanı olarak Recep Peker, bu taleplerle ilgilenmediği gibi bazı soruşturmalar bile açtı.¹²⁴ Bununla beraber işçileri koruyucu birtakım tedbirlerin de alındığını görüyoruz. 24 Nisan 1930'da çıkarılan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nda işçilere de yer verilmişti. Kanun ile 7 yaşından küçük çocukların çalışmaları yasaklandı, 12-16 yaş arasındaki çocukların çalışma süreleri ve alanları sınırlandırıldı. Ayrıca elli işçi çalıştıran işyerlerine hastalık, kaza ve annelik durumlarında sağlık yardımının yapılması için yükümlülükler getirildi.¹²⁵

17 Nisan 1934'ten itibaren ülkede uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile planlı ve devletçi bir kalkınma modeli izlenmeye başlandı. Bu doğrultuda önemli tesisler kuruldu. Ülkede yeni kurulan ağır sanayi kuruluşları beraberinde işçi sınıfının sayısını artırdı.

1935'de yapılan CHP kurultayında grev ve lokavt yasaklandı. Aynı yıl Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği sırasında İş Kanunu kabul edildi¹²⁶ ve 1936'da yürürlüğe girdi. İtalya'dan alınan ve işçi sorunlarını totaliter bir şekilde ele alan 3008 sayılı Türkiye'nin ilk İşçi Kanunu ile işçi ve işveren kavramları ilk kez tanımlandı. İşçi-işveren ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılan Kanun ile çalışma sürelerini azaltıldı, gece vardiyalarıyla ilgili işçi lehine düzenlemeler yapıldı, ücretler hususunda güvence sağlandı. Ancak sendikacılık, grev, lokavt gibi haklar ile işçinin korunması, işsizlik teşkilatı, sigorta, sosyal güvenlik gibi hususlar Kanun'da yer almadı. Dolayısıyla işçinin elde ettiği hakları savunabilmesi mümkün değildi. Gerçi Kanun'a göre işçi ve işveren arasındaki anlaşmazlıklarda mahkemeler ihtilafa açıktı. Ama işverenin güçlü olduğu bir ortamda işçinin hakkını savunması ya da elde etmesi pek mümkün görünmüyordu.¹²⁷ Kaldı ki Türk işçisi henüz hak isteme bilincine de ulaşmamıştı. Bu yüzden elde ettiği hakların takipçisi de olamadı. Diğer yandan Kanun'da da büyük boşluklar vardı. Mesela Kanun'a göre işçi haftada en fazla 48 saat çalıştırılabilirdi. Ancak işçinin daha fazla çalışması durumunda bunun kontrolünün kim tarafından

¹²⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s.357-358.

¹²⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Üçüncü cilt, İstanbul, İletişim, 2014, s.250-252.

¹²⁶ **Resmi Gazete**, S.3330, s. 6621-6639; **TBMMZC**, D.V, c.12, B.73, (03.06.1936), s.114.

¹²⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.359.

yapılacağı belli değildi. Şevket Süreyya Aydemir, Sanayi Tetkik Cemiyeti Heyeti Reisi olduğu sırada yaptığı teftişlerde iş ve işçi bulma meselesini birtakım kabadayı ve külhanbeylerinin yaptığını, özellikle bayan işçi çalıştıran bazı iş yerlerinde söz konusu kişilerin bu yetkiyi kötüye kullandıklarını belirtmektedir. Aydemir; “...Eğer bir gün bizde de işçiliğin doğuşu ve gelişmeleri üzerinde bir tarihi araştırma yapılırsa, orada açıklanacak durumlar ve verilecek misaller, sanayileşmemizin bilhassa özel teşebbüs sahalarında cidden hazin hikâyesini, birçok meseleleri ve olayları ile gözlerimiz önüne serecektir...”¹²⁸ yorumunda bulunmaktadır. Bu satırlar, o dönemde işçilerin ne kadar zor şartlar altında çalıştığını ve nasıl suistimal edildiklerini göstermesi bakımından önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde 20 milyon civarındaki nüfusun sadece 330 bini işçiydi. Bunların çoğu küçük işletmelerde çalışmaktaydı.¹²⁹ Sayıları az olduğu gibi topluma örgütsel anlamda liderlik yapabilecek durumda da değillerdi. Sosyo-ekonomik durumları oldukça zayıftı.

Savaş yıllarında uygulamaya konulan Milli Korunma Kanunu ile işçilerin çalışma şartları ağırlaştırıldı. Çalışanlara, geçerli bir mazeretleri olmadığı sürece izin verilmeyecek ve günde üç saate kadar ücretli olarak fazla mesai yapabileceklerdi. Kanun gereği fazla mesailerinin parasını alma hakları olmasına rağmen o günün şartlarında çoğu kez ücretlerini alamadılar.¹³⁰ Kanun’daki boşluklardan yararlanan işveren de işçiyi sömürebildiği kadar sömürdü. Diğer yandan ülkede yaşanan yüksek enflasyonda işçi ücretlerinin her geçen gün erimesine sebep oldu.¹³¹ Emeğinin karşılığını alamayan işçiler, çoğu kez çalışmak istemediler. Hatta kolluk kuvvetlerinin engellemelerine rağmen çalışmamak için işten kaçtılar.¹³² Yaşanan bu olumsuzluklar 1945’ten sonraki süreçte muhalefet tarafından iktidara karşı kullanıldı.¹³³

¹²⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.360.

¹²⁹ Zürcher, **a.g.e.**, s.304.

¹³⁰ Timur, **a.g.e.**, s.196.

¹³¹ Adnan Mahiroğlu, **Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s.9.

¹³² Can Nacar, “ ‘Bir Hayvan Kadar Bile Kıymetimiz Yoktu’: İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012,

¹³³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.92.

İkinci Dünya Savaşı, Türkiye’de ekonomik ve sosyal yapıda önemli değişimleri beraberinde getirdi. İzlenen ekonomik politikalar, belli bir zümrede sermaye birikimine sebep olduğu gibi o yıllarda var olan enflasyon, karaborsa, geçim sıkıntısı gibi olaylar sınıflar arasındaki farkı artırdı. Sınıfları ortadan kaldırma esasına dayalı olan halkçılık ile bunu destekleyen devletçilik prensibi artık birleştirici değildi. Bu da toplumda huzursuzlukları ve çare arayışlarını beraberinde getirdi.¹³⁴ Savaş sırasında enflasyonun artması, yiyecek sıkıntısının yaşanması gibi sorunlar zaten dar gelirli olan işçilerin durumunu daha da zorlaştırdı.

Savaş sonunda dünyada sosyal sigortalar ile ilgili yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’de 7 Haziran 1945’te Çalışma Bakanlığı kuruldu. 22 Haziran 1945 tarih ve 4763 sayılı Çalışma Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun’un çıkarılması, bu alanda atılmış önemli bir adımdır. Yasayla Ekonomi Bakanlığındaki İş Dairesi kaldırıldı. Bundan sonra iş hayatını Çalışma Bakanlığı düzenleyecekti. Bakanlık 1 Temmuz 1945’ten itibaren fiilen çalışmaya başladı.¹³⁵

27 Haziran 1945’te TBMM’de kabul edilen 4772 sayılı İş Kazalarıyla Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kanunu, 1 Temmuz 1946’dan itibaren yürürlüğe girdi. 9 Temmuz 1945’te Meclis 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Kanunu’nu kabul etti. Kanun ile Çalışma Bakanlığına bağlı olarak İşçi Sigortaları Kurumu kuruldu. 21 Ocak 1946’da 4837 sayılı kanun ile İş ve İşçi Bulma Kurumu, Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun çıkarıldı. 28 Ocak 1946’da ise 4841 sayılı “Çalışma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun” adıyla yeni bir kanun çıkarılarak, Bakanlığın merkezi örgütü güçlendirildi. Diğer yandan çıkarılan kanun ile bölge teşkilatlarının kurulması, Araştırma ve Teftiş Kurullarının genişletilmesi ve İşçi Sağlığı Genel Müdürlüğü’nün kurulmasına imkân tanınmış oldu.¹³⁶

Görüldüğü gibi tek parti döneminde ağır çalışma şartlarına tâbi, ekonomik olarak oldukça kötü durumda olan işçi kesimi, doğal olarak CHP’ye karşı tepki duymaktadır. Geçen süreç içinde herhangi bir düzelme sağlanmadığı gibi savaş döneminde şartlar daha da kötüye gitmiştir. 1945’ten itibaren çok partili hayata geçiş çabalarının olduğu dönemde CHP, oy kaygısıyla işçilerin sorunlarıyla ilgilenmeye

¹³⁴ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 9. bsk., İstanbul, YKY, 2002, s.335.

¹³⁵ Tekeli, İkin, **a.g.e.**, s.255.

¹³⁶ Tekeli, İkin, **a.g.e.**, s.255-256.

başladı. Ancak hükümetin attığı adımlar, işçinin duyduğu öfke ve kızgınlığı ortadan kaldırmak için yeterli olmadı.

1.1.2.2 Köylülerin Sosyo-Ekonomik Durumları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye, ilkel bir tarım ülkesi görünümündeydi. Osmanlı Devleti'nde uygulanan toprak sistemi veyaşanan bazı olumsuzluklar sebebiyle köylünün büyük kısmı topraksızdı. Bunların çoğu ırgatlık, marabacılık, yarıcılık ve çobanlık yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Osmanlı'nın dağılma döneminde savaşa giden köylünün sahipsiz kalan toprağına köyün en güçlüsü tarafından el konulurdu. Toprağı gayri meşru olarak sahiplenmiş olan ağalar ve tefeciler köylü üzerinde ciddi bir baskı kurmuşlardı. 12.000.000'lük nüfusun %80'ini oluşturan köylüler için ciddi adımlar atılmalıydı. Bunu daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce gören Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de Meclisin üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada:

"Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? ... Türkiye'nin hakiki sahibi, hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve bunlara herkesten daha çok layık olan köylüdür. Bu sebeple Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin iktisadi siyaseti, bu asli gayeyi elde etmeye yönelmelidir. Efendiler! Diyebilirim ki bu gün felaket ve sefaletin tek sebebi bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır... Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftlikteki çalışma imkânlarını, asri ve iktisadi tedbirlerle en yüksek seviyeye ulaştırmalıyız... Köylünün emeğinin verimlerini ve sonuçlarını, kendi lehine ve menfaatine olarak, en yüksek seviyeye çıkarmak, iktisadi siyasetimizin esas ruhudur..."¹³⁷

dedi. Mustafa Kemal daha cumhuriyet bile ilan edilmeden yaptığı bu konuşmayla hem milli ekonomi politikamızın hedeflerinden birine dikkat çekmiş hem de halkın büyük bölümünü oluşturan köylülerin önemine vurgu yapmıştır. Ama maalesef ilerleyen yıllarda ciddi bir tarım politikası belirlenip takip edilmemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylünün en önemli sıkıntılarından biri Osmanlı döneminden kalan Aşar Vergisi idi. Tümü 130.000.000 lirayı zor bulan bütçe gelirlerinin %21,3'ü bu vergiden karşılanıyordu.¹³⁸ Bütçe için böylesine önemli

¹³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, ATAM, 2006, s.313-314

¹³⁸ Aydemir, a.g.e., s.311; Sevilay Özer, 1924 yılında 153 milyon lira olan bütçenin 27,5 milyon lirasının aşar vergisinden karşılandığını belirtmektedir. Sevilay Özer, **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s.22.

olmasına rağmen İzmir İktisat Kongresi'nde alınan karar gereğince 17 Şubat 1925'te aşar kaldırıldı. Aşar vergisinin kaldırılması köylüyü oldukça rahatlattı. Ancak bütçedeki açığı kapatabilmek için bir taraftan sanayi sektörünün vergisi artırılırken diğer yandan arazi vergisi 2,5 kat yükseltildi. Böylece aşarın kaldırılmasıyla biraz olsun rahatlayacağını düşünen köylü umduğunu bulamadı. Kaldı ki eskinin mültezimlerinin yerini alan tüccar, aracı ve tefecinin köylü üzerindeki baskısı devam etti.¹³⁹

Genel olarak baktığımızda 1923'ten 1938'e kadar köylüler ile ilgili alınan en önemli karar Aşar Vergisi'nin kaldırılması oldu. Bu dönemde köy ve köylüler ile ilgili atılan diğer önemli adımları ise şöyle özetleyebiliriz: 1924'te Köy Kanunu çıkarıldı. Buna göre: her köy ayrı bir birim olarak kabul edilecekti.¹⁴⁰ Çıkarıldığı döneme göre oldukça ileri bir anlayışla hazırlanmıştı; ama uygulanamadı.1924 yılında Ziraat Vekâleti kuruldu.1923-1938 döneminde köylüye 200.162 pulluk dağıtıldı. Üç ayrı yerde Orta Ziraat Mektebi ve 1933'te Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açıldı. 1934'te Yüksek Orman Mektebi 166 mezun verdi. İki ayrı yerde orman reviri kuruldu. Az da olsa tohum ıslah işi, fidan dağıtımı gibi işler yapıldı. İzale-i Şekavet Kanunu ile doğu bölgeleri dışındaki köylerde biraz olsun huzur sağlandı.¹⁴¹ 1924 yılında Ziraat Bankası'nın sermaye miktarı yükseltildi, böylece bankanın kredi verme imkânı artırılmış oldu. 1928'de Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. 1929'da Zirai Kredi Kooperatifleri adıyla bir Kanun çıkarıldı. Tarımda makineleşmeyi sağlayabilmek için Ziraat Bankası'nın köylülere kredi verme hususunda kolaylıklar sağladı. 1923-1929 yıllar arasında 2500-3000 civarında traktör ithal edildi.¹⁴² Türk çiftçisine örnek olması için Ankara'da Atatürk Orman Çiftliği, Yalova'da Millet ve Balta çiftlikleri ile Silifke Dört Yol ve Tarsus'ta benzer çiftlikler kuruldu. Bu icraatlar, köylünün günlük yaşamında pek fazla bir değişikliğe sebep olmadı. Çünkü uygulamada karşılaşılan problemler hala devam etmekteydi. Mesela 1924 yılında Ziraat Bankası'nın çiftçiye kredi verme imkânı artırıldı ancak Banka'nın kredi vermek için teminat istemesi, o günkü şartlarda teminat vermesi neredeyse mümkün olmayan köylünün kredi almasını zorlaştırdı. Diğer yandan %10 faizle bankadan rahatlıkla kredi çeken esnaf

¹³⁹ Özer, **a.g.e.**, s.22.

¹⁴⁰ Fehmi Yavuz, "Köy Kalkınması", **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.17, S.2, 1962, s.172.

¹⁴¹ Aydemir, **a.g.e.**, s.317-319.

¹⁴² Bu traktörlerin çoğu Batı ve Güney Anadolu'da bulunmaktadır. Diğer yerlerde büyük toprak sahipleri, topraklarını köylüleri kullanarak geleneksel yöntemlerle işlemekteydi. Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür Kuzucu, 6.bsk., İstanbul, Belge Yayınları,1992, s.88.

ve tüccar köylüye %80 faizle borç vermektedir.¹⁴³ Aynı şekilde Ziraat Bankası'ndan kredi alan büyük toprak sahipleri, bu parayı ihtiyaç sahibi köylüye %200'lere varan faiz oranıyla borç olarak vermektedir.¹⁴⁴ Bu durumda köylü tefecinin insafına kalmış durumdaydı. Köylü için kurulmuş olan Tarım Kredi Kooperatifleri de bir süre sonra yalnızca büyük toprak sahiplerine hizmet eder hale geldi.¹⁴⁵

Milli Şef Dönemi başladığında köylülerin hayatında devletin kurulduğu ilk günlere göre pek bir değişiklik yoktu. Çoğunluğu okuma-yazma bile bilmeyen yoksullukla mücadele etmek zorunda olan, ülkedeki gelişmelerden nasibini alamamış bir sınıftı. Topluma egemen zümreler ve CHP tarafından köylü cahil, kolayca kandırılabilen dolayısıyla rejim aleyhtarları tarafından her an harekete geçirilebilecek bir sınıf olarak görülüyordu. Bu sebeple de onları kontrol altında tutmak gerektiği, onlar adına en doğru kararı bürokratların verebileceği düşünülüyordu. Bu tek parti döneminde köylüye karşı var olan genel düşüncedydi.¹⁴⁶ Diğer yandan tek parti iktidarı boyunca var olan dayak hele de muhtar dövme olayları savaş yıllarında da devam etti. Jandarma önemli bir korku unsuruydu. Ziraat Bankası'na kredi borcunu, devlete vergisini ödeyemeyen köylü jandarma tarafından dövülürdü. Köylü "*benlik gururunu*" aramaya, bunun içinde yavaş yavaş siyasetle ilgilenmeye başladı.

1.1.2.2.1 Kırsal Kesimde Var Olan Düzen ve Topraksızlığın Sebep Olduğu Problemler

Cumhuriyetin ilk yıllarında köylünün soyo-ekonomik durumunu düzeltmek için kararlar almak çok da kolay değildi. Birinci Mecliste yıllardır köylünün geleneksel temsilcisi ve sömüreni olmuş olan toprak zenginlerinin sayısı azımsanamayacak durumdaydı. Milli Mücadele yıllarında hem paraya olan ihtiyaç hem de halkın orduya katılmasını ve destek vermesini sağlamak için bu kimselerden istifade edilmişti. Devlet kurulduktan sonra da bu zümre iktidarın destekçisi ve ortağı olmuştu. Hükümet inkılapları yaparken olabildiğince bu zümrenin çıkarlarına dokunmamaya çalışmıştı. Köylülerin durumunu düzeltmek için atılacak her adımda eşrafın çıkarlarına

¹⁴³ Özer, **a.g.e.**, s.24.

¹⁴⁴ Yerasimos, **a.g.e.**, s.88.

¹⁴⁵ A. Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2.bsk., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, s.40-41.

¹⁴⁶ Mehmet Göküş, "Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi, Siyasi İktidar İlişkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İzmir, 1999, s.89.

dokunmamak için iktidar, hassas davranmıştı.¹⁴⁷ Devletin yeni kurulduğu ve inkılapların yapıldığı bir dönemde CHP, önemli bir desteğini kaybetmek istememiştir.

Köylünün neredeyse tamamına yakınının kendine ait toprağı yoktu. Marabacılık, çobanlık, yarıcılık yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Toprak, erozyon ve bilinçsiz kullanım yüzünden verimsizleşmişti. Ağalık, beylik meseleleri hala devam ediyordu. Köylü hala bu kişilerin tahakkümü altındaydı. Cumhuriyetin ilanından beri geçen süreç içinde sanayide, ulaşımda bazı ilerlemeler sağlanmıştı ancak toplumun dörtte üçünü oluşturan köylü için somut bir adım atılmamıştı. Bu durum doğal olarak sosyal bir huzursuzluğa sebep olmaktaydı.¹⁴⁸

5 Ocak 1931'de Ankara'da Ziraat Kongresi toplandı. Kongrenin amacı: köy hayatının geri kalmasının sebeplerini incelemek ve kalkınmayı sağlamak için alınması gereken tedbirleri belirlemektir. Kongre sonunda çözüm olarak köylüye toprak dağıtılmasına karar verildi.¹⁴⁹ Ancak büyük toprak sahipleri buna karşı çıktıkları için bu hususta önemli bir adım atılamadı.

Topraksızlık, köylü için en önemli problemdir. Geçimini sağlayabilmek için işlemek zorunda olduğu toprağın sahibine itaat etmek zorunda olan köylü, adeta köle durumundadır. Toprak sahibi de köylünün kendisine muhtaç olduğunu bildiği için istediği gibi davranmaktaydı. Kırsal kesimdeki bu köle-efendi düzenini yıkmak için köylüyü toprak sahibi yapmaktan başka çıkar yol yoktu. 1 Kasım 1937'de V. Dönem, 3. Toplanma Yılıni açış konuşmasında Atatürk:

"... Milli Ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlandırılmak lazımdır."¹⁵⁰

¹⁴⁷ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1970, s. 226-227; Gazanfer Karakaş, "Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2005, s.31.

¹⁴⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.65.

¹⁴⁹ Özer, **a.g.e.**, s.27.

¹⁵⁰ **TBMMZC**, D.V, c.20, B.1, (01.11.1937), s.4.

diyerek bir anlamda konunun çözümlü için yol göstermişti. Yapılması düşünülen toprak reformunu kolaylaştırmak için 1937'de Anayasa'nın taşınmaz malların kamu yararına ve rayiç bedelleri ödenerek kamulaştırılabileceği şeklindeki 74. maddeye bir fıkra eklenerek çiftçilerin toprak sahibi yapılabilmeleri amacıyla arazinin kamulaştırılabileceği belirtildi.¹⁵¹ Ancak ciddi bir adım atılmadı.

Devletin kuruluşundan itibaren toprak dağıtımıyla ilgili olarak doğu vilâyetlerinde ve biraz da Konya, Muğla gibi yerlerde 11-12 milyon dekar toprak dağıtılmıştır. Bundaki amaç: toprak dağılımındaki dengesizliği ortadan kaldırmaktır.¹⁵² Bütün iyi niyetli çabalara rağmen toprak reformu 1945'e kadar yapılamadı.

1.1.2.2 Orman Köylüsünün Durumu ve Orman Kanunu'nun Köylüler üzerindeki Olumsuz Etkisi

Köylüleri ilgilendiren bir başka mesele de ormanlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke topraklarının ne kadarının ormanlık arazi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklara göre toprakların %18'i, bazı kaynaklara göre ise %10'u ormandır.¹⁵³ Ülke nüfusunun önemli bir kısmının kırsal kesimde yaşadığını göz önüne aldığımızda pek çok köylünün geçim kaynağının ormanlar olduğunu söyleyebiliriz. Orman köylüsüne ormanların daha verimli kullanılması hususunda yardımcı olmak amacıyla Orman İşletmesi Müessesesi kurulmuştu. Ancak ormanların kullanımıyla ilgili getirilen kısıtlamalar, orman köylüsünün bilinçsizce başka yerlere göç ettirilmesi gibi sebeplerle ormanlar verimli bir şekilde kullanılmadı.¹⁵⁴

Ormanların korunmasından sorumlu olan orman muhafaza memurları, Orman Kanunu'nu baskıcı bir şekilde uyguladılar. Yol kenarlarındaki çalı çırpıdan bile köylünün yararlanmasına izin vermediler. Hatta köylünün kendi bağından bahçesinden kestiği ağaçlara, dallara bile çoğu kez el koydular. Bu yetmiyormuş gibi

¹⁵¹ Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi**, c.26, S.3, 1971, s.41.

¹⁵² Salhadin Gök, Tek parti döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iskân politikaları, (1923-1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İzmir, 2005, s.216.

¹⁵³ Mehmet Benli, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ormanlık Politikaları (1923-1946), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2014, s.74-75.

¹⁵⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.103.

bir de onları mahkemeye sevk ettiler. Köylü, orman ürünlerine olan ihtiyacını karşılamak istediğinde kendisine memurlar tarafından çok uzak yerler gösteriliyordu. Ancak rüşvet verilirse yakın yerlerden ağaç kesmelerine müsaade ediliyordu. Orman Kanunu ile ormanların yakınındaki mera ve çayırlar da orman alanı sayılmıştı. Bu yüzden köylüler, hayvanları otlatacak alan bulmakta sıkıntı çektiler. Kanun gereği bazen tarlaların da orman alanı sayıldığını görüyoruz ki bu bambaşka bir sorundu.¹⁵⁵

Ormanlardaki ağaçların kesim işini Orman Muhafaza Amirliği köylülere yaptırıp onların para kazanmasını sağlamak yerine bu işi müteahhitlere vermekteydiler. Onlar da köylüleri düşük ücretle çalıştırıp kestirdikleri ağaçları Orman Muhafaza Amirliği'ne satarak kolayca para kazanmaktaydılar. Köylü, müteahhitlerin araya girip kendi kazanabileceği paraya ortak olmasından rahatsızdı. Ama bu durumu şikâyet ettiğinde, şikâyet makamındaki kişi tarafından dikkate alınmayarak azarlanıp evine gönderilmekte ya da şikâyeti doğrultusunda mahkeme aylarca sürmekteydi.¹⁵⁶

Orman köylüsünün tek geçim kaynağı ormanlardı. Ancak kendilerinin ormanlardan yeterince yararlandırılmamasıyla zaten kötü olan ekonomik durumları daha da kötüleşti. Açlıkla burun buruna geldiler. Bu durum iktidara tepki duymalarına sebep oldu.

1.1.2.2.3 Milli Korunma Kanunu'nun Köylüler Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Savaştan kısa bir süre önce köylünün ürününü değerinde alarak yok pahasına satılmasını, dolayısıyla çiftçinin zarar etmesini engellemek için Toprak Mahsulleri Ofisi kuruldu. Başlangıçta amacına uygun olarak faaliyet yürüttü. 18 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarıldı. Kanun ile birtakım zorlayıcı hükümler getirildi. Ürün bedelleri hükümet kararıyla piyasadan düşük tutuldu. Ekmek fiyatlarının yükselmemesi için alınan bu karar köylüyü ekonomik olarak sıkıntıya soktu. Kanun gereği köylü, yiyeceği ve tohumluğu dışında geri kalan ürünü Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satmak zorundaydı. Fakat miktar önceden belirlendiği için hasat iyi

¹⁵⁵ Gül Yetim, "1939-1950 Arasında Türkiye'deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006, s.265.

¹⁵⁶ Yetim, a.g.t., 267.

olmadığında, köylü belirtilmiş olan miktarı karşılamakta zorlanıyordu. Diğer yandan düşük fiyatla ürününü ofise satmak istemiyordu. Bu durum köylünün CHP'ye karşı yıllardır birikmiş olan öfkesini daha da artırdı.¹⁵⁷

1940 yılının son aylarından itibaren yün, tahıl, pamuk stokları devletin belirlediği fiyatlarla kamu kuruluşlarına devredilmeye başlandı. Özellikle tahıl üreticileri kendi ihtiyaçları dışında kalan ürünün tamamını devlet kuruluşlarına teslim ettiler. Köylülerin devretmesi gereken ürün miktarı tarlada ve harmanda bu işle yetkili kılınan görevliler tarafından belirlenecekti.¹⁵⁸ Bu durum usulsüzlüklerin yaşamasına sebep oldu. Fakat köylüler şikâyetlerini iletecek resmi bir makam bulamadılar. Bu durum içten içe köylünün hükûmete karşı tepki duymasına sebep oldu.

Kanun genel hatlarıyla oldukça müdahaleci bir özellik taşımaktadır. Özellikle Kanun'un 41. maddesi küçük çiftçiler için ağır sonuçlar getirdi. Çünkü maddeye göre 40 dönümden az arazisi olanlar öküzlerini devlete vereceklerdi. O günün şartlarında üreticilerin çoğunun tarlasının bu miktardan az olduğu düşünülürse bu maddenin ne kadar büyük bir kesimi olumsuz etkilemiş olduğu görülür. Çiftçilerin %75 gibi önemli bir kısmı elindeki üretim aracını kaybedecek ve daha da fakirleşecekti. Büyük toprak sahibi çiftçiler ise bu mükellefiyetten muaftılar.¹⁵⁹

Kanun'a göre: ziraatla geçinen vatandaşlar, kendi işleri yarım kalmamak üzere 15 km mesafeye kadar olan alanda çalıştırılabilirdi. Fakat köylülerin çoğunlukla 15 km hususuna uyulmadan daha uzak yerlerde çalıştırılması tepkilere sebep oldu. Diğer yandan Kanun ile devlet, maden ocaklarının yakınlarındaki köylerde oturan köylülere yılın belli bir döneminde ocaklarda çalışma mecburiyeti getirebiliyordu. Zonguldak kömür madenleri başta olmak üzere pek çok maden ocağı Kanun kapsamına alındı.¹⁶⁰ Çalışma yükümlülüklerinin uygulanmasıyla köylü kendi işini bırakmak zorunda kaldı. Bu durumda ürününü ilgileneemediği için istediği miktar ve kalitede ürün alamadı. Diğer yandan bu durum göz önüne alınmadan vergilendirilen köylü hasat zamanı

¹⁵⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.102; Timur, **a.g.e.**, s.198.

¹⁵⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.260.

¹⁵⁹ Timur, **a.g.e.**, s.193.

¹⁶⁰ **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S.75, s.88; **Ayın Tarihi**, Mart 1940, S.76, s.31.

vergilerini ödeyemediği için türlü sıkıntılarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu durum köylünün her geçen gün hükûmete karşı tepki duymasına sebep oldu.

1.1.2.2.4 Ekim (Ziraat) Seferberliğinin Uygulanması Sırasında Yaşanan Olumsuzlukların Etkisi

Milli Korunma Kanun'unun 37-42. maddeleri kırsal kesimde yaşayan vatandaşların yükümlülükleriyle ilgiliydi. Hükûmet söz konusu maddelerin kendisine verdiği yetkiye dayanarak köylerde ekim seferberliği başlattı.¹⁶¹ Şubat 1941'de hükûmet, üreticilerin elde ettikleri ürünün geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi olarak ayrılan kısmından geriye kalanı, Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satma zorunluluğu getirdi. Devletin ürünlere verdiği fiyatlar piyasa fiyatlarının altında olmamasına rağmen başlangıçta 17 ilde daha sonra 15 Mayıs 1942 tarihli kararname ile 63 ilde yapılan uygulama sonucu fiyatlar arasında büyük farklar oluştu. Köylü uygulamayı tepkiyle karşıladı. Kaldı ki devletin payını toplamak için köye gelen subaşlıların köyün zenginlerinin evinde misafir edilmeleri, ürünün toplanması sırasında bu kişilerin kayrılmalarına sebep oldu. Dolayısıyla uygulama en çok küçük ve orta ölçekli üreticiyi etkiledi. Büyük üretici ise malını saklayarak daha sonra karaborsada yüksek fiyatla sattı.¹⁶²

1.1.2.2.5 Köy Kanunu'nun Doğurduğu Olumsuz Sonuçlara Köylünün Duyduğu Tepki

Köy Kanunu 18 Mart 1924'te kabul edildi. "Köy Derneği", "İhtiyar Meclisi", "imece", "salma" gibi örf ve adetlerin yasallaşması açısından önemlidir. Muhtar, yetkileri artırılmak ve "devlet memuru" niteliği verilmek suretiyle devletin köydeki temsilcisi haline getirildi. Böylece devletin merkezi otoritesinin köylere kadar hissettirilmesi amaçlandı.¹⁶³ Ancak Köy Kanunu'ndaki bazı hususlar köylüyü zor durumda bıraktı. Bunların en önemlilerinden biri "salma"¹⁶⁴ uygulamasıdır. Köylerdeki

¹⁶¹ Özer, a.g.m., s.41.

¹⁶² Özer, a.g.m., s.34.

¹⁶³ Türkan Çetin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İzmir, 1997, s.26.

¹⁶⁴ (Çevrimiçi) Salma: Köylerde işlerin görülmesi için ihtiyar heyetinin kararıyla her evden toplanması gereken paradır. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj1vLVtKHIAhUms4sKHQUfA8lQFjADegQIABAB&url=https%3A%2F%2Fkelime1>

imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan maddi güç Kanun gereği köylülerden toplanacaktı. Köylü üzerine düşen görevi ya para olarak ödeyecek ya da bedeni olarak çalışacaktı. İşte bu amaçla toplanan para “salma” olarak adlandırılmaktaydı.¹⁶⁵ Salmanın miktarı belirlenirken köylünün ekonomik durumu dikkate alınmamaktaydı. 1939’a kadar en fazla 20 lira olarak alınması esası vardı. Ancak 1939’dan sonra en az 20 lira alınmaya başlandı. Bu durum köylünün salma müessesesine tepki duymasına sebep oldu. Diğer yandan salma miktarının azamî sınırının değiştirilmemesi yüzünden pek çok köyde salmanın yanı sıra köylüler teberruda bulunmak zorundaydılar. Bu durum köylünün durumunu daha da zorlaştırdı.¹⁶⁶ Bazen köylü kendisinden istenen parayı ödeyemediği için malı haczedilmek suretiyle satıldı. Ekonomik şartları zaten kötü olan köylü daha da zor durumda kaldı.

Okuma-yazma oranının düşük olduğu köylerde cehaletle mücadele etmek için okul yapımına önem verildi. Ancak okullar tamamen köylüler tarafından yapılacaktı. Üreten nüfusun önemli bir kısmının silah altına alındığı, ekonomik olarak köylünün karnını zor doyurduğu bir dönemde idare baskısıyla gerçekleşen okullaşma köylünün tepkisine sebep oldu. Diğer yandan bin bir güçlkle yapılan okullara bazen öğretmen atanmaması yüzünden köylünün gözü önünde binalar çürümeye bırakıldı. Öğretmen atanması durumunda ise öğretmene arazi tahsis edilmesi bazen bazı köylülerin arazilerini kaybetmelerine sebep oldu.¹⁶⁷ Bu durum hükûmete karşı olan tepkiyi artırdı.

Sonuç olarak, Türk köyünün ve köylüsünün durumu göz önüne alınmadan hazırlanan Kanun uygulamada başarılı olamadı ve köylünün iktidara karşı tepki duymasına sebep oldu.

1.1.2.2.6 Yol Vergisine Karşı Oluşan Tepkiler

Aşar Vergisi’nin 1925’te kaldırılmasıyla kırsal kesimden alınan en ciddi vergi, yol vergisidir. Dolayısıyla daha önce sürekli Aşar’dan şikâyet eden köylü artık Yol

er.gen.tr%2Fsalma-nedir-ne-demek-263970&usg=AOvVaw26XxMaInIZUUrTVYYDvFSU, 3 Ekim 2016.

¹⁶⁵ Çetin, a.g.t., s.27.

¹⁶⁶ Fehmi Yavuz, “Köy Kanunu Tasarısının Bazı Hükümleri Hakkında Mütalâa”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.11, S.4, 1956, s.122.

¹⁶⁷ Yetim, a.g.t., s.272.

Vergisi'nden şikâyet etmeye başladı. 10 maddeden oluşan 21 Şubat 1921 ve 102 sayılı Tarik Bedeli Nakdisi Hakkında Kanun, 19 Ocak 1925'te bazı değişikliklerle Yol Mükellefiyeti Kanunu adı ile TBMM'de kabul edildi.¹⁶⁸ Kanun'a göre: 18-60 yaş arasındaki sağlıklı erkekler mükellefler. Ancak asker, öğrenci ve fakirler ile hayatta en az altı çocuğu olanlar bu vergiden muaftılar. Yol Vergisi'nin nakdi kısmı muhtar ve ihtiyar heyetleri tarafından toplanacaktı. Vergi'yi toplayan ihtiyar heyeti ve muhtarlara, eğer verginin %50'si toplanmışsa tahsilatın %2'si, %75'i toplanmışsa toplanan paranın %3'ü ve daha fazla toplanmışsa %5'i verilecekti. Bu uygulamayla daha çok vergi toplanması amaçlanmıştı.¹⁶⁹ Yol vergisi ile toplanan para yol yapımından daha çok, farklı işler için kullanıldı. Zaten amaç, Aşar Vergisi'nin kaldırılması ile oluşan maddi açığı kapatabilmektir.¹⁷⁰

İkinci Dünya Savaşı yıllarında vergi daha çok askeri amaçlarla kullanıldı. Verginin tahakkuku sırasında var olan yanlışlıklar ve suiistimaller bu dönemde arttı. Vergisini ödeyemediği için yükümlülükten kaçan mükellefler valilik izniyle jandarma nezareti altına alınacaktı. İşte bu sebeple verginin toplanma zamanında jandarma ile birlikte köylere giden muhtarlar buralarda korku unsuru haline geldiler.

Verginin miktarı 1943'te %100 arttırılarak 8 liraya çıkarıldı. Ödeyemeyenler 10 gün bedenen yol yapımında çalışacaklardı. Bunun üzerine vergiyi ödemekte zorlanan pek çok kişi bedenen çalışmayı tercih etti. Diğer yandan vergisini ödemeyenlere hapis, haciz gibi yaptırımlar uygulandı.¹⁷¹

Yol Vergisinin miktarı, tahsil şekli, suiistimaller vs. yeterince vergilerden bezmiş olan halkı CHP'ye karşı daha da tepkili hale getirdi. Çok partili hayata geçtikten sonra DP'nin en fazla eleştirdiği hususlardan biri yol vergisi olmuştur. Bunun üzerine hükümet konuyla ilgili düzenlemeler yaptı; ancak verginin yürürlükten kalkması DP döneminde oldu.

¹⁶⁸ **TBMMZC**, D.II, c.12, B.37, (19.01.1925), s.185-186.

¹⁶⁹ **Düştür**, Tertip 1, c.18, s.303-304; **Resmî Gazete**, 23 Şubat 1341, S.84, s.39-41; Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.XXXII, S.53, 2013, s.218-219.

¹⁷⁰ Özer, **a.g.e.**, s.89.

¹⁷¹ Özdemir, **a.g.m.**, s.234.

1.1.2.2.7 Toprak Mahsulleri Vergisinin Oluşturduğu Tepkiler

İkinci Dünya Savaşı sırasında kabul edilerek yürürlüğe konulan Toprak Mahsulleri Vergisi (Toprak Vergisi) köylüyü zor durumda bırakan önemli bir unsur oldu. Aynı bir vergiydi. Halk arasında “Yeşil Ekin Vergisi” olarak adlandırılan vergi, köylüleri ekonomik olarak zora soktu. Diğer yandan verginin tahsili sırasında memurların keyfi tutumları da köylüleri rahatsız etti. Rüşvet alan memurlar, vergi miktarını az gösteriyorlardı, aksi halde memurlar üreticinin vermesi gerekenden daha fazla bir miktar belirliyorlardı.

Vergi ile ürününün %10-12'sini devlete vermek zorunda kalan köylü, çoğu zaman vergisini ödeyebilmek için tarlasını sattı ya da ırgat olarak çalışmak zorunda kaldı. Ödeyemeyenler jandarma dayaağı yememek için yok pahasına malını mülkünü “eşraf” olarak adlandırabileceğimiz büyük toprak sahiplerine sattı ki bu da eşrafın daha da güçlenmesine sebep oldu. Çünkü kıtlığın hüküm sürdüğü bu dönemde eşraf yok pahasına aldığı ürünü el altından karaborsaya sattı. Böylece servetine servet kattı.¹⁷² Üstelik bu kişilerin aşırı kazançları vergilendirilemedi.¹⁷³ Vergi yüzünden üretim düştü.¹⁷⁴

Köylü zar zor tamamladığı aynî vergiyi kasabaya bizzat götürüp teslim etmek zorundaydı. Fakat burada genellikle sorumlu memur tartı hileleriyle köylüyü vergisini tam vermemekle suçluyordu. Bu durumda köylü ya -parası varsa- memura rüşvet vermek ya da jandarma dayaağı yemek zorunda kalıyordu.¹⁷⁵

Toplanan ürünü depolamak için yeterli silo, depo vb. olmadığından yol kenarlarında, meydanlarda biriktirilen ürün yağmur altında çürümeye bırakılmaktaydı. Bazen ürünü depolamak için camilerin kullanılması¹⁷⁶ köylüler arasında büyük rahatsızlığa sebep oldu. Diğer yandan evinde ekmek sıkıntısı çekerken hatta açlık yaşarken gözünün önünde hububatın çürümeye bırakılması köylüleri rencide etti. Bütün çabalarına rağmen karınlarını doyuramayan köylüler, baharla birlikte kırlardan

¹⁷² Cem, **a.g.e.**, s.236.

¹⁷³ Zürcher, **a.g.e.**, s.290-291.

¹⁷⁴ **Türkiye’de Tarımsal Yapılar: 1923-2000**, Der. Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Ankara, Yurt Yayınları, 1988, s.98.

¹⁷⁵ Cem, **a.g.e.**, s.284.

¹⁷⁶ Kayra, **a.g.e.**, s.311; Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.185.

topladıkları otlarla yemek yapıp karınlarını doyurmaya çalıştılar. Açlıktan küspe ya da süpürge tohumu yemek zorunda kaldılar.¹⁷⁷ Tabi karınlarını doyuracak yiyecek bulamadığı için ölenler de olmuştur.¹⁷⁸

Bu vergi başlangıçta savaş ortamından yararlanarak zenginleşen büyük çiftçileri hedef almış olmasına rağmen uygulamada küçük çiftçi mağdur oldu. Verginin toplanması sırasında deprem, sel, toprak kayması gibi meydana gelen doğal afetlerin göz önünde bulundurulmaması duyulan tepkiyi artırdı.¹⁷⁹

Anadolu köylüsü yıllardır devam edegelen sıkıntılarına rağmen bir gelenek haline gelmiş olan devlete iteatta kusur etmemekteydi.¹⁸⁰ Ancak savaş döneminde devlet memuruna yardım ederken, ucuz yiyecek ve giyecek sağlarken işçi ve köylülere yüklendi. Bu durum milletin temsilcisi olan milletvekillerinin, toplumun çoğunluğunu oluşturan köylülerden bihaber olduklarını ya da onların sıkıntılarıyla ilgilenmediklerini göstermesi bakımından önemlidir. Art arda konulan vergilerden yorgun ve bitkin düşen köylü giderek CHP'ye karşı daha fazla öfke duymaya başladı. Köylü adeta kendisini CHP'den kurtaracak bir güç aramaya başladı. İşte bu durum daha sonra DP'nin doğuş sebeplerinin en önemlilerinden biri olacaktır. Nitekim DP tabanı tek parti, özellikle de savaş yıllarında sürekli ezilen işçi ve köylü sınıfından oluşacaktır.

O dönemde Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanmasıyla ilgili görevli olan Cahit Kayra anılarında Vergi'nin ödenmesiyle ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “ ... Anadolu'nun o sessiz fakat çok ağır dramına tanık olduktan sonra, daha önce İstanbul'da Varlık Vergisi bağlamında gördüklerim anlamını büyük ölçüde yitirmiştir. İşte bu kadar.” Kayra, Toprak Mahsulleri Vergisi İle Varlık Vergisi'ni karşılaştırırken de şu ifadeleri kullanmaktadır: “Varlık Vergisi, olduğu kadar varlıktan alınmayı hedeflemişti. Toprak Mahsulleri Vergisi ise yokluktan koparılıp alınmıştı.”¹⁸¹

¹⁷⁷ Süleyman Kocabaş, **İnönü Dönemi: Milli Şef Yönetimi - Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2009, s.230-232.

¹⁷⁸ Karpat, **a.g.e.**, İstanbul, s.102.

¹⁷⁹ Özer, **a.g.e.**, s.82.

¹⁸⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5. bsk., Ankara, TTK, 1993, s.471.

¹⁸¹ Kayra, **a.g.e.**, s.218.

Toprak Mahsulleri Vergisi zaten ekonomik olarak sıkıntı içinde olan köylüyü daha da zor durumda bıraktı. Kendilerinden vergi yoluyla ya da değerinin altında bir bedelle alınan ürünler çoğu kez gözlerinin önünde çürümeye bırakılırken¹⁸² küspe yemek zorunda kalan köylü iktidar partisine karşı büyük bir tepki duymaya başladı. Böylece Varlık Vergisi ile tüccar ve esnafın desteğini kaybeden CHP, Toprak Vergisiyle de çiftçinin desteğini kaybetmiş oldu.¹⁸³ Varlık Vergisi ve ardından Toprak Mahsulleri Vergisinin Meclisteki görüşmeleri sırasında Mecliste yaşanan tartışmalar da DP'nin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.¹⁸⁴

1.1.2.2.8 Köy Enstitüleri Kanun'un Olumsuz Etkileri

Savaş yıllarında köyleri sosyo-ekonomik bakımdan geliştirebilmek amacıyla önemli bir adım atılarak Köy Enstitüleri kuruldu.¹⁸⁵ Türk İnkılabının köylere kadar yerleşip kalıcı olmasını amaçlayan Kanun, 1942'de "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilatı Kanunu" adıyla yürürlüğe girdi. Kanun'un kabulü 278 milletvekilinin oybirliğiyle oldu. Tek parti rejimine rağmen ilk defa Mecliste bir kanunun kabulü sırasında örgütlü bir şekilde 148 milletvekili oylamaya katılmadı. Aslında bu Türkiye'de çok partili hayata geçiş sürecinin ilk sancılılarından biri olarak kabul edilebilir.¹⁸⁶

Kanun'da enstitülerin kurulması için gerekli olan teknik hususlarda merkezin hiçbir şekilde yardımından bahsedilmiyordu. Yani Kanun'un uygulanması için gerekli olan maddi güç yine köylüler tarafından karşılanacaktı. Savaş yıllarının zor ekonomik şartlarında bu durum köylüye ek bir yük getirdi. Diğer yandan Enstitülerde yetişen öğretmenlerin köylülerin gelenek, görenek ve inançlarına ters söylem ve davranışlarda bulunmaları da köylünün tepkisine sebep oldu.¹⁸⁷ Buralardan yetişen kişilerde aldıkları eğitim sonucunda köylü ile kaynaşamadılar. Böylece köyleri kalkındırmak amacıyla kurulmuş olan Enstitüler, her geçen gün kan kaybederek DP döneminde kapatıldılar.

¹⁸² Fahir Girtilioğlu, **Türk Siyasi Tarihi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s.145.

¹⁸³ Tezel, **a.g.e.**, s.396-397.

¹⁸⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.113.

¹⁸⁵ Lewis, **a.g.e.**, s.471.

¹⁸⁶ Türkan Çetin, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İzmir, 1997, s.136.

¹⁸⁷ Özer, **a.g.e.**, s.102.

1.1.2.3 Ticaret Erbabının Sosyo-Ekonomik Durumu

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti dönemindeki en önemli dayanaklarından biri ticaret ile uğraşan tüccar ve zanaatkârlar idi. Ancak ülkemizde toplumsal sınıflaşma henüz gerçekleşmediğinden Parti, varlığını söz konusu ticaret erbabının yanı sıra sivil-askeri memur ve bürokratların da aralarında bulunduğu orta sınıfa bağlamıştı.¹⁸⁸

İkinci Dünya Savaşı yıllarında CHP'nin ticaret erbabı ile olan işbirliği devam etti. Ancak yokluk hatta açlıkla boğuşan halk bu zümreden hoşnut değildi. Savaş zenginleri ve suistimal söylentileri halkı rahatsız etmekteydi. Ancak savaş yıllarında elde ettikleri sermayenin varlık vergisi adı altında vergilendirilmesiyle hayal kırıklığına uğradılar.

Varlık Vergisi ticaret erbabını hedef almaktaydı. Ancak ticaret erbabının büyük çoğunluğu gayrimüslim idi. 1945'te Türkiye'de 292.373 gayrimüslim yaşamaktadır. Genel nüfusa oranı 1.56'dır.¹⁸⁹ Bununla beraber sermayenin önemli bir kısmını ellerinde bulundurmaktaydılar. Bu yüzden Varlık Vergisi'nin hazırlık safhasında gayrimüslimler oldukça tedirgin oldular. Vergi ile doğrudan kendilerinin hedef alındığını düşünüyorlardı.¹⁹⁰ Kanun'un çıkarılmasının ardından gayrimüslimler, borçlarını ödeyebilmek için mallarını yok pahasına satmaya başladılar. Gayrimenkul fiyatları hızla düştü. Diğer yandan mallarını satamadıkları için borçlarını ödeyemeyen borçluların mallarına devlet el koyarak icra yoluyla sattı ve bu yolla alacağını tahsil etti. Bu haberler basında geniş yer buldu. Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir fotoğrafta (Fotoğraf 1-2) icra yoluyla satılmış olan malların nakledilmeleri görülmektedir.

¹⁸⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s.139.

¹⁸⁹ Ayşe Tekin, "Atatürk Sonrası Tek Partili Dönemde (1938-1945) Cumhuriyet Halk Partisinin Ekonomik Politikaları", **Yüksek Lisans Tezi**, Tokat, 2010, s.110.

¹⁹⁰ Verginin Mecliste görüşülmesinden evvel gayrimüslimler Başbakan'a hükümetin Varlık Vergisi ile toplamayı düşündüğü miktarı kendi aralarında toplayarak vermeyi teklif ettiler. Fakat Başbakan Saraçoğlu "...biz modern bir devletiz..." diyerek bu teklifi kabul edemeyeceklerini ifade etti. Ayhan Aktar, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Özel Kalem Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan emekli Büyükelçi Fuat Bayramoğlu ile 17 Nisan 1992 günü yapılan mülakatta Bayramoğlu'nun bu görüşme ile ilgili olarak "Saraçoğlu, bu teklifi kabul etse idi verginin sadece azınlıklardan tahsil edileceğini zımnen itiraf etmiş olacaktı" şeklindeki yorumuna yer vermektedir. Aktar, **a.g.e.**, s.145-146.

Fotoğraf 1-2: Cumhuriyet, 23 İnkicânun 1943

Gayrimüslimlerin icraya çıkarılan malları genellikle Müslüman unsurlar tarafından satın alındı. Gayrimüslimlerin pek çoğu mevcut ortamda ticari faaliyetlerini mecburen azaltmak, bazıları ise sonlandırmak zorunda kaldı.¹⁹¹ Böylece gayrimüslimlerin elinde toplanmış olan sermaye, bu dönemde el değiştirerek Müslümanların eline geçti.¹⁹² Ancak ortaya çıkan yeni durum Müslüman ticaret erbabını da memnun etmedi. Çünkü verginin tahsili sırasında pek çok usulsüzlük yaşandı. Bu usulsüzlükler sadece gayrimüslimler için söz konusu değildi, Müslümanlar için de geçerliydi. Verginin miktarının belirlenmesinde CHP'li olma ya da olmama, Ziraat veya Ticaret Odası'nın üyesi olma ya da olmama gibi hususlar etkili oldu. Tek parti rejiminin yaşandığı bu dönemde CHP teşkilatlarının verdiği raporların da vergi miktarlarının belirlenmesinde etkili olduğunu görüyoruz. Elbette ki partililer en alt düzeyden vergilendirildiler.¹⁹³ Milletvekilleri kendilerince vergi miktarlarını değiştirmeye çalıştılar. Bunlardan biri CHP Genel Sekreteri ve Adana Milletvekili Hilmi Uran'dır.¹⁹⁴ Diğer yandan İstanbul Valisi Lütfi Kırdar meslektaşları olan doktorları korudu. Gayrimüslim olan birkaç doktorun dışında diğer doktorlara Müslüman muamelesi yapıldı.¹⁹⁵ Bu arada verginin hizmet erbabı ve küçük esnaftan sadece gayrimüslimlere uygulanması azınlıklar tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine bu gruba ait vergi

¹⁹¹ Serkan Yel, "Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Kütahya, 2009, s.147

¹⁹² Bu durum bazı çevrelerce ekonomide "Türkleştirme Politikası" olarak değerlendirildi. Demirel, **a.g.e.**, s.271.

¹⁹³ Şekip Alpsoy, "Varlık Vergisi ve İçel'de ki Etkileri", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Mersin 2001, s.121.

¹⁹⁴ Ökte, **a.g.e.**, s.134.

¹⁹⁵ Ökte, **a.g.e.**, s.84.

borçları 17 Eylül 1943'te TBMM'de kabul edilen bir ek kanun ile silindi.¹⁹⁶ Bütün bunlar tepkilere sebep oldu.

1942'de çıkarılmış olan Varlık Vergisinin yürürlükte kaldığı süre içinde vergi borçlarını ödemedikleri gerekçesiyle 2057 kişi çalışma kampına alındı. Bunlardan 1400'ü Aşkale'ye gönderildi. Gönderilenlerin %90'ı İstanbullu azınlıklar idi. Bunlardan 21'i Aşkale'de iken hayatını kaybetti.¹⁹⁷

Varlık Vergisi uygulamasının ardından ticaretle uğraşmaya devam eden Müslüman ve gayrimüslim tüccarların bir kısmı, sermayesini güvende görmediği için CHP'ye karşı tavır aldı. Bu durum DP'nin doğuşunda ve yükselişinde etkili oldu.¹⁹⁸

1.1.2.4 Memur ve Bürokratların Sosyo-Ekonomik Durumu

Tek partili dönemde toplumsal yapının değişimi için büyük çaba harcandı. Tam olarak şekillenmemiş olmasına rağmen sosyal sınıflar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Orta sınıfı oluşturan en önemli sınıflardan biri memurlardı. Bunlar en az lise mezunlardı. Bir kısmı eğitimlerini Osmanlı döneminde yapmış, dolayısıyla o dönemin felsefesine ve bakış açısına vakıf insanlardı. Bunların içinde Osmanlı'nın seçkin ailelerine mensup olup, cumhuriyet döneminde sosyal statülerini kaybetmiş olmalarına rağmen, maddi zenginliklerini devam ettirenler de vardı. Bunlar genellikle İstanbul, İzmir ve Bursa gibi kentlerde yaşıyorlardı ve kendilerini üstün görüyorlardı. Diğer bir kısmı ise eğitimlerini cumhuriyet döneminde almış genellikle ülke içinde veya dışında devlet bursuyla okudukları için mecburi hizmete tâbi, maaşlı kesimdi ve ülkenin her yerine dağılmış durumdaydılar. Bundan dolayı kendilerini devletle bir tutuyorlardı.¹⁹⁹ Devlet adamları da onları Cumhuriyet devrimlerinin koruyucusu ve kollayıcısı gibi görüyorlardı. Bu yüzden iktidar, her zaman memur kesimini el üstünde tutmuştur. Modern ve eğitilmiş olan bu kesimin toplum için neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verebileceği ve toplumu şekillendirebileceğine inanılıyordu.²⁰⁰

¹⁹⁶ Sabiha Sertel, **Roman Gibi: (Anılar)**, İstanbul, Ant Yayınları, t.y., s.263; Ökte, **a.g.e.**, s.262; Uran, **a.g.e.**, s.387.

¹⁹⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.342.

¹⁹⁸ Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi** s.103.

¹⁹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.118-119.

²⁰⁰ Göküş, **a.g.t.**, s.89.

CHP'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar en büyük destekçisi memur ve bürokratlardı. Hatta Mecliste milletvekillerinin çoğu da bu sınıfa mensuptu. Bu durum siyaset üzerinde memur-bürokrat kesiminin etkisini artırmaktaydı. Çünkü bu sınıfın çıkardığı kanunlar, yine bu zümreye mensup olan kişiler tarafından uygulanmaktaydı. Tek parti döneminde Bakanlar Kuruluna yapılan 194 atamanın %61'i'n de sivil ve asker kökenli bürokratlardan oluştuğunu görmekteyiz.²⁰¹ Tek başına bu bilgi bile memur-bürokrat kesiminin CHP ve dolayısıyla siyaset üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Tek parti iktidarı döneminde görülen parti-devlet bütünleşmesi bu sınıfın toplumdaki önemini daha da artırdı. Parti-devlet bütünleşmesi alınan kararlarla sona erdirilmeye çalışılsa da memuriyete alımlarda liyakatten ziyade CHP'ye bağlılık ön planda olduğu için memurlar kendilerini CHP'den ayrı görmemişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında görülen ekonomik sıkıntılar memurları oldukça olumsuz etkiledi. Aldıkları maaş, enflasyon karşısında eridi.²⁰² Ancak onları ekonomik sıkıntılar karşısında destekleyebilmek için hükûmet, her kurumun kendi memurları için birtakım düzenlemeler yapmasına izin verdi. Bunun üzerine aynı işi yapan ama farklı kurumlarda çalışan kişilerin maaşları arasında dengesizlik oluştu. Mali sıkıntılar karşısında zor durumda kalan memurlardan bazıları küçük menfaatler edinme kaygısına düşerken bazıları da mevcut ortamdan yararlanıp büyük servetler edindiler.²⁰³ Ancak bunu yaparken memurlar ticaret erbabı üzerinde bir baskı oluşturdular. Küçük tüccar zor durumda kaldı ve memurlara karşı tepki duymaya başladı. Bu tepki zamanla CHP'ye yöneldi. Baskıdan kurtulmak isteyen ticaret erbabı, yeni bir güç arayışına yöneldi ve demokratik hayata geçerken DP'yi destekledi.²⁰⁴

Savaş döneminde sayıları 220 bin civarında olan memurların satın alma güçleri enflasyonla birlikte düştü. Alt derecedeki memurun satın alma gücü üçte bir, bürokratların ise üçte iki oranında azaldı. Bu durum memur-bürokrat kesiminde gerginliklere sebep oldu. Bunun üzerine Şükrü Saraçoğlu hükûmeti, artan fiyatlar karşısında, zor durumda kalan memuru biraz olsun rahatlatmak için, birtakım tedbirler

²⁰¹ Göküş, a.g.t., s.99.

²⁰² Fatih Tuğluoğlu, "Tek Parti Döneminde Hükûmet Memur Dayanışması", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2001, s.366.

²⁰³ Göküş, a.g.t., s.92.

²⁰⁴ Cem, a.g.e., s.283.

aldı. Önce memur maaşlarında düzenleme yapıldı. Daha sonra başta Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük kentlerde yaşayan ve köy ile bağlantısı olmayan memurlara yiyecek, giyecek veyakıt yardımında bulunulmasına karar verildi.²⁰⁵ Ardından ucuz iaaşe sağlanmaya başlandı. Mesela 22 Aralık 1942'de fiyatı 27 kuruş olan ekmeğın, memurlara 17 kuruşta satılması kararı alındı.²⁰⁶ Bu tedbirler sabit gelirli memur ve bürokratları rahatlatırken geniş halk kitleleri arasında hoşnutsuzluk oluşturdu. Halkın memur-bürokrat kesimine, dolayısıyla onların temsil ettiği devlete ve onunla özdeşleşmiş olan CHP'ye tepki duymasına sebep oldu.²⁰⁷ 31 Aralık 1946'da çıkarılan 4988 sayılı Kanun ile memur maaşları yeniden düzenlendi. Maaşlar arasında dengesizliğe sebep olan olağüstü zam ve aynî yardımlar kaldırıldı. Alınan bütün tedbirlere rağmen memurların ekonomik durumlarını düzeltmek mümkün olmadı.²⁰⁸ Bu durum memur-bürokrat kesiminin CHP'ye olan desteğinin kaybolmasına sebep oldu. DP'nin iktidara gelmesiyle farklı menfaat grupları, iktidarda söz sahibi olmaya başladılar. Böylece bu kesimin önemi ve iktidar üzerindeki etkisi azalmaya başladı.

1.1.3 Nüfus Hareketleri

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında itibaren hem yurt içinde hem de yurt dışından Türkiye'ye yönelik nüfus hareketleri gerçekleşti. Bunların en önemlilerinden biri, İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan göç hareketidir.

1941 yılında mihver devletlerin Balkanları işgal ederek Türk sınırına dayanmaları üzerine Türk hükümeti savaş tedbirleri almak zorunda kaldı. Bu tedbirlerin en önemlisi İstanbul ve Trakya'nın tahliyesi edilmesi kararıdır. Buna göre olası bir savaş durumunda faydaları görülmeyecek kişiler, Anadolu'daki yakınlarının yanlarına gideceklerdi.²⁰⁹ Ayrıca İstanbul ve Trakya'daki önemli okullar ile kamu kurum ve kuruluşları da aynı şekilde savaş tehlikesi geçinceye kadar Anadolu'ya taşınacaktı.

²⁰⁵ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:11- 63-3, Tarih:11.11.1942.

²⁰⁶ Zürcher, a.g.e., s.305.

²⁰⁷ Koçak, a.g.e., s.544; Karpat, a.g.e., s.120.

²⁰⁸ Göküş, a.g.t., s.85.

²⁰⁹ Sabit Çetin, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'nın Tahliye Edilmesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.52, Güz 2013, s.774.

Tahliye kararı sonrası 50.000 kişi Anadolu'ya gitmek için başvuruda bulundu. Bunların ne kadarının gittiğini bilmiyoruz. Ancak bu sayının biraz altındaki bir nüfusun Anadolu'da çeşitli illere gittiğini söyleyebiliriz. O dönemde İstanbul'un nüfusunun 800.000 civarında olduğunu düşünürsek bu rakam hiç de az değildir.²¹⁰ Bunlardan bir kısmı muhtemelen savaş sonrasında İstanbul'a tekrar dönmüştür. Bununla beraber gittikleri illere yerleşenlerin veya bir süre kalmış olanların, o bölgenin sosyal ve kültürel yapısını etkilemiş olmaları kaçınılmazdır.

Tahliye kararının alınması basında olumlu karşılandı. Gazeteci Nusret Köymen "*İstanbul Anadolu'ya Gidiyor*" başlıklı yazısında İstanbul'dan Anadolu'ya giden Türk ve Batı medeniyetine sahip insanların Anadolu insanı ile kaynaşması sonucunda "... yeni Türk mucizeler doğacaktır." yorumunda bulundu. Köymen, bu mucizelerden birinin Anadolu'da köy sanayisinin ortaya çıkması olacağını ileri sürdü.²¹¹ Türkiye'deki siyasal değişim sürecinde göç hareketlerinin büyük rolü olduğu muhakkaktır. Doğu illerinden diğer bölgelere yapılan göçler sonucunda burada yaşayan insanlar ve göçenler birbirlerini sosyo-kültürel olarak etkilemişlerdir. Bu durumun siyasi bilinç düzeyini artırmış ve siyasi tercihleri etkilemiş olması kaçınılmazdır.

Tek partili dönemdeki en önemli nüfus hareketi doğu illerimizden iç ve batı illerimize yapılan göç hareketidir. İç isyanlar sonucu, zorunlu olarak gerçekleşen bu nüfus hareketini burada incelemek yerinde olacaktır.

1.1.3.1 Bölgesel İç İsyanlar ve İsyanların Bastırılması İçin Alınan Tedbirlerin Toplum Üzerindeki Etkisi

1920'li ve 30'lu yıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sürekli isyanlar çıkmıştı. Bu isyanlardan bazıları adeta bir iç savaş niteliğini almış, çok büyük askeri harcamalara, büyük kayıplara ve toplumsal acılara sebep olmuştur.²¹² Bu

²¹⁰ Bülent Bakar, "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.12, Yıl: 6/2007, s.24.

²¹¹ Nusret Köymen, "İstanbul Anadolu'ya Gidiyor", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1941, S.91, s.32.

²¹² Genelkurmay belgelerine göre 1924-1938 yılları arasında çıkan isyanlar şöyledir: Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924); Şeyh Said Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925); Raçkotan ve Raman Tedip Hareketi (9-12 Ağustos 1925); Sason ayaklanması (1925-1937); I. Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926); Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim- 30 Kasım 1926); Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927); II. Ağrı Harekâtı (13-20 Eylül 1927); Bicar

ayaklanmaların belki de en önemlisi sebep olduğu sosyal ve siyasi sonuçlar göz önüne alındığında Şeyh Sait İsyanıdır. Üç buçuk ay süren ayaklanma Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar tarafından “*Dinsel gericilik ve karşı devrim olarak görülmüş ve gösterilmiştir.*”²¹³

Şeyh Sait İsyanının başlamasından kısa bir süre sonra hükûmet kuran (3 Mart 1925) İsmet Paşa, isyanı bastırmak için derhal sert tedbirler aldı. Bunlardan belki de en önemlisi Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabulüdür. Kanun gereğince İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat alınan tedbirlere rağmen bölgedeki problem çözülemedi.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu merkeze uzak, ulaşım imkânlarından yoksun, ilkel bir ziraat-hayvancılık ekonomisiyle geçinmeye çalışan oldukça geri kalmış bölgelerdi. Halk oldukça fakir ve cahildi. Cumhuriyet’in tek işareti köy ve çevresindeki jandarmalardı. Pek çok kişi saltanatın kalktığından bile habersizdi.²¹⁴

Bölgedeki en önemli sorun, Osmanlı Devleti döneminden kalma feodal düzendi. Bunlara hiçbir zaman müdahale edilmemişti. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte düzenlerinin bozulacağını anlayan nüfuz sahibi kimseler, yeni yönetime karşı tepki duymaya başladılar. Bölgede toprak ağaları, beyler ve şeyhler hâkimiyeti ellerinde tutuyorlardı. Aslında bölgedeki en önemli sorun bunların nüfuzunu kırmaktı.²¹⁵

Şeyh Sait İsyanı’nın ardından bazı ağa, bey ve şeyhler Irak ve Suriye’ye kaçtılar. Bazıları ise Batı illerine göçürüldü. Ayrıca bölgedeki etnik ve sosyal yapıyı değiştirmek için buraya Rumeli’den gelen göçmenler yerleştirildi. Ancak bütün bunlar belli bir hazırlık olmadan yapıldığı için bir süre sonra Rumeli göçmenleri yerlerinden

Tenkil Harekâtı (7 Ekim- 17 Kasım 1927); Âsi Resul Ayaklanması (22 Mayıs- 3 Ağustos 1929); Tendürük Harekâtı (14-27 Eylül 1929); Savur Tenkil Harekâtı (26 Mayıs- 9 Haziran 1930); Zeylân Ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930); Oramar Ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930); III. Ağrı Harekâtı (7-14 Eylül 1930); Pülümür Harekâtı (8 Ekim -14 Kasım 1930); Menemen Olayı (23 Aralık 1930); Tunceli (Dersim) Harekâtı (1937-1938). **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I: Nasturi-Şeyh Sait-Raçkotan-Raman-Sason-Ağrı-Koçuşağı-Mutki-Bicar-Asi Resul-Tendürek-Savur-zeylan-Oramar**, İstanbul, Kaynak Yayınları (3. Basım), 2012; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II: Pülümür-Dersim İsyan ve Harekâtları-Alınan Dersler**, 3. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s.19-542; Mete Tunçay **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3.bsm., İstanbul, Cem yayınevi, 1992, s.126-127.

²¹³ Tunçay, **a.g.e.**, s.129.

²¹⁴ Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul, Ka Kitap, 2015, s.40.

²¹⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.64; Toker, **a.g.e.**, s.40.

ayrıldılar. Batı'ya göçürülenler de kendi memleketlerine döndüler.²¹⁶ Bu olayın ardından hükûmetin planlı ve disiplinli bir ıslahat projesi yönetememesi sebebiyle sonraki yıllarda da ayaklanmalar devam etti. Bölgede huzuru sağlayabilmek için sık sık sıkıyönetim ilan edildi.

20 Nisan 1925'te TBMM'de "İsyandan Sonra Şark Vilayetlerinde Yapılacak ıslahat" ile ilgili olarak hükûmete yetki verildi. 26 Haziran 1926'da bölgede, 23 Ekim 1927'de sona erecek olan sıkıyönetimin yerini alarak asayişini sağlaması amacıyla, Umumi Müfettişlik kurulmasına dair bir kanun çıkarıldı.²¹⁷ Sekiz vilayeti içine almaktaydı.²¹⁸ Bu iller CHP teşkilatlanmasının gerçekleştirilmediği²¹⁹ yerleşim birimleri olması yönüyle dikkat çekicidir.²²⁰ 19 Haziran 1927'de 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Menâtikından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun" çıkarıldı.²²¹ Kanun ile sıkıyönetim bölgesi ve Beyazıt çevresindeki 1400 kişi ile bunların aileleri ve 80 isyankâr ailenin yargılanması ve batı bölgelerindeki şehirlere göç ettirilmelerine imkân tanındı.²²² Bu Kanun daha sonra çıkarılacak olan iskân kanunlarına hukuki dayanak teşkil etti.

14 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen ve 21 Haziran 1934'te Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 2510 sayılı İskân Kanunu²²³ ile ağalık, şeyhlik,²²⁴ aşiret reisliği gibi kavramlar ve unvanlar kaldırıldı. Böylece merkezi otoriteye zarar veren unsurlar etkisiz hale getirilmeye çalışıldı. Söz konusu unvanlara sahip kişiler zorunlu göçte tabi tutuldular.²²⁵ Kanun'a göre göç ettirilirken anne, baba

²¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam: İsmet İnönü**, c.1 (1884-1938), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966, s.301.

²¹⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s.174.

²¹⁸ Bu iller: Elazığ, Urfa, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van'dır. Tunçay, **a.g.e.**, s.175.

²¹⁹ CHP'nin söz konusu illerde teşkilatlanmasını gerçekleştirmemesinin sebebiyle ilgili çeşitli fikirler vardır. Bu konuda bkz. Murat Turan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Doğu Örgütlenmesi (1923-1950), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2010.

²²⁰ Cemil Koçak, **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.73.

²²¹ D.II, c.33, B.77, (19.06.1927), s.274; **Resmi Gazete**, 4 Temmuz 1927, S.624, s.2804.

²²² Kanun metni için bkz. **TBMMZC**, D.II, c.33, B.77, (19.06.1927), s.157-159.

²²³ **Düstur**, Tertip 3, c.15, s.460; **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1934, S.2733, s.4003-4009.

²²⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bölgede şeyhler sadece dini birer lider değildir. Ata binen, iyi silah kullanan derebeyler idi. Toker, **a.g.e.**, s.36.

²²⁵ Kanun ile Türkiye toprakları üçe ayrıldı. Birinci bölge Türk kültürüne bağlı nüfusun yaşadığı İç ve Batı Anadolu, ikinci bölge Türk kültürünün benimsetileceği Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, üçüncü bölge ise ekonomi, sağlık, güvenlik gibi sebeplerle boşaltılıp iskâna kapalı

ve evlenmemiş çocuklar bir aile olarak kabul edilerek aynı yere göç ettirildi. Ancak evlenmiş çocuklar ayrı bir aile olarak kabul edilip başka yerlere göçürüldüler. Göç edenlere göç ettikleri yerlerde on yıl oturma zorunluluğu getirildi.²²⁶ Ancak genellikle on yıl dolunca başka yerlere göçlerine izin verilmedi. Elbette ki zorunlu göçe tabi tutulan dolayısıyla yerinden yurdundan ayrılan, akrabalarından kopan insanlar bu durumdan memnun olmadılar. Çünkü göç ettirildikleri yerlerde hem uyum sorunu yaşadılar ham de ekonomik sıkıntılarla karşılaştılar. İçten içe hükûmete karşı öfke duydular. Ama o günün şartlarında onların ne hissettiği kimsenin umurunda değildi. Bu durum çok partili hayata geçinceye kadar da değişmedi. Nitekim İskân Kanunu tek parti döneminin şartlarında kabul görmüş olmasına rağmen, 1945'ten sonra Kanun'unun 1, 2, 10, 11, 14, 29. maddeler ile 23. maddenin bir fıkrası sık sık eleştirildi.²²⁷

Bölgede çıkan isyanları genel olarak değerlendirdiğimizde sonuçları itibarıyla en önemli isyanlardan biri de 1935-1938 yılları arasındaki dönemde sürüp giden Dersim (Tunceli) olaylarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bölgedeki hemen hemen bütün aşiretler tedip edildi. Ancak, bunların hiçbirinden umulan netice alınamadı.1933'te bölgede silah toplama faaliyetinde bulunuldu ama başarılı olunamadı.1930'lu yılların başından itibaren Dersim (Tunceli)'de çıkan ayaklanmaların şiddetinin artmasından dolayı 25 Aralık 1935'te "Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun Tasarısı" yasalaştı. Bu Kanun ile bölgede Dördüncü Umum Müfettişlik kurulacaktı.²²⁸ Bir korgeneral, vali ve kumandan yetkilerine sahip olarak bölgeyi yönetecekti. 6 Ocak 1936'da bu müfettişliğin kurulmasına ilişkin kararname yayınlandı. Dersim yani Tunceli yeniden il oldu.²²⁹ Tunceli ile birlikte Bingöl ve Birinci Umum Müfettişlikten ayrılacak olan Elazığ bu müfettişliğe bağlandı.²³⁰ Alınan tedbirler yeterli olmadı.1937'de Doğu Dersim'de bazı aşiretlerin ayaklanmasıyla başlayan

tutulacak yerlerdi. Söz konusu alanlar; Tunceli, Van, Siirt, Bitlis, Ağrı ve Kars idi. İsmail Beşikci, **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo- Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2014, s.429-430; İsmail Beşikci, **Kürtlerin Mecburi İskânı**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2013, s.110.

²²⁶ 2510 Sayılı İskân Kanunu, **Düstur**, Tertip 3, c.15, s.1156-1175; **Resmi Gazete**, 21 Haziran 1934, S.2733, s.4003-4009; Beşikci, **a.g.e.**, s.122-123.

²²⁷ Gök, **a.g.t.**, s.218.

²²⁸ Koçak, **a.g.e.**,s.228; Ahmet Demirel, **Tek Partinin Yükselişi**, İstanbul, İletişim, 2012, s.215.

²²⁹ 1926'da Elazığ'a bağlanmıştı. Demirel, **a.g.e.**, s.215.

²³⁰ Koçak, **a.g.e.**, s.231.

olaylar, diğer aşiretlerin de katılımıyla kısa sürede büyüdü.²³¹ Hükûmet bölgedeki olayları sükûnetle çözmek için çareler aramaya başladı.

Hükûmet, Dersim sorununu çözebilmek için bölgede pek çok okul açtı. Eğitim yoluyla bölgeyi kazanmaya çalıştı. Şeyh, ağa ve beylerin karşı çıkmalarına rağmen açılan bu okullar nispeten başarılı oldu. Ayrıca yapılan demiryolları ile bölgenin dışa açılımı sağlandı.²³² Bu şekilde halk bilinçlendirilmeye çalışıldı. Nispeten başarılı olundu. Nitekim zamanla köylerde toprak ağalarının nüfuzlarına karşı muhalif gruplar ortaya çıktı. Ağa, bey, şeyh ve derviş gibi derebeyi olarak nitelendirilebilecek olan kişilerin etkili olduğu köylerin giderek azaldığını görüyoruz.²³³ Ancak bu kimselerin kendi çıkarlarını korumak için çıkardıkları olaylar sırasında pek çok masum insan da zarar gördü. Elbette ki böylesine geniş kapsamlı toplumsal olaylarda suçlular ile masum insanları birbirinden ayırmak zordur. Olayları bastırmak için alınan tedbirler geneli kapsar. Sorunu çözmek için askeri önlemler, zorunlu göç, bölgenin Türkleştirilmeye çalışılması gibi sert tedbirler alındı. Ancak alınan tedbirler problemin köküne inemediğinden bölgedeki olaylar bir türlü engellenemedi. Diğer yandan bölgede yaşayan binlerce suçsuz insan alınan kararlar sonucunda mağdur oldu. Bu durum hükûmete karşı tepkiye dönüştü. Halk her geçen gün ısınmaya fırsat bulamadığı devletten soğudu.

Bölgenin kalkındırılması için devletin aldığı tedbirler, bölgede etkili olan ağa ve şeyhler tarafından hoş karşılanmadı. Onların en büyük gücü cahil halktı. Nitekim bu kişiler, halkı devlete karşı kıskırtmak için ellerinden geleni yaptılar. Hatta 1930'ların başından itibaren bu amaçla propaganda faaliyetlerinde bulundular. Söz konusu feodal güçler, halkı etkilemek için yalan yanlış pek çok söylemde bulundular.²³⁴

²³¹ Aydemir, **İkinci Adam**, c.2, s.78.

²³² **İsmet İnönü: Hatıralar**, Haz. Sabahattin Selek, 4. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014, s.529.

²³³ Karpat, **a.g.e.**, s.104.

²³⁴ Bu söylemlerin başlıcaları şöyledir:

- Dağınık evler ve köyler birleştirilerek uzağa götürülecek böylece köylü tarım yapamayacak.
- Arazisi çok olan ağa, seyit ve beylerin arazisi ellerinden alınacak,
- Arazisi olmayanların tespiti bahanesiyle yapılan yoklama yalandır, onlar sürgün edilecektir.
- Hükûmet karakolları içimize sokacak, silahlarımızı alacak ve bizi öldürecek,
- Hükûmet ormanları alıp köylüye odun vermeyecek,
- Evlenecek kadın ve erkekler muayene edilecek ve bu suretle kadınların mahremiyeti kalmayacak.
- Evlenecek gençler tartılacaklar, aynı kiloda olmayanların evlenmelerine izin verilmeyerek neslimiz yok edilecek.

Hükümet bu gibi söylentileri etkisiz hale getirmek için karşı propagandada bulundu ancak halk yıllardır birlikte olduğu feodal güçlere inandı. Alınan tedbirlere rağmen sorun çözülemedi. 1937 kış aylarından itibaren Seyit Rıza'nın liderliğinde devlete karşı başlayan ayaklanmaya karşı Genelkurmay askeri harekât başlattı. Önceleri isyancılarda olan üstünlük, kısa süre sonra orduya geçti.²³⁵ Harekât sonunda pek çok kişi bölgeden göç ettirildi.²³⁶

Çok partili hayata geçiş sürecinde Şeyh Said İsyanından itibaren zorunlu göçe tabi tutulanların 18 Haziran 1947'de çıkarılan 5098 sayılı kanun ile oturma zorunlulukları kaldırıldı.²³⁷

1.1.3.2 Yurtdışından Türkiye'ye Yapılan Göçler

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren, eski Osmanlı topraklarından Anadolu'ya yönelik sürekli göçler oldu. Resmi kayıtlara göre 1923'ten 1945'e kadar Balkanlardan Türkiye'ye 800.000 kişi göç etti.²³⁸ Bunlardan 8.017 kişi doğu illerine gönderilerek buralara yerleştirildiler. Ancak gerekli tedbirler alınmadığı için sıkıntı çeken göçmenlerin bir kısmı, zaman içinde bölgeden ayrılmışlardır.²³⁹

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Orta Asya ve Kafkaslardan Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen, Karakalpak, Balkar, Azeri, İnguş, Çeçen ve Dağıstanlı olmak üzere pek çok kişi Türkiye'ye göç etti.²⁴⁰ Yerleştikleri şehirlere kendi kültürlerini, yaşam tarzlarını ve bakış açılarını getirdiler. Bunların içinde sanatkârlar, bilim adamları, aydınlar vs. vardı. Bu kişiler Türk toplumunun ilerlemesinde ve aydınlanmasında etkili oldular.

-Hükümet sütleri ve tarlalardaki mahsulü kendi toplayacak ve halkın geçimi için gerekli olan kısmını verdikten sonra geriye kalan kısmını satıp parasını kendisi alacak... Rıza Zelyut, **Dersim İsyanları: Seyit Rıza Gerçeği**, 19. bsk., İstanbul, Kripto Yayınları, 2015, s.266.

²³⁵ Geniş bilgi için bkz. Suat Akgül, **Amerika ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, 4.bsm., İstanbul, yaba yayınları, 2009, s.72-76.

²³⁶ Zelyut, **a.g.e.**, s. 315; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I**, s.165-166.

²³⁷ Gök, **a.g.t.**, s.191.

²³⁸ (Çevrimiçi), İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, www.goc.gov.tr, 12 Mayıs 2017.

²³⁹ Gök, **a.g.t.**, s.184.

²⁴⁰ (Çevrimiçi), İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, www.goc.gov.tr 12 Mayıs 2017.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki savaştan kaçan pek çok kişi ülkemize sığındı. Mesela Yunanistan'ın Alman işgali altına girmesiyle beraber Yunanlılar, başka ülkelere kaçtılar. Bunlardan bazıları da Türkiye'ye geldi. Türkiye'ye Yunanlıların yanı sıra İtalya'nın teslim olmasından sonra Ege adalarındaki İtalyanlar, daha az sayıda İngiliz ve Amerikan askeriyle Türkler göç etmiştir. Net olmamakla birlikte 50.000-55.000 civarında mülteci Türkiye'ye sığındı. Bunların bir kısmı daha sonra Türkiye'den ayrıldılar.²⁴¹ Ayrıca başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinden pek çok Yahudi ülkemize iltica etti. Başta üniversiteler²⁴² olmak üzere değişik alanlarda Türkiye'ye hizmet ettiler. Bu kişiler doğal olarak Türkiye toplumunun siyasi, sosyal, kültürel fikirlerini etkilediler.

1.1.4 Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde CHP'nin Teşkilatlanması ve Mecliste Temsili Sorunu

Osmanlı Dönemi'nden beri devlet içinde ayrı bir devlet gibi olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne karşı CHP'nin temsil noktasında farklı davrandığını görmekteyiz. Hatta bölgedeki bazı il ve ilçelerde partinin teşkilatlanmamış olması İktidarın bölgeden ne kadar kopuk olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bölgede 1931'de Bayazıt, Diyarbakir, Elaziz (Elazığ), Hakkâri, Mardin ve Urfa'da CHP'nin parti teşkilatlanması yoktu.²⁴³ 1935'de ise Beyazıt, Diyarbakir, Elazığ, Mardin, Muş, Siirt, Urfa ve Van' da CHP teşkilatı yoktu.²⁴⁴

1938'e gelindiğinde ise Ağrı, Diyarbakir, Elaziz, Muş, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tuncel'de parti teşkilatı yoktu. O dönemde il sayısının altmış üç olduğu düşünülürse²⁴⁵ on iki ilde teşkilatlanmanın olmaması önemsenmeyecek bir husus değildir. Bu vilayetlerin, doğudan genellikle isyan çıkan yerleşim birimleri olması bizce dikkate değer bir noktadır.

²⁴¹ Bkz. Bülent Bakar, "Savaş Yıllarında Ege Adalarından Türkiye'ye İlticalar (1941-1945)", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 2009, S.16, s.20.

²⁴² Bkz. Yücel Namal, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bili Adamlarının Katkıları", **Bülent Ecevit Üniversitesi Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 2012, Cilt 2, Sayı 1, s.14-19.

²⁴³ Tunçay, **a.g.e.**, s.315.

²⁴⁴ **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.8-14.

²⁴⁵ Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.1, 6. bsk., İstanbul, İletişim, 2012, s.157.

CHP daha önce merkeze paralel faaliyette bulunmayan teşkilatları kapatmıştı.1927'den itibaren Umum Müfettişliklerin kurulmasıyla, Parti müfettişleri, parti adına faaliyette bulunmakla görevlendirdi. Böylece CHP'nin söz konusu illerdeki bağı Umum Müfettişler ve milletvekilleri vasıtasıyla sürdürüldü.²⁴⁶

1927'den itibaren bölgedeki illeri TBMM'de temsil edecek milletvekilleri, CHP tarafından titizlikle seçildi. Batı illerinde doğmuş, büyümüş belki de temsilcisi olduğu şehri daha önce hiç görmemiş bürokratlar, milletvekilliği için doğu illerinden aday olarak belirlenmişlerdi.²⁴⁷ Devletin kuruluşundan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden Birinci Meclis döneminde milletvekillerinin %69,8, İkinci Meclis döneminde ise %70'i doğdukları illerden seçilmişlerdir. Şeyh Sait İsyanından sonra yapılan ilk seçim 1927'dedir. Bu seçimlerden itibaren bölge insanının Mecliste bölgeyi temsil etme oranı gittikçe düşmüştür. 1927'de bu oran %32,7; 1931'de %30,4; 1935'te %19,7; 1939 %18,6 ve 1943'te ise %26,6 idi. Diğer bölgelerdeki şehirlerin, o şehirde doğan milletvekilleri tarafından temsil edilme oranı daha yüksektir.²⁴⁸ Bölge ile ilgisi olmayan, bölgenin sorunlarını bilmeyen, bölge insanının istek ve ihtiyaçlarından habersiz olan bu milletvekilleri, seçmenlerine layıkıyla hizmet edemediler. Onların sorunlarını TBMM'ye getirip çözmek için çare aramadılar. Milletvekili oldukları şehirle bağlantıları en alt düzeyde kaldı. Halk, sorunlarını çözmek için kendisine yardım edecek, yol gösterecek, aynı bölgesel kültürü paylaştığı milletvekillerini bulamadı. Bu gerçek, halkın iktidardan dolayısıyla devletten uzak kalmasına sebep oldu.

1950 seçimleri Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk tek dereceli seçimidir. Dolayısıyla halk ilk defa kendi temsilcisini kendisi seçecektir. Artık karşısında bir rakibi olan CHP, tıpkı DP gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, bu bölgede doğmuş adayları listesine aldı. 1950'de 34'ü DP, 32'si CHP'den ve bir bağımsız olmak üzere 67 kişi bölgeden Meclise temsilci olarak girdi.²⁴⁹ Bu seçimde bölge insanlarından milletvekili seçilenlerin oranı birden % 57,6'ya yükseldi. 1950'ye kadar, Mecliste

²⁴⁶ Bkz. Turan, a.g.t., s.73-74.

²⁴⁷ Demirel, **a.g.e.**, s.219-220.

²⁴⁸ Demirel, **a.g.e.**, s.198-199.

²⁴⁹ CHP Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün memleketi Malatya'dan 11, Kars'tan 10 temsilci çıkardı. Bingöl'den 2, Bitlis'ten 2, Hakkâri'den 1, Mardin'den 3, Urfa'dan 1, Van'dan 2 milletvekili çıkardı. Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Muş, Siirt ve Tunceli'den milletvekili alamadı. DP ise Ağrı'dan 3, Bitlis'ten 1, Diyarbakır'dan 7, Elazığ'dan 5, Mardin'den 3, Muş'tan 2, Siirt'ten 4, Tunceli'den 2, Urfa'dan 6, Van'dan 1 olmak üzere toplam 34 milletvekili çıkardı. Mardin'den seçilen 1 bağımsız milletvekili ile bölge, Meclise 67 temsilci gönderdi. Demirel, **a.g.e.**, s.226-227.

bölgeyi temsil eden milletvekillerinin yarıya yakını İstanbul ve Balkan ülkelerinde doğmuşlardı. Ancak bu seçimde bunların oranı %7,5'e düştü.²⁵⁰ Bu durum önemlidir. Çünkü artık bölge insanını, onların sorunlarının bilen, istek ve ihtiyaçlarını farkında olan milletvekilleri temsil edecekti. Halk kendi tanıdığı kişilerin yönetimde olmasından doğal olarak memnuniyet duymuştur.

1950 seçimlerinde CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde DP'ye karşı daha üstün olduğunu görmekteyiz. Ancak hala feodal sistemin devam ettiği bölgede CHP'nin toprak ağalarını maddi ve manevi bazı menfaatler karşısında yanına almış olması kaçınılmazdır. Bununla beraber yaşanan sıkıntıların bölgede yıllardır kemikleşmiş yapıyı eritmek hususunda etkili olduğu kanaatindeyiz. Diğer yandan -her ne kadar bu konuyla ilgili bir çalışma henüz yapılmamış olsa da- bölgeden göç ettirilerek başka yerlere yerleştirilmiş olan bölge insanının yaşadığı sıkıntılar karşısında CHP'ye karşı tepkisini ortaya koymuş olduğu düşüncesindeyiz.

1.1.5 Din ve Vicdan Özgürlüğünün Sınırlandırılmasıyla İlgili Uygulamaların Toplumda Sebep Olduğu Tepkiler

1923-1945 döneminde laiklik, rejimin temel prensiplerinden biri olarak görülüyordu. Bu ilke, milliyetçiliğin temel amacı olan çağdaş, milli egemenliğe dayanan, milli bir devlet kurmak için gerekliydi. Milliyetçilerin büyük bir çoğunluğuna göre İslamiyet Araplar arasında doğmuş ve onların kültürünün özelliklerini taşıyan bir dindi. Dolayısıyla yeni Türk devletinin prensiplerine aykırıydı. Onlara göre Osmanlı Devleti'nin milli bir devlet olamamasının en önemli sebeplerinden biri İslamiyet idi.²⁵¹

Atatürk'ün din politikasının temeli laiklik idi, kesinlikle dinsizlik değildi. Yani İslamiyet'i yok etmek amacı taşımıyordu. Esasında o, hiçbir zaman dine karşı olmadı. Sadece hurafelere ve taassuba karşıydı. Nitekim 2 Temmuz 1932'de Birinci Türk Tarih Kongresi'nin son günlerinde Gazi Mustafa Kemal, tarih öğretmenleriyle Gazi Orman Çiftliğinde düzenlediği bir toplantıda şöyle demektedir:

“... din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkân yoktur. Yalnız şurası vardır ki din Tanrı ile kul arasında ki bir bağıdır. Mutaassıp İslamcıların din

²⁵⁰ Demirel, **a.g.e.**, s.226-227.

²⁵¹ Karpat, **a.g.e.**, s.62.

*komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddi çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. ...*²⁵²

Görüldüğü gibi o, sadece dinin toplumsal, kültürel ve siyasi konular üzerindeki etkinliğine son vermek amacındaydı.

Laiklik alanında yapılan inkılaplarla devleti laik bir yapıya kavuşturmak amaçlanmaktaydı. Ancak bu alanda yapılan inkılaplar toplum tarafından tepkiyle karşılandı. Bu tepki bazen Menemen Olayı gibi açıktan ve örgütlü bazen de sessizce gerçekleşti. Tepkilere karşı inkılapların korunması amacıyla alınan tedbirler tepkiyi daha da artırdı. Bununla beraber özellikle İnönü dönemindeki bazı uygulamaların halkı rencide ettiğini ve laiklik ilkesine karşı tepkiyi artırdığını görüyoruz. Mesela köylü kadınların şehir ve kasabalara indiklerinde başörtülerinin zorla başlarından alınması toplumun çoğunluğunu tarafından hoş karşılanmadı.²⁵³

Tek parti döneminde hacca gitmenin oldukça zorlaştırıldığını görüyoruz. Hac ibadetini gerçekleştirmek isteyenler Arabistan'da yaşayan akrabasını ziyaret edeceğini söylemek gibi pek çok yalana başvurmak zorunda kalmaktaydı. Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi, inançlı kesim üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktaydı. Çünkü her türlü dini toplantı, dini yayın ve bunun gibi dini faaliyetler söz konusu madde ile yasaklanmakta ve cezalar getirmekteydi.²⁵⁴

İnkılapları halka benimsetebilmek için CHP'nin 1931 Kurultayı'nda alınan karar ile Türk Ocakları kapatılarak yerine Halkevleri açıldı. Kısa bir süre sonra da bunların köylerdeki uzantısı olarak Halkodaları tesis edildi. Diğer yandan Köy Enstitüleri kuruldu. 1935'te okuma-yazma seferberliği başlatıldı. 1924 Anayasası'nın 75. maddesine göre:

²⁵² Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, 4.bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ty., s. 54-55.

²⁵³ (Çevrimiçi) Fahri Sakal, "Tek Parti'nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri", History Studies Volume 1/1 2009 https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiykPq4iqnmAhXjx6YKHVsZC2wQFjAAegQIBBAC&url=https%3A%2F%2Fwww.acarindex.com%2Fdosyalar%2Fmakale%2Facarindex-1423902703.pdf&usg=AOvVaw1PL_g6JL9MGJ_GUMj2O6bg (Çevrimiçi) Fahri Sakal, "Tek Parti'nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri", s.137, 3 Temmuz 2017.

²⁵⁴ Zeynep Özcan, **İnönü Dönemi Dinî Hayat**, İstanbul, Dem Yayınları, 2015, s.274-275.

“Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Asayiş, âdab-ı muaşeretini umumiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü âyinler serbesttir.”²⁵⁵

Bununla beraber devletin laiklik politikaları, özellikle de halkın inancını ifade ediş şekillerinin bastırılmış olması devlet ile halkın büyük kesimi arasındaki bağı kopardı.²⁵⁶

1.1.5.1 Türkçe Ezan Uygulamasının Toplumda Meydana Getirdiği Hoşnutsuzluk

3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince medreseler Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Maarif Vekâleti din adamı yetiştirmek amacıyla bazı tedbirler aldı. Bu tedbirlerin en önemlilerinden biri Süleymaniye Medresesi'nin İlahiyat Fakültesi olarak yeniden yapılandırılmasıdır. Modern eğitim vermeyi amaçlayan fakülte yöneticileri, İslam'da modernleşme sorununu incelemek ve bu konuda fikir üretmek amacıyla 1928'de bir komisyon kurdu. Komisyonun üyeleri arasında ilahiyatçı hocalar olduğu gibi psikoloji ve mantık gibi alanlarda çalışan hocalar da bulunmaktaydı. Komisyon'un başkanı Prof. Mehmet Fuat Köprülü idi. Komisyon çalışmaları sonucunda 1928'de Dini İslah Beyannamesi yayınlandı.²⁵⁷ Buna göre dini hususlar ve camiler ıslah edilecekti. Öncelikle Türkçe ibadet meselesi halledilecekti. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey tarafından hazırlanan Beyanname, İstanbul Darülfünunu'na bağlı olan İlahiyat Fakültesi Meclisi'nde görüşüldükten sonra uygulanacaktı. İlahiyat Fakültesi Reis Vekili Fuad Köprülü başkanlığındaki bu heyet dinde millileşmeyi sağlamak amacındaydı. Bu amacın sağlanması için yapılacak değişikler dört başlık altında toplanabilir: Bunlardan birincisi; *“ibadet şekli”* ile ilgilidir. Buna göre; gardrobları ve oturacak sıraları ile temiz ve düzenli camiler oluşturulmalıdır. İkincisi; *“ibadet dili”* hakkındadır. Bu bölümde ezanın ve ibadetin Türkçe olması gerektiği hususu dile getirilmektedir. Üçüncüsü; *“İbadetin niteliği”* başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında ibadetin ruhani bir şekilde yapılması için çözümler aranmaktadır. Bunun için camilerde *“modern ve kutsal enstrümantal müzik ihtiyacı acildir.”* denilmektedir. Dördüncü başlık *“ibadetin düşünce yanı”* dır. Basılı hutbeler yerine felsefi eğitim almış vaizler tarafından hutbe okunması gerektiği

²⁵⁵ Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s.136.

²⁵⁶ Zürcher, **a.g.e.**, s.304.

²⁵⁷ Lewis, **a.g.e.**, s.409.

belirtmiştir. İlahiyatçı, felsefeci ve mantıkçılardan oluşan komisyon bu husustaki çalışmaları uygun görmedi. Bu yüzden istenen sonuç alınamadı. Beyannamede belirtilen hususlardan sadece ibadet diliyle ilgili bölüm hayata geçirilebildi.²⁵⁸

22 Ocak 1932'de Kur'an-ı Kerim ilk defa Hafız Yaşar tarafından Yerebatan Camiinde Türkçe olarak okundu.²⁵⁹ Türkçe ezan ise ilk defa 30 Ocak 1932'de Ayasofya Camii'nden okundu. Ceza Kanu'nunda yapılan bir değişiklikle ezan ve kamet Arapça yerine Türkçe okunacaktı.²⁶⁰ Bu durum tepkilere sebep oldu. Laiklik ile ilgili olarak yapılan inkılaplar içinde en fazla tepki çeken husus bu oldu. Nitekim Bursa Ulu Cami'de Türkçe ezan okunması ve kamet getirilmesi üzerine hükûmete karşı valilik önünde gösteriler yapıldı. Gösterilere güvenlik güçleri müdahale etti, olayın elebaşları tutuklandı ve kusurlu görülen memurlar görevden alındı.²⁶¹ Bu olay vesilesiyle Mustafa Kemal, bir açıklama yaparak Türkçe ezan ile amaçlarının din değil dil olduğunu belirtti.²⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Mart 1933'te bir genelge yayınlamak, tekbirin Türkçe okunmasını istedi. Bu, Türkçe ibadetin yerleştirilmesi amacıyla atılmış önemli bir adımdır.²⁶³

Türkçe ezan zorunluluğu getirilince ezanı Arapça olarak okuyanlar oldu. Hükûmet ezanın Türkçe okunmasını sağlamak amacıyla camideki resmi görevlilerden başkasının ezan okumasına müsaade etmedi. Din görevlilerine gönderilen genelgeler ile hem din görevlilerinin hem de cami cemaatinin inkılaplara aykırı olarak Arapça tekbir getirmemeleri hususunda dikkatli olmaları için uyarıldılar.²⁶⁴ Ancak halk Arapça ezan ve ibadet konusunda ısrarcı davrandı.²⁶⁵ Bu uygulamalar üzerine halk camilere

²⁵⁸ Lewis, **a.g.e.**, s.410.

²⁵⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 3. bsk., Ankara, TTK, 2000, s.530.

²⁶⁰ Ahmet Demirel, **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014, s.108; Lewis, **a.g.e.**, s.41.

²⁶¹ Kocatürk, **a.g.e.**, s.543.

²⁶² "... Meselenin mahiyeti esasen din değil, dildir, Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin milli dili ve milli benliği bütün hayatında hâkim ve esas kalacaktır." Kocatürk, **a.g.e.**, s. 544.

²⁶³ Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:13, S.24, 1980, s.112.

²⁶⁴ **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:12-102-13, Tarih:17.02.1938.

²⁶⁵ Konya vali vekili "Gizli" ibaresiyle Konya Müftülüğüne gönderdiği yazıda Konya'nın Köprübaşı Mahallesinde, Yanık cami mescidinin fahri imamı olduğunu söyleyen Mehmet İyibildiren adındaki bir kişinin 27 Haziran 1945 tarihinde adı geçen mescitte Arapça ezan okunduğunun tespit edildiğini belirterek bu gibi hadiseler meydana vermemek için ezanın sadece resmi görevliler tarafından okunmasına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmektedir. Ayrıca Müftülüğten bu kişi hakkında gerekli işlemin yapılarak sonucunu kendilerine bildirilmesi istemektedir. **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:12-103-44, Tarih:28.06.1945.

gitmedi. Evlerde toplanıp Arapça ezan ile namaz kılmayı tercih etti. Gerçi jandarmanın baskın yapma riski her zaman mevcuttu; ama halk ibadetini arzu ettiği gibi yapmak için bu riski göze alıyordu.²⁶⁶ Namazlarını camide kılmak isteyenler ise çocuklara, akıl hastalarına ya da din görevlisi olmayan kişilere ezan okuttular.²⁶⁷

Dini kuruluşlara ve din adamlarına yönelik uygulamalar İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlı yıllarında da devam etti. 2 Haziran 1941'de kabul edilen 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddeleri değiştirildi. 6 Haziran 1941 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan Kanun'un 526. maddesinde "... Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hafif hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılır."²⁶⁸ denilmektedir. Kanun'un yürürlüğe konulmasının ardından din ve vicdan hürriyeti iyice kısıtlanmış olan halk, CHP'ye daha fazla tepki duymaya başladı.

1.1.5.2 Din Eğitimi ve Din Adamı Yetiştirilmesiyle İlgili Sıkıntılar

Atatürk 1923 yılında yaptığı bir konuşmada din eğitimi konusunda düşüncelerini şöyle açıklamaktadır: "... Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazımsa dinimizin felsefi gerçeğini tetkik, tetebbu bakımından ilmi ve fenni kudrete sahip olacak güzide ve hakiki ulema yetiştirecek yüksek müesseselere malik olmalıyız..."²⁶⁹ Anlaşılacağı gibi Atatürk ne dine ne de din eğitimine karşıdır. O dinin istismar edilmesine, hurafelere ve cehalete karşıdır.

Batılı anlamda Cumhuriyet döneminde pek çok inkılap gerçekleştirilirken Batı kültürünün üstünlükleri ve Türklerin İslamiyet'ten önce nasıl milli ve üstün bir kültür ortaya koydukları vurgulanıyordu. Bu sebeple söz konusu dönemde dini eğitim ihmal edildi.²⁷⁰ Bundaki temel amaç: İslamiyetin, milliyetçiliğin gelişmesinin önündeki en büyük engel olarak görülmesiydi.²⁷¹

²⁶⁶ Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçiş Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Samsun, Etüt Yayınları, 2008, s.80.

²⁶⁷ Ali Dikici, "Milli Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008, s.174.

²⁶⁸ **Resmi Gazete**, 6 Haziran 1941, S.4827, s.2.

²⁶⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, Semih Ofset, 1999, s.144.

²⁷⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.67.

²⁷¹ Karpat, **a.g.e.**, s.69.

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak okunması, öğrenilmesi ve öğretilmesi harf inkılabına muhalefet olduğu gerekçesiyle yasaktı. Tek parti rejiminin baskıcı yönetiminden dolayı halk bu hususta tepkisini açıkça ortaya koyamadı. Bununla beraber halk, Kur'an-ı Kerim'i Arapça olarak gizliden gizliye okudu, öğrendi ve öğretti. Ancak bu durumun tespit edilmesi halinde ilgili kişiler mahkemeye sevk edilerek yargıldılar.²⁷²

Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte başlayan laiklik ile ilgili inkılaplar, din adamlarına ve dini çevrelere karşı olumsuz bir politika izlenmesini de beraberinde getirdi. Medreselerin kapatılmasının ardından din adamı yetiştirmek üzere İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak İlahiyat Fakültesi kuruldu. Fakültenin öğrenci sayısı 1933'e gelindiğinde 284'ten 20'ye düştü. Yani yaşadığı 9 yıl boyunca sürekli mevcudu azaldı. Bunun üzerine 1933'te kapatıldı. Aynı dönemde imam-hatip okullarında da benzer bir düşüş oldu. Dolayısıyla bu okullar da kapatılmaya başlandı. Son iki okulda öğrencisizlik gerekçesiyle²⁷³ 1932'de kapatıldı. Böylece resmi dini eğitim ortadan kalktı. Diğer yandan devletin modern "din rehberleri" yetiştirme düşüncesi bu şekilde sona erdi.²⁷⁴

1.1.5.3 Camilerin Amaçları Dışında Kullanılmasına Halkın Tepki Duyması

27 yıllık CHP iktidarı boyunca Ankara'da pek çok imar faaliyetinde bulunulmasına rağmen büyük bir cami yapılmadı. Modern kentteki ilk büyük cami olan Maltepe Camisi, 1950'den sonra DP döneminde yapıldı.²⁷⁵ İstanbul'da Fatih Sultan Mehmet'in kiliseden camiye çevirdiği Ayasofya, müze haline getirildi. Ezanın Türkçe okunmasına tepki duyan halk camilere gitmemeyi tercih etti. Camiler neredeyse boş kaldı. Bunun üzerine pek çok cami ve arsası kullanılmadığı gerekçesiyle satıldı²⁷⁶ ya

²⁷² Örneğin; 1937'de Gaziantep'te elli yaşlarında bir kadının evinde gizlice Arap harflerini öğrettiği haber alındı. Eveyapılan baskın sonucu ihbarın doğru olduğu anlaşıldı. Evde bulunan Elif cüzleri, Amme cüzleri, tespih gibi malzemelere el konulduğu gibi söz konusu kadın mahkemeye sevk edildi. Dikici, a.g.m., s.164.

²⁷³ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, c.5, İstanbul, Eser Matbaası, 1976, s.1742.

²⁷⁴ Lewis, **a.g.e.**, s.410-411.

²⁷⁵ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.113.

²⁷⁶ Bkz. **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:62-17-16, Tarih:02.03.1936; **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:68-74-7, Tarih:20.08.1936; **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:69-81-20, Tarih:15.10.1936 **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:71-9-13, Tarih:02.02.1937; **BCA** Fon: 30-18-1-2, Yer:115-99-10, Yer:09.03.1948.

da dünyevi amaçlarla kullanılmaya başlandı.²⁷⁷ 1928'de İstanbul'da bir cami CHF'ye satıldı.²⁷⁸ Camilerin amaçları dışında kullanılması halkı rencide etti. 15 Kasım 1935'te çıkarılan 2845 sayılı yasayla tasnif dışı kalan camilerin başka amaçlarla kullanılmak üzere kapatılmalarına karar verildi.²⁷⁹ 23 Aralık 1944 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığından Başbakanlığa gönderilen bir belgede bazı cami ve mescitlerin "Ofis" (Toprak Mahslleri Ofisi) tarafından işgal edilmiş olması sebebiyle cemaatle kılınması gereken Cuma ve bayram namazlarının kılınması için yer bulunamadığı belirtilmektedir. Bu durum ile ilgili olarak müftülükler ve vatandaşlar tarafından çekilen telgraflar ve gönderilen yazılarda "sızlandığı" ifade edilmektedir. Hem ibadethanelerin harap olmaması hem de vatandaşların cemaatle kılınması gereken namazlarda daha fazla zor durumda kalmamaları için cami ve mescitlerin amaçları dışında kullanılmasına son verilmesi istenmektedir.²⁸⁰

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu ve Milli Şef Dönemi olarak adlandırılan, dönemde din ve vicdan hürriyetini kısıtlayıcı bazı tedbirler alındı. Özellikle idarecilerin -ki bunların CHP yesi olduklarından daha önce bahsetmiştik- keyfi tutumları ile vatandaşların dini duygularını baskı altına aldıklarını görüyoruz. Yine bu dönemde din adamlarının atama ve tayinlerinin CHP'nin mahalli teşkilatlarından alınan tavsiyeler doğrultusunda yapılmaktaydı.²⁸¹ Söz konusu din adamları çoğu zaman dini konularda halkın beklentilerine cevap veremedikleri için halk bu görevlilere ve hkmete dolayısıyla CHP'ye karşı tepki duydu.

²⁷⁷ Bkz. **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:192-318-25 Tarih:26.07.1943 (Vakıflar Genel Mdrlğu tarafından Başbakanlığa yazılan belgede drtyz civarında caminin askeriye tarafından kullanıldığı ve bu camilerin tahrip olması sebebiyle kullanılmaması gerektiği belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:192-318-5, Tarih:09.10.1940 (Bu belgede Diyarbakır'da askeriye tarafından kullanılan camilerin boşaltılması için vatandaşların başvuruda buldukları belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:139-998-10, Tarih:28.02.1941 (Antalya valiliği ile Vakıflar Genel Mdrlğu arasındaki yazışmalarda Orman Koruma Alayı tarafından zorla kullanıldığını görmekteyiz.); **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:66-414-7, Tarih:31.07.1950 (Siirt'te askeriye tarafından bazı camilerin kullanıldığı belirtilmektedir.); **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:139-998-9, Tarih:27.03.1941 (Vakıflar Genel Mdrlğu ile Başveklet arasındaki yazışmada Sındırđı CHP başkanı Ali Reşat Gksiden ve kardeşinin bir camiye işgal ederek bir süredir tütün deposu olarak kullandıkları belirtilmektedir.).

²⁷⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s.219.

²⁷⁹ **Resmi Gazete**, 22 Teşrinisani 1935, S.3163, s.5795

²⁸⁰ **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:26-151-22, Tarih:23.12.1944.

²⁸¹ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s.240.

1.1.6 Üniversitelerin Durumu ve Akademisyenlerin Yürürlükteki Düzene Tepkileri

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında çok şey yapılmıştı. Ancak henüz yükseköğretim ile ilgili ciddi bir adım atılmamıştı. Yeni Türkiye devleti kurulduğu zaman ülkedeki tek yükseköğretim kurumu İstanbul'da bulunan Darülfünun idi. 1919 Nizamnamesi ile "ilmi muhtariyet" kazanan kurum 1924'te "tüzel kişilik" elde etti.

1929'dan itibaren İstanbul Darülfünunu'ndan beklenen verimin alınmadığı şeklindeki eleştirilerin bariz bir şekilde arttığını görmekteyiz. 1932'ye gelindiğinde kurumun inkılaplara karşı olumsuz tavır takındığı ve burada topluma yararlı ve ciddi ilmi çalışmalar yapılmadığı gerekçesiyle ıslahına karar verildi. Bu amaçla İsviçre'den Profösör Albert Malche getirildi. Malche, incelemelerde bulunduktan sonra bir rapor hazırladı. Hükûmete bir rapor sundu.²⁸² Hükûmet rapor doğrultusunda 1933'te "Üniversite Reformu" olarak adlandırılan 2552 sayılı Kanunu Meclisten geçirdi. Kanun ile Darülfünun kapatıldı ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İstanbul Üniversitesi kuruldu. Darülfünun hocalarının 151'inden sadece 59'u üniversiteye alındı.²⁸³ Üniversiteye çeşitli bahanelerle alınmayan hocalardan biri de Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucularından Ahmet Ağaoğlu'dur.²⁸⁴ Diğer yandan İsmail Hakkı Baltacıoğlu,²⁸⁵ Mehmet Karasan,²⁸⁶ Ali Ekrem Bolayır, Avram Galanti, Mehmet Ali Ayni, Abdülbaki Gölpınarlı gibi dönemin bilinen isimlerinin de üniversite ile ilişkileri kesildi.²⁸⁷ Öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak için iki yola başvuruldu. Birincisi Batı ülkelerinde okuyup gelenler ki bunlar, doktora şartı aranmadan doçent olarak

²⁸² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 5. bsk., İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s.311; Cavit Binbaşıoğlu, **Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, s.230.

²⁸³ Yetkin, **a.g.e.**, s.76.

²⁸⁴ Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 2. bsk., İstanbul, İletişim, 2011, s.15.

²⁸⁵ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yay. Haz. Ruşen Sezer, 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.105; Nurşen Mazıcı, **Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu, Birikim**, S.76, Ağustos 1995, (Çevirimiçi) <https://www.birikimdergisi.com>, 18 Ekim 2017.

²⁸⁶ Berkes, **a.g.e.**, s.107.

²⁸⁷ Yusuf Tekin-Çağatay Okutan, **Türk Siyasal Hayatı: Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Hayata Geçişe Kadar**, Birinci Kitap, Ankara, Orion Kitabevi, 2011, s.134.

atandılar.²⁸⁸ İkincisi ise, Nazi baskısından kaçıp Türkiye'ye gelen üniversite hocalarıdır.²⁸⁹

Reform ile birlikte İlahiyat Fakültesi kapatıldı. Eloktrö-Mekanik Mühendisliği Bölümü, Yüksek Mühendisliğe çevrildi. Darülfünun, Tıp, Edebiyat, Hukuk ve Fen Fakülteleri ile Dişçilik ve Eczacılık Okulları'ndan oluşan bir üniversiteye dönüştürüldü. Böylece Türkiye'nin ilk üniversitesi (İstanbul Üniversitesi) devletçilik anlayışı doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yönetilen ilmi ve idari özerkliği olmayan bir kurum olarak²⁹⁰ kuruldu. Reform ile CHP, iktidarını güçlendirmiştir.

Üniversite Reformunun yapılmasındaki asıl amaç: görüldüğü gibi sadece eğitimi modern hale getirmek değil aynı zamanda eskiyle bağlantıyı zayıflatmaktır. Darülfünun, reforma kadar Türkiye'deki tek özerk kurumdur. Oysaki o dönemde bütün kurumlar siyasetin içine çekilerek iktidar güçlendirilmeye çalışılmıştı. Üniversite Reformu ile bu kurum siyasallaştırılmıştır. Nitekim reform çalışmalarına en çok destek veren grup Kadrocular idi.²⁹¹

Çok ümit bağlanmasına rağmen Malche'nin raporu doğrultusunda yapılan 1933 Üniversite Reformu bekleneni veremedi.²⁹² Elinden özerkliği alınmış, siyasi iktidarın istekleri doğrultusunda hareket eden üniversitede sorunların her geçen gün arttığını görmekteyiz. Bu durum üniversite hocalarının iktidara karşı giderek tavır almalarına sebep oldu.

Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte başlayan Milli Şef Dönemi, toplumun bütün katmanlarını etkisi altına almış oldukça baskıcı bir dönemdir. 1933'te özerkliğini kaybeden üniversitenin hocaları, 1939'a kadar suskun kaldılar. 17-29 Temmuz 1939'da yapılan I. Maarif Şurası'na katılan bazı eski ve yeni üniversite öğretim elemanları özerklik konusunu az da olsa gündeme

²⁸⁸ Akyüz, **a.g.e.**, s.311.

²⁸⁹ Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s.232; Akyüz, **a.y.**, s.311; Yücel Namal-Tunay Karakök, "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)" **Yükseköğretim ve Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 2011, s.33.

²⁹⁰ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş (Tasfiye ve Yeni Kadrolar)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.132.

²⁹¹ Yetkin, **a.g.e.**, s.77.

²⁹² Akyüz, **a.g.e.**, s.313

getirdiler.²⁹³ 1939 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörü Cemil Birsal, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e gönderdiği bir mektupla üniversite özerkliğinin sağlanmasını istedi. Yücel bu isteğe olumlu cevap verdi; ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine sorun ele alınamadı.²⁹⁴ Savaş sonlarına doğru görülen siyasi yumuşamadan istifade ile 11 Nisan 1944'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin 36 öğretim elemanı (Fakülte Dekanı Ş. Aziz Kansu, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi isimler de aralarında bulunmaktadır.) dönemin Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'e sıkıntılarını ve isteklerini belirten bir yazı sundular.²⁹⁵

Rejim tarafından sürekli kontrol altında tutulmak, ücretlerinin düşüklüğü, fikirlerini açıkça ifade edememek bilim adamlarını CHP'ye karşı tepkili hale getirdi. Nitekim öğretim üyeleri savaşın sonlarına doğru CHP içinde doğmaya başlayan muhalefete destek verdiler.

Üniversitelerin içinde bulunduğu duruma basın da ilgi gösterdi. Ahmet Emin Yalman, 20 Ağustos 1945 tarihli Vatan Gazetesinde "*Üniversite'de Fikir Hürriyeti*" başlıklı yazısında bir üniversitenin kendisinden beklenen şartları yerine getirebilmesi için şu şartlara sahip olması gerektiğini savunmaktadır:

1. *Mali, idari istiklal.*
2. *Tam fikir hürriyeti,*
3. *Bulunduğu memleketin hayatında tecerrüt etmemek, o hayattan ilham alacak ve ona ilham verecek mevkiide bulunmak.*
4. *Hafızaya malûmat hâk etmeğe gaye bilmemek, öğrendiğini kendine mal edip tatbik edecek istirdatta teşebbüs ve seciye sahibi seçmeler yetiştirmeği hedef diye kabul etmek.*
5. *Profesörle talebe arasında arkadaşlık ve tam işbirliği kurmak."*

Yalman üniversitelerde bunların hiçbirinin bulunmadığını belirttikten sonra bunların Maarif Vekâletine bağlı birer idari şube gibi çalıştıklarını, profesörlerin ise sıradan memurlardan farksız olduğunu iddia etmektedir. Amerika ve İngiltere'deki üniversitelerin böyle olmadığını ilmi ve mali bakımdan özerk olduklarını belirtmektedir. Kendi kendini idare eden kurumların başlangıçta hatalar yapsalar bile zamanla sahip

²⁹³ Bkz. **Maarif Şurası İçin İstanbul Üniversitesince Hazırlanan Raporlar**, İstanbul, Maarif Vekilliği, 1939, s.16.

²⁹⁴ Şerafettin Turan, **Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm) (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, s.56.

²⁹⁵ Mazıcı, a.g.m.

oldukları sorumluluğun gereklerini yerine getireceklerini, demokrasi ile yönetilen ülkelerdeki gelişmişliğin sebebinin bu olduğunu savunmaktadır.²⁹⁶

Üniversitelerdeki hoşnutsuzluk, her geçen gün arttı. DP'nin üniversitelere özerklik vaadi, akademisyenlerin bu partiye destek vermesine sebep oldu.

1.1.7 Basın Kanunu ve İktidarın Basın Üzerindeki Baskısı

19. yüzyılda başlayan Türk basın hayatı oldukça meşakkatli bir geçmişe sahiptir. Yeni Türkiye Devleti'nde yapılan inkılapların lehinde ve aleyhinde olan gazeteler olmuştur. 1923'te başlayan ve 1946'ya kadar devam eden süreç, basın için oldukça zor bir dönemdir.

17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulmasının ardından İstanbul basını bu partiye destek verdi. Bu durum basın ile iktidar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Nitekim Şeyh Sait İsyanının ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile geniş yetkilere sahip olan hükûmet bu gücünü ilk olarak basına karşı kullandı. 6 Mart 1925'te Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat adlı gazeteler kapatıldı. Bir ay sonra Tanin ve Ağustos 1925'te ise Vatan gazeteleri kapatıldı.²⁹⁷ Pek çok gazeteci Şeyh Sait İsyanı'na dolaylı olarak destek verdikleri gerekçesiyle İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandılar. Bunlar Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu) Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman) Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayokan)'dır.²⁹⁸ Gazeteler bu şekilde baskı altına alınmış oldu. Bu baskı Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükten kalkmasına kadar devam etti.

1930 yılına gelindiğinde Arif Oruç'un sahibi olduğu "Yarın" Gazetesi gibi bazı gazeteler, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna destek verdiler. Ardından Son Posta gazetesi muhalefete destek vermeye başladı.²⁹⁹ İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ise Hâkimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Akşam vb. gibi gazeteler

²⁹⁶ Ahmet Emin Yalman, "Üniversite'de Fikir Hürriyeti", **Vatan**, 20 Ağustos 1945, s.1-3.

²⁹⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s.142-143.

²⁹⁸ Mahkeme günleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yalman, **a.g.e.**, s.161-195.

²⁹⁹ Yalman, **a.g.e.**, s.212-213.

destekliyorlardı. Böylece basın iki gruba ayrılmıştı. Birbirleriyle kıyasıya bir kalem yarışına girişmişlerdi. Bu dönemde yapılan belediye seçimleri ve Serbest Fırka'nın seçimlerde yolsuzluk yapıldığına dair iddiaları, ortamı iyice alevlendirdi. Mustafa Kemal'in isteği ile Fethi Bey SCF'yi feshetti. 37 gün sonra Menemen Olayı yaşandı. Mecliste, son zamanlarda meydana gelen hadiselerle ilgili olarak görüşmeler yapılırken basının, kendisine tanınan özgürlüğü kötüye kullandığı şeklindeki iddialar gündeme geldi.³⁰⁰ Bu gelişme basın üzerinde baskının artacağına habercisiydi.

1.1.7.1 1931 Matbuat Kanunu ve Yapılan Değişiklikler

Güdümlü muhalefet hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından basın üzerinde denetimi artırmak isteyen Hükûmet, 25 Ağustos 1931'de 67 maddeden oluşan 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nu Meclisten geçirdi.³⁰¹ Ankara'da bizzat başbakanlığa bağlı bir basın bürosu kuruldu. Bu büro aracılığıyla gazete ve dergiler vesayet altına alınmış oldu. Hükûmet bir gazete ya da dergiyi istemezse hemen kapatabilirdi.³⁰²

1931 Matbuat Kanunu 1950'ye kadar yürürlükte kaldı. Bu süre içinde 5 kez (14 Mayıs 1932, 4 Haziran 1932, 8 Haziran 1933, 23 Temmuz 1934, 28 Haziran 1938) değişiklik yapıldı. Bunlardan en önemlisi 1938'deki son değişikliktir. 1931'de yürürlüğe giren Kanun'un ilk haline göre, yayın yapmak için sadece beyanname vermek yeterliyken 1938'deki değişiklikle yayın yapmak için bulunulan yerin en büyük mülki idare amirinden izin almak şartı getirildi. Böylece hükûmet çıkacak yayınları kontrol altında tutabilecekti. Kanun'a göre: "*siyasi gazete veya mecmua çıkaracakların, nüfusu 50.000 ve daha aşağı olan yerlerde 500, 50.000'den 100.000'e kadar olan yerlerde 1.000, 100.000'den yukarı olan yerlerde (ise) 500 liralık (ve) milli bir bankanın kefâletini hâvi teminat mektubu vermeleri lazımdı.*"³⁰³ Bu husus gazeteleri sadece parası olanların kurabileceği şeklinde algılandı ve tepkiye sebep oldu.

³⁰⁰ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c.V, S.18, Kasım 1996, s.144-145.

³⁰¹ **Resmi Gazete**, 8 Ağustos 1931, S.1867, s.731-736.

³⁰² Bozkurt, **a.g.e.**, s.50

³⁰³ **Resmi Gazete**, 15 Temmuz 1938, S.3960, s.10278; Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, 2. bsk., İstanbul, Timaş, 2013, s.257-258.

Kanun'a göre: gazete ve dergi sahiplerinin Türk vatandaşı, yirmi bir yaşını bitirmiş, en az lise mezunu, yabancı bir devletin hizmetinde ve resmi bir makama karşı yabancı tabiiyeti iddiasında bulunmamış ve Türk Ceza Kanun'undaki belirli suçlardan mahkûm olmamış olmaları gerekiyordu. Bu gibi kimselerin, kısıtlı olmamaları, vatan; milli mücadele; rejim ve inkılap aleyhinde bulunmaları sebebiyle herhangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkûm olmamış olmaları, ayrıca fiilen devlet memuru, asker ve ordu mensubu olmaları, Milli Mücadele'de işgal altında düşman emellerine hizmet edici yönde neşriyat yapmamış olmaları gerekliydi.³⁰⁴

Kanun'un çıkmasıyla beraber basın üzerinde baskı arttı. Kanun'un yürürlüğe girmesinden on bir gün sonra Yarın gazetesi kapatıldı. Bunun üzerine Arif Oruç, "Mücadele" adlı bir gazete yayımlamaya başladı. Ancak ilk gün baskısı toplatıldı ve basımı yasaklandı. Kısa bir süre sonra da Muhit ve Türk Yurdu dergileri kapatıldı.³⁰⁵

1938'de İstanbul'da bulunan ve artık işlemez hale gelen Türk Matbuat Cemiyeti kapatıldı. Yerine 1935'te düzenlenen Basın Kurultayı'nda alınan karar gereğince Türkiye beş bölgeye ayrılarak (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Trabzon) her birinde Basın Birliği kuruldu. Bu, CHP'nin basın üzerindeki kontrolünü artırdı. 28 Haziran 1938'de Türk Basın Birliği kuruldu. Ertesi gün aralarında gazetecilerin de bulunduğu 150'liklerin affı³⁰⁶ muhalif gazeteleri, biraz olsun yumuşattı. Refik Halid Karay, Rıza Tevfik gibi tanınmış gazeteciler yurda döndüler ve gazetecilik yapmaya başladılar.³⁰⁷

1938'de yapılan değişiklikle gazete çıkarma şartlarına "*sûi şöhret esbabından bulunmamak*" hükmü eklendi. Bu kötü şöhret durumunu tabii ki iktidar belirleyecekti. Ayrıca başyazar ile genel yayın müdürünün yüksek okul mezunu olmaları gerekiyordu. Bu madde üniversite mezununun çok az olduğu bir dönemde gazete ve dergi çıkarmayı iyice zorlaştırdı. Kanun'un 50. maddesi ile hükûmete yayın organını kapatma hakkı veriliyordu. Bu şekilde kapatılan bir gazete veya dergi başka bir isimle

³⁰⁴ **Resmi Gazete**, 15 Temmuz 1938, S.3960, s.10278.

³⁰⁵ Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu" s.150-151

³⁰⁶ Bkz. Nurşen Mazıcı, **Tek Parti Dönemi: Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2011, s.13-89.

³⁰⁷ Orhan Koloğlu, **Türk Basını: Kuvayi Milliye'den Günümüze**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.80.

yayın yapamazdı. Kanun'da kapatma için "geçici" ifadesi kullanılsa da bu tamamen iktidarın keyfine bırakılmıştı

24 Nisan 1940'ta 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nun 30. ve 35. maddeleri TBMM'de görüşülerek değiştirildi. 30. madde ile milli duyguları inciten ya da bu amaçla milli tarihi yanlış anlatan yazılar yayımlayanlar, elli liradan beş yüz liraya kadar cezalandırılacakları hükmü getirildi. Diğer yandan TCK'nın 156. maddesinde açıkça belirtilen hususlar dışında milletvekillerinden, Bakanlar Kurulundan resmi heyetlerden veya devlet memurlarından biri veya birkaçı hakkında isim belirtilmeksizin, belli belirsiz ve suizana sebep olacak şekilde yazı ve resimlere yer verilerek adı geçen kişilerin şeref ve haysiyetleriyle oynanması durumunda üç aydan altı aya kadar hapis ve yüz liradan az olmamak üzere ağır para cezası ile cezalandırılması hükmü getirildi.³⁰⁸ Görüldüğü gibi 1940'ta TCK'nın 156. maddesinin suç saydığı hususlar dışında bile Kanun'da belirtilen hallerde yayın yapılması suç olarak kabul edilmiştir.

1.1.7.2 Savaş Yıllarında Basının Genel Durumu

Savaş döneminde gazeteler dış politika ile ilgili kendilerince destekledikleri ülkelerin haberlerini veriyorlardı. Tan gazetesi Sovyetler Birliği'ni, Cumhuriyet ve Tasvir gazeteleri Almanları, Vatan ve Tanin gazeteleri ise demokratik devletlerin lehinde yayınlar yapıyorlardı.³⁰⁹ Gazetelerin dış politikayla ilgili yazılarına göz yumulmasına rağmen zaman zaman bazı gazeteler kapatıldı.³¹⁰ O yıllarda Türkiye'nin Bern Büyükelçisi olan gazeteci Yakup Kadri Karaosmanoğlu gazete kapatmaları ile ilgili olarak anılarında şöyle demektedir:

"... Etrafı çepçevre ateşle sarılmış Türkiye gibi bir ülkede bundan tehlikeli bir idare şekli olamazdı. Böyle durumlarda fikir ve basın hürriyetine en riayetli rejimlerle bile devletin dış politikasına aykırı yorumlara ve yayınlara müsaade edildiği hiç görülmemiştir. Kaldı ki bizim o zaman ki (zamanki) rejimimiz bir Milli Şef rejimi idi. Hükümetin elinde gayet ağır bir basın kanunu vardı. Bundan başka, İstanbul'da - hatırladığıma göre- Ankara'da, yıllardan beri sıkıyönetim idaresi hüküm sürmekte idi. Lakin nedendir bilmiyorum gerek o kanunun, gerek bu idarenin hükümleri hep iç politika ile ilgili suçlar üzerinde işliyordu. Bir gazete kapatılıyordu, ama Hitler'i göklere çıkardığı ya da Naziliği savunduğu için değil, filân, Bakanın aleyhinde bulunduğundan,

³⁰⁸ TBMMZC, D.VI, c.10, B.43, (24.04.1940), s.102.

³⁰⁹ Bu dönemdeki büyük gazetelerin neredeyse hepsinin sahipleri CHP milletvekiliydi. Cumhuriyet'te Yunus Nadi, Vakıf'te Asım Us, Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın, Akşam'da Necmettin Sadak gibi.

³¹⁰ Koloğlu, a.g.e., s.81; Karaosmanoğlu, a.g.e., s.169.

*falan devlet memurunun herhangi (herhangi) bir suiistimalinden bahsettiğinden dolayı...*³¹¹

Gazeteci Nadir Nadi ise savaş yıllarında basın durumunu anılarında şöyle anlatmaktadır:

*“1939 yazında basınımızın durumu şöyle özetlenebilir: Milli Şef’e, hükûmete ve CHP’ye dil uzatmak yasaktı. Hükûmetin genel tutumu hiçbir şekilde tenkid edilemezdi. Bu itibarla gazeteler daha ziyade dünya politikası üzerinde durmaya önem veriyorlardı... Gazetelerimiz genel tutumlarını hükûmet direktiflerine göre ayarlamak durumunda idiler. Bizim hükûmet de Batı demokrasilerine oldukça bir yakınlık göstermekle beraber, Ruslara ve faşistlere karşı açıkça cephe almaktan çekiniyordu...”*³¹²

Dünya’da meydana gelen gelişmeler her ne kadar iktidarı basına karşı hoşgörülü davranmaya zorlamışsa da Aralık 1945’te yaşanan Tan Gazetesi Olayı CHP’nin aslında basında oluşan muhalefetten pek de hoşlanmadığını göstermektedir.³¹³

Yürürlükte olan Basın Kanunu’na dayanarak 1939-1945 yılları arasında pek çok gazete kapatıldı.³¹⁴ Savaşın sonlarına doğru Türkiye’nin demokratik ülkelere yanaşmaya başlamasıyla hükûmetin daha ılımlı bir politika gütmeye basında hissedildi. Gazeteciler temkinli bir şekilde fikirlerini yazmaya başladılar. Ama dozu aşmamaya dikkat ederek... Aksi halde gazeteler hemen kapatılıyordu. Niyazi Berkes, Zekeriya Sertel ve Ahmet Emin Yalman’dan bahsederken “... o zamanki dönemde bunların... görüşlerini açık açık yazabilen kişiler olduklarını sanmayın. O zaman için söylüyorum. Bir dozu aştıktan sonra gazeteniz kapatılırdı; lamı cimi olmaksızın...”

³¹¹ Karaosmanoğlu, , a.g.e., s.170.

³¹² Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.24-25.

³¹³ Aralık 1945’te CHP yanlısı basının kıskırtmasıyla üniversite gençliği düzenlediği bir mitingin ardından Tan Matbaası ile Görüşler, Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerinin basıldığı matbaalardaki makineleri tahrip ettiler. Göstericiler daha sonra sol eğilimli yayınları satan kitapçıları yağmaladılar. Bu olay aslında demokratik hayata geçmek istemeyen, ama geçmek zorunda kalan CHP’nin muhalefeti kontrol altında tutmak için başvurduğu bir yöntemdir. Bu olayın ardından DP yöneticileri Görüşler Dergisiyle maddi ve manevi hiçbir bağlarının olmadığını açıkladılar. Ardından sol eğilimli gazeteler ile CHP taraftarı olmayan sendikalar kapatıldı. Sola vurulan darbeyeyle 1947’den itibaren daha çok sağ görüşe meyilli partilerden oluşan bir “demokrasi” modeli, ortaya çıkmış oldu. Bu modeli korumak için 1948,1949 ve 1951’de TCK’nın 141 ve 142. maddeleri giderek ağırlaşmak suretiyle değiştirildi. Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.113-115.

³¹⁴ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın veyayın**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2000, s.143.

demektedir.³¹⁵ Aynı dönemde gazeteciler, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri var olan ve savaş yıllarında tavan yapan, ülke sorunlarını dile getirmeye başladı. Adeta basın, CHP'ye küskün çevrelerin sesi oldu. Köşe yazarları çok partili hayata geçmek hususunda yazılar yazmaya başladılar.³¹⁶

1944 yılında Ahmet Emin Yalman ve dolayısıyla Vatan gazetesi tek partili yönetim ve CHP aleyhinde sert yazılar yazmaya başladı. Bu yazılar cevapsız kalmadı. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay, bu yazılara sert bir dille cevap verdi. Ancak hükûmetin o güne kadar muhalif basına karşı sürekli bir tehdit unsuru olarak kullandığı Matbuat Kanunu'nun, kendisine gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesini kullanmadığını görüyoruz. Gazeteci Metin Toker'in o dönemde gazetelerin durumu ile Yalman ve Atay arasındaki çekişmeyi anlattığı şu satırlar dikkate değer:

"1944'ün baharında o kanun da o madde de yürürlükteydi. Fakat tatbikatında bir gevşeme hissediliyordu. Vatan bu gevşemeden faydalanarak adımlarını atıyordu. Yalman bir adım ilerliyordu. Duruyor, sonucu bekliyordu. Tepki yumuşak olursa bir yeni adımı deniyordu. Tekrar duruyor, tekrar bekliyordu. Sopsız cevapları iktidar adına Ulus'un başyazarı F. Rıfkı Atay veriyordu. Atay hiç sempatik olmayan bir tonda yazıyordu. Bu yüzden Yalman- Atay polemiklerinde puanları Yalman topluyor, hem Atay hem de adına konuştuğu iktidar sevimsizleşiyordu."³¹⁷

Basın üzerindeki baskıların azalması siyasi alandaki yumuşamaya paralel olarak gerçekleşti. Nitekim Necmettin Sadak, Akşam gazetesindeki köşe yazısında şöyle diyordu:

"Hürriyet ve demokrasi yolunda örf ve hayat, kanunları geride bırakmıştır. Basın hürriyeti bilfiil doğmuştur. Gazetelerin kaç zamandır, tenkitlerinde hiçbir şeyi esirgememeleri buna delildir. Şimdiden yirmi gazete sahibi basın hürriyetini artı kanunlaştırmaktadır. Siyasi hürriyet muhalefet hakkı çok dan belirlemiştir. Mecliste ve bizzat parti içinde sert tenkitler hükûmete şiddetli hücumlar bu ihtiyacın başlıca alametidir."

³¹⁵ Berkes, **a.g.e.**, s.352.

³¹⁶ Ahmet Çelik, "İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın", Süleyman Demirel Üniversitesi, **Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2011, s.94.

³¹⁷ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.27.

Sadak, mevcut ortamda muhalif partilere yer açıldığını savunarak hükûmetin bir an evvel buna engel olan mevzuatı kaldırması gerektiğini savunmaktadır.³¹⁸

1945 yazında Vatan ve Tan gazeteleri etrafında bir muhalefet cephesi oluşturuldu. Bu cephe Basın Kanunu, Ceza Kanunu, Cemiyetler Kanunu'nun pek çok maddesinin, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi, üniversite muhtariyeti, tek dereceli seçim ve cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması gibi fikirleri savundular. Bu muhalif cephe DP'nin kuruluş sürecinde aktif rol oynadı.

1.1.8 Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun Toplumdaki Olumsuz Etkisi

4 Temmuz 1934 tarihinde kabul edilen ve 14 Temmuz 1934'te yürürlüğe giren 2559 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'na ek olarak 7 Nisan 1938'de Polis Vazife ve Salahiyet Nizamnamesi yayınlandı.³¹⁹ Kanun'un 18. maddesi polise olağanüstü yetkiler tanımaktaydı. Madde şöyledir:

"Fevkalâde hallerde ve devletin emniyet ve hizmetini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenleri, sebep ortadan kalkıncaya kadar, polis, nezaret altına alabilir ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin de devamının takdiri en büyük mülkiye amirine aittir. "

1924 Anayasası'nın 70. maddesinde; *"Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır."* denilmektedir. 72 maddede ise; *"Kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiçbir kimse yakalanamaz ve tutulmaz."* ifadesi yer almaktadır.³²⁰ Görüldüğü gibi Kanun'un söz konusu maddesi Anayasadaki *"kişi dokunulmazlığı"* prensibiyle çelişmektedir. Kaldı ki tutukluluk vaziyetinin devam edip etmemesi için takdirin en büyük mülki amire bırakılması beraberinde birtakım suistimalleri getirdi. Rejime muhalif olarak görülen gazeteciler, aydınlar vb. polis tarafından sürekli takip

³¹⁸ Necmettin Sadak, "Türkiye'de Bir Rejim Buhranı Yoktur. Bir İlerleyiş Hareketi Vardır", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1945, S.141, s.31.

³¹⁹ **Düştur**, Tertip 3, c.19, s.1392 vd.; **Resmi Gazete**, 25 Nisan 1938, S.3890, s.9746-9748.

³²⁰ Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s.135.

edildi. Bu gazetecilerden biri olan Zekeriya Sertel, o günleri anlatırken “*Polis Devleti*” ifadesini kullanmaktadır. Sertel anılarında bu konuyla ilgili şöyle demektedir:

“İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, ‘tek millet, tek parti, tek şef’ diye bir sistem kurdu. Millet o demektir, parti demek o demektir, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı.”³²¹

Sertel, polis takibinden sadece gazetecilerin değil Celal Bayar gibi bakanlık ve hatta başbakanlık yapmış bir kişinin bile muzdarip olduğunu iddia etmektedir. ³²²

Milli Şef döneminde polisten en fazla sıkıntı çeken gruplar solcular, Türkçüler ve din çevreleri oldu. Dönemin solcu gazetelerinden olan Tan gazetesinin sahibi Zekeriya Sertel o dönem için “... Özgürlüğümüzü yitirmiştik. Evlerimizde hizmetçilerimizden, misafirlerimizden bile şüphelenirdik.” şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.³²³ Gazeteci Sabiha Sertel ise Tan gazetesine üniversite öğrencilerinin düzenlediği saldırıdan sonraki günlerde evden çıkamadığını, çıktığında ise polislerin sürekli takibi altında olduğunu iddia etmektedir.³²⁴ Sabiha Sertel, Milli Şef dönemindeki polis baskısıyla ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“... İsmet İnönü, tek parti, tek şef sisteminin şiddetli yürütücüsü oldu. İlerici fikirlere, bu fikirlerin tartışılmasına dahi göz yumulmadı. Zaten Atatürk devrinde dahi, şiddet tedbirleri en ziyade İnönü tarafından yürütülmüştü. İsmet Paşa iktidara geldikten sonra Halk Partisi içindeki bürokrat grup kuvvetlendi. Cemiyetler Kanunu ile teşkilatlanma hürriyeti hemen de yok edildi. Mevcut teşkilatlar kontrol altına alındı. Basın şiddetli bir baskı altına girdi. Kanunlar da (Kanunlarda) yapılan değişmelerle 1924 Anayasası’nın sağladığı nisbi hürriyetler dahi yok edildi. Sollara karşı baskı artırıldı.”³²⁵

³²¹ Sertel, **Hatırladıklarım**, s.207-208.

³²² Sertel, Celal Bayar’ın kendisine zaman zaman çok garip polis hikâyeleri anlattığını iddia ederek bunlardan birini anılarında nakletmektedir. Sertel’in anlattığına göre; Bayar bir gün Ankara Palas Oteli’nde bir müşterinin şikâyetini dinlemiş. Bu adam polis müdürlüğüne sattığı kunduraların parasını bir türlü alamıyormuş. Adam laf arasında Ankara Palas’ta müdürden aşçıya herkesin polis olduğunu söylemiş. Çevresindekiler nereden bildiğini sorunca adam hepsinin kendisinin Emniyet’e sattığı kunduraları giydiğini ifade etmiş. Sertel, **a.g.e.**, s.208.

³²³ Sertel, **a.g.e.**, s.209.

³²⁴ Sertel, **Roman Gibi**, s.350.

³²⁵ Sertel, **a.g.e.**, s.212.

Milliyetçi kesimin söz konusu Kanun'dan muzdarip olması ise 3 Mayıs 1944'te Irkçılık-Turancılık davası gerekçesiyle tutuklamaların başlamasıyla zirveye ulaştı.³²⁶

1.1.9 CHP'nin Halktan Uzaklaşması

CHP, Milli Mücadele'nin kazanılmasında çok önemli bir rol oynayan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin dönüşümüyle kurulmuş bir partidir. Kurucusu Mustafa Kemal'dir. Parti kurulunca Meclisteki milletvekilleri doğrudan Parti'nin üyesi oldular. TCF ve SCF'nin kuruluşlarını saymazsak 1945'e kadar ülkeyi rakipsiz olarak yönetti. Bu süreçte pek çok bürokrat ve aydın CHP'nin üyesiydi. Özellikle 1931 Kurultay'ından sonra başlayan parti-devlet bütünleşmesi CHP'yi çok daha önemli hale getirdi. Sahip olunan geniş yetkiler, rakipsizlik, denetimsizlik elbette beraberinde CHP'nin yozlaşmasına sebep oldu. Bu süreçte CHP'li olmak bir ayrıcalık ve giderek de bir üstünlük olarak kabul edildi. Bunda tabii ki o dönemde inkılap taraftarlarının memur, asker ve sivil bürokratlar ile aydınların büyük bir çoğunluğunun CHP üyesi olması etkili oldu. Bu kesim kültürlü, her şeyi anlayan ve bilen olarak kabul edilirken halkın geriye kalan ve çoğunluğunu oluşturan kısmı özellikle de köylüler; cahil, anlamaz, bilmez olarak görüldü.³²⁷ Bu anlayış CHP'nin yozlaşmasında etkili oldu.

Tek parti yönetimi boyunca memur-bürokratların CHP'ye üye olmaları normal karşılandı. Dolayısıyla devletin adamı demek partinin adamı demekti. Parti sayesinde memuriyet elde edenler memuriyetleri boyunca CHP'ye bağlılık ve hizmetkârlık ile minnet borçlarını ödemişlerdi. CHP yararına çalışmayanlar ya da aleyhinde bulunanların ise memuriyetle bağları kesilmekteydi.³²⁸

Valilerin, aynı zamanda CHP il başkanı oldukları dönemde, devletin en ücra köşesindeki kurumları bile CHP'ye hizmet için çalıştı. Bunun en iyi örneklerinden biri 1930 belediye seçimlerinde yaşandı. Mustafa Kemal, kendisine seçimi CHP'nin kazandığını söyleyen yaverine, seçimleri CHP'nin değil mülki amirlerin ve jandarmanın kazandığını söylemişti. CHP'nin giderek halktan kopuk, halkın sorunlarına uzak bir tavır içinde olması bu Partiye karşı tepkileri artırdı.

³²⁶ Bkz. Bölüm II: s. 248.

³²⁷ Sakal, a.g.m., s.139.

³²⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:728-493-1, Tarih:1946.

1.2 Çok Partili Hayata Geçilmesinin Dış Sebepleri

1939 yılına gelindiğinde savaş Avrupa'nın kapısını çalmaktaydı. Türkiye'den bakıldığında Avrupa'nın görünümü şöyledir: Nazi Almanyası Versailles Barış Anlaşmasını yırtmış, Milletler Cemiyetinden çekilmiş ve Almanların yaşadığı yerleri teker teker ele geçirmeye başlamıştı. Bütün bunları yaparken Birinci Dünya Savaşında umduğunu bulamadığı için yayılmacı emelleri olan İtalya'nın desteğini almıştı (Daha sonra bu ikiliye Asya'dan Japonya destek verecektir). Bir süre sonra çok az Almanın yaşadığı Çekoslavakya'yı işgale başlaması ve "Hayat sahası" öğretisine dayanarak topraklarını daha da genişletmeyi amaçlaması bütün Avrupa'da tedirginliğe sebep oldu. Türkiye ise bu dönemde henüz Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden Kurtuluş Savaşı'nın yaralarını saramamıştı. Ufukta görünen savaşa girmek istemiyordu. Ancak bulunduğu jeopolitik konum dolayısıyla olası bir savaşta tarafsız olması pek mümkün görünmüyordu. Türkiye'yi zor günler beklemekteydi.

1.2.1 İkinci Dünya Savaşı'nın Genel Seyri ve Türkiye'nin İzlediği Denge Politikası

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Anlaşması'nın ardından Türkiye'nin dış politikadaki temel amacı Lozan'dan kalan sorunları olabildiğince barışçı yollarla çözmek ve güvenliğini sağlamaktı. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Atatürk *"Komşuları ile ve bütün devletlerle iyi geçinmek, Türkiye siyasetinin esasıdır."*³²⁹ demek suretiyle bu politikayı kısaca özetlemiştir. İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra Atatürk döneminde izlenen tarafsızlık politikasını bırakarak batılı devletlerle ittifak ilişkileri kurmaya başladı. Dış politikadaki bu değişikliğin en önemli sebebi uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerdir.³³⁰

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali Türkiye'yi tedirgin etti. Bunun üzerine Türkiye, Balkanlar ve Akdeniz'deki güvenliğini sağlayabilmek için İngiltere ve Fransa ile yakınlaştı. Bu gelişme Almanya'yı rahatsız etti. Almanya Türkiye'nin müttefikler ile yakınlaşmasını engelleyebilmek için deneyimli bir diplomat olan Franz von Papen'i Almanya'nın Ankara Büyükelçiliğine tayin etti.³³¹ Ancak Almanya bu

³²⁹ Kocatürk, a.g.e., s.218.

³³⁰ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s.36.

³³¹ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, TTK, 2013, s.143.

yakınlaşmaya mani olamadı. Nitekim Hatay meselesinin halli üzerine Fransa ile 23 Haziran 1939'da deklarasyon imzalandı. 23 Ağustos'ta ise Almanya ile Sovyet Rusya arasında dostluk ve saldırmazlık paktı yapıldı. Bu gelişme Türkiye için rahatsızlık verici bir gelişmeydi. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam adlı eserinde Cumhurbaşkanı İnönü'nün, Almanya ile Sovyetler Birliği için şöyle bir değerlendirme yaptığını kaydetmektedir:

“Nazi Almanyası ile Sovyet Rusya arasında açık bir çatışma göz önündeydi. İtalya Nazilerle birleşmişti. Ve her ikisi açıktan Sovyetler ve Garp âleminin karşısındaydılar. Bu çatışma iki saf halinde olacaktı. Biz garp âlemi ile beraber olmalıydık. Ve Garp âlemi ben cumhurbaşkanı olduğum zaman, Sovyetlerle yakın bir kader yoluna hemen hemen girmişlerdi. Biz gelecek harpte bu grupta yakın bulunmalıydık.”³³²

Bu dönemde Türkiye, Sovyetler Birliğinden çekinmektedir ve Sovyetler Birliği kısa bir süre önce Almanya ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması yapmıştı. Türkiye ya Almanya (ve kısa bir süre önce dostluk anlaşması imzaladığı Sovyetler Birliği) ya da İngiltere ve Fransa'nın yanında yer alacaktı. Türkiye başlangıçta tavrını İngiltere-Fransa'dan yana koymuş gibi görünmekle beraber aslında ne yapacağı konusunda net bir karar verebilmiş değildi. Fakat Eylül 1939'da Türkiye, bütün çabalarına rağmen 1925 Anlaşması'nı Sovyetler Birliği ile yenileyemeyince mecburen müttefikler ile yakınlaştı. Bununla beraber Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir oldubitti ile savaşa girmemek ya da bu ihtimali olabildiğince geciktirmek için elinden gelen gayreti sarf etti.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırısıyla birlikte İkinci Dünya Savaşı başladı. 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan etti. Her geçen gün savaşa katılan ülke sayısı arttı.

Savaş başladığında Refik Saydam hükûmeti iş başındaydı. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika şu şekildeydi: Herhangi bir saldırı karşısında savaşa hazırlıklı olmakla beraber, kendiliğimizden savaşa girmemek ve bununla ilgili tedbirleri almak... Başbakan bu politika hakkında Meclisin 11 Eylül 1939 tarihli oturumunda bilgi verdi. Yapılan görüşmeler sonucunda milletvekilleri tarafından söz konusu politika uygun görüldü.³³³ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de aynı fikirde olmakla beraber

³³² Aydemir, **İkinci Adam**, c.2, s.105-106.

³³³ **TBMMZC**, D.VI, c.5, B.39, (11.09.1939), s.2-6.

muhtemel bir savaşta, kıyıları çok geniş olduğu için İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almanın Türkiye'nin lehine olacağı kanaatindeydi.³³⁴ İnönü bu anlamda ilk adımı 26 Şubat 1939'da Dünya Sergisi'nin açılışı sebebiyle Ankara Radyosu'ndan Amerikan halkına yönelik yaptığı bir konuşmayla attı. İnönü, mesafe olarak uzak olmalarına rağmen Türk halkının kendilerine *"içtenlikli bir dostluğun güçlü bağlarıyla bağlı"* olduğunu belirtti. Ardından 1 Nisan 1939'da iki ülke arasında ticaret anlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Amerika, kendisine en fazla ayrıcalık tanınan ülkelerden biri olarak kabul edildi. Amerika'nın Türkiye'ye yapacağı sanayi ürünleri satışında %12-88 arasında değişen gümrük indirimleri yapıldı.³³⁵ Böylece Amerika Birleşik Devletleri nüfuzunun Türkiye'ye girişi için kapılar sonuna kadar açılmış oldu.

Savaş başladığında Türkiye, Batı sınırını korumak amacıyla Balkan Pakti'nı güçlendirmeye çalıştı. Ancak Balkanlar'da yayılmacı emeller peşinde olan Almanya, Türkiye'nin bu politikasının İngiliz çıkarlarına hizmet ettiğini iddia ederek Türkiye'yi suçlamaya başladı. Savaş öncesinde Türkiye'nin ülkesine sipariş ettiği savaş araç ve gerecini teslim etmeyeceğini açıkladı. Bunun üzerine Türkiye'de bu ülkeye sattığı kromun miktarını azalttı. 12 Mayıs 1939'da Türkiye, İngiltere ile Türk-İngiliz Yardım Deklarasyonu'nu imzaladı. Bu, Almanya'nın Türkiye üzerinde baskısının artmasına sebep oldu. 23 Haziran 1939'da Fransa ile karşılıklı Yardım Deklarasyonu imzalandı. İngiltere ve Fransa ile imzalanan bu anlaşmalar özdeş niteliktedir.³³⁶

Almanya ve İtalya bu gelişmelerden rahatsızdı. Almanya ile yapılan görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine süresi dolmuş olan Türk-Alman Ticaret Anlaşması, yenilenmediğinden 1 Eylül 1939'da yani savaşın başladığı gün bitmiş oldu.³³⁷

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve özel kalem

³³⁴ Uran, **a.g.e.**, s.355.

³³⁵ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.46-47.

³³⁶ Bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte: Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c.1 (1920-1945), 3.bsk., Ankara, TTK, 2000, s.600-601.

³³⁷ Cemil Koçak, **a.g.e.**, s.230; Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, s.138.

müdürü Zeki Polar'dan oluşan heyet Moskova'ya gitti. 26 Eylül'de Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un başkanlığındaki heyet ile Türk heyeti arasındaki görüşmeler samimi bir havada başladı. Türkiye, Moskova'ya bir Türk-Sovyet Anlaşması yapmak niyetiyle gitmişti. Ancak görüşmeler sırasında bu konulara değinmeyen Molotov, toplantının sonuna doğru Sovyetler Birliği'nin 1936 tarihinde yapılan Montreux Anlaşması'nın bazı maddeleri üzerinde yapılmasını istediği değişikliklerden bahsetti. Saraçoğlu, böyle bir konunun gündeme gelmesinin doğru olmadığını belirtti. Ertesi gün toplantıya Sovyetler Birliği devlet başkanı Joseph Vissarionovich Stalin'de katıldı. Stalin ilk olarak Türkiye'den İngiltere ve Fransa ile yaptığı Üçlü İttifak'ın 3. maddesinin değiştirilmesini istedi. Bu madde İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garanti dolayısıyla, Türkiye her iki ülke ile fiili işbirliğine ve bu garanti yüzünden savaşa girmeleri halinde kendilerine yardımda bulunmayı taahhüt etmekteydi. Stalin, Türkiye'nin bu ülkelerden aldığı yardım taahhüdünün istişareye çevrilmesini istiyordu. Stalin'in istediği ikinci değişiklik iki numaralı protokol ile ilgiliydi. Protokolde:

"... Türkiye tarafından alınan taahhütler, bu memleketi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürüklemek etki veya sonucunu doğuracak bir harekete zorlamayacaktır." denilmekteydi. Stalin bu maddeye şöyle bir ilavenin yapılmasını istiyordu: "Bu taahhütler, Büyük Britanya (İngiltere) ve Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı harbe girmeleri halinde, Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmaya evleviyetle zorlamayacaktır. Bu takdirde İngiliz-Fransız-Türk Anlaşması harbin devamı müddetince etkisiz kalacaktır."

denilmektedir. Stalin ayrıca protokole özel bir hükmün konulmasını teklif etti. Bu hüküm ile Türkiye'nin Almanya tarafından bir tecavüze uğraması halinde Türkiye lehine Sovyetler Birliği'nin müdahalesi mecburiyetini tamamen ortadan kaldırıyordu.³³⁸ Stalin, son olarak Molotov'un da bahsettiği Montreux Sözleşmesi'nin şartlarının şu şekilde değiştirilmesini istedi:

*"- Barış ve harp zamanlarında, Türkiye harbe katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet hükümetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardır.
- Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin 18. Maddesinde derpiş edilen 30.000 tonluk haddin beşte birini aşan bir tonajın geçişine bundan böyle izin vermemeği taahhüt edecektir."*

³³⁸ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s.140-141.

- Türkiye Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemilerini göndermelerine bundan böyle müsaade etmeyecektir.
- Muharip devletlere mensup olup Milletler Cemiyeti konseyinin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliğinin bu karara katılması halinde mümkün olacaktır.
- Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında peşin mutabakat sağlamadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardır.”

Saraçoğlu, Üçlü İttifak Anlaşması, ilgili devletler tarafından parafe edildiğinden, Montreux Sözleşmesi ise uluslararası bir anlaşma olduğundan Türkiye'nin tek başına karar veremeyeceğini belirtti.³³⁹ Bu sırada Moskova'ya Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop geldi. Almanya ile Sovyetler arasında 28 Eylül'de 23 Ağustos tarihli anlaşmaya birtakım ek anlaşma ve protokoller imzalandı. Sovyetler Birliği, bu doğrultuda Polonya'ya saldırdı. 1 Ekim'de Stalin'in başkanlığında Rus heyeti ile Türk heyeti arasındaki görüşmeler yeniden başladı. Ancak görüşmelerde Alman etkisini hissetmemek mümkün değildi. Zaten artık bir anlaşma yapılmasını beklemek de doğru değildi. Sovyetler'in Türkiye yerine Almanya ile yaklaşmasında muhtemelen Boğazlarda hak sahibi olma niyetlerinin olması etkili oldu. Nitekim iki ülke arasındaki görüşmelerde bunun gündeme geldiğini daha sonra Almanya açıkladı. Fakat büyük bir ihtimalle Rusların bu isteği Almanlar tarafından olumlu karşılanmamıştı. Çünkü Sovyetlerin boğazlarda üs sahibi olması demek aynı zamanda Balkanlar'da etkili olması demekti. Bu da Almanya'nın yayılmacı politikasına ters düşmekteydi.³⁴⁰ Saraçoğlu başkanlığındaki Türk heyeti 16 Ekim'e kadar Moskova'da kaldı, ancak görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine yurda döndü.³⁴¹

Gelişmeler üzerine Türkiye bu savaşta tarafsız kalmasının mümkün olmadığına kanaat getirerek menfaatleri doğrultusunda İngiltere ve Fransa ile yaklaşma gereği duydu. Moskova'daki heyet henüz Ankara'ya gelmeden daha önce görüşülerek parafe edilmiş olan İngiltere, Fransa ve Türkiye arasındaki “Üç taraflı Karşılıklı Yardım Anlaşması” 19 Ekim 1939'da imzalandı. Anlaşma 9 madde, biri gizli olmak üzere 3 protokol ile bir gizli askeri sözleşme ve gizli özel anlaşmadan

³³⁹ Erkin, **a.g.e.**, s.142-143.

³⁴⁰ Uran, **a.g.e.**, s.356.

³⁴¹ Rifki Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941): İkinci Cihan Harbinde Türkiyenin Durumu**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946, s.98; Bu arada CHP Grubu, 17 Ekim 1939'da Genel Başkan Vekili Hilmi Uran başkanlığında toplandı. Moskova görüşmeleri hakkında bilgi verilerek Moskova'nın yepyeni istekleri yüzünden anlaşma yapılamadığı milletvekillerine bildirildi. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer: 42-248-6, Tarih:17.10.1939.

oluşmaktadır.³⁴² Anlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devleti tarafından bir saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekti. Ayrıca Yunanistan ve Romanya, İngiltere ve Fransa'nın kendilerine verdiği garanti devam ettiği sırada harbe girerlerse Türkiye bu ülkelere yardım edecekti. Diğer yandan İngiltere ve Fransa ile görüşerek en azından İngiltere ve Fransa'nın lehine tarafsız kalacaktı. Yani anlaşma tecavüze karşı değil, sadece saldırıya karşı koymak üzere yapılmış bulunuyordu. 2 numaralı protokolde ise İngiltere ve Fransa'nın Sovyetler Birliği ile savaşa girmesi durumunda Türkiye savaşa girmek zorunda değildi.

Bu anlaşma ile Türkiye, Alman-Sovyet safından uzaklaşarak İngiliz-Fransız cephesine geçmiş oldu.³⁴³ Başka bir deyişle anlaşmayı imzalamakla İngiltere ve Fransa'nın desteğini sağlamış oldu. Diğer yandan Türkiye, 2 numaralı protokoldeki *"... Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile silahlı bir uyuşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır."*³⁴⁴ ifadesi ile Sovyetlere karşı bir savaşa girmek istemediğini, başka bir ifadeyle tarafsızlığını korumak istediğini, açıkça ortaya koymuş oldu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1939'da Mecliste yaptığı yasama yılını açış konuşmasında bu anlaşma ile ilgili olarak:

"... Hiç bir devletin aleyhinde olmayarak hiç olmazsa tesirimizin yetiştiği sahada beynelmilel sulh ve emniyete hizmet etmek sureti ile kendi emniyetimizi masun tutmak gayesine matuftur... Bugün olduğu gibi yarında memleketimizi harp mıntıkası haricinde bırakmayı, emniyet ve taahhütlerimizi ihlal etmemek şartı ile milletimize karşı vazife icabı olarak cidden arzu ediyoruz..."

dedi. Böylece Türkiye'nin savaşta izlemeyi planladığı temel politikanın barış olduğunu açıklamış oldu.³⁴⁵

Sovyetler Birliği, Üçlü anlaşmanın imzalanmasından rahatsız oldu. Tepki olarak Türkiye'ye yaptığı petrol sevkiyatını durdurdu.³⁴⁶ Almanya ise Türkiye ile olan ilişkilerinde herhangi bir değişiklik yapmadı. Türkiye'den aldığı krom karşılığında

³⁴² Anlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.608-617.

³⁴³ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1953, s. 258

³⁴⁴ Soysal, **a.g.e.**, s.611.

³⁴⁵ **TBMMZC**, D.VI, c.6, B.1, (01.11.1939), s.3.

³⁴⁶ Burçak, **a.g.e.**, s.105; Koçak, **Milli Şef Dönemi**, c.1, s.281.

Türkiye'ye silah satmaya devam etti.³⁴⁷ İşte bu gelişmeler Türkiye'nin savaş boyunca izlediği iç ve dış politikanın şekillenmesinde etkili oldu.

1.2.1.1 Savaşta Tarafların Kesinleşmesi ve Türk Dış Politikasındaki Gel-Gitler

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Belgrad'ta düzenlenecek olan Balkan Birliğinin toplantısına giderken “*Bitaraf değiliz, harp hariciyiz.*” şeklindeki bir ifadeyle Türkiye'nin durumunu özetledi. Yani Türkiye savaşın içinde değildi ama tarafsız da değildi. Bu ifade daha sonra basında çok tartışıldı.³⁴⁸Türkiye izlediği savaş dışı politikaya rağmen, savaşa girme ihtimaline karşı birtakım tedbirler almaktan geri kalmadı.³⁴⁹

8 Ocak 1940'ta İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında ticari ve ekonomik anlaşmalar yapıldı. Bunlar 1939'da Ankara'da yapılan anlaşmanın bütünleyicisi durumundadır.³⁵⁰ Bu dönemde savaşı müttefiklerin kazanacağına inanıldığı için anlaşmaların yapılması Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılandı. Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde anlaşmaların yapılmasıyla ilgili olarak “... *bu mesut hadiseyi derin bir memnuniyetle kaydetmek isteriz...*” demektedir.³⁵¹ Anlaşma ile Türkiye dış ticaretinin neredeyse tamamına yakını bu iki ülke ile yapacaktı.³⁵²

Şubat 1940'ta yapılan Balkan Antantı Konseyi toplantısında birliğin yedi sene daha uzatılmasına karar verildi. Balkan devletlerinin birbirlerinin sınırlarına tecavüz etmeyeceklerini garanti etmiş olmaları çok anlamlı görünmese de en azından birbirlerine saldırmayacak olmaları dolayısıyla iç sınırların güvenli olması bakımından

³⁴⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s.61.

³⁴⁸ Asım Us, “Bitaraf değiliz, harp hariciyiz.”, **Ayin Tarihi**, Şubat 1940, S. 75, s.148-149;

³⁴⁹ Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Edirne-Kırklareli arasında “Çakmak Müdafaa Hattı” nı kurdu. Yalman, **a.g.e.**, s.287; Kars'tan Zivin'e kadar olan “ Erzurum Müdafaa Hattı” nı güçlendirdi. Seferberlik ilan ederek bir milyondan fazla insanı silah altına aldı. Büyük kentlerde pasif korunma önlemleri alınmaya başlandı. Ankara'da Bahçelievler ve Bakanlıklar' da sığınaklar kazılırken, Kızılay'da yeni bir sığınak inşa edildi. Bombalar halka tanıtıldı. Gaz maskelerinin kullanımı anlatıldı. Büyük kentlerde bulunan müze eşyaları daha iç kesimlerde ve daha güvenli görülen kentlere taşındı. Bunların bir kısmı da toprağa gömülerek korunmaya çalışıldı. Koçak, **a.g.e.**, s.265.

³⁵⁰ **Ayin Tarihi**, Sonkanun 1940, S.74, s.228.

³⁵¹ Falih Rıfki Atay, “Başvekilin nutku”, **Ayin Tarihi**, Sonkanun 1940, S.74, s.232-233.

³⁵² Zekeriya Sertel, “İngiltere- Fransa ile Yaptığımız Son İktisadi Anlaşma”, **Ayin Tarihi**, Sonkanun 1940, S.74, s.234-236.

önemlidir. Bulgaristan bu antantın içinde yer almamakla beraber Selanik Anlaşması'ndan sonra komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya başladı. Bu gelişme, savaşın Balkanlara sıçrama ihtimalini azalttığı için önemlidir.³⁵³

10 Haziran 1940'ta İtalya, İngiltere ve Fransa'ya savaş açtı. Böylece savaşın alanı genişledi. İngiltere ve Fransa Ankara'daki büyükelçileri vasıtasıyla Türkiye'den Üçlü Anlaşmanın 2. maddesini yerine getirmesini istediler. Türkiye ise böyle bir durumun kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya sürükleyeceği gerekçesiyle isteği geri çevirdi. Birkaç gün sonra Almanya, Fransa'yı işgal etti. Müttefik devletlere karşı Almanya oldukça üstün bir durumdaydı. Fransa'nın işgali ile zor durumda kalan İngiltere ve Fransa 13 Haziran'da Türkiye'den savaşa girmesini istedi. Bununla beraber Türkiye'nin askeri malzeme bakımından yetersiz olduğunu bilen İngiltere çok da ısrarcı olmadı. 22 Haziran'da Fransa teslim oldu. Almanya ile ateşkes imzaladı. Bunun üzerine Türkiye, 26 Haziran'da "savaş dışı" durumunu resmen müttefiklere bildirdi.³⁵⁴

12 Temmuz 1940 tarihinde Başbakan Refik Saydam, Mecliste dış politika ile ilgili bir konuşma yaptı. Türkiye'nin kimsenin toprağında gözü olmadığını aynı zamanda kimseye verecek bir karış toprağı da olmadığını belirtti. Ayrıca Türkiye'nin yaptığı anlaşmalara sadık olduğunu ifade ederek kendisine saldırılması durumunda silaha sarılarak müdafaaya hazır olduğunu söyledi. Saydam, Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından 3 Temmuz'dan beri bir gazetede yayımlanan ve Türkiye ile ilgili bilgiler de içeren belgelerin kesinlikle önemli olmadığını, bunların Türkiye'nin gözünü korkutamayacağını ve siyasetini değiştiremeyeceğini vurguladı.³⁵⁵

Fransa'nın işgali Türkiye için tam anlamıyla bir hayal kırıklığıydı. Çünkü olası bir saldırı durumunda güvendiği iki müttefikten birini kaybetmiş oldu. Aslında bu gelişme herkes için şaşırtıcıydı. Sovyetler Birliği, Fransa'nın bu kadar çabuk teslim olacağını düşünmüyordu. İki taraf arasındaki savaşın uzun süreceği ve her ikisinin de çok yıpranacağını tahmin etmekteydi. Kendi adına bu durumdan en kârlı çıkmak için planlar yapmaktaydı. Beklemediği bir durum ortaya çıkmasına rağmen Sovyetler

³⁵³ Sadri Ertem, "Balkan Birliği", **Ayın Tarihi**, Şubat 1940, S.75, s.151-153.

³⁵⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.74.

³⁵⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-858-1, Tarih:14.07.1940.

Birliği ani bir plan değişikliğiyle bu durumdan istifade etme yoluna gitti. Estonya, Letonya ve Litvanya'yı işgal etti.³⁵⁶

Fransa'nın beklenmedik bir şekilde Almanya'ya teslim olması mihver devletlere karşı Amerika'nın İngiltere'ye yakınlaşmasına sebep oldu. Amerika'nın gúvenliđi büyük ölçúde İngiltere'nin deniz gúcüne bağlıydı. Yani Amerika için İngiltere'nin galibiyeti önemliydi. Bu yüzden Amerika, İngiltere'ye yardım etmeye başladı.³⁵⁷ Bu dönemde Almanya ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerin biraz olsun yumuşadığını görúyoruz. Nitekim Temmuz 1940'ta Türkiye ile Almanya arasında 21 milyon liralık bir ticaret anlaşması yapıldı.³⁵⁸ Anlaşmanın imzalanmasında Almanya'nın üst úste zaferler kazanması, Türkiye'nin müttefik devletler yanında savaşa girmeyeceğini anlamış olması ve her iki tarafın da ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için birbirine muhtaç olması etkili olmuştu. 25 Temmuz 1940'ta iki úlke arasında Türk-Alman Ticaret Anlaşması imzalandı. Böylece yeniden ticari ilişkiler başladı. Fakat krom ve savaş malzemeleri satışı olmayacaktı. Bu husus iki úlke arasında henüz gúvenin tesis edilemediğini göstermektedir.³⁵⁹

27 Eylül'de İtalya, Almanya ve Japonya "Úçlü Pakt" imzalayarak daha da gúçlendiler. Bu arada müttefiklerin zor durumuna rağmen Türkiye'nin henüz savaşa girmemiş olması, İngiltere'de kırıngılığa sebep oldu. İngiltere Başbakanı W. Churchill, Dışışleri Bakanı A. Eden'e 26 Kasım 1940'ta yazdığı mektupta "*Türkiye böyle giderse yutulacaktır. O zaman Türkiye'ye yardım etmek bizim için imkânsız olacaktır.*" diyerek tepkisini dile getirmiştir.³⁶⁰

Ekim 1940'ta İtalya, Yunanistan'a saldırdı. Almanya da Macaristan ve Romanya'yı işgal etti. Türkiye bu gelişmeler üzerine Trakya'da askeri hazırlıklara girişti. 20 Kasım 1940'ta İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi.³⁶¹ Meriç Nehri üzerindeki tüm köprüler yıkıldı. Yollar tahrip edildi. Trakya ve İstanbul'daki halk boşaltılmaya başlandı.³⁶²

³⁵⁶ Tuncer, **a.g.e.**, s.67.

³⁵⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1990**, 2. Bsm., İstanbul, İmge Kitabevi, 1991, s.123-124.

³⁵⁸ Necmeddin Sadak, "Almanya ile Kısmi Ticaret Anlaşması", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1940, S. 80, s.82.

³⁵⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s.637.

³⁶⁰ Turan, **İsmet İnönü**, s.243.

³⁶¹ **Ayın Tarihi**, Kasım 1940, S. 84, s.29; Tanör, **a.g.e.**, s.350; Uran, **a.g.e.**, s.360-361.

³⁶² Koçak, **a.g.e.**, s.548-549.

Türkiye'nin Trakya'da aldığı bu tedbirler Bulgaristan'ı rahatsız etti. Bu hazırlıkların kendisine karşı yapıldığından endişe duyan Bulgaristan'ın isteği üzerine 17 Şubat 1941'de Türkiye, bu ülke ile Türk-Bulgar Deklarasyonu (Saldırmazlık Bildirisi) imzaladı.³⁶³ Fakat çok geçmeden 1 Mart 1941'de Bulgaristan, Almanya-İtalya-Japonya ittifakına katıldı. Alman ordusu Sofya'ya girdi ve buradan hareketle Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı saldırıya geçti. Bulgaristan, Almanya'nın müttefiki olarak Yunanistan'ın kuzeyindeki bazı yerleri ele geçirdi. Ancak Türkiye'yi rahatsız edebilecek bir şekilde güneye inmedi.³⁶⁴ Buna rağmen savaşın sınırlarına dayanması Türkiye'yi rahatsız etti. Diğer yandan Almanya'nın önce Romanya'yı (Küçük bir kısmını Sovyetler Birliği işgal etmişti.) ardından hızla Bulgaristan, Yunanistan ve Girit adasını işgal etmesi, İtalya ile beraber Arnavutluk'u ele geçirerek mihver devletlerin Balkanlar'ı nüfuzu altına alması Sovyetler Birliği'nin hoşuna gitmedi. Bunun üzerine Sovyetler, yavaş yavaş Almanya'dan uzaklaşırken Türkiye'ye yakınlaşmaya başladı. Ancak Almanya ile ilişkilerin düzelmeye başlamasına rağmen bu ülkenin Balkanlar'daki ilerleyişi Türkiye'yi endişelendirmekteydi. Nitekim bu endişenin farkında olan Hitler, Türkiye'nin endişeye kapılarak müttefiklerin yanında savaşa girmesini engellemek amacıyla 28 Şubat 1941'de İnönü'ye bir mektup gönderdi. Mektupta Almanya'nın Türkiye'ye saldırmaya niyetinin olmadığı belirtiliyordu.³⁶⁵ Bu gelişme Türkiye'yi biraz rahatlattı. İnönü'de 17 Mart 1941'de Hitler'e cevabi bir mektup gönderdi. Mektupta Türkiye'nin hiçbir devletin isteğine boyun eğmeyeceği ve nasıl hareket edeceğine ancak kendisinin karar vereceği, topraklarını her türlü saldırıya karşı korumakta kararlı olduğunu açık bir dille ifade etti.³⁶⁶ Kısa bir süre sonra Almanya Türkiye'yi yanına çekmek için yeni bir adım attı. Büyükelçi Von Papen aracılığıyla Batı Trakya'daki bir kısım toprağın ve Ege Denizi'ndeki bazı adaların Türkiye'ye bırakılacağını bildirdi. Ancak Türkiye bu dönemde toprak kazanmaktan ziyade savaşa girmemeyi tercih ettiği için bu teklif ile ilgilenmedi.³⁶⁷ Balkanlar'ın Almanya tarafından işgali ve savaşın sınırlarımıza kadar dayanması Türkiye'nin daha ihtiyatlı bir politika uygulaması gerektiğini ortaya koydu.

Amerika Mart 1941'de askeri ve mali bakımdan zor durumda olan İngiltere'ye yardım etmek için "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" nı çıkardı. Türkiye bu yasa

³⁶³ Soysal, **a.g.e.**, s.641.

³⁶⁴ Soysal, **a.g.e.**, s.639.

³⁶⁵ Soysal, **a.g.e.**, s.639; Weisband, **a.g.e.**, s.29; Uçarol, **a.g.e.**, s.637.

³⁶⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s.637.

³⁶⁷ Uçarol, **a.g.e.**, s.638.

doğrultusunda yardım alan ilk ülkelerden biri oldu. Bundan sonra düzenli olarak İngiltere üzerinden Türkiye'ye malzeme göndermeye başladı.³⁶⁸

Mihver devletlerin Balkanlar'da hızla yayılması, 26 Eylül-6 Ekim 1939 tarihlerinde Moskova'da Türk heyeti ile anlaşmaz bir tutum sergileyen Sovyetlerin, Türkiye ile yakınlaşma ihtiyacı duymasına sebep oldu. 25 Mart 1941'de Türkiye ile Sovyetler ortak bir deklarasyon imzaladı. Yayınlanan belgede; *"Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak için savaşa girmek zorunda kalırsa o zaman Türkiye Sovyetler Birliği ile arasındaki Saldırmazlık Andlaşmasına dayanarak, Sovyetler Birliğinin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir."*³⁶⁹ denilmekteydi. Bu belge Türkiye'nin savaş dışında kalmasında önemli rol oynadı.³⁷⁰

18 Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmada tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacakları belirtilmekteydi.³⁷¹ 9 Ekim 1941'de bu anlaşmayı bütünleyici mahiyette bir ticaret anlaşması imzalandı. Yabancı basında sürekli olarak Almanya'nın Bulgaristan'da Türk sınırına yığınak yaptığı şeklindeki haberler Türkiye'yi endişelendirdi. Bunu fark eden Almanya Türkiye'nin müttefikler safına kaymasını engellemek için böyle bir anlaşmaya gerek duydu.³⁷² Türk-Alman yakınlaşması müttefikler tarafından tepkiyle karşılandı. Türk-Alman Paktının imzalanması sadece İngiltere ve Amerika'yı değil, Sovyetler Birliği'ni de rahatsız etti. Hatta Almanya'nın kendilerine saldırmadan önce aldıkları bir tedbir olduğunu düşünmelerine sebep oldu. Daha önce Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler arasında benzer bir anlaşma imzalanmış ve bu anlaşma dünyanın güç alanlarına ayrılmasında etkili olmuştu.³⁷³

Bütün bu gelişmeler olurken 12 Temmuz 1941'de Moskova'da İngiltere ile Sovyetler Birliği, 1 Ağustos 1941'de ise Amerika ile Sovyetler Birliği arasında birer

³⁶⁸ Sander, **a.g.e.**, s.124.

³⁶⁹ Soysal, **a.g.e.**, s.644.

³⁷⁰ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.67.

³⁷¹ Paktın metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.647.

³⁷² Asım Us, "Türk-Alman ticaret muahadesinin teyidi", **Ayın Tarihi**, İkteşrin 1941, S.95, s.54; Abidin Daver, "Türk-Alman ticaret anlaşması", **Ayın Tarihi**, İkteşrin 1941, S.95, s.57-58; Yunus Nadi, "Türk-Alman ticaret itilafı", **Ayın Tarihi**, İkteşrin 1941, S.95, s.55-56.

³⁷³ Hasanlı, **a.g.e.**, s.69.

anlaşma imzalandı. İmzalanan anlaşmalar ile bu üç devlet birbirine her konuda yardımda bulunmayı taahhüt ediyordu. Anlaşmalar ile birbirlerinden ayrı olarak düşmanla ateşkes veya barış anlaşması imzalamayacaklarını kabul ettiler.³⁷⁴

Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşmasından tedirgin olan İngiltere ve Sovyetler Birliği 10 Ağustos 1941'de Türk hükûmetine bir nota vererek Montrö Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olduklarını bildirdiler. Ayrıca bir Avrupa devletinin Türk topraklarına saldırması durumunda Türkiye'ye her iki devlet de yardımda bulunmayı taahhüt etti. Bu müşterek notaların amacı ve gerekçesi basında günlerce tartışıldı. Tartışmada buluşulan nokta müttefik devletlerin Türkiye'yi mihver devletler safından uzak tutmak için böyle bir yola başvurulduğu şeklindeydi.³⁷⁵

1 Kasım 1941'de İnönü, yeni yasama yılının açılışı sebebiyle Mecliste yaptığı konuşmasında Türk-Alman ilişkileri ile ilgili olarak şöyle dedi:

"Cumhuriyet Hükûmeti Avrupa harbinin son durumunda bî tarafılığını ilan etmiştir... Almanya ile münasebetlerimiz balkan hareketleri esnasında en çetin imtihanını geçirmiştir, denilebilir. O zaman bizdeki alaka ve endişeye layık olduğu ehemmiyetle gören ve anlayan Alman devletinin sayın reisi Hitler, bana yazdığı hususi bir mektupla memleketimize karşı dostluğunu göstermiş ve hükûmetin tasvibi ile kendisine vermiş olduğum cevap ve bir kerre daha vaki olan mektuplaşmamız, 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Muahedesi'ni vücuda getiren karşılıklı itimat havasını yaratmıştır. Bu neticeyi memnuniyetle kaydetmek isterim."³⁷⁶

29 Eylül-1 Ekim 1941'de Moskova Konferansı yapıldı.³⁷⁷ İngiltere-Amerika-Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmeler sonucunda İngiltere ve Amerika'nın mihver saldırısı halinde Sovyetlere yardım edecekleri karara bağlandı.

14 Ağustos 1941'de İngiltere ve Amerika arasında Atlantik Beyannamesi kabul edildi. 1 Ocak 1942'de de mihver devletlere karşı savaşıyan yirmi yedi ülke bu bildiriye imzaladılar. Böylece Birleşmiş Milletler Beyannamesini kabul etmiş oldular.³⁷⁸ Beyannamenin amacı demokratik ülkelerin savaştaki amaçlarının gerçekleşmesine

³⁷⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.87.

³⁷⁵ Asım Us, "İngiliz-Rus Beyannamesinin Manası", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1941, S.93, s.43-44; A. Şükrü Esmer, "İki Nota ve Akisleri", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1941, S.93, s.44-45.

³⁷⁶ **Ayın Tarihi**, Sontesrin 1941, S.96, s.22-23.

³⁷⁷ **Ayın Tarihi**, İlkteşrin 1941, S.95, s.184-186.

³⁷⁸ Yetkin, **a.g.e.**, s.226.

kadar birbirlerine yardım etmek, bütün kaynak ve güçlerini bunu gerçekleştirmek için kullanmaktı.³⁷⁹ Bu arada Amerika 11 Mart 1941'de kabul edilmiş olan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu gereğince Türkiye'ye 7 Kasım 1941'den itibaren yeniden yardım yapılması kararı aldı.³⁸⁰ İngiltere ise Türk ordusuna hava desteği vermeye başladı. Ancak gelen yardımlar Türk ordusunun donanımı için yeterli değildi.

Türkiye bu dönemde bir yandan müttefiklerle olan dostluğunu devam ettirmiş, diğer yandan Almanya ile anlaşmıştı. Geline nokta savaşın Yakın Doğu ile Orta Doğu'ya yayılıp yayılmayacağı hususunda kilit bir role sahipti. Türkiye'nin öneminin böylesine artması, üzerindeki baskıları artırdı. Bu anlaşma İngiltere ve Amerika tarafından tepkiyle karşılandı. Türkiye'ye yapmaya başladıkları askeri yardımı durdurdular.³⁸¹ Almanya ise anlaşmadan sadece dört gün sonra Sovyetlere savaş açtı. Bu gelişme Türkiye'yi rahatlatı. Bir yandan başından beri çekindiği Alman-Sovyet ittifakı sona ermiş, diğer yandan Sovyetler Birliği, müttefik devletler safına geçmişti. Türkiye böylece Sovyetlerin kendisine saldırma ihtimalinin zayıfladığını hatta ortadan kalktığını düşünerek derin bir nefes aldı. Ancak Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırmasıyla birlikte savaş yeni bir döneme girdi. Son gelişmeler Türkiye'yi tedirgin etti ve 26 Haziran'da Türkiye, Alman-Sovyet savaşında tarafsızlığını ilan etti. İngiltere ise bu savaşta Sovyetleri destekleyeceğini açıkladı. İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında savaş boyunca güçlerini birleştirmek amacıyla bir anlaşma yapıldı.³⁸²

11-22 Kasım 1941 tarihlerinde Karadeniz'de iki Türk teknesinin Sovyet denizaltıları tarafından batırılması iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe sebep oldu. İngiltere bu gelişmenin Türkiye'yi mihver safına iteceği endişesiyle taraflar arasındaki ilişkileri düzeltebilmek amacıyla çaba sarf etmeye başladı.³⁸³

Aralık 1941'de Japonya'nın Pearl Harbor'a saldırması üzerine Amerika'nın müttefiklerin yanında savaşa girmesi, Türkiye'nin tereddütlerini biraz olsun giderdi.³⁸⁴

³⁷⁹ Us, **a.g.e.**, s.449.

³⁸⁰ **Ayın Tarihi**, İlkkanun 1941, S.97, s.37.

³⁸¹ Koçak, **a.g.e.**, s.593.

³⁸² **Ayın Tarihi**, İlkkanun 1941, S.97, s.37.

³⁸³ Tuncer, **a.g.e.**, s.101.

³⁸⁴ Hasanlı, **a.g.e.**, s.78.

Türkiye bu yeni dönemde müttefikler ağır basmakla birlikte tarafsız politikasını sürdürmeye devam etti. Artık Türkiye'nin Almanya safında savaşa girme ihtimali neredeyse sıfıra inmişti. Bununla beraber Türkiye bir oldubitti ile savaşa girmemek için temkinli davranmaya devam etti.

1.2.1.2 Savaşın Şiddetlenmesi ve Türkiye Üzerindeki Baskıların Artması

1942 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği ağır bir Alman baskısı altındaydı. Baskının azalması için Amerika ve İngiltere'nin bir cephe açmasını istiyordu. Amerika ve İngiltere ise bu hususta acele etmeye gerek olmadığını düşünmekteydiler.³⁸⁵

Şubat 1942'de Cenevre'de yayınlanan Journal de Geneve adlı gazete "*Türkiye ne yapacak?*" başlığı altında yayınladığı bir makalede savaşın uzamasıyla birlikte tarafların ordularının adeta eridiğini, bunun da savaşa katılmamış ülkelerin önemini artırdığını ileri sürdü. Türkiye'nin savaşa girmesi halinde bir milyon askerin savaşa katılmış olacağını ve dolayısıyla savaşın gidişatının etkileneceğini savundu. Bu yüzden Türkiye'nin mihver ve müttefik devletler tarafından bazen vaat bazen de tehdit ile baskıya maruz kaldığını ileri sürdü.³⁸⁶

Gerçekten gazetede de belirtildiği gibi Türkiye yoğun bir baskı altındaydı. Özellikle yaz aylarında Türkiye üzerindeki müttefik baskısı arttı. Diğer yandan Sovyetlerin, Türkiye'den taleplerini zaman zaman dile getirmesi üzerine Türkiye, İngiltere ve Amerika'nın bu teklifleri onaylayacakları endişesine kapıldı. Her ne kadar iki ülke Türkiye'yi bu anlamda rahatlatmaya çalışsalar da Türkiye, Trakya'dan on tümen askerini Sovyet sınırına kaydırıldı.³⁸⁷ Her iki taraf da Türkiye'nin kendi yanında savaşa girmesini istiyordu. Bu gelişmeler ışığında Türkiye için 1942 yılı zor bir yıl oldu. Bununla beraber izlemeye çalıştığı denge politikası çerçevesinde her iki taraftan da silah sağlayabildi.³⁸⁸

Türkiye'nin uluslararası alanda artan önemi o güne kadar Türk dış politikasında pek de önemli bir yeri olmayan Amerika'ya öne çıkardı. 1942 yılı

³⁸⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.104.

³⁸⁶ **Ayın Tarihi**, Şubat 1942, S.99, s.45-46.

³⁸⁷ Koçak, **a.g.e.**, s.707.

³⁸⁸ Tuncer, **a.g.e.**, s.107.

başından itibaren Türk basınında Amerika-Türkiye ilişkilerine sıkça yer verildi. Gazeteci Necmeddin Sadak, köşesinde Türkiye'nin savaşın başından beri hiç kimsenin toprağında gözü olmadan, herkesle ilişkilerini iyi bir şekilde sürdürerek, bağımsızlığından ödün vermediğini ve gerekirse bunu korumak için silaha başvuracak kararlılıkta olduğunu göstermesinin, Amerika'da Türkiye'ye karşı hayranlık oluşturduğunu ileri sürdü.³⁸⁹ Hüseyin Cahit Yalçın ise 1 Mayıs 1942 tarihli Yeni Sabah gazetesinde çıkan "*Amerikan Görüşüyle Türkiye*" başlıklı yazısında Amerikan Ayan meclisi üyesi Mr. Peppen'in ülkemiz hakkındaki güzel sözlerine yer vererek, Amerika'da son zamanlarda Türkiye lehine bir eğilimin oluşmaya başladığını ileri sürdü.³⁹⁰

Amerika'nın aksine Sovyetler Birliği ile ilişkilerde herhangi bir düzelme olmadığı gibi Türkiye'nin Karadeniz'den gelebilecek saldırılara karşı Artvin ve Hopa civarına tahkimat yapması Moskova'yı tedirgin etti. Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi halinde kendisine saldıracağından korkuyordu.³⁹¹ Oysaki Almanya 1942 yılının sonlarından itibaren Türkiye'yi savaşa sokma fikrinden vazgeçmişti. Onun için önemli olan Türkiye'nin savaş dışı kalmasını sağlamaktı.

Müttefikler, 1943 yılına gelindiğinde bir yandan Kuzey Afrika cephesinde üstün duruma geçerken, diğer yandan Ruslar, Stalingrad önlerinde Almanları ağır bir yenilgiye uğrattılar. Savaşı kısa süre içinde bitirmek isteyen müttefikler, Türkiye üzerinde kurdukları baskıyı artırdılar. Bütün bu gelişmeler üzerine Ocak 1943'te Kazablanka Konferansı yapıldı.³⁹² Konferansta Türkiye'nin savaşa sokulması kararlaştırıldı. Kısa bir süre sonra İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'ye geldi. 30-31 Ocak 1943'te Adana'da bir tren İstasyonu'nda Cumhurbaşkanlığı treninde İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüştü. Churchill, buraya geliş sebebinin tamamen Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarını incelemek olduğunu belirtti. İngiltere Kralı Jorj ile Amerikan Başkanı Roosevelt'in mesajlarını ilettili.³⁹³ İnönü de Almanya'nın Orta Doğu petrolüne saldırması halinde Türkiye'nin askeri yönden donatılmış olması

³⁸⁹ Necmeddin Sadak, "Türkiye ile Birleşik Amerika Devletleri Arasındaki Dostluk", **Ayin Tarihi**, Mayıs 1942, S.102, s.122-123.

³⁹⁰ **Ayin Tarihi**, Mayıs 1942, S.102, s.151-152.

³⁹¹ Tuncer, **a.g.e.**, s.109.

³⁹² Konferans İngiltere ve Amerika arasında yapıldı. Stalin'de konferansa ısrarla davet edilmiş olmasına rağmen Almanya ile cephedeki savaşın kızışmış olması sebebiyle katılmayacağını bildirdi. Weisband, **a.g.e.**, s.134.

³⁹³ Uran, **a.g.e.**, s.389.

gerektiğini belirtti. Churchill, Amerika ve kendi ülkesi adına Türkiye'nin zamanı geldiğinde savaşa girmesini isteyebileceğini bildirdi. Türk heyeti ise Sovyet çekincesinden bahsetti. Sonuç olarak Türkiye askeri ihtiyaçlarının karşılanması halinde gerektiğinde savaşa katılacağını belirtti. Churchill, bu isteği kabul etti.³⁹⁴ Görüşmeler, Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşmiş olmasına rağmen Churchill, Amerikan başkanından henüz ayrılmıştı. Ülkesine gitmeden Türkiye'ye gelmişti. Bu yüzden onun Amerika'yı da temsil ettiğini düşünebiliriz.³⁹⁵ Bu ziyaret iç ve dış basında yankı buldu. Dış basında Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokmak için Adana'ya gittiği şeklinde yorumlar yapıldı. Daily Telgraph gazetesi ziyaret için "*Harp içinde bir İngiliz Başvekilinin tarihte ilk defa olarak bitaraf bir memlekete yaptığı bir ziyaret.*" ifadesini kullandı. Türk basınına ise bu ziyaret memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirildi.³⁹⁶ Adana görüşmesi müttefik devletlerin Türkiye'ye verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Diğer yandan iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gelişti. Görüşmenin ardından Türkiye bir askeri ihtiyaç listesi hazırlayarak İngiltere'ye gönderdi. Adana görüşmeleri Türk basınında geniş yer buldu. Dönemin en önemli gazetelerinden olan Cumhuriyet'te yer alan İnönü ve Churchill'in samimi fotoğrafları dikkat çekmektedir (Fotoğraf 1-3).

³⁹⁴ Erkin, **a.g.e.**, s. 193-194; Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar Yorumlar**, c.1, 2.bsk, Ankara, TTK, 1987, s.135-139; Weisband, **a.g.e.**, s.152-156; **Ayın Tarihi**, Şubat 1943, S. 111, s.110-111.

³⁹⁵ Ekrem Uşaklıgil, "Adana'da Tarihin Bir Sayfası Yazıldı", **Ayın Tarihi**, Şubat 1943, S.111, s.119-121.

³⁹⁶ Asım Us, "Adana Mülakatının Akisleri Üzerine Bir Düşünce", **Ayın Tarihi**, Şubat 1943, S.111, s.130-131.

Fotoğraf 1-3: Cumhuriyet, 4 Şubat 1943

Adana Görüşmelerinin ardından ilk zamanlarda iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça iyiydi. Ancak zamanla meydana gelen hadiseler, aslında Churchill'in Türkiye'ye geliş sebebinin Türkiye'yi savaşa sokmak olduğunu ortaya koydu. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden çekindiği için savaşa girmekten kaçınıırken, İngiltere Sovyetlere karşı kendini daha güvende hissetmesi için Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini savunuyordu.³⁹⁷ Türkiye ise savaş sonunda Sovyetler Birliği ya da bir başka devletin saldırısına uğramayacağına, uğradığı takdirde müttefiklerin kendisine yardım edeceğine dair garanti istiyordu. Bu garantinin verilmemesi sebebiyle savaşa girmekten kaçınıyordu.³⁹⁸

İngiltere, Türkiye'ye yapılan askeri yardımın yetersiz olduğunu farkındaydı ancak daha fazla silah göndermek istemiyordu. Çünkü bu silahların daha sonra kendilerine karşı kullanılmasından endişe duyuyordu. Bu yüzden Türkiye'nin bir an evvel kendi saflarında savaşa girmesini istiyordu.³⁹⁹ İngiltere'nin istek ve teşvikiyle hatta baskısıyla Türkiye Şubat 1943'ten itibaren Sovyetler Birliği ile ikili temaslar kurdu. Türkiye bu yakınlaşmayı ortak bir bildiri ile ilan etmek istediğinde Molotov buna

³⁹⁷ Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.196.

³⁹⁸ Koçak, **Milli Şef Dönemi**, c.2, s.144.

³⁹⁹ Koçak, **a.g.e**, s.149.

karşı çıktı. Molotov, Adana Görüşmeleri'nde alınan kararların hepsine katılmadıklarını ve kendilerinin Türkiye ile İngiliz etkisi dışında bir ilişki kurmak istediklerini belirtti.⁴⁰⁰ Bu arada Almanya, Türkiye ile ilişkileri güçlendirebilmek için 1941 yılında yapılan Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nın bir benzerini 18 Nisan 1943'te imzaladı. Bu anlaşma ile Türk ticaretinin %50'den fazlası eskiden olduğu gibi yine Almanya ile yapılacaktı. Türkiye, Almanya'ya yeniden krom sevkiyatına başladı.⁴⁰¹ Bu gelişme aslında Türkiye'nin savaş dışı kalma çabalarının bir sonucudur. Ancak Türk-Alman yakınlaşması beklenildiği gibi müttefikleri rahatsız etti ve Türkiye üzerindeki müttefik baskılarının artmasına sebep oldu.

4 Haziran 1943'te Ankara'da CHP'nin 6. Kurultayı yapıldı. İsmet İnönü Genel Başkan sıfatıyla bir açılış konuşması yaptı. Konuşmasında dış siyasetle ilgili olarak söylediği şu sözler:

“Cihan harbinin bugününde de yurtta sulhü muhafaza etmek hedefini güdüyoruz. Memleketin emniyeti ve müdafası için hazır ve kararlı bulunuyoruz. ... Herhalde bugünkü kan davalarının yatışarak ve unutulurak milletlerin müstakil varlıklarıyla yan yana gelip geçinmeleri için çok zaman geçecektir. Bütün bu ihtimalleri hesaba katan iyi niyetli ve siniri kuvvetli milletler, selâmete ereceklerdir. Türk milletinin bu sağlam milletlerden olduğuna kesin gözüyle bakıyoruz.”

Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasına devam edeceğini göstermektedir.⁴⁰² İngiltere'nin Britanova Ajansı siyasi yazarı İnönü'nün konuşmasını değerlendirirken, onun Türkiye'nin iyi niyetli ülkeler arasında yer aldığına dair teminat vermiş olduğunu ve bunun müttefikler için memnuniyet verici olduğunu savundu. İnönü'nün konuşmasındaki dış politikayla ilgili sözleri Amerika'da da olumlu karşılandı. Reuter Ajansı'nın verdiği bilgiye göre Amerika, Türkiye'nin savaş dışı kalma sebeplerini anlamaktadır ve Türkiye'nin Orta Doğu'da güveni sağlamasından dolayı Türkiye'ye minnettardır.⁴⁰³

Aynı dönemde Meclisteki görüşmelerden Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasının devam edeceğini anlamaktayız. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun görüşmeleri sırasında İzmir Milletvekili Halil Menteşe söz alarak;

⁴⁰⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s.645.

⁴⁰¹ Koçak, **a.g.e.**, s.209.

⁴⁰² **Ayın Tarihi**, Haziran 1943, S.115, s.31-34.

⁴⁰³ **Ayın Tarihi**, Haziran 1943, S.115, s.90-91.

“ Bu fevkalade tahsisat umumi harbin bize karşı, bize aksedecek tehlikelerine karşı yapılacak masraflar içindir. Bu tehlikenin memleketim için yakın bir tehlike olmadığı kanaatindeyim. Kanaatimi tevlid eden sebep şudur: ... Bir taraftan Almanlar, diğer taraftan Anglo-Saksonlar ile dostuz. Tecavüz nereden gelirse oraya karşı mukavemet edeceğiz. Ve iki tarafta (taraf da) bilir ki bize bir şey yaptıkları takdirde bizi yalnız bulmayacaklardır... kanaatimce memleketim hesabına yeni veyakın bir harp tehlikesi görmüyorum Bizim için harp tehlikesi vardır, fakat uzaktır.”⁴⁰⁴

dedi. Menteşe'nin sözleri o dönemde Türkiye'deki genel kanaati kısa ve öz bir şekilde anlatması bakımından önemlidir.

11-24 Ağustos 1943'te Quebec Konferansı yapıldı. İngiltere ve Amerika'nın açılacak ikinci cephe konusunu görüşmek amacıyla yaptıkları bu toplantı sonunda Normandiya kıyılarında bir cephe açılmasına karar verdiler. Her iki devlet konferansta Türkiye'nin savaşa girme meselesini de görüştüler ve askeri açıdan yetersiz olduğu için henüz savaşa girmesinin doğru olmadığı sonucuna vardılar. Ayrıca askeri ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Türkiye'ye silah yardımıyla bulunmaya karar verdiler. Türkiye daha sonra bu karardan duyduğu memnuniyeti taraflara ilettiler.

19-30 Ekim 1943'te Moskova'da Amerika, İngiltere, Çin ve Sovyetler Birliği'nin dışişleri bakanlarının katılımıyla bir konferans toplandı. Konferansın ana konusu: savaşı kısa süre içinde kendi lehlerine bitirmek için alınması gereken tedbirleri görüşmekti. Burada ele alınan en önemli konulardan biri Türkiye'nin savaşta oynayacağı rol idi. Molotov her ne olursa olsun Türkiye'nin savaşa sokulması gerektiğini savundu. İngiltere bu isteğe olumlu bakarken Amerika teklifi onaylamadı. Çünkü Türkiye askeri bakımından zayıftı. Henüz ihtiyaçları tamamen karşılanmamıştı. Bu şekilde Türkiye'nin savaşa girmesi yarardan çok zarar getirirdi. Konferans sonunda katılımcı ülkeler, 1943 yılının sonlarına doğru Türkiye'yi savaşa sokma kararı aldılar. Bu karar, Türkiye üzerindeki Moskova baskısının artmasında önemli bir adımdır.⁴⁰⁵ Çünkü konferansta Sovyetler, müttefiklerinden Türkiye'nin derhal savaşa katılmasının sağlanmasını istedi. Bu istek İngiltere'yi sevindirmekle beraber şaşırttı.⁴⁰⁶ Sovyetler Birliği bunu cephedeki yükünü hafifletmek için istemekteydi. Ama bu gelişme İngiltere ve Sovyet Rusya arasında bir şüphe oluşmasına sebep oldu. Çünkü her ikisi de Türkiye'nin savaşa girmesini kendi çıkarları açısından istiyordu.

⁴⁰⁴ **Aydın Tarihi**, Haziran 1943, S.115, s.3.

⁴⁰⁵ Tuncer, **a.g.e.**, s.133.

⁴⁰⁶ Weisband, **a.g.e.**, s.202.

Konferansta öne çıkan durumlardan biri de müttefiklerin iyiden iyiye savaş sonrası düzeni konuşmaya başlamış olmalarıdır. Buna paralel olarak her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de savaş sonrasında yenedünya düzeninde Türkiye’nin yerinin ne olacağı tartışılmaya başlandı. 6 Kasım 1943’te Ahmet Emin Yalman, gazetede ki köşesinde *“Dünya yüzünde hazırlanan ve Moskova anlaşması neticesinde olgunlaşan yeni nizama karşı bizim rolümüz acaba nedir? Bu rol, her halde davanın muvaffakiyetine karşıdan karşıya dua eden bir seyirci rolü değildir.”* şeklinde bir değerlendirme yaptı. Yalman, Türkiye’nin Almanya ile imzaladığı dostluk anlaşmasını, dostlarının rızası ile imzaladığını ileri sürdü. Bu anlaşmanın Türkiye kadar müttefiklerinin de işine yaradığını ve 1941’de Balkanlar’da cephe açılmış olsaydı, İngilizler için bunun bir felaket olacağını, ama Türkiye’nin bu anlaşma ile böyle bir felakete engel olduğunu savundu. Yalman, devamında savaşın başından beri Türkiye’nin savaştan olumsuz bir şekilde etkilendiğini, ama İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin menfaati için savaş dışı kaldığını iddia etti.⁴⁰⁷

Moskova Konferansı’nda alınan kararlar gereği 5-6 Kasım 1943’te İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden, Türk mevkidaşı Numan Menemencioğlu ile Kahire’de bir araya geldi. Görüşme Moskova Konferansı’nın hemen akabinde gerçekleştiği için önemlidir. Moskova Konferansı’nda savaşı kısa sürede sona erdirecek tedbirler üzerine görüşülmüş ve pek çok konuda mutabakata varılmıştı. Kahire Görüşmelerinde Eden, bu hususta Türkiye’nin üzerine düşen vazifelerden bahsetti. Aynı günlerde İngiliz Daily Ekspres gazetesi, *“Boğazların müttefik gemilerine açılması ve Türk hava meydanlarının kullanılması harbin akışını kökünden değiştirebilir. Ve (ve) bu harbi bir kaç ay kısaltır.”* şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır ki İngiliz hükümetinin görüşünün de bu yönde olduğunu tahmin etmek zor değil. Nitekim Eden, Kahire’de Türkiye’nin savaşa girmesi ve bu doğrultuda boğazların müttefiklere açılması, hava üslerinin kullandırılması gibi konularda Türkiye’ye baskı yaptı. Türkiye ise böyle bir gelişme karşısında Almanya ve Bulgaristan’ın saldırısına uğrayabileceğini belirtti.⁴⁰⁸ Görüşmeler kesin bir karar alınmadan sona erdi. Moskova Konferansı’nın hemen ardından Kahire Görüşmelerinin yapılması İngiltere’nin müttefiki Türkiye’yi görüşülen konularla ilgili aydınlatacağı şeklinde yorumlandı.⁴⁰⁹ Bu arada Moskova Konferansı’nda alınan

⁴⁰⁷Ahmet Emin Yalman, “Kahire Mülakatı”, **Ayın Tarihi**, Sontesrin 1943, S.120, s.102-104.

⁴⁰⁸ **Ayın Tarihi**, Sontesrin 1943, S.120, s.95-96.

⁴⁰⁹ Zekeriya Sertel, “Kahire Mülakatı”, **Ayın Tarihi**, Sontesrin 1943, S.120, s.104-105.

kararlar doğrultusunda savaşı kısa sürede bitirmek üzere müttefikler, Berlin'i bombalamaya başladılar.⁴¹⁰

Birinci Kahire Konferansı'nın ardından İngiltere, Amerika ve Sovyetler Birliği Tahran'da bir araya geldiler (28 Kasım 1943). Türkiye'nin savaşa girmesi için daha fazla baskı uygulamaya karar verdiler. Bu amaçla müttefik devletler 4-6 Aralık 1943 günlerinde Kahire'de İnönü ile görüştü.⁴¹¹ Konferansta müttefikler, 15 Şubat 1944'te Amerikan ve İngiliz uçaklarının Türkiye'ye ineceğini belirterek buna izin verilmesini istediler. Görüşmeler sırasında Türkiye'ye savaşa girmesi hususunda çok ağır bir baskı yapıldı. İnönü prensipte savaşa girmeyi kabul etti, ancak İngiltere'nin Adana Konferansı sırasında söz verdiği askeri yardımın ancak dörtte birinin Türkiye'ye gönderildiğini belirterek savaş malzemesine olan ihtiyacı gündeme getirdi. Amerika Türkiye'nin silahlandırıldıktan sonra savaşa katılması fikrini destekledi.⁴¹² Konferans bu kararlar ile sona ererken, Türkiye hem İngiltere hem de Amerika ile en yüksek düzeyde ilişkiler kurdu. Türkiye ve Amerika başkanları ilk defa bir araya gelmiş oldular. Bu buluşma daha sonra gelişecek olan Türk-Amerikan ilişkilerinin filizlenmesine vesile oldu.⁴¹³

Kahire Konferansı Türkiye'nin dış politikasında yeni bir perde açtı. Daha önce Almanya ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek tehditleri önlemek düşünülüyordu. Yeni dönemde ise Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa üzerindeki emellerini engelleme düşüncesi vardı. Yani, bu konferans ile Türkiye savaş sırasında izlediği askeri tehditleri bertaraf etme düşüncesini, uluslararası alanda ortaya çıkabilecek siyasi çatışmalara karşı yöneltilmiş bir politikaya dönüştürdü.⁴¹⁴

Almanya, Kuzey Afrika ve doğu cephesinde uğradığı yenilginin ardından Türkiye'ye karşı olan tavrında değişiklik yapmıştı. Artık Türkiye'yi savaşa sokmak için uğraşmıyordu. Onun için önemli olan Balkanlarda işgal ettiği toprakların güney

⁴¹⁰ **Ayin Tarihi**, Sontesrin 1943, S.120, s.145.

⁴¹¹ Müttefikler Türkiye'yi savaşa sokarak Ege adalarını ele geçirmeği, Akdeniz ile Boğazlar ve Karadeniz arasında bağlantı kurmak suretiyle savaş malzemesini Rus limanlarına ulaştırmayı planlıyorlardı. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s.213-214.

⁴¹² Erkin, **a.g.e.**, s. 218-220; Ali Halil, **A.D.P.ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968, s.73; Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında: Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009, s.161.

⁴¹³ Erkin, **a.g.e.**, s.218-220.

⁴¹⁴ Tuncer, **a.g.e.**, s.143.

sınırının güvenliğini sağlayabilmektir. Bunun içinde Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa girmemesi gerekiyordu. Türkiye de bu dönemde Almanya'ya tarafsızlık politikasını izlemeye devam edeceği intibainı verdi.⁴¹⁵

Türkiye'nin denge politikası izlemekte ısrarcı tavrını sürdürmesinin iki temel sebebi vardı. Birincisi müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri sözleri yerine getirmeden, Türkiye'yi savaş teçhizatı ile donatmadan yani Türkiye'nin geleceğini önemsemeyen savaşa girmesini istemeleri, ikincisi ise Sovyet Rusya'nın talepleri konusunda İngiltere ve Amerika'nın net bir tavır takınmamış olmalarıdır.

Savaş sırasında Türk dış politikasında yaşanan bu gelgitler, Türkiye'nin uluslararası alanda giderek yalnızlaşmasına sebep oldu. Bizce bu durum Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den isteklerinin artmasında ve Türkiye'nin de savaş sonunda ve sonrasında yalnızlıktan kurtulmak için büyük çaba sarf etmesine sebep oldu. Öyle ki Türkiye iyi bir müttefik olduğunu Batılı ülkelere ispatlamak zorunda kaldı. Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için Kore'ye asker göndermesi bunun güzel bir örneğidir. Diğer yandan batılı ülkeler ile yakınlaşma çabaları çerçevesinde çok partili siyasi hayata geçildiği de reddedilemez bir gerçektir.

1.2.1.3 Türkiye'nin Savaş Dışı Kalmakta Direnmesi ve Türkiye'ye Karşı Müttefik Tepkilerinin Artması

1944 yılına gelindiğinde Türkiye savaşa girme konusundaki tarafsızlığını devam ettirme çabası içindedir. 14 Ocak'ta Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na ülkesinin, Türkiye'nin savaşa girmesini istediğini bildirdi. Amerika ilk defa Türkiye'nin savaşa girmesi isteğini net bir şekilde ifade etmiş oluyordu. Amerika'nın bu tavrında Türkiye'nin dış politikadaki tarafsızlık politikasına güven duymayışı etkili olmuştur.⁴¹⁶

Amerika'nın isteğini iletmesinin ardından Ankara'da Türk ve İngiliz heyetleri arasında askeri yardım konusu görüşülmeye başlandı. Ancak 3 Şubat'ta görüşmeler kesildi ve Türk-İngiliz ilişkileri savaş boyunca hiç olmadığı kadar kötü oldu. İngiliz uzmanlar da Türkiye'yi terk etti. İki ülkenin diplomatlarına ülkeleri tarafından Türk

⁴¹⁵ Koçak, a.g.e., s.202.

⁴¹⁶ Weisband, a.g.e., s.276.

hükümeti ile görüşme yasağı getirildi. Nisan başında her iki ülkede Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımını kestiler.⁴¹⁷

İngiltere ve Amerika, 19 Nisan 1944'te Türkiye'ye verdikleri bir nota ile Almanya'ya yapılan krom ihracatının derhal durdurulmasını, aksi halde Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirdiler. 21 Nisan'da Türkiye Almanya'ya yaptığı krom ihracatını durdurduğunu açıkladı. Böylece Türkiye savaşın başından beri izlediği denge politikasında değişiklik yapmak zorunda kaldı. İngiltere artık Türkiye'nin savaşa girmeyeceğini düşünmekle beraber savaşa girmesinin işlerini kolaylaştıracağına farkındaydı. Bu yüzden bundan sonraki süreçte Amerika ve İngiltere Türkiye'ye savaşa girmesi yönünde eskisi kadar olmamakla beraber baskı yapmaya devam ettiler. Bu dönemde zor durumda olan Almanya, müttefiklerin yanında savaşa girmemesi için Türkiye'nin üzerinde yaptığı baskıyı tehditkâr bir şekilde artırdı.⁴¹⁸

Müttefikler ile Türkiye arasında ilişkilerin kopma noktasına geldiği bu dönemde müttefikler, Fransa'da ikinci cepheyi açtılar. Ardından müttefikler doğudan ve batıdan Berlin'i ele geçirmek için harekete geçtiler. Diğer yandan Sovyetler Birliği, Balkanları işgal etmeye başladı.

Haziran 1944'te İngiltere bazı Alman gemilerinin ki Almanya'nın bunların savaş gemisi olmadığı hususunda verdiği taahhüde rağmen savaş gemisi olduğunun anlaşılması, müttefikler ile Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlığa sebep oldu. 5 Haziran'da İngiltere, Alman savaş gemilerinin ticaret gemisi şekline konularak boğazlardan geçirildikleri gerekçesiyle Türkiye'yi protesto etti. Montreux Sözleşmesi'nin 19. maddesine⁴¹⁹ dayanarak Alman gemilerinin aranmasını ve bunların boğazlardan geçişine izin verilmemesini istedi.⁴²⁰ Türkiye bunun üzerine Alman gemilerini denetlemeye başladı. Bu durum Türk-Alman ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Almanya, Türkiye'yi Montreux Sözleşmesinin şartlarına uymamakla suçladı. İngiltere, Alman gemilerinin boğazları geçmek için ticari

⁴¹⁷ Bununla beraber sivillere yönelik malzeme sevkiyatı devam etti ve Türkiye bunun parasını peşin olarak ödedi. **Ayin Tarihi**, Mayıs 1944, S.126, s.170-171.

⁴¹⁸ Hüseyin Cahid Yalçın, "Bomba Gibi", **Ayin Tarihi**, Mayıs 1944, S.126, s.172.

⁴¹⁹ Bkz. **Boğazlar Rejimi hakkında Motreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename**, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1936, s.12-13.

⁴²⁰ **Ayin Tarihi**, Haziran 1944, S.127, s.49.

göründüklerini, gerçekte ise savaş gemisi olduklarını iddia ediyordu. Almanya ise bu iddiayı reddediyordu.⁴²¹ Sovyetler Birliği duruma tepki gösterdi ve Alman gemilerinin geçişini protesto eden bir notayı Ankara'ya verdi.⁴²² Gelişmelerden dolayı İngiliz kamuoyunda Türkiye aleyhinde nahoş bir kampanya başlatıldı. Bunun üzerine Türkiye meseleyi ciddi bir şekilde ele aldı. Alman gemileri durdurularak arandı ve gerçekten savaş malzemesi taşıdıkları anlaşıldı. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etti.⁴²³ Mihver yanlısı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun istifası müttefikleri memnun etti. Konuyla ilgili olarak Tasviriefkâr Gazetesi,

“... bir kere daha anlaşıldı ki Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti İngiliz ittifakına sadıktır ve müttefikimiz İngiltere'nin müttefikleri olan Sovyet Rusya ve Amerika'nın müşterek siyasetleriyle kendi siyaseti arasında ahenk ve benzerlik görmekte ve kendi davası ile demokrasi davasını müştereken gütmektedir.”

şeklinde bir değerlendirme yaptı.⁴²⁴ Nadir Nadi ise köşesinde Menemencioğlu'nun istifasının Türk dış politikasında hiçbir değişikliğe sebep olmayacağını savundu.⁴²⁵ OMenemencioğlu'nun yerine dışişleri bakanlığı görevini bir müddet Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten yürüttü.

13 Haziran 1944'te İngiltere ve Amerika Türkiye'nin artık daha net davranması gerektiği düşüncesiyle Türkiye'den Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesini istedi. İngiltere'nin aynı isteği Temmuz başında tekrarlaması üzerine Türkiye isteği olumlu karşıladı.⁴²⁶ Ancak Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika'nın Almanya karşısında üstün oldukları bir dönemde Türkiye'ye böyle bir teklifte bulunmalarını doğru bulmadığını, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmekte geç kaldığını ileri sürdü.⁴²⁷ Sovyetler Birliği bu tavrıyla Türkiye ile olan sorunlarını müttefiklerinden ayrı olarak tek başına çözümlenmek istediğini ortaya koymuş oldu.⁴²⁸

⁴²¹ Erkin, **a.g.e.**, s.238-239; Uran, **a.g.e.**, s.418.

⁴²² Yel, **a.g.e.**, s.161.

⁴²³ Hasanlı, **a.g.e.**, s.107; Weisband, **a.g.e.**, s.332; **Ayın Tarihi**, Haziran 1944, S.127, s.6.

⁴²⁴ Tasviriefkâr, “Verdiğimiz Kararlar Harici Siyasetimizin Müstakil İcaplarından Mülhemdir”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1944, S.127, s.27-29.

⁴²⁵ Nadir Nadi, “Başvekilin Tekrarladığı Hakikat”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1944, S.127, s.29-30.

⁴²⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.243.

⁴²⁷ Weisband, **a.g.e.**, s.279.

⁴²⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.650.

Türkiye İngiltere ve Amerika'dan savaş sonrasında yapılacak olan barış konferansında tam bir müttefik olarak muamele göreceğine dair güvence aldıktan sonra 2 Ağustos 1944'te Almanya ile olan ilişkilerini kestiğini açıkladı. Ağustos'ta 1251 kişilik bir İngiliz radar uzmanı heyetinin Türkiye'ye gelmesini kabul etti. Böylece müttefikler ile askeri işbirliğine başlamış oldu. Aynı dönemde Sovyetler Birliği ile ilişkiler ise gittikçe gerginleşmekteydi. Sovyetlerin Balkanlar'daki girişimleri Türkiye'yi endişeye sevk etti. Türk hükûmeti her ihtimali göz önüne alarak bazı tedbirler aldı.⁴²⁹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırıp saldırmayacağı hususunda bazı yorumlar basına yansıdı. Hüseyin Cahit Yalçın, Sovyetler Birliği'nin Amerika ve İngiltere'nin bilgisi dahilinde Bulgaristan'a girdiğini dolayısıyla endişeye şu anda yer olmadığını ancak Sovyetler Birliği'nin müttefiklerini ikinci derecede bırakarak bölgedeki nüfuzunu artırmak istemesi halinde olayın şeklinin değişeceğini savundu. Türkiye'nin gelişmelerden endişe ettiğini ileri sürdü.⁴³⁰ Yalçın, bir başka yazısında ise Boğazlara tek başına sahip olmanın bir öneminin olmadığını, ancak Ege Adaları'na sahip olduğunda Sovyetler Birliği'nin güneye inme politikasının gerçekleşebileceğini iddia etti. Yalçın, böyle bir gelişmeye hiç kimsenin izin vermeyeceğini belirterek Sovyetler Birliği'nin böyle bir adım atmayacağını ileri sürdü.⁴³¹ Necmettin Sadak ise Balkanlar'ın hem Sovyetler Birliği hem de İngiltere'nin menfaatleri açısından aynı öneme sahip olduğunu belirterek Sovyetler Birliği'nin Yunanistan ve Türkiye'nin İngiliz menfaatleri açısından önemini bildiğinden İngiliz çıkarlarına zarar verecek adımlar atmaktan çekineceğini savundu.⁴³²

Türkiye bir yandan Dumbarton Oaks Konferansı'nın aldığı kararlar ile ilgilenirken diğer yandan da müttefikler ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu. İngiltere'nin isteği üzerine Türkiye 30 Aralık 1944'te Japonya ile olan ilişkilerini kestiğini açıkladı. Birkaç gün sonra da Türkiye Sovyetler Birliği'ne savaş malzemesi taşıyan gemilerin Boğazlardan geçişine izin verdi.⁴³³

⁴²⁹ 39 ilde gece karartmaları yapılmaya başlandı. Saldırıya uğrama ihtimaline karşı çıkarılan 4654 sayılı kanun ile 16-60 yaş arasındaki erkekler ve 20-45 yaş arasındaki kadınlar hizmetle yükümlü tutuldular. Jaeschke, **a.g.e.**, s.106.

⁴³⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye'de sükûn ve endişe", **Ayın Tarihi**, Eylül 1945, S.130, s.78-79.

⁴³¹ **Ayın Tarihi**, Hüseyin Cahit Yalçın, "Harbin tesbit ettiği hakikatlardan; Boğazlar-Türkiye-Yunanistan.", Eylül 1944, S.130, s.80-81.

⁴³² Necmettin Sadak, "Moskova konuşmaları, Balkan meselesi ve Türkiye.", **Ayın Tarihi**, Birinciteşrin 1944, S.131, s.40-42.

⁴³³ Weisband, **a.g.e.**, s.370-373.

1.2.1.4 Türkiye'nin Uluslararası Alanda Yalnız Kalması ve Müttefiklere Yanaşma Politikası İzlemesi

4-11 Şubat 1945'te Yalta Konferansı yapıldı. Savaş henüz bitmemiş olmasına rağmen müttefikler savaşı kazanacakları inancıyla savaş sonrası dünyaya yön verecek kararları görüştüler.⁴³⁴ Burada Türkiye iki sebeple gündeme geldi. Bunlardan birincisi; Boğazlar meselesi, ikincisi ise San Fransisco Konferansı'na çağrılıp çağrılmayacağı hususuydu.

8 Şubat'ta konferansta Sovyetler Birliği adına konuşan Stalin, Türkiye'nin savaş sırasında izlediği dış politikayı eleştirerek, savaş boyunca iki taraf arasında gidip geldiğini galip tarafın çıkarları üzerine spekülâsyon yaptığını söyledi. Churchill, Stalin'in fikirlerini desteklemedi. Türkiye'nin savaşa fiilen katılmamış olmakla beraber, savaş boyunca müttefiklerle ilişkilerini dostça sürdürdüğünü belirtti.⁴³⁵ Amerikada İngiltere'nin fikrine destek verdi. Her iki ülke Türkiye'nin San Fransisco Konferansı'na katılması fikrini desteklediler. Sovyetler bu duruma sıcak bakmamakla beraber konferans sonunda bu isteği kabul etmek zorunda kaldı.⁴³⁶ Alınan ortak karara göre; 1 Mart 1945'e kadar mihver devletlere savaş açan ülkeler konferansa katılabilecekti.

Yalta Konferansı'nda Boğazlar Meselesi resmi olarak 10 Şubat'taki oturumda gündeme geldi. Stalin, 10 Şubat'taki konuşmasında, Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarına uygun olmadığı için değiştirilmesini istedi. Stalin'e göre: Montreux, Milletler Cemiyeti'ne bağlı olarak yapılmıştı. Ayrıca anlaşmanın yapıldığı sırada İngiltere ve Sovyetlerin arası kötüydü ve bu anlaşmada Japonya da taraf idi.⁴³⁷ İngiltere adına konuşan Churchill, geçen sonbaharda Moskova'da iken Mareşal Stalin'in kendilerine Boğazlar konusundan bahsettiğini söyledi. İngiltere'nin anlaşmanın revize edilmesine sempati ile baktığını ancak bu konuda Moskova'nın kendilerine -daha önce konuşulduğu gibi- görüş ve isteklerini iletmediklerini belirtti. Churchill, bu hususta Türkiye'nin bilgilendirilmesinin ve hatta toprak bütünlüğünün garanti edildiğinin belirtilmesinin uygun olacağını ifade etti. Amerikan Başkanı Roosevelt'de bu fikirlere katıldığını belirtti.⁴³⁸ Amerika'nın bu konudaki temel görüşü yapılacak değişikliğin

⁴³⁴ Turan, **a.g.e.**, s.248.

⁴³⁵ Hasanlı, **a.g.e.**, s.126.

⁴³⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.244.

⁴³⁷ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkiler (1920-1953)**, Ankara, TTK, 1991, s.272.

⁴³⁸ Erkin, **a.g.e.**, s.267; Hasanlı, **a.g.e.**, s.129; Karpat, **a.g.e.**, s.283; Akşin, **a.g.e.**, s.222.

kesinlikle Montreux Sözleşmesi'nin özüne sadık kalınarak küçük yenilikler ile sınırlı olmasıydı.⁴³⁹ Amerika'ya göre; *"Boğazlar rejiminde yapılacak kapsamlı bir değişiklik, Türk hâkimiyetini ihlal edip Balkanlar veyakındağı'daki politik ve stratejik dengeyi, ters yönde etkiler. Türkiye, Boğazların iyi bir bekçisidir."*⁴⁴⁰

Konferans sonunda üç ülke Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan protokolün 14. maddesi, Montreux Sözleşmesi ve Boğazlar ile ilgilidir. Bu maddede dışişleri bakanlarının Londra'da yapacakları toplantıda Sovyetler Birliği'nin Montreux Sözleşmesi ile ilgili olarak ileri süreceği teklifleri inceleyerek sonucu hükûmetlerine ve ardından Türkiye'ye bildirecekleri belirtilmekteydi.⁴⁴¹

Konferans'ta alınan kararlardan Türkiye'yi doğrudan olmamakla birlikte, ilgilendiren bir başka mesele de Balkan uluslarının geleceğiyle ilgiliydi. İngiltere Konferansa *"Kurtarılan Avrupa Üzerine Deklarasyon"* başlığı altında bir belge sundu. Üç Büyüklerin imzaladığı bu belgeye göre kurtarılan ülkelerin siyasi ve ekonomik sorunları demokratik yöntemlerle çözülecekti.⁴⁴²

20 Şubat 1945'te İngiltere Türkiye'ye bir muhtıra vererek 25 Nisan 1945'te Sanfransisco'da yapılacak olan barış konferansına katılmak için 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirdi. Aynı gün İnönü'nün başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında mesele görüşülerek, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesine karar verildi. 5 Mart'a kadar tatilde olan Meclis olağanüstü toplantıya çağrıldı. 23 Şubat'ta toplanan Meclis, kararı onayladı.⁴⁴³ Türkiye her iki ülkeye savaş ilan etti.⁴⁴⁴ Bunun üzerine 27 Şubat 1945'te Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzaladı. 5 Mart 1945'te de Sanfransisco Konferansı'na davet edildi.⁴⁴⁵ Böylece Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurucu üyesi oldu.

Çok geçmeden Mart 1945'te meydana gelen bir gelişme Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasını derinden etkiledi. 19 Mart 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı

⁴³⁹ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991, s.125.

⁴⁴⁰ Gürün, **a.g.e.**, s.272.

⁴⁴¹ Gürün, **a.g.e.**, s.273.

⁴⁴² Weisband, **a.g.e.**, s.376.

⁴⁴³ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, c.1, Yay. Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, YKY, 2001, s.424.

⁴⁴⁴ Erkin, **a.g.e.**, s.245; Hasanlı, **a.g.e.**, s.130-131; Karakaş, **a.g.e.**, s.45.

⁴⁴⁵ Erkin, **a.y.**; Uran, **a.g.e.**, s.382.

Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabulü sırasında günün şartlarına ve savaş sonrası meydana gelen değişikliklere uymadığı için 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık anlaşmasını tek taraflı olarak feshettiklerini bildirdi.⁴⁴⁶ Türkiye daha sonra anlaşmanın günün şartlarına uygun olarak yenilenmesi için ne zaman müzakerelerde bulunulacağı hususunda Moskova'nın ne düşündüğünü sık sık bu ülkenin Büyükelçiliğine sormasına rağmen net bir cevap alamadı. Ankara hükümeti kendince anlaşmayı yenileyebilmek için bir sözleşme taslağı hazırladı. Büyükelçimiz Selim Sarper, Molotov'u ziyaret ederek yeni sözleşmeyle ilgili görüş alışverişinde bulunmak istedi. 7 Haziran 1945 tarihli görüşmede Molotov, büyükelçimize Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin bir bedel ödemesi gerektiğini ifade etti. Bu girişten sonra Molotov, Türkiye'nin Sovyetler lehine sınırda düzenleme yapılmasına razı olması gerektiğini ve bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'ye bırakılmış olan Kars ve Ardahan'ın iade edilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Akdeniz'den Sovyet Rusya'ya yönelebilecek bir saldırıya karşı Boğazlarda kendilerine üs verilmesini istedi. Bu talepler Selim Sarper tarafından geri çevrildi.⁴⁴⁷

Türkiye bu istekler karşısında zor durumda kaldı. Müttefikler savaşın kazanılmasında Sovyetlerin rolünü takdir ediyorlardı. Türkiye ise kendi menfaatleri için savaş dışı kalmıştı. Başka bir deyişle müttefiklerin galibiyetinde payı yoktu. Doğal olarak Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında yalnızdı.⁴⁴⁸ Ancak galip devletlerin desteğini kazanmaktan başka çare yoktu. Nitekim Türkiye, bundan sonraki süreçte Amerika ve İngiltere'nin desteğini kazanmak için büyük bir çaba sarf etmeye başladı.

25 Nisan-26 Haziran 1945'te San Fransisco Konferansı yapıldı. Yaklaşık iki ay süren konferansta Birleşmiş Milletler Anayasası ile Uluslararası Adalet Divanı'nın statüsünü belirleyen metinler hazırlandı. Birleşmiş Milletler Anayasası'nda teşkilata katılabilmek için demokratik bir rejime sahip olunması gerektiğinden bahsediyordu. Fakat Türkiye'de demokratik bir yönetim yoktu. Türkiye burada İngiltere ve Amerika'ya

⁴⁴⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.246; Lewis, **a.g.e.**, s.301; Uran, **a.g.e.**, s.424-425.

⁴⁴⁷ Erkin, **a.g.e.**, s.253; Karpat, **a.g.e.**, s.283; Akşin, **a.g.e.**, s.222; Aslında Sovyet Rusya'nın bu talepleri birdenbire ortaya çıkmamıştı. Ocak 1942'de Politbüro "Asya ve Avrupa ülkeleri ve Dünya'nın diğer bölgelerinde savaş sonrası devlet düzenlerinin tesisi projesi" ile ilgili çalışacak bir komisyon kurulmasına karar verdi. Komisyon üç çalışma grubundan ibaretti. Komisyonun hazırladığı raporlar doğrultusunda Sovyet Rusya, Türkiye ile olan ilişkilerine yön verecekti. Hasanlı, **a.g.e.**, s.101.

⁴⁴⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.281; Akşin, **a.g.e.**, s.221; Hasanlı, **a.g.e.**, s.141.

demokratik bir yönetime geçileceğine dair güvence verdi.⁴⁴⁹ Nitekim konferans sürerken İsmet İnönü 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmasında

*“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha büyük ölçüde hüküm sürecektir.”*⁴⁵⁰

demek suretiyle demokratik hayata geçileceğinin ipuçlarını verdi.

1.2.2 Savaşın Sona Ermesi ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları

29 Nisan 1945'te İtalya teslim oldu. 30 Nisan'da Hitler intihar etti. 2 Mayıs'ta Almanya teslim oldu. 2 Eylül 1945'te ise Japonya teslim belgesini imzaladı. Böylece savaş tamamen sona erdi. Türkiye sıcak savaşa girmeden bu süreci atlatan nadir Avrupa ülkelerinden biri oldu. Ancak İkinci Dünya Savaşı iç ve dış politikada Türkiye'yi derinden etkiledi.

İnönü'yü, savaş boyunca bazı çevreler “çekingenlik” veya “korkaklık” ile suçlasalar da izlediği dış politika ile İnön, savaş dışı kalmayı başardı. Yakın çevresi, İnönü'nün savaş boyunca izlediği politikayı “orijinal” olarak nitelemekte ve şöyle demektedir:

*“1939'dan 1944 başlarına kadar daima iki kuvvet karşı karşıya kalmıştır. Bunlar müttefikler ile mihver devletleridir. Bu devrede savaşın talihî bazen ona bazen buna gülmüştür. Ama her ikisi de Türkiye çapındaki bir memleketi perişan edecek güce daima sahip olmuşlardır. İki tarafta zaman zaman Türkiye üzerinde, onu kendi kamplarına çekmek maksadıyla baskı tecrübelerine girişmişlerdir. Almanya el kesesinden vaatlerde bulunmuştur. İngiltere Başbakanı Churchill ise Adana'ya kadar gelmiş, sonra Roosevelt ile birlikte İnönü'yü Kahire'ye celb etmiştir.”*⁴⁵¹

Savaştan sonra Türkiye, içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmak, Sovyetler Birliğine karşı topraklarının bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak, ekonomik yardım alabilmek için savaştan güçlü bir devlet olarak çıkan Amerika ile yakınlaşma ihtiyacı

⁴⁴⁹ Tuncer, **a.g.e.**, s.163.

⁴⁵⁰ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1945, S.138, s.51-53.

⁴⁵¹ Toker, **a.g.e.**, s.33.

duydu. Ancak bu sebeplerin en önemlisi Sovyet Rusya ile olan gerilimdi ve bu gerilim Türk-Amerikan yakınlaşmasına vesile oldu.⁴⁵²

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde Potsdam konferansı yapıldı. Konferans, savaş sonunda nihai kararların alınacağı yer olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Müzakereler sırasında Polonya, Almanya, Japonya'nın geleceği ile savaş tazminatı gibi konular görüşüldü.⁴⁵³ Türkiye, resmi olarak Konferansa katılmamış olmasına rağmen, 22 Temmuz tarihli oturumda Sovyetler Birliği Boğazlar ile ilgili isteklerini gündeme getirerek konuyu uluslararası alana taşımış oldu.⁴⁵⁴ Moskova adına konuşan Molotov, Türkiye'den isteklerini dile getirdi. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1921 Moskova Anlaşması ile Sovyet Ermenistan'ı ve Sovyet Gürcistan'ından koparıldığını iddia ettiği toprakların iade edilmesini istiyordu.⁴⁵⁵ Ayrıca Montreux Sözleşmesi'nin⁴⁵⁶ günün şartlarına göre değiştirilerek boğazları Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin birlikte yönetmesini ve boğazlarda Türk askeri üslerine ilaveten Sovyet askeri üslerinin de kurulmasını talep etti.⁴⁵⁷ Truman konuyla ilgili olarak, kendilerinin Sözleşme'nin tadilinden yana olduğunu ve su yollarının ulaşımına tamamen açık olması gerektiğini savundu. Churchill ise, savaş ve barış zamanlarında tüm savaş ve barış gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesi gerektiği fikrini desteklediklerini ifade etti.⁴⁵⁸

Konferansın 24 Temmuz tarihli oturumunda konu yeniden ele alındı. Truman, Boğazlar ile Tuna ve Ren nehirlerinden geçişin birlikte ele alınmasını istedi. Stalin bu fikre tepki göstererek, *"Görüşlerimiz bu derece değişik olduğuna göre korkarım Boğazlar konusunda bir mutabakata varamayacağız. Belki bu konuyu erteleyip gündemin müteakip maddesine geçmek iyi olacaktır."* dedi.⁴⁵⁹ Konferansta konuyla ilgili tartışmalar sürmesine rağmen net bir karar çıkmadı. 2 Ağustos'ta imzalanan

⁴⁵² Murat Özata, **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Kuruluş Serüveni**, İstanbul, Akademi Titez Yayınları, 2014, s.120.

⁴⁵³ Türkiye'nin temsilci bulundurmadığı bu konferansta Amerika'yı Roosevelt'in ölümüyle yerine geçen Yardımcısı Truman temsil etti. Temmuz sonundan itibaren İngiltere'yi ise Churchill'in yerine Clement Attle temsil etti. Yel, **a.g.e.**, s.172.

⁴⁵⁴ Hasanlı, **a.g.e.**, s.173.

⁴⁵⁵ Özata, **a.g.e.**, s.117.

⁴⁵⁶ Montreux Sözleşmesinin metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.511-526; **Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename**, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1936.

⁴⁵⁷ Gürün, **a.g.e.**, s.293-294; Özata, **a.g.e.**, s.117.

⁴⁵⁸ Gürün, **a.g.e.**, s.295.

⁴⁵⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.296.

bildiride konuyla ilgili olarak şöyle bir karar alındı: “3 hükümet Boğazlarla ilgili olan Montreux’de imzalanmış Sözleşmenin günün şartlarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul etmişlerdir. Müteakip adım olarak 3 Hükümetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür.”⁴⁶⁰ Böylece konferans sona erdi.

Görüldüğü gibi Sovyetler Yalta’daki taleplerine burada Kars ve Ardahan’ı da eklemişti. Truman Uzak Doğu’da hala devam eden savaşa Sovyetler Birliği’ni de dâhil etmek istiyordu. Çünkü savaşın bütün yükü ülkesinin üzerindeydi. Truman Sovyetlerin klasik Rus politikasını yani “güneye inme” hayalini gerçekleştirmek amacıyla olduklarının farkındaydı. Ancak Sovyet isteklerine tepki koyması halinde onu Japonya’ya karşı savaşa sokması mümkün görünmüyordu. Bu yüzden Sovyetlerin isteklerine karşı ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Hatta toprak talepleriyle ilgili olarak bunun her iki ülkeyi ilgilendirdiğini belirtti.⁴⁶¹ Gerçekte savaşın sonlarından itibaren özellikle Yalta Konferansı’ndan sonra müttefikler arasında ayrılıkların belirginleştiğini daha önce kaydetmiştik. Akdeniz civarının Anglo-Sakson ikilisinden İngiltere’nin hâkimiyet alanına girdiğini de belirtmiştik. Dolayısıyla Sovyetlerin Türkiye’den isteklerini elde etmesini istemezdi. Ancak, Amerika kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmek durumundaydı.

Türkiye Potsdam’daki Monreux Sözleşmesinde tadilat yapılması fikrini prensip olarak kabul etti. Amerika’nın da değişiklikten yana olduğunu ve Boğazların yönetiminde söz sahibi olmak istediği de net bir şekilde anlaşıldı. Yalta Konferansı’ndan farklı olarak Sovyetler burada Boğazlardan üs istemekteydi. İngiltere ve Amerika ise savaşta ve barışta Sovyet ticaret gemilerine boğazlardan geçiş serbestisine sahip olmasını ve bu hakkın üç büyük devlet ile diğer ilgili devletler tarafından güvence altına alınmasını önerdi. Böylece Sovyetlerin Boğazlarda üs istemesine gerek kalmayacaktı. Fakat burada taraflar ortak bir karar alamadılar. Görüşlerini ayrı ayrı Türkiye’ye bildirmelerine karar verildi. İngiltere Konferanstan sonra Sovyet Hükümeti’ne şu tebliğde bulundu:

⁴⁶⁰ Gürün, **a.g.e.**, s.297-298; Erkin, **a.g.e.**, s.268-269.

⁴⁶¹ R. Melih Aktaş, 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 1998, s.15.

“1) Yalta’da yapılan vaatlere aykırı olarak Moskova’nın iki müttefik hükûmete bilgi vermeksizin Türkiye’den Montreux Sözleşmesi’nin değiştirilmesi hakkında taleplerde bulunulduğu hayretle öğrenilmiştir.

2) Bu tarz talepler tek taraflı olarak ortaya atılamaz.

3) Toprak talepleri bundan böyle Birleşmiş Milletler yasa ve teşkilatının yetkisine tabi olup bu bakımdan bütün üyeleri ilgilendirir.”⁴⁶²

Üç ülke Dışişleri Bakanları, 11 Eylül 1945’te Londra’da bir araya geldiler. Ancak görüşmelerden sonuç alınamadı. 25 Eylül’de Amerika’nın Ankara Büyükelçisi ülkesinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir raporda iki ülke arasındaki sorunun Boğazlar meselesi olmadığı, Sovyetlerin asıl amacının Türkiye’deki rejimi değiştirmek olduğunu iddia etti.⁴⁶³ Bu bilgi Amerika için oldukça rahatsızlık vericiydi. Bu sırada elini kolunu bağlayan Uzak Doğu savaşının bitmiş olmasının verdiği rahatlıkla Amerika 2 Kasım’da kendi görüşlerini Türkiye’ye bir nota ile bildirdi. Notanın Boğazlar ile ilgili kısımları şöyledir:

“1-Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olacaktır.

2-Boğazlar her zaman Karadeniz’e kıyısı olan Devletlerin harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.

3-Barış esnasında müşterek mutabakat yolu ile tespit edilecek sınırlı bir tonaj dışında, Boğazlar Karadeniz’de kıyısı olmayan olmayan devletlerin harp gemilerine, sahil sahibi devletlerin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında kapalı tutulmalıdır.

4-Sözleşmede, Milletler Cemiyeti Sistemi yerine Birleşmiş Milletler Sisteminin ikamesi ve akid devlet olarak Japonya’nın antlaşmadan çıkarılması gibi Montreux rejimini günün icaplarına uydurmağa yönelik bazı değişiklikler yer almalıdır.”

Amerika notada Montreux Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uygun bir şekilde değiştirilmesi için uluslararası bir konferans düzenlenmesini teklif etti ve davet edilmesi durumunda kendisinin de katılacağını belirtti.⁴⁶⁴ Hatta konferansın toplanma tarihi olarak Montreux Sözleşmesi’nin normal gözden geçirme zamanı olan 1946’da yapılmasını teklif etti.⁴⁶⁵ Amerika’dan gelen destek mahiyetindeki bu nota Türkiye’nin biraz olsun rahatlamasına sebep oldu. Notadan anlaşılacağı gibi Amerika, savaş

⁴⁶² Erkin, **a.g.e.**, s.268-269.

⁴⁶³ Aktaş, **a.g.t.**, s.16.

⁴⁶⁴ **Ayın Tarihi**, Kasım 1945, S.144, s.78; Gürün, **a.g.e.**, s.300-301; Hasanlı, **a.g.e.**, s.192.

⁴⁶⁵ Aktaş, **a.g.e.**, s.16-17.

yıllarında Sovyet isteklerine verdiği destekten artık vazgeçmişti. Montreux ile ilgili olarak sadece bazı değişikliklerin yapılması gündemdedir.⁴⁶⁶

Amerika notanın birer örneğini İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne verdi. Sovyetler Birliği, savaş durumunda Karadeniz'deki güvenliğin yalnızca Türkiye'ye verilmesini başka bir deyişle kendisine Boğazlarda üs verilmemesinden dolayı metni hoş karşılamadı. İngiltere ise 21 Kasım'da Türkiye'ye verdiği cevapta Montreux Sözleşmesinin tadiline taraftar olduğunu, Türkiye ve Sovyetler Birliği bu amaçla bir konferans toplanmasını isterlerse kendilerinin buna katılacağını bildirdi.⁴⁶⁷

16-26 Aralık 1945'te Amerikan Dışişleri Bakanı, J. Byrnes'in girişimleriyle Moskova'da dışişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yapıldı. Moskova Zirvesi olarak adlandırılan bu toplantıda Boğazlar konusunda mutabakata varılamadığı gibi taraflar arasındaki görüş ayrılıkları arttı.⁴⁶⁸

Bu dönemde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini gerginleştiren bir başka olay, Rusya Bilimler Akademisi'ne üye sözde iki profesörün Türkiye'nin kuzeydoğusundaki bazı toprakların Gürcü yurdu olduğu şeklindeki iddialarıydı. Bu iddiaları esas alan Sovyet basını, Türkiye'ye karşı büyük bir karalama hareketi başlattı. Sovyet basınına göre; Sovyetler'in Türkiye'den istediği 20.000 kilometrekarelik toprak içeren dokuz bölgenin Gürcü Cumhuriyeti'ne iade edilmesi gerekiyordu. Söz konusu topraklar Karadeniz sahili üzerinden 300 km uzunluğunda bir arazi şeridi olup Trabzon limanını da içine almaktadır.⁴⁶⁹ Bu iddialar Türk kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Ocak 1946'da Basın Kongresi'ne katılan üyelerle yaptığı toplantıda Kars ve Ardahan'ın, Yeşilköy Anlaşması'nda Rusya'nın Osmanlı'dan 1 milyon 410 milyon ruble savaş tazminatı istemesi üzerine tazminat karşılığı olarak bu ülkeye bırakıldığını hatırlattı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından söz konusu topraklarda "*plebisit*" yapıldığını belirterek, yapılan halk oylamasına 87.048 kişinin katıldığını, bunlardan 85.124'ünün Türkiye lehine, 1924'ünün Türkiye aleyhine oy verdiğini ve oylamada 1883 oy ise çekimser olduğunu belirtti. Saraçoğlu, bu şekilde

⁴⁶⁶ Ardından –ileride ele alacağımız gibi- 5 Nisan 1946'da Amerika, Washington'da vefat eden Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini savaş gemisi Missouri ile İstanbul'a gönderdi. Bu uluslararası alanda Türkiye'ye Amerika'nın desteği şeklinde yorumlanacaktı.

⁴⁶⁷ Gürün, **a.g.e.**, s.300-301; **Ayin Tarihi**, Kasım 1945, S.144, s.77.

⁴⁶⁸ Hasanlı, **a.g.e.**, s.196.

⁴⁶⁹ **Ayin Tarihi**, Aralık 1945, S.145, s.151.

Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye bırakıldığını ifade etti.⁴⁷⁰ Başbakan Gürcü profesörlerin Karadeniz kıyılarında vaktiyle yaşayan halkın yaklaşık yarısının Gürcü olduğu şeklindeki iddialara da yer verdi. Bu bölgede Gürcüce konuşmakla beraber kendini Türk kültürüne ve Türk diline sahip sayan insanların olduğunu belirterek bunların Çar ordularından kaçıp Türkiye'ye sığınmış kişiler olduğunu savundu. Ayrıca bu kişilerin mevcudunun Rus basınında iddia edildiği gibi olmadığını, 1935 nüfus sayımına göre söz konusu vatandaşların Türkiye genelindeki mevcudunun 57.325 olduğunu belirtti.⁴⁷¹

Bundan sonraki süreçte Türkiye, Sovyet tehdidi ve topraklarının bütünlüğünü sağlamak için Amerika ile yakınlaşmaya daha fazla önem verecektir. Amerika'da temkinli bir şekilde Türkiye'nin yaklaşma gayretlerine olumlu tepki verdi. Sovyet talepleriyle ilgili olarak Amerika'nın yeni başkanı Truman bir yazısında şöyle demektedir: *"Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar Bölgesini ele geçirmek istediğine artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'dur!' demezsek yeni bir savaş çıkacak."*⁴⁷² Buradanda anlaşılacağı üzere Amerika, Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına karşı Türkiye'yi himaye etme gereği duymaktadır.

İsmet İnönü'nün damadı ve gazeteci Metin Toker, bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu ve İsmet İnönü'nün düşüncelerini şöyle değerlendirmektedir:

*"İsmet Paşa için Kremlin'in Türkiye hakkındaki niyetleri, arzuları meçhul değildi. Bunların gerçekleştirilmesini Sovyetler Birliği müttefiklerinden şüphesiz isteyecekti. Mesele öyle davranmaktı (davranmaktı ki Anglosaksonlar Türkiye'yi feda edemesinler. Türkiye konusundaki bir tavizi kendi kamuoylarına kabul ettirmesinler. Bunun yolu ise, Alman tehlikesi ortadan kalktığına göre Müttefiklerin safında yer almaktı. Tarafsız bir ülke Anglosaksonlarca daha kolay feda olunabilirdi. Buna mukabil resmen kendi saflarındaki bir ülke Ruslara teslim edilemezdi. Unutmamak lazımdır ki Rusların nüfuz sahasında bırakılan bütün ülkeler, şöyle veya böyle, Hitlerin yanında Müttefiklere silah çekmişlerdi. Türkiye bunlardan ayrı bir durumdaydı."*⁴⁷³

⁴⁷⁰ **Ayın Tarihi**, Ocak 1946, S.146, s.35; Akşam, "Başbakanın Rus isteklerine cevabı", 7 Ocak 1946, No.9777, s.1-2.

⁴⁷¹ **Ayın Tarihi**, Ocak 1946, S.146, s.36.

⁴⁷² Haluk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar (1939-1947)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1961, s.69.

⁴⁷³ Toker, **a.g.e.**, s.33.

23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş açan Türkiye, San Francisco Konferansı'na katılma hakkı elde etmişti. Ancak bu konferansta yapılacak olan Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın en önemli özelliği, ülke yönetimlerinde demokrasinin savunulmasıdır. Henüz bitmemiş olan savaşın sebebi olarak Almanya ve İtalya'daki rejimler gösteriliyordu. Bu sebeple demokrasi cephesinde tek partili rejimler hoş görülüyordu. Batı basınında ise Türkiye savaşa girmediği için korkunç bir şekilde eleştiriliyordu. Sovyetler Birliği'nin talepleri karşısında Türkiye'nin Batı'nın desteğini almaktan başka çaresi yoktu. Ayrıca Birleşmiş Milletler Anayasası'nın imzalanması "demokrasi taahhüdü" anlamına geliyordu.⁴⁷⁴ Yani Türkiye artık çok partili hayata geçmek zorundaydı. Bunun farkında olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, batılı ülkelere Türkiye'nin demokrasiye geçeceği şeklinde intibaa vermeye çalıştı. San Francisco Konferansı'na katılan Türk Dışişleri heyetinde bulunan Feridun Cemal Erkin, anılarında Amerika'ya gitmeden önce İnönü ile yaptığı bir görüşmeyi şu şekilde anlatmaktadır:

"... San Fransisco Konferansı dolayısıyla İnönü bana şunları söyledi: Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bize sorabilirler. Böyle bir soruya şu cevabı veriniz. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük bir reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün arzu ettiği gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmek istiyordu. Harbin çeşitli tehlike ve sorunları buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur."⁴⁷⁵

Erkin'in naklettiği bu görüşme Türkiye'nin demokratik ülkelerle yakınlaşma isteğinin, Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişte etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁴⁷⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.128; Tanör, **a.g.e.**, s.337.

⁴⁷⁵ Akandere, **a.g.e.**, s.338-339.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

1945 yılında Türkiye için biri iç politikada diğeri dış politikada olmak üzere iki önemli gelişme meydana geldi. Dış politikada Türkiye, Amerika ile ciddi bir yakınlaşma içine girdi. İç politikada ise çok partili hayata geçildi. Bu iki önemli gelişmeyi elbette birbirinden bağımsız değerlendiremeyiz. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, verdiği bir davette iç ve dış politikanın birbiriyle olan ilişkisi hakkında şöyle demektedir: *“Ben uzun deneyimlerinde şunu görmüşümdür: hiçbir dış sorunu iç sorunlarla karıştırmadan ve hiçbir iç sorunu da dış sorunlarla karıştırmaksızın çözümlendiğimi bilmiyorum. Biri mutlaka diğeri etkiler.”*¹ O halde çok partili hayata geçiş sürecini doğru değerlendirebilmek için öncelikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen gelişmeleri incelemek yerinde olacaktır.

2.1 Çok Partili Hayata Geçerken Türkiye'nin İzlediği Dış Politika

İkinci Dünya Savaşı müttefiklerin galibiyeti ile sonuçlanmıştı. Savaşa fiili olarak sonradan katılan ve savaşın kaderini belirleyen Amerika savaştan büyük bir dünya gücü olarak çıkmıştı. Amerika'nın başını çektiği batılı ülkeler savaşın sebebi olarak tek partili totaliter rejimleri görüyorlardı. Onlara göre yeni bir dünya savaşının çıkmaması için totaliter rejimlere son verilmeli ve demokratik rejimler olabildiğince hâkim kılınmalıydı.

Savaşın sonlarına doğru müttefiklerin kendi içlerinde birbirleriyle menfaat çatışması içine girdiler. Bir yanda demokrasi cephesi diğeri yanda komünist Rusya... Her iki taraf da savaş sonrasında kendi rejimlerini dünyada hâkim kılmak istiyordu. Türkiye savaş yıllarında Sovyet tehdidine karşı İngiltere ve Amerika ile ilişkilerini sıkı tutmaya çalışmıştı. Sovyetler Birliği ile savaş yılları boyunca gerilen ilişkilerimiz, 1945'te kopma noktasına geldi. Haziran 1945'te Sovyetler Birliği Dış İşleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e süresi 7 Kasım 1945'te dolacak olan dostluk anlaşmasının yenilenmesi için

¹ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s.752.

kendilerinin bazı şartlarının olduğunu bildirdi.² O günün şartları gereği Amerika ve İngiltere Sovyetlerin bu isteklerine tepkisiz kaldılar. Bununla beraber Türkiye'yi kaybetmek istemeyen Amerika, Türkiye'ye Sovyet isteklerine karşı kararlı bir yol izlemesini önerdi. Bundan güç alan Türkiye kibar bir dille Sovyet isteklerini reddetti. Geline nokta Türkiye'nin başta Amerika olmak üzere Batılı devletlere her zamankinden çok ihtiyacı vardı. Bu dönemde Amerika ile Sovyetler Birliği arasında Avrupa'da ciddi bir rejim kavgası vardı. Özellikle Balkanlarda her iki taraf da kendi rejimini yaymak istiyordu. Bu, Sovyetlerin güneye inme politikasının gerçekleşmesi için çok önemliydi. Amerika ise Sovyetlerin bu amacına ulaşamaması için yoğun çaba sarf etmekteydi. Bu yüzden Türkiye, Amerika için jeopolitik açıdan önemliydi. İşte böyle bir ortamda Türkiye, mevcut durumu fırsata çevirerek Sovyet isteklerine ve tehdidine karşı Amerika'nın desteğini kazanmalıydı. Bunun için atılacak en önemli adım, çok partili hayata geçmek ve bu konuda batılı devletleri bilgilendirmektir. Nitekim San Francisco'ya giden Türk heyeti bu hususta demokrasi cephesine vaatte bulundu. Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu da her fırsatta Türkiye'de demokrasiye geçileceğinden bahsederek batılı ülkelere mesaj gönderiyorlardı.³

Nisan 1945'te San Francisco Konferansına Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucu üyesi olarak katılan ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylayan Türkiye, demokratik idealleri kabul etmiş oldu. Söz konusu Anayasa'nın 20. maddesi tek partili rejimler ile bağdaşmıyordu.⁴ Bu durum Türkiye'yi çok partili hayata geçmek zorunda bırakmaktaydı.

San Francisco Konferansı'ndan sonra Amerikan başkanı Roosevelt'in yayınladığı ve insanlığı açlık, işsizlik, söz ve düşünce özgürlüğü yoksunluğu gibi dört büyük felaketten koruyacağı şeklindeki düşünce pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de aydınlar ve gazeteciler tarafından heyecanla karşılandı.⁵

Müttefiklerin savaşta üstün duruma geçmeleriyle Türkiye'de baskı ve sansür nispeten azalmış, bu durum da basın ve düşünce hayatının da nisbi bir özgürlüğe sebep olmuştu. Savaş sonrasında düşünce ve ifade özgürlüğü her geçen gün biraz daha

² Bkz. Bölüm: I, s.112.

³ R. Melih Aktaş, 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 1998, s.21.

⁴ Aktaş, a.g.t., s.20.

⁵ Sabiha Sertel, **Roman Gibi: (Anılar)**, İstanbul, Ant Yayınları, t.y., s.294.

artmaya başladı. Basında Vatan ve Tan gazeteleri demokratik gelişmeleri ve bu doğrultuda yeni bir parti kurulması fikrini desteklediler. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesinde ise Falih Rıfkı Atay, adı geçen gazetelerde yer alan, San Francisco Konferansı kararları doğrultusunda Türkiye'de insan hakları ile ilgili değişiklikler yapılması gerektiği şeklindeki fikirlere karşı çıktı. Ona göre Türkiye'de var olan kurum veyasalar irtica ve anarşi ile mücadele etmek için kurulmuştu. Aynı doğrultuda CHP Milletvekili ve Vakit gazetesi yazarı Asım Us da yeni parti kurulmasını önerenlerin, bu ülkenin dağılmasını yok olmasını isteyenler olduğunu iddia etti.⁶

1946 yılı Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi yönünden oldukça önemli gelişmelere sahne oldu. Bu gelişmelerin ilki Missouri zırhlısının Türkiye'ye gelmesidir.

11 Kasım 1944'te Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün, görevi başında hayatını kaybetti. Vefat eden elçilerin cenazelerinin zırhlı bir gemiyle ülkelerine gönderilmesi diplomatik bir nezakettir. Ancak savaş henüz bitmemişti. Bu yüzden Ertegün'ün naaşı hemen teslim edilemedi.⁷

1946'ya gelindiğinde Amerika, Sovyetler Birliği'nin dünyada yayılışına tepki duyduğunu göstermek için Ertegün'ün cenazesinin Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye gönderilmesine karar verdi. Dahası Missouri, Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a verdiği önemin bir göstergesi olarak Marmara Denizi'nde bir müddet kalacaktı. İngiltere Başbakanı Winston Churchill "*demir perde*" konuşmasını yaptığı gün yani 5 Mart 1946'da Amerika Missouri'nin Türkiye'yi ziyaret edeceğini açıkladı.⁸ Missouri zırhlısı, Providence adlı kruvazör ve Power adlı destroyerin eşliğinde 5 Nisan 1946'da İstanbul'a geldi.⁹ Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den taleplerde bulunduğu, Balkanlar'da demokrasi-komünizm çekişmesinin yaşandığı ve bu doğrultuda Yunanistan'da komünist gerillaların aktif olduğu, İran krizinin sürdüğü bir dönemde Missouri'nin Türkiye'ye gelmesi elbette ki sadece sıradan diplomatik bir ziyaret olarak değerlendirilemezdi. Bu gelişme Amerikan dışişleri bakanı Byrnes'in Sovyet yayılmacılığına karşı Amerika'nın büyük bir güç gibi davranması gerektiği şeklindeki

⁶ Sertel, **a.g.e.**, s.295.

⁷ "Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısı getirecek", **Akşam**, 7 Mart 1946, S.9636, s.1.

⁸ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.231.

⁹ "Missouri İstanbul'da", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946, S.7770,s.1-3

fikri ile ifadesini bulmaktadır.¹⁰ Ertegün'ün cenazesini getiren geminin Missouri olması da tesadüf olmasa gerek... Missouri zırhlısı, İkinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu 2 Eylül 1945 tarihli anlaşmanın imzalandığı gemidir. Ayrıca o dönemin en büyük savaş gemisi olma özelliğine sahiptir.¹¹

Missouri'nin İstanbul'a gelmesinden bir gün sonra Amerikan Başkanı Truman yaptığı bir konuşmada Yakın ve Orta Doğu'nun sahip olduğu yer altı kaynakları bakımından önemli bir bölge olduğunu, ancak bölge halkının ülkelerini koruyabilecek güce sahip olmadıklarını ileri sürdü. Bu durumun büyük devletlerin bölgeyi ele geçirmek için bir rekabet alanı olarak görmelerine sebep olduğunu savundu. Truman bu sebeple bölgede her an büyük bir savaşın çıkabileceğine iddia etti.¹²

Missouri'nin Türkiye'ye geleceği haberi Türk basınında ve dünya basınında büyük yankı uyandırdı. Asım Us, köşesinde böyle büyük bir geminin gönderilmesinin, Amerika'nın Türkiye'ye verdiği önemin bir göstergesi olduğunu ileri sürdü.¹³ İngiliz Evening Standard gazetesi, Ertegün'ün nâşının teslim edilmesi için böyle büyük bir geminin seçilmesinin Washington çevrelerinde bile hayretle karşılandığını yazdı.¹⁴

İstanbul'da Missouri zırhlısı ile gelecek misafirlerin ağırlanması için büyük hazırlıklar yapıldı. Sokak ve caddeler temizlendi. Misafirlerin ziyaret edeceği yerlerdeki eski binalar onarıldı, boyasız binalar boyandı. Halka Amerikalı misafirlere nasıl davranmaları gerektiği konusunda eğitim verildi. Missouri'nin Türkiye'deki heyecanlı bekleyişi ve dünyada uyandırdığı şaşkınlık Türk basınında geniş yer buldu. 4 Nisan 1946 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir karikatür söz konusu durumu oldukça iyi bir şekilde yansıtmaktadır. (Karikatür 2-1: Cumhuriyet, 4 Nisan 1946).

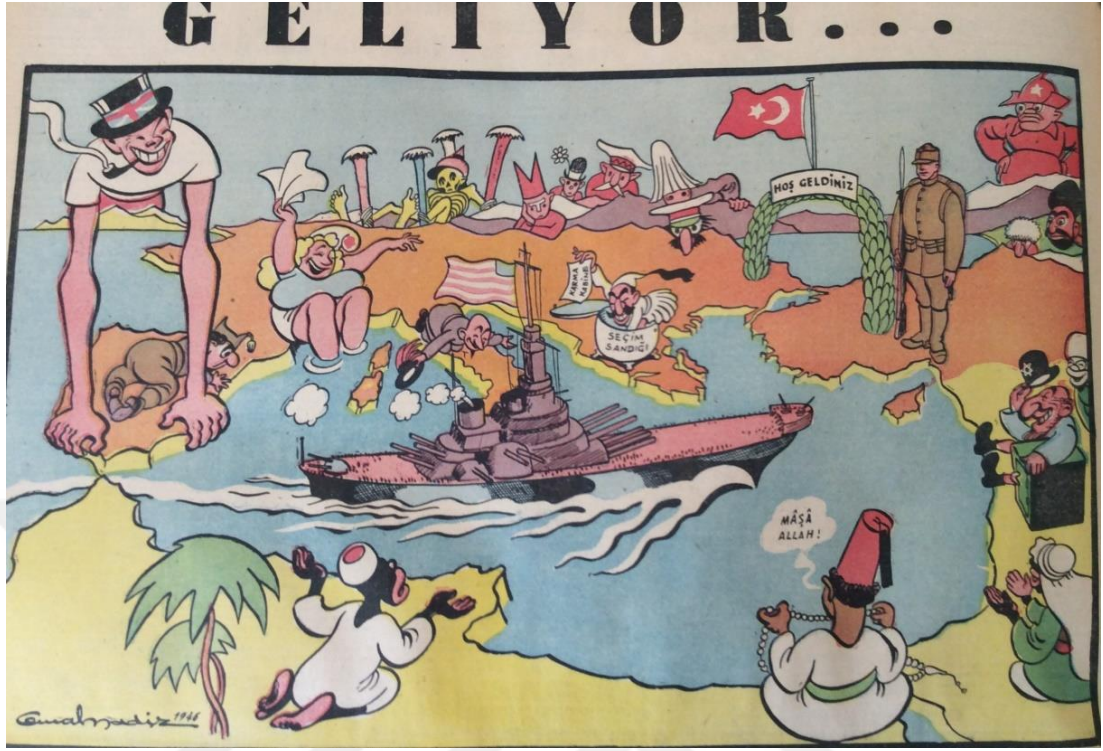
¹⁰ Karakaş, **a.g.e.**, s.231.

¹¹ Karakaş, **a.g.e.**, s.233.

¹² 2014 Murat Özata, **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Kuruluş Serüveni**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

¹³ Asım Us, "Amerikan filosunun limanlarımızı ziyareti...", **Ayın Tarihi**, Mart 1946, S.148, s.46-47.

¹⁴ **Ayın Tarihi**, Mart 1946, S.148, s.34.

Karikatür 2-1: Cumhuriyet, 4 Nisan 1946

5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Missouri, kalabalık bir topluluk tarafından karşılandı. Missouri bir cenaze getirmesine rağmen bir yas havasıyla değil daha çok sevinç gösterileriyle karşıladı. Halk Missouri ve ona eşlik eden gemilere büyük ilgi gösterdi. Davetiye ile halkın gemileri ziyaretine izin verildi.¹⁵

Missouri, getirdiği misafirler bakımından da büyük öneme sahipti. Amerikan Başkanı Truman'ın özel temsilcisi B. Alexander Weddel, Amerika'nın Avrupa'daki Deniz Kuvvetleri Başkomutanı Amiral Hevitt, Akdeniz'deki Amerikan Deniz Kuvvetleri Komutanı Tümamiral James, Hevitt ve James'in Kurmay Başkanı Tuğamiral Sharlley gibi önemli isimler geminin yolcuları arasındaydı.¹⁶ Gemide pek çok gazeteci de bulunuyordu. Bunlardan Daily Telegraph gazetesi muhabiri, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir röportaj yaptı. Saraçoğlu, Missouri'nin gelmesini Amerika'nın Balkanlar'da meydana gelen olaylara karşı ilgisiz olmadığını göstermesi bakımından önemli olduğunu savundu. Saraçoğlu, Türk iç siyaseti hakkında da bilgi verdi. Türkiye'de yeni siyasi partilerin kurulmuş olduğunu, demokratik hayat için gerekli

¹⁵ "Missori İstanbul'da", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1946, S.7771, s.1-3.

¹⁶ **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.52.

kanunların çıkarılacağını ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliğin ardından seçimlere gidileceğini belirtti.¹⁷

Amerikalı misafirlerden önemli isimler ve gazeteciler, temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya doğru hareket ettiler. Türk ve Amerikan bayraklarıyla süslenmiş olan bir tren ile gelen Amerikalı misafirleri, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığındaki bir heyet karşıladı.¹⁸ Ertesi gün Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Çankaya Köşkü'nde misafirleri kabul etti.¹⁹ Misafirler arasında olan Başkan Truman'ın özel temsilcisi B. Alexander Weddel, gazetecilere verdiği beyanatta İsmet İnönü'ye Truman'dan bir mesaj getirdiğini söyledi. Weddel, Truman'ın Türk halkı ile daha yakın bir dostluk kurmak istediğini ifade etti.²⁰

Sovyetler Birliği ile ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde gerçekleşen ziyaret Türk basınında geniş yer buldu. Köşe yazarları, yazılarında Amerika'ya övgüler yağdırdılar. Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde Amerika'nın askeri gücünü Birleşmiş Milletler ülküsüne vakfettiğini, bundan dolayı da Missouri'nin sancağının Birleşmiş Milletler sancağının yerini tuttuğunun söylenebileceğini iddia etti. Amerika'nın hür, kanunlara, karşılıklı eşit haklara ve anlaşmalara dayalı barış dolu bir dünya düzeni kurmak istediğini belirterek, "*... böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını görebilir.*"²¹ şeklinde bir değerlendirme yaptı. Ziyad Ebüzziya, Türk halkının Missouri'nin ziyaretinden dolayı Amerika'ya minnettar olduğunu savundu.²² Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi ise 5 Nisan'daki köşe yazısında dünyanın en büyük gücü olan Amerika'nın barışı sağlamaya çalıştığını ve Türk halkının Missouri'de bunu gördüğünü ileri sürdü.²³ Aynı gün Nadir Nadi'nin başyazarı olduğu Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan bir karikatür, Türk-Amerikan dostluğunun önemini ortaya koymasından önemlidir (Karikatür 2-2: Cumhuriyet, 5 Nisan 1946).

¹⁷ **Ayin Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.52.

¹⁸ **Ayin Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.56.

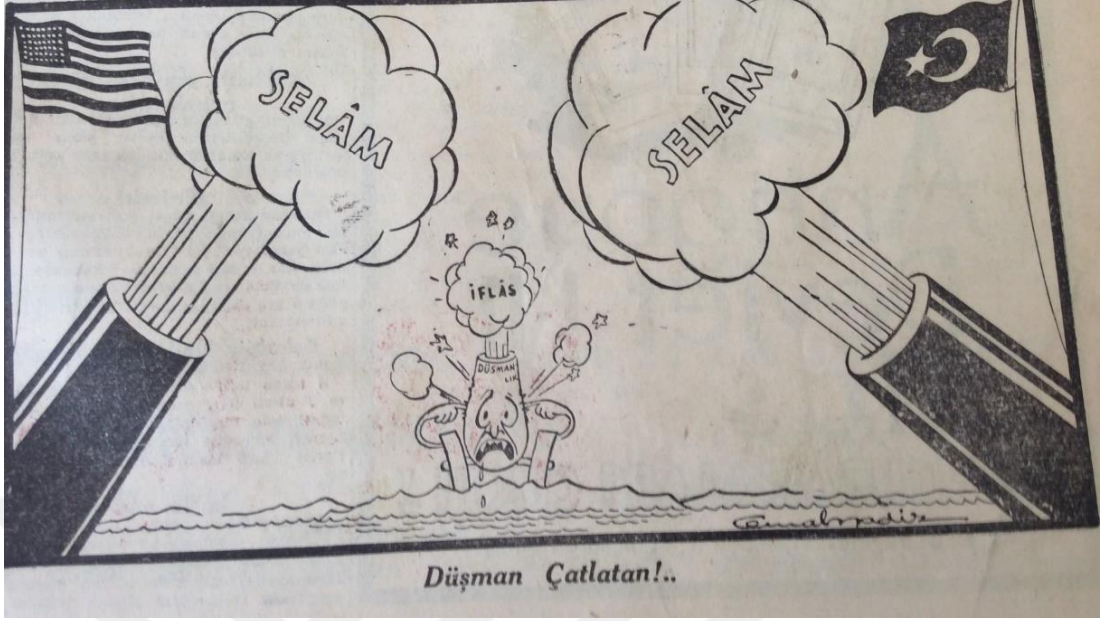
¹⁹ "Şefimiz misafir heyeti kabul etti", **Ulus**, 7 Nisan 1946, S.yok, s.1: "Milli şefimiz misafirlerimizi kabul etti", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1946, S.7772, s.1.

²⁰ "Milli şefimiz misafirlerimizi kabul etti", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1946, S.7772, s.1.

²¹ Falih Rıfki Atay, "Missouri...", **Ulus**, 5 Nisan 1946, S.yok, s.1-3; **Ayin Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.67-68.

²² Ziyad Ebüzziya, "Türk milleti minnettardır...", **Ayin Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.71-72.

²³ Nadir Nadi, "Dost Amerika'nın denizcilerini karşılararken...", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1946, S.7770, s.1-3; **Ayin Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.68-69.

Karikatür 2-2: Cumhuriyet, 5 Nisan 1946

Missouri'nin İstanbul'da olduğu günlerde Amerikan Başkanı Truman Şikago'da "ordu günü" dolayısıyla bir konuşma yaptı. Konuşmasında Amerika'nın dış politikada Orta veyakin Doğu'ya önem verdiğini belirtti. Truman bu bölgelerde yaşayan ülkelerin toprak bütünlüklerinin kendileri için önemli olduğunu ifade etti. Bununla beraber deniz yollarının serbest ve herkese açık olması gerektiğini savundu.²⁴ Missouri'nin Türkiye'de olduğu bir dönemde Truman'ın böyle bir konuşma yapması tesadüf olmasa gerek... Nitekim gazeteci Necmettin Sadak da aynı konuya dikkat çekmektedir. Sadak, Akşam gazetesindeki köşesinde: "*Eğer bu nutkun, Amerikan donanmasının Boğaz sularında bulunduğu günlere rastlaması bir tesadüf ise, herhalde çok iyi bir tesadüftür.*"²⁵ demektedir. Aynı günlerde New York Times gazetesi Missouri'nin Türkiye cumhurbaşkanı, başbakanı ve halkı tarafından dostane bir şekilde karşılandığını belirterek, bu geminin sadece dostane amaçlarla gittiğini söylemenin doğru olmayacağını savundu. Gazete, Missouri'nin Amerikan gücünün "*en belliğ*" ifadesi olduğunu belirterek bunun sebebinin Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu anlaşmayı bu gemide imzalamış olmasından kaynaklandığını ileri sürdü.²⁶ Gerçekten Missouri'nin ziyareti ile Truman'ın ordu günündeki konuşması Amerika'nın

²⁴ **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.220-225.

²⁵ Necmettin Sadak, "Truman'ın nutku münasebetiyle ve misafirlerimizi uğurlarken...", **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S.149, s.73-74.

²⁶ **Ayın Tarihi**, Nisan 1946, S. 149, s.75.

Sovyetlere karşı daha sert bir politika izleyeceğini göstermekteydi.²⁷ Türk ve Amerikan basını aynı günlerde ziyaretin Sovyetler Birliği'ndeki yankılarıyla ilgili haber ve yorumlar yaptılar. Hatta, Amerikan gazetelerinde söz konusu ziyaretin Sovyetler Birliği'ndeki yankılarıyla ilgili olarak yer alan haber ve yorumlara Türk basınında da yer verildi (Bkz. Fotoğraf 2-1)

Fotoğraf 2-1: Cumhuriyet, 11 Mart 1946

Missouri 9 Nisan'da Türkiye'den ayrıldı.²⁸ Basında Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde ziyaretin olumlu etki yaptığı şeklinde yorumlar yapıldı. Ancak, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilgili endişeleri sona ermiş değildi. Türkiye Amerika'dan Sovyetler'e karşı daha net destek bekliyordu.

2.1.1 Örgütlü Muhalefet Hareketinin Ortaya Çıkışını Hazırlayan Olaylar

CHP, kuruluşundan itibaren farklı düşüncelere sahip milletvekillerini bir arada bulundurdu. Çünkü farklı düşünen insanların yer alabilecekleri başka bir parti yoktu. Her ne kadar İkinci TBMM'den itibaren inkılapçı düşünce yapısına sahip kişilerin

²⁷ Nitekim bir süre sonra Sovyetler Birliği işgal etmiş olduğu İran'dan geri çekilmeye başladı. Karakaş, a.g.e., s.237.

²⁸ "Missouri bu sabah hareket ediyor.", **Ulus**, 9 Nisan 1946, S.yok, s.1.

milletvekili olmaları için çaba sağlansa da parti içinde homojen düşünce yapısı hiç bir zaman tam anlamıyla sağlanamadı. Dolayısıyla bazı konularda zaman zaman sesler yükseldi, itirazlar oldu. Ancak parti yöneticileri muhalif seslere kulak vermek yerine partililer üzerindeki baskıyı artırmayı tercih ediyorlardı.²⁹ Bu yüzden Parti içinde çeşitli sebeplerle zaman zaman hizipleşmeler olduğunu görmekteyiz.³⁰ Bununla beraber CHP içindeki ilk ciddi muhalefet 1940 yılında Köy Enstitüleri Kanununun görüşmeleri sırasında yaşandı. 17 Nisan 1940'ta kanun tasarısı oylamaya sunuldu. 429 üyeli (ancak 3 sandalye boş olduğundan 426 üye bulunmaktadır.) TBMM'de kanunun oylamasına 278 milletvekili katıldı ve katılanların oy birliğiyle tasarı kanunlaştı. 148 milletvekili ise oylamaya katılmadı. Ancak aynı gün görüşülen bir başka kanunun oylamasına 316 milletvekili katıldı ve kanun oybirliğiyle kabul edildi.³¹ Bu durumda 38 milletvekilinin Köy Enstitüleri Kanunu'nun oylamasına bilinçli olarak katılmamış olma ihtimali oldukça yüksektir.³²

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntılar ve hükûmetin bazı uygulamaları parti içindeki gruplaşmaları belirgin hale getirdi. Diğer yandan dünyadaki demokratikleşme hareketlerinden Türkiye de etkilenmekteydi. 1942'den itibaren Ankara'daki CHP çevrelerinde bazı gruplaşmalar hissedilmeye başlandı. Nitekim Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisinin görüşmeleri sırasında Mecliste muhalif sesler duyuldu. Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü, Parti içindeki huzursuzluğun farkına varmış olmalı ki 1943 seçimlerinde çoğunluğunu genç isimlerin oluşturduğu yenilikçi milletvekillerinin TBMM'ye girmelerine imkân verdi. İnönü'nün bu kararında CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ın büyük rolü oldu.³³ Bu isimler, CHP politikalarının yumuşamasına ve sağ zihniyetin güçlenmesini sağladılar.³⁴

²⁹ Samet Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara, Arbas Matbaası, 1947, s.24.

³⁰ Bu hizipleşmelerin mahiyetini hem CHP arşivinin bilgi vermemesi hem de CHP Meclis Grubu tutanaklarının ortada olmaması sebebiyle tam olarak tespit edebilmek mümkün değildir. Ancak Hakkı Uyar yaptığı araştırmalar neticesinde: 1923-1927, 1927-1931, 1931-1935, 1935-1938, 1938-1945, 1945-1950 yılları arasında hizipleşmelerin olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut, 2012, s.281-344.

³¹ **TBMMZC**, D.VI, c.10, B.41, (17.04.1940), s.99.

³² Uyar, **a.g.e.**, s.334.

³³ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.209.

³⁴ Metin Çınar, **Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluçular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)**, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi**, Ankara 2007, s.211.

Batılı ülkeler de Türkiye’de artık bir değişim istiyorlardı. Sovyet tehditlerine karşı demokrasi cephesinin desteğini kazanmaya çalışan Türkiye bu yönde ilerleme ihtiyacı hissetmekteydi. Nitekim 1 Kasım 1944’te Meclisin yasama yılını açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şöyle demektedir:

“... İdareimiz bütün manası ile halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye’nin bünyesine ve hususi şartlarına göre tekâmül ettirmektedir. Türkiye halk idaresini ameli tedbirlerini bulurken ilk günden itibaren taklit bir idareye düşmekten sakındık ve daima sakınacağız...”³⁵

Bu gelişmelerden cesaret alan bazı muhalif milletvekililer Mecliste yavaş yavaş ses çıkarmaya başladılar.

21 Mart 1944’te CHP Meclis Grubu’nda Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti için yapılan güven oylamasında 251 evet, 57 red oyu verildi. 100’den fazla üye de oylamaya katılmadı.³⁶ Kısa bir süre sonra yapılan 1944 yılı bütçe oylamasında ise Manisa Milletvekili Celal Bayar tek başına red oyu verdi.³⁷

2.1.2 Basında Demokrasi Tartışmaları

CHP içindeki hareketliliğe paralel olarak basında da demokrasi tartışmaları iyice kızışmıştı. *“Rejimin daha fazla hürriyete cevaz vermesi isteği ihtiyatlı bir şekilde, adeta el yordamıyla ileri sürülüyordu.”³⁸* Bu fikrin savunucularının başında Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman geliyordu. Bu yıllarda Yaman ile Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay ve Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak arasında ciddi bir mücadele vardı. Falih Rıfkı Atay, Yalman’dan Amerikan gazetelerinde yazılar yazmasını istedi ve bu yazılarını:

“Türkiye’de demokrasi şimdiye kadar bir kökleşme devri geçirdi. Şimdi bu devir tamamlanmıştır. Tam demokrasi tatbikatına girişilecektir. Bu arada yeni yeni partiler kurulabilecek, münakaşalar serbest olacak, mürakabe tam ve tesirli bir seviyeye çıkacaktır.”³⁹

³⁵ TBMMTD, D.VII, c.14, B.1, (01.11.1940), s.8.

³⁶ **Ayın Tarihi**, Mart 1944, s.124.

³⁷ Toker, **a.g.e.**, s.38.

³⁸ Toker, **a.g.e.**, s.26.

³⁹ Falih Rıfkı Atay, “Yalan, Düzen ve Curnalcilik Silahı”, **Ulus**, 28 Ağustos 1945, S.yok, s.1.

şeklinde yazmasını istedi. Yalman, yazılarında Atay'ın demokratik olduğumuz için dışarda itibarlı bir ülke olduğumuzu savunduğunu, oysaki Amerika'da birlikte buldukları süreçte Türkiye'nin itibarının bittiğini Atay'ın da gördüğünü ve bunun sebebinin tek parti rejimi olduğunun aslında onun da fark etmiş olduğunu iddia etti. Yalman, Atay'ın Türkiye'de bugüne kadar yapılan seçimlerin tamamen hür olduğunu ve tüm vatandaşların oyunu serbestçe kullanabildiğini iddia ettiğini belirtti. Oysa Türkiye'de sadece seçimlerin değil, yıllardır yapılan her şeyin şekilden ibaret olduğunu, milletvekili adaylarının parti tarafından tayin edildiğini ve ittifakla seçildiğini, istisnalarının ise son yıllarda yapılan "mahdut deneme seçimlerinden ibaret" olduğunu iddia etti.⁴⁰

Ahmet Emin Yalman, 3 Eylül'de "Necmettin Sadak'la Bir Münakaşa" adlı yazısında, 31 Ağustos'ta Sadak'ın akşam gazetesindeki köşesinde ülkede sadece Vatan ve Tan gazetelerinin tek parti yönetimine karşı olduklarını iddia ettiğini yazdı. Yalman, makalesinde bu iki gazete dışında bütün gazetelerin ya sahiplerinin ya da başyazarlarının milletvekili olduğunu, olmayanların da başka ideolojilere hizmet ettiklerini savundu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra,

"...dışardan esen havanın hakiki demokrasi ruhuna bir an evvel intibakı icap ettirdiğini ileri sürmek milli hâkimiyete bir saygısızlık değildir, aksine olan hassas bir saygının ve endişenin ifadesidir. ...Endişelerimin neticesi olarak ileri sürdüğüm fikir demokrasi sahasında zaten lüzumunda ittifak edilen bir gelişmenin hızlaştırılmasından ibaretse bunun kızılacak tarafı neresidir?"⁴¹

dedi. Yalman bir başka yazısında da CHP'yi demokratikleşmek için yeterince çaba göstermemekle suçladı.⁴² 14 Eylül'de köşesinde yazdığı başka bir makalede ise CHP'nin "Memleketi kurtardım, inkılabı ben yarattım. İnkılap benimdir. Memleket benimdir, bana hor bakan vatansızdır." şeklindeki tavırlarından vazgeçmesi gerektiğini savundu.⁴³

⁴⁰ Ahmet Emin Yalman, "Falihe bir, iki söz", **Vatan**, 31 Ağustos 1945, S.1529, s.1.

⁴¹ Ahmet Emin Yalman, "Necmettin Sadak'la Bir Münakaşa", **Vatan**, 3 Eylül 1945, S.1532, s.1-3.

⁴² Ahmet Emin Yalman, "Büyük ve Küçük Kıyamet" **Vatan**, 13 Eylül 1945, S.1542, s.1-3.

⁴³ Ahmet Emin Yalman, "Fali Rıfkı'ya cevap", **Vatan**, 14 Eylül 1945, S.1543, s.1-3.

2.1.3 CHP’de Parti İçi Muhalefet

Cumhuriyet Halk Partisi’nin yıllardır uygulamış olduğu sosyal, ekonomik, siyasi vb. politikalara savaş dönemi sıkıntılarının eklenmesiyle birlikte Parti içinde ve dışında Partinin yönetim kadrosuna karşı büyük bir muhalefet oluştu. Bu muhalefet ciddi bir şekilde köylüye toprak dağıtılması amacıyla Mecliste yapılan görüşmeler sırasında kendini gösterdi.

2.1.3.1 “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun” Tasarısının Görüşülmesi Sırasında Yaşanan Tartışmalar ve Muhalefet Hareketinin Oluşumuna Etkisi

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kırsal kesimde toprağın, Osmanlı döneminden intikal ettiği şekliyle büyük toprak ağalarının elinde toplandığı biliniyordu. Ancak CHP, Milli Mücadele yıllarından beri dayanışma içinde olduğu “eşraf” olarak adlandırılan büyük toprak sahiplerinin desteğini kaybetmek istemediğinden toprak meselesine pek dokunmamıştı. Diğer yandan üretici genç nüfusun önemli bir kısmı uzun süren savaş sırasında hayatını kaybettiğinden toprağa talip olacak ciddi bir zümre yoktu. Kaldı ki senelerce toprak ağalarının topraklarında çalışmış olan köylüler haklarını arayacak bilince de sahip değillerdi.

Savaş sırasında halkın önemli bir kısmının desteğini kaybetmiş olan CHP, savaş sonrasında köylünün desteğini kazanabilmek için önemli bir adım atarak toprak meselesini gündeme getirdi. İktidar karşıtı söylemlerin arttığı ve Mecliste hükûmete karşı ciddi bir muhalefetin olduğu bir dönemde gündeme gelen kanun tasarısının görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalar, muhalefetin örgütlenmesine yani yeni partilerin kurulmasına fırsat verdi.

Kanun tasarısı, Meclise 14 Mayıs 1945’te “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması” adıyla geldi. Kanunun gerekçesi şöyledir:

- 1) Köylüyü kalkındırmak,
- 2) Hiç toprağı olmayan ya da yeterli toprağı olmayan köylüye yeter miktarda toprak vermek,

- 3) Dağınık toprakları olabildiğince birleştirmek,
- 4) Toprakların parçalanmasını önleyici tedbirler almak,
- 5) İcar, isticar, ortakçılık, marabacılık gibi usullere son vermek,
- 6) Teknik olarak yani geçit hakkı, yol vb. bakımından düzenleme yapmak.⁴⁴

Kanun tasarısı üç aydan fazla bir sürede kırk beş toplantı yapılarak hazırlandı. Komisyon, hükümet tasarısı üzerinde yaptığı çalışmaların ardından aslına sadık kalarak bazı değişiklikler yaptı. Ancak komisyonun son günü çalışmalara katılan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, tasarıda bazı yeni değişikliklerin yapılmasını istedi. Bu duruma başta Adnan Menderes olmak üzere bazı üyeler karşı çıktı. Şiddetli tartışmalar yaşandı. Sonuçta Saraçoğlu'nun istediği değişiklikler yapılarak tasarı Meclise sunuldu. Tasarının Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli konularından birini ele aldığı hususunda milletvekilleri hemfikirdi. Bununla beraber tasarıda yer alan hükümler hususunda farklı fikirler vardı. Tasarı iyi niyetle hazırlanmasına rağmen ülkemizin mevcut durumuna uygun değildi. Bu durum muhaliflerin işini kolaylaştırdı. Kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Mecliste ciddi tartışmalar oldu.⁴⁵ Tasarıyla ilgili olarak 14 Mayıs 1945 tarihinde Mecliste gerçekleşen müzakereler sırasında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu ile birlikte toplam yirmi dört kişi söz aldı. Daha önce Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi'nin kabulü sırasında bazı milletvekilleri eleştirilerde bulunmuşlar ve karşı çıkmışlardı. Ancak böylesine şiddetli tartışmalar yaşanmamıştı. Bu durum Mecliste garip karşılanırsa da esasında yeni bir dönemin başladığını ve Türkiye'de hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını habercisiydi. Bu sebeple ana hatlarıyla tasarının görüşülmesi sırasında Mecliste yaşanan tartışmaları burada ele almanın konunun anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Görüşmeler sırasında ilk söz alan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu, konuşmasında tasarının önemi ve gerekçesi üzerinde durdu. Daha sonra söz alan Müstakil Grup lideri Ali Rana Tarhan Türk çiftçisinin topraklandırılması amacıyla gündeme gelen kanun dolayısıyla grup arkadaşlarının duyduğu sevinci dile getirmek amacıyla söz aldığını ifade etti. Tarhan, tasarının öneminden değinerek:

⁴⁴ **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.21.

⁴⁵ Hilmi Uran, **Hâtıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s.422.

“... Temel yasalarımızdan birini teşkil edecek olan bu tasarımı görüşürken gözlerimizin önünde kendi tarlasını kendi emeğiyle ve ileri araçlarla işleyerek çeşitli ziraat yapan tarlasından kalan vaktini ev sanatlarında başarıyla kullanan hali vakti yerinde aydın, neşeli yurttaşların kesif kütleleri canlanacak ve hep beraber ülkü yolunda yürümek heyecanını duyacağız.”⁴⁶

dedi. Hükûmeti eleştirmesi ve böylece ülkedeki kötü gidişata engel olması için kurulmuş olan Müstakil Grup’un lideri daha önce olduğu gibi yine hükûmeti destekler bir tavır ortaya koymuştu. Bu tavır ülkede ki muhalefet eksikliğini iyice hissettirdi.

Büyük toprak sahipleri söz konusu kanun ile sahip oldukları nüfuzun kırılacağına farkındaydılar.⁴⁷ Özellikle tasarının 17. maddesi bu amacı gerçekleştirmeye yönelikti. Bu yüzden büyük toprak sahibi milletvekilleri tek parti iktidarı boyunca görülmemiş bir muhalefette bulundular. Bu milletvekillerinden biri Seyhan (Adana) Milletvekili Cavit Oral’dır. Oral konuşmasına başlarken tasarının gündeme gelmesinden duyduğu memnuniyeti ve bir o kadarda tasarının aldığı son şekilden dolayı duyduğu üzüntüyü ifade etti. Çukurova’da büyük toprak sahibi olan Oral,

“İyi bir toprak rejiminin bir milletin ekonomik ve sosyal hayatını ne kadar kuvvetlendirmeğe muktadirse, kötüsüne, tersine, ahenksiz veyalnız bir taraflı düşünce ile veyalnız hissiyatla tatbik edilmeğe kalkışılan bir toprak rejimi de o milleti didişmeden, sosyal nifak ve nizalardan kurtaramaz ve o memleketin iktisadiyatını sarsıntılara uğratır ve gelişi güzel bir toprak rejimi bir devleti felakete sürüklenmekten de alıkoyamaz. Çünkü bir memleketin ziraatı olduğu kadar iktisadiyatı olduğu kadar sosyal hayatı olduğu kadar politikası da toprak mülkiyeti rejimiyle sıkı sıkıya alakalıdır. Bunun içindir ki ilk önce göz önünde tutulması gereken şeyin bir memleketin kül halinde umumi vaziyeti, iktisadi ve içtimai bünyesi ve umumi seviye durumu olduğu anlaşılır.... Bu tasarımı mühim bazı muğlak maddeleriyle ve tasarıda yer almayan mühim bazı işletme şekilleriyle bu memleket realitesini karşılamayacak ve memleketin iktisadiyatını sarsıntılara uğratacak sosyal nizamında hiç yoktan çatlaklıklar doğuracak bir mahiyette ...”

gördüğünü belirtti.⁴⁸ Hükûmetin komisyon çalışmalarına müdahale ederek 17. maddeyi alelacele kabul ettirmesinin *“komisyonun emeğini kökünden baltaladığını ve tasarımı tezatlılara düşürmüş ve maddeleri birbirini nakşeder bir hale...”* soktuğunu iddia etti. Oral, tasarı ile büyük ve orta işletmelerin tamamen ortadan kalktığını ileri

⁴⁶ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.65.

⁴⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2001, s.214.

⁴⁸ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.65.

sürdü. Türkiye'deki toprakların büyük kısmının orta işletme olduğunu ve binlerce kişinin bu topraklarda çalışarak geçimini sağladığını savundu. 17. maddenin daha şimdiden yalnız köylüyü değil, her kesimden insanı tedirgin ettiğini ve bu maddenin uygulanması halinde bütün iş hayatının felce uğrayacağını ileri sürdü. Ayrıca 17. madde gereği toprakların parçalanması ile beraber 80-100 bin ailenin mağdur olacağını savundu. Toprak rejiminin gerçekleştirilmesi için öncelikle kadastro işlerinin düzene girmesi gerektiğinden bahseden Oral, Türkiye'de bu hususta büyük eksikliklerin olduğunu söyledi. Cavit Oral tasarının bir başka eksiğinin de "*ortaklık ve icarcılık*" tan bahsetmemesi olduğunu belirtti. Türkiye'de ve hatta pek çok ülkede uygulanan bu sistemin yok sayılmasının ya da görmezden gelinmesinin doğru olmadığını ileri sürdü. Ayrıca tasarının 54. maddesindeki arazi verilecek kişinin toprağını 25 yıl süreyle satmasının yasaklanmasının da yanlış olduğunu parası olan herkesin toprak alabileceğini ancak bunlardan liyakatsiz olanların toprağı ellerinde uzun süre tutmalarının uygun olmadığını belirterek bu sürenin 15 yıla düşürülmesini istedi.⁴⁹ Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan ise tasarının iki amaçla hazırlandığını, bunlardan birincisinin; sosyal adaleti, ikincisinin ise; ekonomik refahı sağlamak olduğunu, ancak son hususun gerçekleştirilmesi noktasında bu tasarının "*güçük*" kaldığını iddia etti. Bu açığın giderilebilmesi için başka kanunlara ihtiyaç olduğunu savundu.⁵⁰ Refik Koraltan, konuşmasında kanun tasarısını "*Bu tasarının ruhu, kim ne dersin desin Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir.*"⁵¹ şeklinde değerlendirdi. Koraltan, tasarının hazırlanma aşamasında komisyonda en fazla tartışmaların iki noktada yoğunlaştığını ifade etti. Bunlardan birincisi verilecek toprağın, toprak sahiplerinden alınırken ölçünün ne olacağı, ikincisi ise toprağı kamulaştırırken toprak sahibine ne ödeneceği hususudur.⁵² Koraltan, Anayasa'nın 74. maddesinin "*Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.*" şeklindeki hükmünü hatırlatarak, tasarının bu sebeple Anayasa ile çeliştiğini savundu. İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreter Şükrü Kaya bu iddialara karşılık olarak, çiftçiyi topraklandırırken zorluk çekmemek için Anayasa'ya bir kayıt koyduklarını söyledi.

⁴⁹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.67-68.

⁵⁰ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.69.

⁵¹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.70.

⁵² TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.71.

Koraltan sözlerinin devamında tasarının bu haliyle halkçılık ilkesine de ters olduğunu iddia etti.⁵³

Kanun hakkında en fazla eleştiride bulunan isimlerden biri Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'tır. Sazak büyük toprak sahibi olan milletvekillerinden biridir. Aynı zamanda tasarımı hazırlayan komisyonun üyesidir. Sazak, sözlerine başlarken komisyonun çalışma şekli hakkında bilgi verdi. Komisyonun, tasarı ile ilgili olarak hükûmetin verdiği teklifi en zararsız hale getirmek için çok uğraştığını iddia etti. Sazak, sözlerinin devamında hükûmetin hazırladığı tasarı taslağını şu sözlerle eleştirdi:

“...zihniyetin aslı iyi değildi ve o kötü olan zihniyetten hükûmeti ayırmak imkânını bulamadık. Zihniyet şu idi: Ne yaparsa yapsın 30 dönümden fazla, şehirde kasabada oturan, başka iş tutan adama vermemek. Emeği varmış, sermayesi varmış, şusu varmış, busu varmış nazara alınmıyordu. Birde (Bir de) ocak kuruyordu. İçinde hacrediyordu insanları, veraset hakkı yok, şu yok bu yok. Yani Türk ruhuna uymayan bir şekilde bizi ürküten bu şekillerden kurtarıp zararı hafifletmek için uğraştık, didindik ve ümit etmiştik ki kanunun zararı hiç olmazsa %60 hafiflemiştir.”⁵⁴

Sazak bir toprak sahibi olarak ülke için faydalı olacağına inanmadığı için tasarıya tepkili olduğunu ifade etti. İktisadi konuların şakaya gelmeyeceğini belirterek, “Şef istedi” diye tasarının bu haliyle kanunlaşmasının doğru olmadığını, yetkili kişilerin yanlışlar hususunda şefi uyarmadıklarını iddia etti. Sazak zorluklarla elde ettiği toprakların elinden alınmak istenmesinden duyduğu üzüntüyü ifade ettikten sonra Şef'in isteği ile arazilerin parçalanmasının doğru olmadığını savundu.⁵⁵ Sazak, Milli Mücadele yıllarında orduya büyük destek vermiş, devletin her sıkıntısında elinde var olanı halktan esirgememiş olan toprak sahiplerinin aleyhine böyle bir tasarının nasıl getirildiğini anlayamadığını ifade etti. Toprak sahibinden toprak alıp işçilere toprak dağıtmanın akıl kârı olmadığını, sulama yapan işçinin tarımın diğer hususlarından anlayamayabileceğini iddia etti. Toprağın ehil olmayan ellerde heder olacağını bunun da hem iktisadi hayata zarar vereceğini hem de toprakların bölünmesi ile halkın büyük kısmının mağdur olacağını iddia etti.⁵⁶ Emin Sazak, hükûmetin yaptığı işler için minnettar olduğunu ancak son zamanlarda izlediği ekonomik politikadan memnun

⁵³ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.71.

⁵⁴ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.76.

⁵⁵ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.80.

⁵⁶ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.81.

olmadığını ifade etti. Sazak, sözlerini şöyle sonlandırdı: *“Bu gidilen yolda yürünemez. Hükûmet bu yolda devam ederse ben şahsen ona inanmam, itimat edemem.”*⁵⁷

Seyhan Milletvekili Zamir Damar Arıkoğlu konuşmasına tasarıya karşı olduğunu belirterek başladı. 16. ve 17. maddelerin birbirleriyle tezat oluşturduğunu ileri sürdü. 17. madde gereği orta işletmenin ortadan kaldırılmasının doğru olmadığını, toprak dağıtımına devletin ve vakıfların elindeki toprakların dağıtılmasıyla başlanması gerektiğini savundu. Kendisinin de bir toprak sahibi olduğunu ve topraksız köylüye toprak dağıtmakla üretimin artırılamayacağını, bu insanlara tarım aleti, tohum gibi şeylerin de temin edilmesi gerektiğini savundu. Ayrıca çiftçiliğin kolay bir iş olmadığını, bu konuda köyde bile yaşayan herkese toprak verilmesinin doğru olmadığını iddia etti. Ayrıca 17. maddenin oldukça muğlak olduğunu ve bunların düzeltilmemesi halinde pek çok karışıklığa sebep olabileceğini belirtti.⁵⁸ Aydın Milletvekili ve tasarımı hazırlayan komisyonun sözcüsü olan Adnan Menderes ise konuyla ilgili uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptı. Hükûmetin teklifinin komisyon tarafından ele alınarak sona yaklaşıldığı bir sırada başbakanın komisyona gelerek bazı hususların değiştirilmesini teklif ettiğini söyledi. Menderes komisyonda iki kez ele alınmış bir hususun iç tüzük gereği üçüncü kez ele alınmasının doğru olmadığını ifade etti. Menderes, bunun sebebinin komisyonun doğal çalışmasının bir sonucu olmadığını hatta kabul edilen bazı hususlar ile yeni teklif edilen hususların birbiri ile çeliştiğini ifade etti. Ayrıca komisyonun çalışmalarında sona gelindiği bir sırada bu şekilde yeni birtakım teklifler getirmesinin de doğru olmadığı kanaatinde olduğunu belirtti. Menderes, komisyonda üçüncü kez müzakere açılmasını ve bazı değişikliklerin yapılmasından dolayı bazı maddelere karşı çıktığını ifade etti.⁵⁹ Menderes, Türkiye topraklarının sadece %15'inin işlendiğinde rahatlıkla bunun iki katına çıkarılabileceğini vurgulayarak 500 dönümden büyük arazilerin yüz ölçümünün 20 milyon dönümü biraz aştığını söyledi. Bununla beraber işlenen toprakların %75'inin 500 dönümden küçük işletmeler halinde ve kendi sahipleri tarafından işlendiğini belirtti. Ayrıca 20 milyonu bulan nüfusun bazı bölgelerde yoğunlaştığını bazı yerlerde ise işlenebilecek arazinin boş nüfus azlığı dolayısıyla işlenmediğini söyledi. Bunun ancak yapılacak bir düzenleme ile çözülebileceğini ifade etti. Ayrıca toprak reformunun üretimi düşüreceğini belirtti.⁶⁰

⁵⁷ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.82.

⁵⁸ TBMMTD, D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945), s.83.

⁵⁹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.111-112.

⁶⁰ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.112.

Toprak reformunda izlenmesi uygun görülen yolun doğru olmadığını, nüfusunun üç katı insanı besleyebilecek bir ülkede boş arazilerin tarıma kazandırılması yerine büyük ve orta işletmelerin parçalanmasını doğru bulmadığını ifade etti. Bu sebeple tasarının başbakanın müdahalesinden önceki halinin kabul edilmesi gerektiğini belirtti. Tasarının son halinde orta işletmelerin hiçbir güvenliğinin kalmadığını ve bunun da üretime olumsuz etki edeceğini savundu. Kamulaştırma esnasında ihtiyar heyetinin fikrinin alınmasını da doğru bulmadığını söyledi.⁶¹ Türkiye'deki köy ve köylü politikasını da eleştiren Menderes, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden yirmi yıl geçmesine rağmen hala tarım alanında ciddi sorunların olmasını ve çiftçinin sorunlarının çözülmemesini eleştirdi. Konuşmasının devamında Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun daha önce Meclise getirilmiş olan toprak reformu ile ilgili olarak yaptığı konuşmada orta ölçekli arazileri savunan sözlerine yer verdi.⁶² Tasarıda yer alan çiftçi ocakları kurmak ve çiftçiliği meslek haline getirmek şeklindeki anlayışın ileri değil tam tersine geri bir düşünce olduğunu vurgulayarak, bu anlayışın nasyonal sosyalist rejimin toprak kanunu olan Erlhorf Kanunundan aynen alınmış düşünceler olduğunu savundu.⁶³ Menderes, tasarı ile ilgili eleştirilerini maddeleyerek şu şekilde özetledi:

1. *"Hükûmetin tasarısının 15 senedir olgunlaştığı Tarım bakanınca ifade olunmasına rağmen iyi bir hazırlık mahsulü değildir. Böyle bir kanunun tatbikini sağlayacak müesseselerin temelleri atılmamış, vasıtaları yaratılmamış, elemenler yetiştirilmemiş ve gereken teşkilatın kurulması dahi derpiş edilmemiştir.*
2. *Hükûmet tasarısının dayandığı mucip sebepler yerinde değildir.*
3. *Geçici komisyonun hazırladığı metinle Hükûmet tasarısının birçok hatalı ve zararlı hükümleri tadil edilmiş ve yurttışa teminat verecek ve tatbikatı kolaylaştıracak birçok yeni hükümler ilave olunmuştur.*
4. *İkinci müzakereden sonra bazı maddelerin üçüncü defa müzakeresi usule ve iç tüzüğe aykırı olduğu gibi yapılan tadilatta zararlı olmuştur.*
5. *Tarım bakanlığının Toprak Kanunu muvacehesinde on sene evvelki düşünceleriyle bugün Hükûmetçe huzurunuzda getirilen tasarı arasında külli fark vardır. Vaktiyle Tarım Bakanlığı namına o raporu yazan Sayın Hatipoğlu, elimizdeki tasarımı hazırlayan tarım bakanı Hatipoğlu ile tezat halindedir."*

Menderes söz konusu sebeplerle tasarının üçüncü müzakerede yapılan değişikliklerin düzeltilmesi için komisyona iadesini talep ederek sözlerine son verdi.⁶⁴ Daha sonra söz alan Sabit Sağıroğlu, komisyonun bir üyesi olarak iki defa incelenmiş bir tasarıya

⁶¹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.113.

⁶² TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.114-115.

⁶³ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.116.

⁶⁴ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.117.

başbakanın son andaki müdahalesini ve değişiklik yapılmasını doğru bulmadığını belirterek tasarının son şekline itiraz etti.⁶⁵ Sağıroğlu'nun ardından Emin Erişirgil, söz aldı. Tasarının son şeklini savundu. Kamu yararı için değer pahası verilmeden yapılacak olan kamulaştırmanın Anayasa'daki mülkiyet hakkına aykırı olmadığını savundu.⁶⁶

Geçici Komisyon üyesi ve Konya Milletvekili Sedat Çumralı ise; Başbakanın komisyona gelerek yeni birtakım tekliflerde bulunmasının normal olduğunu, zaten müzakerelerin henüz bitmemiş olduğunu, buna rağmen başbakanın komisyona gelmesinin bir usul tartışmasına sebep olduğunu söyledi. Sabit Sağıroğlu'nun oylamaya katılmamasına ve Adnan Menderes'in muhalefetine rağmen komisyon üyelerinin başbakanın tekliflerinin, konuşulmamasının Anayasa'ya ve iç tüzüğe aykırı olmadığına hükmettiğini ifade etti. Menderes'in tasarının alelacele hazırlandığı şeklindeki fikrine katılmadığını, Menderes'in tasarı hakkında hazırladığı gerekçeyi okumadan imza etmiş olduğunu iddia etti.⁶⁷ Çumralı, Menderes'in toprak kanununu, Nazi toprak rejimine benzetmesine de karşı çıktı. Tasarıdaki toprak verilen kişinin toprağını 25 yıl boyunca satamayacağı hükmünün çiftçiyi toprağa bağlamak için getirildiğini söyledi.⁶⁸ Çumralı:

"Çiftçiyi topraklandırma tasarısı içtimai bir rahatsızlığın ameliyatla tedavisidir. Cemiyet'in emniyeti selâmeti, refahı bakımından bir kısım uzviyetin ağırlığı ve sızı duyması yapılan işin büyüklüğü karşısında tahammül edilebilecek geçici bir sıkıntıdır."

şeklinde bir değerlendirme yaparak sözlerine son verdi.⁶⁹ Çumralı'nın Adnan Menderes'e bu şekilde karşılık vermesi Mecliste zaten yüksek olan tansiyonu daha da yükseltti. Konuşmalar kişisel bir mahiyet almaya başladı. Tasarının lehinde ve aleyhinde olanlar şeklinde gruplaşmalar başladı.

Tasariya muhalif olan Emin Sazak söz alarak tasarının ülkenin durumu iyice ele alınmadan hazırlandığını ve bu tasarının kesinlikle topraksız köylünün toprak sahibi olmasına vesile olmayacağını iddia etti. Karadeniz Bölgesi gibi topraksız

⁶⁵ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.117.

⁶⁶ TBMMTD, D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945), s.117-119.

⁶⁷ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.133.

⁶⁸ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.133.

⁶⁹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.135.

köylünün çok olduğu bir bölgede, toprak az olduğu için reformdan sonra bile toprak eksikliğini çekileceğini, diğer taraftan nüfusun az, toprağın çok olduğu yerlerde yine işlenmeyen toprakların olacağını savundu. Böyle bir reform için önce köylerin durumunun iyi tetkik edilmesi gerektiğini söyledi. Sazak;

“... biz çiftçiye yarım kilo süt vermeyen koyunun yerine üç kilo süt veren koyun mu verdik? On kilo süt veren bir inek damızlığı mı verdiniz, köylünün tarlasını selden mi kurtardınız, şu köye gübre mi verdiniz? Ne bileyim, şu köye, senin burada bir ulu dere var, oraya ceviz dik falan mı dedik. Bu sabah geldim Allah göstermesin bir hafta daha yağmur yağmazsa vaziyet fena. Bunu sulayamıyoruz birader... samimi olarak ifade ederim ki bilmemezlik mahsulüdür bu inat.”⁷⁰

dedi. Sazak'ın bu sözleri tam anlamıyla bir muhalefet milletvekilinin söyleyebileceği sözlerdi. O güne kadar Mecliste zaman zaman özellikle savaş yıllarında bazı konularda hükûmete eleştiriler olmuştu. Ancak bu denli sert bir eleştiri yapılmamıştı. Sazak sözlerinin devamında:

“...Köye gittim yanıma geldiler. Ziraat bankası kefaleti müteselsile ile çiftçiye para veriyordu, onu da kesmiş. Bunun üzerine bakkal da çakkalda emniyeti kesmişler. Ne bileyim bir tedbir alınınca ona mukabil diğer bir tedbirin alınması lazımdır. Arkadaşlar çok hastayız. Amma 3-5 senedir bu şey havası içinde, ne diyeyim ona toprak ıslah ediyoruz, yaratıyoruz, şunu yapıyoruz, bunu yapıyoruz, diye böyle inkılaplar, büyük fedakârlıklar, kahramanlıklar icat ederek eskiden mera hakkında köylerde bir düzen vardı, köylerde ki (köylerdeki) bu düzeni de bozduk.”

dedi. Sazak, kanun tasarısından Veteriner Genel Müdürlüğü'nün haberinin olmamasını da eleştirdi. Araştırılmadan ve bilinmeden yapılan işlerin akıbetinin kötü olacağını ifade etti.⁷¹ Daha sonra söz alan Hamdi Şarlan, bir gün önceki konuşmasından dolayı kendisine sataşan Emin Erişirgil'e cevap verdi. Şarlan, icap ettiğinde hükûmetleri desteklemek gerektiği fikrine katıldığını ancak Meclise gelen hükûmet tasarılarının tartışılmadan kabul edilmesine de karşı olduğunu söyledi.⁷² Şarlan'ın bahsettiği eleştiri yapılmadan hükûmet tasarılarının kabul edilmesi anlayışı aslında Milli Şef dönemi boyunca geçerli olmuş bir durumdu. Tasarı sırasındaki tartışmaların aldığı mahiyet, Mecliste muhalif seslerin yükselmesinin Emin Erişirgil gibi bazı milletvekilleri tarafından kabul edilemediğini ortaya koymaktadır.

⁷⁰ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.136-137.

⁷¹ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.137.

⁷² TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.137.

Kütahya Milletvekili Alâettin Tiridoğlu tasarı lehine bir konuşma yaparak, toprak reformunun Atatürk döneminden beri Cumhuriyet Halk Partisi'nin bütün kurultaylarında gündeme gelmiş bir konu olduğunu belirtti. *"Bu kanun arkadaşlar, bilirsiniz ki Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulmasıyla rejimimizin teessüs etmesiyle başlayan bir mevzudur."* şeklindeki değerlendirmesi üzerine Maraş Milletvekili Rasih Kaplan: *"Nazilikten sonra mı?"* şeklinde bir soru sordu.⁷³ Görüşmelerin geneline baktığımızda muhalif milletvekilleri sık sık tasarıyı Nazi rejimiyle ilişkilendirdiklerini görmekteyiz. Nazizm, Faşizm gibi totaliter rejimlere karşı dünyada tepkilerin yükseldiği bir dönemde bu benzetmelerin yapılması elbetteki tesadüfi değildir. Burada muhalefetin dış destek arayış düşüncesi etkili olmuş olmalıdır. Tiridoğlu, Kaplan'ın sözleri karşısında bunun Nazilik olmadığını Atatürk'ün bir sözüyle ispatlayacağını ifade ederek, Mustafa Kemal'in 1 Ocak 1936 tarihli nutkunda *"Her Türk çiftçi ailesinin geçinecek ve çalışacak toprağa malik (sahip) olması behemehâl (kesinlikle) lazımdır."* sözünü hatırlattı. Toprak meselesinin Milli Şef İnönü tarafından da gündeme getirilmiş olduğunu belirterek CHP'nin yemin etmiş üyeleri ve milletvekilleri olarak bu sorunu çözmenin bir borç olduğunu savundu.⁷⁴

Tasarının lehindeki konuşmaların ardından⁷⁵ görüşlerine yönelik eleştirilere cevap vermek üzere Adnan Menderes söz aldı. Özellikle Sedat Çumralı'nın eleştirileri üzerinde durdu. Menderes:

"... Sedat Çumralı bana karşı çok hınçlı imiş. Bu hıncının sebebini bilemiyorum. Kürsüye geldiklerinde tavırlarından çok hiddetli olduklarını anlamıştım. Meğer bu hiddetlerinin hedefi ben imişim... Ben fikir ve kanaatimi huzurunuzda serbestçe ifade etmiş isem kendileri bana niçin hiddet ediyorlar? Burada kendileri de fikirlerini açıkça ve serbestçe söylerler. Ben de hürmetle dinlerim."

dedi. Daha sonra Menderes, Çumralı'nın siyasi hayatta yeni olmasına rağmen siyasi hayatın icaplarını kavrayabilecek zekâ ve anlayışa sahip olduğunu hatta kendisinden bile iyi kavramış olduğuna inandığını belirtti. Ayrıca Çumralı'nın kendisinin hazırladığı mazbatayı okumadan imzaladığını söylemesine sitem ederek *"... okumadan imza*

⁷³ **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.140.

⁷⁴ **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.140.

⁷⁵ Ağrı Milletvekili Hüsamettin Tugaç, Mardin Milletvekili Rıza Erten, Çanakkale Milletvekili Selâhattin Batu, Zonguldak Milletvekili Dr. Rebi Barkın, Kütahya Milletvekili A. Süha Delilbaşı, Gaziantep Milletvekili Dr. Muzaffer Canbolat söz alarak tasarinın genellikle lehinde konuştular. **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.140-148.

eden bir arkadaşına karşı mazbata, okuyarak ve bile bile imza eden arkadaşların kıymetli imzalarıyla süslüdür.” dedi. Önceki konuşmasında tasarının komisyonda üçüncü kez ele alınmasını Anayasa ve içtüzüğe aykırı olduğu şeklindeki sözlerine Çumralı'nın, bunun Menderes'in kendi fikri olduğunu iddia etmesinede cevap vererek şöyle dedi:

“Bu hususta kendisiyle tamamen beraberim. Arkadaşlar, komisyon bu hususta benimle beraberdir mi, dedim acaba? Hayır, böyle bir şey demedim. Hatta hatırladığıma göre bu mütalaanın komisyonca kabul olunmadığını da dün sarahatle söylemişim...”

Mülkiyet rejimi ve bünyesinde yapılan değişiklikler konuşulurken benim sözlerimden mülkiyet rejimi ile mülkiyet bünyesi arasındaki farkı tefrik edemediğimi söylediler. Olabilir. Bunu da takdirinize havale ediyorum.”

Menderes, “Kendilerini muhatap alarak konuşmak mecburiyetinde kaldığım için evvelâ Yüksek Heyetinizden özür dilerim.” diyerek sözlerine son verdi.⁷⁶ Daha sonra Kütahya Milletvekili Recep Peker söz aldı. Meseleyi savaş sonunda dünyanın alacağı yeni şekle göre ele almak icap ettiğini ifade etti.⁷⁷ Cavit Oral da söz alarak Alâettin Tiridoğlu'nun sözlerini eleştirdi. Tiridoğlu'nun konuşmasında iki zihniyet ortaya koyduğunu, bunlardan birinin arazilerini ve menfaatlerini muhafaza etmek isteyen zihniyet, diğerinin ise ülke menfaatini düşünen zihniyet olduğu şeklindeki sözlerini eleştirdi. Oral:

“Katiyen arkadaşlar bunu kendim ve arkadaşlarım namına asla kabul etmiyorum. Bu memleketin menfaati için her şey feda olsun. Biz yalnız bir tek menfaat güdüyoruz: O da memleket menfaatidir. Bu kanun memleketin realitesine, memleketin bünyesine daha uygun bir şekilde çıksın istiyoruz. Arzumuz ve endişemiz yalnız budur.”⁷⁸

dedi. Elazığ Milletvekili İhsan Yalçın da konuşmasında Meclisteki bütün üyelerin toprak reformunu desteklediğini sadece topraksız köylünün ne şekilde topraklandırılacağı hususunda fikir ayrılığı olduğunu söyledi. Yalçın'ın konuşması daha çok Mecliste beliren gruplaşmayı engellemeye yönelik oldu. Mecliste arazi

⁷⁶ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.148-149.

⁷⁷ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.149-152.

⁷⁸ TBMMTD, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.153.

sahibi olanlar ile olmayanlar arasında bir sınıf mücadelesinin başladığı şeklindeki iddiaların gerçeği yansıtmadığını savundu.⁷⁹

Kanun tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmaların geneline baktığımızda tasarıya muhalif milletvekillerinin eleştirilerinin şu hususlarda toplandığını görmekteyiz:

*Toprakların dağıtımı sırasında kişilerin değil öncelikle devletin ve vakıfların elindeki toprakların dağıtımı yapılmalıdır. Aksi takdirde toprakların bölünmesiyle orta işletmeler ortadan kalkar.

*Topraklar gerçek anlamda toprağın nasıl işletilmesini bilen kişilere verilmelidir. Aksi takdirde işletilen toprakların oranı ve ürün miktarı azalır.

*Köylünün ekonomik durumu toprağı işlemek için genellikle yeterli değildir. Bu sebeple yalnız toprak dağıtmak yetmez. Bununla birlikte çiftçiye tohum, tarım aletleri vb. verilmelidir. Aksi takdirde köylü elindeki toprağı işleyemez.

*Dağıtımı yapılacak olan toprakların veraset hakkının olmaması yeni sorunlara sebep olacaktır.

*1924 Anayasası'nın mülkiyet hakkı ile ilgili maddesinin ihlal edilmiş olacağı, ayrıca toprak dağıtımı sırasında kamulaştırılan alan için nasıl bir değer takdir edileceğinin bilinmemesinin kanuni olmadığıdır.

*Bölgelerin sahip olduğu nüfus, arazi miktarı bakımından benzerlik göstermemesine rağmen hangi bölgede dağıtımın nasıl yapılacağı net olmadığı, mevcut tasarıya göre yapılması halinde pek çok eksiğin ve adaletsizliğin yaşanacağı belirtilmesidir.

*Başbakan Refik Saydan'ın kanun tasarısını görüşen komisyonun çalışmalarına son gün katılarak müdahale etmesi ve bazı değişiklikler yaptırması da milletvekillerinin en çok itiraz ettiği hususlardan biridir. Bu durum bazı milletvekillerinin

⁷⁹ **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945), s.154.

artık Meclis çalışmalarına müdahale edilmesinin istemediklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Tartışmalarda zaman zaman “Şef istedi diye...” başlayan veyapılan işin doğru olmadığı şeklinde biten cümlelerin kullanılması, var olan düzene ve İnönü’ye karşı bir eleştiri hatta başkaldırı olarak değerlendirilmelidir.

Görüşmeler sonunda 11 Haziran 1945’te oylama yapıldı. Kanun 345 evet oyu ile kabul edildi. Aydın Menderes, Emin Sazak, Refik Koraltan, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Recep Peker gibi isimler oylamaya katılmadılar.⁸⁰

Çok partili hayata geçerken kabul edilen Kanun iç politikadaki çalkantılar yüzünden hemen uygulamaya konulamadı. 1947’den itibaren çekimser bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Daha çok devlete ait olan ve verimsiz araziler dağıtıldı. Kamulaştırmaya gidilmedi.⁸¹

2.1.3.2 Bütçe Görüşmeleri Sırasında Muhalif Milletvekillerinin Tavrı

“Çiftçiye Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması” hakkındaki kanun ile ilgili görüşmelerin yapıldığı günlerde 1945 yılı bütçe görüşmelerine de başlandı. O dönemde mali yıl haziranda başladığı için bütçe görüşmelerinin yapılması gerekiyordu. Bu sebeple toprak reformu gibi önemli bir hususun görüşüldüğü günlerde bütçe görüşmeleri de yapıldı. Bütçe görüşmeleri de oldukça hararetli geçti. Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur, bütçeyi dolayısıyla hükûmeti sert bir dille eleştirdi. Hükûmetin aldığı hiçbir kararın yerinde ve doğru olmadığını iddia etti.⁸² Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Bayur’u destekler mahiyette bir konuşma yaptı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu eleştirilere aynı sertlikte cevap verdi. 29 Mayıs 1945’te bütçe oylaması yapıldı. 368 evet oyuna karşılık 5 muhalif oy çıktı. Bunlar; Celal Bayar (Manisa), Adanan Menderes (Aydın), Refik Koraltan, Fuat Köprülü (Kars) ve Emin Sazak (Eskişehir) idi.⁸³ Oylamanın ardından kürsüye gelen Başbakan Saraçoğlu, güvenoyu istedi. Bütçeye hayır oyu verenlere Yusuf Hikmet Bayur (Manisa) ve Recep

⁸⁰ TBMMTD, D.VII, c.18, B.72, (11.06.1945), s.282.

⁸¹ Reşat Aktan, “Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları”, Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi, c.26, S.3, 1971, s.41.

⁸² TBMMTD, D.VII, c.17, B.65, (29.05.1945), s.505.

⁸³ TBMMTD, D.VII, c.17, B.65, (29.05.1945), s.510.

Peker'in (Kütahya) eklenmesiyle güvenoyu vermeyenlerin sayısı 7'ye ulaştı.⁸⁴ Bunlardan Recep Peker red oyu verme sebebini şöyle açıkladı; "...*kabinenin bugün devletin içinde bulunduğu iç, dış ve ekonomik güçlerin heyet-i mecmuasını iyi kavrayıp göğüsleyebileceği hakkında içimde iman yoktur.*"⁸⁵ Peker, diğer muhaliflerden farklı bir amaçla hareket etmekteydi. Onun muhalefetinin asıl sebebi kabinede değişiklik olmasını istemesiydi.

Bütçe görüşmelerine, Çiftçiye Toprak Dağıtılması Ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki kanun tasarısının görüşülmesi sırasında Mecliste Aydın Milletvekili Adnan Menderes⁸⁶ öncülüğünde oluşmaya başlayan muhalefet damga vurdu.

2.1.3.3 Dörtlü Takrir (Önerge) ve Türk Siyaseti Açısından Önemi

Mecliste bütçe ve toprak reformu ile ilgili görüşmeler devam ederken 7 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubu'na "Dörtlü Takrir" adı ile bilinen önerge verildi. Bu önerge çok partili hayata geçiş sürecindeki ilk ciddi teşebbüs olması bakımından önemlidir. Belgenin sahipleri; Celal Bayar (Manisa), Adnan Menderes (Aydın), Refik Koraltan (İçel) ve Fuat Köprülü (Kars) idi. Bu belge ile DP içindeki muhalefet resmiyet kazanmış oldu.

Önergede milli egemenliğin sonucu ve dayanağı olan Meclis denetiminin 1924 Anayasası'nın yalnız şekline değil ruhuna da uygun olması için gerekli tedbirlerin alınması, vatandaşların haklarını, ilk Anayasa'nın gerektirdiği genişlikte

⁸⁴ **TBMMTD**, D.VII, c.17, B.65, (29.05.1945), s.513.

⁸⁵ Toker, **a.g.e.**, s.63.

⁸⁶ Adnan Menderes, 1898 Aydın doğumludur. Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgallere karşı kendi Kuvayı Milliye müfrezesini kurarak Milli Mücadele'ye destek verdi. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının ardından Aydın İl Teşkilatını kurdu. Fırka'nın kapanmasından sonra Aydın'a gelen Celal Bayar başkanlığındaki ekibin dikkatini çeken Menderes ve arkadaşları Cumhuriyet Halk Partisi'ne alındılar. Adnan Menderes yakın arkadaşı Ethem Menderes ile birlikte Aydın'da CHP'nin teşkilatını yeni baştan kurdu. O günlerde Aydın'a gelen Mustafa Kemal, Adnan Menderes ile yakından ilgilenerek, O'nu "dikkat çekici" bulmuştu. Nitekim bu münasebetin ardından Onun milletvekili yapılmasını istedi. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili olan Menderes, parti içi çalışmalarda yeteneğini göstererek kısa bir süre sonra Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu Üyesi oldu. Parti Müfettişi olarak da görev almış olan Menderes, savaş sırasında muhalif seslerin yavaş yavaş çıkmaya başladığı Mecliste Dünya'da ve Türkiye'de esen demokrasi rüzgârından istifade ile başlayan muhalefetin öncüsü oldu. Geniş bilgi için bkz. Şerif Demir, "Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2009.

kullanılmasına imkân sağlanması ve bütün Parti çalışmalarının bu çerçevede yürütülmesi istenmekteydi. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihli nutkunda politika ve fikir hayatında demokrasi prensiplerine daha geniş ölçüde yer verileceğine dair sözlerinin, teklifin yersiz ve zamansız olmadığı şeklindeki inançlarını güçlendirdiğini belirtmektedirler.⁸⁷

Önergenin geneline baktığımızda bu dört ismin CHP içinde bazı değişikliklerin yapılmasını istediklerini görüyoruz. Önergede istenenler, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşmanın ruhuna uygun olmasına rağmen CHP içinde önergeye yönelik tepkiler sert oldu. Bu tepkiler özellikle radikallerden geldi. Onlara göre önerge sahipleri yeni bir parti kurmak istiyorlardı.⁸⁸ Fakat radikaller, kendilerince bunun için henüz çok erken olduğunu düşünmekteydiler. CHP içinde çoğunlukta olan ve Recep Peker gibi CHP'nin önemli isimlerinin de aralarında olduğu radikallere karşı, az sayıdaki ılımlılar gelişmelere daha sıcak bakmaktaydılar.⁸⁹

Önergeyle ilgili olarak pek çok toplantı yapıldı. Bunların bazılarında İnönü de katıldı. Toplantılarda önerge sahiplerinin yeni bir parti kurmak istedikleri şeklindeki iddialar da gündeme geldi. Bunun üzerine İnönü, önerge sahipleri hakkında "*Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girişsinler.*"⁹⁰ dedi. İnönü bu sözleriyle belki de batılı devletlerin isteği doğrultusunda kurulması gereken partinin CHP içinden çıkacak ve inkılaplar için tehdit oluşturmayacağına inandığı arkadaşları tarafından kurulmasını teşvik etmek istemişti. Önerge sahipleri Meclisteki muhalif diğer milletvekillerinin de kendilerine destek vereceğine inanıyorlardı. Ayrıca konuşulanların kamuoyuna yansımaları için önergenin görüşüleceği toplantının açık yapılmasını istemişlerdi.⁹¹ Ancak toplantı gizli yapıldı. Toplantıda önergenin kabul edilmesi halinde yürürlükteki kanunlarda ciddi değişikliklerin yapılması gerektiğini, bunu da ancak Meclisin yapabileceği iddia edildi. Görüşmeler oldukça hararetle geçti. Özellikle Adnan

⁸⁷ Metin için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:53-315-4, Tarih:07.06.1947; Toker, **a.g.e.**, s.74-75; Uran, **a.g.e.**, s.432-434.

⁸⁸ Uran, **a.g.e.**, s.435; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.2 (1938-1950), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s.438; Barutçu, **a.g.e.**, s.740.

⁸⁹ Toker, **a.g.e.**, s.338.

⁹⁰ Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi**, İstanbul, İkinci Adam Yayınları, 2011, s.31; Abdülkerim Asılsoy, **Türk Modernleşmesi Öncülerinden FUAT KÖPRÜLÜ: Hayatı Eserleri ve Fikirleri**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2008, s.217.

⁹¹ Osman Akandere, "Bir Demokrasi Beyannameyi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, s.16.

Menderes eleştirilere mukavemetle karşı koydu. Toplantı sonunda kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, CHP'nin önergede bahsedildiği gibi demokratik düzenlemelere ihtiyacı olmadığını, zaten Parti'nin demokratik prensiplere göre yönetildiğini savunarak önerenin geri alınmasını tavsiye etti. Celal Bayar anılarında bu teklif üzerine Fuat Köprülü'nün bir ara önergeyi geri almak için yerinden kalkacak gibi olduğunu ancak kendisinin Köprülü'ye; *"Biz verdiğimiz takrirleri geri alacak insanlar değiliz."* diyerek engel olduğunu belirtmektedir.⁹² Görüşme sonunda yapılan oylamada Bayar, Menderes, Koraltan ve Menderes dışındaki milletvekillerinin oybirliği ile önerge reddedildi. Mecliste bu dört isim dışında başka muhalifler de olmasına rağmen siyasi kaygılar yüzünden olumsuz oy verdiler.⁹³ Daha sonra Adnan Menderes, bu görüşme ile ilgili olarak değerlendirmede bulunurken *"Yedi saat bize sadece küfür yağdırdılar."*⁹⁴ demiştir. Önerge sahiplerinden Koraltan ise görüşmeleri şöyle değerlendirmiştir: *"Bir diktatör idareye girilen bu insani mücadele milletimizin hayatında ve hele demokratik rejimin milletimizin siyasi ve içtimai bünyesinde husule getireceği büyük tahavvülâtın temelini teşkil edecektir."*⁹⁵

İnönü'nün ya da önerge sahiplerinin amacı ne olursa olsun CHP Grubu'nda görüşmeler sırasında yaşananlar, yıllardır ülkeyi tek başına ve rakipsiz olarak yöneten CHP ve lideri Cumhurbaşkanı İnönü'nün henüz bir muhalefet hareketine hazır olmadıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bu dönemde CHP'deki çoğunluğun, muhaliflerin parti kurma hazırlığında olduklarını iddia etmelerine rağmen Celal Bayar, Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi'ye *"Konuk Köşesi"*nde kendi adına o dönemde bir parti kurma düşüncesinin olmadığını, amacının sadece CHP'yi normal bir parti haline getirmek olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶ Samet Ağaoğlu ise Bayar'ın o günlerde yeni bir parti kurmanın mümkün olup olmayacağını anlamak için İstanbul, İzmir, Ankara gibi kentlerdeki dostları arasında

⁹² Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s.33-34; Barutçu, **a.g.e.**, s.744; Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, 15. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014, s.138; Uran, **a.g.e.**, s.432.

⁹³ Akandere, **a.g.m.**, s.17.

⁹⁴ Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, y.y.,1971, s.87-88.

⁹⁵ Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, Yay. Haz: Kamil Maman, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s.93.

⁹⁶ Asılsoy, **a.g.t.**, s.217.

bir araştırma yapmakta olduğunu iddia etmektedir. Ona göre Bayar, araştırması sonucunda pek çok kişinin yeni bir parti kurulması gerektiğine inandığını görmüştür.⁹⁷

2.1.3.4 1945 Ara Seçimleri ve Muhaliflerin Durumu

7 Haziran 1945'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu imzasıyla yayınlanan bir genelgeyle 17 Haziran'da yapılacak olan ara seçimlerde CHP'nin aday göstermeyeceği duyuruldu. Böylece bağımsız milletvekili adaylarının Meclise girmesine imkân verilmiş oldu.⁹⁸ Boş olan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul ve Çorum Milletvekililikleri için pek çok kişi başvuruda bulundu. Ancak, ikinci seçmenler CHP'li oldukları için yine Meclise CHP'liler girdi. Dolayısıyla aday gösterilmemesinin bir önemi kalmadı. Mesela Zonguldak'tan Milletvekili olmak için adaylığını koymuş olan Tevfik Rüştü Aras, CHP'li olmasına rağmen muhalif bir isim olduğu için seçilemedi.⁹⁹

2.1.3.5 Muhaliflerin CHP ile Yollarının Ayrılması

Muhalifler Dörtlü Önerenin reddine rağmen mücadeleden vazgeçmediler. Kısa bir süre sonra Dörtlü Önerge sahiplerinden Celal Bayar, Basın Kanunu'nun 17. ve 50. maddelerinde değişiklik yapılmasını isteyen bir kanun teklifini Meclise sundu. Ancak bu sırada Meclis tatile girdiği için görüşmeler yeni yasama yılına kaldı. Aynı günlerde San Fransisco Konferansı'nda Birleşmiş Milletler Antlaşması ile ilgili çalışmalar sona ermek üzereydi. Ruslar ise hem Boğazların yönetiminde söz sahibi olmak hem de Doğu Anadolu'daki toprak isteklerinde ısrar ediyorlardı. Türkiye topyekûn bir şekilde bu isteklere "hayır" diyordu. Bu konuda yalnız olduğu için Amerika ve İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalışıyordu. İnönü oldukça telaşlıydı, aradığı nitelikte desteği bulamamıştı.¹⁰⁰

⁹⁷ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s.83.

⁹⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 9. bsk., İstanbul, YKY, 2002, s.340; Asım Us, **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012, s.574.

⁹⁹ Toker, **a.g.e.**, s.87-88.

¹⁰⁰ Gazeteci Zekeriya Sertel, o günlere ait anılarını anlatırken Dolmabahçe Sarayı'nda İnönü'nün kalabalık bir misafir topluluğu önünde şu şekilde haykırdığını nakletmektedir: "Yalnızız. Elimizden tutan yok! Türkiye tecrit edilmiş bulunuyor. Ne yapacağımızı bilmiyoruz." Sertel, İnönü'nün içinde bulunduğu durumda "yılana bile sarılmaya razı" olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'ne karşı desteğe duyulan ihtiyacın Türkiye'yi Amerika'nın

Önergenin reddinden sonra Adnan Menderes ve Fuat Köprülü 13 Haziran'dan itibaren basında yazılar yazmaya başladılar.¹⁰¹ Bu durum CHP içinde rahatsızlıklara sebep oldu. Nitekim her iki isim başlatılan soruşturmanın ardından Parti prensip ve Tüzüğü'ne aykırı hareket ettikleri ve Vatan gazetesinde Parti'yi yıpratıcı nitelikte yazılar yazdıkları gerekçesiyle¹⁰² 21 Eylül 1945'te CHP'den ihraç edildiler.¹⁰³ Menderes ve Köprülü'nün Parti'den ihraçları muhalifler arasında tepkiyle karşılandı ve Celal Bayar tepki olarak 28 Eylül'de CHP'den istifa etti. Bu gelişmeler Bayar liderliğinde yeni bir parti kurulacağı şeklindeki söylentileri artırdı. Ancak o, bu iddiaları reddetti.¹⁰⁴ CHP Çoruh Milletvekili ve gazeteci Asım Us, Celal Bayar'ın istifasını değerlendirirken bunun sebebinin önergenin reddinden dolayı Bayar'ın gösterdiği bir alınganlık olarak görülmesi gerektiğini savundu. Us, onun ikinci bir parti kuracağı şeklindeki iddialarında doğru olamayacağını, çünkü böyle bir şey için CHP Meclis Grubunda meselenin görüşülüp karara varılması gerektiğini iddia etti.¹⁰⁵ Asım Us'un bu fikri ilk bakışta fazla iddialı gibi görülmekle beraber o dönemde New York Times gazetesinin yorumuyla Türkiye'de pratikte çift parlamento vardı. Önde görünen TBMM'dir. Buradaki görüşmeler açıktır. Ancak arka planda kararlar CHP'nin grup toplantılarında alınırdı. Gizli olarak yapılan bu toplantılarda hükûmetin izleyeceği asıl politika belirlenirdi.¹⁰⁶

Refik Koraltan gelişmeler üzerine Vatan gazetesine 2 Ekim'de bir demeç verdi.
Demeçte;

“Ben ve üç arkadaşım, Milli Hâkimiyet esaslarını ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir.”

kucağına ittiğini savunmaktadır. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.220-221.

¹⁰¹ Bu dönemde muhalefeti açıkça destekleyen iki gazete vardı. Bunlardan biri liberal kimliği ile tanınan gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın sahibi olduğu Vatan Gazetesi idi. Diğeri ise Sovyet taraftarı fikirleri ile tanınan Zekeriya-Sabiha Sertel çiftinin sahibi olduğu Tan Gazetesi idi.

¹⁰² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:572-2277-3, Tarih:06.02.1947.

¹⁰³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:5-27-17, Tarih:22.09.1945.

¹⁰⁴ “C. Bayar'ın Milletvekilliğinden istifası haberi doğru çıktı”, **Vatan**, 29 Eylül 1945, S.1558, s.1-3.

¹⁰⁵ Asım Us, “Celâl Bayar'ın istifası”, **Ayın Tarihi**, Ekim 1945, S.143, s.29-30.

¹⁰⁶ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1947, Sep 04). U.S. STARTS FLOW OF AID TO TURKEY. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108095957>, s.393; 3 Mart 2017.

dedi. Koraltan İç tüzüğü'nün 112. maddesi gereği milletvekilleri Parti prensipleriyle uyuşmayan bir durum içine girdiklerinde önce kendilerinden mevcut duruma son vermeleri için rica edileceğini, durum devam ederse ihtar edilmeleri gerektiğini ve buna rağmen herhangi bir değişiklik olmadığı takdirde Parti Meclis Grubu'nun oy çokluğuyla Parti'den ihraç edilebileceğini ifade etti.¹⁰⁷ Bu demeç üzerine 27 Ekim'de Koraltan'ın savunmasını isteyen CHP Meclis Grubu, yapılan oylama sonucu, savunmanın esas ve usul bakımından yersiz olduğu gerekçesiyle kendisinin CHP'den ihracına karar verdi.¹⁰⁸

Aynı günlerde gazetelerde Bayar'ın reddetmesine rağmen yeni bir parti kuracağı şeklinde haber ve yorumlar yer almaya devam etti. CHP'li bazı isimler, bu fikre ılımlı yaklaşıyordu. Onlara göre Türkiye'de artık çok partili hayata geçmek gerekiyordu. Ancak İnönü hızlı bir değişimden yana değildi. Rejimi tehlikeye sokmadan aşamalı olarak, sistem değişikliği gerçekleştirilmeliydi. Bunun için önce uygun bir lider bulmak ve politika geliştirmek gerekiyordu. Eski başbakanlardan Celal Bayar, bunun için en uygun isimdi.¹⁰⁹ Çünkü Bayar, inkılaplara inanmış bir düşünce yapısına sahipti. Gerçek bir CHP'li idi. Dolayısıyla eğer ikinci bir parti kurmak gerekirse bunu Bayar yapabilirdi. Onun kuracağı parti rejim için ve CHP için tehdit oluşturmazdı. Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, 5 Aralık'ta Tanin gazetesinde çıkan bir yazısında demokrasi için en az iki partiye ihtiyaç olduğunu belirterek, burada önemli olanın ikinci partinin nasıl kurulacağı meselesi olduğunu ileri sürdü. Yalçın:

*"... Bunun için en iyi çare mevcut fırka içinden bazı zatların ayrılarak, esas programda müttehit kalmakla beraber, bir kontrol partisi vücuda getirmeleri olacağını söylemiş ve bunun çok faydası görüleceğine inanmıştık. İşte şimdi bu yeni partiyi biz böyle bir kontrol partisi mahiyetinde telakki ediyor ve doğuşunu istikbal hakkında bir müjde gibi görüyoruz. ..."*¹¹⁰

demektedir. Yalçın'ın bu sözleri o dönemdeki CHP'lilerin fikirlerini ve niyetini yansıtması bakımından önemlidir. CHP gerçek bir demokrasiden değil, 1930'daki

¹⁰⁷ "Refik Koraltan, parti işlerindeki vaziyetini belli etti", **Vatan**, 2 Ekim 1945, S.1561, s.1.

¹⁰⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-7, Tarih:22.12.1945; "Refik Koraltan, Partiden çıkarıldı." **Vatan**, 28 Kasım 1945, S.1615, s.1.

¹⁰⁹ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1947, Sep 04). U.S. STARTS FLOW OF AID TO TURKEY. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108095957>, s.393, 03 Şubat 2017.

¹¹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Parti", **Aydın Tarihi**, Aralık 1945, S.145, s.125-127.

Serbest Cumhuriyet Fırkası örneğinde olduğu gibi göstermelik bir demokrasiden yanadır.

Manisa Milletvekili Hikmet Bayur 17 Aralık 1945'te tarihinde Mecliste yaptığı bir konuşmada TBMM'nin denetleme görevini yapamadığını bunun en önemli sebebinin ise merkezden aday belirlenmesi olduğunu söyledi. CHP yönetimi, Bayur'un bu sözlerini, Parti Tüzüğü'nün 27. maddesinde belirtilen seçim esaslarını, çürütmeye yönelik olduğu gerekçesiyle savunmasının alınmasına karar verildi. Bayur geri adım atmayarak sözlerinin doğruluğunu savundu. Bunun üzerine CHP'den ihracına karar verildi.¹¹¹

2.1.3.6 Birleşmiş Milletler Anlaşmasının Onaylanması Sırasında TBMM'de Yaşanan Demokrasi Tartışmaları

Birleşmiş Milletler Anlaşmasını görüşmek ve onaylamak üzere Meclis, 15 Ağustos 1945'te toplandı. Yabancı devletlerin Türkiye'deki temsilcileri de localarında yerlerini alarak görüşmeleri takip ettiler.¹¹² Görüşmeler sırasında söz alan milletvekillerinin çoğu Birleşmiş Milletler Anayasası ile ilgili genellikle birbirini tamamlayan hatta birbirinin tekrarı niteliğinde konuşmalar yaptılar. Ancak Aydın Milletvekili Adnan Menderes'in söz almasıyla birlikte durum değişti. Menderes, konuşmasında Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki taahhütlerin bir taraftan uluslararası sorunları savaşa gerek kalmadan çözmeyi amaçladığını diğer taraftan da *"Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın kişisel özgürlük ve dokunulmazlığı ile siyasi haklarının saklı tutulmasını gerekli kılmaktadır."* dedi. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında Almanya ve İtalya'da diktatör yönetimlerin kurulup ardından da bu ülkelerin kendi yönetim şekillerini başka ülkelere yayma çalışmalarının etkili olduğunu ifade ederek Birleşmiş Milletleri kuran devletlerin bu yüzden diktatör rejimler istemediğini söyledi. Menderes, doğal olarak Türkiye'de de demokratik bir yönetimin kurulması gerektiğini ve bunun kesinlikle Birleşmiş Milletler'in iç işlerimize müdahalesi olarak değerlendirilmemesi gerektiğini savundu. Anayasamızın ruhunun Birleşmiş Milletler Anlaşması'nın ruhuna oldukça uygun olduğunu dolayısıyla bu anlaşmayı kabul etmekle anayasamıza aykırı

¹¹¹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-19, Tarih:25.01.1946.

¹¹² R. Melih Aktaş, 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 1998, s.20.

bir taahhüt altına girmiş olmayacağımızı en fazla fiili durum ile Anayasamız arasındaki bazı tutarsızlıkları ortadan kaldırmak gerekebileceğini ifade etti. Menderes bunun da zaten “*Ana kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemâli ile yerine getirilmesi demektir.*” dedi.¹¹³ Menderes’in konuşmasında Birleşmiş Milletler Anlaşması’nı onaylamanın çok partili hayata geçmeyi taahhüt etmek anlamına geldiğini savunması Meclis Genel Kurulundaki tansiyonu artırdı.

CHP Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen söz alarak isim vermeden “*Bir arkadaşımız neden bilmiyorum milletler arası bir mevzuun mevzubahis olduğu bir zamanda bizim fiili durumumuzun buna uygun olmadığını ileri sürdü.*” diyerek Menderes’i eleştirdi. Türk Anayasası’nın en ileri anayasa olduğunu ve fiili durum bakımından da Türkiye’nin en ileri rejim olduğunu iddia etti.¹¹⁴ Kars Milletvekili Fuat Köprülü’nün söz alarak Menderes’i savunmaya başlaması üzerine CHP’li milletvekilleri onu susturmaya çalıştılar. Köprülü, TBMM kürsüsünden herkesin istediğini söyleyebileceğini, hiç kimsenin buna müdahale etmeye hakkı olmadığını belirtti. Ökmen, Köprülü’ye cevap olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası olayını hatırlatırcasına “*On beş senedir nerede idin sen?*” dedi. Köprülü ise görüşmeleri yapılan Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın düşünce özgürlüğünü savunduğunu ve buna inanmayanların en azından anlaşmanın imzalandığı bugün anlaşmaya saygı duymalarını istedi.¹¹⁵ Yaşanan tartışmalar sırasında dikkati çeken nokta her iki tarafın Anayasa’nın demokratik bir yapıya sahip olduğu noktasında hemfikir olmasıydı. Ancak, muhalifler ülkede Anayasa’nın uygulanmadığı yani fiili durumun demokratik olmadığını, karşı taraf ise demokratik olduğunu savunuyordu. Görüşmeler sonunda 15 Ağustos 1945’te Türkiye Büyük Millet Meclisi, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı onayladı.¹¹⁶

¹¹³ TBMMTD, D.VII, c.19, B.90, (05.08.2019), s.170-171.

¹¹⁴ TBMMTD, D.VII, c.19, B.90, (05.08.2019), s.174.

¹¹⁵ TBMMTD, D.VII, c.19, B.90, (05.08.2019), s.174-176.

¹¹⁶ TBMMTD, D.VII, c.19, B.90, (05.08.2019), s.178.

2.1.4 Çok Partili Hayat Geçiş Sürecinde Kurulan İlk Parti: Milli Kalkınma Partisi

Türkiye’de demokrasiye geçiş süreci beklendiği gibi Celal Bayar ve arkadaşlarının kurduğu bir partiyle değil, işadami Nuri Demirağ¹¹⁷ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile oldu. Kendiliğinden ortaya çıkmış bir muhalefet hareketidir.

Çok partili siyasi düzen Türkiye’deki tek partili rejime aykırı değildi. 1924 Anayasası çok partili hayata geçiş için uygundu. Nitekim daha önce iki kez başka partiler kurulmuştu. Bu yüzden demokratik düzene geçiş sancılı olmadı. Zaten Atatürk’ün ilke ve inkılaplarının ekonomik, sosyal ve siyasi unsurları da bu sürece geçişin alt yapısını oluşturmuştu.¹¹⁸

9 Temmuz 1945’te Nuri Demirağ, partisini kurmak amacıyla dilekçesini İçişleri Bakanlığına verdi. Ancak bazı belgelerin eksik olması sebebiyle kuruluş süreci uzadı. 6 Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi’nin kurulduğu bizzat Başbakan Şükrü Saraçoğlu tarafından açıklandı.¹¹⁹

MKP çok partili siyasi hayata geçişin ilk partisi olmasına rağmen siyasi çevreler tarafından pek dikkate alınmadı.¹²⁰ Bunda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün MKP’yi görmezden gelmesi ve MKP kurucularının aktif siyasetin içinde olmayan kişiler olması etkili oldu. Kuruluşunun ardından bu parti ile ilgili olarak ne Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ne de diğer siyasetçiler en küçük bir yorum yaptılar. Siyasi çevrelerin MKP’yi dikkate almadıklarının en önemli göstergesi İnönü’nün 1 Kasım 1945’te TBMM’yi açış

¹¹⁷ Hayatı için bkz. Fatih M. Dervişoğlu, **Türkiye’nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, 5. bsm., İstanbul, Ötüken, 2014, s.57-186.

¹¹⁸ Tanör, **a.g.e.**, s.338.

¹¹⁹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946.

¹²⁰ Gazeteci Yavuz Abadan köşe yazısında DP’nin kuruluşunun önemine dikkat çekmekte ve başka partilerinde olduğunu ancak Türkiye’de Amerika benzeri iki güçlü partinin “karşılıklı denetleşmesi esasına dayanan” bir sistemin kurulması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre Türk siyaseti aşağı yukarı aynı güce pek çok partinin kurulup devam etmesine imkân sağlayacak durumda değildir. Yavuz Abadan, “Yeni parti kurulurken”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1946, S.7682, s.1-3;

konuşmasında hükümet partisi karşısında başka bir parti olmadığını ifade etmesidir.¹²¹

Dönemin gazetelerinde de söz birliği etmişçesine MKP ve lideri Nuri Demirağ hakkında ciddi haberler yer almadı.¹²² İsmet İnönü'nün damadı ve gazeteci Metin Toker, basının MKP toplantılarını haber yapmak yerine Demirağ'ın davetlerde misafirlerine kuzu ikram etmesi gibi basit konuları ön plana çıkardıklarını hatta MKP'yi, "kuzu partisi" olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.¹²³

Partinin kurucuları iş adamı Nuri Demirağ ile birlikte eski milletvekillerinden Hüseyin Avni Ulaş¹²⁴ veyazar Cevat Rifat Atilhan¹²⁵ idi. Kurucuların ortak özelliği halkın kurulacak bir siyasi partiye sahip çıkacağını inanmış olmalarıdır. Aralarında kesinlikle bir fikir birliğinin olduğunu söyleyemeyiz. Parti'nin en önemli özelliği kurucularının yönetici-asker sınıfından gelmemesidir.¹²⁶

MKP, sanayiciler ile muhafazakâr ve milliyetçi kesimin partisi olarak ortaya çıktı.¹²⁷ Devletçiliğe karşıydı.¹²⁸ Bu politika ile halkın refaha kavuşamayacağına inanan MKP kurucuları liberalizmi savunmaktaydılar.¹²⁹ Demirağ, düzenlediği basın toplantısındaki konuşmasında CHP ile iç siyasette farklı görüşlere sahip olmalarına rağmen dış siyasette aynı görüşleri paylaştıklarını ifade etti.¹³⁰

¹²¹ **TBMMTD**, D.VII, c.20, B.1, (01.11.1945), s.7.

¹²² Gazeteci Necmettin Sadak, DP'nin kuruluşuna yer verdiği yazısında "C.H.Partisi'nin karşısına nihayet istenildiği şekilde ciddi bir partinin çıkmak üzere..." olduğunu belirterek dolaylı bir şekilde MKP'nin önemsenmediğini ortaya koymaktadır. Necmettin Sadak, "Bir iyi haber: Celâl Bayar'ın kurmak üzere olduğu parti...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1945, S.145, s.123-125.

¹²³ Toker, **a.g.e.**, s.45.

¹²⁴ İlk dönem TBMM'de Erzurum Milletvekili olarak yer almıştır. İkinci grup milletvekilleri arasındadır. MKP kurulduğu sırada İstanbul'da 5. Noter olarak çalışmaktadır. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.154-158.

¹²⁵ Milli Mücadele sırasında Zonguldak civarında kuvayi Milliye saflarında yüzbaşı rütbesiyle mücadele etmiştir. Daha sonra yazarlık yapmıştır. MKP'nin İslamcı kanadını temsil etmektedir. Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.158-163.

¹²⁶ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.5-46.

¹²⁷ Uyar, **a.g.e.**, s.182.

¹²⁸ Milli Kalkınma Partisi'nin programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946.

¹²⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:434-1803-3, Tarih:17.05.1946.

¹³⁰ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-6, Tarih:00.00.1949(6).

MKP, gerek programı gerek üyelerinin tutum ve davranışları yüzünden halk için tatmin edici olmadı. Parti'nin kurucuları arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan, kuruluşundan kısa bir süre sonra MKP'den ayrıldılar. Onlardan altı ay sonra MKP'den çıkarılan Nuri Demirağ ise hayli çekişmelerin ardından Partiye döndü ve bir süre sonra genel başkan oldu.¹³¹ Ancak iç huzuru ve disiplini bir türlü gerçekleştiremeyen MKP, Nuri Demirağ'ın 1957'de ölümünün ardından kongresini yapmadığı için 1958'de feshedilmiş kabul edildi.¹³²

2.1.5 Yeni Yasama Yılı'nın Açılışında İsmet İnönü'nün Konuşması ve Kamuoyunda Yankıları

İnönü, 1 Kasım 1945'te Meclisi açış konuşmasında:

“... Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur.

... Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.

... Memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla geliştirebilecek bir yolda ilerlediğini inanla söyleyebiliriz. ... Ülkemizin politik yönetimi Cumhuriyet'le kurulan halk yönetiminin her doğrultuda ilerlemesini ve koşullarıyla gelişmesini sürdürecektir. Savaş günlerinin ihtiyatlı tedbirleri gerektiren darlıkları kalkıkça ülkenin politika ve düşünce yaşamında demokrasi ilkeleri daha geniş ölçüde egemen olacaktır. ... Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispatladığı gerçek, halk yönetiminin ülkeyi serbest düşüncelere ve özgürlük yaşamına alıştırtıp erdirmesi ve geçmişteki otoriter yönetimlerden daha güçlü olarak yurttan anarşiyi ve ayağa düşmesini önlemiş olmasıdır. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük devrimler geçirmiş bir ülkenin, sarsıntılara uğramadan, daha çok ilerlemesini sağlayacaktır. ...”

¹³³

dedi. MKP bu konuşmadan önce kurulmuş olmasına rağmen İnönü'nün konuşmasında sanki bu parti yokmuş gibi *“Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır.”* demesi -yukarıda açıkladığımız gibi- bu partiyi bir muhalefet partisi olarak tanımadığı anlamına gelir. Metin Toker, İnönü'nün muhalefet partisinin başında Celal Bayar'ı görmek istediğini belirtmektedir.¹³⁴ Ancak

¹³¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 1985, s.96.

¹³² Dervişoğlu, **a.g.e.**, s.172.

¹³³ **TBMMTD**, D.VII, c.20, B.1, (01.11.1945), s.7-8.

¹³⁴ Toker, **a.g.e.**, s.54.

bu istek MKP'nin varlığını ortadan kaldırmaz. Diğer yandan konuşmanın geneline bakıldığında İnönü'nün CHP iktidarını sarsmayacak bir muhalefet istediği anlaşılmaktadır.¹³⁵ İnönü çok partili hayata geçme zorunluluğunun doğduğu bir ortamda yaptığı konuşmayla Batılı devletlere olumlu mesajlar vermiş oldu.

İnönü'nün konuşmasına rağmen CHP'nin yayın organı Ulus gazetesi ve onun başyazarı Falih Rıfkı Atay, demokrasi aleyhinde yazılar yazmaya devam etti. Ona muhalefetin önde gelen isimlerinden olan Kars Milletvekili Fuat Köprülü Vatan gazetesindeki köşesinden cevap verdi. Polemiğin kızışması üzerine başbakan Şükrü Saraçoğlu konuyla ilgili bir demeç verdi. Demeçte oldukça yuvarlak ifadeler yer almaktaydı. Köprülü, demeci Vatan gazetesinde yayınladı. Bunun üzerine adeta kıyamet koptu. Önerge sahiplerine karşı tavırlar daha da sertleşti.¹³⁶

İnönü'nün konuşması Celal Bayar ve arkadaşlarına yeni bir parti kurmak için cesaret verdi. Nitekim 2 Aralık'ta Bayar basına verdiği demeçte yeni bir parti kurmak için arkadaşlarıyla hazırlık yaptıklarını açıkladı.¹³⁷

2.1.6 Müstakil Grubun Denetim Vazifesini Yapamamasının Örgütlü Muhalefet İhtiyacını Doğurması

Hükümet üzerinde denetim işlevi görmesi amacıyla 1930'da kurulan SCF denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması sebebiyle aynı amaca yönelik olarak 1931 seçimlerinden itibaren bağımsız adaylar milletvekili seçildiler. Ancak iki dereceli seçim sistemi uygulandığından ve ikinci seçmenlerde CHP'li olduklarından bağımsız milletvekilleri de CHP'nin istediği adaylar arasından seçiliyordu. Bunlar amaçlandığı gibi parti ve hükümet karşısında muhalefet görevi yapmadılar ya da yapamadılar. Bunun üzerine 1939 yılında yapılan CHP Kurultayı'nda, aynı amaca yönelik olarak Müstakil Grup'un oluşturulmasına karar verildi. 21 kişiden oluşan Grup'un Genel Başkanı aynı zamanda CHP Genel Başkanı olan, İsmet İnönü olacaktı. Grup Başkan Vekili onun tarafından atanacaktı. Nitekim İnönü, bu göreve Ali Rana Tarhan'ı atadı.

¹³⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.132.

¹³⁶ Bayar, **a.g.e.**, s.35.

¹³⁷ Bayar, **a.g.e.**, s.47; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, c.III, İstanbul, Rey Yayınları 1970, s.47.

Grup, CHP içindeki oylama ve görüşmelere katılmayacak, sadece Meclisteki oylama ve görüşmelere katılacaktı.¹³⁸

1939-1943 yılları arasında Müstakil Grup bazı ekonomik konularda pasif eleştirilerde bulundu. CHP kararlarına hiçbir zaman itiraz etmedi ve hükümet kararlarını genel olarak destekledi.¹³⁹ Parti içinde oluşturulmaya çalışılan bu kontrollü muhalefet hareketi ihtiyacı karşılamadığı için İkinci Dünya Savaşı sonunda gerçek bir muhalefet hareketinin doğmasına imkân verdi.¹⁴⁰

2.1.7 Anadolucular Hareketi ve CHP'nin Siyasi Düşüncesindeki Değişime Etkisi

Anadolucular¹⁴¹ olarak adlandırılan hareket CHP içinde edebiyatçı Memduh Şevket Esendal ile birlikte ortaya çıktı. Bilecik Milletvekili Memduh Şevket Esendal, milletvekililiğinin ikinci döneminde 6 Mayıs 1942'de CHP Genel Sekreteri oldu. 1943 seçimlerine giderken CHP milletvekili aday listelerini Genel Başkan İsmet İnönü ile birlikte hazırladı. Esendal'ın etkisiyle listede yeni ve genç isimlere yer verildi. Bu isimler CHP içinde farklı bir bakış açısına sahip, daha liberal düşünen kişilerdi. Partinin radikallerine göre daha ılımlı politikalar ürettiler. Daha sonra CHP içinde 35'ler adıyla ortaya çıkacak olan hareketin oluşmasına zemin hazırladılar.¹⁴²

Anadolucular, 1946 seçimlerinde yeni isimlerle daha da güçlenerek Meclise girdiler.¹⁴³ Anadolucuların temel hedeflerinden biri komünizm ile mücadele idi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin bozulması ve savaş sonrasında

¹³⁸ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.12.

¹³⁹ Ahmet Demirel, **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2014, s.263.

¹⁴⁰ Timur, **a.g.e.**, s.12.

¹⁴¹ II. Meşrutiyet yıllarında ülkedeki Türkçü fikirlere sahip aydınlar bir yol ayrımına geldiler. Bu noktada bazıları Dünya'da ki bütün Türklerin bir bayrak altında toplanmayı amaçlayan Turancılar. Diğerleri ise Anadolu kültürünü ve insanını esas alan Anadoluculuktur. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1994, s.478.

¹⁴² Çınar, **a.g.t.**, s.205-206.

¹⁴³ Çınar, **a.g.t.**, s.212.

bu ülkenin verdiği notalar, Anadoluçuluk fikrinin CHP içinde ve dışında güçlenmesine sebep oldu.¹⁴⁴ Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim gibi isimler bu gruptandı.

2.2 Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Celal Bayar, 3 Aralık 1945'te milletvekililiğinden istifa etti ve parti kurma hazırlıklarına hız verdi. 4 Aralık'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Bayar'ı yemeğe davet etti.¹⁴⁵ Sonraki günlerde ikili arasındaki görüşmeler devam etti.¹⁴⁶ Bu görüşmeleri, İnönü tarafından iç ve dış koşullar göz önüne alınarak mecburen yeni bir partinin kurulmasına izin verileceği ancak İnönü'nün bunu kontrollü bir şekilde gerçekleştirmeyi planladığı şeklinde yorumlayabiliriz. Tefik Çavdar, İnönü'nün güdümlü değil, kontrollü bir parti kurulmasını istediğini savunmaktadır. Yani yeni parti belirli bir çerçevede muhalefet yapabilecekti.¹⁴⁷ Anlaşılan o ki ne CHP ne de İnönü başka bir partinin iktidara gelebileceği fikrine hazırды. Başka bir deyişle iç ve dış koşullar Türkiye'de çok partili hayata geçişi zorunlu kılmıştı; ancak CHP kadroları bunu biçimsel olarak algılamışlardı, içeriğini kavrayamamışlardı. CHP'nin halktan kopuk, olaylara tepeden bakma alışkanlığı kolay kolay değişmeyecekti.¹⁴⁸

Demokrat Parti (DP), 7 Ocak 1946'da Dörtlü Önerge sahibi olan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Ankara'da kuruldu. Parti'nin kuruluşu Türkiye'de gerçek anlamda çok partili hayata geçiş sürecini başlattığı için önemlidir. Bir başka deyişle DP, kuruluş ve faaliyetleriyle Türk İnkılabının yeni bir aşamasına rehberlik etti.¹⁴⁹ DP ülkede yıllardır var olan tek parti idaresinde halkın ihtiyaç ve isteklerinin sonucunda ortaya çıkmış bir partidir. Daha sonra DP saflarında önemli bir isim haline gelecek olan Samet Ağaoğlu, DP'nin kuruluşu ile ilgili olarak, "*Demokrat Parti'yi kuran yönetici kadro ve bürokrasi, kurduran halktır.*" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Çınar, a.g.t., s.214.

¹⁴⁵ "Millî Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, S.7649, s.1-3.

¹⁴⁶ Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'nin Kuruluşu", **Vatan**, 6 Aralık 1957, S.5981, s.2-5.

¹⁴⁷ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi 1999, s.410.

¹⁴⁸ Bekir Tümay, **Menderes Devri Anıları Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım**, İstanbul, t.y., s.40.

¹⁴⁹ Ağaoğlu, **İki Parti Arasındaki Farklar**, s.76.

¹⁵⁰ Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s.51.

Yeni parti kurma çalışmalarına komünizmi savunan Tan gazetesi, Yeni Dünya ve Görüşler dergisi cephesinin destek vermesi, liberal kesim tarafından hoş karşılanmadı. Hatta Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, kendilerinin kesinlikle bu gazete ve dergilerle bağlantısı olmadığını ifade etmek zorunda kaldı. Celal Bayar da aynı yöndeki eleştiriler üzerine gazetecilere verdiği bir beyanatta: *“Bütün topraklar bize çevrilmiş. Sağa dönsem faşist derler, sola dönsem komünist. Ortada kalsam Halk Partisi’nden niçin ayrıldınız, diyorlar.”*¹⁵¹ demek suretiyle serzenişte bulundu.

DP’nin simgesi halk dilindeki ifadesiyle *“Demir kırat”* idi. Parti kurulduğunda ciddi ekonomik sıkıntılar yaşamaktaydı. Bu yüzden kuruluş döneminde genel merkez olarak CHP Antalya Milletvekili Dr. Cemal Tunca’nın Sümer Sokak’ta bulunan evi kullanıldı.¹⁵² Tunca, DP kurulur kurulmaz CHP’den istifa etmiş ve DP’ye katılmıştı. DP’nin programı CHP’nin programından farklı değildi. Altı ilke aynen benimsenmişti. Diğer yandan DP programını hazırlarken İnönü ile Bayar arasında görüşme yapılmış ve hassas konularda görüş birliği sağlanmıştı.¹⁵³

DP programına göre; Parti’nin temel amacı demokrasidir. Anayasa’nın temel prensipleri arasında yer aldığı için DP, altı ilkeye programında yer vermişti. Program çalışmaları sırasında en fazla devletçilik üzerinde duruldu.¹⁵⁴ DP programına göre; devlet sadece vatandaşlarının refah ve geçim seviyesini yükseltmek için ekonomik faaliyetlerde bulunmalıdır. Bunun için devlet, özel teşebbüsün güvenle çalışacağı ortam hazırlamalı ve gerekmedikçe ekonomiye müdahale etmemelidir.¹⁵⁵ Buradan da anlaşılacağı gibi DP, 1930’dan itibaren Türkiye’de uygulanan devletçilik politikasından uzaklaşarak liberalizme¹⁵⁶ yakın bir politika takip etmeyi uygun görmektedir. Fakat

¹⁵¹ Us, **a.g.e.**, s.591.

¹⁵² Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, c.IV, y.y., Rey Yayınları, t.y., s.51.

¹⁵³ Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara, 2002, s.536.

¹⁵⁴ Bayar, **a.g.e.**, s.47.

¹⁵⁵ Bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1807-1, Tarih:17.07.1946.

¹⁵⁶ Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, DP’nin programının CHP’den pek farklı olmadığını ancak ekonomik alanda özel teşebbüsün desteklenmesi ve gerekmedikçe devletin ekonomiye karışmamasının, açıkça liberal ekonomi olduğunu ve Türkiye’nin böyle bir uygulamaya alışık olmadığını ileri sürdü. Necmettin Sadak, “Demokrat Parti’ye ‘hoş geldin’ deriz...”, **Aydın Tarihi**, Ocak 1946, S. 146, s.17-19; **Akşam**, 9 Ocak 1946, No.9779, s.1-2.

Parti programında 'devletçilik' ifadesinin kullanılması Anayasa gereği zorunluydu.¹⁵⁷ Kaynaklarda net bir bilgiye rastlamamış olmakla birlikte CHP içinde başlangıçtan itibaren ılımlı devletçilikten yana olan Celal Bayar ve ekibinin sırf bu sebeple programlarında devletçilik politikasına yer verdiklerini düşünmekteyiz.

DP'nin kurulduğu gün, Ankara'da Basın Birliği'nin Kongresi yapılmaktaydı. Kongre için Ankara'da bulunan gazeteciler, DP genel merkezini ziyaret ettiler. Gazeteciler, Celal Bayar'a DP'nin muvazaa yani iktidarla anlaşmalı olarak kurulduğu şeklinde iddialar olduğunu ve bu hususta ne düşündüğünü sordular. Bayar, daha bir parti'nin kurulacağı söylentileri ortaya çıkar çıkmaz basında her fırsatta gündeme gelen bu söylentiler için; *"Muvazaa hafifliktir. Kimse böyle bir teklifte bulunmamış, kimse de böyle bir teklifi kabul etmemiştir."*¹⁵⁸ şeklinde cevap verdi. Ertesi gün DP kurucuları toplanarak Celal Bayar'ı genel başkan seçtiler. Merkeze çağrılan gazetecilere Parti Program ve Tüzüğü verildi. Gazetecilerin yeni partinin CHP'nin sağında mı solunda mı olduğu şeklindeki sorulara Adnan Menderes şu cevabı verdi: *"Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır."*¹⁵⁹

Gazeteci Metin Toker, DP'nin muhalefet günleri için: *"Partinin ruhu, Celal Bayar'dı."* İfadesini kullanmaktadır. Parti'nin genel politikası ve alınan kararların niteliğini o belirlerdi. Bayar'ın Ankara'da olmadığı günlerde resmi olmamakla beraber, ona Fuat Köprülü vekâlet ederdi. Adnan Menderes ise Parti'nin sözcüsüdür. Parti adına tebliğleri, demeçleri vs. o yazardı. Mecliste Parti adına o konuşurdu. Kalemî güçlü bir hatipti. Ancak onun asıl önem kazandığı dönem iktidar yılları olacaktır.¹⁶⁰

2.2.1 Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İç ve Dış Basında Yankıları

Basında DP'nin kuruluşu büyük bir ilgiyle karşılandı. Gazeteciler köşelerinde yeni partinin Celal Bayar gibi inkılapçı birinin liderliğinde kurulmuş olmasını rejimin güvenliği açısından önemli olarak yorumladılar.¹⁶¹ Kurulduğu günden itibaren DP'ye destek veren iki gazete vardı. Bunlardan biri liberal görüşe sahip olan Vatan

¹⁵⁷ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II: Tek Partili Cumhuriyet (1930-1939)**, 2. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s.231.

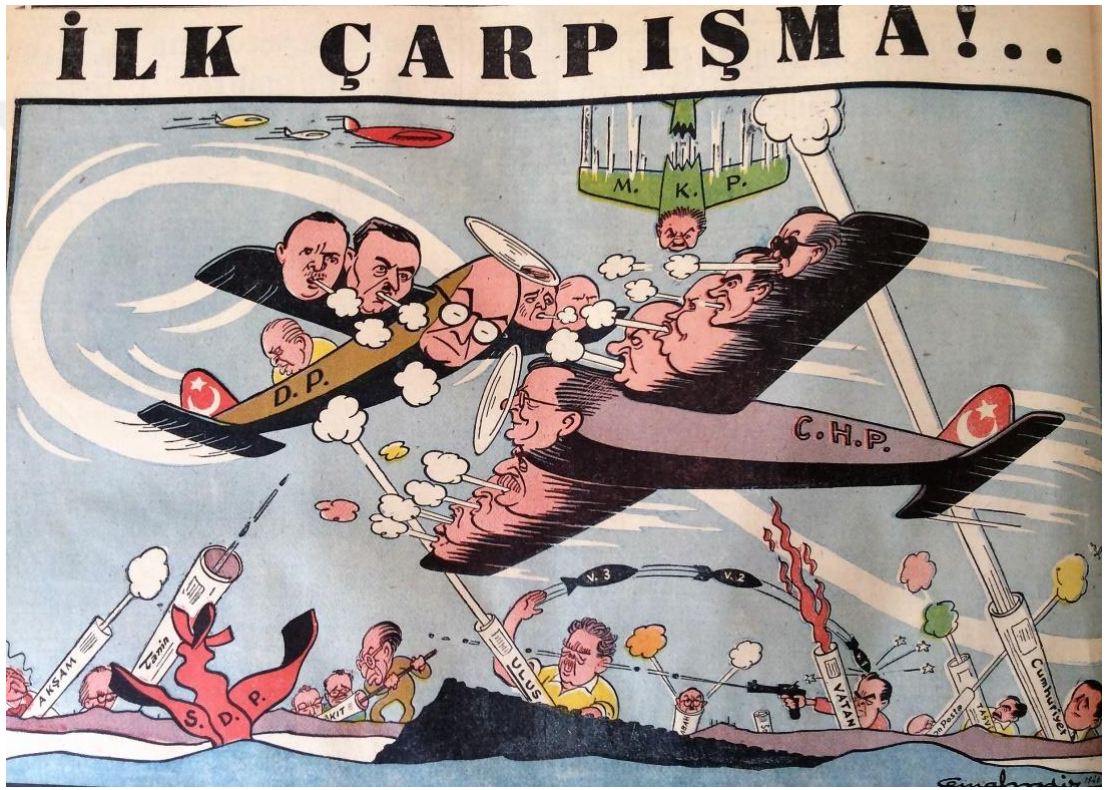
¹⁵⁸ "Demokrat Partisi dün resmen teessüs etti", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, S.7738, s.1-3.

¹⁵⁹ Yalman, **a.g.e.**, s.52.

¹⁶⁰ Toker, **a.g.e.**, s.87.

¹⁶¹ Falih Rıfkı Atay, "Yeni Parti Kuruldu", **Ulus**, 8 Ocak 1946, S.yok, s.1-2.

gazetesi¹⁶² diğeri ise sol görüşlü Sabiha-Zekeriya Sertel çiftinin sahibi olduğu Tan gazetesiydi. Zekeriya-Sabiha Sertel çifti ile DP arasında ilk günlerde var olan yakınlaşma, CHP'nin eline büyük bir koz verdi. İlerleyen günlerde CHP, buradan yola çıkarak DP'yi Moskova yanlısı olmakla suçladı.¹⁶³ Cumhuriyet gazetesinde DP'nin kurulduğu ilk günlerde yayınlanan bir karikatür, Türk siyasetindeki durumu ve basının tutumunu ortaya koymasından dikkat çekmektedir (Karikatür 2-3: Cumhuriyet, 28 Şubat 1946).

Karikatür 2-3: Cumhuriyet, 28 Şubat 1946

Dış basında yeni partinin kuruluşu memnuniyetle karşılandı. Times gazetesi kurulan yeni partinin sola meyilli olduğunu yazdı. DP'nin programının iktidar partisine benzemesine rağmen en önemli amacının Anayasa'nın bir an evvel kayıtsız şartsız uygulamaya girmesi olduğunu belirtti. Ayrıca 1924 Anayasası'nın vatandaşlara pek çok

¹⁶² Basında CHP'ye yönelik ilk ciddi eleştirilerin yer aldığı gazete idi. Vatan Gazetesi ile DP'nin ortak noktası CHP iktidarına karşı olmalarıdır. Gazetenin DP'ye bakışı Amerikan politikası ile paralel olmuştur. DP'nin Amerika ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemde Vatan DP'yi desteklemiştir. DP'nin Amerika ile ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte ise Vatan DP'den uzaklaşmaya başlamıştır. Sanem Gök, "Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2003, s.25-30.

¹⁶³ Timur, **a.g.e.**, s.82.

hak vermiş olmasına rağmen bazı özel kanunlar ve düzenlemelerle bu hakların kısıtlandığını ileri sürdü.¹⁶⁴ Fransa ve İtalya'da çıkan gazetelerde de DP'nin kuruluşu haber yapıldı.¹⁶⁵

Ahmet Emin Yalman, gazetedeki köşesinde Londra'da DP'nin kurulmasının Türkiye'ye karşı ilgiye sebep olduğunu belirtti. Yalman, "*En hayırlı propagandamız; tek parti ruhunu gömüp çift parti yoluna girdiğimizi âleme duyurmaktır.*"¹⁶⁶ yorumunu yaptı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Amerika ve İngiltere'nin Balkanlar'da demokrasi mücadelesi verdikleri bir dönemde Sovyetler Birliği'nin yanı başındaki Türkiye'de yeni bir parti kurulması bu ülkelerde olumlu karşılandı.

2.2.2 DP'nin Kuruluşuna CHP'den Gelen İlk Tepkiler

CHP, önce MKP, sonra DP ve ardından başka partilerin kurulmasından rahatsız oldu. 12 Şubat 1946'da CHP Genel Sekreterliği tarafından taşra teşkilatlarına bir genelge gönderildi. Genel Sekreter Nafi Kansu imzasıyla gönderilen genelgede son zamanlarda CHP'nin karşısına yeni partilerin çıktığını ve bunların amacının teşkilatlanıp büyüyerek iktidara gelmek olduğu belirtilmektedir. Vatandaşların siyasi haklarına ve partilerin faaliyetlerine saygı duymakla beraber, CHP'li olarak herkesin sorumluluklarının olduğu hatırlatılmaktadır. Buna göre evvela sayıca çoğalmak gerektiği ifade edilmektedir. Bu amaçla CHP'ye girmemiş ancak, girmeye elverişli olan vatandaşların tespit edilerek üye yapılmaları istenmektedir. Genelgede halk ile sürekli iç içe olan köy muhtarları ve ihtiyar heyetlerinin partililerden seçilmesine özen gösterilmesi, partili olmayanların da Partiye üye yapılması için çaba sarf edilmesi istenmektedir.

Muhalef partilerin kurulmasıyla birlikte CHP'den ayrılan kişilerin sayısında ciddi bir artış olması üzerine CHP Genel Sekreterliği teşkilatına yönelik olarak 4 Mayıs'ta yeni bir genelge gönderdi. Genelgede daha önce illerde çeşitli partilerin müteşebbis

¹⁶⁴ (Çevrimiçi)By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). Organized terrorism is charged in turkey's electoral campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 03 Şubat 2017.

¹⁶⁵ Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi**, İstanbul, İkinci Adam Yayınları, 2011 , s.37-38.

¹⁶⁶ "DP'nin Kuruluşu Londra'da Alaka Uyandırdı." **Vatan**, 19 Ocak 1946, S.1667, s.1.

ve idare heyetleriyle ilgili olarak gönderilen raporlarda Şu hususlarla ilgili olarak kendilerine bilgi verilmesi istenmektedir:

- CHP'den ayrılanlar niçin ayrılmaktadırlar ve niçin diğer partilere geçmektedirler? Sebepleri tespit edilerek bilgi verilecek.
- Çeşitli partilerin il çevresindeki faaliyetleri ve sonuçlarıyla ilgili bilgi verilmesi
- Muhalefet partilerinin kendi teşkilatlarına gönderdiği belgelerin birer örneğinin ele geçirilerek merkeze gönderilmesi
- İl çapında başka partiler kurulmamış olsa bile bu hususta yapılan girişimler hakkında bilgi verilmesi istenmektedir.

Ayrıca CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarından, il içerisinde kurulmuş veya kurulacak olan partilerin heyetlerine CHP'den ayrılarak veya ayrılmayarak katılmış olanların kimlik bilgileri ve meslekleri hakkında bilgi verilmesi istendi.¹⁶⁷ Diğer yandan partiye yeniden üye olmak isteyenler ile üye olarak yeniden kabul edilenlerin acilen merkeze bildirilmesi ve teşkilat üyelerinin sayısı hakkında daha önce olduğu gibi altı aylık raporlarla bildirilmesine devam edilmesi gerektiği belirtildi. Bunun yanı sıra mümkün olduğu kadar kısa aralıklarla üye sayısındaki değişimlerin sadece adet olarak Parti Genel Sekreterliği'ne bildirilmesi istendi.¹⁶⁸ Bu belge CHP'nin endişe verici boyutta üye kaybettiğini ve başka partilerin kurulmasından rahatsız olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

DP'nin kurumasının ardından pek çok tanınmış CHP'li bu partiye geçmeye başladı. CHP'li eski bakanlar Yusuf Kemal Tengirşenk ile Refik Şevket İnce de DP'ye geçtiler. Toprak Kanunu görüşmeleri sırasında tasarıya en fazla muhalefet edenlerden Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Aydın CHP il başkanı Ethem Menderes, 22 Ocak 1946'da CHP'den ihraç edilen Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur¹⁶⁹ gibi pek çok önemli isim DP'li oldu. Atatürk döneminde İş Bankası grubundan olup Milli Şef döneminde CHP'de pasifize edilmiş olan bazı isimler de birer birer DP'ye geçtiler.

DP'nin kurulduğu dönemde tek parti zihniyeti idari kadrolarda çok güçlüydü. İnönü'nün yakınındaki pek çok isim DP'nin kurulmuş olmasına tahammül edemiyordu.

¹⁶⁷ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-6, Tarih:04.05.1946.

¹⁶⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-3, Tarih:29.03.1946.

¹⁶⁹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:6-28-19, Tarih:25.01.1946.

Bunlar, CHP içinde bir hizip gibi ortaya çıkmış olan DP'nin muvaza partisi olduğu söylentilerinin yayılmasında etkili oldular. Çünkü CHP içinden çıkan DP'ye teveccüh beklenenden fazlaydı. Muvaza söylentileri ile 1930'daki SCF denemesi hatıralarda canlandırılarak DP'nin güçlenmesi CHP tarafından engellenmeye çalışıldı. Bu söylentiler DP'ye katılımları gerçekten etkilemekteydi. Gündümlü bir muhalefet hareketi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başına gelenler ve sonrasında Parti milletvekillerinin yaşadıkları sıkıntılar unutulmamıştı. Belki de hiç kimse CHP'nin rakip bir partiye tahammül edebileceğini düşünmüyordu. Bu yüzden DP'nin de SCF ile aynı akıbete uğrayacağına inanılıyor ve vatandaşlar bu partiye girerken tedbirli olmayı tercih ediyorlardı. Nitekim Mecliste DP'nin milletvekili sayısı çok yavaş artmaktaydı.

2.2.3 Demokrat Parti'nin Teşkilatlanması

DP'nin kurulması, yıllardır tek parti iktidarından bıkmış usanmış olan toplumda coşkuyla karşılandı. İnsanlar DP'ye girmek için adeta birbirleriyle yarıştılar. CHP'liler halkın kendilerinden hoşnut olmadığına farkındaydılar. Ancak halkın kendilerinden vazgeçemeyeceğini düşünüyorlardı. Çünkü onlara göre CHP, devleti kuranların partisiydi. Kaldı ki kısa bir süre önce kurulan MKP toplumda ilgi görmemişti. Dolayısıyla DP'ye karşı da halkın ilgi göstermeyeceğini düşünüyorlardı.¹⁷⁰

DP'nin genişlemesinin önünde büyük engeller vardı. En önemli sorun CHP engeliydi. Özellikle yurt genelinde Parti teşkilatlarının kurulması sırasında bu açıkça görüldü. Adnan Menderes, konuyla ilgili olarak bir konuşmasında CHP'nin, DP kurulduğunda ilk zamanlarda samimi ve ılımlı davrandığını ancak yurt genelinde vatandaşlardan ilgi görmeye başlamaları üzerine bu tavrın değiştiğini ileri sürdü. DP'nin yurdun dört bir yanında teşkilatlanmaya başladığını gören CHP'nin kendi partilerinin teşkilat kurduğu yerlerde bunları kapatmaya, henüz teşkilatını kuramamış olduğu yerlerde ise teşkilatlanmayı engellemeye çalıştığını iddia etti. Menderes, CHP'nin bu tavır değişikliği ile ilgili olarak:

“... Anlaşıyor ki Halk Partisi'nin ilk kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi partimizin hükümet iktidar partisi karşısında bir türlü

¹⁷⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30.bsk., İstanbul, İletişim, 2015, s.310.

yerleşemeyeceği, inkişâf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden ileri gelmekte imiş.”

dedi.¹⁷¹

DP Genel Başkanı Celal Bayar, “Başvekilim Adnan Menderes” adlı eserde, kendilerinin giderek büyümesinden endişe eden CHP’nin bunu engellemek için birtakım tedbirler aldığı iddia etmektedir. Bayar, CHP’nin ülkeyi 23 bölgeye bölerek her birine birer parti müfettişi gönderdiğini, bu müfettişlerin başlıca görevlerinin vatandaşların DP’ye kayışını engellemek olduğunu ileri sürmektedir. Bayar, bunlara rağmen DP’nin yurt çapında gelişmeye devam ettiğini, DP genişledikçe CHP’nin baskısının arttığını iddia etmektedir. Parti müfettişlerinin savaşın yeni bittiği ve barışın tam olarak tesis edilmediği bir ortamda ülkede birliğe ihtiyaç olduğu şeklindeki ifadelerle halkın DP’ye olan ilgisini engellemeye çalıştıklarını ileri sürdü. Parti müfettişlerinin DP’nin, iktidarın teşvikiyle kurulduğunu ve SCF gibi bir süre sonra kapatılacağını, dolayısıyla bu partiye katılan vatandaşların çok zor durumda kalacağını söylediklerini iddia etti. Bayar, müfettişlerin DP’ye katılmayı neredeyse vatan hainliği ile eş tuttuklarını iddia etti.¹⁷²

Gazeteci Ahmet Emin Yalman ise nerede il, ilçe teşkilatı kurmak için bir heyet oluşturulsa hemen valiler ya da CHP teşkilatları tarafından türlü baskılara maruz kaldıklarını iddia etmektedir.¹⁷³ CHP’nin bütün bu çabalarına rağmen Mart 1946’da DP 16 il ve 36 ilçede teşkilatlanmıştı.¹⁷⁴ Kuruluşundan altı ay sonra ise 34 il ve 160 ilçede teşkilatlanmasını gerçekleştirmişti.¹⁷⁵ İlk olarak Ankara il teşkilatı kuruldu.¹⁷⁶ İzmir il teşkilatı eski SCF mensubu Ekrem Hayri Üstündağ, İstanbul il teşkilatı ise Kenan Öner gibi tanınmış isimler tarafından kuruldu.

DP, taşra teşkilatlanmasına büyük önem verdi. Parti yöneticileri zaman zaman buralara giderek halk ile bir araya geldi. Onların dertlerini ve düşüncelerini dinlediler.

¹⁷¹ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, y.y., Olgaç Matbaası, 1979, s.65.

¹⁷² Bayar, **a.g.e.**, s.50-51.

¹⁷³ Yalman, **a.g.e.**, s.52.

¹⁷⁴ Hasan Buran, **Türkiye’de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş (1945-1950)**, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 1987, s.75.

¹⁷⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti. Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.20.

¹⁷⁶ Burçak, **a.g.e.**, s.64.

Aralık 1946'da DP Polatlı İlçe Kongresi'nde halk ile DP yöneticilerinin buluşması bizce bu hususta verilebilecek güzel bir örnektir. İki bin kişinin bir araya geldiği DP ilçe kongresine Fuat Köprülü, Emin Sazak, Refik Koraltan, Osman Bölükbaşı katıldı. Kongre'de söz alan Köprülü:

“Biz bu parti kurulduğu günler, bu büyük milletin artık kendi kendini idare edebilecek kabiliyette olduğunu söylemiştik. Sözlerimize inanmayanlar ve memleketi kendi vesayet ve işaretleri altında sevk ve idare etmek isteyenler bugün korkunç bir sukutu hayale uğramışlardır. Halbuki bidayette Türk milletinin bu imtihana girebilmek için en az 30-40 senelik bir talim terbiyeye ihtiyaç gösterdiğini söyleyenler, şu anki manzara karşısında kızarmışlar mıdır? Bilmiyoruz.”

dedi. Vatandaşlardan biri cumhurbaşkanının parti üyeliğinden çekilerek partilerüstü kalması gerektiği ve bundan dolayı var olan *“umumi azabın giderilmesi”* gerektiğini söylemesi üzerine kongreye katılanlar tarafından uzun uzun alkışlandı. Kongrede çiftçi, işçi ve esnaftan pek çok kişi söz alarak hükûmetin özellikle ekonomik politikalarını eleştirdiler. Bir vatandaş:

“Peker bizi kandırdı, her şeyi ucuzlatacağım bolluk içinde kalacaksınız, dedi. Bizde (biz de) inandık. Efendim birde baktık ki (baktık ki) her şeye %156 bir zam yapmış...”

dedi. Bir başka vatandaş Seçim Kanunu'nun kesinlikle değişmesi gerektiğinden bahsetti. Emin Sazak söz alarak:

“Sizi bu davayı benimsemiş görmekle ne kadar sevindiğimi tarif edemem. Türkiye'de halkı efendi olan halkı kalkındırmak için vaki hüsnü niyetle birtakım (birtakım) kararlar aldılar. Fakat aldıkları her karar köylüyü biraz daha batırmaktan başka hiçbir işe yaramadı...”

dedi. Osman Bölükbaşı ise son günlerde CHP'lilerin DP'yi suçlayıcı mahiyetteki konuşmalarına cevap olarak *“Biz milleti zehirlemiyor, zehirlenmiş bir millete panzehir veriyoruz.”* dedi. Partililerin yoğun isteği üzerine Refik Koraltan'da söz alarak:

“Demokratların ne istiyor diye soruyorlar, saatlerden beri şu çatı altında devam eden bir sürü vatandaşın söylevini dinleyenler, demokratların ne istediklerini çok iyi

anlamışlardır. Burada bir avuç vatandaşın sarf ettiği sözler, inanının ki koca bir milletin sesi, tarihi..., feryadıdır.”¹⁷⁷

dedi. DP'nin önde gelen isimlerinin bir ilçe kongresinde görmüş oldukları bu ilgi veyapılan konuşmalar toplumun büyük bir kesiminin DP'yi kurtarıcı gibi gördüğünü ortaya koymaktadır.

2.2.4 CHP'de İktidarı Kaybetme Korkusu ve Alınan İlk Tedbirler

CHP, DP'nin hızlı bir şekilde genişlemeye başlamasıyla paniğe kapıldı. Bu durum CHP'nin beklemediği bir gelişmeydi. Savaş yıllarında CHP politikalarından mağdur olmuş olan zümreler akın akın DP saflarına geçmeye başlamışlardı. Bunun üzerine CHP, halkın memnuniyetini kazanmak, en azından toplumun DP'ye olan teveccühünü azaltmak için bir şeyler yapma gereği duydu. Bu çerçevede toplumun geniş bir bölümünü oluşturan işçi ve köylülerin durumlarını iyileştirecek birtakım tedbirler alma yoluna gitti. Savaş yıllarında köylüyü zor durumda bırakmış olan Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmaya karar verdi. İşçiler için ise Çalışma Bakanlığı kuruldu. Ayrıca İşçi Sigortaları Kanunu çıkardı. Diğer yandan CHP Meclis Grubu İdare Kurulu 16 Nisan 1946'da kırk üyeden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verdi.¹⁷⁸ “Kırklar Divanı” adı verilen bu komisyon DP'nin kurulması sebebiyle partinin alacağı yeni şekli belirlemekle görevliydi. Alınan kararlar doğrultusunda hükümet bazı adımlar attı.

2.2.4.1 Toprak Mahsulleri Vergisinin Kaldırılması

Toprak Mahsulleri Vergisi, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Varlık Vergisine muadil olarak köylülerden alınmak üzere konulmuş bir vergidir. Kırsal kesimdeki vatandaşları ekonomik olarak oldukça kötü etkilemişti. CHP, halkın muhalefete kaymasını önlemek için verginin kaldırılmasına karar verdi. Meclise gelen kanun tasarısının gerekçesinde İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan olağanüstü durumlar sebebiyle bu verginin konulduğu, söz konusu durum tam olarak ortadan kalkmamasına rağmen verginin kaldırılmasına karar verildiği ifade edilmektedir. Verginin kaldırılmasıyla Türk köylüsü, yıllık 100 ile 120 milyon liralık bir vergi

¹⁷⁷ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:65-404-10, Tarih:16.12.1946.

¹⁷⁸ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:42-249-10, Tarih:1946.

yükünden kurtulmuş olacaktı.¹⁷⁹ 23 Ocak 1946'da Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Toprak Mahsulleri Vergisi kaldırıldı.¹⁸⁰

2.2.4.2 Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu'nun Çıkarılması

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ülkede işçi ve işveren sınıfının artması, işçi sınıfının sorunlarıyla ilgili uluslararası alanda çeşitli çalışmaların yapılması Türkiye'de Çalışma Bakanlığının kurulması sonucunu doğurdu.¹⁸¹ Söz konusu Kanun 28 Ocak 1946'da TBMM'de kabul edilerek¹⁸² yürürlüğe girdi.

Çalışma Bakanlığı kurulduktan sonra, uzun bir süre ciddi bir çalışma yapmadı. İşçilerin bilinçsiz olması, örgütlenmemiş olmaları ve haklarını almak için nasıl mücadele edeceklerini bilmemeleri bunda etkili oldu.¹⁸³

DP'nin kuruluşunun ardından her geçen gün halkın bu partiye akın etmesi üzerine Bakanlık bünyesinde işçilerin durumunu düzeltmek için ciddi çalışmalar yapılmaya başlandı. İşçiler ile ilgili asıl gelişme Cemiyetler Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle sendikaların kurulmasına izin verilmesi sonucunda oldu.

2.2.4.3 CHP Olağanüstü Kurultayı'nın Yapılması

CHP Genel Başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 27 Nisan 1946'da Partisi'ni 10 Mayıs'ta olağanüstü bir toplantıya çağırıldı.¹⁸⁴ Belirtilen tarihte CHP'nin Olağanüstü Kurultayı tek parti devrinden kalma bir anlayışla TBMM'nin genel kurul salonunda toplandı.¹⁸⁵ Oysaki bu dönemde Mecliste CHP artık tek parti değildir. Dolayısıyla TBMM binasını, CHP'nin malı gibi kullanması doğru değildir. Nitekim bu konu daha sonra oldukça eleştirilecektir.

¹⁷⁹ **TBMMTD**, D.VII, c.21, B.25, (18.01.1946), S. Sayısı:49.

¹⁸⁰ **TBMMTD**, D.VII, c.21, B.27, (23.01.1946), s.104.

¹⁸¹ 7 Haziran 1945'te Bakanlığın kuruluşunun ardından İşçi Sigortaları Kurumu oluşturuldu. İş Kazaları, Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu çıkarıldı. Aralık 1945'te ise İş ve İşçi Bulma Kurumu kuruldu. Timur, **a.g.e.**, s.68.

¹⁸² **TBMMTD**, D.VII, c.21, B.29, (28.01.1946), s.119-123

¹⁸³ Timur, **a.g.e.**, s.68.

¹⁸⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-3, Tarih:26.04.1946; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-29-11, Tarih:26.04.1946.

¹⁸⁵ Toker, **a.g.e.**, s.146.

Kurultay gündeminde şu konular görüşülecekti: Tek dereceli seçim sistemi, sınıf esasına dayanan örgütlerin kurulması ve Parti Tüzüğü'nde yer alan “*değişmez genel başkan*” maddesinin değiştirilmesi. Gündem maddeleri muhalefete taviz vermek istemeyen CHP'nin radikallerini endişeye sevk etti.¹⁸⁶

İsmet İnönü, Kurultayı açış konuşmasında oldukça önemli konulara değindi. İnönü konuşmasında 1947'de yapılacak olan genel seçimlerin iç ve dış politika gereği ülke idaresini bir an evvel “*kararlı kılmak mecburiyeti*” ortaya çıkardığını söyledi. Dünyanın durumunun geçen seneden daha belirsiz olduğunu söyleyen İnönü:

“Bu yolda ne ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Gelecek sene, bu ihtimalleri, temsil müddeti bitmiş bir Büyük Millet Meclisi ile karşılamak gibi bir durumda bulunmaktan sakınmak isteriz. Bir seneden beri, memleket içinde de Büyük Millet Meclisi'nin otoritesi üzerinde saygılı olmayan tartışmalar olmuştur.”

diyerek Seçim Kanunu'nda yapılacak olan değişikliklerin ardından genel seçimlerin erkene alınması gerektiğini söyledi. CHP'nin yanı sıra diğer partilerin de seçimlere katılmasının önemine vurgu yaptı. Tek dereceli seçim sistemine geçilmesi gerektiğini ifade eden İnönü, seçimlerden sonra muhalefetin başarılı olması durumunda CHP'nin bu durumu olgunlukla karşılayacağını ileri sürdü.¹⁸⁷ İnönü, ilk genel seçimlerde her türlü tedbiri almış olmak için belediye meclislerinin önceden seçilmesi gerektiğini, bunun da CHP'nin iyi niyetinin bir göstergesi olduğunu savundu.¹⁸⁸

Kurultay'da İnönü'nün teklifi ile “*değişmez genel başkan*” ifadesindeki “*değişmez*” sözcüğü kaldırıldı. Bunun yerine genel başkanın dört yılda bir yapılacak olan kurultay tarafından seçilmesi hükme bağlandı.¹⁸⁹ Ancak ifadenin değiştirilmesi, CHP'deki siyasi zihniyeti elbette ki hemen değiştirmemiştir. CHP'liler için İnönü, uzun yıllar *değişmez genel başkan* olarak kalacaktır. Kurultayda yapılan seçimle İsmet İnönü yeniden genel başkan seçildi. Böylece CHP ilk defa genel başkanını seçmiş

¹⁸⁶ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.19.

¹⁸⁷ İnönü'nün konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

¹⁸⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

¹⁸⁹ Bkz. Cumhuriyet Halk Partisi Tüzüğü, **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

oldu.¹⁹⁰ Genel Başkan Vekilliğine Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreterliğe Nafi Atuf Kansu seçildi.¹⁹¹

Kurultay'da alınan kararlar ile programda bazı değişiklikler yapıldı. 1939 Kurultay'ında alınan karar ile kurulan Müstakil Grup'un siyasi partilerin kurulması sebebiyle işlevini tamamladığı belirtilerek kaldırıldı. İki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sisteminin getirilmesine karar verildi. Ayrıca programın cemiyet kurulmasına müsaade etmeyen 22. maddesi kaldırıldı.¹⁹² Yapılan bu değişiklikler, Türkiye'nin tek partili rejimden ayrılıp çok partili hayata geçmesi açısından önemli bir adımdır. CHP'nin, bu kararları sadece Avrupa'da savaşı demokrasi cephesi kazandığı ve tek partili rejimlere son verildiği için aldığını söylemek doğru değildir. CHP, kendince muhalefetin elindeki, kendisine yöneltebilecek eleştiri oklarını da yok etmek istemiş olmalıdır.¹⁹³

Kurultay'da İnönü'nün konuşması yeni fikirlerle dolu olmasına rağmen diğer konuşmacılar yeni bir şey ortaya koyamadılar. Göstermelik hatta bazıları birbirinin tekrarı niteliğinde konuşmalar yapıldı. Kurultay ve burada alınan kararlar basında olumlu karşılandı. Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde Kurultay'da tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesinin demokrasinin en önemli kuralı olan milli egemenlik hususunda atılmış önemli bir adım olduğunu savundu.¹⁹⁴

Kurultay'da alınan erken seçim kararı DP tarafından tepkiyle karşılandı. Celal Bayar, seçimlerin öne alınması için hiçbir sebep olmadığını Cumhurbaşkanı'nın partili olduğu sürece serbest seçimlerden söz edilemeyeceğini savundu. Böylece CHP ile DP arasında ilk ciddi gerginlik başladı.

¹⁹⁰ Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, 2. bsk., İstanbul, Timaş, 2013, s.234.

¹⁹¹ Toker, **a.g.e.**, s.149.

¹⁹² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

¹⁹³ Mustafa ALBAYRAK, **Türk Siyasi Tarihi'nde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phonix Yayınları, 2004, s.48.

¹⁹⁴ Falih Rıfkı Atay, "Fevkalâde Kurultay", **Ulus**, 10 Mayıs 1946, S.yok, s.1-2.

2.3 1946 Genel Seçimleri Öncesinde Kurulan Diğer Partiler

Çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye’de arka arkaya pek çok parti kuruldu. Bu partiler, genellikle belli bir zümreyi değil, halkın tamamını temsil ettikleri anlayışıyla kurulmuşlardı. Aksi şekilde kurulan partiler halkçılık prensibiyle uyuşmadığı gerekçesiyle hoş karşılanmıyorlar ve kısa süre içinde kapatılıyorlardı. Bu yüzden kurulan partiler genellikle “*orta yolcu partiler*” olmuşlardır.¹⁹⁵ Bu dönemde kurulan partilerden DP dışında hiçbiri yönetici kadro tarafından kurulmamıştır.¹⁹⁶

Başlangıçta kurulan bütün siyasi partiler demokratik düzen içinde çok partili sistemi oturtmak amacındadırlar. Genellikle ekonomik konularda devletçilik politikası dışında belli bir görüş ortaya koyamamışlardır. Bunda elbette ki devletçilik prensibinin o dönemde Anayasa’da yer alması etkili olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinde sosyalist ve komünist partilerin kurulmasına izin verilirken Türkiye’de komünizm ile mücadele kapsamında bu tür partilerin kurulmasına izin verilmedi.¹⁹⁷ Bunun en önemli sebebi Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den toprak istemesi ve Boğazlar ile ilgili talepte bulunmasıdır. Hatta Komünizm ile mücadele çerçevesinde Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. maddeleri ağırlaştırılarak Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi partiler kapatıldı. Bu gelişmeler sebebiyle Türkiye’de çok partili hayat sol düşünceye kapalı bir şekilde gelişti. Bunda Türk halkının sağ düşünceye meyilli olması da etkili olmuştur.

1946-1950 yılları arasında yirmi üç parti kuruldu. Bunlardan 1946 genel seçimleri öncesinde kurulan siyasi partiler şunlardır:

¹⁹⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.311.

¹⁹⁶ Ağaoğlu, **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s.46.

¹⁹⁷ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. bsk., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001, s.224.

2.3.1 Sosyal Adalet Partisi

İstanbul'da dizgici İhsan Temelveren, ev hanımı Ziyneki Temelveren ile dizgici veyazar M. Zeki Korgünel tarafından kurulmuş bir partidir. İlimli Sosyalist bir partidir.¹⁹⁸

13 Eylül 1945'te İstanbul Valiliği'ne kuruluş için başvuruda bulundu. İçişleri Bakanlığının istediği değişiklikleri yaptıktan sonra 28 Şubat 1946'dan itibaren resmen kuruldu. Parti programına göre partinin amacı: demokrasi, sosyalizm, adalet ve devletçilik prensiplerinin birleştirilmesidir.¹⁹⁹

2.3.2 Liberal Demokrat Partisi

11 Mart 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları mimar Kâzım Demirarslan, mali müşavir Abdülkadir Aytaç ve gazeteci M. Suphi Kula'dır. Parti hiç kongre yapmadı. Herhangi bir yayın organı yoktur. İstanbul dışında Bursa'da bir şube açtı. 1946 genel seçimlerine katılmadı.²⁰⁰ Ancak teşkilatının olduğu yerlerde belediye seçimlerine katıldı.²⁰¹

Partinin amacı: Milli sınırlar içinde yaşayan vatandaşlara iyi bir hayat sağlayarak ülkeyi her bakımdan kalkındırmaktır. Parti programında yer alan hususlar dikkate alındığında liberal ve sağcı bir partidir.²⁰²

Parti kurucu sayısının üçten aşağı düşmesi sebebiyle Medeni Kanun'un 70. maddesi gereği Parti kapandı.²⁰³

¹⁹⁸ Naki Cevat Akkerman, **Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, ULUS Basımevi, 1950, s.44-45.

¹⁹⁹ Tunaya, **a.g.e.**, s.693.

²⁰⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.47.

²⁰¹ Vatan, 20 Mayıs 1946; Partinin genel başkanı Kâzım Demirarslan, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na gönderdiği bir telgraf ile belediye seçimlerine katılmayı "bir vatan borcu" olarak kabul ettiğini bu yüzdende teşkilatlarının bulunduğu yerlerde seçimlere katılacaklarını bildirmiştir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-247-2, 20.05.1946.

²⁰² Parti programı için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1806-2, Tarih:24.07.1946; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1811-2, Tarih:16.07.1948.

²⁰³ Tunaya, **a.g.e.**, s.694.

2.3.3 Çiftçi ve Köylü Partisi

24 Nisan 1946'da Bursa-Mudanya merkez olmak üzere kuruldu. Kurucuları her üçü de çiftçi olan Sıddık Sumer, İbrahim Öztürk ve Şükrü Tokay'dır.²⁰⁴ Parti'nin kuruluş izni için İçişleri Bakanlığına başvurmasına rağmen, konunun CHP genel kurultayında görüşülmesine karar verilmesi²⁰⁵ bu dönemdeki parti-devlet bütünleşmesi anlayışının devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Partinin amacı: Türk çiftçisinin "*inkışafını*" gerçekleştirmektir. Sosyalist bir partidir.²⁰⁶ Herhangi bir faaliyeti olmayan Parti, 2 Haziran 1946'da kanuna aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle kapatıldı.²⁰⁷

2.3.4 Türk Sosyal Demokrat Partisi

İlk olarak 14 Aralık 1945'te İstanbul'da kuruldu. Genel başkanı Cemil Alpay'dır. Diğer kurucu üyeler ise Sadık Acarlı (işçi), Mustafa Yıldız (emekli binbaşı) veyakup Savaş'tır. Partinin amacı: bütün işçi ve çiftçilerin hayat şartlarının iyileştirilmesi ve geleceklerinin güven altına alınmasıdır.²⁰⁸

Türk Sosyal Demokrat Partisi'nin Arjantin, Sofya ve Viyana'daki sosyalist partiler ile işbirliği içinde olduğu tespit edilince Cemiyetler Kanunu'nun 34 ve 35. maddeleri gereği, faaliyetlerine son verildi. Bunun üzerine Partinin Genel Başkanı Cemil Alpay, İçişleri Bakanlığına başvuruda bulundu ve amaçlarının sadece vatana hizmet olduğunu belirterek aynı arkadaşları ile partisinin yeniden faaliyete geçmesine izin verilmesini istedi. 26 Nisan 1946'da yeniden başvuruda bulunan Cemil Alpay'ın sunduğu parti ana tüzüğü incelenmiş ve Cemiyetler Kanunu'na uygun olduğu görülmüştür. Bunun üzerine partinin faaliyetlerine izin verilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁴ Tunaya, **a.g.e.**, s.695.

²⁰⁵ "(İşçi ve Çiftçi) ve (köylü, çiftçi) adları altında yeni partiler kurulmasına kanun değiştirilmedikçe imkân görülüyor", **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1946, S.7798, s.1-3.

²⁰⁶ Akkerman, **a.g.e.**, s.47-48.

²⁰⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s.695.

²⁰⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-1, Tarih:03.09.1948.

²⁰⁹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-247-1, Tarih:04.05.1946.

Yayın organı ve teşkilatı olmayan parti, sosyalisttir.²¹⁰ Kongre yapmamıştır. Teşkilatı yoktur. Cemil Alpay'ın Bulgar Demokrat Partisi'ne bir mektup gönderdiğinin basında yer alması üzerine, bu davranışın Cemiyetler Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle hayli eleştirildi.²¹¹

Genel başkan Cemil Alpay, ölünce kurucu sayısı üçten aşağı düştüğü için Parti kapanmıştır.²¹²

2.3.5 Türkiye Sosyalist Partisi

14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları avukat E. Âdil Müstecaplıoğlu, avukat Macit Güçlü, kaynak ustabaşı İhsan Kabalıoğlu, Türk Matbuat Teknisyenleri Birliği umumi kâtibisi Aziz Uçtay'dır.²¹³ Çok partili hayata geçerken kurulan ilk sosyalist partidir. 1946 seçimlerine katıldı, ancak Meclise giremedi. Kuruluşundan dört ay sonra Sıkıyönetim Komutanlığı kararıyla faaliyetten men edildi. 16 Aralık 1946'da parti hükûmet tarafından kapatıldı.²¹⁴ Kurucuları ise mahkemeye sevk edildi. Ancak kurucuları 1948'de beraat edince parti tekrar faaliyete geçti. Yayın organı "Gerçek" gazetesidir.²¹⁵

2.3.6 Türk Sosyalist İşçi Partisi (T.S.İ.P)

24 Mayıs 1946'da avukat S. Şevki Şeren, Hüseyin Türkgeldi ve Hasan Yaşatürk tarafından kuruldu. İlimli sosyalist bir partidir.²¹⁶ Devamlı faaliyette olmayan parti 10 Eylül 1948'de kapatıldı.²¹⁷

²¹⁰ Akkerman, **a.g.e.**, s.48.

²¹¹ "Sosyal Demokrat parti Lideri", **Vatan**, 27 Mart 1946, S.1734, s.1-3.

²¹² Tunay, **a.g.e.**, s.696; Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasî Partiler Ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul, Elif yayınları, 1965, s.81.

²¹³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-2, Tarih:30.09.1946.

²¹⁴ Tökin, **a.g.e.**, s.81-82.

²¹⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.696-697.

²¹⁶ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1806-3, Tarih:09.07.1946.

²¹⁷ Tunaya, **a.g.e.**, s.701.

2.3.7 Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi

17 Haziran 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları Avukat E. Ruhi Balkan, marangoz Selahattin Yorulmazoğlu, emekli M. Şükrü Sekban, gazeteci Necmettin Deliorman, makinist İ. Recep Nayal, çiftçi Ali Esenkova, gazeteci İbrahim Tokay'dır. Parti kurulduktan sonra kısa süre içinde on yedi şube açtı. 1946 genel seçimlerine katıldı, fakat Meclise giremedi. Bu partiye olan ilginin azalmasına sebep oldu.²¹⁸

1948'den itibaren Parti'de hızlı bir kalkınma hareketi başladı. Kongre toplandı ve programda esaslı değişiklikler yapıldı. 1950 genel seçimlerine İstanbul'da katıldı, fakat Meclise giremedi. Partinin amacı işçi ve çiftçilerin haklarını korumak, durumlarını iyileştirmektir.²¹⁹

2.3.8 Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (T.S.E.K.P)

20 Haziran 1946'da İstanbul'da kurulmuştur. Kurucuları; Dr. Ş. Hüsnü Deymer, Ragıp Vardar (teknisyen), Fuat Bilege (ayakkabı ustası), İstefo Papadopoulos (pasta imalatı işçisi), Emin Aydınlatan (tütün işçisi), Dr. Hamil Amato (Diş hekimi), Müntakim Öçmen (gazeteci), H. Emin Manoğlu'dur.²²⁰

Partinin amacı: öncelikle demokrasiye aykırı olan kanun ve düzenlemelere son vermek, ardından işçinin istismar edilmesine engel olmaktır. Bu amaçla sendikalar ve kooperatifler kurulması gerektiğini savunmaktadır.²²¹ Sosyalist karakterli bu parti, komünizmi amaçlamaktadır. Bazı il ve ilçelerde teşkilatı olan parti, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 16 Aralık 1946'da kapatıldı.²²² Aslında Cemiyetler Kanunu, değiştirilmiş yeni hali ile sınıf esasına dayanan partiler kurulmasına izin veriyordu. Fakat hükümet, sınıf esasına dayanarak kurulmuş olan partilerin diğer sınıflar üzerinde hâkimiyet kuracağı, bunun da sınıf mücadelesine sebep olacağı gerekçesiyle Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddelerine dayanarak bu tür partileri

²¹⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.702.

²¹⁹ Akkerman, **a.g.e.**, s.51.

²²⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.704.

²²¹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:430-1808-2, Tarih:30.09.1946.

²²² Akkerman, **a.g.e.**, s.51-53.

kapattı. Parti yaşadığı kısa süre içinde Sendika, Ses ve Yiğın adında üç gazete çıkardı.²²³

2.3.9 Yalnız Vatan İçin Partisi

21 Haziran 1946'da İstanbul'da Yaşar Çimen (gazeteci) ile Âdil Aktaş (toprak imalatçısı) ve Kaya Mutlu (tüccar-terzi) tarafından kuruldu.²²⁴ Partinin amacı: tüzüğünde Kemalizmi ve onun ilkelerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmek şeklinde belirtilmiştir.²²⁵ 1946 genel seçimlerine katılmış ancak kazanamamıştır. Herhangi bir yayın organı yoktur. 1952 yılında parti feshedilmiştir.²²⁶ Sosyalist bir partidir.²²⁷

2.3.10 Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi

21 Haziran 1946'da İstanbul'da makinist A. Hikmet Adsız, üniversite öğrencileri Suat Uzer ve Cahit Ateş ile Adnan Dik tarafından kurulmuştur.²²⁸ Partinin amacı: Atatürk'ün belirlediği milli yemin yolunda ilerleyerek "*kızıl elma*" düşüncesini gerçekleştirmektir. Nasyonal sosyalist eğilimli bir partidir.²²⁹

2.3.11 Arıtma Koruma Partisi (ARK)

26 Haziran 1946'da Ankara'da kurulmuştur. Serbest öğretmen Selçuk Köroğlu, kimya mühendisi Kemal Köymen ve tüccar Halil Sümer tarafından kurulmuştur. İslami bir partidir.²³⁰ Teşkilat kuramamıştır. 12 Mart 1947'de kurucuları tarafından feshedilmiştir.²³¹

²²³ Sertel, **Roman Gibi**, s.355-356.

²²⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-1, Tarih:14.09.1946; Tunaya, **a.g.e.**, s.704.

²²⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-1, Tarih:14.09.1946.

²²⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s.707.

²²⁷ Akkerman, **a.g.e.**, s.53.

²²⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.707.

²²⁹ Akkerman, **a.g.e.**, s.54.

²³⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.708.

²³¹ Akkerman, **a.g.e.**, s.55.

2.3.12 İslam Koruma Partisi

19 Temmuz 1946'da İstanbul'da Necmi Güneş, Abdullah Morsalanoğlu, İhsan Akşehirli, Yahya Kurtulan ve F. Osman Güven tarafından kurulmuştur.²³² Parti Tüzüğü'ne göre, partinin kendine ait bir marşı, bayrağı ve gazetesi vardır. Bayrağı yeşil ve sancak direği köşesinde beyaz bir güneş resmi bulunmaktadır. Partinin amacı tüzükte şöyle ifade edilmişti: "...her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak olarak sırf İslamların medeniyeti, tesânüdü, menfaati, birbirlerine sevgi, yardım ve birliği yolunda Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kanununa göre kurulmuş bir koruma partisidir."²³³ Teşkilat kuramadı ve faaliyette bulunamadı. İçişleri Bakanlığının isteği üzerine²³⁴ Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 12 Eylül 1946'da kapatıldı.²³⁵

2.4 CHP'de Liberalleşme Çabaları

DP'nin kurulmasının ardından halkın akın akın bu partiye katılmaya başlaması üzerine CHP halkın desteğini kazanmak için çaba sarf etmeye başladı. Ancak yıllardır ülkeyi tek başına yönetmiş olan CHP neyi nasıl yapacağını başka bir deyişle halkı nasıl memnun edeceğini bilemiyordu. Bu yüzden 1946'dan yani DP'nin kuruluşundan 1950'ye kadar olan dönem, tabiri caiz ise CHP için tam anlamıyla bir bocalama dönemdir. İktidar partisi bu dönemde üst üste tavizler vermek zorunda kaldı. DP'nin her geçen gün güç kazanması bir anlamda CHP politikalarına yön verdi.²³⁶

CHP 1946 seçimleri öncesinde hem halkın desteğini kazanmak hem de dış dünyada demokrasi cephesinin beklentilerini yerine getirebilmek için birtakım kanunlar çıkarmak zorunda kaldı. Bu kanunlar vasıtasıyla çok partili hayata geçiş için gerekli olan alt yapı da oluşturulmuş oldu. Bu dönemde Cumhuriyet gazetesinde Türkiye'nin, kanun çalan bir adam olarak canlandırıldığı karikatür oldukça ilginçtir. Özellikle arka tarafta gözünü kulağını Türkiye'ye yönlendirmiş olan Dünya resminin olması, o dönemde Türkiye'de kanunların yapılışına kamuoyunun bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Karikatür 2-4).

²³² Akkerman, a.y.

²³³ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-3, Tarih:06.01.1947.

²³⁴ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:436-1808-3, Tarih:06.01.1947.

²³⁵ Tunaya, a.g.e., s.709.

²³⁶ Tümay, a.g.e., s.37.

Karikatür 2-4: Cumhuriyet, 1 Haziran 1946

2.4.1 Cemiyetler Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Sınıf Esasına Dayalı Siyasi Partilerin Kuruluşuna İzin Verilmesi

Milletvekili Seçim Kanunu'nun kabul edildiği gün Mecliste Cemiyetler Kanunu'nun görüşmeleri de yapılmaktaydı. Bu kanun sınıf esasına dayalı siyasi partilerin kurulmasına imkân verecekti.

1924 Anayasası yeni siyasi partilerin kuruluşuna izin vermemekteydi. Bu sebeple Anayasa'da herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek yoktu.²³⁷ TBMM İç tüzüğü'nün 22. ve 23. maddelerinde siyasi partilerden bahsediliyordu. Ancak mevcut düzenlemeye göre Mecliste sandalyesi olmayan partiler pek bir faaliyet gösteremiyorlardı.²³⁸

1901 tarihli Fransız Cemiyetler Kanunu'nda yapılan küçük değişiklikler ile kabul edilmiş olan Cemiyetler Kanunu, seçim sistemi ve siyasi partiler açısından da

²³⁷ Tanör, **a.g.e.**, s.347.

²³⁸ Karpat, **a.g.e.**, s.309.

önemliydi. 1938'de Celal Bayar'ın başbakanlığı döneminde kabul edilmiş olan Cemiyetler Kanunu, 1946'dan sonra antidemokratik olduğu gerekçesiyle değiştirilmesi en çok istenen kanunlardan biriydi. Kanun'a göre siyasi partiler de cemiyet sayılıyordu. Dolayısıyla onlar da diğer cemiyetler gibi İçişleri Bakanlığının izni olmadan açılmıyorlardı.²³⁹ Diğer yandan her türlü cemiyet mülki idare amirlerinin kararıyla kolayca kapatılabiliyordu.²⁴⁰

Mecliste tasarının görüşmeleri sırasında DP adına söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, bu tasarının getirdiği başlıca yeniliğin, cemiyetlerin gerek kurulmalarında gerek kendilerini feshetmelerinde izne gerek olmaması olduğunu ifade etti. Menderes, daha önce cemiyetlerin mülki amirler tarafından kapatılabiliyor olmasına rağmen yapılan değişiklikle bu yetkinin mahkemelere verilmesinin demokrasiye gidilen yolda oldukça önemli bir gelişme olduğunu kaydetti. Buna rağmen kanun tasarısının İkinci Meşrutiyet döneminin Cemiyetler Kanunu'na göre daha geri olduğunu iddia etti.²⁴¹ Menderes, konuşmasında siyasi partilerin diğer cemiyetlerden farklı olarak ele alınması gerektiğini savundu. Ayrıca kendilerinin siyasi partilerin kuruluşunda geniş bir serbestliğin olmasını istemelerine rağmen yurt dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan partilerin kanun dışı sayılmasını istediklerini belirtti.²⁴² DP'nin bütün eleştirilerine rağmen CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, Kanun'un batı demokrasileri esasa alınarak değiştirilmiş olduğunu savundu.²⁴³ Cemiyetler Kanunu TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından 5 Haziran 1946'da kabul edildi.²⁴⁴

Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik ile daha önce cemiyet kurmak için İçişleri Bakanlığından izin almak gerekirken artık sadece Bakanlığa haber vermek yeterli olacaktı. Ancak Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 163. maddelerinde herhangi bir değişiklik yapılmadı.²⁴⁵ Bu durum, Cemiyetler Kanunu ile yapılan değişikliklerin uygulanabilirliğini azaltmaktaydı. Bununla beraber yapılan değişiklik ile pek çok sendika kuruldu. Ancak bunların çoğu komünist eğilimli oldukları gerekçesiyle

²³⁹ Cemil Koçak, **İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, c.1, İstanbul, İletişim, 2010, s.301; Tanör, **a.g.e.**, s.339.

²⁴⁰ Koçak, **a.g.e.**, s.303.

²⁴¹ **TBMMTD**, D.VII, c.24, B.59, (03.06.1946), s.47.

²⁴² **TBMMTD**, D.VII, c.24, B.59, (03.06.1946), s.49.

²⁴³ Uran, **a.g.e.**, s.438.

²⁴⁴ **TBMMTD**, D.VII, c.24, B.59, (03.06.1946), s.65.

²⁴⁵ Tanör, **a.g.e.**, s.347.

kovuşturmayaya maruz kalarak kapatıldı.²⁴⁶ Sendikacılık alanındaki asıl gelişme 1947’de kabul edilecek olan “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu”nun yürürlüğe girmesiyle oldu.²⁴⁷

2.4.2 Üniversiteler Kanunu’nda Değişiklik Yapılması ve Üniversitelerin Özerk Hale Gelmesi

İkinci Dünya Savaşı sırasında demokrasi cephesinin savaşta üstün duruma geçmesiyle birlikte Türkiye’de her alanda olduğu gibi üniversitelerde de istek ve şikâyetler gündeme gelmeye başladı. Daha önce Milli Eğitim Bakanlığına bağlanarak özerkliği elinden alınan üniversitedeki öğretim elemanları bu husustaki isteklerini her fırsatta dile getirdiler. 2 Aralık 1944’te Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, İstanbul Üniversitesi hocaları ile yaptığı bir toplantıda üniversitenin özerkliğinin olmamasına rağmen kendisinin bakanlığı döneminde üniversitenin “*fiili bir muhtariyet*” ile yönetildiğini iddia etti.²⁴⁸

24 Aralık 1945’te TBMM’de Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken özerklik meselesi gündeme geldi. Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, hiçbir yerde üniversitelerde sınırsız bir fikir hürriyetinin olmadığını, kendilerinin “*hürriyetsizlik*” olarak yorumlanan davranış ve tutumlarının aslında fikir hürriyetini sağlamaya yönelik olduğunu iddia etti.²⁴⁹ Bu sözler, üniversite özerkliği ile ilgili tartışmaların hararetini artırdı. Muhittin Baha Pars, üniversite hocalarının sırf devletten maaş aldıkları için düşünce hürriyetinden muaf tutulamayacaklarını belirtti.²⁵⁰

TBMM’deki bu tartışmalar, Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’i üniversite özerkliği ile ilgili bir düzenleme yapılması konusunda harekete geçirdi. Onun isteği üzerine üniversite hocaları tarafından bu konuda yapılacak düzenlemelere ilişkin bir tasarı hazırlandı. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından üzerinde çalışılan tasarı hükümet tarafından 27 Nisan 1946’da TBMM’ye gönderildi. Tasarı basında geniş yer buldu.

²⁴⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.106.

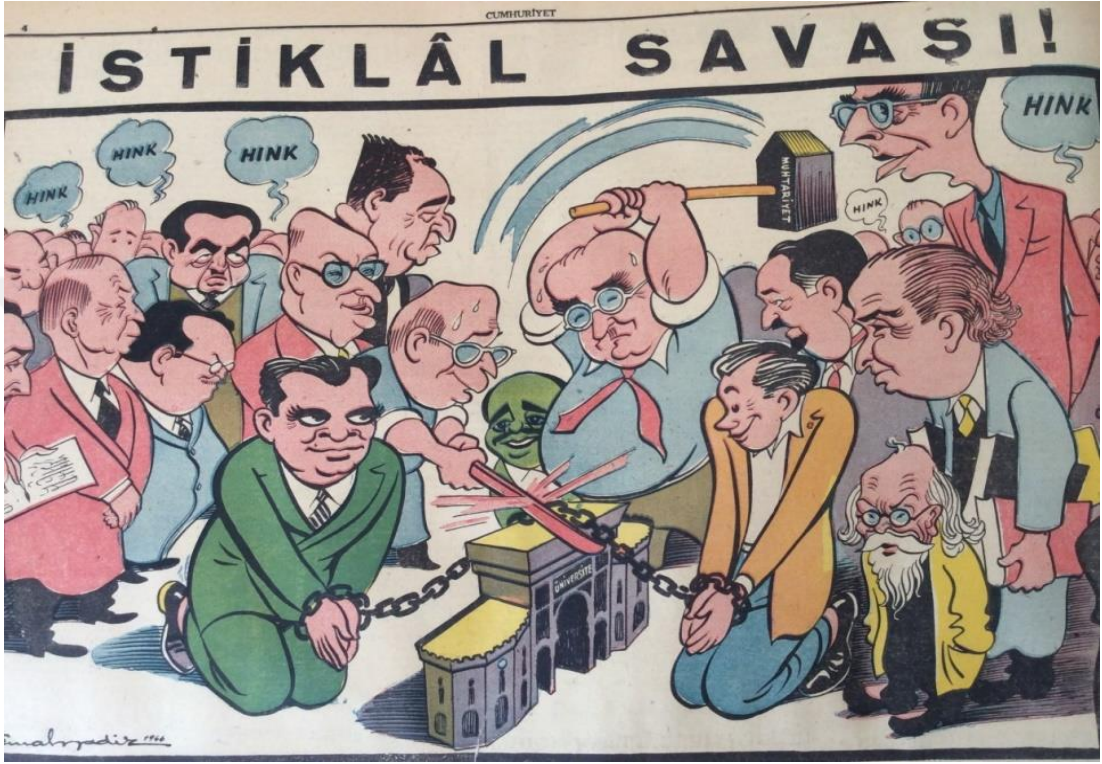
²⁴⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5. bsk., Ankara, TTK, 1993, s.471.

²⁴⁸ Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Tarihi 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.732.

²⁴⁹ **TBMMTD**, D.VII, c.20, B.17, (24.12.1945), s.340; **Ayin Tarihi**, Haziran 1946, S.151, s.12-17.

²⁵⁰ **TBMMTD**, D.VII, c.20, B.17, (24.12.1945), s.328.

Cumhuriyet gazetesinde 28 Şubat 1946'da yayınlanan karikatür bu gazetenin söz konusu kanuna bakış açısını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Karikatür 2-5).

Karikatür 2-5: Cumhuriyet, 28 Şubat 1946

Üniversite Kanunu'nun görüşmeleri sırasında Mecliste iktidar partisi olan CHP'nin dışında DP bulunmaktaydı. DP programına göre; "*Üniversiteler ilmi ve idari muhtariyete sahip olmalıdır.*"²⁵¹ DP'nin bu prensibi üniversite hocalarının DP'ye destek vermelerine sebep oldu. CHP, belki de bu desteği ortadan kaldırmak için genel seçimler öncesinde tasarıyı Meclise getirmişti. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu 13 Haziran 1946'da kabul edildi.²⁵² Burada dikkati çeken husus, DP'nin programında üniversite özerkliğine yer verilmesine rağmen DP'lilerin Kanun'un görüşmelerinde ciddi olarak müdahil olmamış olmalarıdır. DP milletvekilleri ya programa koymalarına rağmen üniversitelerde özerklik istememekteler ya da CHP'nin bu konuda vereceği karar ne olursa olsun ona razıdırlar. Kabul edilen Kanun ile üniversitelerin bilim ve yönetim özerkliği ile tüzel

²⁵¹ Tunaya, a.g.e., s.667.

²⁵² TBMMTD, D.VII, c.24, B.64, (13.06.1945), s.289.

kişiliğe sahip kurumlar oldukları kabul edildi.²⁵³ Böylece CHP, muhalefetin elinden önemli bir silahı almış oldu.

2.4.3 Matbuat (Basın) Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Gazete Kapatmanın Zorlaştırılması

Uluslararası alanda meydana gelen demokratik gelişmeler, Türk basınında da etkisini gösterdi. Daha önce iktidar taraftarı olan Akşam gazetesi gibi bazı gazeteler, basın ile ilgili yürürlükteki kanunları savunmaktaydılar. Fakat özellikle İsmet İnönü'nün 1 Kasım'daki TBMM'yi açış konuşmasının ardından söz konusu kanunları eleştirmeye başladılar.²⁵⁴ CHP yazılanları takip etmekteydi. Dörtlü Önergenin ardından Celal Bayar Basın Kanunu'nun 17. ve 50. maddelerinin değiştirilmesini istemiş veyayın organlarını kapatma yetkisinin yargı organlarına bırakılmasını teklif etmişti. Bayar, teklifin gerekçesinde ülkenin iç ve dış güvenliğini tehlikeye sokacak yayınlar ile mücadele etmek amacıyla zaruri olarak konulmuş olan 50. maddenin değişen şartlar çerçevesinde zaruriyetinin azaldığını belirtmektedir.²⁵⁵ Ancak herhangi bir sonuç alamamıştı. İşte böyle bir ortamda CHP 1946 genel seçimlerine giderken muhalefetin elindeki bu silahı almak için önemli bir adım attı. 29 Mayıs 1946'da Başbakanlık'tan TBMM'ye sunulan kanun tasarısında Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi istendi. İlgili madde ülkenin menfaatleri için hükûmete gazete ve dergi gibi yayın organlarını kapatma yetkisi vermekteydi. 50. maddenin yeni haliyle, yayın organlarını kapatma yetkisi, hükûmetten alınarak Türk Ceza Kanunu'nun 125, 127,128, 132, 133, 137, 140, 141, 142, 143, 149 ve 155. maddeleri göz önüne alınarak, karar vermek üzere mahkemelere bırakılması öngörülmüyordu.

Tasarının Mecliste görüşülmesi sırasında CHP'li milletvekilleri konuşmalarında genellikle sınırsız özgürlüğün olamayacağını savundular. Konuşmalarında basın özgürlüğünün sakıncaları üzerinde durdular. Devletin güvenliği ve devamı için basın özgürlüğünün sınırlandırılmasının önemli olduğunu savundular. Görüşmeler sırasında DP adına söz alan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, basın özgürlüğünün önemini anlatarak Matbuat Kanunu'nun tamamen

²⁵³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 5. bsk., İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s.312.

²⁵⁴ Sertel, **a.g.e.**, s.324.

²⁵⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:85-563-6, Tarih:15.01.1946.

değiştirilmesini hatta Türk Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri varken ayrıca Matbuat Kanunu'na gerek olmadığını savundu.²⁵⁶

13 Haziran 1946'da Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Basın Kanunu'nun hükûmete gazete kapatma yetkisi veren 50. maddesi değiştirildi. Değişiklik ile bu yetki mahkemelere verildi.²⁵⁷

14 Haziran 1946'da ise basın suçlarının affına dair bir kanun tasarısı gündeme geldi. Kanun'a göre 1881 sayılı Matbuat Kanunu'na muhalefetten dolayı 7 Haziran 1946 tarihine kadar işlenmiş olan suçlardan kovuşturma yapılmayacaktı.²⁵⁸ Alınan bu kararlar ile iktidar partisi kendince basın ile uzlaşmaya çalışmıştır.

2.4.4 Milletvekili Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması ve Tek Dereceli Seçim Prensibinin Kabul Edilmesi

Avrupa'da meydana gelen siyasi gelişmeler ve yeni partilerin kurulması göz önüne alınarak 1942 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu üzerinde bazı değişiklikler yapılmasına karar verildi.

14 Mayıs 1946'da Başbakanlıktan TBMM Başkanlığına Milletvekili Seçim Kanunu Tasarısı sunuldu. Tasarıda iki dereceli seçim sisteminin terk edilerek milletvekillerinin doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi gerektiğinin uygun görüldüğü belirtiliyordu.²⁵⁹ Tek dereceli seçim sisteminin gündeme gelmesi üzerine CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki köşesinde Avrupa'da bile pek çok ülkede henüz tek dereceli seçim sistemi uygulanmazken Türkiye'de gündeme gelmesinin büyük bir gelişme olduğunu savundu. Erim, makalesinde demokrasi gelişmelerinin, son aşamasında uygulanan bu sistemi Türkiye'nin uygulayabilecek olgunluğa eriştiğini savundu.²⁶⁰ Seçim Kanunu tasarısı adalet, anayasa ve içişleri komisyonları tarafından bazı önemsiz değişiklikler yapılarak kabul edildi. Ancak içişleri komisyonunun 27. maddeye yaptığı ek ilginçtir. Anayasa komisyonunun da uygun gördüğü bu husus muhafaza edilerek tasarı, Meclis Genel Kuruluna sunuldu.

²⁵⁶ TBMMTD, D.VII, c.24, B.64, (13.06.1946), s.269-271.

²⁵⁷ TBMMTD, D.VII, c.24, B.64, (13.06.1946), s.288.

²⁵⁸ TBMMTD, D.VII, c.24, B.65, (13.06.1946), s.334.

²⁵⁹ TBMMTD, D.VI, c.23, B.50, (15.05.1946), s.60.

²⁶⁰ Nihat Erim, "Tek Dereceli Seçim", **Ayin Tarihi**, Haziran 1946, S.150, s.58-60.

Bu maddeye göre oylar sayıldıktan sonra oy pusulaları seçim komisyonunun önünde yakılarak imha edilecekti. Dolayısıyla seçim sonuçlarına itiraz etmek mümkün olmayacaktı. Anlaşılan o ki belediye seçimlerinden sonra CHP, iktidarı kaybetme korkusuyla türlü çareler aramaktadır.²⁶¹

Tasarının 34. maddesinde siyasi partilerin seçim komisyonlarında temsilci bulundurmalarına izin verilmekteydi. Bu husus, seçimlerin dürüstlüğü açısından önemli olmakla beraber siyasi parti temsilcilerinin yetkilerinden bahsedilmemesi büyük bir eksiklikti. Özellikle 27. madde gereğince oy pusulalarının yakılacak olması siyasi parti temsilcilerinin yetkilerinin açıklanmamış olmasını daha da önemli hale getirmekteydi. Pusulaların yeniden sayılması için temsilcilerin herhangi bir yetkisi yoktu. Yani yolsuzluk yapılırsa ve parti temsilcileri bu duruma itiraz etse bile oy pusulalarının yeniden sayılması mümkün değildi. Diğer yandan muhalefet seçimlerde adli kontrol şartı getirilmesini isterken CHP buna yanaşmadı. Seçimler idari birimler tarafından kontrol edilecekti. Tek parti zihniyetiyle memurların neredeyse tamamının CHP'li oldukları göz önüne alındığında seçimlerin dürüst bir şekilde denetlenemeyeceği açıktır.

Kanun'da seçimlerin açık oy-gizli sayım yöntemiyle yapılması öngörülmüyordu. Bundaki başlıca amaç: her ne pahasına olursa olsun CHP'nin seçimleri kazanmasını sağlamaktı. Ayrıca ilk defa "çoğunluk sistemi"²⁶² uygulanacaktı.

Muhalefet partileri iktidarın Seçim Kanunu ile ilgili çalışmalarını gerçekçi bulmuyorlardı. Bununla ilgili olarak sık sık basında eleştiriler yer almaktaydı. Bunun üzerine CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesinde yazdığı bir makalede CHP'nin demokrasi yolundaki adımlarını bilerek ve bu davaya inanarak attığını savundu. Muhalefet partileri inansınlar veya inanmasınlar ama kendilerinin her adımı bir daha geri dönmek üzere attığını iddia etti.²⁶³ Aynı gazetede Falih Rıfki Atay ise iktidarın

²⁶¹ TBMMTD, D.VI, c.23, B.57, (31.05.1946), s.245-284.

²⁶² **Çoğunluk sistemi:** Bu sisteme göre bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu alan siyasi parti o seçim çevresindeki tüm milletvekilliklerini kazanmaktadır. 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde "**Liste Usulü Çoğunluk Sistemi**" kullanılmıştır. Bu seçim sisteminde seçmenlere siyasi parti ve bağımsız adayların isimlerinin bulunduğu bir liste sunulmakta ve seçmen istediği adaya oy kullanabilmektedir. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, TÜİK, 2012.

²⁶³ Nihat Erim, "Tek dereceli seçim kanunu.", **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, S.151, s.23-24.

demokrasiyi geliştirmek için büyük çaba sarf ettiğini, muhalefetin de bu çabayı desteklemesi ve rejim düşmanlarına fırsat vermemesi gerektiğini savundu.²⁶⁴

5 Haziran 1946'da TBMM'de yapılan oylama ile Milletvekili Seçim Kanun'da yapılan değişikliklerle ilgili tasarı kabul edildi.²⁶⁵ Kabul edilen Kanun ile bütün eksikliklerine rağmen Türk demokrasi tarihinde çok önemli bir adım gerçekleşmiş oldu. İki dereceli seçim sistemi tarihe gömülürken demokratik seçimlerin temel prensiplerinden olan tek dereceli seçim sistemi yürürlüğe girdi.

2.5 Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İlk Seçimleri

Çok partili hayata geçiş sürecinde yapılan belediye seçimi ve genel seçimler ilk olmanın yanı sıra yapılış şekli ve sonuçları nedeniyle Türk siyasetinde büyük bir öneme sahiptir.

Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde yapılan ilk seçim, belediye seçimleridir. 26 Mayıs 1946'da yapılan seçim, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili ikinci seçimi olma özelliğine sahiptir. Hatırlanacağı gibi 1930 yılında yapılan belediye seçimlerine CHF'nin yanı sıra SCF de katılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili ilk belediye seçimleri olan 1930 seçimleri oldukça şaibeli olmuş ve hatta SCF'nin sonunun gelmesini hızlandıran bir gelişme olarak demokrasi tarihimizde yerini almıştı.

2.5.1 Belediye Seçimleri ve Türk Siyasetindeki Önemi

26 Mayıs 1946 belediye seçimleri, 1945'ten itibaren geçilmeye başlanan çok partili siyasi hayata geçme çabaları çerçevesinde DP kurulduktan kısa bir süre sonra yapıldı. Bu sürecin ilk seçimleri olması sebebiyle son derece önemlidir. Seçimler, DP'nin Türk siyasetinde kalıcı ve başarılı olması açısından büyük bir öneme sahiptir. DP kurulduktan sonra henüz teşkilatlanmasını tamamlayamadan yapılan bu seçimler, CHP'nin halkın DP'ye olan ilgisini ve güvenini azaltmak için aldığı bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Fakat aşağıda görüleceği gibi DP'nin akıllıca uyguladığı politikalar CHP'nin bu amacının gerçekleşmesini engelleyecektir.

²⁶⁴ Falih Rifkı Atay, "Seçim yenileme kararı.", **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, S.151, s.35-36.

²⁶⁵ **TBMMTD**, D.VII, c.24, B.59 (05.06.1946), s.39-48.

CHP belediye seçimleri öncesinde yeni döneme uygun olarak Belediye Kanunu'nda değişiklik yapmaya karar verdi.

2.5.1.1 Belediye Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

26 Nisan 1946'da Başbakanlıktan TBMM Başkanlığı'na iletilen bir yazıda Belediye Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi isteniyordu.²⁶⁶ Yazıda belediye seçimlerinin mevcut Belediye Kanunu'na göre çok uzun sürdüğü ve seçimin medeni ülkelerde olduğu gibi bir gün içinde bitirilmesinin, seçimin selameti açısından daha iyi olacağı belirtilerek bazı maddelerde değişiklik yapılması isteniyordu.²⁶⁷

Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Belediye Kanunu kabul edildi.²⁶⁸ Yapılan değişiklik ile belediye seçimleri artık bir gün içinde bitirilecekti. Seçimler sırasında seçim komisyonlarında siyasi parti temsilcileri bulunabilecekti. Kanun'a göre seçimin yapılabilmesi için seçim büroları oluşturulacak ve bunların başında da belediye meclisleri tarafından seçilmiş beşer kişilik seçim komisyonları bulunacaktı. Komisyon siyasi partilerin mahalli teşkilatlarından birer kişiyi seçim kurullarına davet edecekti. Seçim dört yılda bir ekim ayında yapılacaktı. Seçmen kütükleri vali ve kaymakamlar tarafından ilan edilecekti. Kütüklere itiraz edilebilecekti. Seçimler serbest ve gizli olacaktı. Seçmen eğer okuma-yazma bilmiyorsa güvendiği bir kişiye, oyunu verdiği adayın adını yazdırarak oy pusulasını sandığa atabilecekti. Oy pusulaları, beyaz kağıttan kesilerek yapılmış olmak zorundaydı. Seçmenlerin, oy pusulalarına aday sayısının iki katı kadar isim yazmaları gerekiyordu. Pusulalar, renkli kağıttan yapılmışsa, üzerinde herhangi bir işaret veya yazı varsa geçersiz sayılacaktı.²⁶⁹ Eski Belediye Kanunu'nda seçmenlerin oy pusulalarının üzerine ad, soyad ve adres yazmak, hatta imzalamak zorunda oldukları göz önüne alındığında yeni Kanun'un çok daha demokratik olduğu görülür. Diğer yandan bu bilgi tek parti

²⁶⁶ **TBMMTD**, D.VII, c.22, B. 45, (29.04.1946), S. Sayısı:104.

²⁶⁷ Kanunun 31, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44 ve 54. maddelerinde değişiklik yapılması istenmekteydi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-3, Tarih: 26.04.1946.

²⁶⁸ 4875 sayılı Belediye Kanunu 30 Nisan 1946'da RG'de yayınlandı. **Resmi Gazete**, 30 Nisan 1946, S.6295, s.10502-10503.

²⁶⁹ **TBMMTD**, D.VII, c.22, B.45, (29.04.1946), S. Sayısı: 104; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-3, Tarih: 26.04.1946.

döneminin seçimleri ve demokrasi anlayışının nasıl olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

2.5.1.2 Belediye Seçimlerinin Erkene Alınması

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun, Belediye Kanunu'nda değişiklik yapılmasına ilişkin TBMM Başkanlığına başvuruda bulunduğu gün, CHP Meclis Grubu'nda yapılan toplantıyla belediye seçimlerinin erken bir tarihe alınması ve seçim hazırlıklarına 1 Mayıs'ta başlanmasıyla ilgili karar kabul edildi.²⁷⁰ Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi isteğinin Meclise iletildiği gün CHP Meclis Grubu'nun seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili karar alması ilginçtir. Bu gelişme hala tek parti dönemindeki parti-devlet bütünleşmesi anlayışının devam ettiğini göstermektedir. Mecliste artık başka bir partide vardı ve seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili karar TBMM Genel Kurulunda görüşülmeliydi. Bu durum CHP'nin yeni partilerin kurulmasına izin vermesine rağmen yani çok partili hayata geçilmesine rağmen bu gerçeği henüz özümseyemediğini bir başka deyişle demokratik hayata henüz geçilemediğini hatta CHP anlayışının bundan çok uzak olduğunu göstermektedir.

Normalde Eylül/Ekim aylarında yapılması gereken belediye seçimleri, kabul edilen son Belediye Kanunu'na göre bir defaya mahsus olmak üzere 26 Mayıs 1946'da yapılacaktı. MKP ve DP seçimlerin erkene alınmasına resmen itiraz etmediler.²⁷¹ Ancak iktidar partisinin seçimleri alelacele erkene alması şaşkınlıkla karşılandı. On altı yıl önce belediye seçimlerinden sonra SCF'nin başına gelenler unutulmamıştı. Acaba CHP yine mi aynı şeyi yapmak istiyordu?

DP yeni kurulduğu ve teşkilatlanmasını tamamlamadığı için seçimlere katılmama kararı aldı.²⁷² Bu karar, seçimlerin öne alınmasına sessiz bir itiraz olarak değerlendirilebilir. DP, aldığı karardan dolayı CHP ve iktidarı destekleyen basın tarafından şiddetle eleştirildi. MKP ise DP'nin aksine seçimlere katılacağını açıkladı.

²⁷⁰ Toker, **a.g.e.**, s.138.

²⁷¹ Uran, **a.g.e.**, s.439.

²⁷² "Demokrat Parti seçimlere girmeyecek", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1946, S.7804, s.1; "Demokrat Parti seçime İtirak etmiyor", **Akşam**, 9 Mayıs 1946, S.9899, s.1; Bayar, **a.g.e.**, s.53.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, MKP lideri Nuri Demirağ'a bir mesaj göndererek aldıkları karar için kendilerini tebrik etti.²⁷³

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü DP'nin seçimlere katılmama kararını eleştirdi. İnönü, son zamanlarda muhalefetin Türkiye'yi yabancılar gözünde kötülemek için bu tür yollara başvurduğunu iddia etti. İnönü, muhalefet taraftarı basın da kendisine tanınan özgürlüğü kötüye kullandığını ve bunların amaçlarının CHP'yi yıkmak olduğunu ileri sürdü. Onun bu tepkisi 12 Mayıs tarihli New York Times gazetesinde yer aldı.²⁷⁴ 14 Mayıs'ta aynı gazete TBMM'deki beş muhalif milletvekilinden biri olarak tanıttığı Fuat Köprülü'nün İnönü tarafından geçen Ekim ayında verilmiş olan sözlerin yerine getirilmemesi durumunda kendilerinin belediye ve genel seçimleri boykot edeceklerini söylediğini yazdı.²⁷⁵ Burada kullanılan ve Köprülü'ye ait olduğu belirtilen "... geçen Ekim ayında İnönü'nün verdiği sözler..." ifadesi dikkat çekicidir. Bu ifade Mustafa Kemal'in SCF'ye verdiği sözleri hatırlatmaktadır ki bu da DP'nin muvazaa partisi olduğu şeklindeki iddiaları güçlendirmektedir.

2.5.1.3 Belediye Seçimlerine Partilerin Hazırlıkları ve Seçim Kampanyaları

CHP, ilk defa belediye seçimlerinde seçim kampanyası yürüttü. Kendi taraftarı olan gazetelere Ulus gazetesinden gazete kâğıdı gönderdi. Bu gazetelerin seçime kadar renkli baskı yapmaları istendi.²⁷⁶ Basın veyayın Genel Müdürlüğü tarafından radyoda seçimi CHP'nin kazanması için yayın başlatıldı. Bunun dışında CHP Genel Sekreterliği radyoda bir temsil hazırlanmasına ve bunun için hazırlanacak eserin telif ücretinin CHP tarafından karşılanacağını gerekli birimlere bildirdi. Diğer yandan konferanslar düzenlenmesini istedi. Seçim günü radyo programının vatandaşları

²⁷³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-3, Tarih:15.05.1946.

²⁷⁴ (Çevrimiçi),By Cable to THE NEW YORK TIMES. (1946, May 12). ELECTION BOYCOTT HIT BY TURKISH PRESIDENT. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107741023>, 3 Şubat 2017.

²⁷⁵ (Çevrimiçi) By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, May 14). TURKISH DEMOCRAT ACCUSES OFFICIALS. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107656221>, 3 Şubat 2017.

²⁷⁶ CHP Genel Sekreteri adına Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu tarafından Yeni Yol, Halk, Yeni Bergama gazeteleri ile Türk Dili dergisi için istendiğini görüyoruz. **BCA** Fon:490-1 0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

radyo başına bağlamayıp onları sandık başına götürecek nitelikte düzenlenmesine karar verildi.²⁷⁷

Seçim hazırlıkları sırasında iktidar taraftarı basın yoğun bir şekilde çalıştı. Akbaba Siyasi Mizah gazetesinden Yusuf Ziya Ortaç “*Türk Kadını Sandık Başına*” başlıklı bir yazı hazırlayarak dağıtılması için CHP Genel Sekreterliği’ne gönderdi. Yazıda Türk kadınına hitap edilerek yirmi beş yılda elde ettiği haklı mevki hatırlatılarak sandık başına gitmesi istendi.²⁷⁸ Ayrıca pek çok afiş bastıran CHP hiç olmadığı kadar ciddi bir seçim hazırlığı yaptı. Özellikle CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesinde bunu bariz bir şekilde görebilmek mümkündür (Bkz. Fotoğraf 2-2).

Fotoğraf 2-2: Ulus, 24 Mayıs 1946

DP seçimlere katılmama kararı almasına rağmen CHP tedirgindi. Nitekim Balıkesir Bölge Müfettişi, Parti Genel Sekreterliğine gönderdiği bir yazıda DP’nin seçimlere katılmayacağını ilan etmesine rağmen DP’lilerin toplumda sevilen sayılan kişileri partilerinin yanına çekerek hazırladıkları listelere adlarını yazdıklarının tespit edildiğini, dolayısıyla DP’nin CHP’yi zaafa düşürmek için başka bir listeyle karşılına çıkabileceğini iddia etti. Ayrıca partilerin seçim hazırlıklarıyla ilgili incelemelerde

²⁷⁷ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

²⁷⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

bulunarak, CHP'lilerin iyi çalışmadıkları yerlerde gerekli tedbirlerin alındığını belirtti.²⁷⁹

Belediye seçimlerinin hazırlıkları sürerken MKP, Vatan ve Yeni Sabah gazetelerine bir bildiri gönderdi. Bildiride, İsmet İnönü'nün Eskişehir'deki hitabesinde *"Her ne pahasına olursa olsun seçimleri kazanmalıyız."* dediğini iddia etti. MKP, bildiride Cumhurbaşkanının ifadelerinin kendilerini endişeye sevk ettiğini belirterek *"Her türlü otoriteyi şahsında toplayan Devlet Reisinin bu yoldaki beyanatından, intihabat esnasında kafa kırma göz çıkarma gibi hallerin bin bir çeşit hilelerin ve hercümerçlerin vuku bulmayacağını kim bize temin eder?" dedi.* Bildiride devlet başkanının tarafsız olması gerektiğinin altı çizilerek, İnönü'nün çıktığı yurt gezisinde tarafsızlığını koruması gerektiği belirtildi. Bunun üzerine Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden bir açıklama yapılarak bunun kesinlikle doğru olmadığı belirtildi.²⁸⁰ Bu hadise seçimler başlamadan seçimlerde yolsuzluk yapılacağını ya da en azından yolsuzluk söylentilerinin olacağını göstermektedir. Basında Eskişehir'de CHP ve polisin, muhalefetin seçim faaliyetlerine engel olduğu şeklindeki haberler üzerine MKP bu şehirde seçime katılmama kararı aldı. Ancak DP'li bağımsız adaylar seçimlere katıldılar.²⁸¹

26 Mayıs 1946'da belediye seçimleri yapıldı. DP, üyelerini oy kullanmak hususunda özgür bırakmıştı, ancak onlardan seçimleri muhakkak kontrol etmelerini istedi. DP, oy verme işlemi bittikten sonra sayımın yapılması için belediye şubelerindeki seçim kurullarına sandıkların götürülmesinin doğru olmadığını oy verilen yerde sayım yapılması gerektiğini şiddetle savundu. Ancak isteğini gerçekleştirmedi. Seçimlerin başladığı ilk gün yolsuzluk söylentileri başladı. Bunun üzerine MKP bir bildiri yayınlayarak seçimlerden çekildiğini ilan etti.²⁸²

²⁷⁹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

²⁸⁰ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:128-832-2, Tarih:17.05.1946.

²⁸¹ Vatan, 22 Mayıs 1946.

²⁸² "Belediye Seçiminde Bazı Hâdisler Oldu", Cumhuriyet, 27 Mayıs 1946, S.7822, s.1.

Fotoğraf 2-3: Cumhuriyet, 27 Mayıs 1946

DP'nin katılmadığı seçimlerde, CHP ilk defa aday belirlemedi.²⁸³ Yani CHP'li olmayanların da bir anlamda seçimleri kazanma şansı vardı. Nitekim DP, seçimlere katılmamasına rağmen bazı yerlerde seçimi DP'li bağımsız adaylar kazandı.²⁸⁴

2.5.1.4 Belediye Seçimlerinin Sonuçları ve Yolsuzluk Söylentileri

CHP'nin seçim öncesinde ve seçim günü sandık başına gidilmesi için yaptığı bütün çağrılara rağmen²⁸⁵ ülke genelinde seçimlere katılım oranı çok düşük oldu. Adana Valisi seçimlere katılım oranını artırabilmek için DP'lilerden yardım istedi. Ankara Mamak'ta seçim sandığından sadece beş oy çıktı. Etimesgut'taki seçim sandığından CHP adaylarından başka kimsenin oyları çıkmadı. Ankara merkezde polis vatandaşları oy kullanmaları için sandık başına gitmeye zorladı.²⁸⁶

İçişleri Bakanlığının başbakanlığa gönderdiği seçim sonuçlarında seçimlere katılım oranının en düşük olduğu il merkezi %23 ile Bursa, en yüksek il merkezi ise %98 ile Bitlis ve Türkiye genelinde il merkezlerinde %52,7 olarak gösterilmektedir. İl geneli olarak ele alındığında ise yine Bursa'nın seçimlere katılım oranı bakımından %39 ile en düşük il olduğunu görmekteyiz. Onu %40 ile İzmir ve ardından %44 ile Maraş takip etmektedir. En yüksek il ise %95 ile Bitlis olmuştur. İkinci sırada %92 ile

²⁸³ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.65.

²⁸⁴ Yalman, **a.g.e.**, s.75.

²⁸⁵ "Reyini CHP adaylarına ver", **Akşam**, 26 Mayıs 1946, S.9916, s.1.

²⁸⁶ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.48.

Kars, üçüncü sırada ise %91 ile Hakkâri gelmektedir. Türkiye genelinde ise %58,1'dir.²⁸⁷

Seçimlerin ardından pek çok yolsuzluk iddiaları oldu. Halk nasıl oy kullanacağı hakkında yeterince bilgi sahibi değildi. Seçim günü MKP ve CHP mensupları tarafından seçmenlere bilgi amaçlı seçmen listeleri verilmişti. Halk ne olduğunu anlamadığı bu bildirileri zarf içine koyarak sandığa atmıştı. Ayrıca İstanbul'daki seçimlerde kanun gereği beyaz kağıttan kesilmiş oy pusulalarının kullanılması gerekirken sandık başındaki görevliler buna dikkat etmemişlerdi.²⁸⁸

Manisa bağımsız Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur yolsuzluk söylentileriyle ilgili olarak Meclise bir soru önergesi verdi. Bayur, polis zoruyla yapılan seçimlerde CHP'ye çıkan oyların %16 oranında olmasının tam anlamıyla bir fiyasko olduğunu iddia etti.²⁸⁹ Önergeye cevap veren İçişleri Bakanı Hilmi Uran, seçimlerde yolsuzluk yapılmadığını, seçimlere katılım oranının bazı şehirlerde yüksek bazı şehirlerde düşük olduğunu söyledi.²⁹⁰ Uran, anılarında yolsuzluk iddialarını reddederek yeni kabul edilen Kanun ile demokrasinin gereği olarak seçimlerin gizli oy yöntemiyle yapıldığını belirtmektedir.²⁹¹ Ancak anlaşılan o ki bu kadar önemli mevkideki bir CHP üyesi bile gizli oyun ne demek olduğunu tam olarak bilmiyordu. Uran, gizli oy kavramı ile sanırız ki oy pusulalarının zarf içine konulmasını kast etmektedir.

Muhalefet, belediye seçimlerine iktidarın fesat karıştırdığını iddia ederken iktidar da aynı şekilde muhalefeti suçladı.²⁹² Gazeteci Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesindeki köşesinde belediye seçimlerinde halkın oy kullanma oranının iyi olduğunu, muhalefetin pek çok yerde seçimleri kazanamayacağını bildiği için vatandaş üzerinde baskı kurup oy kullanmalarını engellediğini iddia etti.²⁹³

CHP belediye seçimleri sonrasında il, ilçe, bucak ve CHP bölge müfettişliklerine gönderdiği genelge ile seçim sonuçlarını değerlendirdi. CHP Genel

²⁸⁷ **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:82-540-1, Tarih:14.06.1946.

²⁸⁸ Ziyad Ebüzziya, "Seçimlerin Aksıyan Tarafları", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1946, S.150, s.70-72.

²⁸⁹ **TBMMTD**, D.VII, c.23, B.57, (31.05.1946), s.239.

²⁹⁰ **TBMMTD**, D.VII, c.23, B.57, (31.05.1946), s.240-243; Uran, **a.g.e.**, s.439-445.

²⁹¹ Uran, **a.g.e.**, s.437.

²⁹² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:287-1150-2, Tarih:12.01.1948.

²⁹³ Falih Rıfki Atay, "Halkı saymak lazımdır", **Ulus**, 4 Haziran 1946, S.yok, s.1.

Sekreterliği, seçim sonuçlarının genel olarak memnunluk verici olduğunu ancak sonraki seçimlerde daha iyi sonuçlar alabilmek için belediye seçimlerinde görülen aksaklıkların bir daha tekrarlanmaması gerektiğini vurguladı. Genel Sekreterlik bazı yerlerde partililerin gereğinden fazla bir güvenle diğer partilerin seçim çalışmalarını küçümsediğinin tespit edildiğini belirtti. Sandık başına gitmek isteyen vatandaşların rakip partiler tarafından engellenmeye çalışıldığı ileri sürüldü. Bununla beraber bazı yerlerde aday listeleri üzerinde oynamaların olduğunu belirterek Parti Tüzüğü'nün buna müsaade etmediğini vurguladı. Teşkilatın aday listelerini hazırlarken halk arasında sevilen, sayılan, güvenilir kişileri listelere yazılması gerekirken buna dikkat edilmediği, bunda o yerlerde halk arasında güvensizlik ve kırgınlığı sebep olduğu, vatandaşları tatmin etmediği ileri sürüldü. Genelgeye son verilirken genel seçimlerde aynı hataların tekrar edilmemesi istendi.²⁹⁴

Belediye seçimlerinde alınan sonuçlar CHP için tam anlamıyla hayal kırıklığına sebep oldu. Bunun en güzel göstergesi CHP Milletvekili Nihat Erim'in 29 ve 30 Mayıs tarihlerinde Ulus gazetesinde çıkan yazılarıdır. Erim yazısında:

*"...Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki sosyal bünye de derin rahatsızlıklar belirlediğinden bunun giderilmesi yolu bir müddet için hürriyet ilanının üzerine bir şal örtmekle ve yukarıdan aşağı bir otorite kurmaktır. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerinde zihin yormuş, devlet nazariyelerini ortaya atmış olan belli başlı yazarların ortak kanaati budur. ..."*²⁹⁵

dedi. Erim'e cevap Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'dan geldi. Yalman, gazetede köşesinde bu fikirlerin Erim'in kişisel fikri olup olmadığını sorguladıktan sonra makalede bahsedilen belli başlı yazarların "... faşist ruhu taşıyan ve devleti esas, milleti köle sayan istibdat yardakçıları değil midir? ..." demek suretiyle ağır bir dille eleştirdi. Yalman, daha önce verdiği konferanslarda demokrasinin nimetlerini öve öve bitiremeyen Erim'in siyasetin etkisiyle bu ifadeleri kullanmış olduğunu ileri sürdü.²⁹⁶ Nihat Erim CHP içinde sıradan bir milletvekili değildi. Aynı zamanda Anayasa profesörü olan Erim CHP içinde radikal kanada karşı ılıman kanadın önde gelen isimlerindendi. Tek parti iktidarının yumuşatılması ve demokrasinin ülkede yerleştirilmesi için mücadele etmiş bir siyasetçi ve ilim adamıydı. Erim, 12 Mayıs'ta

²⁹⁴ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:42-249-9, Tarih:26.05.1946.

²⁹⁵ Nihat Erim, "Demokrasi gaye midir, vasıta mıdır?", **Ulus**, 30 Mayıs 1946, S.yok, s.1-2.

²⁹⁶ Yalman, **a.g.e.**, s.72-74.

aynı gazetede tek dereceli seçimlerle ilgili olarak yazdığı yazısında Türkiye'nin bu uygulama için yeterince olgunlaştığından bahsederken belediye seçimlerinde CHP'nin beklemediği bir tablo ile karşılaşması üzerine demokrasinin üzerine şal örtmekten bahsetmesi büyük bir talihsizliktir. CHP içindeki en demokrat kişilerden birinin bile bu şekilde fikirlere sahip olması iktidar partisi milletvekillerinin henüz demokrasiye hazır olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Seçimler sırasında oy pusulaları için beyaz kağıt kullanılacaktı. Okuma-yazma bilmeyenlere kolaylık olsun diye seçmenlerin, oylarını seçim yerlerinde yazmaları zorunluluğu yoktu. Bu durum daha seçimler başlamadan, seçimlerde yolsuzluk yapılacağı söylentilerini gündeme getirmişti. Nitekim seçimler sırasında bir zarftan birden fazla oy çıktığı, partililerin vatandaşlara zorla kendi adaylarına oy vermeleri için matbu oy pusulası dağıttıkları gibi pek çok iddia ortaya atıldı.²⁹⁷

2.5.2 21 Temmuz Genel Seçimleri

Türkiye'de tek parti döneminde 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943'te olmak üzere toplam altı seçim yapıldı. Son seçim hariç, diğerleri II. Meşrutiyet döneminde uygulanan genel seçim kanununda bazı değişiklikler yapılarak uygulandı. Seçimler iki dereceliydi. Yani önce ikinci seçmenlerin seçimleri, ardından da milletvekillerinin seçimi yapılmaktaydı. Bu dönemde seçimlere zaten tek parti olarak giren CHP'nin amacı: seçimlere katılım oranını artırmak ve seçim kültürünü halka aşılması.

1931 seçimlerinden itibaren bağımsız aday uygulaması başladı. Ancak, Seçim Kanunu'na: göre ikinci seçmenler CHP üyesi olmak zorundaydılar ve Parti Tüzüğü'ne göre CHP adaylarına oy vermek zorundaydılar. Bu durumda bağımsız milletvekili adayı olmanın pek bir önemi yoktu. Ama CHP Genel Merkezi isterse bazı bağımsız adayları ikinci seçmenlere, seçtirebilmekteydi.²⁹⁸ Yani tek partili dönemde milletvekili adayı olmak, milletvekili olmakla neredeyse eş anlamlıydı.

²⁹⁷ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:286-1149-2, Tarih:25.05.1946.

²⁹⁸ Hakkı Uyar, "Tek Parti Döneminde Seçimler", **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S.64, s.21-31.

Cumhuriyet tarihinde derli toplu ilk Seçim Kanunu 14 Aralık 1942'de kabul edilen 4320 sayılı Mebus Seçim Kanunu'dur.²⁹⁹ Kanun ilk defa 1943 seçimlerinde uygulandı. Tek partili dönemin son genel seçimi olan 1943 seçimlerinde CHP, bazı illerde milletvekili sayısını fazla gösterdi.³⁰⁰ Toplam otuz sekiz ilde seçimlere katılacak milletvekili aday sayısı, seçilecek olanlardan fazla gösterildi.³⁰¹ Dolayısıyla milletvekili adayları ikinci seçmenler tarafından seçilebilmek için ilk defa sadece onlara yönelik propaganda yaptılar. Seçimlerin yapıldığı gün Yeni Sabah gazetesinde yayımlanan bir karikatür bu durumu yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir.

Karikatür 2-6: Yeni Sabah, 28 Şubat 1943

2.5.2.1 Genel Seçimlerin Erkene Alınması ve Muhalefetin Tepkisi

29 Nisan 1946'da TBMM'de konuşma yapan İçişleri Bakanı Hilmi Uran, belediye seçimlerinin ardından 1947'de yapılması gereken genel seçimlerin de öne alınma ihtimalinin olduğunu söyledi. Uran buna gerekçe olarak seçimlerin yeni

²⁹⁹ **Resmi Gazete**, 16 Teşrinisani 1942, S.5258, s.4152-4155.

³⁰⁰ Kadri Unat, "Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin Seçim Propagandaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar 2015, s.221-229.

³⁰¹ Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Ankara, Gündoğan, 1992, s.209.

seçilecek belediye heyetlerince yapılmasının daha demokratik olacağını öne sürdü.³⁰² Söz alan DP Milletvekili Adnan Menderes, Uran'ın sözlerinden sadece belediye seçimlerinin değil, genel seçimlerin de erkene alınmaya çalışıldığının anlaşıldığını, oysaki genel seçimlerin erkene değil, tersine ileriye alınması gerektiğini, en azından kanunun takdir ettiği zamana bırakılması gerektiğini savundu. Menderes, seçimlerin öne alınması için Uran'ın öne sürdüğü gerekçeyi yerinde bulmayarak gerçek sebebin muhalefet partileri, teşkilatlanmadan CHP'nin seçimleri kazanmak istemesi olduğunu iddia etti. Demokrasiye doğru ilerlerken izlenen yolun doğru olmadığını belirtti. Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün demokratik hayat ile ilgili olarak verdiği sözleri yerine getirmediğini iddia etti.³⁰³

10 Mayıs 1946'da toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda konuşan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, genel seçimlerin öne alınmasını istedi.³⁰⁴ 10 Haziran 1946'da, 1947'de yapılacak olan genel seçimlerin erkene alınmasına karar verildi.³⁰⁵ Daha sonra seçimlerin 21 Temmuz'da yapılacağı basın yoluyla ilan edildi.³⁰⁶

Yeni kurulmasına rağmen DP'ye halkın büyük bir teveccüh göstermesi ve DP liderinin yapılan toplantılarda 1947'de yapılacak olan genel seçimlere hazır olduklarını açıklaması CHP'yi endişeye sevk etmişti. Bunun üzerine CHP alelacele seçimleri öne almıştı. Seçimlerin öne alınmasında CHP'nin asıl amacı Gazeteci Metin Toker'in ifadesiyle "*Hedef, genel seçimleri bir an önce yapmak ve DP devleşmeden bir dört yıllık zaman kazanmaktır.*"³⁰⁷ Dönemin CHP Milletvekili Yavuz Abadan'da aynı fikirdedir.³⁰⁸ Kurultayın ardından CHP, Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri belirlemek üzere çalışmalara başladı.

DP kurulduktan kısa bir süre sonra zaten erken genel seçim söylentileri başlamıştı. Bunun üzerine DP, "*Parti, Milletvekili seçimine iştirak için tek dereceli*

³⁰² **TBMMTD**, D.VII, c.22, B.45, (29.04.1946), s.215-216.

³⁰³ **TBMMTD**, D.VII, c.22, B.45, (29.04.1946), s.217.

³⁰⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:218-860-1, Tarih:10.05.1946.

³⁰⁵ **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, S.151, s.3.

³⁰⁶ "Milletvekili seçimi 21 Temmuzda yapılacak", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1946, S.7836, s.1-3; "Meclis dün seçimi yenileme kararı verdi", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1946, S.7837, s.1-3.

³⁰⁷ Toker, a.g.e., s.155.

³⁰⁸ Yavuz Abadan, "Türk Siyasi Partiler Kanunu" **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.21, S.3, 1966, s.189.

intihabı bekleyecek.” şeklinde bir açıklama yaptı.³⁰⁹ Bundan sonra DP tek dereceli seçim sisteminin kabulüne kadar bu ifadeyi bir slogan gibi kullandı. 23 Nisan’da Bayar, genel seçimlerin 1947’den önce olacağına dair söylentilerin kendisine sorulması üzerine tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesi ve adli denetim şartının getirilmesi halinde seçimlere katılacaklarını ifade etti.³¹⁰

Nisan ayı sonlarından itibaren CHP ile DP arasında seçimlerin öne alınması ile ilgili olarak ciddi tartışmalar yaşandı. DP Milletvekili Adnan Menderes, TBMM’de yaptığı konuşmada seçimlerin öne alınmasını gerektirecek ciddi bir sebep göremediklerini belirtti. Menderes, bunun CHP iktidarını güçlendirmek için alınmış bir karar olduğunu iddia etti. CHP’liler iddiaları reddettiler.³¹¹

8 Mayıs’ta Celal Bayar seçimler hakkındaki bildirisini yayımladı. Bildiride seçim 1947’de gerçekleşecek olsaydı, DP’nin kesinlikle genel seçime katılacağını; ancak şu anda hükûmetin yasadışı bir şekilde partiler üzerinde bir baskı uyguladığını ve Seçim Kanunu’nda istedikleri demokratik düzenlemelerin yapılmamış olduğunu belirterek bu durumda seçime katılmalarının mümkün görünmediğini ifade etti. DP bildirisinin Amerikan ve İngiliz basınında gündeme gelmesi üzerine Başbakan Saraçoğlu muhalefetin iddialarını kabul etmedi. Ayrıca Seçim Kanunu’nda değişiklikler yapılacağını açıkladı.³¹²

Türkiye’de ilk defa birden fazla parti, genel seçimlere katılacaktı. Ancak Mecliste milletvekili bulduran tek muhalefet partisi olan DP henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. Demokratların istediği tek dereceli seçim sistemi yapılan düzenleme ile gelmişti ama seçim emniyeti yoktu. Bu durum DP’nin karar vermesini zorlaştırdı. DP, 16-18 Haziran tarihleri arasında yaptığı toplantıların ardından 19 Haziran’da yayımladığı bildiriyle genel seçimlere katılacağını açıkladı. Bildiride en fazla devlet ve parti başkanlıklarının birleşmiş olması ve bunun sebep olduğu olumsuzluklar üzerinde durulmaktaydı.³¹³ Bildiride ayrıca *“Bütün menfi âmillere*

³⁰⁹ “Parti, Milletvekili seçimine iştirak için tek dereceli intihabı bekleyecek”, **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1946, S.7719, s.1.

³¹⁰ Toker, **a.g.e.**, s.136-137.

³¹¹ *“Demokrat Parti üyelerinin itirazlarına Halk Partisi Milletvekilleri cevablar verdiler”*, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1946, S.7795, s.1; **TBMMTD**, D.VII, c.22, B.45, (29.04.01946), s.216-217.

³¹² **Ayın Tarihi**, Mayıs 1946, S.150, s.29-32.

³¹³ Yalman, **a.g.e.**, s.77.

rağmen seçime iştirak” kararının alındığı belirtildi.³¹⁴ Yani DP arzuladığı demokratik şartlar oluştuğu için değil, bir mecburiyet hissettiği için seçimlere katılma kararı almıştı.

DP'nin seçimlere katılma kararı almasında il teşkilat yöneticilerinin ısrarlarının yanı sıra İsmet İnönü ve Nihat Erim'in çok partili hayata geçme teşebbüsünün ertelenebileceği şeklindeki tehditlerinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Mecliste temsil edilebilmek için de seçimlere katılmak gerekiyordu. Bu önemliydi. Çünkü Mecliste temsil edilmeyen bir partinin halk arasında tutulması ve basın tarafından desteklenmesi pek mümkün görünmüyordu.³¹⁵ Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, DP'nin seçime katılma kararıyla ilgili olarak DP'nin hem içeriye hem de dışarıya karşı normal bir siyasi parti gibi görünmek için bu kararı aldığını ileri sürdü.³¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, bir başka yazısında da DP'nin seçim bildirisinde partinin seçimlere katılmasının bir fedakârlık olarak değerlendirilmesini şiddetle eleştirdi.³¹⁷ CHP Milletvekili ve gazeteci Asım Us'ta DP bildirisindeki aynı hususu eleştirerek, DP'nin seçimlere katılmasının bir fedakârlık değil vatani bir vazife olduğunu iddia etti.³¹⁸

21 Temmuz 1946 seçimi, Türkiye'nin ilk çok partili genel seçimi olmasının yanı sıra, hem ilk tek dereceli hem de ilk erken genel seçim olması bakımından önemlidir.

2.5.2.2 İktidar ve Muhalefet Partilerinin Seçim Kampanyaları

Çok partili hayata geçildikten sonra yapılan ilk genel seçimlere altı parti katılma kararı aldı. Bunlar; CHP, DP, MKP, Liberal Demokrat Parti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi veyalnız Vatan İçin Partisi idi. Ancak bu partilerden en çok karşı karşıya gelen, yarışan ve yoğun bir seçim propagandası yürütenler; CHP ve DP oldu.

³¹⁴ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.69.

³¹⁵ Falih Rıfki Atay, “Seçime katılma kararı”, **Ulus**,18 Haziran 1946, S.yok, s.1-2.

³¹⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, “Aydınlatılmağa muhtaç bir nokta”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, Sayı:151, s.43-45.

³¹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Demokrat Parti'nin Beyannamesi”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, Sayı:151, s.45-47.

³¹⁸ Asım Us, “Demokrat Parti'nin beyannamesi etrafında”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1946, Sayı:151, s.47-48.

DP'nin seçime katılma kararı almasından sonra bütün yurttta yoğun bir seçim kampanyası başladı. Her iki taraf da birbiri aleyhinde ciddi suçlamalarda bulundu. DP'nin seçime katılma kararı almasının hemen ertesi günü Falih Rifkî Atay, CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesindeki köşesinde *“Türkiye’de seçim bir siyasi partiler savaşı halinde yapılacaktır.”*³¹⁹ demek suretiyle bir anlamda CHP'nin seçim öncesinde izleyeceği yolu göstermiş oldu.

Belediye seçimlerine katılımın düşük olması muhalefet tarafından halkın CHP'ye karşı tepkisi olarak yorumlanmıştı. Bu yüzden Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü halkın yapılacak olan genel seçimlere katılımını artırabilmek amacıyla yurt gezisine çıktı. Trabzon’da halka seslenen İnönü, vatandaşlardan seçimlerde sandık başına giderek oylarını kullanmalarını istedi.³²⁰ Akşehir’de yaptığı konuşmada ise genel seçimlerin erkene alınmasının sebebini şöyle açıkladı:

*“Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik. Dünya vaziyeti kararsız bir karanlık olarak uzun bir sürümceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunu içerde ve dışarda açık bir surette belli etmesi lazımdır. ...”*³²¹

Bir devlet başkanı olarak seçimlerde tarafsızlığını koruması gereken İnönü’nün, genel başkanı olduğu parti için seçim kampanyası yürütmesi Türkiye’nin çok partili hayata geçmek için önemli bir adım atmasına rağmen demokrasinin tesis edilmesi hususunda henüz çok geride olduğunu ortaya koymaktadır.

CHP, seçim çalışmaları doğrultusunda 3 Temmuz’da Halkodaları ve Halkevlerine gönderdiği bir genelgede halkın seçimlere katılım oranını artırabilmek için CHP teşkilatlarıyla işbirliği halinde çalışmalarını istedi. 5 Temmuz’da gönderdiği başka bir genelgede ise kadınların seçim sürecinde ve seçimlerde aktif olmalarının temin edilmesini istedi.³²² Bununla beraber basında, seçimleri kazanabilmek için CHP'nin yasal olmayan yollara başvurduğu şeklinde haberlerin de yer aldığını görüyoruz. Çubuk kaymakamının köylere dolaşarak CHP'ye muhalif olan köylüleri dövdüğü ve ölümlle tehdit ettiği, köylülerin *“yetiştir çektiklerimiz”* diye feryat ettikleri,

³¹⁹ Falih Rifkî Atay, “Seçime katılma kararı”, **Ulus**, 18 Haziran 1946, S.yok, s.1.

³²⁰ **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, S.152, s.11.

³²¹ Toker, **a.g.e.**, s.145.

³²² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

Bursa'da ise DP'lilerin seçim faaliyetlerini engellemek için dövüldükleri ve hatta tutuklandıkları, Çatalca ve Silivri'de ise DP'lilere yönelik baskı uygulandığı haberleri basında yer aldı.³²³

CHP ilk defa rakip bir parti ile seçime gidiyordu. Bu onu fazlasıyla kaygılandırmış olacak ki seçim propagandaları sırasında muhalefetin tepkisine sebep olacak bazı kararlar aldığını görüyoruz. 8 Temmuz 1946'da Ulus gazetesinde İçişleri Bakanlığının illere gönderdiği bir genelge yayımlandı. Genelgede; *"İçişleri Bakanlığı köylerde yapılmakta olan zehirleyici propagandaları önlemek üzere partiler adına gönderilen kimselerden hangi parti adına hareket ettiklerini gösterir vesika istenmektedir."* denilmekteydi.³²⁴ Komünizm ile mücadele gerekçesiyle, köylere giden partilerin parti kartlarının kontrolünü idari amirlere bırakınca³²⁵ DP'liler köylere giremez oldular.³²⁶ Bunun üzerine DP 11 Temmuz'da Vatan gazetesinde *"İçişleri Bakanlığı Anayasaya aykırı emir vermiştir"* başlığıyla bir beyanname yayımladı. Bildiride söz konusu karar dolayısıyla köylere propaganda için gitmek isteyenlere idare amirlerinden alınmış izin belgelerinin olup olmadığının sorulduğu ve olmayanların geldikleri yere gönderildikleri belirtildi. İzin belgesi almak isteyenlerin de idari makamlara başvurduktan sonra ancak 48 saat sonra kendilerine cevap verildiği ifade edilerek bundaki amacın milletvekili seçimleri öncesinde muhalif partilerin köylerle iletişimini kesmek olduğu iddia edildi. Bildiride *"İçişleri Bakanlığının böyle bir kararı vermeye selâhiyeti yoktur."* denilerek Anayasanın *"Seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veyahut salgın hastalıklardan dolayı gerekince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınamaz."* şeklindeki 78. maddesi hatırlatıldı. Bunların hiçbirinin mevcut olmadığı dolayısıyla köylere gidilmesine engel olunmasının Anayasa'nın seyahat hürriyeti ile ilgili 70. ve 78. maddelerine aykırı olduğu savunuldu. Diğer yandan İçişleri Bakanlığının illere gönderdiği genelgede bahsedilen *"zehirleyici propagandaları önlemek"* bahanesinin de Anayasa'daki fikir ve ifade hürriyeti ile çeliştiği ifade edildi. Bildiride iktidar partisinin jandarma zabıta ve idari makamlar vasıtasıyla halka DP'ye oy vermemeleri için baskı yaptığı ileri sürüldü.³²⁷

³²³ "Çatalca ve Silivri'de parti mücadelesi", **Vatan**, 12 Temmuz 1946, S.1841,s.1-5.

³²⁴ **Ulus**, 8 Temmuz 1946; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-1, Tarih:11.07.1946.

³²⁵ "İç Bakanlığının çıkardığı tebliğ", **Ulus** 12 Temmuz 1946, S.yok, s.1

³²⁶ Burçak, **a.g.e.**, s.82.

³²⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-1, Tarih:11.07.1946.

CHP her yerde seçime girerken DP, henüz ülke çapında teşkilatlanmasını tamamlayamadığından sadece 49 ilde seçimlere katılacaktı.³²⁸ 17 Haziran 1946'da CHP Genel Sekreterliği teşkilatına yönelik bir seçim genelgesi yayımladı. Genelgede seçimler sırasında izlenecek yol ve amaçlar şu şekilde belirtildi:

"1) Karşı partilerin bütün hızları ile Milletvekili seçimlerine katılacaklarını hesaba katmalıyız.

2) Belediye seçimlerinden alınan tecrübelerden faydalanarak seçici sayısını mümkün olan en üstün nispete çalışmalıyız. Parti çalışmalarında erkek vatandaşlarımız kadar kadın vatandaşlarımızın da gayretlerinden faydalanmayı hiç ihmal etmemelidir.

3) Başarımızın ilk şartlarından biri disiplindir. Partice kazanmak veya kaybetmek bahis mevzuudur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin şiarı olan disiplin ruhuna örnek olacak bir bütünlükle birbirimize bağlı olmalıyız.

4) ... Aday listelerimizi hiçbir sakatlığa uğramadan kazandırmak partice ödevimizdir.

...

7) Bu seçim yine bizim partimizin Türk demokrasini geliştirmek için açtığı yeni yolda tek dereceli seçim yolunda ilk adımımız olacaktır. Bundan dolayı arkadaşlarımızdan tam bir şevk ve imanla üstün bir gayret istiyorum."³²⁹

1946 seçimlerinde CHP ilk kez seçim kampanyası yapma ihtiyacı duydu. Daha önceki seçim kampanyalarında kullanmadığı yöntemleri kullandı. CHP'nin seçimlerde kullandığı en etkili yöntem seçim beyannameleri ve broşürler oldu. Parti, seçim beyannamelerini önceki seçimlerde de kullanmıştı. Ancak broşür ilk defa kullanılıyordu.³³⁰ Broşürlerde Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen ekonomi, ilköğretim ve sağlık alanındaki ilerlemeler ile CHP'nin dünya görüşü gibi hususlara yer verilmekteydi.³³¹ Ayrıca milletin kurtarıcısının ve devletin kurucusu kendileri olduğunu vurgulayan CHP, devletin kuruluşundan itibaren yaptığı icraatları broşür ve afişlerle anlatarak, bir anlamda yaptıklarının yapacaklarının teminatı olduğunu ifade etmeye çalıştı. Broşürler basında da yer aldı.³³² CHP seçim afişlerinde İsmet İnönü'nün yanı sıra Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğraflarını da kullandı.

³²⁸ Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran seçimlerden sonra Mecliste yaptığı konuşmada Demokrat Parti'nin 53 il ve 218 ilçe teşkilatının olduğunu ifade etmektedir. Uran, **a.g.e.**, s.449.

³²⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

³³⁰ Kadri Unat, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2015, s.209.

³³¹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-7, Tarih:23.06.1946.

³³² Unat, a.g.t, s.212.

Fotoğraf 2-4: CHP Seçim Afişleri Ulus, 18 Temmuz 1946

DP ise İç Anadolu ve Ege Bölgesi'nde ağırlık verdiği seçim çalışmalarında Celal Bayar'ın Milli Mücadele yıllarında "Galip hoca" takma adıyla yaptığı hizmetleri ve daha sonraki çalışmaları anlatarak bir anlamda CHP'ye cevap verdi.

İktidar ve muhalefet partileri ilk defa halka vaatlerde bulundular.³³³ O güne kadar cahil, bilmez, anlamaz olarak değerlendirilen işçi, köylü gibi toplumun geniş kesimini oluşturan sınıfların istek ve şikâyetleri iktidar partisi tarafından ilk defa dinlendi. Halk, milletvekili adaylarını ilk kez karşısında kendinden oy isterken gördü.

CHP işçi sınıfının oyunu alabilmek için daha seçimlerden önce Çalışma Bakanlığını kurmuştu. Böylece çok daha önce çıkarılan ve uygulanamamış olan İş Kanunu uygulanmaya başlandı. İşçi Sigortaları Teşkilatı vasıtasıyla hükûmet, işçilerin maddi ve manevi sorunlarına çözüm bulmaya çalıştı. Meclisin açılmasının ardından Sigorta Kanunu tasarısının kabul edileceği vaadinde bulundu. Bütün bu gelişmelerin ardından CHP, işçi sınıfının kendi yanında yer alacağına inanıyordu.³³⁴

³³³ Unat, a.g.t., s.214.

³³⁴ Refik Ahmet Sevengil, "Seçim ve Türk İşçisi", *Ayin Tarihi*, Haziran 1946, S.151 s.51-52.

DP, seçim kampanyalarında İkinci Dünya Savaşı sırasında CHP'ye güvenini kaybetmiş dolayısıyla desteğini çekmiş olan toplumsal zümrelerin desteğini almak için çaba gösterdi. Varlık Vergisi ile büyük sıkıntı yaşayan tüccar, esnaf ve sermaye sahiplerinin desteğini almaya çalıştı. CHP'nin bu vergi ile gayrimüslimlere haksızlık yaptığını belirterek onların güvenini kazanmaya çalıştı.³³⁵

DP seçim kampanyası sırasında ilk defa Türkiye'de seçim mitinglerini düzenledi. Mitinglere katılan muazzam kalabalık, iktidar partisine karşı duyulan hoşnutsuzluğun göstergesi olarak kabul edildi. İktidar çevreleri o güne kadar alışık olmadıkları bu gösterilerden büyük rahatsızlık duydular. Hatta CHP taraftarı bazı gazetelerde bu mitingleri anarşi hareketi hatta muhalefetin halkı iktidara karşı isyana teşvik ettiği şeklinde yorumlandı.³³⁶ DP'nin kuruluşu her ne kadar çok partili hayata geçmek ve demokrasinin gerçekleşmesi için tek başına yeterli değilse de seçim kampanyaları sırasında halkın sesine kulak vermesi Türk demokrasinin gelişimi açısından önemli bir gelişmedir. Bu durum CHP'yi de kitlelerin sesine kulak vermeye mecbur bıraktı. Nitekim CHP bundan sonraki süreçte 1950'ye yani muhalefete geçene kadar prensiplerinden üst üste taviz vererek halkın istediği doğrultuda kararlar almak zorunda kaldı.

13 Temmuz'da İçişleri Bakanlığı valiliklere gönderdiği yazıda CHP aday listelerinin illere gönderildiğini belirtti ve listelerin en kısa zamanda ilçelere gönderilmesini istedi. Ayrıca seçim zaferinin CHP'nin "*aday listelerini behemmehal*" kazandırmakla mümkün olacağını bildirdi.³³⁷

CHP, genel seçimler öncesinde art arda ülke çapında teşkilatına gönderdiği bildirimler ile seçimleri CHP'nin kazanması için gereken her şeyin yapılmasını istedi. Parti'nin bu dönemdeki en büyük sıkıntılarının biri CHP mensubu olan bazı kişilerin başka partilerden aday olmalarıdır. Bu kişiler, o bölgedeki CHP görevlilerince CHP'ye dönmeleri hususunda ikna edilmeye çalışıldılar. İkna edilemeyenler ise CHP'den ihraç edildiler.³³⁸

³³⁵ Unat, a.g.t., 215-216.

³³⁶ Falih Rifki Atay, "Demokrat Parti Bir Siyasi Parti Olmaktan Çıkmıştır", **Ulus**, 4 Temmuz 1946, S.yok, s.1-3.

³³⁷ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-60-13, Tarih:13.07.1946.

³³⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-31-4, Tarih:1946; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-31-1, Tarih:1946.

Seçim günü yaklaştıkça DP'nin başarılı olmasından endişe eden CHP, teşkilatına gönderdiği bildirimlerle üyelerinden, merkezin hazırlayacağı listeler dışında hiç kimseye oy vermemelerini istedi.³³⁹

DP, 28 Haziran'da İçişleri Bakanlığına başvurarak bir kısım idareci ve memurların kanunlara rağmen köy köy dolaşarak CHP için propaganda yaptıklarına dair şikâyette bulundu.³⁴⁰ Ancak, DP'nin beklediği gibi bir gelişme olmadı.

DP'nin seçim hazırlıkları sırasında teşkilatlanma faaliyetleri de devam etti. Bu duruma pek çok yerde CHP'liler engel olmak istediler ve bunun üzerine taraflar arasında kavgalar çıktı.³⁴¹

Seçim kampanyaları sırasında partilerin birbirlerine karşı hücumları oldukça çirkin bir boyut kazandı. CHP'nin DP'yi karalamak için DP'nin Ruslar'dan para alarak teşkilatını genişlettiği şeklinde iddialar ortaya attı.³⁴² DP'nin önde gelen isimlerinden Refik Koraltan ise ülkede yapılan güzel işlerin CHP adına tescil ettirilemeyeceğini belirterek ülkede ne yapıldıysa milletin yaptığını ifade etti. Koraltan "*Zümre saltanatını yaşatmak isteyen bazı gafilleri doğru yola getirmek için yılmadan mücadele edeceğiz.*" diyerek CHP'yi zümre saltanatı kurmakla suçladı.³⁴³ Gazeteci Abidin Daver, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarını hatırlatarak, parti mücadelesinde "*itidal*" den ayrılmamak gerektiğini aksi halde bu mücadelenin "*nifak*" haline geleceğini savundu.³⁴⁴

CHP, toplumun gözünde eski değerinin olmadığını farkındaydı. Nitekim Çanakkale Milletvekili Sadık Tahsin Ünsal'ın Mudanya'yı ziyareti sırasında bir köylü, "*Milletvekilleri neden şimdiye kadar bizi aramamışlarda (aramamışlar da) şimdi*

³³⁹ "C. Halk Partisi kendi mensublarından merkezin hazırlayacağı listeler haricinde kimseye rey vermemelerini istiyor", **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1946, S.7852, s.1-3.

³⁴⁰ "H. Partisi ve Demokrat Partinin yeni tedbirleri", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1946, S.7854, s.1.

³⁴¹ "Demokratların şikayetleri", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946, S.7854, s.3.

³⁴² Bayar, **a.g.e.**, s.156.

³⁴³ "Refik Koraltan'ın nutku:", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1946, S.7854, s.3.

³⁴⁴ Abidin Daver, "Memleket hesabına lütfen itidal!", **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1946, S.7662, s.1-3.

aramaya başlamışlardır. Bu vekilleri ayağımıza getiren Demokrat Parti'dir." diyerek CHP'ye duyduğu tepkiyi dile getirdi.³⁴⁵

Bu dönemde CHP'nin elindeki kalan en büyük koz Milli Mücadele'nin önemli isimlerinden İsmet İnönü idi. Halkın CHP'den vazgeçebileceğini ama İnönü'den vazgeçemeyeceğini düşünüyorlardı. Belki de bu düşüncenin etkisiyle İsmet İnönü, 18 Temmuz 1946'da yaptığı seçim konuşmasında CHP'nin seçimi kaybetmesi halinde kendisinin de cumhurbaşkanlığından çekileceğini açıklamıştı.³⁴⁶

DP, 18 Temmuz'da Aydın'da bir miting düzenledi. Mitingde Adnan Menderes, CHP'nin kendilerini önce güler yüzle karşıladığını ancak daha sonra bunun öfke ve şiddete dönüştüğünü iddia etti. Menderes bunun sebebinin kendilerinin CHP'nin partilerine yaptığı telkinleri kabul etmemeleri olduğunu ileri sürdü.³⁴⁷

Seçim günü yaklaştıkça artan şikâyetler üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran, valilere gönderdiği bir genelde ile seçim günü vatandaşların oylarını rahatlıkla kullanabilmeleri için gereken tedbirlerin alınmasını istedi.³⁴⁸ Buna rağmen muhalefet, seçimlerin güvenli bir ortamda gerçekleşmeyeceğinden endişe duymaktaydı.

Seçimlere MKP de katıldı. Fakat MKP kendi iç çekişmeleri sebebiyle seçimlerde bir varlık gösteremedi.³⁴⁹

2.5.2.3 Milletvekili Adaylarının Belirlenmesi

Seçim kampanyaları sırasında aday listeleri, Cumhuriyet Tarihi'nde ilk defa gündemi meşgul etti. CHP, DP'yi rencide etmek için bu partiden aday olan kişileri "hasolar, memolar, baldırı çıplaklar" olarak nitelendirdi.³⁵⁰

³⁴⁵ "Bir Milletvekili ile bir köylünün tartışması" **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1946, S.7883, s.1-3.

³⁴⁶ "Halk Partisi Genel Başkanı tenkidlere cevap verdi", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1946, S.7874, s.1.

³⁴⁷ Burçak, **a.g.e.**, s.65.

³⁴⁸ **Ayin Tarihi**, Temmuz 1946, S.152, s.7.

³⁴⁹ Uran **a.g.e.**, s.449.

³⁵⁰ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, 1970, s.287.

CHP 18 Temmuz'da aday listesini açıkladı. 152 isim daha önce de milletvekili olan isimlerdi.³⁵¹ Listeye alınmayanlar arasında Suat Hayri Ürgüplü, Selim Sırrı Tarcan, Niyazi İsmet Gözcü, İ. Alâeddin Gövsa, Salah Cimcoz gibi tanınmış isimler de vardı. Listede 162 yeni isim vardı. Bununla beraber Fahrettin Altay, Asım Gündüz ve Cahid Toydemir adında üç orgeneral ilk defa aday gösterilenler arasındaydı.³⁵² CHP adaylarının büyük çoğunluğu, daha önceki dönemlerde olduğu gibi asker-sivil bürokrat kökenliydi. Genellikle emekli asker ve tanınmış bürokratları.³⁵³ Yaş ortalaması ise DP'li adayların yaş ortalamasından yüksekti. Yani CHP çok partili hayata geçerken aynı zihniyete sahip insanlar ile yola devam edecekti. DP'nin aday listesi ise daha çok sivil kesimden çeşitli meslek sahipleri, iş adamları, çiftçi, esnaf ve orta kesim bürokratlarından oluşmaktaydı. Bunların büyük bir çoğunluğu gençti.³⁵⁴

DP, seçime katıldığı illerde 273 aday gösterdi. Bu adaylar arasında Milli Mücadele döneminin önemli isimlerinden ve eski genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da bulunuyordu. Çakmak, halkın sevdiği bir isimdi. Emekli olduktan sonra CHP defalarca kendisine milletvekilliği için teklif götürmüştü. Ancak Mareşal bu teklifleri hep geri çevirmişti. Şimdi bağımsız aday olarak DP listesinden seçimlere katılmayı kabul etmişti.³⁵⁵ Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP listesinden bağımsız aday olarak seçimlere katılacak olması pek çok kişinin DP'den milletvekili aday olmak için başvuruda bulunmasına sebep oldu. Mareşal'in, Atatürk'ün yakın arkadaşı ve Milli Mücadele'nin önde gelen isimlerinden olması, dindarlığı gibi sebeplerle halk nezdinde büyük bir saygınlığı vardı.³⁵⁶

Fevzi Çakmak'ın DP listesinden aday olması CHP'nin tepkisine sebep oldu.³⁵⁷ Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı açıklamada bizzat kendisinin Çakmak'a en az beş kez milletvekilliği adaylığı için "*müracaat ve ricada*" bulunduğunu, hatta seçimlerin erkene alınmasından sonra da kendisine teklif götürdüğünü ifade etti.³⁵⁸ Asım Us, gazetesindeki köşesinde bu gelişmeyi değerlendirirken milli mücadelenin önde gelen

³⁵¹ "152 Milletvekili açıkta bırakıldı", **Akşam**, 19 Temmuz 1946, S.9970, s.2.

³⁵² "Halk Partisi de dün aday listesini ilan etti", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1946, S.7875, s.1.

³⁵³ "C.H.P. listesinde 162 yeni aday bulunmaktadır", **Ulus**, 19 Temmuz 1946, S.yok, s.1.

³⁵⁴ Buran, a.g.t., s.88.

³⁵⁵ "Mareşal Çakmak, D.Parti listesinden müstakil aday", **Vatan**, 27 Haziran 1946,1826, s.1

³⁵⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s.23.

³⁵⁷ CHP'liler bu durumdan rahatsız olmakla beraber, DP'nin İnönü'ye karşı Mareşal'i kullandığını düşünüyorlardı. Us, **a.g.e.**, s.608.

³⁵⁸ **Ayın Tarihi**, Temmuz 1946, S.152, s.17.

bir isminin beş defa teklif gitmesine rağmen CHP'den değil de sonuncu tekliften kısa bir süre sonra DP listesinden milletvekili adayı olmasını anlayamadıklarını yazdı.³⁵⁹ Bu açıklamalara bakıldığında yıllarca CHP hükûmetleri ile beraber çalışmış olan Çakmak'ın CHP teklifini reddedip DP listesinden aday olmasının CHP'de hayal kırıklığına sebep olduğunu söyleyebiliriz. New York Times gazetesi Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP listesinden aday olmasıyla ilgili yaptığı yorumda yirmi beş yıllık CHP'nin bu gelişmeyle birlikte temellerine kadar sallandığını iddia etti.³⁶⁰

2.5.2.4 Amerikan Basınında 21 Temmuz Seçimleri

Amerikan basını, Türkiye'deki seçimler yakından takip etti. 10 Temmuz'da New York Times "*Türkiye seçim kampanyasında organize terör kullanıyor*" başlığıyla verdiği haberde Türkiye'deki seçim kampanyaları sırasında iktidar partisinin sahip olduğu gücü kötüye kullandığını ileri sürdü. DP'nin çoğunlukta olduğu İzmir'de CHP'nin DP propagandalarına engel olabilmek için silahlı çeteler tuttuğunu iddia etti. Gazete Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun kanun dışı uygulamalardan kaçınılmasına yönelik bir genelge yayınladığını belirtti.³⁶¹

17 Temmuz tarihli New York Times gazetesi, "*Türkiye'de fırtınalı bir seçim ufukta görünüyor*" şeklinde bir başlık attığını görmekteyiz. Gazete Sovyet iddialarına karşı her iki partinin de söylemde bulunmayarak dış politikada birlik içinde olmalarına rağmen iç politikada birbirleriyle kıyasıya yarıştıklarını ileri sürdü.³⁶² Gazete, her iki partinin de Türkiye'de yapılan inkılapları kendilerinin yaptığını iddia ettiğini, bununla beraber DP'nin kitleler tarafından daha çok beğenildiğini, bunun en önemli sebebinin de Türkiye'nin 1923'ten beri otoriter bir rejim altında yaşaması olduğunu ileri sürdü. Gazete seçim sonuçlarıyla ilgili olarak gelen çelişkili bilgilere rağmen DP'nin CHP'ye göre daha geniş halk kitlelerinin desteğine sahip olduğunu yazdı. DP'nin özellikle sahil şehirlerinde güçlü olduğunu belirten gazete, Orta Anadolu ile Doğu Anadolu'da ise

³⁵⁹ Asım Us, "Mareşal Çakmak'ın adaylığı", **Ayin Tarihi**, Haziran 1946, S.151, s.61-62.

³⁶⁰ (Çevrimiçi) By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). Organized terrorism is charged in turkey's electoral campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 3 Şubat 2017.

³⁶¹ (Çevrimiçi) By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). Organized terrorism is charged in turkey's electoral campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 3 Şubat 2017.

³⁶² (Çevrimiçi) By AC Sedgwick by Wireless to The New York Times. (1946, Jul 17). Stormy Election Looms in Turkey. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107760332>, 3 Şubat 2017.

CHP'nin güçlü olduğunu ifade ederek bu bölgelerde iktidar partisini polis ve jandarmanın temsil ettiğini, ayrıca seçimlerin öne alınmasından dolayı DP'nin henüz bu bölgelerde teşkilatlanmamış olduğunu yazdı.³⁶³

Middle East Journal'da yayınlanan bir makalede seçimlerden önce Türk yetkililer tarafından seçimlerin özgür yapılacağına söylenmesine rağmen bunun gerçekleşmediği iddia edildi. Halkın çoğunluğunun okur-yazar olmaması sebebiyle oy verirken kime oy vereceğini bilemediği ve hatta başkalarından yardım almak zorunda kaldıkları, oy sayım işlemlerinin CHP temsilcileri ve güvenlik güçleri tarafından yapılmış olması seçimlerdeki en büyük aksaklıklar olarak değerlendirildi.³⁶⁴

2.5.2.5 Seçimlerin Yapılması

21 Temmuz 1946'da Türkiye'nin ilk tek dereceli seçimleri yapıldı.³⁶⁵ Halk ilk defa vekillerini aracısız olarak seçme hakkına sahipti. İlk defa birden çok parti seçime katıldı. Hukuki olarak isteyen istediği partiden aday olabilecekti. Bunlar, muhalefetin de arzu ettiği hususlardı. Ancak yeni Seçim Kanunu'na göre "açık oy gizli sayım" yapılacak olması, daha başından seçimleri şaibeli hale getiriyordu.

DP, seçimlere Türkiye'nin 41 ilinde ve 200 ilçesinde teşkilatlanmış olarak katıldı.³⁶⁶ Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van'da henüz teşkilatlanamamıştı. Dolayısıyla bu illerde seçimlere katılamadı. Bu durumda DP ülke genelinde seçimlere katılamamış oldu. Teşkilatlanmasını tamamlayamadığı için kırsal kesimde fazlaca tanınmıyordu. CHP ise yurt genelinde teşkilatlanmıştı.³⁶⁷ Bütün bunlar rakip parti

³⁶³ (Çevrimiçi) By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). Organized terrorism is charged in turkey's electoral campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 3 Şubat 2017.

³⁶⁴ Eleanor Bisbee, "Tesp of Democracy in Turkey", **Middle East Journal**, 4:2 April 1950, s.177

³⁶⁵ Genel seçimlerin tek dereceli olması kararı ilk defa CHP'nin 10 Mayıs 1946'da yapılan kurultayında alındı. Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj9-TDofnlAhUosKQKHZvOCSwQFjADegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fkutuphane.tbmm.gov.tr%2Fcgibin%2Fkoha%2Fopacdetail.pl%3Fbiblionumber%3D168597&usq=AOvVaw39G0RKfQf1tPtHHJxzx-Z1>, 7 Şubat 2017.

³⁶⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.143; Toker, **a.g.e.**, s.169; Goloğlu, **a.g.e.**, s.71.

³⁶⁷ "H.P. teşkilatı olmayan tek bir ilçe bile kalmadı", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1946, S.7854,s.1; 28 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesinde CHP'nin teşkilatının olmadığı tek bir yer bile

olarak CHP'nin işini kolaylaştıracak hususlardı. Kaldı ki CHP'nin genel seçimleri öne almasının temel sebeplerinden biri de bu değil miydi?

21 Temmuz günü yapılan seçimler genellikle olaysız, sakin denilebilecek bir şekilde gerçekleşti. Seçimlere 8.551.549 kişiden 6.373.543 kişi katıldı. Yani seçimlere katılım %75 idi.³⁶⁸

New York Times gazetesi, 10 Temmuz'da seçim sonuçlarıyla ilgili olarak gözlemcilerin DP'nin 60-120 arasında milletvekili çıkaracağını beklediklerini yazdı. Gazete alınacak sonucun seçimlerde seçmenlere ne kadar serbestlik tanınacağına bağlı olduğunu ileri sürdü. Yeteri kadar zaman tanınmış olsaydı ve seçimler serbest bir ortamda yapılırdı DP'nin oyların yarısını alabileceğini iddia etti. Gazeteye göre halkın büyük bir kısmı artık CHP'yi istemiyordu. Bunun en önemli sebepleri ise hayat pahalılığı, CHP'nin ülkeyi keyfi yönetişi ve yüksek vergilerin toplumda oluşturduğu memnuniyetsizlik... İşte bu yüzden İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri "demokrasi" kelimesinin Türkiye'de hiç olmadığı kadar çok tekrarlandığını iddia etti.³⁶⁹

21 Temmuz genel seçimleri yapılışı ve sonuçları itibarıyla DP tarafından oldukça eleştirildi. DP, seçimler sırasında sandık başındaki DP'li gözlemcilere, DP teşkilatına üye olanlara, oyunu DP'ye vermek isteyen vatandaşlara karşı CHP üyelerinin, memurların, jandarmanın vs. adeta taarruza geçtiğini iddia etti. DP lideri Celal Bayar, 1946 seçimlerinin nasıl bir ortamda yapıldığını şöyle özetlemektedir:

- 1) İdare amirlerinin halk üzerindeki tazyiki hemen her tarafta son haddine varmıştır.*
- 2) Bazı yerlerde Demokrat Parti'ye rey vereceklerin şiddetle cezalandırılacakları resmi ağızlardan ifade olunmuştur.*
- 3) Muhtelif yerlerde partimiz mensuplarından birçok zevat tevkif olunmuş, bütün bu hareketlerin memleketin muhtelif yerlerinde aynı şekilde ve aynı zamanda vukua gelmesini bunların bir sistem dahilinde yapıldığını ve aynı kaynağa dayandığını göstermektedir.*

olmadığı belirtilmektedir. Bu haberin doğruluğuna temkinli yaklaşmakla beraber tek partili dönemin getirdiği şartlar ve parti-devlet bütünleşmesi ile zaten doğrudan olmasa bile CHP'nin her yerde teşkilatının olduğunu söyleyebiliriz.

³⁶⁸ Uran, **a.g.e.**, s.448.

³⁶⁹ (Çevrimiçi) By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). terrorism is charged in turkey's electoral campaign. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 3 Şubat 2017.

4) *Bu şartlar altında serbest bir seçim olması bahis mevzuu olamazsa da milli iradeye tercüman olması ve milli vazifesini yapmak maksadıyla yukarıda arz edilen ağır şartlar altında dahi seçime gireceğiz.*³⁷⁰

CHP'nin bu iddialara cevap verememesi bu seçimlerin demokrasi tarihimizde şaibeli seçimler olarak anılmasına sebep oldu.

2.5.2.6 Seçimlerin Sonuçları

Seçim sonuçlarının alınmaya başlaması, hatta bazı yerlerde sonuçların bir türlü açıklanmaması sükûnet ortamını bozdu.³⁷¹ Bunun en önemli sebebi hem muhalefetin hem de iktidarın hayal kırıklığına uğramasıydı. 23 Temmuz'da 55 ilde ilk seçim sonuçları açıklandı. DP, 465 milletvekilliği için 273 aday göstermişti. Bunlardan 66'sı seçilebilmişti. 23 Temmuz'da gazetelerde açıklanan sonuçlar ve beklentiler çok farklıydı. Diğer yandan gazetelerin haberleri de farklılık gösteriyordu. Örneğin; Akşam gazetesine göre CHP 395, DP 62, bağımsızlar ise 12 sandalye kazanmışlardı.³⁷² Cumhuriyet gazetesine göre ise CHP 395, 66 DP ve 4 bağımsız aday Meclise girmeye hak kazanmıştı.³⁷³ 24 Temmuz'da yurt genelinde açıklanan ilk sonuçlara göre DP'nin 66 milletvekiline karşı CHP, Mecliste 395 sandalye elde etti. Edirne, İstanbul, Çanakkale, Muğla, Burdur, Afyon, Bilecik, Bolu, Kastamonu, Sinop, İçel ve Kayseri'de DP kazandı.³⁷⁴ İstanbul'da DP'nin kazanmasında Fevzi Çakmak'ın büyük rolü oldu. Diğer yandan çoğunluğu İstanbul'da olan Varlık Vergisi mağdurlarının DP'yi desteklemesi de bu sonucun alınmasında etkili oldu.³⁷⁵ CHP ise özellikle kırsal kesim ile Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz şehirlerinde başarılı oldu.

Bu sonuçların elde edilmesinde DP'nin şehirlerde büyük ölçüde teşkilatlanmış olmasına rağmen kırsal kesimde henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamış olması etkili olmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran 1946 seçimlerine giderken DP'nin teşkilatlanmasını tamamlayamadığı hatta teşkilat kurduğu kabul edilen pek çok yerde

³⁷⁰ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Ankara, Kadim, 2011, s.172.

³⁷¹ "Seçimin Umumî Neticesi Meçhul", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946, S.7879, s.1.

³⁷² "Seçim her tarafa neticelendi", **Akşam**, 24 Temmuz 1946, S.9975, s.1.

³⁷³ "Seçimim Umumî Neticesi", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, S.7880, s.1.

³⁷⁴ "Son seçimde Demokrat Partinin kazandığı yerler ve çıkardığı Milletvekili sayısı", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, S.7881, s.1.

³⁷⁵ Us, **a.g.e.**, s.609.

teşkilat kuracak bir heyet olduğu ve bu heyete partinin sadece üye kaydetmek için bir defter verdiğini belirtmektedir.³⁷⁶ Dolayısıyla kırsal kesimde pek çok köy ve kasabada hatta bazı illerde bile DP'nin yeterince tanınmadığını söyleyebiliriz. Mülki amirlerin ve memurların da CHP'nin seçimleri kazanması için her türlü yola başvurduklarını göz önüne alırsak DP seçimin galibidir. Tabiri caizse “seçimleri DP kazanırken, mazbataları CHP almıştı.”³⁷⁷ İktidar ise her şeye rağmen muhalefetin bu kadar desteğe sahip olmasını hazmedememişti. Çünkü CHP'ye göre kendileri, ülkeyi düşman işgalinden kurtarmıştı, devleti kurmuş, inkılapları yapmıştı

Sonuçların kesinleşmesi hayli zaman aldı. Farklı iki şehirden seçimi kazanmış olan DP'li iki milletvekilinden iki yer boşaldı. Meclise daha girmeden istifa eden bir DP'li milletvekilinin yerine 1 CHP'li milletvekili Meclise girdi. 3 DP'li ve 1 CHP'linin tutanakları reddedildi. Bunların yerine 1 DP'li ile 3 CHP'li Meclise girmeye hak kazandılar. Böylece sonuçlar CHP 403, DP 54 milletvekili şeklinde değişti. Bağımsızlardan ise 8 aday Meclise girmeyi başardı.³⁷⁸

2.5.2.7 Yolsuzluk İddiaları ve Seçim Sonuçlarına Muhalefetin İtirazları

DP seçim sonuçlarına, idari makamların müdahale ettiği ve seçim mazbatalarının değiştirildiğini iddia ederek başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde gözlemcilerini geri çekti.³⁷⁹

21 Temmuz seçimleri Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin baskısı altında yapılan 1912 “sopalı seçimleri”ni aratmayacak bir hava içinde gerçekleştirilmiştir.³⁸⁰ Nitekim daha ilk günden seçimlerin yapılış şekline ve sonuçların açıklanmaya başlamasıyla birlikte de sonuçlara itirazlar yapılmaya başlandı.

Seçim sonuçlarının açıklandığı 24 Temmuz günü gazetelerde DP'nin seçimin feshedilmesini isteyeceği haberleri yazılmaya başlandı.³⁸¹ 25 Temmuz'da DP Genel

³⁷⁶ Uran, **a.g.e.**, s.445.

³⁷⁷ Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.**, s.173 (**Milliyet**, 15 Ocak 1975'ten alıntı).

³⁷⁸ Goloğlu, **a.g.e.**, s.71.

³⁷⁹ “İstanbul'da netice uzadıkça uzuyor”, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1946, S.7879, s.1.

³⁸⁰ Tunaya, **a.g.e.**, s.657.

³⁸¹ “Demokrat Parti seçimin feshedilmesini isteyecek”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1946, S.7880, s.1.

Başkanı Celal Bayar, Yeni Sabah gazetesine verdiği demeçte muhalif ve bağımsız Milletvekili adaylarının durumunun kaymakam ve valilerin elinde “oyuncak” olduğunu iddia etti. Bayar “... ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum, seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler milletin hakiki iradesini göstermekten uzaktır.” dedi. Ayrıca DP'nin, 21 Temmuz seçimlerinde halkın serbest oy hakkının ihmal edilmesinin takipçisi olacağını ifade etti. Bayar sözlerine son verirken “Her şeye rağmen, Partimiz seçimleri kazanmış demektir.” dedi.³⁸²

Seçim gününden beri muhalefet taraftarı gazetelerde seçim yolsuzluklarıyla ilgili haberlerin yer alması üzerine Sıkıyönetim Komutanlığı bir açıklama yaparak seçimin sükûnet içinde geçtiğini, buna rağmen bazı gazetelerde halkı endişeye sevk edecek nitelikte haberler yapıldığını belirterek, bunun devamına müsaade edilmeyeceğini ve gerekenin yapılacağını bildirdi.³⁸³ Bu bir anlamda seçim yolsuzluklarının ortaya çıkmaması için basına bir tehditti.

Seçim sonuçlarının açıklanmasının ardından DP, bir beyanname yayınlayarak halka, kendilerine gösterdiği ilgiden dolayı teşekkür etti.³⁸⁴ CHP il ve ilçe idare kurul başkanlıklarına gönderilen bir yazıyla seçimlerin kazanılmasında asıl başarının canla başla çalışan partililere ait olduğunu belirterek, partililere teşekkür etti.³⁸⁵

DP, ülke genelinde 273 aday göstermişti. DP'nin 465 sandalyeye sahip Mecliste birinci parti olması zordu.³⁸⁶ Ancak kazandığı milletvekili sayısından daha fazla sayıda milletvekili çıkarabilirdi. Seçimden sonra DP'liler pek çok yerde seçim sonuçlarına itiraz ettiler. Bazı yerlerde bu amaçla gösteriler düzenlediler. Bunlardan ilki 40 bin kişinin katılımıyla İzmir'de gerçekleştirildi.³⁸⁷ Ardından Bursa, Konya, Adana ve Bursa'da büyük mitingler yapıldı.³⁸⁸ Mitinglere binlerce kişi katıldı. CHP olanları öfkeyle ama sessizce izledi. Bu arada yayınlarıyla muhalefete destek veren Yeni

³⁸² “Ben iddia ve itham ediyorum, seçime fesat karıştırılmıştır.”, **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1946, S.yok, s.1.

³⁸³ “Sıkıyönetim komutanlığının tebliği”, **Akşam**, 25 Temmuz 1946; **Ulus**, S.9976, s.1; Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.293.

³⁸⁴ “D.P. Seçimler için bir beyanname hazırlıyor”, **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1946, S.7881, s.1.

³⁸⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-30-9, Tarih:01.08.1946.

³⁸⁶ Yavuz Abadan, a.g.m., s.190.

³⁸⁷ “İzmirde muazzam bir miting yapıldı”, **Vatan**, 26 Temmuz 1946, S.1855, s.1.

³⁸⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s.24.

Sabah ve Gerçek gazeteleri İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı.³⁸⁹
Bu, bir anlamda muhalif basına nazikçe gözdağı vermektir.

Seçim sürecini anlatan gazeteci Ahmet Emin Yalman, seçimden günler önce yurdun dört bir yanına muhabir göndererek ülke genelinde havayı yokladıklarını belirtmektedir. Vatan gazetesi adına Ege Bölgesi'ne giden Faruk Fenik, gazetesine bölgede bir seçim mücadelesi değil, bir ölüm-kalım savaşı yaşandığını bildirdi. Fenik, İçişleri Bakanının ülke genelinde seyahat kısıtlaması olmadığını söylemesine rağmen Bursa'da muhabirlerinin olay yerlerine gitmelerine izin verilmediğini ileri sürdü. Ayrıca bölgedeki muhabirlerinin idare amirlerinin ve polisin halka DP'den çekilmeleri ve CHP'ye oy vermeleri için baskı yapıldığını hatta dayak atıldığını tespit ettiğini iddia etti.³⁹⁰

Seçim sonuçlarına en fazla itiraz edilen yerlerden biri İstanbul'du. İstanbul'daki seçimleri basın, yakından takip etti. Oy oranları açıklandığında DP'nin 23 milletvekilliği kazandığı belliydi. Fakat sonuç; DP'nin 18, CHP'nin ise 5 milletvekili çıkardığı şeklinde açıklandı.³⁹¹ Gazeteci Ahmet Emin Yalman, İstanbul'daki seçim sonuçlarıyla ilgili olarak anılarında, Vali Lütfi Kırdar'ın kendisini makamına çağırdığını ve Valinin kendisine şöyle dediğini anlatmaktadır:

"- Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan... Demokrat Partiye ancak on sekiz kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerin kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmaması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?"

Yalman, mevcut şartlarda her şeyin olabileceğini düşünerek Vali'ye hak verdiğini belirtmektedir. Nitekim seçim sonuçları Valinin belirttiği gibi açıklanmıştır.³⁹²

DP ısrarla seçimlerde baskı yapıldığını, sandığa atılan oylar ile sandıktan çıkan oyların aynı olmadığını iddia etti. CHP, eleştirileri redderek seçimlerin ilk defa

³⁸⁹ "Kapatılan gazeteler", **Vatan**, 26 Temmuz 1946, S.1855, s.1; Eroğul, **a.g.e.**, s.23-24.

³⁹⁰ Yalman, **a.g.e.**, s.78-79.

³⁹¹ "Seçim her tarafta neticelendi", **Akşam**, 24 Temmuz 1946, S.9975, s.1.

³⁹² Yalman, **a.g.e.**, s.80-81.

tek dereceli ve çok partili yapıldığını dolayısıyla bazı aksaklıkların olmasının normal olduğunu savundu.³⁹³

Seçim komisyon raporlarının Mecliste görüşülmesine 26 Ağustos'ta başlandı. Görüşmeler sırasında iktidar ve muhalefet partili milletvekilleri arasında tartışmalar yaşandı. DP Milletvekili Fuat Köprülü, oy pusulalarının yakılmasına tepki gösterdi. Ayrıca seçimlerden önce defalarca gündeme gelmesine rağmen Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu'nun seçimlerin adil bir şekilde yapılmasına engel olduğunu savundu. Çünkü söz konusu Kanun gereği mülki amirler ve jandarma komutanları her türlü yetkiye sahiptiler ve seçim sırasında bu kişiler DP aleyhine çalışmışlardı. Köprülü seçim öncesinde ve seçim günü yolların kesilerek oy pusulalarının sandık başına ulaştırılmasının engellendiğini iddia etti. Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu'nun dünyanın hiçbir yerinde örneği görülmemiş sertlikte bir Kanun olduğunu ve Kanun'un verdiği yetkiye dayanarak idari amirlerin pek çok yerde DP üyelerini kanunsuzca tutukladıklarını iddia etti. Köprülü iktidarın bir yandan Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu'nu yürürlükte tuttuğunu diğer yandan demokrasinin inkişafını arzuladığını sık sık dile getirdiğini söyleyerek çelişkiye dikkat çekti.³⁹⁴

Görüşmeler sırasında DP'lilerin yolsuzluk suçlamalarına karşı, CHP'de DP'yi seçim propagandaları sırasında inkılaplar aleyhine vaadde bulunmakla suçladı.³⁹⁵ Görüşmelerin sonuna doğru söz alan İçişleri Bakanı Hilmi Uran, yaptığı konuşmayla muhalefete cevap verdi. Uran, tek dereceli seçim sisteminin ülkede ilk defa uygulanmasından kaynaklanan bazı aksaklıkların olmasının çok normal olduğunu söyleyerek bazı gazetelerin DP ve CHP arasındaki seçim mücadelesini kızıştırdığını, en ufak olayları bile büyüterek halkı tahrik ettiklerini iddia etti. Bunun dışında seçimlerin oldukça normal bir şekilde yapıldığını savundu.³⁹⁶

CHP'de bazı yerlerde DP'nin seçim öncesi ve sonrasında sonuçları değiştirmek için birtakım faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle itirazda bulundu. Bu itirazları değerlendirmek için TBMM'de kur'a ile otuz kişilik bir komisyon kuruldu.³⁹⁷

³⁹³ Burçak, **a.g.e.**, s.92.

³⁹⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.8, (26.08.1946), s.121.

³⁹⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.8, (26.08.1946), s.122.

³⁹⁶ Uran, **a.g.e.**, s.447-455.

³⁹⁷ "Meclisin bugünkü içtimar", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1946, S.7899, s.1.

Komisyon itirazları inceledi. Ancak itirazların hiçbirinden sonuç çıkmadı. Çünkü CHP zaten seçimlerde amacına ulaşmıştı.³⁹⁸

Milletvekili mazbatalarının Mecliste görüşülmesi sırasında CHP, muhalif milletvekillerinin mazbatalarını geçersiz kılmak için büyük çaba sarf etti. Özellikle İstanbul DP milletvekillerinden bazılarının mazbatasını 18 Kasım 1946'ya gelindiğinde Meclis tarafından hala kabul edilmiş değildi.³⁹⁹

Genel seçimlerin hemen öncesinde TBMM Başkanı Kazım Karabekir'in verdiği bir demeçte *“Mecliste 60-70 muhalif Milletvekilinin bulunması yeter bir ölçüdür.”* şeklindeki sözleri oldukça manidardır. Demek ki 1946 genel seçimlerinde Mecliste DP'ye ayrılan kadro gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁰

5 Ağustos 1946'dan 24 Mart 1950'ye kadar çalışan VIII. Dönem TBMM'de 502 milletvekili görev yaptı. Bunlardan sadece 175'i yeni seçilen milletvekili idi. Bir başka deyişle milletvekillerinin yenilenme oranı %34,86'dır.⁴⁰¹

2.5.2.8 1946 Genel Seçimlerinin Basına Yansıması

Tek partili dönemde milletvekili adayları CHP merkez bürosu tarafından belirlenirdi. Belirlenen isimler, genel başkana gönderilirdi. Genel başkan istediği şekilde değişiklik yapma hakkına sahipti. İkinci seçmenler oy verir ve milletvekilleri belirlerlerdi.⁴⁰² O dönemin gazetelerine baktığımızda belirlenen adayların isimleri yayımlanırdı. Seçim sonrasında ise seçimlerin yapıldığı ve seçim sonuçlarından bahsedilirdi. Ancak 1946 seçimlerinde iktidar ve muhalefet taraftarı gazetelerin farklı şekilde yayın yaptıkları. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'de baskı ve sansürün nispeten azalmasıyla birlikte özellikle Vatan ve Tan gazetelerinin iktidarı eleştiren yazılar yazmaya başladıklarını daha önce belirtmiştik. CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus ve CHP Milletvekili Necmettin Sadak'a ait olan Akşam gazeteleri ise

³⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:358-1500-1, Tarih:23.08.1946.

³⁹⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-34-2, Tarih:29.11.1946.

⁴⁰⁰ Bayar, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁰¹ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları,1992, s.141.

⁴⁰² Celâl Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y.,1968, s.50.

hükümet taraftarı yazılar yazmaktaydılar. Bütün gazeteler Türkiye'nin demokratik hayata geçmek zorunda olduğunun farkındaydı. Ancak demokratik hayatı yorumlayış şekilleri farklıydı.

Vatan gazetesi DP'nin kuruluşundan itibaren partinin resmi yayın organı gibi faaliyet gösterdi. Gazete, DP'nin kuruluşundan sonra CHP'nin liberalleşebilmek amacıyla gündeme getirdiği Belediye Kanunu, Milletvekili Seçim Kanunu, Üniversiteler Kanunu, Basın Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilmesi gibi konularda DP ile birlikte hareket etti. Belediye seçimlerinin erkene alınmasına tepki gösteren Vatan, seçim sırasında ve sonrasında yapılan yolsuzlukları manşetlerine taşıdı. 1946 genel seçimleri öncesinde gazete büyük bir hassasiyetle Seçim Kanunu'ndan kaynaklanan eksikliklerin seçimler sırasında sebep olabileceği yolsuzlukları ele aldı. Seçim hazırlıkları sırasında mülki amirlerin, memurların ve jandarmanın seçimi CHP'nin kazanmasını sağlayabilmek için gerçekleştirdikleri kanun dışı uygulamaları okuyucularına duyurdu. Gazete Batılı demokratik ülkelerin Türkiye'deki seçim sürecini dikkatle izlediklerini iddia etti. Demokratik ülkeler arasında yer edinmeye çalışan Türkiye için bu seçimlerin bir nevi sınav olduğu hususunu vurguladı. 1946 genel seçimlerini titizlikle gözlemleyen Vatan gazetesi, seçimden sonra günlerce, seçim yolsuzluklarıyla ilgili şikayetleri yazdı. Sıkıyönetim komutanlığı tarafından halkı endişeye sevk ettiği gerekçesiyle seçim yolsuzluklarının yazılmasının engellenmeye çalışılmasına tepki gösterdi.⁴⁰³

Ulus ve Akşam gibi CHP taraftarı gazeteler ise ilk tek dereceli seçimlerin bazı küçük aksaklıklara rağmen ileri demokratik ülkelerde bile eşi benzeri görülmemiş bir şekilde aksaklık olmadan uygulandığını savundular. DP'nin seçim yolsuzluklarıyla ilgili iddialarını seçim yenilgisini hazmedememek olarak değerlendirdiler. Görüldüğü gibi çok partili hayata geçmek basına canlılık getirmişti.

2.6 Dış Politikanın Etkisi Altında CHP İktidarının İdeolojilere Bakış Açısının Değişmesi

Çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye, demokratik adımları etkileyecek ideolojilerle mücadeleye önem verdi. Bunlardan biri; İkinci Dünya Savaşı boyunca

⁴⁰³ "Seçim propagandası ve seyahat serbestisi", **Vatan**, 25 Temmuz 1946, S.1541, s.1.

demokrasi cephesiyle birlikte hareket eden ama savaş sonunda yollarını ayırmış olan Sovyet rejimi yani komünizm, diğeri ise Faşizm ve Nazizmi çağrıştırdığı düşünölen İrkçılık ile mücadeleydi. Kökü dışarda olan bu siyasi akımların demokratikleşme çabalarından yararlanarak Türkiye’de güçlenmesine engel olmak amacıyla birtakım tedbirler alındı. Şimdi kısaca bu tedbirleri ele alalım.

2.6.1 Komünizmin Tehlike Olarak Görölmesi ve Komünizm ile Mücadele

Milli Mücadele yıllarında Türkiye’ye büyük destek vermiş olan Sovyetler Birliğı ile iyi ilişkiler, 1925’te yapılan dostluk anlaşmasıyla perçinlendi. Ancak Sovyetler Birliğı’nin bu dostluk ortamından yararlanarak Türkiye’de kendi rejimini hakim kılmaya çalışması başta Gazi Mustafa Kemal olmak üzere o dönemin devlet adamları tarafından nazikçe engellendi. 1939 yılında Sovyetler Birliğı’nin Türkiye’den taleplerde bulunması üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Önceki bölümde savaş yıllarındaki Türk-Sovyet ilişkilerinden bahsetmiştik. 1945 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkiler iyice gerilmişti. Savaşın sona yaklaştığı ve üst üste yenedünya düzenini oluşturmak için yapılan konferanslarda Sovyetler’in Türkiye ile ilgili dostane olmayan taleplerini gündeme getirmesi ve bunun Türk basınına yansması, halkın bu ülkeye ve komünizme karşı tepki duymasına sebep oldu. Komünizmin savunucularından olan Tan gazetesi başyazarı Zekeriya Sertel anılarında, Rus isteklerinin gündeme bomba gibi düştüğünü ve o güne kadar Sovyet dostluğunu savunmuş olan kendilerinin çok zor durumda kaldığını belirtmektedir. Sertel, bunun üzerine Tan gazetesinde üst üste iki yazı yazarak, Stalin’in Ermeni ve Gürcü akademisyenlerin yalanlarına inanarak böyle bir karar verdiğini ve kararın yanlışlığını savunduğunu anlatmaktadır. Bu haberlerin kendilerini çok zor durumda bıraktığını belirten Sertel, doğruyu öğrenmek için Ankara’ya giderek Rus Büyükelçisi Vinogradof ile görüştüğünü ve ona bu isteklerin ülkede uyandırdığı tepkiyi anlattığını, ancak Büyükelçinin kendisini Rus müsteşara yönlendirdiğini belirtmektedir. Sertel, Müsteşarın kendisine Sovyetlerin sınırlarında düzeltme yapmak istediğini, amacının daha önce kendilerine ait olan toprakları tekrar elde etmek olduğunu ve kesinlikle ülkesinin Türklerin toprağında gözü olmadığını söylediğini belirtmektedir. Sertel bu açıklamanın halkı yatıştırmak için yeterli olmadığını ve bu durumun Sovyet

düşmanlarının ekmeğine yağ sürdüğünü ileri sürmektedir.⁴⁰⁴ Toplumda Sovyetler Birliği'ne karşı tepkilerin arttığı bir dönemde bu tepkilerin yansıtıldığı ilk adres, Tan gazetesi oldu. Adeta diğer basın yayın organları tarafından gazete topa tutuldu. Sonunda yakın tarihimizde "Tan Olayı" olarak bilinen hadise meydana geldi.

2.6.1.1 Tan Gazetesi Olayı ve Hükûmetin Tavrı

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar dış politika ağırlıklı yazılar yazan Tan⁴⁰⁵ gazetesi bu dönemden itibaren iç politikaya yöneldi. Tek parti rejimini ve hükûmetin icraatlarını eleştiren gazete, CHP'nin demokratikleşme çabalarının Amerika'nın desteğini kazanmak için olduğunu ve kesinlikle bu hususta iktidarın samimi olmadığını iddia etti. Özellikle 1945 başlarından itibaren gazetede hükûmete yönelik ciddi eleştiriler yer almaya başladı.⁴⁰⁶

Gazetenin yayın politikasındaki bu değişiklik pek çok gazete ve gazeteci tarafından tepkiyle karşılandı. Tan gazetesi ve Serteller ile ilgili olarak basında pek çok eleştiri yapıldı. Mesela Akşam gazetesi Tan'ın sahip veyazarlarından Sabiha Sertel'in amacının komünistlik olduğunu yazarken⁴⁰⁷, Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın, Tan'ın Moskova ile paralel yayın yaptığını iddia etti.⁴⁰⁸ Peyami Safa ise Sertellerin ve Tan gazetesinin Sovyetleri desteklediği için bu devletin adı geçen gazetecileri sürekli övdüğünü ve desteklediğini iddia etti.⁴⁰⁹ Basındaki bu mücadele daha da çirkin bir hal

⁴⁰⁴ Sertel, **Hatırladıklarım**, s.219-220.

⁴⁰⁵ İş Bankası tarafından İstanbul'da çıkartılan Tan gazetesi, 15 Temmuz 1936'dan itibaren Ahmet Emin Yalman'a ait olan Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi tarafından yayımlanmıştır. Gazete, Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü, Ahmet Emin Yalman ve kardeşi Rifat Yalman tarafından satın alınmıştır. Gazete de Sabiha Sertel'de zaman zaman yazı yazmaktadır. Ancak Sertel'in yazıları Yalman'ın sansüründen geçmektedir. Bir süre sonra gazetenin ortakları veyazarları, gazeteyle yollarını ayırdılar. Sorumluluk Zekeriya Sertel'e geçince, Sabiha Sertel gazetede sürekli ve düzenli olarak yazı yazmaya başladı. Gazetenin yayın politikasında, antifaşizm, Sovyet dostluğu, savaş karşıtlığı ve tek parti iktidarına karşı gerçek bir demokrasi talebinin öne çıktığını görmekteyiz. Ayla Acar, "Basında 'Tan Olayı' – 4 Aralık 1945", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, 43, s.4.

⁴⁰⁶ Ali Ulvi Özdemir, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi 1939-1945, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c.13, S.49, 2012, s.209.

⁴⁰⁷ Akşam, "Halbuki muhalefet ne güzel şeydir", **Akşam**, 22 Kasım 1945, s.1.

⁴⁰⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Bir sual takriri ve bir kanun projesi", **Aydın Tarihi**, Eylül 1945, S.154, s.18-19.

⁴⁰⁹ Peyami Safa, "Sovyetlerin Sertellerle Aşkı", **Tasvir**, 18 Ekim 1945

aldı. Sabiha Sertel, bazı gazeteciler tarafından “Dönme”, “Bolşevik dudusu”, “Vatan haini” gibi sıfat veyakıştırmalar ile anılmaya başlandı.⁴¹⁰

Tan Gazetesi, Dörtlü Önerge olayından sonra, önerge sahipleriyle yakınlaşmaya başladı. Bu durum tepkiyle karşılandı. 1 Aralık 1945'ten itibaren Serteller, Görüşler adıyla yeni bir dergi yayınlamaya başladılar. Haziran ayından Aralık ayına gelinceye kadar geçen süreçte önerge sahiplerinin Serteller gurubundan uzaklaşmaya başladıklarını görüyoruz. Ancak, Görüşler dergisinin yazarları arasında önerge sahipleri de vardı. Celal Bayar ve Adnan Menderes ertesi gün yaptıkları açıklamada kesinlikle bu dergiyle bir ilgilerinin olmadığını duyurdular.⁴¹¹ Aslında İnönü'nün istediği de buydu. Sovyet tehdidine karşı Amerika'nın desteğini almak için yeni bir parti kurulmalıydı ama bu partinin Sovyetler ile ilgisinin olmaması gerekiyordu. Aksi bir durum Amerika ile ilişkileri olumsuz etkileyebilirdi. Bu yüzden Bayar'ın açıklamaları İnönü'yü memnun etmiş olmalıdır.

2 Aralık 1945'te Tasvir gazetesi “*Bu millet kendisine fenalık edenleri hiçbir zaman affetmemiştir. Yakın tarih bu milli intikamın misallerile (misalleriyle) doludur.*”⁴¹² derken 3 Aralık'ta Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın “*Kalkın Ey Ehl-i Vatan*” başlıklı bir yazı yazdı. Yalçın, yazısında dünyanın hiçbir yerinde Türkiye'deki kadar basın hürriyetinin olmadığını iddia ederek “... *Beşinci kolon*⁴¹³ *varsın memlekette matbuat hürriyeti yok diye feryad etsin, Varsın fikir hürriyeti yok diye şikayet etsin...*” dedi. Yalçın sözlerinin devamında:

*“Bu memleket asırlardan beri, şimalden gelen hücumlara eti, kanı, ruhu ve silahı ile karşı koydu. Millet varlığı, bu ıstıraplar ve felaketlerle yoğrulmuştur. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istiklalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlardan üs isteniyor... Büyük vatanperver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Mücadelenin silahı yalnızca söz veyazıdır. Fikirler fikirlerle yıkılır. Bunları susturmak için cevap vermek hükümete düşmez, söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarındır.”*⁴¹⁴

⁴¹⁰ Sertel, **Roman Gibi**, s.302.

⁴¹¹ Sertel, **Hatırladıklarım**, s.231.

⁴¹² “Bu millet kendisine fenalık edenleri hiçbir zaman affetmemiştir.”**Tasvir**, 2 Aralık 1945, S. yok, s.1.

⁴¹³ Kolon: Sütun: Gazete, dergi, kitap vb. yazılı şeylerde, sayfanın yukarıdan aşağıya doğru ayrılmış olduğu dar bölümlerden her birine verilen adder. (Çevrimiçi) www.tdk.gov.tr, 25 Şubat 2018.

⁴¹⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, “Kalkın Ey Ehl-i Vatan”, **Tanin**, 3 Aralık 1945, s.1.

dedi. Bu yazı bardağı taşıran son damla oldu. 4 Aralık 1945'te bu şekilde siyasi iktidar ve taraftarlarınca kışkırtılmış⁴¹⁵ ellerinde Türk bayrağı, Atatürk ve İnönü'nün posterleri olan, *“Hiçbir demokrat memlekette bizim memleketimiz kadar hürriyet yoktur.”* şeklinde dövizler taşıyan üniversite, yüksekokul ve lise öğrencilerin oluşturduğu yirmi bin kişilik grup Tan gazetesinin önüne geldi. Gazetenin tabelasını indiren bazı öğrenciler, tabelanın yerine Atatürk'ün posterini astılar. Ardından Tan gazetesine ait matbaayı bir daha kullanılamayacak şekilde tahrip ettiler. La Turquie ve Yeni Dünya gazetelerine baskınlar düzenleyen grup, sol eğilimli yayın yapan Berrak ve ABC yayınevlerini de tahrip etti. Daha sonra CHP il teşkilatına giden grup tezahüratlar yaparak dağıldı. 5 Aralık'ta da İzmir ve Bursa'da gençler komünizm aleyhinde sloganlar atarak bu gazetelere ait büroları bastılar, afiş ve reklamları yırttılar.⁴¹⁶

Gösteri izinsiz yapılmasına rağmen polis, ne göstericilere ne de olaylara müdahale etti. Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü bu olayı kınayan herhangi bir açıklama yapmadı.⁴¹⁷ Gazetenin sahibi olan Zekeriya Sertel, gazeteye yönelik bir saldırı olacağı haberini önceden Vali Lütfi Kırdar'a haber vermesine rağmen hiçbir tedbir alınmamıştı. Sabiha Sertel anılarında öğleden sonra saat 15'e kadar devam eden olaylara kolluk kuvvetlerinin müdahale etmediğini iddia etmektedir.⁴¹⁸

Olaylar üzerine İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından bir açıklama yapıldı. Açıklamada: 4 Aralık Salı günü İstanbul'da bir kısım üniversite öğrencisi tarafından iki gazete ile birkaç kitabevinin, kendilerine engel olmak isteyen hükümet güçlerine rağmen, basılarak tahrip etme suçu işledikleri belirtildi. Gösterilere karışan kişiler hakkında derhal takibat ve tahkikat başlatıldığı ifade edilerek, bu tür olaylara karşı şiddetle karşı konulacağı ve bu gibi kitlesel hareketlerin yasak olduğu duyuruldu.⁴¹⁹

Tan gazetesini basanlardan hiç kimse tutuklanmadı. Ancak olaydan sonra bir müddet polis tarafından takip edilen Sertel çifti daha sonra tutuklandı. Komünizm

⁴¹⁵ Acar, a.g.m., s.8; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1935**, y.y., Altın Kitaplar, 1983, s. 220.

⁴¹⁶ **Ayın Tarihi**, Aralık 1945, S.145, s.3-4.

⁴¹⁷ Sertel, **a.g.e.**, s.232.

⁴¹⁸ Sertel, **Roman Gibi**, s.345-346.

⁴¹⁹ Sertel, **a.g.e.**, s.343; Yalman, a.g.e., s.50.

propagandası suçlamasıyla yargılanan çift dört aylık bir tutukluluk döneminin ardından serbest bırakıldı.⁴²⁰

Tan olayı Türk dış politikasında da ses getirdi. Sovyetler Birliği'nde olay, faşistler tarafından Rusya aleyhine yapılan bir gösteri olarak değerlendirildi. Bu duruma Sovyetler Birliği tepki gösterdi. Sovyet istekleri ile gerilen ilişkiler daha da gerginleşti.⁴²¹ 8 Aralık 1945'te Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından Türk Dışişleri Bakanlığına bir nota gönderildi. Notada 4 Aralık günü İstanbul'da meydana gelen gösteri sırasında Sovyetler Birliği aleyhine sloganlar atıldığı ve Sovyet yayınları satan iki kitabevinin tahrip edilerek Sovyet yayınlarının yakıldığı öğrenildiği belirtildi. Notada göstericilerin düşmanca tavırları karşısında Türk polisinin herhangi bir tedbir almadığı hatta göstericileri koruduğunun öğrenildiği ileri sürülerek, Sovyet hükûmetinin kendisiyle ilgili bu türlü olaylara tepkisiz kalamayacağı belirtildi ve olaylardan Türk hükûmetinin sorumlu tutulduğu vurgulandı. Türk Dışişleri Bakanlığı notaya verdiği cevapta olayın incelendiğini ve tamamen iç politikaya yönelik bir gelişme olduğu belirtilerek, Sovyetler Birliği ile kesinlikle ilgisinin olmadığı tespit edildiği bildirildi.⁴²²

2.6.1.2 Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi ile Sol Düşünce Üzerindeki Baskının Artması

1926 yılında Kabul edilen Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141 ve 142. maddelerinde 1936'da değişiklik yapıldı. Söz konusu maddelerin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı, 5 Haziran 1946'da Meclise sevk edildi.⁴²³ Tasarısının gerekçesinde şöyle denilmektedir:

"...Ceza Kanunumuza 1938 yılında yapılan değişiklikler neticesinde konulan bazı maddelerin memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyacına göre doğru ölçüler dahilinde iyileştirilmesi, partiler teşkiline karşı koyması ihtimali olan hükümlerin değiştirilmesi amacı ile incelemeler yapılmış ve vatandaşların sınıf menfaatleri üzerine parti kurmalarına kanun yolu ile mani olmamak ve kökü dışarda yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olan cemiyet ve partilere karşı kanun yolu ile

⁴²⁰ Sertel, **a.g.e.**, s.356-380.

⁴²¹ Yalman, **a.g.e.**, s.51.

⁴²² **Ayın Tarihi**, Aralık 1945, S.145, s.154-155.

⁴²³ **TBMMTD**, D.VII, c.24, B.64, (13.06.1946), S. Sayısı:171.

karşı koymakta devam etmek şeklinde hulasa edilebilen ölçüler dahilinde bir değişiklik yapılmak üzere bu tasarı meydana getirilmiştir.”⁴²⁴

Her iki maddenin de aslında tasarının geneline bakıldığında komünizmle mücadele için konulduğu anlaşılır. Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilerek sınıf esasına dayalı partilerin kurulmasına izin verilirken TCK'nın 141 ve 142. maddeleri ile verilecek cezaların ağırlaştırılması ilginçtir. CHP bir yandan liberal kararlar alırken diğer yandan da kanunda istenmeyen durumlara sebep olabilecek boşluklar bırakmak istememiş olsa gerek...

TCK'nın 141 ve 142. maddeleriyle ilgili değişiklik tasarısı, TBMM'de tartışılmadan kabul edildi.

2.6.2 Turancılık Fikrinin Tehlike Olarak Görülmesi ve Mücadele Edilmesi

Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden ilham alan Türkiye'deki Turancı gençlik, düşüncelerini yaymak için harekete geçti. Bunlar, komünistleri en büyük düşman olarak görüyorlardı. Aynı dönemde ülkede İngiltere ve Fransa da kendi propagandasını yapıyordu. Amaçları ayak sesleri yaklaşan büyük bir savaşta Türkiye'yi kendi yanlarına çekmekti. İkinci Dünya Savaşı yıllarında da bu durum devam etti. Her alanda olduğu gibi Turancılar ile mücadelede dış politikanın gölgesi altında gelişti.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yani mihver devletlerin güçlü olduğu dönemde Türkiye'de Turancılık gelişme imkânı buldu. Ancak müttefik devletlerin savaşta üstün duruma geçmeleriyle birlikte Türkiye'de bu hususta değişiklikler olmaya başladı. Daha önce mihver taraftarı haber ve yorumlar yapan gazeteler bu tutumlarını değiştirerek müttefiklerin safına kaydılar. Müttefikler savaşta üstün duruma geçmeye başlayınca Türkiye'nin savaşın başından beri izlediği politikayı eleştirmeye başladılar. Demokrasi cephesinde Türkiye'ye karşı oluşan tansiyonu düşürmek için hükümet harekete geçti. Amaç uluslararası alanda kendisine karşı oluşan mihver yanlısı başka bir deyişle Turancı (aşırı milliyetçi) bakış açısını değiştirmekti. Irkçılık-Turancılık

⁴²⁴ TBMMTD, D.VII, c.24, B.64, (13.06.1946), S. Sayısı:171.

davasının altında yatan temel sebeplerden biri budur.⁴²⁵ Nitekim mihver devletlerin savaşta güçlü olduğu dönemde çıkarılmış olan ve müttefiklerin tepkiyle karşıladıkları Varlık Vergisi, Almanya'nın Sovyet orduları karşısında yenilgiye uğramasının ardından kaldırılmıştı.

Turancılık olayının başlangıcı Nihat Atsız'ın kendi çıkardığı dergide yazdığı bir yazıyla başladı. Edebiyat öğretmeni olan Nihal Atsız, 1933'ten beri "*Orhun*" adlı bir dergi çıkarmaktaydı. Hükûmetin iç ve dış siyasetine müdahale gerekçesiyle 1934'te kapatılan dergi, 1 Ekim 1943'ten itibaren yeniden çıkarılmaya başlandı. Almanlar ile Sovyetlerin kıyasıya mücadele ettikleri bir dönemde çıkarılmaya başlanan derginin 1 Mart 1944 tarihli 15. sayısında Nihal Atsız "*Başbakan Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup*" başlıklı bir yazı yayımladı. Atsız, Saraçoğlu'nun bir konuşmasında "*Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve en az o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir.*" şeklindeki sözlerini hatırlatarak bu sözlerin lafta kaldığını ve ülkenin her yanında solcuların açık ya da gizli propaganda yaparak her geçen gün güçlendiklerini ileri sürdü. Bu konuyla ilgili görüşünü destekleyen örnekler de veren Atsız, 1 Nisan 1944'te "*Başbakan Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup*" adlı yeni bir yazı yazdı. Bu yazısında devletin temellerinin milliyetçiliğe dayanmasına ve ülkede komünizmin yasak olmasına rağmen komünistlerin CHP'nin "*... çok lastikli olan Altı Ok'undan halkçılığı alarak...*" kendilerini halkçı, vatanseverler olarak göstermek suretiyle her türlü faaliyette bulduklarını iddia etti. Fikrini çeşitli örneklerle destekleyen Atsız yazının sonunda Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Ahmet Cevat Emre gibi kimseleri görevde tutan Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in görevinden uzaklaşması gerektiğini savundu. Bunun üzerine Hasan Âli Yücel, Atsız'ı Boğaziçi Lisesi'ndeki görevinden aldı. Bu arada Sabahattin Ali de Nihal Atsız hakkında yayın yoluyla hakaretten dolayı dava açtı.⁴²⁶ 26 Nisan 1943'te Ankara'da başlayan dava turancı-komünist fikirlerin çarpışması şeklinde gerçekleşti. Turancılar ile komünistler arasındaki mücadele sokaklara taşdı. 9 Mayıs 1944'te Nihal Atsız üç ay hapis cezası aldı. Cezası ertelendi.⁴²⁷

⁴²⁵ Özdemir, a.g.m., s.210.

⁴²⁶ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.261-263.

⁴²⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 265.

Dava bitti ancak dava dolayısıyla meydana gelen olayları, anayasal devlet düzenine karşı suç niteliğinde ve Irkçılık-Turancılık amacı ile gizli cemiyet kurmak, hükümet devirmek anlamında değerlendiren makamlar, ilgili kişileri tutuklayıp yargılama kararını verdiler.⁴²⁸ Bu karar, mihver devletlerin üst üste yenilgiler almaya başladığı, bir başka deyişle demokrasi cephesinin savaşta üstün olduğu bir dönemde gerçekleşmesi elbette ki tesadüf değildir.

Tutuklamalar derhal gerçekleşti ve mahkeme başladı. 19 Mayıs 1944'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yaptığı konuşmada Türk milliyetçisi olmakla beraber ırkçılığın düşmanı olduklarını söyledi.⁴²⁹ 7 Eylül 1944'te görüşülmesine başlanan davada 23 sanık yargılandı. Savcı bu kişilerin, Almanya'nın yanında savaşa girmeyen hükümeti devirmek için gizli cemiyet kurmakla suçladı. Bir yıl kadar devam eden dava sanıkların çoğunun onar yıl hapse mahkûm edilmeleriyle sona erdi. Sıkıyönetim Mahkemesi kararı bozdu ve sanıklar serbest bırakılarak yargılandılar. 31 Mart 1945'te sona eren davada sanıkların hepsi, beraat etti.⁴³⁰

İrkçılık-Turancılık davası Türk iç politikasının dış politika doğrultusunda geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu dava dolayısıyla toplumda Sabahattin Ali ve Nihal Atsız kendi düşüncelerinin kahramanı oldular. Tutuklanana uygulanan işkence yöntemleri infiale karşılandı. Özellikle tutukluların tabutluk denilen hücrelere konuldukları şeklindeki haberler tepkilere sebep oldu. Tabutluklar meselesi İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a soruldu. Uran, böyle bir şeyin olmadığını açıklayarak tartışmalara son verdi. Ancak halk arasında bu iddia bir müddet daha konuşuldu.⁴³¹

⁴²⁸ Sertel, **a.g.e.**, s.279.

⁴²⁹ Goloğlu, **a.g.e.**, s.267.

⁴³⁰ Goloğlu, **a.g.e.**, s.272.

⁴³¹ Uran, **a.g.e.**, s.395-397.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 DÖNEMİ TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

3.1 1946-1950 Döneminde Gerçekleşen Önemli Siyasi Olaylar

21 Temmuz genel seçimlerinin ardından VIII. Dönem TBMM, en yaşlı üye olan Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğena başkanlığında 5 Ağustos 1946'da toplandı. Yeğena, toplantıyı başlatırken yaptığı konuşmada bu Meclisi öncekilerden ayıran iki önemli özelliğinin olduğunu belirtti. Bunlardan birincisinin tek dereceli seçim sonucu, ikincisi ise iki partiden ve bağımsız olarak seçilen üyelere oluşmuş olması olduğunu ifade etti.¹ Aynı gün Meclis Başkanlığı seçimi yapıldı. Başkanlık için CHP İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir ve DP Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk aday oldular. Yapılan seçim sonucunda, Karabekir 379 oyla Meclis başkanı seçildi.²

Anayasaya göre genel seçimlerin ardından cumhurbaşkanlığı seçimi yapılması gerekiyordu. Ancak bu seçim öncekiler kadar olağan bir şekilde gerçekleşmedi. Ankara Milletvekili İsmet İnönü, İstanbul Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk cumhurbaşkanlığı için aday oldular. Yapılan oylama sonucunda 451 milletvekilinden İnönü 388, Çakmak 59, Tengirşenk 2 oy aldı. Böylece cumhurbaşkanlığına yeniden İsmet İnönü seçilmiş oldu.³ Seçimin ardından İnönü yemin etmek için akşam saatlerinde Meclise gitti. Ancak Meclise giderken her zaman gittiği yolu kullanmadı. Arka yolu kullandı. Çünkü her zaman kullanılan bulvar çok kalabalıktı. Bu olayı Anadolu Ajansının *"Cumhurbaşkanı Meclise gelişlerinde ve gidişlerinde yollar üzerinde toplanmış olan halk tarafından sevgi tezahüratıyla karşılanmışlardır."* şeklinde verdiğini belirten Gazeteci Metin Toker, gerçek sebebin kesinlikle bu olmadığını, bir tepkiyle

¹ Tengirşenk 58 oy aldı. **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.1, (05.08.1946), s.1; **Ayin Tarihi**, Ağustos 1946, S.153, s.3.

² **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.1, (05.08.1946), s.1.

³ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.1, (05.08.1946), s.4; **Ayin Tarihi**, Ağustos 1946, S.153, s.3-4; Asım Us, **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012, s.612; "Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçildi", **Akşam**, 6 Ağustos 1946, S.9988, s.1; "Cumhurbaşkanlığına İnönü seçildi", **Ulus**, 6 Ağustos 1946, S.yok, s.1.

karşılaşılmasından çekinildiği için böyle bir yola başvurulduğunu ileri sürmektedir.⁴ İsmet İnönü, cumhurbaşkanı olarak yemin etmek için Meclis salonuna girdiğinde DP'li milletvekilleri ayağa kalkmadılar. Bayar, daha sonra kendilerine bu tavırlarının sebebi sorulduğunda *“Biz milletin gerçek temsilcisiyiz, kimsenin ayağına kalkmayız.”*⁵ şeklinde cevap verdi. Bayar bu sözleriyle, demokrasinin bir gereği olarak kişilere değil millete saygı duyduklarını ortaya koymuş oldu. Bu gelişme, Türk siyasetinde değişim sürecinin yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir.

3.1.1 Recep Peker Hükûmeti Dönemi ve CHP'deki Radikal Kanadın Değişime Ayak Diremesi

5 Ağustos 1946'da Şükrü Saraçoğlu hükûmeti istifa etti. Cumhurbaşkanı yeni hükûmeti kurmakla Recep Peker'i görevlendirdi. İsmet İnönü çok partili hayata geçilirken Recep Peker gibi geçimsiz ve iş birliği yapmanın zor olduğu bir kimseyi başbakan yapmak istememişti. Bu sebeple hükûmeti kurma teklifini önce, Saraçoğlu hükûmetinde İçişleri Bakanı olarak görev almış olan Hilmi Uran'a götürdü. Ancak Uran, Saraçoğlu hükûmetinden hiç kimsenin yeni kabinede olmaması gerektiğine inandığını ve çok yorgun olduğunu belirterek bu görevi kabul etmedi. Uran anılarında, İnönü'nün bu gelişmelerin ardından başbakanlık görevini Recep Peker'e istemeyerek verdiğini iddia etmektedir.⁶ Fakat İnönü gibi tecrübeli bir siyasetçinin, sadece Uran'ın iddia ettiği gibi bir sebeple Peker'e başbakanlık görevini verdiğini düşünmek yanlış olur. Gazeteci Metin Toker, İnönü'nün Peker'i, yeni dönemde uygulamak istediği *“tatlı-sert”* politikaya uygun biri olarak gördüğünü ve bu sebeple başbakanlık görevini ona verdiğini iddia etmektedir. Ona göre, Peker, uygulanacak olan politikada sert, İnönü ise tatlı rolünü oynayacaktır.⁷ Kanaatimizce İnönü, başlangıçta kendisine danışılarak ve hatta onayı alınarak kurulan DP'nin hızla kendi güdümünden çıktığını ve geniş halk kitlelerinin desteğini almaya başladığını görünce muhalefet ile mücadele edecek radikallerden birinin başbakan olmasını uygun görmüştür. Tabii bu anlamda ilk akla gelen radikal isimlerden biri de Recep Peker idi.

⁴ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998, s.133.

⁵ Toker, **a.g.e.**, s.132.

⁶ Hilmi Uran, **Hâtralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s.458.

⁷ Toker, **a.g.e.**, s.133.

Recep Peker hükûmeti⁸ dönemi CHP'nin tek parti dönemi zihniyetini devam ettirmeye çalıştığı bir dönemdir. Bu sebeple Peker dönemini CHP'nin “*sert yönetim/iktidar*” dönemi olarak nitelendirilebiliriz. Bu dönem tam anlamıyla CHP radikallerinin parti içindeki değişime ayak diredikleri, karşı çıktıkları ve engel olmaya çalıştıkları bir dönemdir.

Peker'in başbakanlığından önceki dönemde CHP genel başkan vekilliği ile başbakanlık görevleri aynı kişide birleşmekteydi. Ancak yeni dönemde bu konuda önemli bir değişiklik yapıldı. İnönü Peker'e başbakanlık görevini verirken Parti genel başkan vekilliği görevini Şükrü Saraçoğlu'na verdi.⁹ Dolayısıyla Peker, önceki başbakanlar kadar güçlü değildi. Bu dönemde CHP Genel Sekreterliği'ni ise Nafi Atuf Kansu yürütecekti. Onun, bir süre sonra sağlık problemleri sebebiyle görevinden ayrılması üzerine bu göreve Hilmi Uran getirildi.¹⁰ Böylece CHP'de yıllarca uygulanmış olan bütün güç ve yetkinin tek bir kişinin elinde toplanması yerine görev bölüşümü yapılarak parti içi demokrasi hususunda önemli bir adım atılmış oldu.

3.1.1.1 Hükûmet Programı ve Mecliste Yaşanan İlk Tartışmalar

TBMM'nin 14 Ağustos'ta gerçekleşen oturumunda Başbakan Recep Peker, hükûmetinin programını okudu. Programda önceki CHP hükûmetlerinin programlarında olmayan bazı hususlar dikkat çekmekteydi. Bu hususların en önemlilerinden biri ülkenin refahının ancak demokrasi yolunda ilerlemekle sağlanabileceği, bu yolda ilerlerken karşılaşılabilecek sorunlarla kanun yoluyla mücadele edileceğinin belirtilmesiydi. Ayrıca vatandaşlara dini inanç ve vicdani kanaatleriyle ifade, seyahat ve toplanma hürriyetinin tanınacağına yer verilmekteydi.¹¹ CHP'nin radikal kanadının önde gelen isimlerinden olan Recep Peker hükûmetinin

⁸ Yeni kabine şu şekilde teşekkül etmişti. Adalet Bakanı: Mümtaz Ökmen (Ankara), Milli Savunma Bakanı: Cemil Cahit Toydemir (İstanbul), İç işleri Bakanı: Şükrü Sökmensüer (Erzincan), Dışişleri Bakanı: Hasan Saka (Trabzon), Maliye Bakanı: H. Nazmi Keşmir (Tokat), Milli Eğitim Bakanı: R. Şemsettin Sirer (Sivas), Bayındırlık Bakanı: Cevdet Kerim İncedayı (Sinop), Ekonomi Bakanı: Tahsin Bekir Balta (Rize), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Behçet Uz (Denizli), Gümrük ve Tekel Bakanı: Tahsin Coşkan (Kastamonu), Tarım Bakanı: Faik Kurdoğlu (Manisa), Ulaştırma Bakanı: Şükrü Koçak (Erzurum), Ticaret Bakanı: Atf İnan (İzmir), Çalışma Bakanı: Sadi Irmak (Konya). **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer: 61-234-7, Tarih:1946; **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.2, (12.08.1946), s.12.

⁹ Uran, **a.g.e.**, s.457.

¹⁰ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-33-1, Tarih:1946.

¹¹ Program metni için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.3, (14.08.1946), s.27-37.

programında söz konusu haklardan bahsedilmesi bütün karşı çıkımlarına rağmen radikallerinde aslında demokratik gelişmelerden etkilendiklerini göstermektedir. Bu bir anlamda değişimin kaçınılmaz olduğunu ortaya koymaktadır.

Programın okunmasının ardından kürsüye gelen DP Afyon Milletvekili Fuat Köprülü ülkenin iç ve dış meselelerinin yer aldığı program hakkında DP'nin de görüşlerini bildirmeyi bir vatan vazifesi olarak gördüğünü belirterek, programın incelenmesi için görüşmelerin bir sonraki oturuma yani 16 Ağustos Cuma gününe bırakılmasını istedi. CHP'li milletvekilleri Anayasa'nın 49. maddesi gereği bir hafta içinde hükûmetin güvenoyu alması gerektiğini, görüşmelerin zaman alabileceğini öne sürerek hemen güven oylamasına geçilmesini istediler. DP adına söz alan Refik Koraltan ise kendilerinin program hakkında fikirlerini ifade etmek istemelerinin doğal bir hak olduğu ve CHP'nin bunu engellemeye çalıştığını iddia ederek Anayasa'nın 49. maddesinin program hakkındaki görüşmelere engel oluşturmadığını savundu. Daha sonra CHP ve DP adına pek çok milletvekili söz aldı. CHP'li milletvekilleri DP'nin program hakkında ki görüşlerini hemen söylemesini isterken, DP'li milletvekilleri bunun aceleye getirilmemesi gerektiğini savundular.¹² Uzun tartışmaların ardından yapılan oylamayla görüşmelerin ertelenmemesine karar verildi. Bunun üzerine güven oylamasına geçildi. Peker hükûmeti 53 red oyuna karşı 378 evet oyu ile güvenoyu aldı.¹³

3.1.1.2 Seçim Sonuçlarına Yapılan İtirazlar ve Tutanaklarının İncelenmesi

TBMM açılır açılmaz DP'nin üzerinde durduğu en önemli konu seçim sonuçları oldu.¹⁴ DP, bazı illerde yapılmış olan seçim sonuçlarına itiraz etti ve 27 CHP'li milletvekilinin mazbatalarının iptalini istedi. Bunun üzerine seçim tutanaklarını incelemek üzere TBMM'nin ilk toplantısında kur'a yöntemiyle otuz kişilik "Seçim Tutanaklarını İnceleme Komisyonu" kuruldu. Otuz sekiz ildeki oyların tümü ile

¹² **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.3, (14.08.1946), s.37-70.

¹³ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.3, (14.08.1946), s.71; **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, S.153, s.12; "Meclis 53 oya karşı 378 oyla itimadetti", **Akşam**, 15 Ağustos 1946, S.9997, s.1-2.

¹⁴ Gazeteci Metin Toker Meclis açılmadan önce DP'nin, CHP ile bu konu hakkında gizli bir görüşme yaptığını ancak istediği sonuca ulaşamadığını ileri sürmektedir. Toker'e göre DP'nin amacı, bir seçim bölgesinde seçim sonuçlarını iptal ettirip diğer yerlerde de iptal ettirmeye çalışmaktır. Toker, **a.g.e.**, s.137. Ancak Toker'in verdiği bu bilgiyi destekleyen başka bir bilgiye rastlayamadık.

İstanbul'da CHP'ye verilen oylara ve bazı illerde bazı milletvekillerinin tutanaklarına itirazlar vardı.

CHP'de DP'nin Milletvekili sayısını azaltmak için yoğun bir gayret sarf etti. Bazı milletvekillerinin, milletvekililiklerini düşürmek amacıyla itirazda bulundu. İtiraz dilekçelerinin hepsi Seçim Komisyonuna gönderildi. Haklarında itiraz olmayan milletvekillerinin tutanakları oylanıp kabul edildi.¹⁵

Seçim sonuçlarıyla ilgili olarak Mecliste günlerce süren ciddi tartışmalar oldu. DP görüşmelerden istediği sonucu alamadı. Ancak CHP, DP'nin milletvekili sayısını azaltmayı başardı. DP, Meclisteki beş üyesini kaybetti. Bunlar: A. Münip Berkan, Zeki Rıza Sporel, Senihi Yürüten, Burhan Cahit Morkaya, Salomon Adato idi.¹⁶ Bu durum partiler arası ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu.

Gazeteci Cihat Baban, 8 Aralık'ta Tasvir gazetesinde mazbataların iptaliyle ilgili bir yazı yazdı. Yazısında kimlerin milletvekili olup olamayacağı konusunun Anayasa'nın 12. maddesinde yer aldığını belirten Baban, Abdurrahman Münip hakkında verilen karardan sonra çoğunluğu elinde bulunduran partinin istediği Milletvekilini her an milletvekililiğini düşürmemesi için bir sebep kalmadığını ileri sürdü. Baban, tek parti idaresinin, bir tür oligarşiye bir zümrenin istibdadına doğru gidildiğini savundu. Ülkede kanuni bir düzene ihtiyaç olduğunu, vatandaşın kanunsuzluğu hissetmesi durumunda bütün düzenin bozulacağını ileri sürdü.¹⁷

Gazeteci Nadir Nadi ise mazbataların iptalini ele aldığı yazısında, mazbatalar hakkında Mecliste tartışmaların haddini aştığını belirterek, mazbataların incelenmesi sırasında sadece Anayasa'nın göz önünde tutulması gerektiğini savundu. Atatürk'ün 1938'de çıkardığı kanun ile eski siyasi ve askeri suçların affedildiğini hatırlatarak, onun bu kararı alırken muhakkak ki milletin menfaatini düşündüğünü, dolayısıyla CHP'li milletvekillerinin mazbataların iptaliyle gereksiz bir iş yaptıklarını savundu.¹⁸

¹⁵ TBMMTD, D.VIII, c.1, B.2, (12.08.1946), s.13-19.

¹⁶ Rifki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, y.y., Olgaç Matbaası, 1979, s.104.

¹⁷ Cihat Baban, "B. Millet Meclisinin hükümler hukuku...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.230-232.

¹⁸ Nadir Nadi, "Sen mi? Ben mi?.", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.232-233.

Kamuoyunda ve Mecliste seçimlerde yapılan usulsüzlüklerle ilgili söylentilerin sürüp gitmesi üzerine Peker hükümeti aldığı bir kararla İstanbul ve civarında hala yürürlükte olan Sıkıyönetim Kanunu gereği geçmiş seçimler hakkında aleyhte her türlü yayın yapılmasını yasakladı.¹⁹ Gerek seçim sonuçlarıyla ilgili haber ve yorum yapma yasağının getirilmesi gerek seçim sonuçları ve milletvekili mazbatalarının görüşülmesi sırasında yaşanan tartışmalar radikal kanadın değişime ayak dirediklerinin bir göstergesidir.

3.1.1.3 Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül Kararları

İkinci Dünya Savaşı boyunca ekonomik durumu her geçen gün kötüye giden Türkiye, seçimler sonrasında bunu daha çok hissetmeye başladı. Zaten toplumun içinde bulunduğu ekonomik zorluklar hükümet programında da yer almıştı ve bozulan ekonomik düzeni yeniden kurmak için gereken tedbirlerin alınacağı belirtilmişti.²⁰ Peker hükümetinin ilk günlerinde Gazeteci Necmettin Sadak, gazetesindeki köşesinde ülkenin en önemli iç sorununun ekonomi olduğunu ileri sürdü.²¹

İkinci Dünya Savaşı, sadece Türkiye'de değil tüm dünyada ekonomik sıkıntılara sebep olmuştu. Bu durumu düzeltmek için uluslararası birtakım tedbirler alındı. Bu tedbirlerin en önemlilerinden biri Bretton-Woods Anlaşması'dır.²²

Uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler özellikle de Bretton-Woods Anlaşması²³ gereği Türkiye'de parasının değerini düşürmek zorundaydı. Ülke içindeki

¹⁹ Uran hatıralarında bu kararın çoktan beri varlığı bile unutulmuş olan sıkıyönetim uygulamasının hala yürürlükte olduğunu hatırlatan bir karar olduğunu ileri sürmektedir. Uran, **a.g.e.**, s.458-459. Ancak 21 Temmuz seçim sonuçlarıyla ilgili haber ve yorumlar üzerinden Sıkıyönetim komutanlığı yayın yasağı getirmişti. "Sıkıyönetin komutanının tebliği", Cumhuriyet, S.7881, s.1.

²⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.1, (05.08.1946), s.31; **Ayin Tarihi**, Ağustos 1946, S.153, s.25.

²¹ Necmettin Sadak, "Geçici tedbirlere değil, sürekli ve esaslı bir iktisat programına muhtacız...", **Akşam**, 11 Ağustos 1946, S.9993, s.1.

²² Ulus, "Emniyet ve huzur veren kararlar...", **Ulus**, 11 Eylül 1946, S.yok, s.1; Stanford J.- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, c.2, 2. bsk., İstanbul, e yayınları, 1994, s.477.

²³ Bretton Woods Anlaşması: Temmuz 1944'te Bretton Woods (ABD'nin New Hampshire eyaletine bağlı) kasabasında toplanan Birleşmiş Milletler para ve finans konferansında imzalanan "Uluslararası Para Anlaşması"nın bir diğer adıdır. Bkz. (Çevrimiçi) <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjkvqbZoLzIAhU2QEEAHVMJDjgQFjAFegQICBAC&url=https%3A%2F%2Fdergi.park.org.tr%2Fdownload%2Farticle-file%2F516972&usg=AOvVaw18vZfh0dxblHXJwJD-WJq0>, 30 Aralık 2018.

bazı beklentilerde Devalüasyonu zorunlu kılmaktaydı. Bu doğrultuda 7 Eylül 1946'da Cumhuriyet Tarihi'nin ilk büyük Devalüasyonu yapıldı. 1 dolar karşılığı TL 1.28'den 2.80'e çıktı. Böylece Türk ekonomisi dünya ekonomisine entegre edilmeye çalışıldı.²⁴ Hükûmetin bu uygulamayla iki temel amacı vardı. Birincisi; ihracatı artırmak, ikincisi; döviz fiyatlarının artmasıyla devletin elindeki döviz stokundan bütçe gelirini yeni vergilere gerek kalmadan biraz olsun artırmaktı.²⁵

Başbakan Recep Peker, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda yaptığı konuşmada²⁶ dış ticarete büyük aksaklıkların yaşandığını belirterek, yabancı müşterilerin mallarımızın pahalılığından ve primli para siteminden şikâyetçi olduklarını söyledi. İçerdeki üreticisinde haklı olarak daha çok para kazanmak istediğini belirten Peker, para ayarlamasını zorunlu kılan Bretton-Woods'a katılmayı milli menfaatler için gerekli gördüklerini ve bu sebeple Devalüasyon kararı aldıklarını belirtti. Peker, aksi halde dünya ticaretinde tecrit edilmiş duruma düşebileceğimizi ileri sürdü. Bretton-Woods Anlaşması ile Milletlerarası Para Sandığı'na katıldığımızı ve döviz fiyatlarını artırmamız sayesinde ihracatımızın artacağını, ihraç edilen malların üretici ve tüccarları memnun edeceğini, bununda ülke içinde fiyatları düşüreceğini ve refahı artıracığını beklediklerini söyledi. Pazarlara giren bol miktardaki malın piyasalarda bolluğa dolayısıyla fiyatların düşmesine sebep olacağını belirten Peker, ekonomideki problemleri çözmek için böylesine esaslı bir yola başvurmak zorunda kaldıklarını belirtti.²⁷

Recep Peker, CHP'nin radikal kanadının önde gelen isimlerinden biridir. Ekonomide aşırı²⁸ devletçilik politikasından yanadır. 7 Eylül kararları ise liberal ekonomik sistemin bir gereğidir. Oysaki ona göre liberalizm toplum düzenini bozacak bir sistemdir.²⁹ Yıllarca devletçilik politikasını savunmuş olan Peker'in aldığı kararlar elbette ki 1946 yılının iç ve dış politikasının bir gereğiydi. Burada Peker'in devletçilik hakkında fikirlerinin değiştiğini söylemek doğru olmaz, ancak fikirlerinde oldukça katı

²⁴ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2006, s.98.

²⁵ Necmettin Sadak, "Milli ekonomi sahasında ilk ehemmiyetli adımlar...", **Ayın Tarihi**, Eylül 1946, S.154, s.25-26.

²⁶ "Başbakan'ın nutku", **Ulus**, 29 Ekim 1946, S.yok, s.1.

²⁷ **BCA** Fon:30-10-0, Yer:11-66-3, Tarih:28.10.1946.

²⁸ Teoman Gül, **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, s.68.

²⁹ Gül, **a.y.**

olan Peker'in ekonomide izlediği yol, onun ekonomik görüşlerinin günün şartları çerçevesinde biraz olsun törpülendiğini göstermektedir.³⁰ Peker gibi radikal fikirlere sahip bir siyasetçinin bu değişimi, Türk siyasetinde değişimin çok önemli bir göstergesidir.

Piyasalarda Devalüasyon ile ilgili ilk beklentiler olumlu idi. İstanbul Ticaret Odası çeşitli meslek teşekküllerinin verdiği raporları değerlendirmek üzere profesörler, tanınmış uzmanlar ile ticaret ve sanayi alanında önde gelen isimler 2 Kasım 1946'da bir araya gelerek Devalüasyon kararının piyasalarda doğuracağı etkiler hakkında görüşmeler yaptılar.³¹ Devalüasyon olumlu sonuçlar vereceği kararına varıldı. Çiftçilerde Devalüasyon sayesinde ürünlerini kolaylıkla satabileceklerini düşünüyorlardı. İlk aşamada öyle de oldu.³² Fakat ilerleyen günlerde işler ne hükûmetin ne gazetecilerin ne de piyasaların beklediği doğrultuda gitmedi. Fiyatlar birdenbire yükseldi. Tüccarlar her geçen gün daha fazla para kazanmaya başladılar. Halkın durumu ise artan enflasyon ile birlikte daha da kötüleşti.³³

3.1.1.3.1 Devalüasyon ve Basında İlk Tepkiler

İktidar taraftarı gazetelerde köşe yazarları alınan kararları övdüler. Hüseyin Cahit Yalçın alınan kararları "... iktisâdi inkılap..."³⁴ olarak değerlendirirken, Asım Us ise Peker hükûmetinin mali ve iktisadi politikalarıyla ilgili olarak piyasaların beklentisinin olduğunu ancak hiç kimsenin savaş ekonomisinden barış ekonomisine böylesine cesurane kararlar ile geçilebileceğini tahmin etmediğini iddia etti.³⁵

³⁰ Recep Peker döneminde Türkiye, Uluslararası İskân ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Para Fonu Teşkilatı'na üye oldu (11 Mart 1947). Böylece Peker hükûmeti, "Savaş sonrası dünya düzeni"nin ekonomik politikası olan "liberal batı kapitalizmi"ne bağlanmış oldu. Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.215.

³¹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-67-1, Tarih: 03.11.1946.

³² Nitekim Ticaret Bakanı Atıf İnan'a Aydın'dan çiftçiler tarafından çekilen bir telgrafta, kendilerinin 7 Eylül kararlarıyla birlikte rahatladıklarını belirterek teşekkür etmektedirler. **Ulus**, 20 Kasım 1946, S.yok, s.1; Başbakan Recep Peker'e de aynı mahiyette telgrafların geldiğini ve vatandaşlar ile görüşmelerin yapıldığını gazetelerde görmekteyiz. "Peker Seçmenlerle Görüştü", **Ulus**, 2 Aralık 1946, S.yok, s.1.

³³ Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.151; Shaw, **a.g.e.**, s.477.

³⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Son İktisadi Tedbirler", **Aydın Tarihi**, Eylül 1946, S.154, s.28-29.

³⁵ Asım Us, "Hükûmetin aldığı mali ve iktisadi tedbirler...", **Aydın Tarihi**, Eylül 1946, S.154, s.32-33.

İktidar taraftarı gazetelerdeki bu olumlu havaya karşılık, Vatan gazetesi 10 Eylül 1946'da sütunlarında daha çok yaşanan tereddütlere yer verdi. Gazete hükûmetin aldığı kararların piyasalarda endişeli bir bekleyişe sebep olduğunu, çok geçmeden olumlu ve ya olumsuz sonuçlarının ortaya çıkacağını beklendiğini, bununla beraber ithal malların fiyatlarının yükseleceğinden endişe duyulduğunu yazdı.³⁶

Devalüasyonun ardından, hükûmet kararın ne kadar doğru olduğunu ispatlamak istercesine üst üste açıklamalar yaptı. Kasım ayında CHP grubu toplanarak Devalüasyonu ele aldı. Toplantıdan çıkan karar hükûmete tam destek idi.³⁷

3.1.1.3.2 Devalüasyon Kararına DP'nin Tepkisi

DP programının ticaret ile ilgili bölümünde:

*"...Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleri ile memleketimizin iktisadi ve mali durumuna en uygun şekilde ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler alınmalıdır."*³⁸

denilmek suretiyle belli belirsiz bir Devalüasyonun gereğine işaret edilmekteydi. Bununla beraber DP, hükûmetin Devalüasyon kararını sert bir dille eleştirdi. Hükûmetin, bu kararı alırken kendileriyle görüş alış verişinde bulunmamasının doğru olmadığını ifade etti. Ayrıca kararın iç ve dış koşullar yeterince değerlendirilmeden alındığını savundu. Fiyatların artacağı ve dış ticarete beklentilerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtti.³⁹

Konuyla ilgili asıl tartışmalar 1 Kasımda Meclisin yeni yasama yılının açılmasından sonra oldu. DP Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz, bir soru önergesi vererek konuyu Meclis gündemine taşıdı. 13 Kasım 1946'da soru önergesine hükûmet adına Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir cevap verdi. Keşmir, savaş yıllarındaki ekonomik sıkıntıların TL'nin iç ve dış piyasalardaki değerinde düzensizliğe

³⁶ "Son kararların piyasada akisleri", **Vatan**, 10 Eylül 1946, S.1899, s.1-3; Ahmet Emin Yalman, "Hükûmetin yeni iktisadî tedbirleri", **Vatan**, 10 Eylül 1946, S.1899, s.1-3.

³⁷ Asım Us, "7 Eylül Kararlarının Neticeleri...", **Ayın Tarihi**, Kasım 1946, S.156, s.50.

³⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 1985, s. 669.

³⁹ "Son iktisadî kararların doğurduğu neticeler", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1946, S.7986, s.1-3.

sebepe olduğunu, bununda paranın değerini ayarlama ihtiyacını doğurduğunu savundu. Keşmir, Bretton-Woods anlaşmasının Devalüasyon yapılmasını zorunlu kıldığını belirtti.⁴⁰ Meclisteki bu soru önergesi ve Maliye Bakanının cevabını Ulus gazetesindeki köşesinde değerlendiren CHP Milletvekili Nihat Erim, bir süredir piyasalarda Devalüasyon kararının doğru olup olmadığıyla ilgili tartışmaların olduğunu ve DP'li bir milletvekilinin verdiği soru önergesiyle konunun açıklığa kavuştuğunu belirtti. Erim, şiddetli tenkitlere rağmen hükûmetin kendini başarılı bir şekilde savunduğunu ileri sürdü.⁴¹

3.1.1.3.3 Devalüasyonun Sonuçları ve Tepkiler

Devalüasyon kararıyla ilgili olarak ilk zamanlarda gösterilen olumlu tepkilerin yerini zamanla eleştiriler almaya başladı. Bunun üzerine Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, Devalüasyonun sonuçlarını görmek için henüz erken olduğunu yazdı.⁴²

Halk çözüm beklerken hükûmet, ekmeğe satışlarındaki karne usulünü kaldırdı. Kahve satışları tekel olmaktan çıkarılarak satışı serbest bırakıldı. Ziraat Bankası altın satışlarına başladı. Bu arada ithalat artarken ihracat için müşteri bulunamadı. İthalat-ihracat dengesi giderek bozuldu. Bu durum, TL'nin değerinin her geçen gün düşmesine sebep oldu. Hükûmet fiyatları düşürmek için birtakım tedbirler alma yoluna gitti. Ancak mal bol olmadığından fiyatlarda istenen oranda bir düşüş elde edilemedi. Hükûmete güven duyulmaması da piyasalardaki panik havasını körükledi.⁴³ Devalüasyon kararıyla ülkede yeni zenginler türedi.⁴⁴ Enflasyon arttı. Ağır hayat şartları altında ezilen halk, yavaş yavaş DP'ye yaklaşmaya başladı.

⁴⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.2, B.3, (13.11.1946), s.19-20; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11- 67-2, Tarih:1946.

⁴¹ Nihat Erim, "Sistemin Güzelliği Meydandadır", **Ulus**, 14 Kasım 1946, S.yok, s.1.

⁴² Necmettin Sadak, "Mali, iktisadi tedbirler hakkında ki dolayısıyla...", **Akşam**, 26 Ekim 1946, S.10067, s.1.

⁴³ Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.113.

⁴⁴ Necdet Ekinci, "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler**, c.16, s.730.

3.1.1.3.4 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün VIII. Dönem TBMM'yi Açış Konuşmasının Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Açısından Önemi

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da yaptığı konuşma ile VIII. Dönem TBMM'nin 2. Yasama yılı açıldı. İnönü daha önce hep kendi partisine mensup olan milletvekillerinin huzurunda hem CHP Genel Başkanı hem de devlet başkanı olarak konuşmuştu. İlk defa CHP'nin yanı sıra DP üyesi milletvekilleri ile bağımsız milletvekillerinin huzurunda konuşacaktı. Sadece devlet başkanı sıfatıyla konuşmasını yapacaktı. İnönü'nün konuşması önceki yıllarda olduğu gibi yine merakla beklenmişti. Vereceği mesajlar önemliydi.

İnönü konuşmasında iç ve dış politika hakkında genel görüşlerini açıkladı. Ancak İnönü daha önceki yıllarda yaptığı Meclisi açış konuşmalarından farklı olarak ilk defa konuşmasında parti ile hükûmeti birbirinden ayırdı. İlk kez hükûmet icraatlarına değinmedi. Demokratik gelişmelerden bahseden İnönü, ilk defa hükûmetin serbestçe seçilmiş milletvekillerinden oluştuğunu belirtti. Farklı partilere mensup vatandaşlar arasında düşmanlık olmaması için partilerinde bu hususa dikkat etmeleri gerektiğini söyledi.⁴⁵

Cumhurbaşkanının konuşmasının en önemli özelliği çok partili hayata geçiş ve bununla ilgili uyarılardı. Bu tip geçiş süreçlerinde herkesin ülke menfaati için çalışmayacağını, tanınan haklardan yararlanarak devlete ve millete kötülük yapmak isteyenlerin olabileceğini ve herkesin bu konuda uyanık olması gerektiğini belirtti.⁴⁶

3.1.1.3.5 Recep Peker Hükûmeti'nin Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Çabaları Karşısında İstifa Etmesi

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1946'da yapmış olduğu TBMM'yi açış konuşmasında parti ile hükûmeti birbirinden ayırmış olması ve hükûmet icraatlarına değinmeyerek, sadece devlet başkanı sıfatıyla konuşması CHP içinde huzursuzluğa sebep oldu. Bu konuşmadan rahatsız olan isimlerden biri de Recep Peker idi. 12 Temmuz Beyannamesi öncesinde İnönü'nün iktidar ve muhalefet

⁴⁵ Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.2, B.1, (01.11.1946), s.3-5; **Ayin Tarihi**, Kasım 1946, S.156, s.12-15.

⁴⁶ Necmettin Sadak, "Cumhurbaşkanının bu seneki nutkunun başlıca vasfı", **Ayin Tarihi**, Kasım 1946, S.156, s.27-29.

kanadıyla yaptığı görüşmeler sırasında Peker'in hem İnönü hem CHP'nin ılımlı isimleriyle hem de DP ile ilişkilerinin giderek gerildiğini görmekteyiz.

11 Temmuz 1947'de ilan edilen 12 Temmuz Beyannamesinin ardından taraflar arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Çünkü Başbakan Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesinin ilanından rahatsız olmuştu. Nitekim 4 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret ederek, kendisine onun yeni politikasını takip edemeyeceğini ve bu yüzden istifa etmek istediğini bildirdi.⁴⁷

26 Ağustos'ta CHP Meclis Grubu toplandı. İlk olarak Başbakan Recep Peker söz aldı. Peker, Meclisin tatile girmesinden beri ülkedeki iç durum ile ilgili hükûmetin görüşleri ve izlediği politikasını açıklayarak⁴⁸ gruptan güvenoyu istedi. Görüşmeler sonucunda güven oylaması yapıldı. Mevcut olan 337 milletvekilinden 34'e karşı 303'ünün oyu ile hükûmet güvenoyu aldı.⁴⁹ Memduh Şevket Esental'in son anda oylamaya katılarak "hayır" oyu vermesiyle birlikte güvensizlik oyu verenlerin sayısı 35 oldu.⁵⁰ Hükûmet güvenoyu almıştı, ama güvensizlik oyu verenlerin sayısı hiçte az değildi. Kaldı ki CHP hükûmetlerinin o güne kadar genellikle oy birliği ile güven oyu aldıkları göz önüne alınırsa bu durum Peker hükûmeti için ciddi bir prestij kaybıydı.

Peker, 4 Eylül 1947'de bazı bakanları değiştirmek için CHP grubundan izin istedi. Hararetli tartışmalar oldu. Bazı milletvekilleri kabinenin tümünün istifa etmesini istedi. Bazı milletvekilleri 26 Ağustos'ta güvenoyu almış kabinede neden değişiklik yapılmak istendiğini sorguladılar.⁵¹ Yapılan oylamada 47 kişi hayır oyu verdi.⁵² Peker,

⁴⁷ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, c.1, Yay. Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, YKY, 2001, s.471.

⁴⁸ Bkz. **Ayin Tarihi**, Ağustos 1947, S.165, s.11-25; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-68-6, Tarih:31.12.1946.

⁴⁹ **Ayin Tarihi**, Ağustos 1947, S.165, s.9; "Hükûmet Partide itimad reyini aldı", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947; S.8273, s.1; "Peker hükûmeti dün güvenoyu aldı", **Ulus**, 27 Ağustos 1947, S.yok, s.1.

⁵⁰ "C.H.P. Genel Merkezinde dünkü mühim toplantı", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1947, S.8275, s.1.

⁵¹ Nihat Erim, Peker'in kısa bir aradan sonra tekrar güven oylamasına gitmesinde İnönü'nün etkisi olduğunu savunmaktadır. Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, c.1, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, 2005, YKY Yayınları, s.183.

⁵² "C.H.P. Grubu dün üç defa toplandı", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1947, S.8282, s.1; Erim, **a.g.e.**, s.183.

kabinde değişiklik yaptı.⁵³ 5 Eylül'de yeni kabineyi kurdu.⁵⁴ Kabinede yapılan değişiklikle İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Ticaret Bakanı Cemil Cahit Toydemir ve Çalışma Bakanı Sadi İrmak kabine dışı kaldılar. Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta, Çalışma Bakanlığına atandı.

Mecliste ve CHP içinde yaşanan son olaylar Recep Peker'i rahatsız etti. Bunun üzerine Peker, 9 Eylül'de istifa etti.⁵⁵ Peker istifa dilekçesinde sağlık problemleri gerekçesiyle istifa etmek istediğini belirtiyordu. Ancak 7. Kurultay'da yaptığı konuşmada 12 Temmuz sonrasındaki sürece uyum sağlayamadığını ifade etti. Genel Başkan olan İsmet İnönü'nün partilerüstü konuma geçerek bir hakem gibi davranmasını, kendi partisini ihmal etmesini kabullenemediğini, buna razı olmadığını ve olamayacağını bu yüzdende istifa ettiğini belirtti.⁵⁶

Peker'in istifasıyla birlikte Milli Mücadele döneminden kalma son muharipler de yönetimden çekilmiş oldu.⁵⁷ Bunların yerini genç ve dinamik zihniyete sahip milletvekilleri almaya başladı. Bu gelişme önemliydi. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra özellikle 12 Temmuz Beyannamesinin ardından DP her geçen gün ilerlerken, CHP gerilemekteydi. CHP'nin gelişmek için taze bir kana ihtiyacı vardı. O halde yıllardır Parti içinde var olan isimlerin yerini yenileri almalıydı. 1943 genel seçimlerinden itibaren CHP içinde sayıları her geçen gün artan genç milletvekilleri, yeni dönemdeki adıyla Otuzbeşler, CHP için gerekli olan bu taze kan olabilirdi. Şevket Süreyya Aydemir'e göre: İnönü, bu şekilde hem yeni siyasi gelişmelerin sancısız ya da en az sancıyla atlatılabileceğini hem de Parti'nin gerileyişten kurtulabileceğini umuyordu.⁵⁸

⁵³ Faik Ahmet Barutçu anılarında, Peker'in güvenoyu almış olmasına rağmen hükûmetinde bir kaç gün sonra değişiklik yapmak istemesini "Peker'in tertibi" olarak değerlendirmektedir. Faik Ahmet Barutçu, **Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s.858.

⁵⁴ "Kabinede beklenen değişiklik dün yapıldı", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1947, S.8283, s.1.

⁵⁵ "Kabine Dün İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1947, S.8287, s.1; "B. Recep Peker sağlık durumu dolayısıyla dün istifa etti", **Ulus**, 10 Eylül 1947, S.yok, s.1; Toker, **a.g.e.**, s.205.

⁵⁶ Nadir Nadi, "Kurultay sonu notları...", **Ayın Tarihi**, Aralık 1947, S.169, s.142-143; Us, **a.g.e.**, s.648.

⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.2 (1938-1950), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967, s.460.

⁵⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.461.

3.1.2 Hasan Saka Hükümetleri Döneminde Türk Siyasi Hayatındaki Değişim Süreci

Recep Peker hükümetinin istifa etmesinin ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, DP lideri Celal Bayar ve CHP'nin önde gelen isimlerinin fikrini aldıktan sonra, yeni hükümet kurmakla Hasan Saka'yı görevlendirdi. Saka, Peker hükümetinde dışişleri bakanıydı. Dolayısıyla hükümet işlerine vâkıf bir isimdi. Ayrıca ağır başlı, temkinli ve uysal bir kişiliğe sahipti. İnönü'ye de eskiden beri bağlı bir isimdi. Dönemin CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, Saka'nın başbakanlığa getirilişini değerlendirirken; *"... yeni kabine ile birlikte İnönü'de artık fikir huzuruna kavuşmuş ve işlerin ahenkle yürümesi bu suretle sağlanmış olacaktı. Nitekim öyle de oldu."*⁵⁹ demektedir. Çünkü Saka'nın başbakanlığa getirilmesinden hem muhalefet hem de Otuzbeşler memnundu.

Saka hükümetine dışardan dört yeni bakan dahil oldu. Başbakan yardımcılığına Faik Ahmet Barutçu, Dışişleri Bakanlığına Necmettin Sadak, Bayındırlık Bakanlığına Kasım Gülek ve Ticaret Bakanlığına Nedim Gündüzalp getirildi. İki bakanda yer değiştirdi. Şevket Adalan Gümrük ve Tekel Bakanlığına, Tahsin Coşkan ise Tarım Bakanlığına getirildi.⁶⁰ Diğer bakanlar ve başbakan yardımcısı yerlerini korudular.

Saka hükümetinin göreve başlamasının ardından DP ile CHP arasındaki gergin havanın biraz olsun yumuşadığını görüyoruz. Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yurt gezisine çıktı. Tarafsız olmak adına DP'den de kendisine milletvekillerinin eşlik etmesini istedi. DP yaptığı görüşmelerin ardından Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ın katılmasına karar verdi.⁶¹ Bu karar DP'nin aşırıları tarafından hoş karşılanmadı. Bunun CHP'nin bir oyunu olduğunu ileri sürdüler. Bu mesele daha sonra DP'nin 1949 yılında gerçekleştirilen İkinci Kongresi'nde gündeme geldi.⁶²

⁵⁹ Uran, **a.g.e.**, s.478.

⁶⁰ "Hasan Saka Kabinesi Dün Kuruldu", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1947, S.8288, s.1; Emin Erişirgil ise Barutçu'nun yerine Genel Sekreter Yardımcılığına getirildi. Uran, **a.g.e.**, s.478.

⁶¹ **Ayın Tarihi**, Eylül 1947, S.166, s.8.

⁶² Goloğlu, **a.g.e.**, s.228.

Hasan Saka, 13 Ekim'de TBMM'de hükûmet programını okudu. Programdaki çok partili hayata geçiş açısından en önemli bölüm şöyleydi:

“Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanının 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayı'ndan sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti ile başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz Beyannamesi'nde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde Hükümetimizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı Partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya alışmak olacaktır.”

dedi. Bütün vatandaşların Anayasa'nın ve Parti programının gerektirdiği bütün haklardan istifa etmesinin Cumhuriyet yönetiminin başlıca vazifesi olduğunu söyledi. CHP için, “Devlet İdare Teşkilatı” karşısında bütün partilerin eşit muamele görmelerini “giriştiğimiz hayatın tabii bir icabı saymaktadır” dedi. Konuşmasının bundan sonraki bölümünden ülkenin problemlerini çözmeye yönelik politikalardan bahseden Saka, dış politika birlik içinde hareket etmeye devam edileceğini ifade etti.⁶³

Hükûmet programı hakkında konuşmak üzere ilk olarak İstanbul Milletvekili Adnan Adıvar kürsüye geldi. Yeni hükûmetin üç hafta kadar kısa bir zaman kalmış olmasına rağmen Meclisin olağan toplantısından önce hükûmet programı hakkında bilgi vermek üzere olağanüstü bir toplantıya çağırılmış oldukları ve kendilerinden güvenoyu istendiği için teşekkür etti. Programda Anayasa hükümlerine uyulacağına belirtilmesinden memnuniyet duyduğunu belirterek, idari teşkilatın bütün partilere eşit muamele etmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savundu.⁶⁴

DP adına Adnan Menderes, program hakkında konuşmak üzere söz aldı. Yeni hükûmetin programının kendilerine iki gün önce verildiğini belirterek, programın CHP Meclis Grubu tarafından geceli gündüzlü üç gün boyunca müzakere edildiği düşünüldüğünde kendilerine tanınan iki günlük sürenin çok az olduğunu söyledi. Buna rağmen kendilerine programın önceden verilmiş olmasını teşekkürle karşıladıklarını belirtti. Menderes, Peker hükûmeti programı okunduğunda DP'nin programı incelemek için bir iki günlük süre istediğini ve CHP'nin böyle bir süreye gerek olmadığını ileri sürerek güven oylamasına geçtiğini hatırlattı. Menderes, bu davranışın

⁶³ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.672-675.

⁶⁴ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.676.

CHP'nin muhalefetin konuşmasını istememesinden kaynaklandığını iddia etti.⁶⁵ Menderes, konuşmasının devamında hükûmet programının halkın problemlerini çözmekten çok uzak olduğunu, ekonomik anlamda sıkıntıları ortadan kaldırmak için alınacak tedbirlere yer verilmediğini iddia etti. CHP'nin Cumhuriyet Dönemi'nde pek çok inkılap yaptığını belirten Menderes, "*Ancak bunlar, Halk Partisinin memlekette tek başına hükûm sürmek sevdasına zarar vermeyecek sahalarda yapılmıştır.*" dedi. Vatandaşların hükûmet otoritesi karşısındaki hakları Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına rağmen fiili olarak bunun gerçekleşmesi için ülkede hiçbir esaslı yeniliğin yapılmadığını savundu. CHP'nin demokratik ilkelere dayandığı ve "*geniş demokrasi kurduğu*" iddialarının ne kadar doğru olduğunu anlamak için CHP'nin program ve tüzüğüne bakmakla anlaşılabilirliğini belirtti. Menderes, Anayasa'nın vatandaşa verdiği hakları "*Devlet varlığının çerçevesi içindedir.*" diyerek iki kelime ile geri aldığını bunun da CHP'nin demokratik prensiplere dayanmadığını ispat etmeye kâfi olduğunu savundu.

"... Nizamnamesi bile değişmez genel başkanlık ve şeflik sistemine göredir. Sonra 25 seneden beri Halk Partisi iktidarının değişmemiş olması, Halk Partisinden başka bir partinin siyasi hayatımızda birkaç aydan fazla tutunamaması ve kurulan partilerin Halk Partisi eliyle bertaraf edilmesi gibi fiili vaziyetler de meydandır. Halk Partisinin emir ve tensibiyle kurulmamış olan Demokrat Partinin kuruluşundan beri maruz kaldığı hücumlar ise Halk Partisinin geniş demokrasi rejiminin kurucusu olmak vasfını edinmesine manidir."⁶⁶

dedi. Menderes, CHP'nin ülkede pek çok iş başardığını ama demokrasinin tesis edilmesini kendilerine mal etmelerinin doğru olmadığını, hükûmet programının da CHP'nin en zayıf olduğu noktaları överek başlamasının "*yersiz*" olduğunu savundu. Programda 12 Temmuz Beyannamesinin esas alınacağını belirtildiğini, ancak programın geneline bakıldığını bunun mümkün olmadığını anlaşıldığını ileri sürdü. Peker hükûmetinin varlığını bildiği halde kaldırmadığı antidemokratik kanunların değiştirilmesini, bütün ülkenin sabırsızlıkla beklediği bir dönemde, hükûmetin bundan habersiz gibi davranmasının genel teessüfle karşılandığını savundu. Ayrıca vatandaşlar üzerinde baskı kurmak ve gazete kapatmaktan başka bir işe yaramayan sıkıyönetimin kaldırılacağına dair herhangi bir ifadeye yer verilmemiş olduğunu

⁶⁵ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.676.

⁶⁶ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.677-678.

hatırlattı. Bunun “*içte vatandaşlara, dışta dostlara güven telkin etmekte*” hükûmeti kusurlu duruma getirdiğini iddia etti.⁶⁷

Hükûmet programında iç sorunların çözümü için ortaya konulan tedbirleri şiddetle eleştiren Menderes, geçmişini savunmak ve yapılan hataların üstünü örtmenin gelecek için açık ve kesin kararlar alınmasını engelleyeceğini belirtti. 25 yıllık bir iktidar devresinin ancak saltanatlarla olacağını belirten Menderes, CHP'nin çok uzun yıllar tek başına iktidarda kaldığı için adeta devletleşerek halktan koptuğunu ve CHP'nin bir çıkmaz içine girdiğini iddia etti. Bundan kurtulması için izlemesi gereken yolun 12 Temmuz Beyannamesinde açık bir şekilde ele alındığını ifade etti.⁶⁸ Menderes'in bu sözleri 12 Temmuz Beyannamesinin önemini vurgulaması bakımından dikkat değerlidir.

Menderes'ten sonra CHP Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel söz aldı. Menderes'in eleştirilerini kendince cevaplamaya çalıştı. Menderes'in CHP aleyhindeki sözlerine atıfta bulunarak, bir zamanlar Celal Bayar ve Adnan Menderes'in CHP'nin önemli üyeleri arasında yer aldıklarını hatta yönetimden sorumlu kişiler olduklarını hatırlattı.⁶⁹ Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik, daha önceki hükûmet programları gibi Saka hükûmeti programının da eski zihniyetle hazırlandığını ve dolayısıyla vaatlerin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını savundu.⁷⁰ İstanbul Milletvekili Cihat Baban ise Saka hükûmeti programını büyük ümitlerle ve sabırsızlıkla beklediklerini belirtti. Baban, “... *milli bir politika halinde ayakta tuttuğumuz dışişlerimizle, yine milli bir politika olan demokrasimizi sağ, sol diktatörlüklere sürükleyecek ifratçı hareketlerden koruyan hususlar müstesna, diğer noktalar üzerinde kâfi derecede tatmin edilmemiş bulunuyoruz.*”⁷¹ dedi. Baban devletçilik politikasını eleştirerek, ülkenin kalkınması için yabancı sermayeye yer verilmesi gerektiğini, bir ülkeye yabancı sermayenin girmesinin arkasından kapitülasyonları getirmesi demek olmadığını savundu. Baban demokrasi konusunda hükûmet programını çok yetersiz bulduğunu ifade etti. Baban sözlerinin devamında:

⁶⁷ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.678.

⁶⁸ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.679-881.

⁶⁹ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.681-686.

⁷⁰ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.681-689.

⁷¹ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.691.

“Demokrasi hazır elbise değildir. O ancak vatandaş hak ve hürriyetlerinin kayıtsız şartsız ve tam olarak bilfiil vatandaşlar tarafından kullanılmasıyla teessüs eder. ...Türk demokrasisi hükümet programında ifade edildiği gibi ne Halk Partisindedir ne de Demokrat Partisindedir. Türk demokrasisi, siyasi şuuruna ulaşmış olan büyük Türk milletinin eseridir.”⁷²

dedi. Hükümetin idare teşkilatı ile ilgili olarak bütün siyasi partilerin “... *Devlet İdare Teşkilatı karşısında farklı muamele görmemelerini giriştiğimiz tabii (tabii) hayatın bir icabı saymaktadır.*” ifadesi yerine “... *hükümet olarak haklı muamele götmeye partiler arasında eşit haklar tesis etmeye kendini mecbur sayar demesini beklerdik.*” dedi. Ayrıca kendilerinin Saka hükümetinin demokrasiyi tesis edecek fiili tedbirler olarak ve antidemokratik kanunları kaldırmak için gerekli hazırlığı yaparak Meclise gelmesini beklediklerini ifade etti. Yeni hükümetin kimin hükümeti olduğuna karar vermesi gerektiğini belirterek şöyle dedi: “*12 Temmuz 1947 Halk Partisinin mi? Yoksa 21 Temmuz 1946’dan sonra iktidara gelerek memleketin bir senesini nahak yere zıyan ettiren, demokrasiye hiç dost olmayan Halk Partisinin mi?*”⁷³ Bu sözler DP sıralarından alkışlarla, CHP sıralarından ise itirazlarla karşılık buldu. Tartışmalar sözlü sataşmalara dönüştü. Her iki taraf da 12 Temmuz Beyannamesine sığınıyordu. DP’li milletvekilleri tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak eleştiri yağmuruna tutulmuş olan eski başbakan Recep Peker söz olarak hakkındaki iddiaları cevaplandırmaya çalıştı. Peker, muhalefet tarafından antidemokratik bir kişi olarak tanımlanmasına rağmen bunun doğru olmadığını, kendisinin otoriteden yana olduğunu, otoritenin olmadığı yerde düzensizliğin olacağını savundu.⁷⁴ Görüşmenin ilerleyen saatlerinde tekrar söz alan Peker, başbakanlığı döneminde kullandığı bazı hoş olmayan kelimelere DP’lilerin davranışlarının sebep olduğunu iddia etti.⁷⁵ Görüşmelerin ardından güven oylamasına geçildi. 4’ü DP’li olmak üzere 362 milletvekili Saka hükümetine güvenoyu verdi. DP’li 8 milletvekili oylamaya katılmadı. Diğer DP’liler “hayır” oyu verdiler.⁷⁶

Tek parti iktidarı dönemindeki eleştirilmeyen hükümet programlarının ardından ilk olarak Peker hükümetinin programı eleştirilmiş ve müzakere edilmişti. Ancak muhalefetin konuşması istenmiyormuş gibi muhalefete programı incelemeleri için

⁷² TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.693.

⁷³ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.693-694.

⁷⁴ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.729-730.

⁷⁵ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.733-734.

⁷⁶ TBMMTD, D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947), s.735.

süre verilmemişti. Buna rağmen programın eleştirilmesi geçen tek parti hükümetleri göz önüne alındığında önemli bir gelişmeydi. Saka hükümeti ise programını iki gün önceden muhalefete vermişti. Her ne kadar DP'liler bu süreyi az bulsalar da, hükümet kendisini eleştirmesi için muhalefete şans vermişti. Bu gelişme Türk siyasetinde yavaş yavaş demokrasi prensiplerinin yerleşmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

3.1.2.1 Yeni Yasama Yılı'nın Açılışı ve İsmet İnönü'nün Konuşmasının Türk Demokrasisinin Gelişimi Açısından Önemi

1 Kasım 1947'de Fikret Sılay'ın başkanlığında toplanan TBMM'nin açılış programına alışılmışın dışında İngiltere Parlamento heyeti, Amerika Birleşik Devletleri Senato ve Kongresi üyelerinden oluşan bir heyet, Ürdün heyeti, Pakistan Genel Vali temsilcisi Firuz Nun Han katıldı. Bunun dışında daha önceki yıllarda olduğu gibi çeşitli ülkelerin büyük ve orta elçileri, maslahatgüzarlar ile elçilik çalışanları katıldı. Ayrıca Genelkurmay Başkanı ile üst dereceli bürokratlar da Mecliste hazır bulundular.⁷⁷

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Fikret Sılay'ın daveti üzerine her yıl olduğu gibi Meclisi açılış konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. İnönü'nün kürsüye gelişinde sırasında CHP'li milletvekilleri onu ayakta alkışladılar. DP'li milletvekilleri ise daha önce olduğu gibi ayağa kalkmadılar.⁷⁸

Konuşmasında iç ve dış politika konularına değinen İnönü, demokratik gelişmelerle ilgili olarak şöyle dedi:

"Bizim açık görüşümüze ve kesin kanaatimize göre, vatandaşlarımız siyaset faaliyeti esnasında kanun yolundan ayrılmamak kararındadırlar. Vatandaşlarımızın siyaset mücadelesi yaparken birbirine düşman haline gelmelerini memleketimiz için en büyük tehlike sayıyorum. Bu tehlikeyi önlemek için, iktidar ile muhalefet içindeki, en büyükten en küçüğe kadar, bütün iyi niyetlerin siyasi faaliyetlerimize hâkim kalmalarını temenni ederiz. ... memnuniyetle söyleyebiliriz ki (söyleyebiliriz ki); demokratik hayatımız, iki ana parti ile şimdiden kurulmuştur. Bundan sonra demokrasi, bu ana partilerin karşılıklı çalışmaları içinde gelişecektir. Şimdi idare mekanizmasının siyasi partilerle münasebetlerini sağlam ve sarsılmaz kanuni temeller üzerine yerleştirmek birinci derecede ehemmiyetlidir. İdare cihazımız vazife yaparken, siyasi partilerden birinin ve herhangi bir siyaset adamının iltizam veya sitemini düşünmeyecek (düşünmeyecek)

⁷⁷ **Aydın Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.2.

⁷⁸ **Aydın Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.2.

derecede kuvvetli olacaktır. Bunun için, idare adamlarımızın kanuni partilere karşı eşit bir surette tarafsız ve adaletli olmasında ne kadar ısrar etsek yerindedir.”⁷⁹

İnönü konuşmasıyla çok partili hayata devam mesajı vermiştir. Aynı gün Mecliste yapılan oylama ile Kazım Karabekir, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na seçildi. Oylamada Karabekir, 322 oy alırken Recep Peker sadece 4 oy alabildi. Bu sonuç, Peker hükûmetinin istifasının ardından CHP'nin radikal kanadı için ikinci bir darbe oldu.

3.1.2.2 II. Hasan Saka Hükûmeti Dönemi ve Değişim Taraftarlarının Yönetimdeki Rolünün Artması

Sekiz ay yedi gün çalıştıktan sonra Başbakan Hasan Saka, 8 Haziran 1948'de istifa etti.⁸⁰ I. Saka hükûmetinin istifası basında farklı şekillerde değerlendirildi. Cumhuriyet Gazetesi, Muhaliflerin saldırıları yüzünden yıpranmış olan Saka hükûmetinin istifasının beklenmedik bir şekilde gerçekleştiği yorumunu yaptı. Ayrıca yeni hükûmette kimlerin yer alacağı belli olmamasına rağmen Başbakan ile anlaşamayan, Partinin güvenini kaybetmiş ve icraatları beğenilmeyen bakanların tekrar görev almayacaklarının kesin olduğu değerlendirilmesinde bulundu.⁸¹ Yeni Gazetede ise Saka hükûmetinin bir süredir iç buhran yaşadığını ileri sürdü.⁸² Gazeteci Etem İzzet Benice ise hükûmetin istifasını yerinde bulduğunu ifade ederek Cumhuriyet Tarihi'nde I. Saka hükûmeti kadar aciz ve beceriksiz bir hükûmetin iş başına gelmemiş olduğunu iddia etti.⁸³

Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede hükûmetin henüz kesin olarak ilan edilmemesine rağmen Otuzbeşler olarak bilinen gruptan Tahsin Banguoğlu, Cavit Oral, Emin Erişirgil, Nihad Erim, Cemil Said Barlas'ın hükûmette yer alacaklarının beklendiği ifade edilerek bu isimlerin ilk defa bakan olacakları belirtildi. Ayrıca I. Saka hükûmetindeki Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek, Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta ve Şükrü Saraçoğlu hükûmetinin

⁷⁹ **TBMMTD**, D.VIII, c.7, B.1, (01.11.1947), s.2-5.

⁸⁰ “Kabine Dün İstifasını Verdi”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1948, S.8557, s.1; “Başbakan istifa etti”, **Ulus**, 9 Haziran 1948, S.yok, s.1.

⁸¹ Cumhuriyet, “Kabine buhranı açısından...”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S.175, s.23-24.

⁸² PiPiPi, “Kabine buhranı...”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S.175, s.24-25.

⁸³ Etem İzzet Benice, “İkinci Hasan Saka kabinesi karşısında...”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S.175, s.28-29.

Ekonomi Bakanı olan Fuad Sirmen gibi isimlerin de genç milletvekilleri olduğu ifade edildi. Bu isimlerin, demokrasiyi savunan bunun için çalışan kişiler olduğuna dikkat çekilerek yeni dönemde demokrasinin daha hızlı ilerleyeceğinin umulduğu savunuldu. I. Saka hükûmetinin en büyük eksikliğinin “kırtasiyeci memur ruhlu bazı bakanların gevşekliği ve cesaretsizliği” olduğu ileri sürüldü.⁸⁴ Ulus gazetesi ise I. Saka hükûmetinin bütün eleştirilere rağmen yeni adımlara elverişli ortam hazırlamak için büyük çaba sarf etmiş olduğunu ileri sürdü.⁸⁵

Saka hükûmetinin istifası planlı olduğu için hükûmeti kurmakla yeniden görevlendirilen Hasan Saka, yeni hükûmet listesini kısa sürede Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sundu. 11 Haziran'da hükûmet üyeleri Mecliste okundu.⁸⁶ Buna göre Başbakan, Başbakan yardımcısı, İçişleri Bakanı, Dışişleri Bakanı, Ekonomi Bakanı ve Çalışma Bakanı değişmedi. Bununla birlikte bazı bakanlar arasında görev değişimi yapılmıştı. Dolayısıyla dışardan sadece yeni birkaç tane milletvekili bakan olmuştu. Bir başka deyişle kabine değişikliğinin asıl sebebi bu birkaç kişiyi hükûmet üyesi yapabilmektir.⁸⁷ Başka bir deyişle istenmeyen kişileri hükûmet dışına atmaktır. Yeni Saka hükûmetinde ilimlilerin çoğunlukla yer alması, Peker grubunun hükûmet içinde etkisinin azalması anlamına geliyordu. Gazeteci M. Faruk Gürtunca köşesinde II. Saka hükûmetinin genç bakanlardan oluştuğunu belirterek bunun sevindirici olduğunu kaydetti. Yaşları 35-40 arasında olan beş bakanın görev aldığı hatırlatılarak, herkesin tereddüt ettiği bu genç isimler için bu sürecin bir imtihan dönemi olduğunu ileri sürdü.⁸⁸

⁸⁴ Cumhuriyet, “Yeni kabine”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1948, S.8559. s.1.

⁸⁵ Ulus, “Yeni kabine”, **Ulus**, 11 Haziran 1948, S.yok, s.1.

⁸⁶ Hükûmet üyeleri şu şekildedir: Devlet Bakanı (Başbakan Yardımcısı): Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu; Adalet Bakanı: Rize Milletvekili Fuad Sirmen; Millî Savunma Bakanı: Samsun Milletvekili Hüsnü Çakır; İçişleri Bakanı: Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Göle; Dışişleri Bakanı: Sivas Milletvekili Necmettin Sadak; Maliye Bakanı: İzmir Milletvekili Şevket Adalan; Millî Eğitim Bakanı: Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu; Bayındırlık Bakanı: Kocaeli Milletvekili Nihat Erim; Ekonomi Bakanı: Diyarbakır Milletvekili Cavit Ekin; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Maraş Milletvekili Dr. Kemali Bayizit; Gümrük ve Tekel Bakanı: Zonguldak Milletvekili Emin Erişirgil; Tarım Bakanı: Seyhan Milletvekili Cavid Oral; Ulaştırma Bakanı: Seyhan Milletvekili Kasım Gülek; Ticaret Bakanı: Gaziantep Milletvekili Cemil Said Barlas; Çalışma Bakanı: Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta. **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.70, (11.06.1948), s.153.

⁸⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s.298.

⁸⁸ M. Faruk Gürtunca, “Genç bakanlar, bir imtihandasınız”, **Ayın Tarihi**, Haziran 1948, S.175, s.25-26.

Hükûmet programı 18 Haziran 1948'de Mecliste okundu.⁸⁹ Program neredeyse bir öncekinin aynısıydı. Sadece basın konusunda birkaç değişiklik vardı. Programdaki tek farklılık Basın Kanunu ile ilgiliydi. Basın Kanunu ile basına hem çok geniş eleştiri hakkı verilmesi hem de kişilerin “şeref ve haysiyetlerinin” korunması gerektiği belirtiliyordu.⁹⁰

DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik program hakkında konuşmak için söz aldı. Çevik, “12 Temmuz Deklârasyonu ile açıldığı va'ad (vaat) olunan yeni devrin esaslarını kanunlaştırarak tek partili Hükûmet sistemi mazinin karanlıklarına gömeceğini açık bir va'ad (vaat) olarak ifade etmişti.” dedi. Ancak geçen süreye rağmen Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi dışında antidemokratik kanunların düzenlenmesi hususunda hiçbir ciddi adım atılmadığını savundu.⁹¹

Programın lehinde ve aleyhinde yapılan konuşmaların en sert belki de Afyon Milletvekili General Sadık Aldoğan'a ait olanıydı. Zihniyette hiçbir değişikliğin olmadığını daha önce olduğu gibi yine devlet başkanının isteği ile başbakanların istifa ettiklerini iddia etti. Saka hükûmetinin istifasının Anayasa'nın 7. ve 46. maddelerine aykırı olduğunu belirtti. Önceki Saka hükûmetini beceriksizlikle suçladı. Aldoğan bazı kişilerin yeni hükûmette yeniden görev almalarını eleştirdi ve “... yıllarca tecrübe edilmiş olan insanları tekrar tekrar tecrübeye kalkmak, tecrübelerden ibret almamak demektir....” dedi.⁹²

Uzun süren tartışmaların ardından Saka hükûmeti, yapılan güven oylaması sonucunda oylamaya katılan 348 milletvekilinden 308'inin desteğini alarak çalışmaya başladı.⁹³

1948 yılı sonuna gelindiğinde Hasan Saka hükûmeti yıpranmıştı. Bunda bir yandan her geçen gün kötüye giden ekonomik durum diğer yandan muhalefetin

⁸⁹ II. Saka Hükûmetinin programı için bkz. **Ayin Tarihi**, Haziran 1948, S.175, s.17-20; **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.70, (11.06.1948), s.220-225.

⁹⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.73, (18.06.1948), s.223-224.

⁹¹ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.73, (18.06.1948), s.223-225.

⁹² **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.73, (18.06.1948), s.253.

⁹³ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.73, (18.06.1948), s.277.

faaliyetleri ve parti içi mücadele etkili olmuştu.⁹⁴ Parti içinde seslerin yükselmesi üzerine hükûmette değişiklik yapma ihtiyacı duyan Başbakan Hasan Saka, 14 Ocak 1949'da devlet bakanlığına Mardin Milletvekili Rıza Erten'i getirdi. Fakat aynı gün beklenmedik bir şekilde istifa etti.⁹⁵

Hasan Saka hükûmetini, kendinden önceki Peker hükûmeti dönemiyle karşılaştığımızda, Saka hükûmetinin Türk siyasi hayatındaki değişime karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiş ve bu anlamda çok partili siyasi hayatın güçlenmesine hizmet etmiştir.

3.1.3 Şemsettin Günaltay'ın Başbakan Olması ve Behçet Kemal Çağlar'ın İstifası

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 15 Ocak 1949'da yeni hükûmeti kurma görevini Şemsettin Günaltay'a⁹⁶ verdi.⁹⁷ Günaltay'ın bu göreve getirilmesinde İnönü'nün, ülkede DP'nin güçlenişine karşı onun dindar kimliğinden istifade etmek düşüncesi etkili olmuştur. Nitekim Günaltay'ın 16 Ocak'ta Cumhurbaşkanı'na sunduğu hükûmet listesini oluşturan on beş bakandan on birinin Hasan Saka hükûmetinde de görev almış olması⁹⁸ bunun bir göstergesidir.

24 Ocak'ta Mecliste okunan hükûmet programı aynı gün güvenoyu aldı. Hükûmet programı oldukça yuvarlak ve alışılmış ifadelerden oluşmaktaydı. Programda demokrasinin gelişmesi için hükûmetin gereken bütün adımları atacağı, bu doğrultuda Basın Kanunu gibi demokrasinin gelişmesinde etkili olan bazı kanunların yeniden ele alınacağı, vatandaşların en iyi şekilde hizmet görmeleri amacıyla devlet dairelerinde her türlü tedbirin alınacağı ifade edilmekteydi. Başbakan

⁹⁴ Gelişmeler için bkz. Uran, **a.g.e.**, s. 511-525; Erim, **a.g.e.**, s.313-318.

⁹⁵ "Hasan Saka Kabinesi dün istifa etti", **Ulus**, 15 Ocak 1949, No:9888, s.1.

⁹⁶ Günaltay'ın hayatı ve fikirleri için bkz. Hüseyin Subhi Erdem, **M. Şemseddin Günaltay: Toplumsal Eleştiri ve Felsefe**, İstanbul, Bilsam Yayınları, 2013.

⁹⁷ "Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, S.8775, s.1.

⁹⁸ Başbakan yardımcısı Ahmet Barutçu'nun yerine Nihat Erim, Münir Hüsrev Göle'nin yerine Emin Erişirgil getirildi. Ekonomi Bakanı Cavit Ekin ise hükûmet dışı kalmış ve bakanlığı Ticaret Bakanlığına bağlanmıştı. Çalışma Bakanı Tahsin Bekir Balta yerine eski Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer getirilmişti. Ulaştırma bakanı Kasım Gülek yerine ise Kemal Satır getirilmişti. Bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.15, B.33, (17.01.1949), s.142; "B. Günaltay dün Kabinesini kurdu", **Ulus**, 17 Ocak 1949, No:9890, s.1; **BCA** Fon:30-10-0-0, Yer:14-81-9, Tarih:17.01.1949.

Şemsettin Günaltay konuşmasında hükûmetinin din ve vicdan hürriyetine önem verdiğini, bu çerçevede okullarda vatandaşların çocuklarına din eğitimi aldirmaları için gerekli olan her türlü tedbirin laiklikten taviz verilmeden gerçekleştirileceğini ifade etti.⁹⁹

Program hakkında konuşmak üzere Millet Partisi (MP) adına söz alan Osman Nuri Köni, hükûmette görev alan pek çok bakanın önceki hükûmette de görevli olmasından dolayı hükûmeti samimi bulmadığını ve programda pek çok eksikliklerin olduğunu ileri sürdü. Köni, laiklik ile ilgili olarak din adamlarının siyasete karışmalarının uygun olmaması gibi devlet adamlarının da dini işlere karışmalarının doğru olmadığını savundu. Köni bu sebeple Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumların resmi bir mahiyetinin olmaması gerektiğini, bu kurumların cemaatlerin idaresi altında olmasının daha doğru olacağını ileri sürdü.¹⁰⁰ DP adına konuşan Adnan Menderes, hükûmet programını güvenilir bulmadığını, CHP hükûmetlerinin girilen demokrasi yolunda halkın kararlılığını anlamadığını ve bu yolda ciddi adımlar atmadıklarını bu yüzden de halkın hükûmetlere güveninin kalmadığını iddia etti. Menderes, mevcut program ile hükûmetin ekonomik sorunlara çözüm bulmasının mümkün olmadığını savundu.¹⁰¹ Müstakil Demokratlar adına konuşan Hazım Bozca ise iki buçuk yılda dört hükûmet değiştiğini, bunların hiç birinin gerçek istifa sebebini açıklamadığını, programlar arasında da ciddi bir değişikliğin olmadığını hatta çoğu bakanın da aynı olduğunu ileri sürdü. Hükûmete halkın güvenini yitirdiğini ve programda halkın geçim zorluğu ile ilgili ne gibi tedbirler alınacağını yer almamış olmasının büyük bir eksiklik olduğunu iddia etti.¹⁰²

Daha sonra söz alan Erzincan Milletvekili Behçet Kemal Çağlar CHP'li olmasına rağmen CHP hükûmetlerini ciddi bir şekilde eleştirdi. Hepsinin iyi niyetli olduğuna inandığını ancak zihniyetteki isabetsizlik yüzünden başarılı olamadıklarını ileri sürdü. Hükûmetlerin değişmesine rağmen bakanların pek çoğunun yerini korumasını da eleştiren Çağlar, *“Aynı bakanlar nasıl oldu da iki gecede tersine döndüler? Açıklanmayan bu mucizeye inanmıyorum.”* dedi. Demokratik gelişme için ilk yapılması gerekenin *“ihtilal”* havasında bir Anayasa değişikliği olduğunu savunan

⁹⁹ TBMMTD, D.VIII, c.15, B.36, (24.01.1949), s.162-164.

¹⁰⁰ TBMMTD, D.VIII, c.15, B.36, (24.01.1949), s.164-165.

¹⁰¹ TBMMTD, D.VIII, c.15, B.36, (24.01.1949), s.165-169.

¹⁰² TBMMTD, D.VIII, c.15, B.33, (17.01.1949), s.169-171.

Çağlar, hükûmetlerin gün geçtikçe altı ilkedен uzaklaştıklarını ileri sürerek son hükûmet programında sadece laiklik ile ilgili güvence verilmiş olmasını eleştirdi. Bunun sebebinin laiklik ile ilgili endişelerin hissedilmesinden kaynaklandığını savunan Çağlar, aynı endişelerin diğer ilkeler için de olduğunu savunarak onlar içinde güvence verilmesi gerektiğini belirtti. Sözlerine son verirken şöyle dedi:

“... Kaleyi içinden fethetmek için Kurultaydan bugüne kadar bütün imkânları kullandım ve kapalı kutu faaliyetinin faydasızlığını esefle gördüm Bu kürsüden, bütün memleket aydınlarını gündelik kaygıların, mütelevvin siyasetlerin üstüne çıkmaya, Atatürk'ün yaşadığı günlerde de tatbikatı kendilerince tatmin edici görünmese bile bu memleket için kurtarıcı olduğu muhakkak olan Atatürk prensiplerini kanun dairesinde yılmadan, yorulmadan, şuurla, sabırla savunmaya çalışıyorum. Bu mücadelenin en iyi yerlerinden birinin bu kürsü olduğunu bilmez değilim. Fakat saflarından ayrılıp külfetlerinden sıyrıldığım bir kütlenin nimetlerinden faydalanmakta devam etmeye benim vicdanım ve ahlâkım müsaait değildir. Cumhuriyet Halk Partisinin namzedi olmak sayesinde kazandığım Milletvekilliğinden istifa kâğıdımı işte şimdi Reislîğe veriyorum. Bu kadro içinde gönlümün istediği kadar faydalı olamadığım Büyük Türk Milletinden ve cefakeş Erzincan halkından alenen özür dilerim.”¹⁰³

Daha sonra istifa dilekçesini Meclis Başkanına veren Çağlar¹⁰⁴, Meclisi terk etti. Çağlar'ın bu davranışı CHP'li milletvekilleri tarafından şaşkınlıkla izlendi. Çağlar'ın istifası radikal kanadın CHP içindeki değişime ve bunun bir göstergesi olarak dindar kimliğiyle tanınan Şemsettin Günaltay'ın başbakan olmasına karşı bir tepkidir.

CHP'li ve muhalefet milletvekilleri arasında karşılıklı atışmalar yaşandı. Oturum başkanının uzun süren atışmalara müdahale etmesiyle oylamaya geçildi. Dört yüz almış beş üyeli mecliste üç yüz doksan bir milletvekili oylamaya katıldı. Kırk iki red oyuna karşı üç yüz kırk iki kabul oyu ile hükûmet güvenoyu aldı.¹⁰⁵

Şemsettin Günaltay hükûmetinin programı ve bu dönemde gerçekleştirilen icraatlar aslında CHP'nin 7. Kurultayı'nda alınan kararların hayata geçirilmesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle laiklik ile ilgili gelişmeler muhafazakâr çevreler tarafından memnuniyetle karşılandı.¹⁰⁶

¹⁰³ **TBMMTD**, D.VIII, c.15, B.33, (17.01.1949), s.172-175.

¹⁰⁴ “Behçet Kemal istifası türlü akisler uyandırdı”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1949, S.8785, s.1.

¹⁰⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.15, B.33, (17.01.1949), s.203.

¹⁰⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.193.

Günaltay Hükûmeti'nin 1946-1950 yılları arasındaki diğer hükûmetler ile karşılaştırıldığında muhalefete karşı uzlaşmacı bir yönetim tarzı izlediğini söyleyebiliriz. Muhalefet ile çatışmak yerine muhalefetin görüşlerini dikkate alarak pek çok icraatta bulundu. Nitekim dönemin CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, hatıralarında Günaltay hükûmetinin iş yapmaktan ziyade muhalefeti memnun etme kaygısı içinde olduğunu hatta bu amaçla DP'nin hükûmet aleyhindeki bitmek tükenmek bilmeyen şikâyetlerine Günaltay'ın sık sık basın toplantıları düzenlemek suretiyle cevap verdiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Bütün eleştirilere rağmen yapılan kanuni düzenlemeler ile Günaltay hükûmetinin Peker ve Saka hükûmetlerine göre önemli demokratik adımlar attığını görüyoruz. Özellikle Seçim Kanunu'nda yapılan düzenlemeler oldukça dikkate değerdir.¹⁰⁸

3.2 Dış Politikadaki Gelişmelerin Türk Siyasi Hayatı Üzerindeki Etkisi

Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin hem iç hem de dış siyaseti üzerinde oldukça etkili bir unsur olmuştur. Bu sebeple söz konusu dönemde uluslararası alanda ve Türk dış politikasında meydana gelen gelişmelere değinmek, Türk iç politikasındaki değişiklikleri anlamak açısından oldukça önemlidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere, Sovyetler Birliği'nin yayılcı bir politika izlediğini ve uluslararası alandaki karmaşayı bu amaçla kendi lehine kullanmak istediğinin farkındaydı. Özellikle Türkiye, Yunanistan ve İran'ı ele geçirmek niyetinde olduğunu biliyordu. Bunun gerçekleşmesi durumunda Sovyetler Birliği tek başına bir güç haline gelirdi ki bu İngiliz menfaatleri açısından bir riskti. Ancak savaştan oldukça yıpranmış bir şekilde çıkan İngiltere'nin Sovyet yayılcılığına karşı Türkiye ve Yunanistan'ı koruması pek mümkün görünmüyordu. O, önce kendi yaralarını sarmalıydı. Bu yüzden Sovyet yayılcılığına karşı öncelikle bu ülkeleri koruma işini bir başka devlete bırakmak istiyordu. İngiltere Başbakanı Churchill'e göre: bu işi en iyi yapabilecek ülke Amerika idi.¹⁰⁹ Sovyetler Birliği'nin savaştan hemen sonra Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs istemesi Churchill'in haklılığını

¹⁰⁷ Uran, **a.g.e.**, s.542.

¹⁰⁸ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.16.

¹⁰⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s.666.

gösteriyordu. Amerika'da kendilerinin Orta Doğu politikası için Türkiye'nin kilit bir ülke olduğunun farkına varmaya başlamıştı. Bütün bunlar ve 1946 yılının özellikle ikinci yarısında meydana gelen gelişmeler Amerika'yı Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'ın korunmasında baş aktör yapacaktır.

3.2.1 Türk-Sovyet İlişkilerinin Gerginleşmesi

Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper, 7 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov ile bir görüşme yaptı. Görüşmenin amacı: iki ülke arasındaki sorunlara barışçı yollarla çözüm bulmaktı. Görüşme sırasında Molotov, 1921 tarihli Türk-Sovyet anlaşmasında iki ülke arasında belirlenmiş olan sınırın Sovyetler Birliği, Ermenistan ve Gürcistan aleyhinde olduğunu iddia ederek bu sorunun çözümünün Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri güçlendireceğini savundu.¹¹⁰ Sarper ise Sovyetler Birliği'nin bu talebinin ve Boğazlar ile ilgili taleplerinin kabul edilemez olduğunu ifade etti.¹¹¹ Sarper ve Molotov arasında 17 Haziran'da yapılan ikinci görüşmede Molotov isteklerini yeniledi. Sarper, Molotov'a bu taleplerin devam etmesi durumunda görüşmelerin başarılı olamayacağını ifade etti. Molotov *"Bu iki madde olmazsa, ittifak anlaşmasında olmaz."* dedi.¹¹² Görüşmelerden sonuç alınamadı. Türk basını Moskova görüşmelerine ilişkin ilk bilgiyi Times gazetesinin İstanbul muhabirinin telgrafından öğrendi. Telgrafta Sovyetler Birliği'nin Boğazlar Rejiminin değiştirilmesini, ayrıca Kars ve Ardahan'ın kendilerine verilmesini istediği yazılmaktaydı. Bu haber Türk basınında büyük yankıya sebep oldu. Yankılar devam ederken 14 Aralık 1945'te Komünist gazetesinde, 20 Aralık'ta Pravda ile İzvestiya gazetelerinde yayınlanan Gürcistan Bilimler Akademisi'nden iki profesöre ait *"Türkiye'den Meşru İsteklerimiz"* başlığını taşıyan bir makale yayınlandı. Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane ve Giresun, Trabzon bölgelerini içine alan bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia ederek, Gürcistan halkının bu topraklardan vazgeçmediğini ve bu toprakları geri alacağı belirtiliyordu.¹¹³ Bu gelişme Türkiye'deki Sovyet düşmanlığını daha da artırdı. Türkiye Amerika'ya daha fazla yaklaşılmaya çalıştı.

¹¹⁰ Hasanlı, **a.g.e.**, s.151.

¹¹¹ Hasanlı, **a.g.e.**, s.153.

¹¹² Hasanlı, **a.g.e.**, s.157-158.

¹¹³ Caner Sancaktar, "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", **Bilge Strateji** 3 (2015): 25-98, s.51.

Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Molotov, anılarında söz konusu isteklerden bahsederken amaçlarının Kars ve Ardahan'ı Gürcistan'a, Ağrı civarını Ermenistan'a vermek olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴

8 Ağustos 1946 tarihinde yani Recep Peker hükûmetinin daha ilk günlerinde Sovyetler Birliği maslahatgüzarı Türk Dışışleri Bakanlığına Boğazlar hakkında bir nota verdi. Nota Montreux Sözleşmesi'nin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenliğini sağlayamadığı iddiasıyla hazırlanmıştı. İddiaya göre: Sözleşme düşman devletlerin Sovyetler Birliği ve müttefik devletlere karşı askeri amaçlarla kullanılmasını engelleyememişti. Notaya göre bu görüş, Potsdam'da da ele alınmış ve müttefik devletler, yeni bir boğazlar rejimi kurmak hususunda Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında ikili görüşmeler yapılmasını uygun görmüşlerdi. Sovyetler Birliği Türkiye'ye şu prensipler çerçevesinde yeni boğazlar rejimini teklif ediyordu:

- 1) Boğazların bütün ülkelerin ticaret gemilerine açık tutulması,
- 2) Boğazların her zaman Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine açık tutulması,
- 3) Özellikle belirtilen hususların dışında Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazlardan geçişin yasaklanması,
- 4) Boğazlardan geçiş rejiminin belirlenmesi yetkisi özellikle Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olduğunun kabul edilmesi,
- 5) Boğazların Karadeniz devletlerinin düşmanca amaçlarla kullanılmasına engel olmak için Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ortak savunma düzenlenmesi.¹¹⁵

Türkiye hemen cevabi bir nota hazırladı ve nota metninin birer örneği Amerikan, İngiliz ve Fransız elçilerine gönderdi. Türkiye bu notada Sovyetler Birliği'nin notasında yer alan Türkiye'nin savaş sırasında düşman devletlerin gemilerini geçirdiği şeklindeki iddialarını ve Boğazların ortak savunulması isteğini reddetti. Bununla

¹¹⁴ Feliks Çuyev, **Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağ Kolu ile Yapılan 140 Görüşme**, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal, 2. bsm., İstanbul, Yordam Kitap, 2010, s.118.

¹¹⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:101-625-13, Tarih:1946; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968, s.295-296; Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.315; Ayrıntı için bkz. **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946 S.153, s.65.

beraber Türk hükûmeti Montreux'un günün şartlarına uymayan teknik kısımlarının değiştirilmesini kabul etti.¹¹⁶

20 Ağustos'ta Amerikan ve İngiliz hükûmetleri Sovyetler Birliği'ne vereceğimiz cevap ile ilgili olarak bizimle aynı fikirde olduklarını bildirdiler. Bunun üzerine 22 Ağustos'ta Moskova'ya cevabımızı bildirdik.¹¹⁷ Türk notası iç ve dış basında büyük beğeni topladı. Rus Pravda gazetesi Türk diplomasisinin bu ürününün İngiliz-Amerikan kökenli olduğunu ima ederek, "*aslının bir kopyasından başka bir şey değildir.*" şeklinde alaycı bir tavır ile ele aldı.¹¹⁸ Fransa, İngiltere ve Amerika basını ise Türk notasını takdir ettiler.¹¹⁹

24/25 Eylül 1946'da Sovyetler Birliği, Türkiye'ye ikinci bir nota verdi.¹²⁰ Nota yine Türkiye'nin müttefik devletler aleyhine mihver devletlere Boğazları kullandığı suçlamasıyla başlamaktaydı. Boğazlarda ticari dolaşımın güvenliğinin ancak Türkiye ve Sovyetler Birliğinin işbirliğiyle sağlanabileceği savunuluyordu. Ayrıca bu işbirliğinin kapalı bir deniz olan Karadeniz'e kıyısı olan bütün ülkeler için önemli olduğu belirtilmekteydi. Notanın son kısmında Sovyetler Birliği, Boğazlar meselesinin uluslararası toplantıdan önce Türkiye ile üç müttefik devlet arasında doğrudan doğruya görüşmeler yapılması hususunda ısrar edilmekteydi.¹²¹

2 Ekim 1946'da Amerika Dışişleri Bakanı Acheson, Boğazlar meselesinin dünya barışı için önemli olduğunu, Potsdam'da alınan kararların Sovyetler Birliği'ne Türkiye ile görüşerek Montreux Sözleşmesinde değişiklikler yapma yetkisi vermediğini, sadece iki ülkenin görüşebileceğini belirtti.¹²² Ardından Amerika'da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek Sovyetlerin boğazlara saldırısı halinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni harekete geçireceklerini bildirdi.¹²³

15 Ekim 1946'da Daily Telegraph gazetesi muhabiri C. Buckley ile görüşen Başbakan Recep Peker, Sovyet notasındaki isteklerin Türkiye tarafından kabul

¹¹⁶ Erkin, **a.g.e.**, s.299-300.

¹¹⁷ Erkin, **a.g.e.**, s.297.

¹¹⁸ Erkin, **a.g.e.**, s.302.

¹¹⁹ Erkin, **a.g.e.**, s.301.

¹²⁰ "Rusya Cevâbi Notamıza Karşılık Verdi", **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1946, S.7945, s.1-4.

¹²¹ Erkin, **a.g.e.**, s.303-304.

¹²² "Boğazlara dair Amerikan görüşü", **Akşam**, 3 Ekim 1946, S.1043, s.1.

¹²³ "Amerkan Notasının Metni Neşredildi", **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1946, S.7958, s.1.

edilmesinin mümkün olmadığını belirtti. Peker, Montreux Sözleşmesinde değişiklikler yapmak üzere uluslararası bir konferansın toplanması halinde Türkiye'nin, bu konferansta Amerika'yı da görmek istediğini söyledi. Peker, Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'nin büyük bir orduyu her an savaş hazır bir şekilde beslemek zorunda olduğunu ve bunun da büyük bir maddi külfete sebep olduğunu belirtti. Bu yüzden devletin savaş sonrasında ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için yatırımda bulunamadığını ifade etti.¹²⁴

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin notasına cevaben Sovyet delillerini çürüten ve isteklerinin geçersizliğini ispatlayan uzun bir nota metnini büyük bir titizlikle hazırladı. 18 Ekim'de nota Sovyetler Birliği'ne verildi.¹²⁵ 21 Kasım'da Amerika Akdeniz'deki varlığını Sovyetler Birliği'ne hatırlatmak istercesine filosunu İzmir'e gönderdi.¹²⁶ Filonun Türk-Sovyet notalarının gelip gittiği bir dönemde Akdeniz'e gelmesi elbette ki Amerika'nın Türkiye'ye verdiği desteğin bir göstergesiydi.

30 Kasım 1946 tarihinde Manchester Guardian (İngiltere) gazetesinde Başbakan Recep Peker ile yapılan bir röportaj yayınlandı. Peker, Montreux Sözleşmesinde değişiklik yapılmasıyla ilgili olarak, bunun ancak söz konusu sözleşmenin ana prensipleri çerçevesinde toprak bütünlüğümüz ve milli hükümlerimize riayet edilmesi şartıyla yapılabileceğini belirtti.¹²⁷

1946 sonunda Güney Azerbaycan'daki milli direniş hareketi başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyetler Birliği'nin desteği ile başlamış olan bu hareketin başarısızlığı, Sovyetler Birliği'nin bu topraklardan çekilmesi anlamına geliyordu. Soğuk Savaşın ilk yenilgisi Sovyetler Birliği'nin olmuştu. Dolayısıyla Orta Doğu üzerindeki Sovyet nüfuzu azalacaktı. Bu durum, Türkiye'yi de etkileyecekti. Nitekim Türkiye'nin, üzerinde hissettiği Sovyet baskısı bu olaydan sonra nispeten azaldı. Ardında Yunanistan'da

¹²⁴ Peker, röportajın sonunda Türkiye'nin siyasetinin dayandığı beş temel unsuru şu şekilde sıraladı.

- 1) Türk milletinin ve hükümetinin haklarını ve Türk vatanının bütünlüğünü korumak,
- 2) Türkiye'nin müttefik ve dostlarına karşılıklı güven ve sadakat duymak,
- 3) Birleşmiş Milletler Kuruluna karşı samimi bağlılık,
- 4) Bu esaslar dahilinde bütün komşular ile samimi dostluk ilişkileri kurmak
- 5) Dünyanın bütün ülkeleri ile normal ve karşılıklı ticari ilişkiler kurmak. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-855-2, Tarih:15.10.1946.

¹²⁵ "Ruslara notamız dün verildi", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1946, S.7965, s.1.

¹²⁶ "Dost Amerikan filosu bu sabah izmire varıyor", **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1946, S.7997, s.1.

¹²⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-67-3, Tarih:15.11.1946.

komünist gerillaların, Amerika ve İngiltere desteğine sahip Yunan hükûmetine karşı verdiği mücadeleyi kaybetmesi demokrasi cephesinin ayrı bir zaferiydi.¹²⁸ Bu gelişmeler Türkiye'yi memnun etti. Çünkü bu gelişmeler Türkiye'nin hem batı hem de doğu sınırlarında güvenliğin sağlanması açısından önemliydi. Bununla beraber uluslararası alanda yalnız kalmış olan Türkiye demokrasi cephesine yakınlaşmaya devam etti.

1947 yılı sonlarından itibaren Balkan ülkeleri arasında karşılıklı yardım anlaşmalarının imzalanması Türkiye'yi tedirgin etti. Çünkü Türkiye bu anlaşmaların Sovyetlerin etkisiyle yapıldığını düşünmekteydi.¹²⁹ Diğer yandan Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman azınlığa karşı büyük bir baskı politikası yürütülmeye başlandı. Bunun üzerine Türkiye; Amerika ve İngiltere'den baskıların sona erdirilmesi için yardım istedi.¹³⁰ Ancak o günün şartlarında yapılabilecek pek bir şey yoktu.

1948 yılına gelindiğinde Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar uzanan bölgede Sovyet etkisi altına girmemiş iki ülke vardı. Bunlardan biri Finlandiya, diğeri Türkiye idi. Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısı artmakta ve Türkiye'ye karşı Sovyetler Birliği "psikolojik savaş" yürütmekteydi. Türkiye'deki bütün gelişmeler Sovyetler Birliği tarafından takip edilmekteydi. Moskova Radyosu sürekli olarak Türkiye ile ilgili haber ve yorumlar yayınlamaktaydı. Bazen Türkçe yaptığı bu yayınlarda sık sık Türkiye'nin artık ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan bağımsız olmadığını, Amerika'nın denetimine girdiğini iddia ediyordu. Hatta bu iddialarını uluslararası kurumlarda bile dile getirmekteydi.¹³¹

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler her geçen gün gerginleşti. Bunda genel anlaşmazlıkların yanı sıra Türk iç siyasetindeki gelişmelerinde etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin CHP'nin 7. Kurultayı'ndan sonra Türkiye'de laiklik alanında tavizler verilmeye başlanması Sovyetler Birliği'nde memnuniyetsizlikle karşılandı. Çünkü ona göre: Türkiye komünizmin yayılmasını engellemek için bu tavizleri vermekteydi. Diğer yandan bazı Sovyet vatandaşlarının Türkiye'den siyasi sığınma talebinde bulunması da iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmekteydi. Bu

¹²⁸ Hasanlı, a.g.e., s.385-386.

¹²⁹ Hasanlı, a.g.e., s.420.

¹³⁰ Hasanlı, a.g.e., s.422.

¹³¹ Hasanlı, a.g.e., s.414.

arada Sovyetler Birliği'nin başta Azerbaycan olmak üzere ülkesindeki Türklere yönelik uyguladığı Türkçülük karşıtı baskılar da önemli bir sorun olarak gündemdeki yerini almıştı. Türkiye bu durumdan rahatsızlık duymasına rağmen mevcut şartlarda yapabileceği hiçbir şey yoktu.¹³²

3.2.2 Türk-Amerikan İlişkilerinde Yakınlaşma ve Türk İ Politikasına Etkisi

Savaş yıllarında Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımları olmuştu. Ancak ABD Başkanı Truman'ın 8 Mayıs 1945'te "Ödünç Verme ve Kiralama" programını sona erdirmeye kararı almasıyla birlikte Türkiye'ye yapılan yardımlarında sonu gelmişti. Bununla beraber Türkiye Sovyet tehdidine karşı askeri yardıma ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye savaş sonrasında ekonomik sıkıntılarını çözmek amacıyla Amerika'dan kredi talebinde bulunmuş ve uzun görüşmelerin ardından 50 milyon dolarlık kredi isteğinin ancak 21 milyon doları gerçeğe dönüşmüştü.¹³³ Ancak Sovyetler Birliği'ne karşı askeri durumunu güçlü tutmak isteyen Türkiye'nin sürekli yardıma ihtiyaı vardı. Nitekim Amerika Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosu Başkanı Loy W. Henderson, 21 Ekim 1946 tarihli bir memorandumda Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına girmemesi için bu ülkeye yönelik Amerikan yardımının devam etmesi gerektiğine işaret etmekteydi.¹³⁴ Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginlik her iki ülkeyi her geçen gün birbirine yaklaştırdı.

3.2.2.1 Truman Doktrini

21 şubat 1947'de İngiltere, Amerika'ya Sovyet tehdidi altında bulunan Türkiye'ye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardımda bulunamayacağını bildirdi.¹³⁵ Bildiride Türkiye'nin bağımsızlığının çok önemli olmasına rağmen muhtemel bir Sovyet saldırısı karşısında ekonomik ve askeri olarak karşı koyabilecek durumda olmadığını ve 31 Mart 1947'den itibaren Türkiye'ye yapılan askeri yardımın sona erdirileceğini belirtti.¹³⁶ İngiltere'nin verdiği bildiri üzerine Amerika, geleneksel dış politikasında radikal bir şekilde değişiklik yaptı. Amerikan Başkanı H. Truman,

¹³² Hasanlı, **a.g.e.**, s.437-444.

¹³³ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.248.

¹³⁴ Karakaş, **a.g.e.**, s.247.

¹³⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s.666.

¹³⁶ Karakaş, **a.g.e.**, s.253; Hasanlı, **a.g.e.**, s.390.

Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık askeri yardım önerisini Kongre'ye sundu. Truman, aldığı kararın gerekçesinde "... ABD'nin politikası silahlı azınlığa ve dış baskıya karşı mücadele eden ve kendi istikbalini belirleyen özgür halklara yardım etmektir..."¹³⁷ demekteydi. Bu konuşma tarihe Truman Doktrini olarak geçti. Kongrede bazı üyeler Türkiye'ye yardım fikrine, Türkiye'nin insan hak ve özgürlüklerine değer vermeyen askeri bir diktatorya ile yönetilen bir ülke olduğu gerekçesiyle karşı çıktılar. Ancak kongrede var olan Sovyet korkusu Türkiye'ye yardım için izin çıkmasını sağladı. Sovyetler Birliği karara tepki göstererek Türkiye'nin Amerika'nın kontrolü altına girdiğini, askeri bağımsızlığını kaybettiğini ve yabancı sermayeye kapılarını açtığını iddia etti.¹³⁸ Ardından bu kararın dünya barışını tehdit ettiği gerekçesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurdu. Tabii ki bu başvurudan beklediği sonucu alamadı.¹³⁹

Truman Doktrini, dünya siyaseti açısından büyük bir öneme sahipti. Amerika bu kararla, Sovyetler Birliği'nin taşkınlıklarını yatıştırma politikasından vazgeçerek onunla mücadeleye girdiğini ilan etmiş oluyordu. Nitekim Doktrin dünyada büyük yankı buldu. Sovyet basını geri adım atarak, kimsenin Türkiye'yi tehdit etmediği gibi haberler yayınlamaya başladı.¹⁴⁰ İngiltere Başbakanı Churchill, "Son zamanlarda atılan adımlardan hiç biri dünya barışını ve dünya serbestliğini idame imkânını bu derece arttırmamıştır."¹⁴¹ dedi.

Truman Doktrini Türkiye'de memnuniyetle karşılandı. Başbakan Recep Peker, "Başkanın görüşleri, bütün milletlere, milli hudutları içinde müstakil, rahat ve şerefli insanlar olarak yaşamak teminatını telkin edecektir." dedi.¹⁴² Türk basını da Truman Doktrini'ni büyük bir övgüyle karşılandı. Gazeteci Necmettin Sadak, Doktrin için "Dünya siyasetinde yüzyılın en ehemmiyetli dönüm noktası"¹⁴³ ifadesini kullanırken, Nihat Erim, "Amerika'nın kararlı durumu..." başlıklı makalesinde Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a destek vermeseydi yeni bir felaketin uzak olmayacağını iddia etti.¹⁴⁴

¹³⁷ Hasanlı, a.g.e., s.393.

¹³⁸ Aktaş, a.g.e., s.25-26.

¹³⁹ Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, TTK, 1991, s.308.

¹⁴⁰ Hasanlı, a.g.e., s.394.

¹⁴¹ "Rus basını Truman'a karşı hücumla geçti", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1947, S.8109, s.1.

¹⁴² "Başbakanın beyanati", **Cumhuriyet**, 14 Mart 1947, S.8108, s.1.

¹⁴³ Necmettin Sadak, "Dünya siyasetinde yüzyılın en ehemmiyetli dönüm noktası", **Akşam**, 14 Mart 1947, S.10203, s.1-2.

¹⁴⁴ "Amerika'nın kararlı durumu...", **Ulus**, 13 Mart 1947, S.yok, s.1.

Falih Rifkî Atay ise aynı konuyu ele aldığı makalesi için “*Bariş kurucu Amerika...*” başlığını kullandı.¹⁴⁵ Asım Us, 23 Mart tarihli köşe yazısında Truman Doktrini’nin tarifinin şu şekilde yapılabileceğini ileri sürdü: “*Komünizmin istilacı hareketlerine karşı batı demokrasisinin müdafaası...*”¹⁴⁶

ABD’nin Truman Doktrini ile Türkiye’ye askeri yardım yapmaya başlaması Türkiye’de demokrasiye geçişte oldukça önemli hatta zorlayıcı bir etken oldu. Bu desteği kaybetmek istemeyen Türkiye, demokratikleşme alanında ilerlemeye devam etti. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Haberler ve Kültürel İşler Dairesi Başkanı Mr. Harold Dwight Lasswell ile görüşmesi sırasında, Mr. Lasswell, Başbakan Peker’e Türkiye’de basın hürriyeti alanındaki gelişmeleri memnuniyetle izlediklerinin ifade etti. Ayrıca savaş sonrasında Amerikan üniversitelerinde doluluk olmasına rağmen Türk öğrencilere sempati ile bakıldığını ifade etti. Ayrıca Amerikalı turistlerin Türkiye’ye gelmesini arzu ettiklerini bunun iki ülke arasında iyi ilişkilerin doğmasına sebep olacağını belirtti.¹⁴⁷ Bu da göstermektedir ki iki ülke arasında gelişmeye başlayan askeri ve ekonomik ilişkiler giderek kültürel alanda da etkili olmaktadır.

22 Mayıs 1947’de Truman’ın onaylamasıyla birlikte Yunanistan’a 300, Türkiye’ye 100 milyon dolarlık yardım yapılması kabul edilmiş oldu.¹⁴⁸

3.2.2.2 Marshall Planı

Truman Doktrininin kabul edilmesiyle birlikte dünyadaki iki kutupluluk belirgin bir şekilde ortaya çıktı. Fakat Sovyetler Birliği’ne karşı sadece Türkiye ve Yunanistan’a destek vermek yeterli değildi. Batı Avrupa ülkeleri de çok büyük ekonomik sıkıntı içindeydiler. İşte bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla Amerika Dışişleri Bakanı George Marshall’ın 5 Haziran 1947’de ortaya attığı plan benimsendi. Marshall Planı adıyla bilinen bu plan doğrultusunda Amerika, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişimi için yardımda bulunacaktı. Ancak bunun için öncelikle kendi aralarında

¹⁴⁵ Falih Rifkî Atay, “ Bariş kurucu Amerika”, **Ulus**, 15 Mart 1947, S.yok, s.1.

¹⁴⁶ Asım Us, “Truman Doktrininin tarihi ve Monroe Kaidesinde yeni tekâmül...” , **Ayın Tarihi**, Mart 1947, S.160, s.158-159.

¹⁴⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-65-5, Tarih:05.09.1946.

¹⁴⁸ “Yardım tasarısı”, **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1947, S.8177, s.1.

ekonomik bir işbirliğine gitmeleri ve birbirlerinin eksiklerini tamamlamaları gerekiyordu.

Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlanmasına önceleri ABD'li uzmanlar sıcak bakmadılar. Onlara göre bu plan bir ulusal kalkınma planı değildir. Amacı savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa ülkelerinin yeniden kalkınmasını sağlamaktır.¹⁴⁹ Türkiye fiilen savaşa girmediği için zarar görmemişti, dolayısıyla bu yardım planının amacı dışındaydı.¹⁵⁰ Bu arada Türkiye dış borç arayışına çıktı. New York Times gazetesi Türkiye'nin Dünya Bankası'ndan 400 milyon dolar borç istemeye hazırlandığını belirterek Amerikalı uzmanlara göre bunun gerçekleşmesi için Türkiye'nin ekonomik olmayan endüstri yatırımlarından vaz geçmesi gerektiğini savundu.¹⁵¹

12 Temmuz 1947'de Paris'te İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'in katıldığı "*Ekonomik İşbirliği Konferansı*" toplandı. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki bir heyet temsil etti. Ülkelerin savaş sonrası kalkınma planları ve bunun için ihtiyaçları olan maddi yardımlar görüşüldü. Saka, Türkiye'nin 615 milyon dolarlık bir yardıma ihtiyacı olduğunu ifade etti. Konferans sonucunda Amerika'ya sunulmak üzere, 22 Eylül'de Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı adı verilen rapor hazırlandı. Rapor doğrultusunda Amerika 3 Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği Kanunu'nu çıkardı.¹⁵² Türkiye, bu Kanun'dan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948'de Amerika ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı

¹⁴⁹ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s.148.

¹⁵⁰ Amerika 1946 yılının ilk yarısında Türkiye'ye bir heyet gönderdi. Heyet Türkiye'nin ekonomik ve askeri durumuyla ilgili olarak araştırma yapacaktı. Yapılan incelemeler sonucunda Türkiye'nin altın ve döviz stokları on beş yıllık bir süre için yeterli görüldüğü için yardıma ihtiyacı olmadığı sonucuna varıldı. Türk hükûmeti ABD makamlarına başvurarak Türkiye'nin durumunun yeniden gözden geçirilmesini istedi. Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s.182.

¹⁵¹ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1947, Sep 04). U.S. STARTS FLOW OF AID TO TURKEY. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108095957>, 1 Şubat 2017.

¹⁵² Bu karar üzerine 16 Nisan 1948'de Paris'teki konferansa katılmış olan on altı ülke Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı (OECD) kurdu. Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 6. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s.466.

imzaladı.¹⁵³ Bu anlaşma ile Türkiye'ye, Marshall yardımı yapılmaya başlandı. Yapılan bu anlaşmaya göre: Türkiye yardımları sadece belirtilen alanlarda kullanacaktı. Yardımların amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığı kurulacak olan Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından kontrol edilecekti.¹⁵⁴ Anlaşmaya göre: Türkiye, verilecek yardımları tarım ve madencilik alanında gelişmek için kullanacaktı. Bunun için ihtiyacı olan her türlü malzeme, yardım olarak Amerika'dan gelecekti. Türkiye böylece tarım ürünleri üretmek için Avrupa için gıda ve hammadde deposu olacaktı. Değerli madenleri çıkararak Amerika ve Avrupa sanayisinin ihtiyacını karşılayacaktı.¹⁵⁵ Bu yönüyle Türkiye Marshall, Planı'ndan yararlanan değil Avrupa'nın kalkınmasına katkıda bulunan bir ülke konumundadır. Bundan sonra Türkiye'de ekonomi alanında izlenecek yol, sanayileşmek değil, zirai üretimin artırılması ve fiziki alt yapı sorunlarının çözülmesiydi. Bu politika 1950'li yıllarda da devam edecektir.¹⁵⁶

Marshall yardımlarının %60'ı tarım alanında kullanıldı. Türkiye bir tarım ülkesi olmakla beraber kuruluşundan itibaren sanayide kalkınmaya önem vermişti. Yeni dönemde bu plandan uzaklaştı ve iyi bir tarım ülkesi haline dönüşmeye başladı. Tarımda kullanılan aletler, Amerika'dan geldiği için bir süre sonra yedek parça vb. için yine Amerika'ya başvurmak zorunda kaldı. Böylece Türk ekonomisi giderek dışa bağımlı hale geldi.¹⁵⁷

Amerika'nın isteği doğrultusunda Marshall yardımlarının bir kısmı da ulaşım alanında kullanıldı. Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan beri demiryolları yapımına önem vermişti. Amerika'nın isteği doğrultusunda demiryolu yapımı bir kenara bırakılarak kara yolu yapımına ağırlık verildi. Böylece taşımacılıkta trenlerin yerini motorlu taşıtlar aldı. Türkiye bu taşıtları Marshall yardımlarıyla Amerika'dan satın aldı. Motorlu taşıt kullanımının artması petrole olan ihtiyacı da artırdı.¹⁵⁸

Amerika Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda Avrupa ülkeleri ile yakınlaşıp büyük bir ittifak cephesi kurarken Sovyetler Birliği ile savaş yıllarında var

¹⁵³ Karakaş, **a.g.e.**, s.335-336.

¹⁵⁴ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.I (1919-1980)**, 23. bsk., İstanbul, İletişim, 2019, s.541.

¹⁵⁵ Oran, **a.g.e.**, s.540.

¹⁵⁶ Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960: Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.337.

¹⁵⁷ Karakaş, s.336.

¹⁵⁸ Oran, **a.g.e.**, s.541.

olan ve savaşın sonlarında itibaren gerilmeye başlayan ilişkiler özellikle 1947'den sonra daha da gerildi. Sovyetler Birliği, Amerika'dan ekonomik yardım gören ülkelere ve bunlar arasında Türkiye olduğu için Türkiye'ye de cephe aldı.¹⁵⁹

3.2.2.3 12 Temmuz Türk-Amerikan Yardım Anlaşması

Truman Doktrininin ardından Türkiye'ye yapılacak olan askeri yardım programını belirleyebilmek amacıyla iki ülke yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir anlaşma metni hazırlandı.12 Temmuz'da Ankara'da imzalanan anlaşma¹⁶⁰, 1 Eylül 1947'de TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bu anlaşma Amerika'nın savaş sonrasındaki askeri amaçlı ilk yardım anlaşması olması bakımından önemlidir.¹⁶¹ Anlaşma Türk basınında heyecanla karşılandı. Ulus gazetesi bu anlaşma ile iki ülke arasında "yeni ve mesut bir devir" açıldığını iddia etti (Fotoğraf 3-1).

Fotoğraf 3-1: Ulus, 13 Temmuz 1947

Anlaşma haberinin New York Times gazetesinde geniş bir şekilde yer aldığını görüyoruz. Meclisteki görüşmeler sırasında anlaşmanın konuşmacılar tarafından

¹⁵⁹ Gürün, **a.g.e.**, s.308.

¹⁶⁰ Bu anlaşmanın 11 Temmuz 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Türkiye'de çok partili hayatın güvenli bir şekilde ilerlemesi açısından oldukça önemli bir dönüm noktası olan ve kamuoyunda 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinen belgenin ilanından sonra imzalanmış olması oldukça dikkate değerdir.

¹⁶¹ Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, 4. bsm., İstanbul, Kaynak yayınları, 2006, s.139.

övüldüğü belirtilerek, siyasi kulislerde Türkiye'nin Amerikan yardımı almaması durumunda yaklaşan ekonomik krizle baş etmesinin mümkün olmadığı şeklinde söylentilerin bulunduğu belirtildi. Türkiye'nin borç arayışı içinde olduğunu belirterek Türkiye'ye yapılacak yardımın askeri nitelikte olduğu ve ekonomik krize çözüm olamayacağı ileri sürüldü. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin sürekli olarak Türkiye'yi tehdit edici davranması sebebiyle Türkiye'nin savaş ihtimaline karşı bir milyon askeri hazır tuttuğu, bunun ülke ekonomisi için ciddi bir tehdit oluşturduğu ve Sovyetlerin amacının da zaten bu olduğu savunuldu. Bütün bu tartışmaların ardından Türkiye'ye yardım yapılmaya başlandı. Amerikan Dışişleri Bakan vekili Robert A. Lovett, basına verdiği demeçte yardımın Akdeniz bölgesinde Amerika'ya ait olan ve askeri nitelik taşımayan Amerikan kara ve deniz kuvvetlerine ait ihtiyaç fazlası araçların verilmesi şeklinde olduğunu söyledi. Bu araçların yol yapımı, liman geliştirme, toprak taşıma ve genel taşıma araçlarından oluştuğunu belirtti.¹⁶²

3.2.3 Türkiye'nin Avrupa Konseyine Girmesi

İngiltere ve Fransa arasında 4 Mart 1947'de Batı Avrupa'da bir savunma hattı oluşturulması hususunda yapılan işbirliği anlaşması, kısa bir süre sonra Amerika'nın desteği ile 17 Mart 1948'de İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Brüksel Anlaşması'nın imzalanmasına sebep oldu. Böylece "Batı Birliği"nin oluşturulması için ilk ciddi adım atılmış oldu. Anlaşma sosyal, ekonomik ve kültürel nitelikte görünmesine rağmen aslında imzacı devletler arasında askeri bir işbirliği sağlamayı amaçlamaktaydı.¹⁶³ Türkiye, birliğin içinde yer alabileceği düşüncesiyle bu gelişmeden memnun oldu. Amerika'nın öncülüğünde her geçen gün Batı Birliği'nin gelişmesi için planlama yapılmaktaydı. Ama Türkiye ve Yunanistan bu planlamaya dahil değildi. Türkiye, Birliğe katılmak için girişimlerde bulundu. Ancak her seferinde geri çevrildi.¹⁶⁴

Brüksel Anlaşması'nı imzalayan beş ülke ile beraber Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç'in de katılımıyla 5 Mayıs 1949'da Londra'da bir anlaşma imzalayarak Avrupa Konseyi'ni kurduklarını ilan ettiler. 8 Ağustos 1949'da Konsey,

¹⁶² (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1947, Sep 04). U.S. STARTS FLOW OF AID TO TURKEY. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108095957>, 27 Mart 2017.

¹⁶³ Karakaş, a.g.e., s.341.

¹⁶⁴ Karakaş, a.g.e., s.344.

aldığı kararlarla Türkiye, Yunanistan ve İzlanda'yı örgüte davet etti. Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne alınması Türkiye ve ABD arasındaki ekonomik bağları güçlendirdi.¹⁶⁵

Türkiye'nin bir yandan Batılı ülkeler ile yaptığı anlaşmalar, diğer yandan Amerika ve İngiltere'nin isteği doğrultusunda Orta Doğu ülkeleriyle yakınlaşması Sovyetler Birliği'ni rahatsız etti. Sovyetler Birliği'nin bu rahatsızlığı Türkiye'ye hissettirmesi Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmak için daha fazla çaba sarf etmesine sebep oldu. Bu çabalar Türkiye'de çok partili hayatın yerleşmesine ve eskiye göre daha demokratik kanunların çıkarılmasına vesile oldu.

10 Aralık 1948'de Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Beyannamesini kabul etti.¹⁶⁶ Türkiye batılı ülkeler ile bir adım daha yakınlaşmış oldu.

3.2.4 NATO'nun Kuruluşu ve Türk Dış Politikasına Etkileri

18 Mart 1949'da NATO'nun (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü) kuruluş esasları açıklandı¹⁶⁷ ve 4 Nisan 1949'da Washington'da yapılan imza töreni ile NATO kuruldu. Anlaşmada imzacı devletlerden birine yapılacak olası bir saldırının, hepsine yapılmış sayılacağı prensibi Türk basınında heyecanla karşılandı (Bkz. Fotoğraf 3-2)

Fotoğraf 3-2: Ulus, 19 Mart 1949

Sovyet tehdidine karşı kurulmuş olan bu örgüt içinde Türkiye'nin yer almaması Türk siyasi çevrelerinde büyük bir kaygıya sebep oldu. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Amerika'ya giderek NATO'ya üye olmak için girişimde bulundu. Ancak sonuç

¹⁶⁵ Shaw, **a.g.e.**, s.473.

¹⁶⁶ Uran, **a.g.e.**, s.492.

¹⁶⁷ "Kuzey Atlantik Paktının metni açıklandı", **Ulus**, 19 Mart 1949, S.yok, s.1.

alamadı. Bununla beraber yurda döndüğünde konuyla ilgili olarak TBMM’de bilgi verdi. Sadak, Pakt’ın bölgesel nitelikli olduğunu, Türkiye’nin ise bu bölgeye uzak olduğu için Pakt içinde yer almasının söz konusu olmadığını belirtti. Aynı günlerde Amerika ve İngiltere, Pakt’ın kurulmasının kesinlikle Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğini açıkladılar. Bu açıklamaya rağmen kapalı kapılar ardında Türk hükümeti, Türkiye’nin Pakt içinde yer almamış olmasından rahatsızdı.¹⁶⁸

Bu dönemde Sovyet yayılcılığına karşı Akdeniz Savunma Paktı’nı kurmaya çalışan Türkiye bu hususta başarılı olamadı. Çünkü Türkiye bir yandan batılı devletlerden beklediği desteği alamamıştı. Diğer yandan Arap ülkeleri İsrail’i tanıdığı için Türkiye’ye kızgındı. Bu durumda Türkiye’nin Sovyetler’e karşı NATO’ya girmesi şarttı. Kısa bir süre sonra bir Akdeniz ülkesi olmasına rağmen İtalya’nın Pakt’a kabul edilmesi Türkiye’de konuyla ilgili huzursuzluğu artırdı. Muhalefet, bu konuyla yakından ilgilendi. Böylece 1950 genel seçimlerine gidilirken NATO meselesi seçim kampanyalarının ana konusu oldu.¹⁶⁹ CHP, muhalefetin bu konudaki propagandasından rahatsız oldu ve 11 Mayıs 1950’de yani seçimlerden sadece birkaç gün önce NATO’ya üyelik için başvuruda bulundu. Ancak Kanada ve Batı Avrupa ülkelerinin muhalefeti sebebiyle istenen sonuç elde edilemedi.¹⁷⁰

3.3 İktidar Muhalefet İlişkileri ve 12 Temmuz Beyannamesinin İlanı

1946-1950 döneminde CHP ve DP arasında kamuoyuna yansıyan gelişmelerin dışında her zaman kapalı kapılar ardında diyalog olmuştur. Bu diyalogu CHP adına Faik Ahmet Barutçu ile Nihat Erim, DP adına ise Fuat Köprülü ve Adnan Menderes yürütmüştür.¹⁷¹ Böylece çok partili hayata geçiş süreci mümkün olan en az sancıyla atlatılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde ilişkileri yönlendiren başlıca olayları şu şekilde ele alabiliriz:

¹⁶⁸ Hasanlı, **a.g.e.**, s.433-444; Dönemin Washington Büyükelçisi olan Feridun Cemal Erkin, anılarında Türkiye’nin NATO’ya üyeliği için kendisinin yaptığı görüşmeleri ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II. Cilt, I. Kısım, TTK, Ankara, 1992, s.83-85, 93-102.

¹⁶⁹ Yusuf Sarınay, **Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO’ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988,s.84.

¹⁷⁰ Sarınay, **a.g.e.**, s.85.

¹⁷¹ Toker, **a.g.e.**, s.66.

3.3.1 Sıkıyönetim (Örfi İdare) Kararının Uzatılması

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte 1940'ta İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli'de örfi idareler kuruldu yani sıkıyönetim ilan edildi. Belli aralıklarla uzatıldı. Savaş bittikten sonra hükûmet hemen sıkıyönetimi kaldırmak istemedi. Önceleri aylık olarak uzatılan örfi idare yönetimleri daha sonra TBMM'nin 1199 ve 1209 sayılı kararları ile üçer ay ve 12 Aralık 1941'de kabul edilen 1249 sayılı karar ile de altı ayda bir uzatılmasına karar verildi. Bundan sonra her altı ayda bir TBMM gündemine gelen sıkıyönetim uzatma isteği itiraz olmadan kabul edildi. Bu durum 1946 yılına kadar devam etti.

23 Aralık 1946'da Başbakan Recep Peker tarafından sıkıyönetimin bir kez daha uzatılması için TBMM Genel Kuruluna teklif edildi. Ancak bu sefer alışılmışın aksine uzatma isteğine "hayır" sesleri yükseldi. DP, iktidarın muhalefete baskı yapmak için sıkıyönetimi uzatmak istediğini düşünüyordu.

Görüşmeler sırasında Peker, kararın gerekçesiyle ilgili olarak sıkıyönetimin uzatılması için gerekli olan şartların hala devam etmekte olduğunu iddia etti.¹⁷² DP ve CHP'den pek çok milletvekili konuyla ilgili olarak konuşmak üzere söz aldı. DP milletvekilleri Anayasa'nın 86. maddesi gereği sıkıyönetimin ülkede bir savaş ya da ihtilal olması durumunda ilan edilebileceğini savundular. CHP'nin muhalif basını pasifize etmek ve özellikle seçim zamanında muhalif gazete ve gazetecileri susturmak amacıyla sıkıyönetimin süresinin uzatılmasını istediğini iddia ettiler ve 21 Temmuz seçimleri sonrasında muhalif gazete ve gazetecilere yapılan muameleyi örnek olarak gösterdiler. CHP'li milletvekilleri ise İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine rağmen komşularımızda savaşın bitmediğini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye tehditkâr notalar gönderdiğini hatırlatarak sıkıyönetimin uzatılması gerektiğini savundular. Ayrıca hükûmetin muhalif basına sıkıyönetimi kullanarak baskı yaptığı iddialarını reddettiler.¹⁷³ Görüşmeler bir süre sonra DP ve CHP'li milletvekilleri arasında karşılıklı tartışmalara dönüştü. 4 Aralık 1946'da teklif Meclis gündemine geldi. Ardından

¹⁷² TBMMTD, D.VIII, c.3, B.12, (04.12.1946), s.13-27.

¹⁷³ TBMMTD, D.VIII, c.3, B.12, (04.12.1946), s.13-14.

yapılan oylamayla Sıkıyönetim Kanunu 23 Aralık tarihinden geçerli olmak üzere altı ay uzatıldı.¹⁷⁴

Konu 28 Mayıs 1947'de tekrar gündeme geldi. Mecliste sert tartışmalar yaşandı. 1947 yılı ortalarına gelindiğinde İstanbul dâhil olmak üzere altı ilde geçerli olan sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması için hükümet, Meclise teklifte bulundu. 23 Haziran'dan itibaren geçerli olacak olan sıkıyönetimin uzatılmasıyla ilgili teklifin görüşülmesi sırasında, daha önce olduğu gibi yine hararetli tartışmalar oldu. DP'li milletvekilleri ile bağımsızlar sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkarken, CHP'li milletvekilleri sıkıyönetimin uzatılmasını desteklediler.¹⁷⁵ Görüşmeler sırasında söz alan DP Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, sıkıyönetimin hala uzatılıyor olmasının ülke için utanç duyulacak bir olay olduğunu savundu. Anayasa'da sıkıyönetimin nasıl tarif edildiğini belirttikten sonra "... bu tarife nazaran sıkıyönetim mutlakiyet idaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır." dedi. Bunun üzerine CHP'li milletvekilleri Aldoğan'dan kürsüden inmesini istediler. Aldoğan millet adına konuştuğunu söyleyerek inmedi. Oturum başkanı İçtüzüğün kendisine verdiği yetkiye dayanarak Aldoğan'ı kürsüden indirdiğini açıkladı.¹⁷⁶ Ardından İçtüzüğün 188 ve 189. maddelerine dayanarak Aldoğan'a kınama ve geçici olarak (15 gün) kamutaydan çıkarılması cezası verdi. Yapılan oylamayla ceza kabul edildi.¹⁷⁷ Görüşmeler tekrar başladı. Ancak yaşanan Aldoğan olayı sebebiyle görüşmelerin harareti biraz daha arttı. Başbakan Recep Peker¹⁷⁸ ve daha sonra Celal Bayar -ki yedi yıldan beri ilk defa¹⁷⁹ söz alarak Meclis kürsüsünden konuştu. Bayar, sıkıyönetimin iç politikada bir baskı aracı olarak kullanıldığını bu yüzden uzatılmasını istemediklerini belirtti.¹⁸⁰ Yirmi

¹⁷⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.12, (04.12.1946), s.27.

¹⁷⁵ Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.227-239.

¹⁷⁶ Oturum başkanı "Sadık Aldoğan hükümetin kanuni bir müessesesine Büyük Meclise müstenit olan bir hükümetin icraatı ile yerini dolduran kanuni bir müesseseye hakaret ettiğinizden ve bunu Anayasaya muhalif bir şekilde ifade ettiğinizden dolayı sizi içtüzük (İç tüzük gereğince haiz olduğum salahiyyete binaen kürsüden indiriyorum." dedi. **TBMMTD**, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.240.

¹⁷⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.241; "Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, S.8184, s.1-3.

¹⁷⁸ Konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-71-3, Tarih:28.07.1947; **TBMMTD**, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.249-253.

¹⁷⁹ Mecliste Dünkü Fırtınalı Toplantı", **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1947, S.8184, s.1-3.

¹⁸⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.253-256.

konuşmacının söz aldığı müzakereler sonucunda CHP'li milletvekillerinin oylarıyla sıkıyönetim altı ay daha uzatıldı.¹⁸¹

9 Haziran 1947'de CHP Genel Sekreterliği, Peker'in Mecliste sıkıyönetimin uzatılmasının iç ve dış sebeplerine yer verdiği konuşmasından bazı bölümleri alarak hazırladığı broşürü taşra teşkilatının bütün birimlerine gönderdi. Teşkilat yöneticilerinden bu broşürlerin bütün vatandaşlar tarafından okunması ve anlaşılmasının istendi.¹⁸² Bu durum yıllarca tek parti zihniyetiyle hareket etmiş halkın ne düşündüğünü önemsememiş olan CHP'nin Mecliste aldığı bir kararla ilgili olarak seçmenlerin onayını almaya çalışması bakımından dikkate değerdir ki bu gelişme Türk siyasetindeki değişimin önemli bir göstergesidir.

23 Aralık 1947'de yürürlüğe giren ve muhalefetin her fırsatta rahatsızlığını dile getirdiği sıkıyönetimin süresi altı ay sonra dolmaktaydı. Ancak sıkıyönetimin uzatılması konusu, Meclis gündemine bir daha gelmedi. Sıkıyönetim uygulamasının, bu tarihten sonra bir daha gündeme gelmemesinin sebebini net olarak söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak bunda muhalefetin itirazlarının etkili olduğu bir gerçektir. Muhtemelen CHP, 12 Temmuz Beyannamesinin ardından yumuşamaya başlayan iktidar-muhalefet ilişkilerini yeniden germekten kaçınmıştır. Diğer yandan CHP'nin demokratik ülkelere verilmeye çalışılan, antidemokratik uygulamaların kaldırılmaya çalışıldığı, şeklindeki çabaların zarar görmesine izin vermek istememesinin de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2 Bütçe Görüşmeleri ve DP'nin Meclisi Terk Etmesi

İktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler 21 Temmuz seçimleri sırasında yaşanan olaylardan dolayı gergin başladı. Recep Peker gibi CHP'nin radikallerinin önde gelen isimlerinden birinin başbakan olması ilişkileri daha da gerginleştirmişti. Bu sırada basında arka arkaya CHP mensupları aleyhine haberler çıkmaktaydı. Genel seçimlerdeki yolsuzluklar çözülmeden il genel meclisi seçimlerinde de pek çok yolsuzluk yapıldığı iddiaları Meclise taşınmıştı. Mecliste kurulan Seçim Komisyonu'nun DP iddialarını haklı bulmadığı gibi DP'den beş milletvekilinin

¹⁸¹ TBMMTD, D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947), s.256.

¹⁸² BCA Fon:490-1-0-0, Yer:7-38-8, Tarih:09.06.1947.

mazbatalarının iptal edilmesine sebep olması gerilimi artırmıştı. DP varlığını kabul ettirmeye çalışırken CHP'de eski alışkanlıklarının etkisiyle muhalefet partisini zaman zaman unutmaktaydı. Hiç alışık olmadığı bir şekilde Mecliste sürekli eleştirilmekteydi. Bir yandan ülkenin iç ve dış sorunlarıyla uğraşmak zorunda olan hükûmet bir yandan da muhalefetin eleştirilerine cevap vermek zorundaydı. Mecliste bazı karar ve kanunların görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalar da eklenince 1946 yılı sonunda taraflar arasında ipler iyice gerilmişti. Nihayet Mecliste 1947 yılı bütçe görüşmeleri yapılırken siyasi kriz doruk noktasına ulaştı.

18 Aralık 1946'da Başbakan Recep Peker'in konuşmasıyla bütçe görüşmeleri başladı.¹⁸³ Daha sonra söz alan Maliye Bakanı Halid Nazmi Keşmir bütçe hakkında bilgi verdi. DP Milletvekili Adnan Menderes söz alarak bütçeyi sert sözlerle eleştirdi. Bütçenin gerçekçi olmadığını hükûmetin problemlerin temeline inemediği için ekonomik sıkıntıların hala devam ettiğini belirtti.¹⁸⁴

Menderes'in ardından eleştirilere cevap vermek üzere Başbakan yeniden kürsüye geldi. Peker konuşmasında:

"... Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde... şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik."

dedi. Peker'in konuşmaları sırasında DP sıralarından tepki sözleri gelirken CHP sıralarından "bravo" sesleri ve alkışlar geldi. Bunun üzerine DP Genel başkanı olarak Celal Bayar, arkadaşlarına dönerek, "Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim." dedi ve DP milletvekilleri salonu topluca terk etmek için ayağa kalktılar. Bu sırada Fuat Köprülü "Bir başbakan böyle söylemez."¹⁸⁵ dedi. Hâlâ kürsüde olan Peker, DP milletvekillerinin toplantı salonununun terk etmelerini eleştirdi. "Demokrat Partili arkadaşların dayandığı davanın temelsizliği anlatılmalıdır ve bu hakikati millet anlmalıdır." dedi. DP'lilerin yaptıklarının demokrasiyle bağdaşmadığını savundu. Konuşmasının devamında, DP'lilerin kuruldukları günden beri halkı isyana teşvik eder

¹⁸³ Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.18, s.3-4; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:1-68-6, Tarih:31.12.1946.

¹⁸⁴ Konuşma metni için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946), s.15-23.

¹⁸⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946), s. 23-24.

bir dil kullandığını iddia etti. Ayrıca DP'nin demokrasinin ilerlemesine katkıda bulunamayacağını çünkü DP'lilerin "hodgam" bir zihniyete sahip olduğunu ileri sürdü.¹⁸⁶

CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver usul hakkında konuşmak için söz aldı. Adnan Menderes sözlerinde tamamen haksız olsa bile Peker'in sözlerinin ve tavrının doğru olmadığını söyledi. Tanrıöver, Peker için "Onun başta müdahalesi ve son derece sinirli olarak müdahalesi ve sözleri arasında mariz ve psikopat kelimesini kullanması, ... , onun haiz olduğu makamın bilhassa bizzat tatbik ettiği müdafaa ettiği usulün, lüzum gösterdiği büyük esaslar haricindedir." dedi. TBMM'nin hataları ne olursa olsun DP Mecliste yerini aldıktan sonra tamamlandığını belirterek "... ondan evvel bir özeniştin ibaretti. Nakıstı, vazifesini tamam yapamamıştı." dedi. Tanrıöver'in sözleri CHP'li milletvekilleri tarafından hoş karşılanmadı.¹⁸⁷ Peker söz alarak Tanrıöver'in eleştirilerine cevap verdi; "mariz" kelimesinin Türkçede kötü bir anlama gelmediğini savunan Peker, "Psikopat, mariz, kötümser, karamsar... bunların ifade ettiği manaları bir yığın halinde, diğer taraftan burada okunan muhaliflerin tenkit yazısında kullanılan ifadeleri birbirlerine ekleyerek benim tarifimle karşılaştırırsanız, hakikati aksettirmiş olduğum meydana çıkar." dedi.¹⁸⁸ Görüldüğü gibi Peker, bir başbakana, yılların tecrübesine sahip bir politikacıya yakışmayacak derecede büyük bir gaf yapmıştı. Özür dilemesi gerekirken kendini haklı göstermek için sarf ettiği sözlerle yeni bir gaf daha yapmıştı. Bu yaşananlarda elbette ki çok partili hayata yeni geçilmiş ve muhalefet partisinin varlığına henüz alışılmamış olması etkili bir unsurdur. Ancak düşüncesizce sarf edilen bir iki kelime partiler arasında büyük bir siyasi krize sebep olmuştu.

Meclisi terk eden DP'lileri genel kurula çağırmak üzere giden Şükrü Saraçoğlu, DP milletvekillerine yaptıklarının doğru olmadığını ve salona dönmeleri gerektiğini ifade etti. Ancak DP milletvekilleri salona dönmediler. DP, 19 Aralık'ta da görüşmelere katılmadı. Şükrü Saraçoğlu ve Adnan Adıvar, iki parti arasında arabuluculuk yapmaya başladılar.¹⁸⁹ Aynı gün DP sekiz saat süren bir toplantı yaparak Meclise dönüp

¹⁸⁶ TBMMTD, D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946), s.24-27.

¹⁸⁷ TBMMTD, D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946), s.28.

¹⁸⁸ TBMMTD, D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946), s.28-29.

¹⁸⁹ Erim, a.g.e., s.77.

dönme meselesini görüştü.¹⁹⁰ Bu arada DP teşkilatı alınan karardan dolayı memnun idi.¹⁹¹ Ülkenin her yerinden gelen destek telgrafları DP'nin Meclise dönme kararı almasını zorlaştırmaktaydı. Sonunda DP, teşkilatın isteği doğrultusunda hareket edilmesine karar verdi.¹⁹² 22 Aralık'ta İnönü DP Genel Başkanı Celal Bayar ile DP'nin Meclis Grubu Başkanı Fuat Köprülü'yü köşke çağırarak olaylar hakkında kendilerinden bilgi aldı. İnönü aynı günün akşamı Nihat Erim, Şükrü Saraçoğlu, Mümtaz Ökmen, Şemsettin Günaltay, Faik Ahmet Barutçu'yu köşke davet etti. Kendileriyle görüşükten sonra köşke Fuat Köprülü geldi. İnönü taraflar ile görüştü. Aynı gece Peker ile de görüşen İnönü, tarafları uzlaştırmak amacıyla bir metin hazırladı.¹⁹³

25 Aralık'ta İnönü Bayar ile tekrar görüştü. Bayar, Meclisteki çirkin olayın tekrar etmeyeceğine dair teminat istedi.¹⁹⁴ İnönü Bayar'ın istediği teminatı verdi.¹⁹⁵ Ayrıca uzlaşma metni üzerinde son düzeltmeler yapıldı. 26 Aralık'ta İnönü söz konusu uzlaşma metnini Anadolu Ajansı vasıtasıyla radyoda yayınladı. Metin şu şekildedir:

“Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar ve Meclis Grubu Başkanvekili Fuat Köprülü'yü davet ederek Büyük Millet Meclisi'ndeki hadise hakkında kendilerinden malumat istemiştir. Parti başkanları, gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir. Cumhurbaşkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım Milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücudüne, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikâyet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını Başkanlardan rica etmiştir.”¹⁹⁶

27 Aralık'ta DP'nin Meclis Grubu toplantısında ittifakla alınan karar doğrultusunda DP Meclise döndü.¹⁹⁷ Böylece dokuz gün süren siyasi bunalım çözülmüş oldu. Bu sorunun çözümünde İsmet İnönü'nün Peker ve CHP'ye rağmen tarafsız tavır izlemesi oldukça etkili olmuştur. İnönü'nün cumhurbaşkanı olmanın yanı

¹⁹⁰ “Demokrat Parti bugün bir beyanname neşrecek”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, S.8023, s.1.

¹⁹¹ “Demokratların içtimaları dün de devam etti”, **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, S.8025, s.1.

¹⁹² “Demokratlar dün de karar veremdiler”, **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1946, S.8026, s.1-3.

¹⁹³ Erim, **a.g.e.**, s.78-79.

¹⁹⁴ “İnönü ile Celâl Bayar Tekrar Görüşüldü”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, S.8030, s.1.

¹⁹⁵ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.99

¹⁹⁶ “Kararda İsmet İnönü'nün tavassutu âmil oldu”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, S.3031, s.1.

¹⁹⁷ “Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor”, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, S.3031, s.1.

sıra CHP Genel Başkanı olduğu gerçeğini bir tarafa bırakarak, görüşmeleri idare etmesi ve tarafları uzlaştırması Türk siyasetindeki değişimi ortaya koymaktadır.

İktidar ve muhalefet taraftarı olan gazetelerde olay farklı yorumlandı. Ulus'ta CHP Milletvekili Nihat Erim, ne olursa olsun DP'nin Meclisi terk etmemesi gerektiğini, bu davranışın vazifeden kaçmaktan başka bir şey olmadığını iddia etti. Erim, çok partili hayata yeni geçilmiş olduğunu unutmuşçasına Meclisin daha önce böyle bir davranışla karşılaşmadığını iddia etti. Demokrasi tarihimizde bu olayın örneğini bulmak için Meşrutiyet Dönemi meclislerinde Ermeni ve Rum milletvekillerinin malum amaçları için giriştikleri harekete kadar gitmek gerektiğini savunarak ağır bir suçlamada bulundu.¹⁹⁸ Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi ise dört yüz altmış üyeli Mecliste altmış milletvekilinden oluşan muhalefet grubunu hırpalamanın doğru olmadığını ama bununla beraber Meclisi terk etmeninde yanlış olduğunu savundu. Nadi, Peker'in sözleri karşısında DP'nin Meclisi terk etmek yerine kürsüye çıkıp "*Nevropat sensin*" demesinin daha doğru olacağını ileri sürdü.¹⁹⁹ DP Milletvekili Fuat Köprülü'de Kudret gazetesindeki köşesinde; Peker'in DP'nin eleştirilerine cevap veremeyeceğini anladığı için siyasi bir buhran çıkararak işin içinden sıyrılmaya çalıştığını ileri sürdü. Köprülü, CHP'nin, DP'yi Müstakil Grup gibi değerlendirdiğini ancak DP'nin eleştirilerde bulunarak Müstakil Gruptan farklı olduğunu ispatladığını ifade etti. Bu gelişmeler üzerine CHP'nin paniğe kapıldığını ileri sürdü. Yaşanan bu olay için "*...galeyana kapılan tek parti zihniyetinin yarattığı mutaassıp bir parti mücadelesidir.*" şeklinde bir değerlendirmede bulundu. Ayrıca DP'nin Anayasa'nın verdiği haklara dayanarak ve tehditlere aldırılmayarak yoluna devam edeceğini belirtti.²⁰⁰ Gazeteci Necmettin Sadak ise iktidar partisinin eleştirilere açık olması gerektiğini, muhalefet partisinin ise bulunduğu yerde seçmenini temsil ettiği bilinciyle hareket etmesi gerektiğini belirterek, Meclisin CHP'nin evi olmadığını dolayısıyla "*Ev sahibinden istiskal gördüm.*" diyerek muhalefetin dışarı çıkmasının doğru olmadığını savundu. Bu davranışın seçmenin kendilerine yüklediği vazifeyi hiçe saymak anlamına geleceğini iddia etti. Sadak'ta Nadir Nadi gibi muhalefetin Meclisi terk etmek

¹⁹⁸ Nihat Erim, "Meclisi terk etmek vazifeden kaçmaktır...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.239-241.

¹⁹⁹ Nadir Nadi, "Demokrasiye Veda mı?", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.241-242.

²⁰⁰ Fuat Köprülü, "Kuru Tehditlerden Vazgeçiniz!", **Demokrasi Yolunda: Fuat Köprülü**, Top. T. Halası-Kun, 1964, The Hague, London-Paris, s.137-139.

yerine DP'nin kürsüye çıkıp cevap vermesi yani mücadele etmesi gerektiğini savundu.²⁰¹

DP'nin Meclisi terk etmesinin doğru olmadığı şeklindeki eleştirel mahiyetteki yazılar üzerine DP Milletvekili Fuat Köprülü gazetede köşesinde DP'nin üzerine düşen vazifeyi her zaman yaptığını savundu.²⁰² Fuat Köprülü 26 Aralık'ta Kudret'te yazdığı bir köşe yazısında İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde artık halkın güvenini kaybetmiş, yıpranmış olan CHP'ye hatalarını anlatmak için kendisi gibi CHP üyesi olan arkadaşlarıyla birlikte bir önerge hazırladıklarını, ancak CHP'nin oy birliği ile önergeyi reddettiğini belirtti. Sonrasında DP'nin kurulduğunu ve CHP'nin hep önlerine engeller çıkardığını ileri sürdü. Köprülü CHP'nin demokrasi için üzerine düşeni yapmadığını hatta ülkenin bugün içinde bulunduğu siyasi bunalımın da CHP'nin izlediği yanlış politikadan kaynaklandığını iddia etti.²⁰³

İki parti arasındaki sorunun çözülüp DP'nin Meclise dönmesinin ardından Nadir Nadi, DP'nin Meclise dönmesiyle henüz çok genç olan demokrasinin gelişme imkânına kavuştuğunu savundu.²⁰⁴

3.3.3 12 Temmuz Beyannamesinin İlanı ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi

12 Temmuz Beyannamesi Türkiye'de çok partili hayata geçiş ve demokratikleşme açısından önemli bir adımdır. Beyannamenin ilan edilmesinde DP'nin kuruluşundan itibaren iktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerginliği çözmeye çabaları etkili olmuştur.

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra gittikçe gerilen iktidar-muhalefet ilişkileri "psikopat" olayı ile doruğa tırmanmış ve İnönü'nün arabuluculuğuyla çözümlenmişti. Hürriyet Misakı ipleri biraz germiş olmakla beraber Amerika'nın

²⁰¹ Necmettin Sadak, "Bir Demokrat Parti düşüncesile dahi...", **Ayın Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.244-245.

²⁰² Fuat Köprülü, "Demokrat Parti Muhalefet Vazifesin Yapmadı mı?", **Demokrasi Yolunda**, s.142-144.

²⁰³ Fuat Köprülü, "İktidar Partisi Demokrasi Uğrunda Vazifesini Yaptı mı?", **Demokrasi Yolunda**, s.144-146.

²⁰⁴ Nadir Nadi, "Kriz Bitti", **Cumhuriyet**, 28 Aralık 1946, S.8032, s.1.

demokratik gelişmeleri memnuniyetle karşılaması CHP'nin tansiyonunu düşürmüştü. Ancak o dönemde iktidar ve muhalefet taraftarı gazetelerde yer alan haber ve yorumlar zihinlerde tazeliğini korumaktaydı. Buna rağmen kısa bir süre sakin seyretmiş olan ilişkiler, Şubat ayında yapılan muhtar seçimleriyle birlikte yeniden gerginleşmeye başladı. Seçimler sırasında pek çok yolsuzluk yapılmıştı. DP pek çok yerde sonuçlara itiraz etmiş ama sonuç alamamıştı. Celal Bayar, gazetelere verdiği demeçte ülkede seçim güvenliğinin sağlanmadığının ve vatandaşlara siyasi haklarını kullanma hakkı verilmediğini ileri sürdü. CHP iddiaları kabul etmedi. 7 Mart tarihli gazetelerde Bayar, muhtar seçimlerindeki yolsuzluklarla ilgili ellerinde belgeler olduğunu söyledi. İşte böyle bir ortamda Başbakan Recep Peker'in İzmir gezisi sırasında muhalefet aleyhinde tehdide varan sözler sarf etmesi, DP'nin tepkisine sebep oldu. Peker'in ardından İzmir'i ziyaret eden Bayar'ı karşılayan DP'liler polis engeliyle karşılaştılar. Yaşanan olaylar ilişkilerin daha da gerilmesine sebep oldu. 6 Nisan 1947'de ara seçimler yapıldı. DP ara seçimlere katılmadı. CHP, DP'yi muhalefet vazifesini yapmamakla, muhalefet ise iktidarı seçim emniyetini sağlamamakla suçladı. DP seçimlerin millet iradesini gerçekleştirmek için değil, CHP'yi kazandırmak için yapıldığını iddia etti.

21 Nisan'da DP Kütahya Milletvekili Adnan Menderes İzmir'de halka hitap etti. Menderes halk ile her buluştuklarında vali, polis müdürü, bucağın müdürü, jandarma vs. kendilerine bir şekilde engel olmaya çalıştığını iddia etti. Bazen birkaç CHP'li tarafından yuhalandıklarını, bazen elektriklerin kesildiğini, bazen silahların ateşlendiğini ama DP'nin her şeye rağmen vatandaş ile kucaklaştığını ifade etti. CHP'nin bütün çabalarına rağmen DP'nin her geçen gün çiğ gibi büyüdüğünü savundu.²⁰⁵

Mayıs ayı sonunda belediye alanlarında muhtar seçimleri yapıldı. Pek çok yerde idari mekanizma halkı sandık başına gitmek için zorlamasına rağmen seçimlere katılım oranı çok düşük oldu.²⁰⁶ Bu durum DP'yi memnun ederken, CHP'yi telaşlandırdı.

²⁰⁵ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-5, Tarih:21.04.1947.

²⁰⁶ "Muhtar seçimleri dün yapıldı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1947, S.8187, s.1-3.

İki parti arasında giderek gerginliğin tırmanması üzerine, sorunları çözmek amacıyla DP Genel Başkanı Celal Bayar ve Başbakan Recep Peker arasında bir görüşme gerçekleşti. Ancak bir sonuç alınamadı. Bayar, daha sonra katıldığı Sivas İl Kongresi'nde bu görüşmeye yer vererek idari mekanizmanın DP'ye karşı tarafsız olmadığından şikâyetçi olduğunu ama Peker'in bu iddiaları kabul etmediğini ileri sürdü. Bayar, DP'lilere yapılan baskının cumhurbaşkanının müdahalesiyle çözülebileceğini savundu. Daha sonra İnönü ile görüşerek sıkıntılarını dile getirdiğini söyleyen Bayar, İnönü'nün hükümet ile görüşeceğini söylediğini ifade etti. Bayar'ın bu konuşması Peker tarafından şiddetle karşılık buldu. Peker, Bayar ile görüşmesinde idari mekanizmanın kendilerine farklı davranmadığını söylediğini ancak Bayar'ın fikrinde ısrar ettiğini belirterek Bayar için , “... *Belli söz sahiplerinin devamlı demeçleriyle yurt içinde huzursuzluk yaratan ve yurttaş kitleleri arasında devamlı nefret duyguları yaşatan bir Partinin Başkanı...*”²⁰⁷ ifadesini kullandı. Bayar ve Peker arasında karşılıklı atışmalar sonraki günlerde de devam etti. İpler iyice gerildi.

Bayar'ın Sivas nutku CHP'liler arasında tepkiyle karşılandı. CHP İzmir Milletvekili ve Bölge Müfettişi Dr. Kâmrân Örs, İzmir ve çevresiyle ilgili hazırladığı bir raporda Bayar'ın Sivas'taki konuşmasında iki parti arasındaki anlaşmazlıkların İnönü'nün arabuluculuğu ile çözülebileceği şeklindeki sözlerinin tepkiyle karşılandığını ileri sürdü. Ardından toplumda çıkan cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılacağı şeklindeki söylentilerin CHP'lileri daha da rahatsız ettiğini iddia etti. CHP'lilerin kendisine “*İnönü hakikaten bizi bırakıyor mu? Başımıza kim geçecek?*” , “*Demokratlar, İnönü postu kurtarmak için sizi yarı yolda bırakıyor, diyorlar bu doğru mu?*” gibi sorular sorduklarını ifade etti. Örs'ün “*Öksüz çocuklar gibi üzülmenize, kötümserliğe kapılmanıza lüzum yoktur...*” şeklindeki ifadesi CHP içindeki İnönü'nün ayrılma ihtimaline karşı oluşmuş olan psikolojik havayı yansıtmaya bakımından dikkat çekicidir. Ona göre İnönü'nün parti başkanlığından çekilmesi durumunda teşkilatta büyük bir kriz yaşanacak, hatta ilk zamanlarda partiden kopuşlar olacak ve bir bocalama dönemine girilecektir.²⁰⁸

Cumhurbaşkanı İnönü iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatmak için “*psikopat*” olayında olduğu gibi devreye girdi ve taraflar ile görüştü. Görüşmelerin yapılmasında

²⁰⁷ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:30.07.1947.

²⁰⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:1947.

İngiltere'ye Türk parlamentosundan giden heyette yer alan Nihat Erim ve Fuat Köprülü arasında başlayan yakınlık ve konunun ele alınması etkili oldu. Bununla beraber iş adamı Vehbi Koç ile Üzeyir Avunduk'un girişimlerinin yanı sıra eski Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Menteşe'nin basında yer alan ve İnönü'ye sorunun çözümü için yaptığı daveti de etkili oldu.²⁰⁹

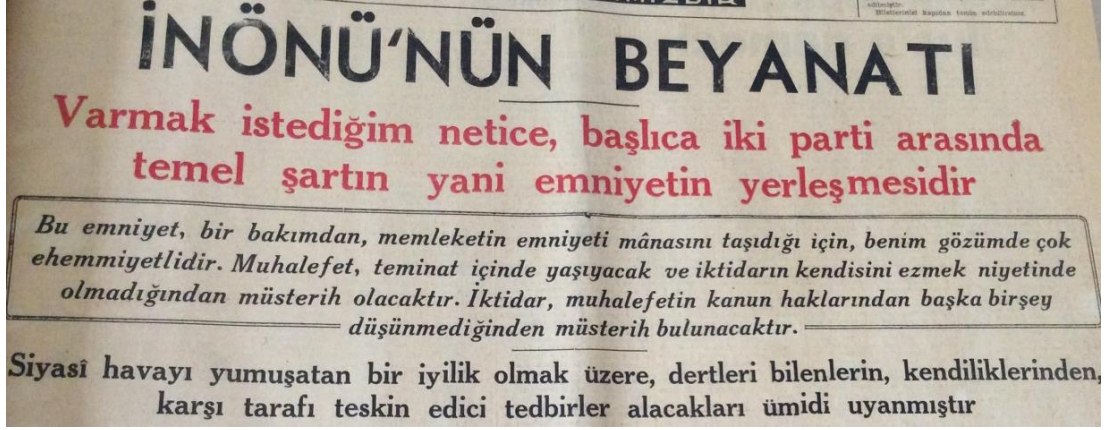
İnönü'nün DP ve CHP temsilcileriyle yaptığı görüşmelerde iktidar, muhalefeti halkı ayaklanmaya teşvik etmekle suçladı. Muhalefet ise iktidarı, seçimlerde kanun dışı yollara başvurmak ve idari mekanizmayı kendi aleyhlerine kullanmakla suçladı. İnönü, adeta bir düğüm haline gelmiş olan sorunu çözebilmek için iki taraf ile yoğun bir görüşme trafiği yaşadı.²¹⁰ Sonunda hem Bayar'ın hem Peker'in onayını alarak bir beyanname hazırladı. 11 Temmuzda beyannameyi ilan etti. Ancak kamuoyu, gazetelerde 12 Temmuz'da yayınlandığı için beyannameyi 12 Temmuz Beyannamesi olarak adlandırdı.

3.3.3.1 12 Temmuz Beyannamesinin İçeriği ve Önemi

12 Temmuz Beyannamesinde İsmet İnönü iki parti arasındaki ilişkilerin düzelmesi için temel şartın karşılıklı güvenin yerleşmesi olduğunu belirtmektedir. Muhalefet kendini güven içinde hissedecek ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığını rahatlığını yaşayacak, iktidar ise muhalefetin kanuni haklarından başka bir şey düşünmediğinin bilinciyle rahat olacaktır. Beyannamenin bazı bölümlerinde Peker hükûmeti eleştirilmektedir. CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi 12 Temmuz Beyannamesi ile ülkede siyasi gerginliğin azalması için ümit belirlediği yorumunda bulundu (Fotoğraf 3-3).

²⁰⁹ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s.94.

²¹⁰ Görüşmeler için bkz. İnönü, **a.g.e.**, s.454-467.

Fotoğraf 3-3: Ulus 12 Temmuz 1947

12 Temmuz Beyannamesi Türkiye’de çok partili hayatın temellerini atan en önemli belgedir.²¹¹ Bu belgeyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü muhalefetin varlığını desteklediğini açıkça ortaya koymuş oldu. Bu beyanname bir anlamda tek partili hayatın Türkiye’de artık tamamen sona erdiğinin ilanıdır. Dolayısıyla beyannamenin ilanı, İnönü’nün Türk Demokrasisine yaptığı en önemli hizmetlerden biridir.

Beyannamenin ilan edilmesi her iki partinin aşırıları tarafından hoş karşılanmadı. Çünkü her iki partinin aşırıları da sert mücadeleden yanaydılar.²¹² CHP’de radikaller, karşı oldukları 12 Temmuz Beyannamesinin ruhuna aykırı olarak birtakım düzenlemeler yaptılar ve 22 Temmuz’da İnönü’ye sundular. Fakat sonuç alamadılar. Beyannamenin ilanını Peker’in İnönü ile arasını açtı. Bu durum hem Peker hükümetinin kısa bir süre sonra istifasına hem de CHP içindeki gruplaşmanın daha da artmasına sebep oldu.

DP Genel İdare Kurulu aldığı kararla Beyannameyi onayladı. Ancak DP’nin aşırıları olarak bilinen Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı gibi isimler “*Milli Şef*” olan birinin demokrasiyi gerçekleştiremeyeceğini iddia ederek beyannamenin gerçekçi olmadığını iddia ettiler. Hatta İnönü’nün Beyannameyi hazırlarken DP’ye danışmasının arkasında muhakkak bir art niyetin olduğunu ileri sürdüler.²¹³ Celal

²¹¹ Karpaz, a.g.e., s.168.

²¹² Toker, a.g.e., s.267; Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s.90.

²¹³ Bayar, a.g.e., s.85-86.

Bayar DP içindeki beyannameden memnun olmayanların tepkisini dindirmek ve görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmak için İstişare Kongresi (Küçük Kongre) topladı.²¹⁴

12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili olarak CHP İzmir Bölge Müfettişi ve İzmir Milletvekili Dr. Kâmrân Örs seçim bölgesinde yaptığı gözlemler sonucunda CHP Genel Sekreterliğini bilgilendirmek üzere bir rapor hazırladı. Raporda seçim bölgesindeki DP'lilerin beyannamenin ilanından çok memnun olduklarını belirtmektedir. Beyannamenin tarafsızlar üzerinde de iyi bir etki bıraktığını dolayısıyla CHP'li olmayanlar üzerinde beyannamenin olumlu yatıştırıcı ve hayırlı bir etki bıraktığını ileri sürdü. CHP'lilerin ise ilk günlerde var olan endişelerinin yerini İnönü'nün partilerüstü bir rol üstlenmiş olmasından dolayı memnuniyet duyduklarını ifade etti. Örs, bundan sonraki süreçte İnönü Partinin genel başkanlığından ayrılacaksa bunun sebeplerinin partililere anlatılması gerektiğini savundu. Örs,

“Demokrat Parti İnönü’yü ‘harp dışı’ telakki ederek yani ona dokunulmayacağı neticesine varınca bütün kin ve husumetlerini bir taraftan C.H.P.’ye diğer taraftan Recep Peker Hükûmeti’ne yöneltmişlerdir. Nitekim yüksek kademelerden ocak toplantılarına gelenlerin gizli gizli söyledikleri Demokrat Partinin (Parti’nin) neşriyatından daha serttir. ...”

şeklinde bir yorum yaptı. Ayrıca DP'nin amacının sadece Peker hükûmetini zayıflatmak olmadığını Seçim Kanunu ile Polis Vazife ve Selahiyat Kanunu'nda değişiklikler yapılmadığı sürece bütün CHP hükûmetlerinin aynı duruma maruz kalacaklarını ileri sürdü. Bu isteklerini gerçekleştirdikleri takdirde Meclisin yenilenmesini isteyeceklerini dolayısıyla CHP ile DP arasındaki gerginliğin devam edeceğini iddia etti.²¹⁵

3.3.3.2 12 Temmuz Beyannamesinin İlanına Basında Tepkiler

CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki yazısında son günlerde demokrasiyi tehdit eden “kör döğüşü” nün İnönü'nün girişimiyle sona erdiğini savunurken,²¹⁶ Son Saat gazetesinde Bahadır Dülger bir buçuk yıldır ölüm-kalım

²¹⁴ Toker, **a.g.e.**, s.271; Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.46.

²¹⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:165-658-1, Tarih:1947.

²¹⁶ Nihat Erim, “Cumhurbaşkanı İnönü'nün beyannamesi...”, **Ulus**, 12 Temmuz 1947, S.yok, s.1-3.

savaşı veren demokrasinin önünün açıldığını ve partiler arası mücadelenin normal seyrine girdiğini ileri sürdü.²¹⁷ DP Milletvekili ve görüşmelerin başlamasından etkili olan isimlerden Fuat Köprülü ise İnönü'nün tarafsız, hoş görülü bir devlet başkanı olarak hareket ettiğini belirterek, “*Demokratik inkişafımız tarihinde yeni ve mesut bir devrin açıldığını müjdeleyen bu çok mühim siyasi vesika...*” olarak değerlendirdi. Köprülü DP adına şu iki hususun beyannameden çıkarılabileceğini savundu:

- DP kanun ve meşruiyet çerçevesinde çalışıyor.
- DP'nin şikâyetçi olduğu idari baskı bu güne kadar olmuşsa da bundan sonra olmayacak.

Köprülü yazısında beyannameden şu hususların anlaşılması gerektiğini ileri sürdü:

- İktidar ve muhalefet eşit şartlarda çalışmalıdır.
- İdare mekanizması her iki partiye eşit davranmalıdır.
- Devlet başkanı her iki partiye karşı eşit davranmalıdır.²¹⁸

Görüldüğü gibi gerek iktidar gerek muhalefet taraftarı gazeteciler 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilanından memnundular. Beyannameyi sadece siyasi havayı yumuşatan bir belge olarak değil aynı zamanda Türk demokrasisinin yol haritası olarak değerlendirmektedirler.

²¹⁷ Bahadır Dülger, “Demokrasimiz yeni bir devreye girerken...”, **Ayın Tarihi**, Temmuz 1947, S.164, s.33-34.

²¹⁸ Fuat Köprülü, “Son tebliğin büyük manası...”, **Ayın Tarihi**, Temmuz 1947, S.164, s.35-36.

3.3.3.3 12 Temmuz Beyannamesinin Türk Siyaseti Açısından Önemi ve Sonuçları

12 Temmuz Beyannamesi Türk demokrasisi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu beyanname ile İnönü çok partili hayatın devam edeceğini ve demokratikleşme sürecine ara verilmeyeceğini açık bir şekilde ilan etmiş oldu.

Beyanname oldukça nazik bir üslupla hazırlanmıştı. İnönü, sorunun çözümü için liderler ile yaptığı görüşmelerde neler konuşulduğunu kısaca özetlemiş ve yıllardır birlikte çalıştığı Peker ve grubunu rahatsız etmeyi göze alarak DP'nin ruhunu okşayıcı mahiyette ifadeler kullanmıştı. Nitekim DP, bundan sonra adeta Beyannameyi bir cankurtaran simidi gibi görecekti ve başı her sıkıştığında Beyannameye sarılacaktı.

Bütün iyi niyetine ve çabasına rağmen çeşitli sebepler yüzünden Atatürk'ün gerçekleştiremediği çok partili hayata geçiş ve iktidarın halkoyu ile değişmesi arzusunu, İnönü'nün zamanında müdahalesi ve iktidar-muhalefet ilişkileri üzerindeki dengeleyici tavrı ile gerçeğe dönüştü.²¹⁹ CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran hatıralarında beyannameyi,

“... Bunun taşıdığı değer sadece demokrasinin bizde teessüs ederken iç huzurumuzu zedeleyecek ve hatta çok daha korkunç akıbetlere yol açacak kadar geçirdiği şiddetli sarsıntıları çok belîğ bir şekilde tasvir etmekte oluşunda ve İnönü'nün iç huzurumuzu bu sarsıntılardan korumak ve demokrasinin teessüs sancılarını hafifletmek için hükümetle muhalefet partisi arasındaki görüş ve anlayış ihtilaflarına müdahaleyi göze almış olmasındandır.”

şeklinde değerlendirmektedir.²²⁰ DP Milletvekili Adnan Menderes ise 12 Temmuz Beyannamesini; *“... memlekette nizam ve kanun fikrinin hakim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkânlarının temin olunacağını ifade eden bir vesika”* olarak görmektedir.²²¹

²¹⁹ Cezmi Eraslan, “Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 6, Sayı 22, Yıl 1998, s.148.

²²⁰ Uran, **a.g.e.**, s.470.

²²¹ Şükrü Esirci, **Menderes Diyor ki**, Birinci Kitap, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967, s.103.

12 Temmuz Beyannamesi CHP ve DP'de iki önemli olaya sebep oldu. CHP cephesinde Recep Peker hükümeti kısa bir süre sonra istifa etti. DP cephesinde ise parti bölündü ve aşırılar Millet Partisi adıyla yeni bir parti kurdular.

DP, 22 Temmuz 1947'de DP, 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili olarak görüş alış verişinde bulunmak üzere Küçük Kongre (İstişare Kongresi) yaptı. Genel merkez üyeleriyle birlikte kongreye yaklaşık 150 kişi katıldı. Görüşmeler basına kapalı olarak yani gizli yapıldı.²²² Üç gün sürdü. Kongrede kabul edilen kararlar "*Filli Neticelere İntizar*" adlı belgede toplandı ve oy birliğiyle kabul edildi. Kongre sonunda bir bildiri yayınlandı. Şekli bir muhalefetin, yürütmenin mevcut düzenini zayıflatmayacağı hatta aksine güçlendireceği belirtildi.²²³ Nihat Erim Ulus'taki köşesinde ele aldığı bildiriye oldukça sert bir dille eleştirdi. Bildiride 12 Temmuz öncesine ait anlaşmazlıklardan bahsedilmesinin doğru olmadığını çünkü 12 Temmuz'un bir başlangıç olduğunu savundu.²²⁴

3.3.4 CHP Hükümetleri ve DP İlişkileri

Recep Peker döneminde DP ile oldukça gergin olan ilişkiler ılımlı kanadın temsilcilerinden olan Hasan Saka'nın başbakan olmasıyla beraber gevşemeye başladı.²²⁵ Saka Hükümetinin programının en önemli özelliği 12 Temmuz Beyannamesini esas almış olmasıdır. Hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra toplanan 7. Kurultay ise aldığı kararlar ile 12 Temmuz Beyannamesi ile CHP ve Türk siyasetinde başlayan değişimin tamamlayıcısı niteliğinde oldu.²²⁶ Saka dönemi DP'de bölünmenin yaşandığı ve yeni partilerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde muhalefet partilerinin de bir birlerini eleştirdiklerini görmekteyiz. 12 Temmuz Beyannamesinin ardından CHP ve DP liderleri arasındaki görüşmelerin artması, DP

²²² "Demokrat Partinin Ankaradaki toplantısı", **Akşam**, 23 Temmuz 1947, No:10334, s.1.

²²³ "Demokrat Partinin Dün Yayınladığı Tebliğ", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1947, S.yok, s.1.

²²⁴ Nihat Erim, "Demokrat Parti'nin son tebliği", **Ulus**, 26 Temmuz 1947, S.8242, s.1-2.

²²⁵ Zaten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'de ılımlı fikirleriyle tanınan Saka'yı muhalefet partisi güvenli bir ortamda hareket edebilsin diye başbakan yapmıştı. Metin Heper, **İSMET İNÖNÜ: Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.172.

²²⁶ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003, s.80.

içindeki muhaliflerin DP için muvazaa ithamlarında bulunmalarına sebep oldu. Nitekim muhalifler DP'den ayrıldıktan sonra da bu ithamlarına devam ettiler.²²⁷

Şemsettin Günaltay hükûmeti dönemi ise iki parti arasında ilişkilerin oldukça iyi olduğu bir dönemdir. Günaltay sık sık Bayar ile çeşitli konular hakkında görüştü. Millet Partisi, bu görüşmelerin DP'nin muvazaa partisi olduğu ve CHP' nin iktidarının devamını kabul ettiği anlamına geldiğini iddia etti.²²⁸

3.4 CHP 7. Kurultayı ve DP Kongreleri

CHP ve DP Türk siyasetinde yaşanan değişim sürecinde değişimin iki önemli unsurudur. Her iki partinin aldığı kararlar ve gerçekleştirdikleri faaliyetler değişimin niteliğini ve hızını belirlemiştir. Bu sebeple her iki partinin kurultay ve kongrelerinde aldıkları kararları incelemek değişim sürecine katkılarını tespit etmek açısından önemlidir.

CHP'nin, çok partili hayata geçildikten sonra yaptığı ilk kurultayı, 7. Kurultaydır. Bu kurultay gerek yapılış şekli gerek kurultay öncesi yapılan hazırlıklar açısından önceki kurultaylardan farklı bir özellik taşımaktadır. Diğer yandan kurultay aldığı kararlar ile sadece CHP'de değil Türk siyasetinde de büyük değişime sebep olmuştur. Türkiye'deki demokratik ilerleme hızlanmıştır. İşte bütün bunlar CHP 7. Kurultayı'nın Türk siyasi tarihinde büyük bir öneme sahip olmasına vesile olmuştur.

DP, 1946-1950 döneminde iki kongre yaptı. Her iki kongre de Türk siyasetinde demokratik adımların atılmasını zorlayıcı ve hızlandırıcı niteliğe sahiptir.

3.4.1 CHP 7. Kurultayı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

1947 yılı sonlarında yapılacak olan 7. Olağan Kurultay için aylar öncesinden hazırlıklar yapılmaya başlandı. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran imzasıyla 20 Kasım 1946'da Parti'nin İl İdare Kurulu başkanlıklarına bir genelge gönderildi. Genelge de bugünkü şartlara göre 1947 yılında yapılacak olan kurultayda CHP'nin çalışma tarzını

²²⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.136.

²²⁸ Karpát, **a.g.e.**, s.194-195.

belirleyen Nizamname’de bazı değişikliklerin yapılacağı belirtildi. Ayrıca “... geçirmiş olduğumuz tecrübeler ve teşkilat üzerinde alınması icabeden (icap eden) tedbirler göz önünde tutularak bütün nizamname maddeleri ve hükümleri üzerinde ne gibi değişiklikler yapılması gerektiğinin mucip sebepleriyle birlikte bildirilmesini rica ederim.” denilmektedir. Genelgede teşkilat üyeleriyle yapılacak olan görüş alış verişi sonucunda ortaya çıkacak olan değişiklik teklifinin 20 Aralık 1946’ya kadar merkeze gönderilmesinin istendiğini görüyoruz.²²⁹ Bu genelge aslında başlı başına büyük öneme sahiptir. CHP’nin iktidarı ya da kendi üyelerini kaybetme korkusuyla da olsa teşkilatından, Nizamname’de yapılacak değişiklikler ile ilgili fikirlerini istemesi CHP’nin çok partili hayata geçerken parti içi demokrasi hususunda da ister istemez ilerlediğini göstermektedir.

Genelge doğrultusunda Genel Sekreterliğe, CHP teşkilatından yapılması öngörülen pek çok değişiklik teklifi geldi.²³⁰ Genel merkezde gelen teklifler doğrultusunda tüzük ve program tasarısını hazırlayacak olan bir komisyon oluşturuldu.

Kurultay tarihi yaklaştıkça basında sık sık kurultay ile ilgili haberler yer almaya başladı.²³¹ Bu kurultay çok önemliydi. Çünkü çok partili hayata geçtikten sonra yapılacak olan ilk CHP kurultayıdır. Dolayısıyla CHP, Program ve Tüzüğü’nde değişiklikler yaparak tek parti sisteminden çıkarılıp çok partili sisteme uyarlanacaktı. CHP içinde var olan gruplar program ve tüzük tasarısının hazırlanması sırasında etkili olmaya çalıştı. Amaçları program ve tüzüğü istedikleri şekilde kurultayda kabul ettirebilmektir.²³²

CHP, yapılan görüşmeler sonunda 109 maddeden oluşan program ve 154 maddeden oluşan tüzük tasarısını hazırladı. En çok merak edilen konu genel başkanlık meselesi idi. Tüzük tasarısının yayınlanmasıyla birlikte bu soru cevabını buldu. İlgili maddeye şöyledir: “Parti genel başkanı Cumhurbaşkanı olduğu veya başbakanlık veya bir bakanlığı kabul ettiği takdirde, bu vazifeler üzerinde kaldığı

²²⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-34-3, Tarih:20.11.1946.

²³⁰ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:226-892-1, Tarih:18.03.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:53-209-3, Tarih:20.01.1948.

²³¹ “C.H.P. Kurultayında ele alınacak meseleler”, **Cumhuriyet** 11 Ağustos 1947, S.8259, s.1.

²³² “C.H.P. Kurultayı bir ay sonra toplanıyor”, **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1947, S.8224, s.1.

*müddetçe partinin kat'i, fiili idaresi tamamile (tamamen) Genel Başkan Vekiline aittir.*²³³

Yayınlanan program tasarısını inceleyen Fuat Köprülü, pek fazla bir yenilik olmadığını, bazı yerlerde parça parça DP programının etkisinin görüldüğünü belirterek, her şeye rağmen eski programa göre tasarının nispeten bir adım önde olduğunu ileri sürdü.²³⁴ Gazeteci Nazım Poroy, Köprülü'nün tenkitlerini haksız bulduğunu, böyle olsa bile Köprülü'nün DP adına bundan memnuniyet duyması gerektiğini savundu.²³⁵ Milletvekili ve gazeteci Cihat Baban ise Tasvir'deki köşesinde CHP'nin kurultayda görüşeceği program ve tüzük tasarılarını basına vermesinin çok doğru bir davranış olduğunu belirterek, tasarılar bakınca CHP'nin demokratik bir ilerleme yolunda olduğunu anlaşıldığını yazdı. Bunun birinci delilinin kurultayda seçimlerin gizli yapılmasına karar verilmesi olduğunu ileri sürdü. CHP'nin bütün sorumluluğu kırk kişiden oluşan Parti Divanı'na verdiğini belirten Baban, Divan üyelerinin gizli oyla belirlenecek olmasına dikkat çekti. Genel Başkan ve Genel Başkan Vekilinin gizli oyla seçileceğini, sadece genel sekreterin idare heyeti üyeleri arasından seçileceğini hatırlattı. Daha önce genel başkanın, başkan vekili ile genel sekreteri kendisinin seçtiğini hatırlatan Baban, bu makamda bulunanların başbakanın nüfuzunu güçlendirmekten başka bir şeye yaramadıklarını savundu. Ayrıca tüzük tasarısına göre genel başkan vekili ile genel sekreterin hükümet üyesi olamayacaklarının belirtilmesinin doğru bir karar olduğunu savundu.²³⁶ Asım Us, kurultayın en önemli amacının İnönü'nün genel başkan bulunduğu süre içinde fiilen genel başkanlık vazifesini yapmak istememesiyle ilgili düzenlemeleri gerçekleştirmek olduğunu iddia etti.²³⁷ Kurultayın toplandığı gün Ulus gazetesinde yayınlanan isimsiz bir makalede kurultayın iki amacının olduğu belirtildi. Bunlardan birincisinin çok partili hayatın şartlarına göre devlet mekanizmasını düzenlemek için gerekli tedbirleri almak, ikincisinin ise ülkede birden fazla parti bulunduğu göz önüne alınarak CHP'nin

²³³ "C.H.P. nin Yeni Program ve Tüzüğü", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1947, S.8326, s.1.

²³⁴ "Halk Partisinin yeni programı ve D.P.", **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1947, S.8327, s.1.

²³⁵ Nazım Poroy, "C.H.P. nin programı ve tüzük tasarıları...", **Ayın Tarihi**, Ekim 1947, S.167, s.45-46.

²³⁶ Cihat Baban, "Yeni tüzük ve program...", **Ayın Tarihi**, Ekim 1947, S.167, s.43-44.

²³⁷ Asım Us, "C.H.P. Kurultayı toplanırken...", **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.71.

teşkilatında gerekli değişiklikleri yapmak olduğudur.²³⁸ Bu ifadeler kurultayın amacını ve önemini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.

Anadolu gazetesinde “Anadolu” imzasıyla çıkan bir makalede ise şöyle bir yorum yapıldı: “Adeta sağ eğe kemiğinden yeni bir parti yaratarak demokrasinin karşı duvarının temelini attığı halde C.H.P. kendi bünyesini bugünkü icaplara, bugünün ihtiyaç ve ifadelerine henüz uyduramamıştı. Çünkü Kurultay toplanmamıştı...” İnkılap döneminde mecburen tek parti sisteminin uygulandığını ve CHP'nin zamanı geldiğinde görülmemiş bir şekilde kendi içinden kopanların ayrı bir parti kurmasına müsaade ettiğini ve çok partili hayata geçmeyi başardığı ifade edildi.²³⁹

3.4.1.1 Kurultayın Toplanması ve Çalışmaları

CHP 7. Olağan Kurultayı, 17 Kasım 1947'de Ankara Halkevi'nde toplandı. Kongre Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun yoklama yaptırmasıyla başladı. Kongre başkan vekillikleri, kâtipler ve komisyon üyelerinin seçiminin gizli ya da açık oyla yapılması hususunda pek çok üye söz alarak konuştu. Sonuçta bütün oylamaların gizli, görüşmelerin açık yapılmasına karar verildi.²⁴⁰ Yapılan oylama sonucunda Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay kurultay başkanlığına seçildi. Daha sonra Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun daveti üzerine Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı sıfatı ile İsmet İnönü açış konuşmasını yapmak üzere kürsüye geldi. İç ve dış politikaya dair çeşitli konulara değinen İnönü:

“Harp sonu hayatı ve karşı parti mücadelesi içinde geçen iki senelik tecrübe ise benim şahsi durumuma hususi bir mana verdi. Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde haklı ve ya haksız benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandaşın beni partilere karşı müsavi durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın bütün yetkileriyle Parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.”²⁴¹

²³⁸ Ulus, “Partimizin Yedinci Kurultayı açılırken...”, **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.73.

²³⁹ Anadolu, “Tarihi Gün: C.H.P. Kurultayı toplanıyor...”, **Ayın Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.76-77.

²⁴⁰ “Toplantı elektirikli bir hava içinde geçti”, **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947, S.8353, s.1.

²⁴¹ **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s.20; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:220-869-1, Tarih:1947.

dedi. İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra kendini Milli Şef olarak ilan ettirmiş ve tek adam olarak hareket etmişti. Onu ve CHP'yi eleştirmek mümkün değildi. Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Refik Koraltan partilerini eleştirdikleri için CHP'den ihraç edilmemişler miydi? Ama savaş sonrası yenedünya düzeninde İnönü kendi isteğiyle "Milli Şef" unvanını bırakmak zorunda kalmıştı. Ardından pek çok alanda yenilikler yapılmış, bir başka deyişle inkılaplardan taviz verilmeye başlanmıştı. Şimdi ise İnönü, kurultay kararıyla yetkilerini bir başkasıyla paylaşacaktı. Dahası CHP'nin tüzük ve programı yeni şartlara göre değişikliğe uğrayacaktı. Nitekim İnönü'nün konuşmasında belirttiği hususlar doğrultusunda kurultay çalışmalarına başladı. Ancak çalışmalar sırasında radikaller ile ılımlılar arasındaki anlaşmazlık iyice gün yüzüne çıktı. "Müfritler" olarak adlandırılan Recep Peker, Behçet Kemal Çağlar gibi radikal kanadın önde gelen isimleri, CHP'nin kesinlikle taviz vermemesi gerektiğini, tüzük ve programda bu yönde değişikliklerin yapılmasını savunurken "mutediller" olarak adlandırılan ılımlılar ise DP'ye karşı daha sıcak bakılması gerektiğini savundular. Tüzük ve program maddelerinin görüşülmesi sırasında parti adeta iki gruba bölündü. Taraflar acımasızca birbirini suçladılar.²⁴²

3.4.1.2 Tüzük ve Programda Yapılan Değişiklikler

Kurultayda tüzük, program, hesap ve halkevleri komisyonlarının üyeleri seçilerek belirlenerek çalışmalarına başladılar. Daha önceki yıllarda yapılan kurultaylarda hazırlanan CHP Tüzüğü bütün sınıfları memnun etmek amacıyla hazırlanmıştı. Fakat başarılı olamamıştı, 1947'ye gelindiğinde ise artık ihtiyacı karşılamıyordu. CHP'nin karşısında yeni bir parti vardı ve gerek uyguladığı yöntem gerek savunduğu prensipler bakımından CHP'den çok daha fazla siyasi bir parti özelliği taşııyordu.²⁴³

Tüzükte yapılan değişiklikle CHP Genel Başkanı, cumhurbaşkanı seçildiği takdirde, bu görevde bulunduğu sürece genel başkanın bütün yetki ve sorumlulukları genel başkan vekiline aitti.²⁴⁴ 1 Aralık'ta Ulus'ta çıkan imzasız bir makalede İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu müddetçe yetkilerini genel başkan vekiline bırakmasının CHP

²⁴² Bkz. **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.

²⁴³ Karpat, **a.g.e.**, s.174.

²⁴⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

için büyük bir fedakârlık olduğu ileri sürülerek, zaten İnönü'nün fiili olarak uzun zamandır genel başkanlık yetkilerini kullanmadığı savunuldu.²⁴⁵

Yapılan değişiklikle genel başkan ve genel başkan vekili seçilmek için milletvekili olmaya gerek yoktu. Her ikisi de iki yıllık bir müddet için kurultay tarafından seçilecekti.²⁴⁶ Genel başkan, genel başkan vekili ve Parti Divan üyeleri her kurultayda yeniden seçileceklerdi. Yapılacak olan iki kurultay arasında Partinin sevk ve idaresini yapacak olan Parti Divanı, Parti ile Hükûmet arasındaki ilişkiyi de sağlayacaktı. Parti teşkilatı en alt kademelere kadar hükûmetin daha başarılı olması için yardımcı olacaktı.²⁴⁷ Kurultayda alınan kararlarla Parti Divanı, CHP'nin en yüksek idare organı olarak ortaya çıktı.²⁴⁸ Milletvekili adaylarının %70'i il teşkilatları tarafından seçilecekti.²⁴⁹ Böylece İl teşkilatları, seçim işlerinde daha aktif hale getirildi. Türk siyasetindeki değişim açısından bu gelişme oldukça önemlidir.

Ulus gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede Tüzükte yapılan değişiklikler sıralanarak bu şartlarla yönetilen bir partinin elbette ki demokratik olacağı vurgulandı.²⁵⁰

Görüldüğü gibi kabul edilen yeni tüzüğe göre artık "Parti Divanı" adı verilen yeni bir kurum vardı ve yönetimde ön plana çıkmaktadır. Parti üyelerinin her hususta seçim haklarını kullanmalarına izin verilmektedir. Bu gelişme sadece Türkiye için değil, parti içi demokrasinin gelişmesi açısından da önemli bir gelişmedir.

²⁴⁵ Ulus, "Devlet Reisliği, Parti Başkanlığı...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1947, S.169, s.138-139.

²⁴⁶ Tunaya, **a.g.e.**, s.576.

²⁴⁷ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

²⁴⁸ Yapılan seçim ile Divan üyeleri belirlendi. **Ulus**, 4 Aralık 1947; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-71-8, Tarih:03.12.1947.

²⁴⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

²⁵⁰ -Partinin irade kaynağı kurultaydır. Diğer bütün parti organları ve bütün kademeler Kurultay kararlarına uyacaklardır.

-İl kongrelerine seçilecek üye sayısı iki yerine dörde çıkarılacaktır.

-Kurultay eskisi gibi dört yılda bir değil iki yılda bir toplanacaktır. İhtiyaç hâsıl olunca daha erkende fevkalade toplantılar yapılabilecektir.

-Kurultayda Parti çalışmalarını hakkında izahat verilecek ve Kurultay bu husustaki düşüncesini bir kararla belirtecektir.

-Partiyi Genel Başkan ve Onun Başkan vekili değil, Divan sevk ve idare edecektir.

-Divan üyeleri Kurultay üyeleri tarafından seçilecektir. **Ulus**, "Partimizin Yeni Tüzüğü", **Ayin Tarihi**, Kasım 1947, S.168, s.90-91.

3.4.1.2.1 Atatürk İlkelerinin Yeniden Yorumlanması

Kurultayın ele aldığı en önemli meselelerden biri altı ilke idi. Rejimin temel prensipleri olan bu ilkelere Anayasa gereği DP'de programında yer vermişti. Ancak, ilkeler demokratik bir şekilde yorumlanmıştı. Mesela din hürriyeti, temel insan haklarından biri olarak ele alınıyordu. Bununla beraber dinin siyasi amaçlarla kullanılması reddedilmekteydi.²⁵¹ Yeni dönemde iktidarını korumak isteyen CHP, rejimin esaslarından taviz vermeden programını yumuşatmak zorundaydı. Nitekim öyle de yaptı. 1946'dan sonra CHP'nin en çok eleştirildiği hususlar devletçilik ve laiklik oldu. DP programında laiklik, CHP'nin programındaki laiklik açıklamasına benzer şekilde yer aldı. Ancak DP programında din adamı yetiştirmek için bir İlahiyat Fakültesi ile din adamı yetiştirecek benzer kurumların açılması gerektiği belirtiliyordu.²⁵²

1947 Kurultayında kabul edilmiş olan parti programı CHP'yi Anayasa'daki altı ilke üzerine temellendirdi. Sadece eski programa göre ilkeler daha farklı yorumlandı. Özellikle laiklik, devletçilik ve halkçılık ile ilgili değişiklikler oldu. Bunun dışında cumhuriyetçilik, demokrasi ile aynı doğrultuda tanımlandı. İnkılapçılık radikal devrimcilikten evrimciliğe doğru bir değişim gösterdi.²⁵³ Başka bir deyişle inkılapçılık, Türkiye'yi geri kalmışlıktan kurtarıp milli değerlere dayanan çağdaş ve büyük bir devlet haline getirmeyi amaçlıyordu.²⁵⁴ Milliyetçilik ise daha çok komünizme karşı bir tedbir olarak değerlendirildi.²⁵⁵

CHP, programında halkçılığı sosyal ve siyasi faaliyetlerinde en büyük amaç olarak görmüştü. Halk kavramı herhangi bir sınıfa mal edilmediği gibi dışardan gelip Türk uyruğunu ve kültürünü kabul eden herkese açık oldu. 1927 Kurultayından itibaren her kurultayda anlamı daha da zenginleşen halkçılık, CHP'nin temel prensiplerinden biriydi.²⁵⁶ Ancak CHP'nin aldığı kararların ve yaptığı icraatların çoğu

²⁵¹ Erol Seyfeli, "Türk Siyasi Hayatında Parlamenter ve Anayasal Yönetime Geçiş Sürecinde Demokratikleşme-Mutlakiyet-Meşrutiyet-Cumhuriyet", **Doçentlik Takdim Tezi**, Kırşehir, 2000, s.147.

²⁵² Bkz. DP programı **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:435-1807-1, Tarih:17.07.1946.

²⁵³ Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 9. bsk., İstanbul, YKY, 2002, s.342.

²⁵⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.272.

²⁵⁵ Bkz. Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı", **ÇTTAD**, XII/24, (2012/Bahar), s.189-202.

²⁵⁶ Bkz. Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumssati Yayınları, İstanbul, 2003, s.144-146.

zaman içinde halka rağmen halkçılık şekline dönüştü. Yani halka danışılmadan, halkın istekleri göz önüne alınmadan, iktidarın istekleri yapılmaktaydı. Her şeyin halk için yapıldığı söyleniyordu, ama halk yapılanlardan memnun değildi. DP ise programında halkın ihtiyaç ve isteklerini çok iyi tespit etmiş ve bunu programına yansıtmişti. Mesela idari baskının ve jandarma baskısının kalkacağı hususunun DP tarafından ele alınmış olması, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan vatandaşların bu partiye destek vermelerine sebep olmuştu.²⁵⁷

Halkçılık anlayışına göre; Türkiye’de sosyal sınıflar yoktur. Bu yüzden başka partilere ihtiyaçta yoktur. Ancak 1945’ten itibaren CHP dışında partilerin kurulması halkçılık ilkesinin anlamının zorunlu olarak değiştiğini gösterir.²⁵⁸ Nitekim 1947 Kurultayında halkçılık ilkesi yeniden ele alınarak yorumlandı. Halktan olmak, halka hizmet etmek, halkın menfaatlerini her şeyin üstünde tutmak şeklinde halkçılık kavramının genelleştirildiğini görüyoruz. Önceki programlarda çıkarları birbiriyle çatışmayan meslek gruplarından oluştuğu kabul edilen halk, yeni programda “sosyal gruplar” şeklinde tanımlandı. Halkın çoğunluğunu oluşturan köylülerin yaşam düzeyini yükseltecek tedbirler almayı amaçladığını belirtmesi halkçı bir yaklaşım olarak değerlendirildi.²⁵⁹

Program komisyonu partinin ana prensipleriyle ilgili olarak CHP’nin köylü sınıfına dayandığını kabul etmekle beraber küçük esnaf ve işçilerin de CHP’nin dayandığı sınıfa dâhil olduğunu kabul etti. Gazeteci ve CHP Milletvekili Alaettin Tiritöğlü Ulus gazetesinde bu kararın kesinlikle CHP’nin sınıf esasına dayanan bir parti olduğu anlamına gelemeyeceğini, çünkü dünyada sadece sosyalist partilerin dayandıkları sınıfı ilan ettiklerini ileri sürdü. Tiritöğlü diğer partilerin ise dayandıkları sınıfı, programları içinde sakladıklarını savundu. Ona göre Türkiye’de nüfusun %80’ini köylünün oluşturduğu göz önüne alınırsa CHP’nin bu kararı normaldir.²⁶⁰ Yapılan değişiklikle CHP, DP’nin sanayicilerin ve toprak zenginlerinin partisi olduğu, kendisinin ise köylünün, memurun, işçinin partisi olduğu şeklinde bir intiba vermeyi amaçlamıştı.²⁶¹

²⁵⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s.128.

²⁵⁸ Karpat, **a.g.e.**, s.252.

²⁵⁹ Eraslan, **a.g.e.**, s.146-147.

²⁶⁰ Alaettin Tiritöğlü, “C. H. Partisi ve köylü”, **Ulus**, 25 Kasım 1947, S.yok, s.2.

²⁶¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.29.

Ulus gazetesinde 3 Aralık 1947'de yayınlanan “*Lâyiklik prensibi korunacaktır...*”, başlıklı imzasız makalede laikliği ülkeye kendilerinin soktuğu ve bunun Türk milletine CHP'nin yaptığı hizmetlerin en hayırlısı olduğu savunuldu. Makalede Türkiye'nin yüzyıllarca cahil ve dini kendi menfaatlerine alet etmiş olan din adamlarından neler çekmiş olduğunu bilenlerin CHP'nin bu hizmetinin kıymetini bilecekleri belirtildi. “*Din esnafı*” olarak isimlendirilen zümrenin geçmişte yok edilmeyip devam etmesine müsaade edilmiş olsaydı inkılapların bugünkü başarısına ulaşamamış olacağı iddia edildi. Laiklik prensibinin sadece devletin dini olamayacağını savunduğunu, kesinlikle vatandaşların din ve vicdan hürriyetine müdahale etmediği belirtildi. Ayrıca bu konuyla ilgili olarak Kurultayda bazı tartışmaların yaşandığını, fakat yanlış anlamadan kaynaklandığı için kısa süre içinde fikir birliğinin sağlandığı ifade edildi.²⁶²

Kurultayda laiklik ile ilgili olarak yapılan görüşmeler sırasında konuşmacılar laiklik ilkesinin önemi ve faydaları üzerinde hemfikirler. Ancak konuşmacıların bir kısmı laiklik uygulamalarının din karşıtı nitelik taşıdığını vurguladılar. Din üzerindeki baskının toplumda manevi bir gerginliğe sebep olduğunu belirterek, din eğitimi konusunda taviz verilmesi gerektiğini savundular. Din konusunun kişi ile Allah arasında olduğu gerekçesiyle bir kenara bırakılmasının doğru olmayacağını ileri sürdüler. Bu fikre sahip olanların önde gelen isimlerinden biri Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir. Tanrıöver, din adamı yetiştirmek için okulların olması gerektiğini ifade etti. Ayrıca evliya ve sultanların türbelerinin ziyarete açılmasının önemli olduğunu savundu. Bazı konuşmacılar bu fikirlere karşı çıkarak oy uğruna CHP'nin prensiplerinden taviz veremeyeceğini savundular.²⁶³ Görüşmeler sırasında gündeme gelen öneriler kurultaydan kısa bir süre sonra yavaş yavaş hayata geçmeye başladı.²⁶⁴ CHP, böylece geleneksel laiklik politikasının dışına çıkmış oldu.

Kurultayda devletçilik ilkesiyle ilgili önemli değişiklikler yapıldı. Öyle ki bu değişiklikleri Zürcher, ekonomide bir dönüm noktası olarak kabul eder. 1930'lu

²⁶² “*Lâyiklik prensibi korunacaktır...*”, 3 Aralık 1947, Ulus, No.: s.1.

²⁶³ Karpat, **a.g.e.**, s.230.

²⁶⁴ 1948'de imam hatip kursları açıldı. Hacca gitmek isteyenlere ilk defa döviz verildi. 1949'da ilkokullarda seçmeli din dersi konuldu. 4 Mart 1950'de ise Türk büyüklerine ait olan ve sanatsal değer taşıyan türbelerin açılmasına karar verildi. Hakan Uzun, “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies**, XII/25 (2012-Güz/Autumn), s.130.

yıllardan itibaren CHP hükümetleri tarafından ciddi bir şekilde uygulanmaya başlayan devletçilik, ekonomik sorunlara çözüm bulamamıştı.1947'ye gelindiğinde devletçilik hem içerde hem de dışarda özellikle Amerika tarafından eleştirilmekteydi. DP ise iç politikada adeta bu eleştirilerin sözcüsü olmuştu.²⁶⁵ DP'ye göre, özel teşebbüse her alanda fırsat tanınmalı, onun yapamadığı işleri devlet yapmalı idi.²⁶⁶

1946'da iş başına geçen Recep Peker hükümetinin programında devletin ekonomideki rolü, özel sektör ile devlet sektörü arasında işbirliği sağlamak ve devletin ekonomide özel sektörden yararlanılacağı şeklinde idi.²⁶⁷ Dolayısıyla Türkiye'de liberal bir ortamın oluşmaya başladığını söyleyebiliriz.

Ocak 1947'de bir grup iş adamı tarafından İstanbul Tüccar Derneği kuruldu. Hükümet denetiminde olmayan ilk topluluktur. Ekonomik alanda özellikle devletçilik ile ilgili fikirleri DP ile örtüşüyordu. Türkiye özellikle Amerikan desteğini alabilmek için yıllardır izlediği ekonomi politikalarında değişiklik yapmalıydı. 1947'de İstanbullu iş adamları ve DP'nin ekonomik fikirleri doğrultusunda hazırlanmış olan "Türk Kalkınma Planı" CHP'nin 1947 Kurultayında ele alındı ve kabul edildi. Bu plan ile Türkiye'de yatırımda öncelikli olan alanlar değişti. Mesela daha önce demiryolları yatırımı ön planda iken artık kara yolları yapımına önem verilecekti. Bununla beraber tarıma dayalı sanayinin gelişmesi ön planda olacaktı. Alınan bu kararlar ile CHP ve DP'nin programları ekonomik konularda birbirlerine çok benzer hale geldiler.²⁶⁸

Kurultayda alınan karar ile Yüksek İktisat Meclisi kurulacaktı. Uzmanlardan oluşacak olan Meclis halkın yapamayacağı mali ve iktisadi konuları bir programa bağlamak için plan hazırlayacaktı.²⁶⁹ Devlet ağır sanayi, madenler ve elektrik santrallerinin işletilmesi, milli savunma, ulaşım gibi konularda devlet faaliyetlerine devam edecekti.²⁷⁰ Bunların dışındaki alanlarda ise özel teşebbüs lehine geri çekilecekti. Ancak bu alanlarda herhangi bir aksaklık yaşanırse yani devlet gerekli

²⁶⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30. bsk., İstanbul, İletişim, 2015, s.315.

²⁶⁶ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:435-1807-1, Tarih:17.07.1946.

²⁶⁷ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür Kuzucu, 6. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.171.

²⁶⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s.316.

²⁶⁹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

²⁷⁰ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:1456-40-5, Tarih:1947; Volkan Payaslı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:7, S.13(Bahar 2011), s.134.

görürse bu alanlara müdahale edebilecekti.²⁷¹ Kurultayda alınan bu kararlar CHP'nin devletçilik anlayışındaki büyük değişimi ortaya koymaktaydı. Ancak ne Saka ne de Günaltay hükümetleri döneminde bu iş için teşebbüste bulunulmadı.²⁷²

3.4.1.2.2 Halkevlerinin Siyasi Faaliyetlerine Son Verilmesi

İsmet İnönü'nün isteği üzerine 7. Kurultayda Halkevleri meselesinin ele alınmasına karar verilmişti. Çünkü DP, Halkevlerinin CHP'nin elinde olmasından sık sık şikâyetçi olmaktaydı.²⁷³

7. Kurultayda halkevlerinin durumunu görüşmek üzere oluşturulan komisyon, çalışmaları sonucunda inkılapların yerleşmesinde büyük katkıları olmuş olan halkevlerinin, her iki parti gençliğini bir araya getirerek eşit bir şekilde çalışmalarını sağlayacak kurumlar haline getirilmesine karar verdi. Komisyon Halkevleri ile ilgili olarak özetle şu kararları aldı:

- “1) Tesisin Halk Partisine bağlı kalmasını sağlayacak şartlar ve hükümler tesis senedinde yer almış bulunmalıdır.*
- 2) Yapılacak tesisim menafi-i Umumiye'ye hadim müesseseler için devletçe kabul edilmiş olan hak ve menfaatlerden faydalanmasını sağlayacak gereken kanuni tedbirler alınmalıdır.*
- 3) Medeni Kanun'daki hükümler uyarınca tesisin fesih ve ya infisahı halinde tesise konulmuş olan menkul ve gayrimenkul malların ve kıymetlerin Cumhuriyet Halk Partisi'ni temin edecek hükümlerin tesis senedinde yer alması şarttır.”²⁷⁴*

Böylece Halkevlerinin siyasi faaliyetlerine son verilmiş olundu. Artık sadece herkesin yararlanabileceği kültür kuruluşları olacaklardı.²⁷⁵ Kurultayın ardından Parti Divanı bu kararları hayata geçirebilmek için çalışmalara başladı. Halkevlerinin alınan kararlara göre birer tesis haline getirilebilmesi için hukuken mali kaynaklarının gösterilmesi

²⁷¹ Karpat, **a.g.e.**, s.246.

²⁷² Kasım 1948'de İstanbul'da İktisat Kongresi yapıldı. İleri 1923'te İzmir'de yapılmıştı. 1948 Kongresi ise ikinci idi. İstanbul Tüccarlar Derneği tarafında düzenlenmişti. DP programına yakın ekonomik fikirlere sahip olan Derneğin etkisiyle Kongre'de bu yönde kararlar alındı. Bu gelişme CHP'nin devletçilik politikasını daha da pasifize etti. Artık CHP her geçen gün liberalleşmekteydi. 1949'dan itibaren Türk ekonomisi Amerika'nın ekonomik fikirleri doğrultusunda ilerledi. Karpat, **a.g.e.**, s.244.

²⁷³ Uran, **a.g.e.**, s.481.

²⁷⁴ Uran, **a.g.e.**, s.482.

²⁷⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

gerekiyordu, ama Halkevlerinin böyle bir kaynağı yoktu. Dolayısıyla Halkevleri ile ilgili alınan kararların uygulanması mümkün olmadı.

3.4.1.3 Kurultayın Önemi ve Sonuçları

Daha önceki kurultayların sessizliğine karşın 7. Kurultay oldukça hareketli geçti. Tüzük ve programda yapılan değişiklikler, CHP'ye yeni bir kimlik kazandırdı.²⁷⁶ Bu değişiklikler, CHP'yi devrimci olmaktan çıkarıp ılımlı bir parti haline getirdi.²⁷⁷ CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, İl İdare Kurul Başkanlıklarına 5 Aralık'ta gönderdiği bir genelgede 7. Kurultayın öncekilerden en önemli farkının bütün ülke sorunları hakkında CHP'nin çalışma şekliyle ilgili olarak samimiyet ve titizlikle kararlar almak olduğunu belirtti.²⁷⁸

Kurultayda yapılan oylamayla İsmet İnönü Genel Başkan seçildi. Ancak alınan karar gereği bir genel başkan vekili seçilecek ve İnönü, cumhurbaşkanı olduğu müddetçe Partiyi tam yetki ile yönetecekti. İnönü'nün açış konuşmasında da gündeme gelen ve çok tartışılan bu konu, tüzükte yapılan değişiklik doğrultusunda gerçeğe dönüştürüldü. Yapılan oylamayla Hilmi Uran genel başkan vekili olarak seçildi.²⁷⁹ 7. Kurultayın ardından Parti Divanı toplanarak tüzük gereği gizli oy ile Fikret Sılay'ı genel sekreter seçti.²⁸⁰

Kurultayda alınan karar ile CHP, yalnızca kanunlara dayanan hiçbir olay ve etki altında kalmadan tarafsız bir hükümet idaresi millet egemenliğine dayanan rejimin temel prensibi olarak kabul edildi.²⁸¹

Kurultayda İnönü, başını Recep Peker'in çektiği radikalleri tasfiye etti. Böylece İnönü, CHP içindeki kontrolü tamamen ele geçirdi.²⁸²

²⁷⁶ Uran, **a.g.e.**, s.481.

²⁷⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.176.

²⁷⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-23, Tarih:1947.

²⁷⁹ "Kurultayda seçim", **Akşam**, 4 Aralık 1947, S.10463, s.1; Uran, **a.g.e.**, s.484.

²⁸⁰ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-17, Tarih:05.12.1947.

²⁸¹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-40-18, Tarih:08.12.1947.

²⁸² Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 6. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s.541.

Gazeteci Nadir Nadi, 18 Kasım'daki köşe yazısında CHP'nin 12 Temmuz Beyannamesinin ardından yeni düzene göre yenilikler yapmak istemesinin çok doğru olduğunu savundu.²⁸³

Kurultaydan sonra Türkiye'de yaşanan değişim daha hızlı gerçekleşti. Muhafız basının varlığı kabul edilmeye başlandı. İktidarı eleştirmek artık vatan hainliği olarak değerlendirilmeyordu.²⁸⁴ Ancak halkın sosyal ve ekonomik sorunları hala çözülmeyi bekliyordu.

7. Kurultaydan sonra halkın oyu partiler için en önemli unsur haline geldi. Bundan böyle yapılacak her icraatta halkın rızası düşünölmeye başlandı.²⁸⁵ Halk oyunun önem kazanmasıyla birlikte tek parti döneminde var olan "elit" tabakanın her şeyi bildiği, halk adına en iyi kararı vereceği şeklindeki anlayış değişmeye başladı.²⁸⁶ Bu gelişme Türk siyasetindeki değişimi göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

1946'ya kadar yarı ilah gibi görölen cumhurbaşkanı, Kurultaydan sonra eleştirilebilen sıradan bir vatandaş haline geldi.²⁸⁷

Bu kurultay, aldığı kararlar ve sonuçları bakımından bazı çevreler tarafından "demokratikleşme kurultayı" olarak nitelendirilmektedir. Parti-devlet bütünleşmesi tamamen sona erdi. Parti yönetimi ilk defa diktatörlükle suçlandı.²⁸⁸

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çok tartışılan ve CHP'nin oy kaybetmesine sebep olan 17. maddesi kaldırıldı. Yine toprak ağalarını rahatsız eden Köy Enstitüleri'ndeki uygulamalı dersler geri plana atılarak kültür dersleri ön plana çıkarıldı.²⁸⁹

²⁸³ Nadi, yazısında şöyle dedi: "çeyrek asırlık hayatı içinde bu parti ilk defa olarak demokratik bir nizamın metotları ile çalışmak, ona göre iş çıkarmak mevkiindedir. ... Birtakım kombinezonlar arkasından koşarak vaziyeti idare etmeğe çalışmak Halk Partisi içinde memleket içinde en büyük tehlikedir." Nadir Nadi, "Parti ve memleket için en büyük tehlike", **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1947, S.8353, s.1-2.

²⁸⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.177.

²⁸⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.178.

²⁸⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.270.

²⁸⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.178.

²⁸⁸ Hikmet Bilâ, **CHP 1919-2009**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.113.

²⁸⁹ Timur, **a.g.e.**, s.81.

7. Kurultayın ardından CHP’de yapılan değişiklikler ve hükümet programlarında yer alan hususlar sonucunda zamanla CHP ve DP birbirlerine öylesine benzediler ki Türk siyaseti adeta “*ikiz partiler demokrasisi*” görünümüne büründü.²⁹⁰

3.4.2 DP Kongreleri ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

Muhalefet yıllarında DP iki büyük kongre yaptı. Bu kongrelerde kabul ettiği Hürriyet Misakı ve Husumet Andı Türk siyasi hayatındaki değişim açısından büyük öneme sahiptir. Çünkü her iki belge de aldıkları kararlarla Türk siyasetindeki değişimin zorlayıcı unsuru olmuşlardır.

3.4.2.1 DP’nin İlk Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı’nın Kabulünün Türk Siyaseti Açısından Önemi

DP, ilk kongresini kuruluşunun birinci yıldönümünde Ankara’da yaptı. Kongrenin yapılabilmesi için yer bulmakta güçlük çekildi. CHP, kongrelerini Meclis binasında yaptığı için DP’de önce burada yapmak istedi Ancak CHP buna izin vermedi. Bunun üzerine DTCF binasında yapmak istedi. Buna da izin verilmedi. Bayar o günleri anlatırken, “*Hangi salon sahibine başvursak önce kabul ediyor, ertesi gün bin dereden su getirip salonu veremeyeceğini söylüyordu. Otellerde aynı durumdaydı.*”²⁹¹ demektedir. Belli ki kuruluşunun üzerinden bir yıl geçmiş olmasına rağmen CHP hala DP’nin varlığına alışmamıştır. Sonunda Ulus Meydanı’ndaki Yeni Sinema kongrenin yapılması için ayarlandı.²⁹²

Kongreye 906 delege katıldı. Ankara dışından gelen sekiz yüz kadar delege partinin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar yüzünden masraflarını kendileri karşıladılar.²⁹³ Kongrede başkanlığa İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, başkan vekilliklerine ise Manisa il başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile İstanbul Milletvekili

²⁹⁰ Timur, **a.g.e.**, s.82.

²⁹¹ Bayar, **a.g.e.**, s.67.

²⁹² Goloğlu, **a.g.e.**, s.183; Toker, **a.g.e.**, s.164.

²⁹³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-5, Tarih:09.01.1947.

olarak seçilmiş ama daha sonra mazbatasını Mecliste reddedilmiş olan Abdurrahman Münip seçildi.²⁹⁴

Kongrenin açış konuşmasını Genel Başkan Celal Bayar yaptı. Bayar konuşmasında DP'nin kuruluş süreci ve kuruluşun ülke içinde ve dışındaki yankılarından bahsetti. Ardından DP'nin kat ettiği aşamalar, aşmayı başardığı engelleri anlattı. *“Demokrat parti kimsenin emri ve müsamahası ile kurulmuş değildir. Demokrat parti bizzat milletin kurduğu ilk parti olmak şerefine haizdir.”* dedi. Bayar konuşmasında Mecliste iktidar partisi ile münasebetlerinden, sıkıyönetim komutanlığının bir baskı aracı olarak tutulduğunu söyledi. Daha sonra yürürlükte olan Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılması, sıkıyönetimin kaldırılması, devlet başkanlığı ile parti başkanlıklarının birbirinden ayrılması gerektiği, milletin refah ve emniyetinin her şeyin üzerinde olduğu gibi konulara değindi. Bayar, konuşmasının sonunda ülkenin içinde bulunduğu sorunları şu şekilde özetledi:

- “1) Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eden nitelikte ve anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması*
- 2) Vatandaş oyunun emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklik yapılması*
- 3) Devlet başkanlığı ile fiili parti başkanlığının bir kişi üzerinde birleşmemesi esasının kabulü.”²⁹⁵*

Celal Bayar'ın konuşmasını bitirmesinin ardından Ege Bölgesi delegeleri Kongre başkanlığına önemli bir önerge verdiler. Önergenin en önemli hususları şöyledir:

- Anayasaya aykırı kanunlar tamamen kaldırılmalıdır.
- İdare cihazının partiler dışında çalışması
- Seçim Kanunu'nun, milletin arzusuna uyularak esaslı bir şekilde değiştirilmesi

²⁹⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Orhan Mete, **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi**, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul, 1947; Burçak, **a.g.e.**, s.106-107.

²⁹⁵ Konuşma metni için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

- Devlet başkanlığının partilerüstünde olması.

Önergede bu konuların oluşturulacak olan özel bir komisyonda ele alınması istenmekteydi. Önerge oylamaya konuldu ve oybirliğiyle kabul edildi. Önergenin görüşülmesi için Adnan Menderes'in başkanlığında “*Ana Davalar Komisyonu*” adıyla bir komisyon kuruldu. Komisyon basına kapalı olarak çalıştı.²⁹⁶

Kongre o güne kadar CHP kurultaylarının hiç birinde görülmemiş bir coşku içinde geçti. Delegeler geceli gündüzlü çalıştı. Tam bir hürriyet havası hâkimdi. Söz isteyen herkes istediği gibi ve istediği kadar konuştu. Harareti konuşmalar yapıldı. CHP'nin yıllardır ülkeyi tek başına yönetmiş olması ve uyguladığı politikalar şiddetle eleştirildi. Konuşmacılar antidemokratik kanunların derhal değiştirilmesini aksi takdirde DP'nin etkili çözümlere başvurması gerektiğini savundular. Kenan Öner, İsmet Bozdağ, Osman Bölükbaşı, Mükerrrem Sarol, Osman Kapani gibi isimler DP'nin sine-i millete dönmesi gerektiğini ileri sürdüler.

Kongrede yapılan seçimler sonucunda 548 delegeden 541'inin oyunu alan İstanbul Milletvekili Celal Bayar Parti başkanlığına seçildi. Genel Yönetin Kurulu üyeliklerine ise Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Enis Akaygen, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu, ve Hasan Dinçer seçildiler.²⁹⁷

3.4.2.1.1 Hürriyet Misakı'nın Kabul Edilmesi ve Önemi

Kongrenin yoğun çalışma programında sona yaklaşılırken 11 Ocak günü sabaha karşı Ana Davalar Komisyonunun raporu ele alındı. Raporda Bayar'ın konuşmasında önemle üzerinde durduğu antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, yeni, demokratik ve emniyetli bir seçim kanununun yapılması, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının birbirinden ayrılması, idarenin tarafsızlığının sağlanması gibi konulara yer verildi. Raporun belki de en önemli bölümü:

²⁹⁶ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

²⁹⁷ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, a.g.e., s.49.

“Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek takdir kabul edilmediği takdirde meclis grubunu Meclisten çekilerek milletin sinesine dönmek kararını vermeğe genel merkezi selahiyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hâkim millet ile karşı karşıya bırakıyoruz.”²⁹⁸

şeklindeki ifadelerin yer aldığı bölümdü. Çünkü burada CHP istenilen şartları yerine getirmese DP'nin sine-i millete döneceği belirtiliyordu. Başka bir deyişle CHP tehdit ediliyordu. Rapor oylanarak kabul edildi. Kongre tarafından rapora *“Hürriyet Misakı Kararı”* adı verildi. Ardından yapılan tezahüratlar eşliğinde Adnan Menderes, söz alarak:

“Arkadaşlar tarihi kararınızı verdiniz, bu kararın muarrızlarınız tarafından çok iyi anlaşılması ve milletimizin hayrına olmasını yürekten dilerim. Arkadaşlar polis kılıcı kuşanmış ve devlet arabasına binmiş gövdesi olmıyan (olmayan) bir parti ile karşı karşıyayız. Bilirsiniz ki çürük ceviz daha kolay kırılır...”

dedi. Menderes'in ardından Sadık Aldoğan ayağa kalkarak kongrenin vermiş olduğu kararın Türkn insan haklarına verdiği değerin ifadesi olduğunu belirtti. CHP'nin kör, sağır ve üyelerinin de her şeye rağmen *“pişkin insanlar”* olduklarını iddia etti.²⁹⁹

Kongre başladığı gibi yine coşkulu bir havayla 11 Ocak'ta sona erdi. Hürriyet Misakı, Türk demokrasi tarihinden önemli bir belgedir. Bu belge ile şeklen de olsa Türk halkı siyasi yönetim sahnesine çıkarılmıştır.³⁰⁰ Kongreden sonra partiler arasındaki siyasi gerginlik artarken demokrasi hareketlerinin artmış olması dikkate değerdir.³⁰¹

3.4.2.1.1.1 CHP'nin Kongreye Tepkisi ve Büyük Divan'ın Toplanması

DP Kongresi başlarken CHP'nin heyecanlı bir bekleyiş içinde olduğunu görüyoruz. Ne de olsa Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa bir muhalefet partisi kongre yapacaktı. Neler konuşulacak ve kongrede ne gibi kararlar alınacaktı? Artık hiçbir şey

²⁹⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, **a.g.e.**, s.48.

²⁹⁹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948; Mete, **a.y.**

³⁰⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s.36.

³⁰¹ Karpat, **a.g.e.**, s.159.

eskisi gibi değildi. TCF ve SCF'de olduğu gibi DP bir çırpıda kapatılamazdı. Uluslararası gelişmeler buna izin vermezdi.

Kongrenin başladığı gün CHP Milletvekili Nihat Erim, Ulus gazetesindeki köşesinde DP Kongresinin, Cumhuriyet Tarihinin en önemli olaylarından biri olduğunu ileri sürdü. Erim, bu kongrenin toplanmasının demokrasinin devam edeceğinin belirtisi olduğunu savundu. Siyasi fikri ne olursa olsun bütün vatandaşların kongrenin toplanmasını iftihar ve sevinçle karşılaması gerektiğini ileri sürdü.³⁰² Fakat CHP'nin radikalleri Erim ile aynı fikirde değillerdi. Nitekim Erim, Günlüklerinde, yazdığı bu yazıdan CHP içindeki radikallerin rahatsız olduğunu belirtmektedir.³⁰³ Aynı gün bir başka CHP Milletvekili Asım Us da Vakit gazetesindeki köşesinde DP'nin daha önce bir programının olduğunu hatta CHP'ninkine çok benzediğini ama bu programın kongre tarafından onaylanmamış olması sebebiyle fazla bir öneminin olmadığını ileri sürdü. Kongrede alınacak kararlar ile ilgili olarak “... muhaliflerin şimdiye kadar gösterdikleri taşkınlıkları normal bir yola çevirebilirse memlekette ancak o zaman gerçek bir demokrasi hayatı kurulmuş olur.” şeklinde bir değerlendirme yaptı.³⁰⁴

8 Ocak'ta Ulus gazetesinde Bayar'ın kongreyi açış konuşması yayınlandı. Tabii eleştirilerde beraberinde geldi. Ertesi gün Ulus'ta İzmirli CHP'li ve DP'li gençlerden geldiği iddia edilen bir telgraf metni yayınlandı. Metinde Osman Bölükbaşı'nın kongrede “... yirmi senelik Cumhuriyet devrinde Türk millet(i) taçsız ve tahtsız sultanlarla idare edilmiştir.” şeklindeki sözlerine gençlerin tepki gösterdikleri ve bu sözlerin Atatürk'ü inkar etmek demek olduğu savunulmaktaydı. Yirmi yıllık süreçte Mareşal Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Celal Bayar gibi değerli isimlerinde millete rehberlik ettiği belirtilmekteydi.³⁰⁵ Ulus, kongreyle ilgili haberleri İnönü'nün emriyle günü gününe sayfalarına taşıdı. Köşe yazarlarının istedikleri gibi yazabileceklerini ama Erim'in sert yazması halinde adını kullanmamasını istedi. İnönü bu süreçte kendilerinin olabildiğince dostane görünmesini istiyordu. Erim Günlükler'inde İnönü'nün kendisinden kongre bittikten sonra kendilerinin dostluk, DP'lilerin ise düşmanlık telkin ettiklerini yazmasını istediğini iddia etmektedir.³⁰⁶

³⁰² Nihat Erim, “Demokrat Parti Kurultayı”, **Ulus**, 7 Ocak 1947, S.yok, s.1-3.

³⁰³ Erim, **a.g.e.**, s.82.

³⁰⁴ Asım Us, “Demokrat Parti'nin Genel Kongresi...”, **Aydın Tarihi**, Ocak 1947, S.158, s.28-29.

³⁰⁵ “Demokrat Kongresi Celâl Bayar'ın nutkiyle açıldı”, **Ulus**, 8 Ocak 1947, S.yok, s.4-5.

³⁰⁶ Erim, **a.g.e.**, s.84.

Necmettin Sadak ise gazetesindeki köşesinde yılın en önemli olayının DP kongresi olduğunu belirterek Bayar'ın konuşmasını değerlendirdi. İktidar partisine yönelttiği bütün eleştiri ve suçlamalara rağmen takdir edilmesi gereken bir konuşma olduğunu, çünkü muhalefet liderinin kendi partisini geliştirmek için iktidarı kötülemesinin doğal bir şey olduğunu ileri sürdü. Sadak, bizce bu satırları yazarken bir anlamda eleştirileri yersiz bulmakta ve CHP adına eleştirileri kabul etmemektedir. Çünkü yazısının devamında Bayar'ın şikâyetçi olduğu antidemokratik kanunlar yapılırken kendisinin iş başında olduğunu unutmuş gibi davrandığını³⁰⁷ imalı bir şekilde ifade etti.

Kongrenin başladığı gün yazdığı köşe yazısıyla CHP'lilerin büyük bir kısmının tepkisini çeken Nihat Erim kongre bittikten sonra yazdığı yazıyla dikkatleri yine üzerine çekti. Erim bu sefer DP'yi ve kongreyi sert bir dille eleştirdi. Kongrede CHP ve devlet başkanının eleştirilmesinin doğru olmadığını savundu. Erim, Hürriyet Misakı'nda yer alan devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması gerektiği eleştirisine yer vererek İnönü'nün zaten fiilen parti başkanlığı yapmadığını tüzükte, genel başkan vekilliğinin bu yüzden yer aldığını ve parti başkanının vazifelerinin onun tarafından yapıldığını belirtti. Erim, Celal Bayar'ın genel başkan seçilmesini demokrasinin devamı için bir teminat olarak görmekle beraber Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner gibi aşırı fikirlere sahip kişilerin demokrasinin gidişini olumsuz etkileyebileceğini iddia etti.³⁰⁸

CHP Hürriyet Misakı'nı "... küçük bir azlığın büyük birçokluğa tahakkümünü hedef alan..." antidemokratik bir propaganda aracı olduğunu ve Anayasanın milli egemenlik prensibine aykırı olduğu şeklinde değerlendirdi.³⁰⁹

Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kongrenin ilk günü Bayar'ın yaptığı açış konuşmasından çok rahatsız olmuştu.³¹⁰ Eleştiriye alışı olmayan İnönü, konuşmanın kendisini hedef aldığını düşünerek, DP liderinin ve DP'lilerin yine kendisiyle uğraştıklarını iddia etmiş ve çok partili hayat için atılan

³⁰⁷ Necmettin Sadak, "Celal Bayar'ın nutku ve eski inhiraflar devri...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1947, S.158, s.37-39.

³⁰⁸ Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı dağıldıktan sonra...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1947, S.158, s.45-48.

³⁰⁹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20,Tarih:19.02.1947.

³¹⁰ Toker, **a.g.e.**, s.164.

adımların boşa gideceği endişesine kapılmıştı.³¹¹ Aslında normal şartlarda Bayar'ın konuşması bir muhalefet partisi liderinin konuşması niteliğindedir ve İnönü'yü rahatsız edecek herhangi bir durum yoktur. Ancak İnönü, kuruluş sürecinde Bayar ile görüşüp bazı hususlarda teminat alınca DP'nin bir muvaza partisi olmaktan öteye gidemeyeceğine inanmış olmalı ki Bayar'ın konuşması karşısında rahatsız olmuş ve endişeye kapılmıştır.

Nihat Erim'in Günlükler'indeki notlardan anlaşıldığına göre sadece İnönü değil Peker gibi radikallerde DP'nin kongresinde Bayar'ın yaptığı konuşmadan ve Hürriyet Misaki'nden rahatsız olmuşlardı. CHP belki tek parti zihniyetiyle hareket edip yine DP'ye baskı uygulayacaktı. Ancak yine Nihat Erim'in Günlükler'inden anladığımızı göre dış ilişkiler özellikle de Amerika ile olan ilişkilerin gidişatı CHP'ye engel olmuştur. Nitekim Erim, 9 Ocak'ta Başbakanın suaresinde ABD elçisiyle karşılaştığını, elçinin kendisine son günlerde Türkiye'de meydana gelen gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve bu gelişmelerden memnuniyet duyduklarını söylediğini belirtmektedir. Ayrıca elçinin bu süreçte özellikle İnönü'nün bu işin gerçekleşmesinde baş unsur olduğunu vurguladığını eklemektedir. Aynı gece Çekoslavakya ve Hollanda elçileriyle de görüştüğünü ve onlarında son günlerde ki gelişmelerden hayranlıkla bahsettiklerini belirtmektedir. Erim, suareden sonra Çankaya Köşkü'ne giderek, duyduklarını İnönü'ye anlattığını kaydetmektedir. İnönü'nün duyduklarından çok memnun olduğunu hatta şampanya getirterek bunu kutladıklarını anlatmaktadır.³¹²

CHP Büyük Divanı, Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında 16,18, 21, 24 ve 27 Ocak tarihlerinde toplandı. Her ne kadar Erim, divanın toplanmasının iki ay önce teklif edilmiş olduğunu iddia etse de³¹³ konunun ele alınma zamanı bizce anlamlıdır. Kaldı ki toplantıların basına kapalı yapılması da dikkat çekicidir. Şiddetli eleştirilerle dolu bir muhalefet kongresi yeni sona ermişti. Kongreye halkın gösterdiği ilgi ve partililerin yöneticilerine duydukları güven CHP'yi tedirgin etmiş olmalı ki CHP alelacele Parti Divanı toplantısı düzenledi. Muhtemelen CHP, DP kongresinde alınan kararları ve bu doğrultuda ne gibi tedbirler alınacağını görüşmek amacıyla bu toplantıları gerçekleştirdi. Nitekim toplantılarla ilgili olarak yapılan açıklamalarda Büyük Kurultayın incelemesine ve onayına sunulacak program ve

³¹¹ Erim, **a.g.e.**, s.83.

³¹² Erim, **a.g.e.**, s.85-86.

³¹³ Erim, **a.g.e.**, s.87.

tüzük konuları görüşülerek yapılması düşünülen değişikliklerle ilgili üyelerin fikirlerinin alındığı belirtildi. Ayrıca parti teşkilatının kuruluş ve işleyiş şekli ile basın yayın işleri, sosyal kuruluşlar ve hizmetler, kültür ve gençlik hareketleri, ekonomi tedbirleri ve laikliğin uygulanma şekli görüşüldü.³¹⁴ Büyük Divan toplantısı kararları 27 Ocak 1947'de açıklandı. Toplantıdan çıkan en önemli sonuçlardan biri din eğitimiyle ilgili oldu.³¹⁵

3.4.2.2 DP'nin İkinci Kongresi ve Husumet Andı'nın Kabulünün Türk Siyasetine Etkisi

DP'nin İkinci Büyük Kongresi 20 Haziran 1949'da Ankara Sergi Salonu'nda gerçekleştirildi.³¹⁶ Kongre'de DP'nin o güne kadarki politikaları gözden geçirilerek geleceğe yönelik amaçları belirlendi. Kongre çalışmalarına gergin bir ortamda başladı. Çünkü parti içindeki muhalif gruplar ihraç istemiyle kongreye arz edilmişti. Şiddetli tartışmalar oldu ve sonuçta muhaliflerin partiden ihracına karar verildi.³¹⁷

Kongre sonunda alınan kararlar "*Milli And*" olarak adlandırıldı. Bu belgeyle DP artık siyasetteki çizgilerini ve amacını kesin ve net bir biçimde ortaya koymuş oldu. Dolayısıyla çok partili hayatın Türkiye'de yerleşmesi açısından DP İkinci Kongresi ve kabul edilen Milli And son derece önemlidir. Milli And, Sıtkı Yırcalı ve arkadaşları tarafından hazırlandı. Metin başlangıçta "*Milli Tesanüt Andı*" adını taşıyordu. Bir uyarı havası taşıyan metin Yırcalı tarafından, pek çok delegeye gösterilmek suretiyle onların onayları alınmıştı. Daha sonra metin, Yırcalı tarafından kongreye sunuldu.³¹⁸ Bazı delegeler tarafından "*tesanüt*" ifadesinin doğru olmadığı dile getirildi. Bunun üzerine metin "*Milli And*" ya da "*Milli Teminat Andı*" olarak kabul edildi. Ancak, metinde 1946 seçimlerinde yaşananların tekrar yaşanması halinde adil seçim yapamayanların

³¹⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih: 19.02.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2, Tarih:20.03.1948.

³¹⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih: 19.02.1947; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2; Tarih:20.03.1948; "C.H.Partisi Büyük Divanının Kararları", **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1947, S.8083, s.1-2.

³¹⁶ "D.P. İkinci Büyük Kongresi Toplandı", **Ulus**, 21 Haziran 1949, S.yok, s.1-5.

³¹⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.466.

³¹⁸ Toker, **a.g.e.**, s.234.

milletin husumeti ile karşılaşacaklarının³¹⁹ belirtilmesi, metnin kamuoyunda “*Milli Husumet Andı*” olarak adlandırılmasına sebep oldu.

DP, mücadelesini Kurtuluş Savaşı'nın bir devamı olarak görmektedir. Bir “hürriyet” mücadelesi verdiğini savunmaktadır. Birinci Kongrede kabul ettiği kararların Misak-ı Milli'nin tamamlayıcısı olduğu düşüncesiyle “*Hürriyet Misakı*” olarak adlandırmıştı. İkinci Kongre'de kabul edilen Milli And'ı ise Hürriyet Misakı'nı tamamladığı anlayışla hazırlamıştır.³²⁰

And'ın kabulü iktidar ve muhalefet arasında gergin bir havanın oluşmasına sebep oldu. Hükûmet bir tebliğ yayınlarak Milli Husumet And'ını kınadı. Tebliğde And'ın hukuk ve düzen devleti anlayışıyla uyuşmadığı, “*muğlak*” bir ifade ile yazıldığı ve vatandaşlar arasında düşmanlık duygularını körüklediği iddia edildi. Bunun üzerine DP Genel Başkanı Celal Bayar, gazetecilere bir demeç vererek hükûmetin iddialarını reddetti. Bütün çabalarına rağmen 21 Temmuz genel seçimlerinden beri geçen süre içinde hükûmetin kendilerinin istek ve şikâyetlerini dikkate almadığını, seçimler sırasında gerçekleştirilen kanunsuzluklarla ilgili hiçbir işlem yapılmadığını, suçluların cezalandırılmadığını belirterek, söz konusu And'ın bir daha böyle olayların tekrarlanmaması için kabul edildiğini ifade etti.³²¹ Bu arada İktidar cephesinde DP'nin feshedilmesi gerektiği şeklinde fikirler ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Adliye (Adalet) Bakanı Fuat Sirmen buna taraftardı. Ancak başbakan Günaltay ve parti genel başkan vekili Hilmi Uran bu fikre karşı çıkanlardandı. İnönü ise 12 Temmuz Beyannamesini taraftarlarından Celal Bayar'ın böyle bir belgenin kabulüne izin vermiş olmasını, hayal kırıklığıyla karşıladı.³²² 1945'ten önceki dönem olsa idi muhtemelen başta İnönü olmak üzere CHP önde gelenleri DP'yi hemen feshederlerdi. Ancak 1949 yılına gelindiğinde çok şey değişmiştir. Türkiye hükûmeti, New York Times Gazetesi'nde de belirtildiği gibi demokrasiyi benimseyeceğini vaad etmişti. Geçen süreçte de bu doğrultuda başta Amerika olmak üzere pek çok demokratik ülke ile ilişkiler kurmuştu. Dolayısıyla CHP'nin DP'yi feshetmek gibi bir imkânı yoktu. Hele de böylesine yakından takip edilirken DP'ye hukuki yaptırım uygulamak bile mümkün değildi. Bunun yerine Amerika'nın istediği gibi demokratik adımlar atmak gerekiyordu.

³¹⁹ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:40-241-16, Tarih:28.06.1949.

³²⁰ Timur, a.g.e., s.39.

³²¹ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:40-241-16, Tarih:28.06.1949.

³²² Uran, a.g.e., s.508.

Nitekim öyle de oldu. CHP ortamı yumuşatmak için kısa bir süre sonra bazı adımlar attı. Bunlardan en önemlisi yeni Seçim Kanunu'dur.

Milli And'ın kabulü ve hükûmet tarafından kınanması Amerikan NewYork Times gazetesinde yer aldı. Gazete, DP'nin gelecek seçimler sırasında bir tehdit atmosferi hissettikleri takdirde seçimleri boykot edecekleri şeklindeki uyarılarının CHP'nin "dominant" durumunu değiştirmeyeceğini ileri sürdü. Bu durumun demokratikleşmeyi benimseteceğini iddia eden hükûmet partisi için bir utanç kaynağı olacağını yazdı. Gazete daha da ileri giderek Türkiye'de alışlagelmiş olan "mutlak askeri disiplin"ın bir gereği olarak pek çok Türk vatandaşının yukarıdan yani hükûmetten memur ve bürokratlar vasıtasıyla gelen emirleri uygulamaya alışık olduğunu ileri sürdü.³²³

Milli And'ın kabulünün ardından DP teşkilatında alınan kararlar hakkında bilgi verilmesi ve 1946 seçimlerinde yapılan haksızlıkları kınamak amacıyla pek çok yerde toplantılar yapıldı.³²⁴ CHP tek parti dönemi zihniyetiyle bu toplantılara engel olmak için yine memurları kullandı.³²⁵ Fakat CHP bu konudaki suçlamaları hiçbir şekilde kabul etmedi.³²⁶

³²³ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Jan 22). TURKEY PREPARES FOR NEW ELECTION. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111364960>, 25 Mart /2017.

³²⁴ Bilecik, Ankara, Bursa bunlardan bazılarıdır. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-11, Tarih:21.07.1949.

³²⁵ Bu doğrultuda Diyarbakır il teşkilatında da toplantı yapıldığını görüyoruz. İçtima-i Umumiye Kanunu'nun 9. ve Cemiyetler Kanunu'nun 31. Maddesi gereğince bu gibi genel toplantılarda hükûmet gerekli görürse mülkiye ve ya adliyeden bir memur tayin edebileceği belirtilmektedir. Ancak Diyarbakır İl İdare Kurulu Başkanlığı'nın İçişleri Bakanlığına yazdığı bir şikayet dilekçesinde Diyarbakır'da yukarıda belirtilen amaçla yapılan toplantının yapıldığı il binasına emniyet müdür vekili, bir emniyet amiri, bir komiser yardımcısı ve sivil polisin geldiği belirtilmektedir. Dilekçede bunun dışında binanın pek çok polis memuru ve bekçiler tarafından sarıldığı belirtilmektedir. Bunun üzerine emniyet müdürü ve beraberindekilere yapılan işin hukuksuzluğu anlatılmasına rağmen emniyet müdürü "hiç birimiz ayrılmayacağız ve burada kalacağız, isterseniz vaziyeti zabıta tasvip edip toplantınızı dağıtınız" demek suretiyle amacını açıklaması üzerine İl İdare Kurulu bir toplantı yaparak toplantının sona erdirilmesine ve durumun İçişleri bakanlığına bildirilmesine karar verildiği belirtilmektedir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-9, Tarih:21.07.1949.

³²⁶ Diyarbakır İl İdare Kurulu toplantısı sırasında yaşananları Ulus gazetesi 24 Temmuz 1949'da 1. Sayfadan "Peki buna ne buyrulur?" başlığı altında verdi. Haberde 21 Temmuz seçimlerini protesto etmek için DP il merkezi binasının önünde 60-70 kişinin toplanarak miting yapmak istediğini, Diyarbakır İl Emniyet Müdür Vekilinin toplantıda bulunmak istemesi üzerine DP İl İdare Kurulunun toplantıyı yarıda kestikleri belirtilmektedir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-72-3, Tarih:24.07.1949.

Milli Husumet Andı ile MP'nin, DP'nin muvazaa partisi olduğu ve CHP'nin her isteğini kabul ettiği şeklindeki iddiaları çürümüş oldu. Mecliste DP'nin nüfuzu eskiye ve aynı milletvekili sayısına sahip olmalarına rağmen MP'ye oranla arttı.³²⁷ Diğer yandan iktidar için önemli bir adım atmış oldu. İkinci kongreye kadar savunma durumunda olan DP, artık saldırı durumuna geçti.³²⁸

3.5 Köy Enstitüleri ile İlgili Değişiklik Yapılması

Milli Mücadele yıllarından itibaren Gazi Mustafa Kemal eğitime büyük bir önem vermişti. Ülkede okuma yazma oranı çok düşüktü. 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim-öğretimde birlik sağlandı. 2 Mart 1926'da kabul edilen Maârif Teşkilatı Hakkında Kanun ile ilkokullar parasız ve zorunlu hale getirildi. 1928'de yeni Türk Alfabesi kabul edildi. 1 Ocak 1929'da yeni Türk Alfabesini halka öğretmek amacıyla Millet Mektepleri açıldı. Böylece Cumhuriyet'in ilanından Gazi Mustafa Kemal'in hayatını kaybetmesine kadar geçen dönemde eğitim alanında önemli adımlar atıldı. Bu adımların sayısal göstergeleri şöyledir: 1923-1938 arasında Türkiye nüfusu %38 oranında artarken, ilköğretimdeki öğretmen sayısı %154'lik bir artış gösterdi. Diğer taraftan yeni açılan ilkokul sayısı %137, ortaokul sayısı %194 ve lise sayısı %296 oranında arttı.³²⁹

İşte böyle bir ortamda köylerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminde 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu kabul edildi (22 Nisan 1940). Daha sonra Köy Okullarını ve Enstitülerini Teşkilatlandırma Kanunu kabul edildi. Köylerin öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek, köy halkını cehaletten kurtarabilmek amacıyla kurulmuş olan Köy Enstitüleri başlangıçta toplumda olumlu karşılandı. Ancak Genel Müdür, İsmail Hakkı Tonguç tarafından bu okullarda sol düşüncenin egemen hale getirilmeye çalışıldığının iddia edilmesi bu kurumlara karşı kamuoyunda tepkinin oluşmasına neden oldu. 1946 seçimlerinin ardından Milli Eğitim Bakanlığına Köy Enstitülerinin mimarlarından olan Hasan Âli Yücel yerine, Reşat Şemsettin Sırer getirildi. Sırer'den Köy Enstitüleri ile ilgili olumsuz

³²⁷ Karpat, **a.g.e.**, s.197.

³²⁸ Samet Ağaoğlu, **Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay. Haz. Cemil Koçak, 4.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.339.

³²⁹ Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", Gazi **Akademik Bakış Dergisi**, c.1, S.2, Yaz 2008, s.166.

kanaati ortadan kaldıracak düzenlemeler yapması beklenmekteydi.³³⁰ Nitekim Sirer, göreve geldikten sonra bu kurumların milliyetçi bir yapıya bürünmesi amacıyla bazı tedbirler aldı.

Peker hükûmetinin programında Enstitüler ile ilgili olarak, “Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir milli duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir.”³³¹ denilmekteydi. Bu ifadeler çok tartışıldı. Köy Enstitülerindeki eğitim yeterince milli değil miydi? İlerleyen günlerde bunu Milli Eğitim Bakanı Sirer’in Köy Enstitülerine karşı olumsuz tavırları izledi. Enstitüler ile ilgili olarak teftişler, soruşturmalar, tayinler, nakiller, sürgünler vs. birbiri ardı sıra geldi.³³²

Köy Enstitüleriyle ilgili ilk ciddi tartışmalar, 23 Aralık 1946’da TBMM’de 1947 Milli Eğitim Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaşandı. Eğitimci ve Milletvekili olan İ. Hakkı Baltacıoğlu, Köy Enstitüleri hakkında “... *Fikir iyidir, realisttir, yerlidir, görüş parlaktır. Fakat hedefte biraz isabetsizlik vardır...*” dedi. Bunun en önemli sebebinin ise öğrencilere pratikten çok teorik bilgilerin verilmesi olduğunu savundu.³³³ Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz ise Köy Enstitülerinin seçimler sırasında siyasete alet olduğunu iddia etti.³³⁴ Enstitülerin kendilerinden beklenen faydayı sağlamadığı gibi köylerde köylülerin okul binalarını yapmak zorunda olmalarının bu okullara karşı olumsuz bir etkiye sahip olduğunu savundu.³³⁵

Enstitüler aleyhinde en şiddetli konuşmayı Maraş Milletvekili Emin Soysal yaptı. Soysal, konuşmasında “*Köy Enstitülerinin bugünkü arızaları ve birçok masraflara ve emeklere rağmen ıslaha muhtaç tarafları bulunması, acelecilikten ileri gelmiştir.*” dedi. Ayrıca bu kurumlarda pratikten çok teorik derslere ağırlık verilmesini eleştirdi.³³⁶ Soysal, bu kurumlarda komünistliğin her geçen gün yayıldığını, komünizm ile ilgili yayınların rahatlıkla okunabildiğini iddia etti.³³⁷

³³⁰ Goloğlu, **a.g.e.**, s.221-222.

³³¹ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.3, (14.08.1946), s.27-37.

³³² Aydemir, **a.g.e.**, s.381.

³³³ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.21, (23.12.1946), s.392.

³³⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.22, (23.12.1946), s.441.

³³⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.22, (23.12.1946), s.443-444.

³³⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.22, (23.12.1946), s.449-451.

³³⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.22, (23.12.1946), s.457.

TBMM'deki bu tartışmalar bir süre sonra söz konusu kurumlarda bazı değişiklikler yapılmasını gerekli kılacaktı. Nitekim 29 Nisan 1947'de Köy Enstitüleri için yeni bir yönetmelik hazırlandı. Kız ve erkek öğrencilerin kaldıkları yerler birbirinden ayrıldı. Ardından serbest okuma etkinliklerine kısıtlama getirildi.³³⁸ Fakat enstitülerle ilgili tartışmalar bitmedi. Maraş Milletvekili Emin Soysal, 22 Ağustos 1947'de Meclise Milli Eğitim Bakanının sözlü açıklamada bulunması talebiyle Köy Enstitüleri ile ilgili bir soru önergesi verdi. Önergede bu kurumlarda kız ve erkeklerin eğitimiyle ilgi gayri ahlaki iddiaların doğru olup olmadığı, enstitülerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda köylülerin kullanılıp kullanılmadığı, sol düşüncüyü savunan eserlerin okutulup okutulmadığı, öğretmenlik yapabilecek niteliklere sahip olmayan kişilerin ders verip vermediği, öğretmenlerin maaşlarının ödenip ödenmediği gibi hususlara yer verilmişti.³³⁹ Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer, 29 Ağustos'taki TBMM oturumunda önergeye cevap verdi. Sirer, iddiaları reddetti.³⁴⁰

Köy Enstitülerinde ahlak dışı olayların yaşandığı, öğrencilere komünizmin aşılmasına çalışıldığı gibi iddialar, Türk siyasi tarihinde Öner-Yücel davası olarak bilinen davanın konusu oldu. DP'den Kenan Öner, Hasan Âli Yücel'i bu kurumlarda komünizmin yayılmasına vesile olduğu gerekçesiyle suçladı. Bunun üzerine Hasan Âli Yücel, Öner'e dava açtı. Bu gelişme Köy Enstitüleri aleyhinde var olan görüşlerin daha da güçlenmesine sebep oldu. Günlerce kamuoyunu meşgul eden davayı Yücel kaybetti. Karara itiraz etti. Yargıtay usul bakımından davayı bozdu ancak Yargıtay, mahkeme kararındaki gerekçelere dokunmadı. Bu arada Kenan Öner hayatını kaybettiği için dava olduğu yerde kaldı. Ancak ilk defa CHP'li bir isim komünizmi yaymaya çalışmak ve komünistleri korumaktan dolayı ceza almıştı. Bu durum komünizm tehlikesinin güçlendiği bir dönemde CHP'ye ağır bir darbe vurdu.³⁴¹

³³⁸ Pakize Türkoğlu, **Tonguç ve Enstitüleri**, 5. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s.557.

³³⁹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:53-316-2, Yer:22.08.1947; **TBMMTD**, D.VIII, c.6, B.78, (29.08.1947), s.537.

³⁴⁰ Sirer, kuruluşundan beri Enstitülere 21.963 öğrenci alındığını ve 16.783 öğrencinin hala eğitimlerine devam ettiklerini ifade etti. Sirer, var olan 20 Köy Enstitüsü'nde 465 kültür, 67 sanat ve 38 tarım dersi öğretmeninin görev yaptığını, 1946'dan beri de bu kurumlara 180 tane yükseköğrenim görmüş öğretmen gönderdiklerini kaydetti ve bu kurumlar hakkındaki olumsuz iddiaları reddetti. **TBMMTD**, D.VIII, c.6, B.78, (29.08.1947), s.538-542.

³⁴¹ Goloğlu, **a.g.e.**, s.194.

3.6 Laiklik Uygulamalarında Değişim ve Dini Eğitim

Laiklik ilkesini ülkede hâkim kılmak için büyük mücadele vermiş olan CHP, her zaman bütün inkılaplarda olduğu gibi laiklik ile ilgili inkılaplarında koruyucusu olmuştu. Hatta tek parti döneminde altı ilke içinde özellikle laikliğe büyük bir önem vermişti. Ülkede elbette laiklik ile ilgili uygulamalardan hoşnut olmayanlar vardı. Buna rağmen tek parti döneminde laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı kalındı. 1943 yılında bir ilk yaşandı ve Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi görüşülürken "*Dini eserleri satın alma, yazdırma, tercüme ve bastırma ücret ve masrafları*" için 10.000 lira ödenek ayrıldı. Aynı yıl orduda moral dairelerinde çalışmak üzere İslam dinini öğreten imamlar alındı.³⁴² Fakat bu konudaki asıl gelişme 1945'ten yani çok partili hayata geçildikten sonra gerçekleşti.

Çok partili hayata geçiş çabaları başladığında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'dan laiklik ve dış politika konularında fikir birliği içinde hareket edilmesini istedi. Bir başka deyişle şart koştu. 7 Ocak 1946'da kurulan DP programında laiklik ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

*"Madde 14- Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır. Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehassıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümasil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına yurddaşlar arasında sevgi ve tesanüdü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır."*³⁴³

Görüldüğü gibi DP, laiklikten taviz vermeden dini eğitim yapılmasını savunuyordu. DP'ye göre din hürriyeti temel insan haklarından biriydi.³⁴⁴ Eğitimin amacı yeni nesillerin sadece bilimsel ve teknik bilgiyle değil, milli ve insani değerler ile donatılmasıdır.³⁴⁵

³⁴² Tekin Şeker, "Demokrat Parti Döneminde Din Politikaları (1946-1954)", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Kütahya, 2006, s.55.

³⁴³ **Demokrat Parti Program ve Tüzüğü**, Ankara, Doğu Matbaası, 1953, s.49-51.

³⁴⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.229.

³⁴⁵ İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.201.

DP'nin laiklik konusunu yeniden yorumlayışı CHP'yi endişelendirdi. Kaldı ki seçimler sırasında bazı milletvekili adaylarının dini konularda vatandaşlara çeşitli sözler verdikleri şeklinde dedikodular dolaşmaktaydı. CHP gelişmelerden laiklik adına tedirgin oldu. Bununla beraber bundan sonraki süreçte oy alabilmek için pek çok alanda olduğu gibi laiklik konusunda da taviz verdi. O dönemde büyükelçi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, anılarında DP'li ve CHP'li pek çok milletvekilinin oy için halkın dini duygularını kullandığını ileri sürerek CHP için; *"Bu görüş ve telakki 1946 seçim mücadelesinden sonra yukarıdan aşağıya bütün parti teşkilatını sarmış, bunun üzerine laik ve devrimci geçinen Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri de geminin dümenini soldan sağa çevirmeye başlamıştı."*³⁴⁶ demektedir. Karaosmanoğlu, CHP'nin oy alabilmek için Ticani Tarikatı ile işbirliği yapmayı bile göze almaktan çekinmediğini iddia etmektedir.³⁴⁷

O yıllarda bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de komünizm büyük bir tehdit olarak görülüyordu. Din ise adeta komünizme karşı bir ilahtı. Kaldı ki savaş yıllarının verdiği ekonomik sıkıntıları, halkın moral bozukluğunu giderecek bir unsura ihtiyaç vardı. İnsanları meşgul edecek, hatta mutlu edecek iyi yol din idi. Türkiye'de çok partili hayata geçiş yıllarının getirdiği gelişmelere dış etkenlerde eklenince din alanındaki gelişmeler kaçınılmaz oldu.³⁴⁸

DP, 1946 genel seçimlerine giderken teşkilatından laiklik ile ilgili konulardan kesinlikle bahsedilmemesini istemişti.³⁴⁹ Ancak iç ve dış gelişmeler adeta bu alandaki gelişmelerin gerçekleşmesini olağan hale getirdi. Kurultayın ardından CHP'nin değişen politikası gereği, Milli Eğitim Bakanlığı 1947 yılında, okul dışı din eğitimi için bazı yeni temel ilkeleri kabul etti. 29 Mayıs 1947'de Bakanlar Kurulu, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine Diyanet İşleri Başkanının mabedler dışında ruhani elbise giymesine izin verdi.³⁵⁰ MP kurulduktan sonra bu konudaki tartışmaların daha da alevlendiğini görüyoruz. Çünkü MP dine daha fazla önem verilmesini istiyordu. CHP

³⁴⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.178.

³⁴⁷ Karaosmanoğlu, **a.y.**

³⁴⁸ Murat Karataş, "Bir Medcezir Manzarası: Türkiye'de Laiklik (1928-1948)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S42, Kasım 2008, s.292; Levent Cantek, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.273.

³⁴⁹ Bkz. **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, c.V, Haz. Özel Şahingiray, Ankara, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1956, s.433-434.

³⁵⁰ **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:113-37-4, Tarih:1947.

içindeki ılımlıların da bu konudaki tartışmalara katılmasıyla birlikte İnönü'de tartışmaların içine çekildi.

3.6.1 Din Eğitimi ile İlgili Gelişmeler

1927 yılında bütün okulların müfredat programından din dersleri çıkarıldı. Fakat 1939 yılına kadar köy ilkokullarında haftada bir saat olmak üzere okutulmaya devam edildi. 1939'da ise kaldırıldı.³⁵¹ 1942'de Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, yaptığı bir konuşmada köy çocuklarının din eğitiminden mahrum kalmaması gerektiğini, bu yüzden de din eğitiminin okullarda yeniden konulmasını Milli Şeften rica etti. Kütahya Milletvekili ise bu konuda hazırladığı bir teklifi Meclise sundu. Abdurrahman Naci (Sivas), teklife destek verdi. Ancak konunun gündeme gelmesinden rahatsız olan TBMM Başkanı Abdülhak Renda, oturum için gerekli çoğunluğun olmadığı bahanesiyle oturumu kapattı. Daha sonra CHP Grup Başkan Vekili, Hilmi Uran devreye girdi ve Rasih Kaplan ile görüşerek teklifin geri alınmasını sağladı.³⁵²

1946 yılı sonunda yapılan 1947 bütçe görüşmeleri sırasında din eğitimi konusunun Mecliste ciddi bir şekilde ele alındı. Milli Eğitim Bakanlığının bütçesi görüşülürken söz alan CHP İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, eğitim sistemimizin gençleri milli, dini duygular ile tarih şuurundan mahrum yetişmelerine sebep olduğunu, bunun da Türkiye için büyük bir tehdit oluşturduğunu iddia etti. Tanrıöver, komünizmin ülkede yayılışının ancak dini eğitime önem verilerek engellenebileceğini savundu. CHP Milletvekili Muhittin Baha Pars'da Tanrıöver'i destekleyici mahiyette konuştu. Daha sonra Tanrıöver ve Pars, komünizme karşı din öğretiminin yeniden yapılmaya başlanmasını teklif ettiler. DP teklifi destekledi. Ancak Başbakan Recep Peker, bunun "*dini propagandaya kapı açmak*" anlamına geleceği bahanesiyle teklife karşı çıktı. Peker konuşmasında şöyle dedi:

"... Din Türkiye'de en asil manasını almıştır. Türkiye'de din, birçok yerlerde hala mevcut olduğu gibi cemiyeti tahrip edici mahiyetten temizlenerek cemiyet için zarar verici halden çıkarak dünyevi sefil hesaplara alet olmaktan çıkmış ulvi ve semavi

³⁵¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 5. bsk., İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s.303.

³⁵² Esma Torun, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.147.

mevkiini almıştır. Ve vatandaşın, kendi vicdani duygusu, imanı ve akidesi pürüzsüz bir hürriyet içinde en kutsi bir dereceyi bulmuştur...”

dedi. Peker sözlerinin devamında Türkiye’de bütün vatandaşların dini inançlarını hiçbir engelle karşılaşmadan yaptıklarını savunarak, bütün ibadet yerlerinin devletin koruması altında olduğunu söyledi.³⁵³

16-27 Ocak 1947’de toplanan CHP Büyük Divanı’nda laiklik ve din eğitimi ile ilgili konuların ciddi bir şekilde ele alındı.³⁵⁴ Nihat Erim toplantıdaki görüşmeleri değerlendirirken “... *Güya divan partiyi islah çarelerini aramak için toplandı. Halbuki dönüp dolaşıp din meselesine geliyorlar. Şaşacak iş. Her şeyi din ile halletmek istiyorlar.*”³⁵⁵ yorumunda bulunmaktadır. Büyük Divan toplantısı sonucunda din öğretiminin gizli yapılmasına veya Arap harflerinin kullanılmasına karşı uygulanan yasağın devam etmesine karar verildi. Böylece laiklik prensibinin en ufak bir şekilde zedelenmemesi konusunda görüş birliğine varıldı. Okul binaları dışında kalarak her bakımdan hükûmetin kontrolü altında bulunmak şartıyla her türlü özel öğretim Milli Eğitim Bakanlığından izin alınarak, yeni Türk alfabesi ile özel nitelikte din öğretiminin bir nizamname (tüzük) hazırlanarak belirlenmesine karar verildi.

Yıllarca laiklik prensibini en katı şekilde uygulamaya çalışmış olan CHP’nin Büyük Divan toplantısında din eğitimiyle ilgili alınan kararlar CHP’nin bir bocalama sürecine girdiğini göstermektedir. 21 Temmuz seçimleri ve sonrasındaki gelişmeler DP’nin her geçen gün güç kazandığını ortaya koymaktaydı. Bu CHP’yi endişelendirmiş olmalıdır. CHP, DP’nin taşradaki bazı mensuplarının halkın desteğini kazanmak için laiklik ile ilgili uygulamaların gevşetileceği sözünü verdiklerini biliyordu.³⁵⁶ Muhalefetin elinden bu silahı almak isteyen CHP, iktidarı kaybetmemek için en önemli prensiplerinden biriyle ilgili ilk defa bu kadar ciddi bir taviz vermiş oldu. İlginç olan ise İnönü’nün bizzat din eğitimi konusunu ele almasıdır. İnönü Çankaya Köşkü’ndeki bir toplantı sırasında “*Laiklik ilkeleri kesinlikle zedelenmemek üzere ulusun toplumsal gerçeklerine arkamızı çevirmek doğru olmaz.*” dedi. İnönü 25 yıllık bir sürecin geçtiğini ve şeriatın geri gelmesinin mümkün olmadığını belirterek “...*çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana babalar, devlete şunu söyleyeceklerdir:*

³⁵³ Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.3, B.22, (24.12.1946), s.440-445.

³⁵⁴ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih:19.02.1947.

³⁵⁵ Erim, **a.g.e.**, s.90.

³⁵⁶ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-5, Tarih:01.12.1948.

Ya bize bırakın ya da siz yapın! Türk olmayan azınlıklara tanınan bu en doğal vicdan hakkının gereklerini yerine getirmekten Türkleri yoksun kılmak, hangi hakka dayandırılabilir?” ifadesini kullandı. Konuşmasının devamında demokraside kör bağnazlığa yer olmadığını belirten İnönü, “... moral gereksinmelere cevap verecek bir duruma bir an önce gelmek, ülkede geniş bir ferahlık ve sempati havası estirecektir. Bunu bu hükûmet kaçırmamalıdır. Muhalefetine sinsi bir silahını elinden düşürmüş olacağız.” dedi. İnönü bir karar alıp bunun CHP grubuna götürülmesi ve orada alınacak bir kararın ardından bu konuda açıklama yapmanın doğru olacağını belirtti.³⁵⁷

Büyük Divan toplantısı ve onu takip eden gelişmelerin ardından hükûmet Tüzüğü'nün hazırlanması için bir rapor hazırlayarak 26 Haziran 1947'de CHP Genel Sekreterliğine bildirdi. Hazırlanan raporda şöyle denilmektedir:

*“A- İslam dininin akidelerini ve ibadetin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara bunları öğretmek maksadıyla Din Bilgileri Dersaneleri,
B- Din Bilgileri Dersaneleri öğretmenliği için imam ve hatiplik hizmetleri içinde eleman yetiştirmek maksadıyla özel seminerler açabilirler. “ denilerek bunu engelleyecek hususların mevcut olmadığı “halkımıza duyurulmalıdır.”*

denilmektedir. Raporda bu dersanelerin devletin sürekli denetimi altında bulunması ve siyasi amaçlarla kullanılması halinde derhal kapatılmaları gerektiği belirtilmekteydi. Bu okullarda öğretmenlik yapmak isteyenlerin gerekli şartları taşımaları zorunluuydu. Ayrıca raporda din dersleri öğretmenlikleriyle imam ve hatiplik gibi görevler için eleman yetiştirmek amacıyla özel okullar talimatnamesinin yanı sıra bazı şartlara sahip olmak üzere özel seminerlerin açılabilceği belirtilmektedir.³⁵⁸

Aynı dönemde Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, gelişmelerin etkisiyle bu konuda ilk adımı attı. “Özel Din Öğretimi Ana Hatları” adıyla bir düzenleme yapıldı. Düzenlemeye göre: her Türk vatandaşı İslam dininin esaslarını ve gereklerini öğretmek amacıyla bakanlıktan izin alarak Din Bilgileri Dersanesi açabilecekti. Bu kurumlarda din eğitimi amacıyla öğretmen yetiştirilebilecekti. Ancak bu karar ılımlılar tarafından yeterli bulunmadı. Onlara göre din eğitimi okullarda ve devletin

³⁵⁷ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001, s.880.

³⁵⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2, Tarih:13.06.1947.

gözetiminde verilmeliydi. Mesleki din okulları da Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak açılmalıydı.³⁵⁹ Okullarda din derslerinin konulması fikri toplumda ilgiyle karşılandı. Kamuoyundaki genel fikir, dinin milli ve manevi duyguları güçlendirerek komünizmin taraftar bulmasına engel olacağı şeklindeydi.³⁶⁰

3.6.1.1 İmam-hatip Kurslarının ve İlahiyat Fakültesi'nin Açılması

1947 yılının ilk günlerinde İlahiyat Fakültesi ile imam hatip okullarının açılması için CHP Milletvekili İbrahim Arvas (Van) kanun teklifinde bulundu.³⁶¹ Kanun teklifinin gerekçesinde şöyle denilmektedir:

“... köylerimizin bir çoğu imam ve hatipsiz kaldığı ve köylerde imamsızlık yüzünden cenazelerin sıra beklediği ve yazın bu yüzden cenazelerin koktuğu görülmektedir. Kasabalarımızda dahi imam ve hatipler azalmış bulunmaktadır. Hatta doğduğum Başkale kasabasında çocukluğum da yirmiyi mütecaviz Muayeaz hoca bulunduğu halde şimdi doğru namaz kıldırarak bir imamı bile yoktur. Bu durumun devamı halinde bugünkü imam, hatip ve vaiz mevcudunun büyük şehirlerimizde dahi az bir zaman zarfında kalmıyacağı muhakkaktır.”

Gerekçenin devamında CHP programının 15. maddesinde bütün Müslüman vatandaşların “serbestçe ve rahatça” ibadetlerini yapabileceklerinin belirtildiği, dolayısıyla bu amaca yönelik yeterli sayıda din görevlisinin yetiştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Arvas, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na göre din adamı yetiştirmek için Milli Eğitim Bakanlığının Darülfünuna bağlı bir İlahiyat Fakültesi açması gerektiği, ancak ilgili bakanlığın bu yetkisini kullanmadığını ifade etmektedir. Dini eğitime önem verilerek ülkede solcu fikirlerin önüne geçilmiş olacağını savunan Arvas, İlahiyat Fakültesi açılması ve buradan mezun olacakların, üniversite mezunlarıyla aynı haklara sahip olmaları gerektiğini savundu.³⁶² Ardından Milletvekilleri Fatin Gökmen (Konya) ve Hamdi Şarlan (Ordu) aynı mahiyette teklifte bulundular. Ancak üç teklifte hasıraltı edildi ve uzunca bir süre gündeme getirilmedi.³⁶³

³⁵⁹ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.177.

³⁶⁰ Karpaz, **a.g.e.**, s.227.

³⁶¹ İbrahim Arvas, **Tarihi Hakikatler**, İstanbul, Biyografi Net, 2007, s.109.

³⁶² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:453-1867-2, Tarih:20.03.1948.

³⁶³ Arvas, **a.g.e.**, s.109; TBMMZC'nde yaptığımız incelemeler bu iddiayı doğrulamaktadır.

19 Şubat 1948'de dini eğitim konusu CHP Meclis Grubunda ele alındı. Ardından bir komisyon oluşturuldu.³⁶⁴ Komisyon çalışmaları sonucunda bir rapor hazırladı. Raporda ilkokullarda ve Köy Enstitülerinde yapılacak olan dini eğitimin çerçevesinin belirlenmesi, din adamlarının yetiştirilmesi meselesi, din eğitimi yapan okulların açılması gibi konulara yer verildi. Uzun tartışmaların ardından rapor kabul edildi.³⁶⁵ Rapora göre velilerinin izni olmak şartıyla okulda ders zamanı dışında din dersleri verilebilirdi. Bu dersleri okutacak kişiler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından seçilecekti ve bunların ücretleri devlet tarafından karşılanacaktı.³⁶⁶ Okutulacak kitaplar ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanacaktı. Köy okullarında din dersleri verilebilmesi için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıflarına din dersi verilmesi ve ilkokulu bitirmek şartıyla on altı yaşına kadar çocukların bu derslere devamına izin verilmesi, ayrıca üç yıllık ilkokulların son sınıflarında isteğe bağlı olarak din dersleri verilmesi hükme bağlandı. Raporda imam ve hatip yetiştirmek için gerekli eğitim kurumlarının açılmasının laiklik prensibine aykırı olmadığı belirtildi.³⁶⁷

3 Ocak 1949'da CHP Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın verdiği soru önergesi³⁶⁸ ile okullardaki din eğitimi meselesi Mecliste yeniden gündeme geldi ve ciddi tartışmalar yaşandı. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Tevhid-i Tedrisat Kanununun yürürlükte olduğunu hatırlatarak, İlahiyat Fakültesi için bütçe pay ayrılmamış olduğunu belirtti.³⁶⁹ Arvas, söz alarak daha önce Banguoğlu'nun altı ilde Kuran kurslarının açılacağına dair söz vermiş olmasına rağmen bu sayıya ulaşılmadığını ileri sürdü. Arvas, din görevlilerinin çok düşük ücret almalarının bu kurslara olan ilgiyi azalttığını savundu. Kendisinin daha önce yirmi iki arkadaşıyla birlikte bu kurslar

³⁶⁴ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:267-1065-1, Tarih:04.08.1949.

³⁶⁵ Recep Bilginer, **Üç İktidar, Üç Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2005, s.86.

³⁶⁶ Okullarda görevli genç öğretmenler dini eğitim almadıkları ve dini konulara uzak olarak yetiştirildikleri için dini eğitim verebilecek bilgiye sahip değillerdi. Bu yüzden Milli Eğitim Bakanlığı bu dersleri vermek için dışardan kimselere ihtiyaç duymuştur. Erol Güngör, **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, 5. bsk., İstanbul, Ötüken, 1990, s.88.

³⁶⁷ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:42-251-17, Tarih:31.05.1948.

³⁶⁸ Önerge metni şu şekildedir: "1- İlgâ edilmeyen ve tadil görmeyen 430 numaralı Tevhidi Tedrisat Kanununun tatbik edilmemesinin sebebi nedir? 2- Açılması takarrür eden Türk İslâm ilahiyat Fakültesi için bütçeye 80 bin lira konmuştu. 1949 senesi Bütçesinde ise hiçbir para konulmamıştır. Sebebi nedir. Ve Teşkilât Kanunu ne zaman getirilecektir. 3- İlk mekteplerde tedrisi tahti karara alınan din derslerinin yalnız cumartesi günü tatilden sonra bu mühim işe kâfi gelecek midir?" **TBMMTD**, D.VIII, c.15, B.26, (03.01.1949), s.7.

³⁶⁹ **TBMMTD**, D.VIII, c.15, B.26, (03.01.1949), s.7.

hakkında bir önerge vermiş olduğunu ancak önergenin hala Milli Eğitim Komisyonunda bekletildiğini iddia etti. Arvas sözlerinin devamında şöyle dedi:

“... Şimdi % 98’i Müslüman olan necip Türk milleti, her vesileyle ile kemali şiddetle, kurultaylarında, kongrelerinde, Mebusların gezilerinde millet bunu arzu ediyor, din talimi nerede, din mektepleri nerede diye soruyor. Maalesef buna karar verileli on ay olduğu halde, daha Bakanlık din derslerini ilk mekteplere koyamadı. Huzurunuzda zamanını dahi tâyin edemiyor. Bu ne demektir arkadaşlar? Bu adam bu işi benimsemiyor. Bu zat, bu adam bu işi yapmak istemiyor. Konuşmalarıyla bana ve arkadaşlarıma verdiği kanaat budur.”

Arvas, daha önce Banguoğlu ile bir konuşmasında Banguoğlu’nun dini eğitim kurumları için “*skolastik*” ifadesini kullandığını iddia ederek, Amerika ve Avrupa ülkelerinin de laik olduğunu ancak hepsinde dini eğitim kurumlarının olduğunu ve bu kurumlar için bu ifadenin kullanılmadığını belirtti. Dini eğitim kurumlarının Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nda yer aldığını ama zamanla hepsinin kapanmak zorunda kalmış olduğunu belirterek, demokratik bir ülkede insanların inançları gereği camiye gidip arkasında namaz kılacak din görevlisi bulma hakkına sahip olduğunu ama bulamadığını ileri sürdü.³⁷⁰ Banguoğlu söz alarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği geçmişte ülkede imam hatip okullarının ve bir İlahiyat Fakültesi’nin açılmış olduğunu ancak öğrencisizlikten yani okullara rağbet olmadığı için kapandıklarını ileri sürdü. Banguoğlu, son zamanlarda açılmaları yeniden gündeme gelen bu kurumlar için kitap yazıldığını ve bunun zaman aldığını ifade etti. Arvas, Banguoğlu’nun imam hatip okullarını medreseler ile aynı kefeye koyduğunu ama bu ikisinin aynı şey olmadığını savundu.³⁷¹

Ocak 1949’dan itibaren imam hatip kursları açılmaya başladı.³⁷² Meclisteki görüşmelerin ardından 4 Haziran 1949’da kabul edilen Kanun ile Ankara İlahiyat Fakültesi kuruldu ve 21 Kasım 1949’da eğitim-öğretime başladı.

3.6.1.1 İlkokullarda Dini Eğitiminin Başlaması

İlkokullardaki din eğitimi sorununu çözmek amacıyla CHP, Tahsin Banguoğlu başkanlığında bir komisyon oluşturdu. Komisyon 15 Şubat 1948’de ilkokulların 4. ve

³⁷⁰ TBMMTD, D.VIII, c.15, B.26, (03.01.1949), s.8-9.

³⁷¹ TBMMTD, D.VIII, c.15, B.26, (03.01.1949), s.10-11.

³⁷² “İmam-Hatib kursları dün açıldı”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, S.8775, s.1-3.

5. sınıflarıyla köy okullarının 3. sınıfında program dışı ve isteğe bağlı olarak din derslerinin konulmasına karar verdi. Çalışmalar sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı bir genelge yayınladı. 15 Şubat 1949'dan itibaren yürürlüğe girecek olan genelgeye göre: ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında isteğe bağlı olarak din dersleri okutulacaktı. Sınıf geçme sorunu olmayacaktı. Haftada en fazla iki saat okutulabilecekti. Bu dersleri sınıf öğretmenleri verecekti.³⁷³

Tarihçi Feroz Ahmad'ın din eğitimi konusunu değerlendirirken *“Allah'ın adını asla nedensiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü, buna rağmen okullara din dersi verilmesine karar verdi.”*³⁷⁴ şeklindeki ifadesi Türk siyasetinin en önemli isimlerinden biri olan İsmet İnönü'nün zihniyet değişimini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

3.6.2 Toplumsal Hayatta Laiklik Uygulamalarıyla İlgili Değişiklikler

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte toplumsal alanda laiklik uygulamalarıyla ilgili bir gevşemenin yaşandı. Özellikle 7. Kurultayda laiklik ilkesinin yeniden yorumlanması bu alanda ilk ciddi tavizlerin verilmesine sebep oldu. Bunun en iyi örneklerinden biri Milli Eğitim Bakanlığının okul dışında dini eğitim verilebilmesine izin vermesiydi. Yine yaşanan bu gelişmeler ışığında mevlit okutulmaya başlandı. Hatta Cumhuriyet gazetesinde, kız kardeşi Makbule hanım tarafından 10 Kasım 1947'de Atatürk'ün ruhuna ilk defa bir mevlit okutulacağına dair yer alan haber laiklik alanındaki hızlı değişimi göstermesi bakımından önemlidir.³⁷⁵

Laiklik prensibi ve ekonomik sebeplerle Hac ziyaretine izin verilmemekteydi. Ancak meydana gelen gelişmeler doğrultusunda hac ziyareti için adımlar atılmaya başlandı. 17 Ekim 1947'de alınan karar gereğince *“hacca gitmek isteyenlere”* izin

³⁷³ “İlkokullarda din dersleri onbeş gün sonra başlıyor”, **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1949, S.8791, s.1-3.

³⁷⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.131.

³⁷⁵ “Atatürk'ün Rûhuna Mevlîd”, **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1947, S.8343, s.1.

verilmesiyle ilgili olarak alınan kararın, “*sıhhi ve mali*” sebeplerle bu yıl erteleneceği açıklandı.³⁷⁶ 1948’de ise hacca gideceklere hükümet döviz izni verdi.³⁷⁷

3.6.2.1 Arapça Ezan Tartışmaları

1933 yılından beri ezan Türkçe olarak okunmaktaydı.³⁷⁸ Çok partili hayata geçiş sürecinde en fazla gündeme gelen konulardan biri ezan meselesidir. 4 Şubat 1949’da TBMM’de görüşmeler sırasında alt kat locada oturan izleyicilerden biri ayağa kalkarak ezan okumaya başladı. Ezan okuyan 30-35 yaşlarındaki adama Meclis zabıtası müdehale etti. Bunun üzerine birlikte oldukları anlaşılan bir başka kişi ezana devam etti. Zabıtalara bu kişiyi de yakalayarak karakola götürdüler.³⁷⁹

Mecliste yaşanan bu olay basında yeni bir tartışmanın başlamasına sebep oldu. İki Atatürkçü isim Falih Rıfki Atay ve Hikmet Bayur arasında ezan ve din konularında zıt fikirler ortaya atıldı. Atay, 6 Şubat’ta Ulus gazetesinde “*Ezanın Türkçeye çevrilmesinde Atatürk bizzat çalışmıştı.*” derken, Bayur, “*Türkçe ezan ile Atatürk’ün alakası yok.*”³⁸⁰ dedi. İkili arasındaki tartışma basın yoluyla bir süre daha devam etti. Hatta Yavuz Abadan, Eşref Edip gibi isimler de tartışmaya katıldılar. Dahası Bayur, kısa bir süre önce Milletvekili olduğu, CHP’yi dini siyasete alet etmekle suçladı.³⁸¹ CHP’nin iki önemli ismini karşı karşıya getiren bu sorun DP iktidarına kadar çözülemedi.

3.6.2.2 Kur’an-ı Kerim Öğrenilmesine ve Dini Yayınlar İzin Verilmesi

CHP’nin Büyük Divan toplantısında okul binaları dışında ama devletin denetiminde yeni Türk alfabesi ile Kur’an-ı Kerim öğretilmesi ve öğrenilmesine

³⁷⁶ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:60-370-8, Tarih:17.10.1947.

³⁷⁷ Şeker, a.g.t., s.89; Murat Karataş, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008, s.297.

³⁷⁸ Bu konuda bkz. Bölüm: I, s.94.

³⁷⁹ “İki meczub dün Mecliste arabca ezan okudular”, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1949, S.8795, s.1-4.

³⁸⁰ Hikmet Bayur, “Kamutayda Ezan”, **Kudret**, 7 Şubat 1949.

³⁸¹ Bkz. “Bayur- Atay münakaşası”, **Vatan**, 10 Şubat 1949, S.2772, s.1-3.

hükümet tarafından izin verilebileceği kararı alındı. Bundaki amaç: DP'nin halkın dini duygularını kullanarak oy almasını engellemektir.³⁸²

Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin 23-24 Şubat 1949'daki görüşmeleri sırasında laiklik meselesi gündemi uzunca bir süre işgal etti. Kur'an-ı Kerim'in Türkçe ya da Arapça okunması noktasında ciddi tartışmalar oldu. Konuşmacıların büyük bir çoğunluğu irtica meselesine değindi. Konuşmacıların çoğunun irticanın artık Türkiye Cumhuriyeti için bir tehlike oluşturmadığı, din ve vicdan hürriyetine saygı gösterilmesi gerektiği hususunda hemfikir olması Türk siyasi hayatındaki zihniyet değişimini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinin Meclisteki görüşmeleri sırasında Ordu Milletvekili Hamdi Şarlan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir dergi çıkarmasını teklif etti.³⁸³ Ancak bundan bir sonuç alınamadı. Bununla beraber ilk defa dini yayınlar meselesi ve devlet eliyle dini yayın yapan bir derginin çıkarılması fikrinin gündeme getirilmiş olması sebebiyle önemli bir gelişmedir.

1948'e gelindiğinde bu alanda önemli bir adım atıldı. Dini yayın yapan Sebilürreşad adlı derginin yayınlanmasına izin verildi.³⁸⁴

3.6.2.3 Türbelerin Açılması

Laiklik ile ilgili bazı eleştiriler ve dini kurumların açılmasıyla ilgili olarak daha önce konuyu çeşitli yerlerde gündeme getirmiş olan Hamdullah Suphi Tanrıöver CHP 7. Kurultayında milliyetçilik duygusunun geliştirilmesi için Türk büyüklerine ait türbelerin açılması gerektiğini savundu.³⁸⁵ Muhafazakâr basın konuya büyük ilgi gösterdi. O sırada inşaatı devam eden Anıtkabir ve Etnografya Müzesi'nde bulunan

³⁸² Burçak, **a.g.e.**, s.113-115.

³⁸³ **TBMMTD**, D.VIII, c.16, B.50, (23.02.1949), s.446-447.

³⁸⁴ Emine Demirci, "Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde CHP'de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2007, s.147.

³⁸⁵ Cemil Koçak, **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, 2. bsk., İstanbul, Timaş, 2013, s.325.

Atatürk'ün geçici mezarının da bir türbe olduğu dolayısıyla gündemdeki Kanun'a göre buraları ziyaret edenlerinde cezalandırılmaları gerektiğini savundu.³⁸⁶

21 Ocak 1950'de Başbakan Şemsettin Günaltay, ilgili Kanun'da değişiklik yapılması için Meclise başvuruda bulundu. Mecliste ele alınan kanun tasarısının 1. maddesinde:

“Türbelerden Türk büyüklerine aid olanlarla sanat değeri bulunanlar Milli Eğitim Bakanlığınca umumi ziyarete açılabilir ve buralara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilebilirler. Açılacak türbelerin listesi Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanır ve Bakanlar Kurulunca tasvip olunur.”³⁸⁷

denilmekteydi. Mecliste türbelerin açılmasıyla ilgili tasarının kabul edilmesinin ardından ilk olarak 12 Mart 1950'de İstanbul'da bulunan Koca Mustafa Reşit Paşa Türbesi açıldı. Açılışı İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay törenle gerçekleştirdi.³⁸⁸

Türbelerin açılması laik kesim tarafından şiddetle eleştirildi. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu bir açıklama yaparak türbelerin hiçbir zaman *“...mum dikilen, iplik bağlanan hurafe kaynakları”*na dönüştürülmesine izin vermeyeceklerini ifade etti.³⁸⁹

3.6.3 Basında Laiklik Tartışmaları

7. Kurultayın ardından Ulus gazetesinde çıkan isimsiz bir makalede devletin irticai olaylara fırsat vermemek için dini ibadeti denetlemesi ve bu hususta uyanık olunması gerektiği savunuldu.³⁹⁰ Gazeteci ve Milletvekili Cihat Baban ise, konu ile ilgili olarak Tasvir gazetesindeki yazısına Van Milletvekili İbrahim Arvas ve Konya Milletvekili Fatın Gökmen ile arkadaşları tarafından imam hatip okulları ve İlahiyat Fakültesinin açılması konusunda Meclise verdikleri teklifleri hatırlatarak başladı. Din ve devlet işlerinin ayrı ayrı görüşülmesinin şart olduğunu ve kesinlikle dinin politika konusu olamayacağını savunan Baban, dinin tek başına devlet işi ya da fert işi

³⁸⁶ Şeker, **a.g.t.**, s.104.

³⁸⁷ **Resmi Gazete**, 4 Mart 1950, S.7448, s.1810.

³⁸⁸ **Ayın Tarihi**, Mart 1950, S.196, s.13.

³⁸⁹ Turan, **a.g.e.**, s.186.

³⁹⁰ Ulus, “Layiklik Prensibi Korunacaktır”, **Ulus**, 3 Aralık 1947, S.yok, s.1-6.

olmadığını “*cemaat*” işi olduğunu ileri sürdü. Baban, Arvas’ın dediği gibi köylerde cenaze kaldıracak kimse kalmadığını iddia etti. Laikliğin, İslamı Türkiye’den silmek, yok etmek için getirilmediğini savunarak dini eğitimin gerekli olduğunu savundu.³⁹¹ Yeni Asır gazetesinden M. Tuncer ise dinin devlet işlerine karışmasından milletin çok zarar gördüğünü belirterek din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olması gerektiğini savundu. Tuncer, bununla beraber laiklik ilkesi gereği gerçekleştirilen uygulamalar sonucu ülkede büyük bir boşluk oluştuğunu ileri sürerek bu boşluğu ancak bilgili, vatansever, milliyetçi din adamlarının doldurabileceğini, bu yüzden böyle din adamlarının yetiştirilmesi gerektiğini savundu. Laiklik prensibini yorumlayan Tuncer, bu prensibin sadece devlet için değil, din içinde geçerli olduğunu belirterek her ikisinin de birbirinin işlerine karışmaması gerektiğini bu yüzden de din adamlarının devlet eliyle yetiştirilmemesi gerektiğini vurguladı. Ona göre Türklerdeki vakıf sisteminin yeniden ihya edilmesi ile din adamı yetiştirilebilir. Ayrıca devletin “*eski zihniyetin hortlamasından korkarak*” din derslerinin okullarda okutulmasına izin vermemiş olduğunu ancak artık böyle bir tehlikenin kalmadığını savundu.³⁹² 17 Şubat’ta Ulus’ta çıkan imzasız bir makalede de laiklik tartışmaları ile ilgili olarak, laikliğin dinsizlik demek olmadığı, bunun vicdan hürriyeti için çok önemli olduğu belirtildi. Devletin evlerdeki eğitime karışmadığının iddia edildiği makalede okullarda din dersi konulması işinin aceleye getirilmemesi gerektiği savunularak, CHP Meclis grubu tarafından oluşturulan komisyonun bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde ele aldığı belirtildi.³⁹³ Görüldüğü gibi daha önceki yıllarda laiklik ilkesine sıkı sıkıya bağlı olan Ulus gazetesi bile, bu süreçte söylemlerini yumuşatmış, din eğitimine doğrudan doğruya karşı çıkmak yerine bu iş için acele edilmemesi gerektiğini savunmakla yetinmiştir. Muhalefet cephesinden M. Faik Fenik ise aynı konuyu ele aldığı yazısında “... *korkunç olan din değil, taassuptur.*” İfadesini kullandı. Dinin temel prensiplerinden birinin hoşgörü olduğunu ifade eden Fenik, irticaya dinin değil, taassubun sebep olacağını savundu. Din yıkılınca yerine hangi müessesenin konulacağını soran Fenik, dini eğitimin ehil eller tarafından yapılması gerektiğini ileri sürdü. Sağlam bir dini eğitim

³⁹¹ Cihat Baban, “Din Mevzuunda...”, **Ayin Tarihi**, Ocak 1948, S.170, s.85; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-251-17, Tarih:31.05.1948.

³⁹² M. Tuncer, “Din ve devletin ayrılığı dokunulmaz bir esastır...”, **Ayin Tarihi**, Şubat 1948, S.171, s.48-50.

³⁹³ Ulus, “Lâiklik prensibi ve din dersleri...”, **Ayin Tarihi**, Şubat 1948, S.171, s.72-73.

alınmadığı için dinin irticaya sebep olduğunu, çünkü vicdanların yanlış kaynaklar tarafından doldurulduğunu savundu.³⁹⁴

Daha önceki yıllarda eleştirilemeyen laiklik prensibinin bu süreçte basında bu kadar rahat bir şekilde eleştirilmesi, Türkiye’de kısa sürede yaşanan değişimi ortaya koyması bakımından önemlidir.

Laiklik alanındaki uygulamalardan Amerikan New York Times gazetesinde memnuniyetle bahsedildiğini görmekteyiz. Gazete Türkiye’de fanatik yaklaşımları önlemek için hükûmetin İslam’a karşı daha ılımlı yaklaştığını, Ankara Üniversitesi’ne bağlı bir İlahiyat Fakültesi açıldığını ve dinin bilimsel bir şekilde ele alındığını yazdı.³⁹⁵

3.7 Türk Siyasetindeki Zihniyet Değişimi ve Partiler Üzerindeki Etkisi

Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde büyük bir zihniyet değişimi yaşandı. Bu değişim toplumu etkilediği gibi partilerin yapısını ve siyasetçilerin olaylara bakış açısını derinden etkiledi. Yaşanan bu değişim süreci özellikle CHP üzerinde etkili oldu. CHP içinde büyük öneme sahip olan ve CHP’nin prensiplerine derinden bağlı olan önemli isimler CHP’den uzaklaşırken onların yerini liberal fikirlere sahip daha ılımlı düşünen ve Türkiye’de yaşanan değişimi destekleyen isimler aldı.

DP esasında CHP’nin değişim isteyen isimleri tarafından kurulmuştu. Ancak bu parti içinde uzlaşmadan değil çatışmadan yana olan isimler de vardı. Parti içinde yaşanan tartışma ve sürtüşmeler sonucunda DP’yi izlediği uzlaşmacı yoldan ayıramayacağını anlayan isimler DP ile yollarını ayırdılar.

Bu süreçte CHP ve DP içinde meydana gelen olayları şu şekilde incelemek mümkündür:

3.7.1 CHP İçinde Yaşanan Tartışmalar ve Gruplaşma

Recep Peker, başbakan kurduğu ilk günden itibaren DP’nin şiddetli hücumlarına maruz kaldı. Ancak Peker CHP üçündeki bir grup milletvekili arkadaşının

³⁹⁴ M. Faik Fenik, “Din ve irtica...”, **Ayin Tarihi**, Şubat 1948, S.171, s.76-78.

³⁹⁵ (Çevrimiçi) By CL SULZBERGER Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Mar 29). Turkey again is advancing toward western democracy. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111459925>, 3 Mart 2017.

eleştirileriyle de karşı karşıyaydı. Daha ilk günden Genel Başkan İsmet İnönü'den yana olanlar ve Peker'den yana olanlar olmak üzere Parti içinde gruplaşma başlamıştı. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra ise CHP içinde üç farklı gruptan söz edebiliriz. Birincisi, 12 Temmuz Beyannamesini olumsuz karşılayan Recep Peker ve bir kısım milletvekilinin oluşturduğu gruptur. Peker, hem parti içinden hem muhalefetten eleştirilere maruz kalmasına rağmen İnönü'den beklediği desteği bulamayınca ona karşı Parti içinde faaliyet yürüterek gruplaşmaya gitti. Amacı CHP içinde gücünü artırmaktı.³⁹⁶ İkincisi, Faik Ahmet Barutçu etrafında kümelenen gruptur. Bu grup Recep Peker ve grubunun partide artırmaya çalıştıkları gücü kırmak amacındadır. Bu sebeple Peker ve grubuna cephe almışlardı. Üçüncü grup ise ılımlılar olarak bilinen, Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu gibi isimlerin başını çektiği gruptur. 12 Temmuz Beyannamesini desteklemiş ve çok partili hayata geçiş için gerekli adımların bir an evvel atılması gerektiğini savunuyorlardı. Türk siyasetinde değişim sürecinin önündeki en önemli engel olarak Peker'i görüyorlardı.³⁹⁷

Bu gruplardan Türk siyasi hayatı açısından en önemlisi Otuzbeşler idi. Çünkü bu grup, çok partili hayata geçiş ve kanunların demokratikleşmesi gibi hususlarda önemli katkılar sağladı.

3.7.1.1 Otuzbeşler Grubunun Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

12 Temmuz Beyannamesinin ardından Başbakan Recep Peker güven oylamasına gitti. Oylama sırasında Mecliste hazır bulunan 34 milletvekili güvensizlik oyu verdi. Son anda oylamaya katılan ve CHP içinde Anadolucular olarak bilinen grubun temsilcisi Memduh Şevket Esenal'da güvensizlik oyu verince sayı otuz beş oldu.³⁹⁸ Bundan sonra hemen her konuda birlikte hareket edecek olan bu grup, Türk siyasi hayatında "Otuzbeşler" olarak adlandırılacaktır.³⁹⁹

³⁹⁶ Uran, **a.g.e.**, s.476.

³⁹⁷ Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevişahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 48, Güz 2011, s.852.

³⁹⁸ "Hükümet Partide itimad reyi aldı", **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1947, S.8273, s.1.

³⁹⁹ Otuzbeşler olarak adlandırılan grubun üyeleri şöyledir: Ali Fuat Cebesoy, Kasım Gülek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Nihat Erim, Vedat Dicleli, Cavit Oral, Ali Kemal Yiğitoğlu, Tahsin Banguoğlu, Fahri Kurtuluş, İsmail Rüştü Aksal, Nazif Ergin, Mahmut Nedim Gündüzalp, Said

Otuzbeşler grubunun ortaya çıkmasında İnönü'nün etkisinin olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Dönemin CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, eserinde Peker'in Parti içinde İnönü'ye karşı yürüttüğü faaliyete karşı Mecliste, karşı bir grup kurmaya çalıştığını ve CHP içinde Otuzbeşler olarak adlandırılan grubun bu şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu grubun büyük çoğunluğu Memduh Şevket Esenal'ın öncülüğünde 1943 seçimlerinden itibaren Meclise girmeye başlamış ve Anadoluocular olarak bilinen genç milletvekillerinden oluşuyordu.⁴⁰⁰

Nihat Erim, Günlükler'de Otuzbeşler'in ortaya çıkmasıyla ilgili olarak her herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak Uran, söz konusu grubun ortaya çıkmasından sonra İnönü için Erim'in istisnai bir önem ve güven kazandığından bahsetmektedir⁴⁰¹ ki bu da Otuzbeşler'in ortaya çıkması ve faaliyetleriyle İnönü'nün ilgili olduğu anlamına gelir. Uran söz konusu grup ile ilgili olarak, "*Kanaatımca Otuzbeşler hizbi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidar partisi olarak muhalefet karşısında, kendi elimizle yaratılmış, bir zaafı olmuştur.*"⁴⁰² yorumunu yapmaktadır.

İnönü, muhtemelen değişen dünyanın şartlarını bilen ve bunları özümsemiş bir kadro ile çalışmanın Türkiye'nin yaşadığı süreci kolaylaştıracağını düşündüğü için Otuzbeşler grubunu destekledi.⁴⁰³ Nitekim bu grup Türk siyasetindeki düşünce değişiminin pek çok konuda öncüsü oldu.

3.7.1.2 Falih Rıfki Atay'ın Ulus Gazetesinden İstifası ve CHP 7. Kurultayı'nda İlimli (Otuzbeşler)-Radikal Çekişmesi

CHP içinde radikal grupta yer alan CHP'nin yayın organı Ulus gazetesinin başyazarı Falih Rıfki Atay'ın gazeteden ayrılacağı daha 7. Kurultay toplanmadan önce konuşulmaya başlanmıştı. Atay'ın Meclisteki Peker taraftarlarını desteklemesi, Nihat Erim ve arkadaşlarına karşı açıktan tavır alması, 12 Temmuz Beyannamesinin

Odyak, Muhtar Ertan, Sinan Tekelioğlu, Tezer Taşkiran, Celal Sait Siren, Hasan Şükrü Adal, Kasım Ener, Avni Refik Berkman, Muhsin Adil Binal, Şevket Raşit Hatiboğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Cevat Dursunoğlu, Sedat Çumralı, Suud Kemal Yetkin, Hilmi Öztarhan, Raşit Börekçi, Abdurrahman Melek, Hilmi Hakkıoğlu, Osman Agan, Kamil Kitapçı, Bekir Kaleli ve Vehbi Sarıdal ve Memduh Şevket Esenal'dır. Tunaya, **a.g.e.**, s.563-564.

⁴⁰⁰ Uran, **a.g.e.**, s.476-477.

⁴⁰¹ Uran, **a.g.e.**, s.477.

⁴⁰² Uran, **a.y.**

⁴⁰³ Aydemir, **a.g.e.**, s.461.

ruhuna karşı olması sebebiyle İnönü ile arası açılmıştı. İşte bütün bunlar üzerine Atay, 5 Kasım 1947'de Ulus gazetesindeki görevinden istifa etti ve istifası kabul edildi.⁴⁰⁴ Atay daha öncede birkaç kez istifa etmiş, ancak hiçbiri kabul edilmemişti. Belki de son istifa dilekçesini yine kabul edilmez beklentisi ile yazmıştı. Ama bu safer kabul edilmişti. Onun istifası kurultayda radikallerin gücünün kırılmasında etkili oldu.⁴⁰⁵

İnönü, 17 Kasım'da 1947'de CHP kurultayının açış konuşmasında partilerüstü konumda kalacağını açıkça ifade etti. Bu ifade radikalleri kızdırdı. Milletvekilleri arasında karşılıklı tartışmalar yapıldı. Recep Peker'in kurultayda yaptığı konuşma taraflar arasındaki tartışmayı artırdı. Peker, konuşmasında İnönü'nün partiler arasında hakem rolü üstlenmesi başta olmak üzere 12 Temmuz sonrası süreci eleştirdi. Bu eleştiri bir yandan İnönü ile Peker arasındaki anlaşmazlığın ne kadar derin olduğunu ortaya koyarken diğer yandan Parti içinde Peker'e karşı hücumların artmasına sebep oldu.

4 Aralık'ta Ulus gazetesinde Nihat Erim, köşesinde Recep Peker'in konuşmasına cevap verdi. Erim, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ile partiler arasında ortaya çıkmaya başlayan düşmanlığa engel olduğunu savundu. Bu gelişmeden rahatsız olan Peker'in zaten kısa bir süre sonra istifa ettiğini belirtti. Peker'in 26 Ağustos'ta yapılan grup toplantısında İnönü ile aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını, olsa bile İnönü'nün düşüncesinin doğru olduğunu söyleyip, bütün grubun güvenini almış olsa bile çekileceğini ifade ettiğini iddia etti. Peker'in Grubun ısrarına rağmen bir kere bile genel görüşme yapmadığını hatta altı bakanı Meclis tatile girdikten sonra değiştirme kararı aldığını hatırlattı. Parti Divanı tüzük tasarısı görüşülürken Peker'in Genel Başkan Vekilliği ile Başbakanlık görevlerinin aynı kişide birleşmesi gerektiği şeklinde ısrar ettiğini, bunu kabul ettiremeyince de istifa ettiğini iddia etti. Peker'in "*demokrasiyle telifi güç olan politikasını ve zihniyetini yürütmek için*" Cumhurbaşkanı, aralarında hiçbir anlaşmazlık olmadığını söyleyerek Partiyeye karşı, Partiyeyi de Cumhurbaşkanı'na karşı kullanmak istediğini ileri sürdü. 12 Temmuz Beyannamesi hazırlanırken sadece Peker'in itiraz ettiğini, istediği değişiklikler büyük oranda yapılmasına rağmen, Cumhurbaşkanı'na "*Ben sizin bu politikanızı güdemem.*" diyerek istifa ettiğini hatırlattı. Bu beyannameyi ülkenin

⁴⁰⁴ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz (1945-1971)**, c.IV, y.y., Rey Yayınları, t.y., s.123.

⁴⁰⁵ Us, **a.g.e.**, s.645-646.

hayrına bir tek Peker gibi “totaliter” zihniyete sahip olanların görmediğini savundu.⁴⁰⁶ Erim Günlükler’de gazetelerde yazdığı yazıları İnönü ile gözden geçirip ekleme ve çıkarmalar yaptığını nakletmektedir.⁴⁰⁷ Başka bir deyişle Erim’in Peker hakkındaki görüşleri aynı zamanda İnönü’nün de görüşleridir. Erim’in makalesi CHP içindeki kavgayı hem açığa çıkardı hem de şiddetini artırdı. 5 Aralık tarihli Cumhuriyet gazetesi kurultaydaki tartışmaları ele aldığı haberde Peker’e karşı “şiddetli hücumlar” yapıldığını yazdı (Fotoğraf 3-4).

Fotoğraf 3-4: Cumhuriyet, 5 Aralık 1947

Kurultayda yaşanan tartışmalar üzerine Peker ve arkadaşlarının CHP’den ayrılarak yeni bir parti kuracakları şeklinde söylentiler dolaşmaya başladı. Otuzbeşler’de Peker ve arkadaşlarının CHP’den istifa etmesini istedi.⁴⁰⁸ Bu gelişmeler üzerine Bayar, “Bugün karşıımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.”⁴⁰⁹ dedi. Bu sözler İnönü’yü rahatsız etti. İnönü, CHP’deki sağ kolu olarak nitelendirilen Erim ile bir görüşme yaptı. Görüşme sonucunda ikili DP’ye karşı daha dikkatli olunması kararını aldı.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Nihat Erim, “Recep Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 4-7 Aralık 1947, S.yok, s.1.

⁴⁰⁷ Erim, **a.g.e.**, s.231-237.

⁴⁰⁸ “Peker’in iç siyasetine dair Ulus’un yeni ifşaati”, **Akşam**, 5 Aralık 1947, S.10464, s.1.

⁴⁰⁹ “Bugün karşıımızdakiler iki gruba bölünmüşlerdir.”, **Vatan**, 8 Aralık 1947, s.1.

⁴¹⁰ Erim, **a.g.e.**, s.233.

Kurultayda beklediğini bulamayan Peker, arkadaşlarının onu Parti başkanlığı için önerdikleri bir sırada kurultayı terk ederek Ankara'dan ayrıldı. Aslında bu Peker'in yenilgiyi kabul ettiği anlamına gelmekteydi. Nitekim kurultayda genel başkanlık vekilliği için yapılan oylamada Hilmi Uran 645 oyun 595'ini alırken, Recep Peker, yalnızca 25 oy aldı.⁴¹¹

Nihat Erim'in Ulus gazetesinde Peker'i eleştiren yazılar yazması üzerine Peker bu yazılara cevap verdi. Peker, Cumhuriyette kendi cephesinden gelişmeleri anlattı ve Erim'in iddialarını reddetti.⁴¹² Basında taraflar arasındaki -karşılıklı yazışma şeklinde gerçekleşen- mücadele bir süre devam etti. Sonuçta bu mücadeleyi Peker kaybetti. Yeni durum hem ılımlıları hem de DP'lileri memnun etti. Bununla beraber DP temkinli davranıyordu. DP sözcüsü Fuat Köprülü, 9 Aralık'ta yazdığı makalesinde Pekercilik olarak nitelendirilen zihniyetin ortadan kalktığına inanabilmek için fiili sonuçlar görmek istediklerini yazdı. CHP'nin devlet bütçesinden beslenmeye devam etmesi, idarecilerin tarafsız olmaması, radyo ve ajansın CHP tekeline olması devam ettikçe ve antidemokratik kanunlarda değişiklik yapılmadığı sürece iktidar partisinde bir zihniyet değişikliğinden bahsedilemeyeceğini savundu.⁴¹³

3.7.2 DP'de Bölünme

DP kurulduktan sonra neredeyse ilk günden itibaren CHP içindeki gruplaşmaya benzer bir gruplaşmanın olduğunu görüyoruz. CHP'den ayrılarak gelenler ılımlıları oluşturuyorlardı. Aşırıların ise çoğunluğunu dışardan gelenler oluşturuyorlardı. DP içindeki çekişmede kişilerin karakterlerinin de etkisi vardı. Bayar, ne kadar ılımlı ve sabırlı ise İstanbul İl Başkanı Kenan Öner o kadar fevri idi. ılımlılar, Parti disiplinine alışkın olmalarına rağmen, aşırıların dışardan geldikleri için alışkın değillerdi. Her iki grubun ortak noktası CHP ve özellikle İsmet İnönü'ye karşı beslenen düşmanlıktı.⁴¹⁴

⁴¹¹ Yalman, **a.g.e.**, s.124.

⁴¹² Recep Peker, "B. Peker B. Nihat Erim'in yazılarına cevap veriyor", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1947, S.8385, s.1-2.

⁴¹³ Fuat Köprülü, "C.H.P. sinde Bir Zihniyet Değişikliği olacak mıdır?", **Demokrasi Yolunda**, s.681-683.

⁴¹⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 210-211.

DP içindeki bunalımda aşırıları, DP'yi kuranların CHP içinden gelme tek parti döneminin rahatlığına alışmış ve bu zihniyeti taşıyan kişiler olduklarına, dolayısıyla mücadeleden kaçmak için CHP ile anlaşmalı hareket ettiklerini yani muvazene yaptıklarını iddia ediyorlardı.⁴¹⁵

3.7.2.1 Bölünmenin Sebepleri

12 Temmuz Beyannamesi, iktidar ve muhalefet arasında bir ateşkes gibiydi. Ama barış henüz yapılmamıştı. Bunun için DP antidemokratik kanunların değiştirilmesini bekliyordu. Bu yüzden gözler, CHP 7. Kurultayına çevrildi. Çünkü burada alınacak kararlar doğrultusunda kanunlarda değişiklik yapılacaktı. Kurultayda alınan kararlar ümit verici olmasına rağmen siyasi havanın yumuşaması DP içindeki aşırıların hoşuna gitmedi. Diğer yandan iktidarın muhalefet üzerindeki baskısının azalması DP içindeki aşırıların, bağımsız hareket etme arzusuna düşmelerine sebep oldu. Bu durum muhalefet içinde parçalanmaya yol açtı. Böylece 12 Temmuz Beyannamesi sadece CHP içinde değil DP içinde de bölünmeye sebep oldu.⁴¹⁶

CHP kurultayında İnönü'nü yeniden Parti Genel Başkanı olması DP içindeki aşırıların yönetime karşı eleştirilerinin artmasına sebep oldu. Taşra teşkilatından aşırıya yakın olan bazı partililer, Hürriyet Misakı doğrultusunda sine-i millete dönme çağrısı yaptılar. DP Milletvekili Ahmet Tahtakılıç Balıkesir'de yaptığı bir konuşmada CHP Kurultayı'nın "*siyasi bir irtica toplantısı*" olduğunu ve kurultayın tarihe karşı büyük sorumluluklarının olduğunu ileri sürdü. Tahtakılıç, Hürriyet Misakı kararlarının tatbik zamanının yaklaştığını ve DP'nin Meclise sunacağı kanunlarla ilgili değişiklik teklifinin beklendiği gibi gerçekleşmemesi halinde Meclisi terk edeceklerini ifade etti.⁴¹⁷ Bu durum iktidar taraftarı basında tepkiye sebep oldu. Ulus gazetesi Tahtakılıç'ın ifadelerini tehdit olarak değerlendirdi ve bu tehdidin, tehditlerin en çirkini olduğunu iddia etti.⁴¹⁸

İktidar ve muhalefet partileri arasındaki münasebetler de DP'nin bölünmesinde etkili oldu. DP'nin, CHP içinde Peker ve grubunu istemediği gibi CHP'ye hâkim olan

⁴¹⁵ Nadir Nadi, "Muvazene...", **Ayın Tarihi**, Şubat 1948, S.127, s.39-40.

⁴¹⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s.49-50.

⁴¹⁷ "Siyasi bir irtica toplantısı", **Cumhuriyet**, 14 Aralık 194, 7S.8379, s.1.

⁴¹⁸ "Gidenlerin yeri asla boş kalmayacaktır", **Ulus**, 16 Aralık 1947, S.yok, s.1-3.

ılımlılarda, Sadık Aldoğan gibi aşırıların Partide olmasını istemiyorlardı. Her iki partide diğer partinin isteklerine kulak vererek aşırıları partiden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Hatta bu hususta birbirlerini memnun etmeye çalıştıklarını görüyoruz.

3.7.2.1.1 Kenan Öner'in istifası

DP'nin kuruluşundan itibaren teşkilat içinde yer alan, avukat Kenan Öner, 1946'da DP milletvekili olarak Meclise girdi. DP İstanbul İl Başkanı olan Öner, kısa süre içinde DP içindeki muhaliflerin önde gelen isimlerinden biri haline geldi. Öner'in muhalefeti onunla sık sık muhatap olmak zorunda kalan Fuat Köprülü ile birlikte anılmaya başlandı. Böylece DP içindeki gerginlik Öner-Köprülü anlaşmazlığı şeklinde algılanmaya başlandı. Öner'in konuşmaları sadece DP içinde değil, CHP ve İnönü tarafındanda hoş karşılanmamaktaydı.⁴¹⁹

Kenan Öner, DP içinde kendisine karşı hoşnutsuzlukların artması ve deyim yerindeyse istenmeyen adam ilan edilmesi üzerine 15 Ocak 1948'de İstanbul İl Başkanlığından, ertesi günde DP'den istifa etti. 17 Ocak'ta DP İstanbul İl Kongresi toplandı. Kongrede Öner taraftarları, DP yöneticilerine şiddetli hücumlarda bulundular. Hatta onları İnönü taraftarı olmakla suçladılar. Bu suçlamaların gölgesinde iki gün süren kongre sonunda yapılan oylamayla Abdurrahman Münip Berkman İstanbul İl Başkanı seçildi.⁴²⁰

Fuat Köprülü 8 Mart'ta yazdığı bir makalede DP'yi yok etmek için içten ve dıştan hazırlanmış olan "*suikast hareketine*" katılmış olanların planlarının ve amaçlarının anlaşılması üzerine kendilerini savunabilmek için söz konusu olay ve davranışları "*münferit*" olaylar olarak göstermeye çalıştıklarını ileri sürdü. Oysaki bu kişilerin büyük kongreden beri Akın gazetesinde imzalı ve imzasız DP aleyhinde pek çok yazı yazdıklarını ve DP aleyhindeki bütün faaliyetlerin hepsinin aynı "*fesat ocağına*" dayandığını iddia etti. Köprülü "*İstanbul'daki mâlum*" istifa şeklinde

⁴¹⁹ Nihat Erim, Günlükler'de Fuat Köprülü ile 17 Aralık akşamı görüşüğünü, ertesi gün Genel İdare Kurulunda Sadık Aldoğan'a hesap sorulacağını söylediğini ve sorunun çözüleceğine dair Köprülü'nün kendisine teminat verdiğini ifade etmektedir. Erim, **a.g.e.**, s.236.

⁴²⁰ Berkman, daha önce DP Milletvekili seçilmiş ancak mazbatasını iptal edilmişti. Yalman, **a.g.e.**, s.128-129.

nitelendirdiği Kenan Öner'in istifasının bu amacın bir halkası olduğunu savunarak ağır bir suçlamada bulundu.⁴²¹

3.7.2.1.2 Muvazaa İddiaları

12 Temmuz Beyannamesi sonrasında DP ve CHP arasında ilişkilerin düzelmeye başlaması, bundan rahatsız olan DP'nin aşırıların DP yöneticilerini muvazaa yapmakla suçlamalarına sebep oldu.

Fuat Köprülü, 9 Şubat'ta Kudret gazetesinde "*Demokrat Partiyi Yıkma İmkân Yoktur!*" başlıklı bir makale yayınladı. Kuruluşundan itibaren DP'yi yıpratmak için Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi "*muvazaa partisi*" olduğu şeklinde aleyhte propaganda yapıldığını, ancak geçen zaman içinde bunun doğru olmadığını anlaşıldığını savundu. Köprülü, Hürriyet Misakı'nın gerçekleşme yoluna girdiği bir sırada içten ve dıştan DP'yi yıkmak isteyenlerin yeniden "*muvazaa partisi*" söylentisini çıkardıklarını ileri sürdü.⁴²² Fuat Köprülü 13 Şubat'taki bir başka yazısında ise son günlerde gazetelerde DP'li bazı isimlerin parti hakkında olumsuz beyanlarda bulduklarını belirterek, onların bundaki amaçlarının partinin başına geçmek, eğer bu olmuyorsa partiyi yıkmak ortada kaldırmak olduğunu ileri sürdü.⁴²³

Bu durum DP içindeki gerginliğin artmasına sebep oldu. Genel İdare Kurulu ile Meclis Grubu arasında yapılan görüşmeler sonunda seçimler yenilendi. Ancak Köprülü yine seçilemedi. DP içinde iplerin gerilmesi üzerine Bayar, Şubat sonunda genel başkanlıktan istifa etti.⁴²⁴ Bayar'ın istifası milletvekillerinin büyük bir kısmını rahatsız etti. Hatta DP'den yapılması düşünülen ihraçlar için ilk işaret olarak değerlendirildi.⁴²⁵

⁴²¹ Fuat Köprülü, "İflas Etmiş Bir Oyun Karşısında", **Demokrasi Yolunda**, s.785-786.

⁴²² Köprülü, a.g.m., s.783-784.

⁴²³ Fuat Köprülü, "İbret Verici Vesikalar Karşısında", **Demokrasi Yolunda**, s.783-784.

⁴²⁴ "D.P.de buhran dün yeniden patlak verdi", **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1948, S.8454, s.1.

⁴²⁵ "Celâl Bayarın istifası parti grubunu şaşırtdı", **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1948, S.8455, s.1; DP'den gerçekleştirilecek olan ihraçları idare edenler Köprülü-Menderes ikilisiydi. Bu ikili daha sonra Bayar'ı da yanlarına çekerek Parti içinde güçlerini artırdılar. 1948'deki ihraçlar ile bu gücü kabul edenler partide kalırken kabul etmeyenler ayrıldılar. Böylece Köprülü-Menderes-Bayar üçlüsü iktidar yıllarının sonuna kadar gücü ellerinde tuttular. Toker, **a.g.e.**, s.223.

3.7.2.2 DP İçinden ıkan Grup ve Partiler

12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan süreç ve ardından CHP 7. Kurultayındaki gelişmeler CHP gibi DP'dede sarsıntıya ve hatta kopmalara sebep oldu. CHP içindeki bölünme İnon'nn otoritesi ile fazla uzamadı. Çünkü CHP'de İnon'nn otoritesini hem ılımlılar hem de radikaller kabul etmişti. DP'de ise henüz böyle bir otorite oluşmamıştı. Bir yandan Bayar, diğer yanda Kenan ner, Mareşal Fevzi akmak hatta Sadık Aldoğan ayrı birer otorite olmak niyetindeydiler. Bu sebeple DP'den ayrılanlar CHP'den ayrılan radikaller gibi pasifize olmadılar. Yeni siyasi oluşumlar için harekete geçtiler. Bu süreçte DP'de ayrılan milletvekilleri tarafından Müstakil Demokratlar Grubu ve Millet Partisi kuruldu.

3.7.2.2.1 Müstakil Demokratlar Grubunun Kurulması

DP Haysiyet Divanı 11 Mart 1948'de beş ismin DP'den ihracına karar verdi.⁴²⁶ İhraç kararına tepki olarak Partinin Genel İdare Kurulundan altı kişi istifa etti.⁴²⁷ Dolayısıyla Parti içinde huzuru sağlamak için alınmış olan ihraç kararı amacına ulaşamadı. Bu gelişmeler zerine DP basına bir açıklama yaparak, DP'deki muhaliflerin yeni bir parti kurmayı amaçladıklarını duyurdu.⁴²⁸ 25 Mart'ta DP'den ihraç edilenlerin sayısı on ikiye ulaştı.⁴²⁹

DP'den ayrılan isimlerden bazıları 10 Mayıs'ta Müstakil Demokratlar Grubu'nu kurdular.⁴³⁰ 18 Mayıs'ta Grup ilk tebliğini yayınladı. Tebliğde “... *Demokrasinin sr'atle gelişmesi ve bütün icaplarıyla gerçekleşmesi yolunda samimi ve muvaazasız çalışmak maksadıyla Büyük Millet Meclisi'nde Müstakil Demokratlar Grubu'nu teşkil*

⁴²⁶ İhraç edilen bu beş isim şöyledir: Sadık Aldoğan, Kemal Silivrili, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni'dir. “D.P. Grubu ihtac kararlarını tanımıyor”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1948, S.8468, s.1.

⁴²⁷ Bunlar: Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinmez'dir. **Us, a.g.e.**, s.656.

⁴²⁸ “Demokrat Parti, buhranın içyüzünü açıkladı”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1948, S.8470, s.1.

⁴²⁹ “(D.P.)den ıkarılan 12 Milletvekili ne yapacak?”, **Cumhuriyet**, 26 Mart 1948, S.8482, s.1.

⁴³⁰ “Mecliste ‘Müstakil Demokratlar Grubu’” **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1948, S.8528, s.1.

*etmişlerdir.*⁴³¹ denildi. Gruba başkan seçilmedi. Alfabetik sırayla herkesin toplantılara başkanlık etmesi amaçlandı.⁴³²

3.7.2.2.2 Millet Partisi'nin Kurulması

DP'den ihraç edilenlerle herhangi bir partiyle resmi bağı olmayan bazı milletvekilleri tarafından yeni bir parti kurulmasının gündeme gelmesi heyecanla karşılandı. Gazeteci Şükrü Baban, bu haberlerle ilgili olarak CHP'den Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve DP'nin çıktığını dolayısıyla DP içinden yeni bir partinin çıkmasının çok doğal bir olay olduğunu savundu. Bu tip gelişmelerin demokrasinin yerleşmesi için gerekli olduğunu ve dünyanın hiçbir yerinde demokrasilerin kolayca yerleşmediğine dikkat çekti.⁴³³ Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan imzasız bir makalede ise yeni partinin genel başkanlığına Mareşal Fevzi Çakmak'ın getirileceğinin konuşulmasına rağmen aslında DP'nin fiili liderinin Prof. Dr. Kenan Öner olduğu iddia edildi. Bunun sebebi olarak yeni bir partinin kurulacağı söylentilerinin, onun DP'den istifasıyla birlikte başlaması olduğu belirtildi. Öner'in partiye "Millet Partisi" adını vermek istediği belirtilerek, bütün partilerin milletin olduğu ve yeni partinin diğer partilere karşı şiddetli bir mücadeleye girişmesinin olağan olduğu kaydedildi.⁴³⁴

DP'den ayrılanlar ya da DP ile yakınlığı olup da DP'den umduğunu bulamamış olalar 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi (MP) adıyla yeni bir parti kurdular. İstanbul Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, Kenan Öner (avukat), Prof. Hikmet Bayur (Tarihçi ve gazeteci), Osman Nuri Köni (İstanbul Milletvekili), Osman Bölükbaşı, Mustafa Kentli (Çiftçi), Sadık Aldoğan (Afyonkarahisar Milletvekili) ve Enis Akaygen (İstanbul Milletvekili) tarafından kuruldu.⁴³⁵ Mareşal'in bu yeni partiye katılması ve partinin genel başkanı olmasında iki sebep etkili olmuş olmalıdır. Bunlardan birincisi, herhalde Mareşal'in Celal Bayar yaşadığı sürece DP'nin genel başkanlığına gelemeyeceğini

⁴³¹ Bu tebliğ, Milletvekillerinden Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Hazım Bazca, Hasan Dinçer, Necati Erdem, Ahmet Oğuz, Midhat Sakaroğlu, Ahmet Kemal Silivri, Ahmet Tahtakılıç, Yusuf Kemal Tengirşenk, Mehmet Aşkar, Asım Gürdal, Ali Rıza Kırseven, Şahin Lâçin, Bahattin Öğütmen ve Mehmet Öktem tarafından verildi. Tunaya, **a.g.e.**, s.684.

⁴³² Tunaya, **a.g.e.**, s.684.

⁴³³ Şükrü Baban, "Yenin yeni partiler...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1948, S.174, s.29-30.

⁴³⁴ Cumhuriyet, "Üçüncü Parti Doğarken...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1948, S.174, s.30-31.

⁴³⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s.712.

düşünmüş olması ve ikinciside 12 Temmuz Beyannamesinin ardından DP'nin izlemeye başladığı yoldan memnun olmamasıdır.⁴³⁶

MP'ye Meclisteki Müstakil Demokratlar Grubu ve Afyon'da kurulmuş olan Öz Demokratlar Partisi⁴³⁷ de katıldı.⁴³⁸ Böylece DP'nin muhalifleri tek bir çatı altında toplanmış oldular.

MP kurulduktan sonra sadece CHP'ye değil, DP'ye karşı da oldukça şiddetli bir muhalefette bulundu. MP, DP'yi yıpratmak için taşra teşkilatını ele geçirmeye çalıştı.⁴³⁹ Kudret ve Yeni Sabah gazetelerinde CHP ve DP'ye yönelik ciddi saldırılarda bulundular.⁴⁴⁰ 21 Temmuz 1948'de Yeni Sabah gazetesinde, Millet Partisi'nin Fahri Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak bir beyanname yayınladı. Beyannamede. *“Son hadiseler dolayısıyla, şimdiye kadar bağımlı kalmak hususunda ihtiyar ettiğim hareket hattının artık maksadı temin edemediğine ve daha şümüllü çalışmanın lazım geldiğine kanaat getirmiş bulunuyorum...”* dedi. Mareşal mevcut gidişatın ülkeyi uçuruma sürüklediğini iddia etti. MP'yi halka takdim eden Mareşal, ilkeleri doğrultusunda kendileriyle çalışmak isteyen herkesi partisine davet etti.⁴⁴¹

MP yöneticilerinin ve milletvekillerinin DP ve CHP hakkındaki suçlamaları ilerleyen günlerde de devam etti. DP'nin CHP ile anlaşarak milleti sattığı gibi çirkin suçlamalarda bulundular. DP Genel Başkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes, MP'ye sert bir şekilde cevap verdiler.⁴⁴² Ancak suçlamalar devam etti.

MP, CHP ve DP'ye karşı izlediği ortak muhalefet ile bu iki partinin bazı konularda birbirlerine yakınlaşmasına sebep oldu. Özellikle devletin temel prensipleri gibi hususlarda DP ve CHP birlikte hareket ettiler. Örneğin; cumhuriyetçilik rejimi MP tarafından tartışılmak istendi. Ancak CHP ve DP rejim tartışmalarına girmediler.⁴⁴³ Bu

⁴³⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 54.

⁴³⁷ DP'den ayrılan Afyon Milletvekilleri tarafından kurulmuş olan Partinin program ve tüzüğü için bkz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:437-1813-3, Tarih:02.11.1948.

⁴³⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.713.

⁴³⁹ Us, **a.g.e.**, s.659.

⁴⁴⁰ Erim, **a.g.e.**, s.281.

⁴⁴¹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:436-1811-3, Tarih:21.08.1948.

⁴⁴² Eroğul, **a.g.e.**, s.54-55.

⁴⁴³ Karpat, **a.g.e.**, s.208.

partinin Türk siyasetine en büyük katkısı, CHP'nin daha da liberalleşmesini ve DP programının kesinlik kazanmasını sağlamış olmasıdır.⁴⁴⁴

MP⁴⁴⁵ programı dini ve milli felsefe üzerine kurulmuştu. Muhafazakâr sağ kesim tarafından desteklendi.⁴⁴⁶ Laiklik ile ilgili tartışmalara katıldı ve dine daha fazla saygı gösterilmesini isteyerek tartışmaları alevlendirdi.⁴⁴⁷ Devletçilik ile ilgili olarak ise devlet kapitalizminin sona ermesini ve özel teşebbüsün güçlenmesini savundu.⁴⁴⁸ Gazeteci Selim Ragıp Emeç Millet Partisi'nin programı ile ilgili olarak, Parti programını incelendiğinde partinin tamamen küskünler tarafından kurulmuş bir "*öfke partisi*" olduğunun anlaşıldığını iddia etmektedir.⁴⁴⁹

MP'nin kurulmasının ardından basında kurucular hakkında pek çok eleştiri yer aldı. Nadir Nadi, köşesinde MP'yi kuranların yaşlı başlı, ağzına geleni söyleyen, bu yaşına kadar politikayla ilgisi olmadığı halde son yıllarda birkaç parti değiştiren ve bunu yaparken "*harikulâde karakterlerinin bükülmezliği*"⁴⁵⁰ ile övünmüş kişiler olduğunu iddia etti. Nadi bir başka yazısında ise Cumhuriyet dönemini baştanbaşa eleştiren MP kurucularının, bir zamanlar kendilerinin çok önemli görevlerde olduklarını her halde unutmuş olduklarını ileri sürdü. Ayrıca adı geçen kişilerin mecbur kalmasalar, belki de sahip oldukları makamlardan hiç ayrılmayacaklarını iddia etti.⁴⁵¹

Kendini muhafazakâr ve liberal olarak tanıtmış olan partinin yayınladıkları bildiriler göz önüne alındığında sert bir muhalefet yapacağını açık olduğu CHP'nin teşkilat yazışmalarında belirtilmektedir. Bu yazışmalarda Partinin sadece kendilerini

⁴⁴⁴ Shaw, **a.g.e.**, s.478.

⁴⁴⁵ Parti 1950, 1951 ve 1952'de genel kongre düzenlemiştir. Her üç kongrenin ortak özelliği her birinde genel başkanın değişmiş olmasıdır. Türkiye'nin ikinci büyük muhalefet partisidir. Tunaya, **a.g.e.**, s.714. Siyasi alanda liberalizmi, kültürel alanlarda ise dinci ve muhafazakar bir tutum izledi. 1949'da Kenan Öner ve 1950'de M. Fevzi Çakmak'ın ölümü partinin gücünü azalttı.

⁴⁴⁶ Bahri Savcı, "Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.XIII, No:1, 1958, s.73.

⁴⁴⁷ Turan, **a.g.e.**, s.181.

⁴⁴⁸ Shaw, **a.g.e.**, s.478.

⁴⁴⁹ Selim Ragıp Emeç, "Millet Partisi'nin Beyannamesi...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S.176, s.73-74.

⁴⁵⁰ Nadir Nadi, "Millet Partisi", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1948, S.8801, s.1-3.

⁴⁵¹ Nadir Nadi, "Bir kaç nokta...", **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1948, S.8802, s.1-3.

değil DP'yi de hedef alacağıının anlaşıldığı belirtilerek, MP'nin faaliyetlerinin en çok DP'ye zarar vereceğinin düşünöldüğü belirtilmektedir.⁴⁵²

3.8 Komünizm ve İrtica İle Mücadele

1946-1950 yılları arasında CHP hükümetleri rejim için büyük bir tehlike olarak gördükleri komünizm ve irtica ile mücadele ettiler. Ancak bu dönemde irtica ile mücadelede yetersiz kalındığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi oy kaygısıydı. Bu alandaki en önemli adım TCK'nın 163. maddesinin değıştirilmesidir. Komünizm ile mücadele için ise aynı dönemde 141 ve 142. maddelerde değışiklik yapıldı.

3.8.1 TCK'nın 141, 142 ve 163. Maddelerinin Ağırlaştırılması

1949 yılı başlarında Cumhuriyet rejimini koruyabilmek, aşırı sağ ve sol akımlar ile mücadele edebilmek amacıyla TCK'nın 11 maddesinin değıştirilmesi gündeme geldi. Komünizm ile mücadele için 141 ve 142. maddeler ağırlaştırılırken bir anlamda aşırı sağ ve aşırı sol akımlara karşı mesafeli durabilmek ve aynı zamanda inkılapları koruyabilmek için 163. maddede de değışiklik yapılmasına karar verildi. Meclisteki görüşmeler 8 Haziran 1949'da başladı. 163. maddede yapılacak değışiklikle ilgili olarak yapılan konuşmaların en sertlerinden biri MP Milletvekili Osman Nuri Köni'ye aittir. Köni konuşmasına önce laikliğin tanımını yaparak başladı ve şöyle devam etti:

“Lâyiklik şu suretle izah olunabilir; dini siyasete âlet yapmamak. Herkesi din hürriyetinde serbest bırakmak, istediğı dini ihtiyar etmek, din işlerine karışmamak, vicdan hürriyetine sadık kalmak lâyikliğin hakikî mânası budur... Anayasanın istediğı lâyikliğin hakiki mânası budur... Anayasanın istediğı lâyiklik yalnız din hususunda değil, dinsizlik hususuna da şâmilidir. Anayasa dinsizi de serbest bırakmaktadır, tıpkı mütedeyyini serbest bıraktığı gibi. Onun vicdanı üzerinde, ister Müslüman olsun, ister musevî, ister isevi olsun, isterse putperest bulunsun onun vicdanından siyaseten istifade cihetine gitmemek, siyasete dini alet yapmamak Anayasanın kabul ettiği esastır...”⁴⁵³

Köni, Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinin Meclise gelmesini, dini eğitime Milli Eğitim Bakanlığının karışmasının doğru olmadığını, gayrimüslim cemaatlerde olduğu gibi hükümetin Müslümanların din ve vicdan işlerine karışmaması gerektiğini savundu.

⁴⁵² BCA Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-6, Tarih:14.08.1948.

⁴⁵³ TBMMTD, D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949), s.572.

Köni, 163. maddenin dinsizliğe prim verdiğini çünkü dini propaganda yapılması yasaklanırken dinsizlik propagandası hakkında hiçbir hüküm olmadığını ifade etti. Köni sözlerinin devamında dini propagandaya izin verilmemesine rağmen dinsizlik propagandasının yapılması hususunda sessiz kalındığını ileri sürdü. Din ve vicdan hürriyetinin tam olmadığı bir yerde demokrasiden bahsedilemeyeceğini savundu.⁴⁵⁴ Daha sonra söz alan Millet Partisi Afyonkarahisar Milletvekili Hasan Dinçer ise yaptığı konuşmada kanun tasarısının 11 maddenin değişimini içerdiğini ancak dört amacı olduğunu belirtti ve bu amaçları şu şekilde sıraladı:

“Birisı Türk Ceza Kanunundaki para ve hapis cezalarının asgari ve âzami hadleri üzerinde yükseltme yapılmasına dairdir. Diğerı komünizmle mücadele için konmuş olan 141 ve 142 nci maddelerin cezalarını artırmak ve ferdi faaliyetleri cezalandırabilmek için de «cemiyet» tâbirini değiştirmeye matuf bir tadildir. Üçüncüsü; sağcılıkla mücadeleyi, başka bir tâbirle dincilik cereyanı ile mücadeleyi istihdaf eden müstakil bir maddedir. Dördüncü nokta da silâh tâbir ve mefhumunu genişleten ve gerek üzerinde taşman gerekse evlerde hıfzedilen silâhları toplamak, müsadere etmek imkânını bahşeden tadilâttan ibarettir.”⁴⁵⁵

Dinçer, komünizm ile mücadele için sadece cezaların artırılmasının yeterli olmadığını, komünizmi doğuran sebeplerin bulunup ortaya çıkarılması ve yok edilmesi gerektiğini savundu. Dinçer, 163. maddenin ise milletin vicdanında kanayan bir yara olduğunu ileri sürdü. Ülkede taassubun hâkim olduğu bir dönemde pek çok inkılabın yapıldığını, aradan hayli zaman geçtiğini ve inkılapların artık yerleşmiş olduğunu savunan Dinçer, bunca gelişmenin ardından laiklik tehlikede imiş gibi bir havanın oluşturulmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.⁴⁵⁶

Görüşmeler sırasında pek çok milletvekili söz aldı. Milletvekilleri çoğunlukla komünizm ile mücadeleyi içeren 141 ve 142. maddelerde belirtilen cezaların artırılmasını desteklerken, 163. maddenin hükümleriyle ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. İktidar partisi milletvekilleri irticanın bir tehlike olduğunu ve bu yüzden söz konusu madde gereği verilecek cezaların artırılması gerektiğini savunurken muhalefet milletvekilleri, bunun din ve vicdan hürriyetini kısıtlayacağını savundular.⁴⁵⁷ Türk siyasetinde yıllarca komünizm büyük bir tehlike olarak görülmemiştir. Ancak gelinen

⁴⁵⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949), s.573-574.

⁴⁵⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949), s.476.

⁴⁵⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949), s.576-577.

⁴⁵⁷ Bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949), s.578-598.

noktada ülke için en büyük tehdidin komünizm olduğunun vurgulanması bizce dikkate değer bir husustur. 10 Haziran'da tasarı oy çokluğu ile kabul edilerek kanunlaştı.

Yapılan değişiklikle TCK'nın 141. maddesi ile ülkeyi bölmek, yabancı devletlerin nüfuzu veya idaresi altına sokmak, ülke içinde sınıf mücadelesi yapmak amacıyla siyasi parti ve cemiyetler kuranların ölüm cezasıyla cezalandırılmaları hükme bağlandı. 142. madde de ise amacı cumhuriyetçiliğe aykırı olarak padişahlık veya halifeliği canlandırmak veya milli birlik ve beraberliği sarsmaya, zayıflatmaya, Anayasanın tanıdığı eşit vatandaşlık haklarını kaldırmaya yönelik cemiyet kuranların on beş yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılmalarına hükümlenmiştir.⁴⁵⁸

3.8.2 İnsan Hakları Cemiyetinin Kuruluşu ve Kapatılışı

Türkiye'de çok partili hayata geçiliyor olması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istemesi ve Türkiye'deki sol gruplara destek vermesi ülkedeki solculuk/komünizm faaliyetlerini artırmıştı. Bunların amacı mevcut iktidarı ortadan kaldırarak kendi yönetim biçimlerini gerçekleştirmekti. Bu amaçla bütün ülkelerde muhalefet ile işbirliği yaparak hareket ettiklerini görmekteyiz. Nitekim Türkiye'de böyle oldu. Sol basının temsilcileri olan Zekeriya Sertel ile Cami Baykurt⁴⁵⁹ DP'yi kuruluş sürecinde desteklemişlerdi. Partiyi kendi emellerini gerçekleştirmek için kullanmak istemişlerdi. Ancak bunda başarılı olamamışlardı. Bunun üzerine toplumda saygınlığı olan İstanbul bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak⁴⁶⁰ ile

⁴⁵⁸ **TBMMTD**, D.VIII, c.20, B.106, (10.06.1949), S. Sayısı.257.

⁴⁵⁹ 1877 yılında İstanbul'da doğdu. 1897'de Harp Okulu'nu bitirerek orduya katıldı Yüzbaşı iken II. Meşrutîye'in ilan edilmesi üzerine askerlikten istifa etti. Libya'nın Fizan şehrinden Meclis-i Mebusan'a seçildi. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Hizb-i Terakki adlı sol kanadının kurucularından biri oldu. Meclis-i Mebusan 1. Dönem ve Meclis-i Mebusan 2. Dönem'de Fizan mebusluğu yaptı. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın son döneminde Aydın mebusu olarak 1918'e kadar görev yaptı. Anadolu hareketinin temsil edildiği Felah-ı Vatan grubunun başkanlığını yaptı. 16 Mart 1920'de İngilizler Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı işgal edince Ankara'ya geçti. İlk TBMM'ye yine Aydın Mebusu olarak girdi. 3 Mayıs - 13 Temmuz 1920 tarihleri arasında kısa bir süre İçişleri Bakanlığı yaptı. 4 Eylül 1920'de TBMM temsilcisi olarak Roma'ya gönderildi, geri dönmeyince istifa etmiş sayıldı. Atatürk'ün vefatından sonra yurda döndü. Bazı gazetelerde köşe yazarlığı yaptı. 1945'ten itibaren yazıları Dikmen ve Görüşler dergisi ile Tan gazetesinde yayınlandı. Çıkardığı Yeni Dünya gazetesi beş sayı çıktı. 1948 yılında Mareşal Fevzi Çakmak, Zekeriya Sertel ve Tefvik Rüştü Aras gibi önemli isimler ile İnsan Hakları Derneği'ni kurdu. 4 Kasım 1949 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetti. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Sarı, **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi'nde Cami (Baykurt) Bey**, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2015.

⁴⁶⁰ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5.bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001, s.235-236.

yakınlaşmaya başladılar. Onların bu davranışında Mareşal'in fazla ılımlı saydığı DP yöneticilerinden uzaklaşmaya başlaması etkili olmuştu.⁴⁶¹

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından demokrasi cephesiyle yakınlaşmak isteyen ülkelerde insan haklarıyla ilgili cemiyetler kurulmaya başlamıştı. Bu akım Türkiye'de etkili oldu. Önce A. Fuat Başgil tarafından böyle bir dernek kurulmuştu. Ancak çevresini solcuların/komünistlerin sardığını görünce teşebbüsünden vazgeçmişti.⁴⁶² 17 Ekim 1946'da ise İnsan Hakları Cemiyeti kuruldu. Derneğin kurucuları arasında Mareşal Fevzi Çakmak, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, DP Milletvekili Sadık Aldoğan, Cumhurbaşkanlığı eski genel sekreteri Hasan Rıza Soyak, Cami Baykurt, eski elçilerden Hamdi Apak, eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel, Hamdi Artak gibi isimler bulunuyordu.⁴⁶³ Kuruculara dikkat edilirse farklı siyasi görüşlere sahip oldukları hemen dikkati çekmektedir. Sabiha Sertel anılarında İnsan Hakları Cemiyeti'ni kurma ve başına Mareşal'i getirme fikrinin Cami Baykurt'tan çıktığını belirtmektedir.⁴⁶⁴ Zekeriya Sertel'de anılarında Mareşal'i aralarına almalarıyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“Celal Bayar'la Adnan Menderes'in halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği'ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay başkanlığından (Başkanlığından) çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak'ı aramıza almaya karar verdik.”⁴⁶⁵

Cemiyet kurulur kurulmaz basında solculuk ile suçlanmaya başladı. 18 Ekim günü kurucularından Kenan Öner, basına yaptığı açıklamada kesinlikle siyasi bir amaçlarının olmadığını, kanuni yollarla insan haklarını korumayı amaçladıklarını ifade etti.⁴⁶⁶ Mareşal Fevzi Çakmak ise gazetecilerin kendisine komünistlerle bir dernek kurduğu şeklinde sorular yöneltmesi üzerine, tamamen “hayır” amaçlı bir cemiyet kurduklarını ve kesinlikle cemiyetin siyasi bir amacının olmadığını, siyasi amaç güden üyelerinde derhal cemiyet ile bağlarının kesileceğini belirtti.⁴⁶⁷ Bu açıklamalar

⁴⁶¹ Goloğlu, **a.g.e.**, s.155-156.

⁴⁶² Cihat Baban, **Politika Galerisi**, İstanbul, Timaş, 2009, s.102.

⁴⁶³ Goloğlu, **a.g.e.**, s.156-157.

⁴⁶⁴ Sabiha Sertel, **Roman Gibi: (Anılar)**, İstanbul, Ant yayınları, t.y., s.383.

⁴⁶⁵ Sertel, **Hatırladıklarım**, s.235-236.

⁴⁶⁶ “Mareşalla arkadaşlarının kurdukları cemiyet”, **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1946, S.7965, s.1.

⁴⁶⁷ “Müstakil Milletvekilleri”, **Akşam**, 22 Ekim 1946, No:10063, s.2.

sırasında ve sonrasında basında cemiyet ile ilgili aleyhte pek çok haber ve yorum yer aldı. 21 Ekim’de Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde Mareşal’i şiddetle eleştiren bir yazı yazdı.⁴⁶⁸ Mareşal, açıklamalarına⁴⁶⁹ rağmen komünistlikle suçlanması üzerine cemiyet ile ilgisini kestiğini duyurdu. Onu Kenan Öner takip etti.⁴⁷⁰

Kuruluşundan itibaren CHP tarafından Sovyet taraftarı olmakla suçlanan DP, kendi içinden bazı isimlerin Cemiyetin kurucuları arasında yer almasından son derece rahatsız oldu. Mareşal ve Öner’in Cemiyetten ayrılmalarıyla biraz olsun rahatladı. Gazeteci Ahmet Emin Yalman anılarında İnsan Hakları Cemiyeti’nin kuruluşunu DP’ye karşı bir “*suikast*” olarak değerlendirmektedir.⁴⁷¹ Bütün bu gelişmelerin ardından Cemiyet birkaç hafta içinde kendiliğinden dağıldı.⁴⁷²

İnsan Hakları Cemiyeti’nin kuruluşu ve Mareşal Fevzi Çakmak’ın toplumda komünizm yanlısı düşünceleriyle tanınan Cami Baykurt, Zekeriya Sertel gibi kişiler ile olan münasebetleri CHP tarafından DP aleyhinde propaganda aracı olarak kullanıldı. Hatta bizzat CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, milletvekillerinden Meclisin tatil dönemlerinde seçim bölgelerine giderek bu konularda halkı bilgilendirmelerini başka bir deyişle DP aleyhinde propaganda yapmalarını istedi.⁴⁷³

3.8.3 Sol Görüşlü Siyasi Partilerin, Sendikaların ve Yayın Organlarının Kapatılması

Sıkıyönetim Komutanlığı, 16 Aralık 1946’da bir bildiri yayınlayarak aşırı sol akımların faaliyetlerine son verdi. Yayınlanan bildiriyle Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi kapatıldı. Bunların bazı yöneticileri tutuklandı.⁴⁷⁴ Aslında her iki partide 1946’da kabul edilen Cemiyetler Kanunu’nun sınıf esasına dayalı partiler kurulmasına imkân veren hükümlerine dayanarak

⁴⁶⁸ Falih Rıfkı Atay, “Hak mı imtiyaz mı?”, **Ulus**, 22 Ekim 1946, S.yok, s.1.

⁴⁶⁹ “İnsan hakları cemiyeti”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1946, S.7966, s.1.

⁴⁷⁰ “İnsan hakları cemiyeti”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1946, S.7966, s.1; Sertel, **Roman Gibi**, s.383.

⁴⁷¹ Yalman, istifalar ile DP’yi ve Mareşal’i “... *solculukla bulaşık diye göstermek yolunda ki suikast derhal bozguna uğradı.*” demektedir. Yalman, **a.g.e.**, s.87.

⁴⁷² Melih Tınal, “Türkiye’de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6/2000, Cilt: 3, S.9-10, Yıl: 1999-2000, s.121.

⁴⁷³ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-20, Tarih:19.02.1947.

⁴⁷⁴ Sertel, **a.g.e.**, s.355; “Müfrit solcu partilerin yurt içindeki şubeleri de kapatıldı”, **Akşam**, 18 Aralık 1946, No:10117, s.1.

kurulmuşlardı. Ancak, Sovyet tehdidinin büyümesi ve çok partili hayata geçiş sürecinde rejimin zarar görmemesi için hükümet bu kararları almak zorunda kalmıştı. Diğer yandan CHP'de kendi ideolojisinden başka ideolojilere tahammül edecek olgunluğa henüz erişmemişti. Sol görüşlü siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak Nadir Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki yazısında, her iki partininde merkezlerinin dışarda olduğunu ve ülkenin asayiş ve huzuru için tehdit oluşturduklarını ileri sürdü.⁴⁷⁵ Aynı konuyu Akşam gazetesinden Necmettin Sadak'ta köşesine taşıdı. Sadak bu iki parti için "... ne yapmak istiyorlardı ki İstanbul Sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılmışlardır?" dedikten sonra her iki partininde sosyalist adı altında kurulup siyasi faaliyette bulduklarını, fakat gerçek amaçlarının Türkiye'deki rejimi yıkararak Sovyet rejimi kurmak ve Türkiye'yi Bulgaristan'a benzetmek olduğunu iddia etti.⁴⁷⁶

İşçi Sendikaları Birliği ile İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak faaliyetlerine son verildi. Ayrıca bu partilerin düşüncelerini yayan Sendika, Ses, Nor-Or, Gün, Yığın, Dost gazete ve dergileri kapatıldı. Yarın gazetesi ve matbaası ise ülkenin siyasi ve hukuki düzenini bozmaya yönelik propaganda yaptığı gerekçesiyle dört ay süreyle kapatıldı.⁴⁷⁷ DP, bu kararlar karşısında itiraz etmedi. Ancak DP taraftarı Başkent gazetesi komünizme karşı olmakla birlikte "*Fikir, fikirle ezilmelidir, zor ve baskı ile değil*" şeklinde yorumda bulundu.⁴⁷⁸ Bu yorum Türkiye'deki zihniyet değişikliğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

3.8.4 Sol Görüşlü Hocaların Üniversiteden Uzaklaştırılmaları

1946'dan itibaren, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bazı hocaların komünizm propagandası yaptıkları şeklindeki iddialar yoğunlaşmıştı. Nitekim 6 Mart 1947'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sol görüşlü Pertev Naili Boratav tarafından verilecek olan konferans milliyetçi gençler tarafından protesto edildi. Boratav konferansa katılmadı. Salondaki milliyetçi gençler daha sonra Ulus meydanına çıkarak burada bazı sol yayınları yaktılar.⁴⁷⁹ Sol görüşlü hocalara karşı milliyetçi gençlerin artık sessiz kalmadıkları bir dönem başlamıştı. Nitekim aynı

⁴⁷⁵ Nadir Nadi, "Yabancı ideolojilere karşı...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.236-237.

⁴⁷⁶ Necmettin Sadak, "Ne yapmak istiyorlardı?", **Ayin Tarihi**, Aralık 1946, S.157, s.237-238.

⁴⁷⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s.159; Koçak, **Rejim Krizi**, s.247-248.

⁴⁷⁸ Goloğlu, **a.g.e.**, s.159.

⁴⁷⁹ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yay. Haz. Ruşen Sezer, 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.399-400.

günlerde İzmir’de M. Ali Aybar’ın Zincirli Hürriyet adlı gazetesine karşı protesto mitingi yaptılar.⁴⁸⁰ Diğer yandan İstanbul’da Sıkıyönetimin kaldırılması üzerine İstanbul Üniversitesi Milli Talebe Birliği komünizm ile mücadele kararı aldı. Gazetelerde bu karar bazı temkinli yaklaşımlara rağmen olumlu karşılandı. Gazeteci ve Milletvekili Cihad Baban, Birliğin yayınladığı bildiriye, yerinde bir karar olarak değerlendirdi.⁴⁸¹ Ulus gazetesi 14 Aralık’ta yayınladığı “*Türk Gençliğinin uyanıklılığı...*” başlıklı yazıda milliyetçi gençliğin kendiliğinden komünizm tehlikesini görüp harekete geçtiğini belirtilerek, komünizme karşı gençliğin gösterdiği hassasiyetten duyulan memnuniyet ifade edildi. Nadir Nadi Cumhuriyet’te komünizme karşı savaşırken Türk gençliğinin, komünizmin “... *soysuzlaşmış bir ihtirasın mahiyeti...*” olduğunu hatırdan çıkarmaması gerektiğini ve bu bilinçle mücadele etmesinin daha doğru olacağını savundu.⁴⁸² Cihad Baban ise komünizmin Türkiye için yalnızca bir ideoloji olmadığını ciddi bir tehdit olduğunu ileri sürdü. Bu düşüncenin amacının Sovyet emperyalizmini genişletmek olduğunu savundu. Ankara Üniversitesi’ndeki olaylarada değinen Baban, söz konusu hocaları ima edencesine Rus ajanlarına karşı dikkatli davranılması gerektiğini iddia etti.⁴⁸³ Basından gelen destek milliyetçi gençlerin heyecanını artırdı. Nitekim 23 Aralık 1947’de Ulus’taki Milli Eğitim Bakanlığına ait olan binanın yanması üzerine yangını komünistlerin çıkardığı gerekçesiyle milliyetçi üniversite gençliği komünizmi protesto etmek için bir gösteri düzenledi. Rektörlük binasına giren göstericiler, Rektörden istifasını istediler ve onu hırpaladılar.⁴⁸⁴ Olayların basında ve Mecliste milliyetçi söylemler ile birlikte ele alınması heyecanı daha da artırdı. İddiaların artması üzerine Üniversite Senatosu duruma el koydu. 11 Ocak 1948’de bazı üniversite hocalarının görevden uzaklaştırılmalarına karar verildi. Karar Üniversitelerarası Kurula gitti. Burada Ankara Üniversitesi’nin 8 üyesine karşı İstanbul Üniversitesinin 12 üyesinin oyu ile Senato kararı kaldırıldı. Ankara Üniversitesi, hocaların görevlerine dönmesi yönündeki Üniversitelerarası Kurul kararını uygulamadı.⁴⁸⁵ Sorun çözülemeyince Meclise taşındı. Aslında Üniversitelerarası

⁴⁸⁰ Koçak, **a.g.e.**, s.327; Goloğlu, **a.g.e.**, s.279.

⁴⁸¹ Cihad Baban, “Milliyetçi Türk Gençliğine muvaffakiyetler dileriz...”, **Ayin Tarihi**, Aralık 1947, S.169, s.151-152.

⁴⁸² Nadir Nadi, “Komünizmle savaşırken ...”, **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1947, S.8379, s.1.

⁴⁸³ Cihad Baban, “Ankara Üniversitesindeki solculuk meselesi...”, **Ayin Tarihi**, Aralık 1947, S.169, s.162-163.

⁴⁸⁴ O dönemde “*solcu hocalar*” olarak adlandırılan hocalardan biri olan Niyazi Berkes, bütün bunların Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sırer’in komünizme karşı açtığı savaşın bir oyunu olduğunu iddia etmektedir. Berkes, **a.g.e.**, s.402.

⁴⁸⁵ Goloğlu, **a.g.e.**, s.283.

Kurulun aldığı karar Mecliste hoş karşılanmamıştı. Nitekim uzun tartışmaların ardından adı geçen üç hoca yani Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in Ankara Üniversitesi ile ilişkileri kesildi (6 Temmuz 1948).

Hocaların üniversiteden tasfiye edilmeleri sürecinde sağ ve sol görüşlü öğrenciler gazetelerde bildiriler yayınlayarak görüşlerini açıkladılar. Bu durum zıt fikirli öğrenciler arasında gerilimi artırdı. Gelişmelerin Mecliste ve gazetelerde yer alması üzerine bu haberleri ihbar kabul eden Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı adı geçen üç hoca için komünizm propagandası yapmak suçuyla dava açtı. Mayıs 1948'de başlayan duruşma pek çok öğrenci ve hocanın dinlenmesinin ardından 10 Mayıs 1950'de sona erdi. Behice Boran ve Niyazi Berkes üçer ay hapis cezası aldılar. Pertev Naili Boratav ise delil yetersizliğinden beraat etti.⁴⁸⁶ Boran ve Berkes için verilen karar, temyizde bozuldu. Böylece her ikiside beraat etti. Bu arada Mecliste alınan kararlar Ankara Üniversitesi'nde bu hocalara ait dersler ve kürsüler kaldırıldı.⁴⁸⁷

3.9 Antidemokratik Kanunlar ile İlgili Düzenlemeler

Türkiye'de çok partili hayata hızlı bir şekilde geçilmişti. Bu yüzden çok partili hayat için gerekli olan yapısal reformlar gerçekleştirilmemişti. Dolayısıyla muhalefet partileri kurulduktan sonra ciddi sorunlar yaşanmaya başlandı. Bu durumda muhalefet partileri ve özellikle DP antidemokratik olarak nitelendirdiği kanunlarda değişiklik yapılmasını istemeye başladı. Çünkü söz konusu kanunlar tek parti rejiminin dayandığı unsurlardı ve bunlarla ilgili gerekli düzenlemeler yapılmadığı sürece çok partili hayata geçmek hele de demokrasiden bahsetmek mümkün değildi. Reform niteliğindeki bu değişiklikler yapılmadığı sürece muhalefet parti ve/veya partilerinin güvenli bir şekilde çalışabilmesi mümkün değildi. Muhalefet için güvenli bir ortam ancak yapılacak değişiklikler ile oluşturulabilecekti.

DP'nin düzeltilmesini istediği bu kanunlar zaman içinde gündeme geldi ve bazı değişiklikler yapıldı. Ancak bu değişiklikler çok da bilinçli ve planlı değildi. Değişiklikler muhalefetin talepleri ve nispeten halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak yapıldığı için ortaya çıkan yeni haliyle beklentileri karşılamaktan maalesef uzak kalmıştı. Bununla

⁴⁸⁶ Goloğlu, a.g.e., s.285.

⁴⁸⁷ Sertel, a.g.e., s.394.

beraber yapılan değişiklikler sonucunda 1948 yılı ortalarına gelindiğinde iç siyasette dengeler yavaş yavaş kurulmaya başlandı. Çünkü DP'nin CHP'den Hürriyet Misakı ile istediği yasal düzenlemeler ya gerçekleşmiş ya da gerçekleşmesi yolunda adım atılmıştı. Bu dönemde antidemokratik kanunlar ile ilgili olarak şu şekilde değişiklikler yapıldı:

3.9.1 Matbuat Kanunu ile İlgili Değişiklikler ve Gazete Çıkarmanın Kolaylaştırılması

Matbuat (Basın) Kanunu 1945 yılında uzunca bir müddet gündemi meşgul etmiş ve sonunda sadece 50. maddesi değiştirilmişti. 21 Temmuz genel seçimlerinin ardından CHP'li milletvekilleri tarafından hazırlanan kanun tasarısı 26 Ağustos 1946'da Meclise sunuldu.⁴⁸⁸ Daha önce basınla ilgili ciddi bir adım atmamış olan CHP'nin seçimin hemen ardından böyle bir kanun tasarısını Meclise sunması elbette ki tesadüf değildi. Seçimler sırasında CHP'nin yaptığı yolsuzluklar gazete sayfalarında bolca yer almakta ve CHP eleştirilmekteydi. Belki seçimi CHP kazanmıştı ama basının ve dolayısıyla vatandaşın gözünde mağdur durumunda olan DP idi. CHP, her geçen gün DP'ye desteği artan basın dünyasının biraz olsun yanına çekmek istiyordu.

13 Eylül'de Mecliste görüşülmeye başlanan tasarının gerekçesinde basın ve yayının Anayasamıza göre düşünce özgürlüğü alanı içine girmesine rağmen, Anayasa'daki bu hususun basın ve yayın organları tarafından keyfi bir şekilde kullanılmayacağı, kişiler gibi basının özgürlüğü de başkalarının özgürlüğü başladığı yerde biteceği ifade edilmekteydi. Kanun'da bu anlamda boşluklarının olduğu belirtilerek basının vatandaşların özgürlüğüne saygılı, millet ve devlet yararına hizmet eder bir yapıya kavuşturulacağı ileri sürülmekteydi.⁴⁸⁹

Tasarının Mecliste görüşülmesi için hazırlıklar yapılırken DP listesinden seçimi kazanmış olan İstanbul Milletvekili Cihat Baban Meclise, 26 Temmuz'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından Yeni Sabah ve Gerçek gazetelerinin kapatılmasıyla ilgili bir soru önergesi verdi. Baban her iki gazetenin kapatılmasının

⁴⁸⁸ TBMMTD, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), S. Sayısı:49.

⁴⁸⁹ TBMMTD, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), S. Sayısı:49.

üzerinden bir buçuk aylık bir zaman geçmesine rağmen hala gazetelerin açılmasına izin verilmediğini belirterek bu iki gazetenin hangi sebepten dolayı kapatıldığının hükûmet tarafından aydınlatılmasını istedi.⁴⁹⁰ Başbakan Recep Peker, bu soruya Basın Kanunu'nun Mecliste görüşüldüğü gün yani 13 Eylül'de cevap verdi. Peker, 25 Temmuz'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın basına yönelik yayınladığı tebliğde seçimin meşruiyetinin tartışıldığı haber ve yorumlara yer verilmesinin yasaklandığını hatırlatarak buna rağmen her iki gazetenin bu yöndeki yayınlarına devam ettiklerini ve ardından kapatıldıklarını belirtti.⁴⁹¹ Cihat Baban söz alarak 50. maddenin değiştirilmesiyle güya basına özgürlük verildiğini ancak hükûmetin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı vasıtasıyla basını sıkı bir denetim altında tuttuğunu iddia etti. Baban sözlerine son verirken kapatılan gazetelerin tekrar açılmasını istedi. Peker ise İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının aldığı kararın doğru olduğunu savundu. Peker, gazetelerin sadece seçim hakkındaki haberleri dolayısıyla kapatılmadıklarını belirterek, aksi takdirde 26 Temmuz'da DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın demecini yayınlayan Tanin gazetesinde kapatılmış olması gerektiğini ancak kapatılmadığını belirtti.⁴⁹²

Mecliste kanun tasarısının görüşülmesi sırasında ilk olarak söz alan İstanbul Milletvekili Adnan Adıvar, İspanya Salamanca Üniversitesi rektörünün otuz yıllık bir aradan sonra kürsüsüne döndüğünde “*Nerede kalmıştık?*” diyerek derse başladığını anlattı. Adıvar, 22 yıl sonra Meclis kürsüsüne çıkarken aynı şeyi kendisinde sorup soramayacağını sorguladığını ve soramayacağına kanaat getirdiğini ifade etti. Adıvar, Türkiye’de büyük bir değişimin yaşandığını dolayısıyla aynı soruyu sormanın mümkün olmadığını belirtti. Son yıllarda demokrasi hususunda hafif kıpırdanmaların olduğunu özellikle de 1946’da büyük değişikliklerin gerçekleştiğini ifade etti. Bundan dolayı büyük bir memnuniyet duyduğunu belirten Adıvar, demokrasinin temel unsurlarından birinin söz ve yazı özgürlüğü olduğunu ileri sürerek bu yüzden Basın Kanunu’nun çok önemli olduğunu iddia etti. Adıvar, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemenin yolunun kesinlikle hukuk olduğuna inandığını belirtti. Gazetelerin

⁴⁹⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), s.271; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-65-6, Tarih:13.09.1946.

⁴⁹¹ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), s.271-272.

⁴⁹² **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), s. 273.

susturulması halinde dedikodu gazetesinin etkin olacağını, bununda çok tehlikeli olduğunu savundu.⁴⁹³

İstanbul Milletvekili Cihat Baban tekrar söz alarak 1938 Basın Kanunu'nun zaten Anayasaya aykırı olduğunu, şimdi yapılmak istenen değişiklikle Kanun'un daha da kötüye götürüleceğini savundu. DP Milletvekili Cavit Oral (Seyhan) ise yapılması gerekenin kanun değişikliği değil, yeni baştan bir Basın Kanunu hazırlamak olduğunu iddia etti. DP Meclis sözcüsü Adnan Menderes (Kütahya), bir yıla yakın bir süredir demokrasiye doğru gidilirken, söz konusu kanun ile geri adım atıldığını savundu. Bir meclis seçmek hatta bu mecliste muhalefetin olmasının demokratik yönetim anlamına gelmeyeceğini, demokrasinin "*teminatlar rejimi*" olduğunu söyledi. Menderes, Anayasanın vatandaşlara verdiği hak ve özgürlükler teminat altına alınmadan demokrasiden bahsedilemeyeceğini ifade etti. Vatandaşların hak ve özgürlüklerinden olan basın özgürlüğüne aykırı olarak yöneltilen bu tasarının geri alınmasını istedi.⁴⁹⁴ Görüşmeler sırasında söz alan Başbakan Recep Peker tasarımı savundu. Tasarının günün şartlarının bir gereği olduğunu ve devleti korumak için bu kararın alındığını belirtti. Yapılan oylamanın ardından tasarı kabul edilerek 20 Eylül 1946'da (4955 sayılı kanun) kanunlaştı.⁴⁹⁵

Yeni kabul edilen Basın Kanunu ile gazete ve dergi yayınlamak için mülki amirlerden izin alma zorunluluğu kaldırıldı. Beyanname vermek gazete veya dergi çıkarmak için yeterliydi. Böylece yeni yayın çıkarmak kolaylaştırılmış oldu. Gazete veya dergi çıkarırken verilecek beyannamede verilen bilgilerin gerçek olmaması durumunda beyanname verilmemiş kabul edilerek, en büyük mülki idari amir tarafından yayın organı kapatılacaktı. Beyanname vermeden yayın yapmaya başlayan yayın organı sorumlusuna 500 liradan az olmamak üzere ağır para cezası, davranışın yinelenmesi durumunda bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile birlikte 500 liradan az olmamak üzere ağır para cezası verilecekti. Ayrıca resmi kişiler hakkında suizana sebep olacak yazılar yazan gazetecilere beş yıla kadar ağır hapis cezası getiriliyordu.⁴⁹⁶

⁴⁹³ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), s.282.

⁴⁹⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946), s.288.

⁴⁹⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.1, B.18, (13.09.1946), s.441.

⁴⁹⁶ **Resmi Gazete**, 24 Eylül 1946, S.6416, s.11241-11243.

Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, kanun tasarısının Mecliste görüşüldüğü günlerde Tanin gazetesindeki köşesinde bu konuyla ilgili düşüncelerini yazdı. Yalçın, Türkiye’de tek parti döneminde bile basın hürriyeti olduğunu savunarak şimdi basın hürriyeti için telaşa kapılanların o günlerin hakkını vermediklerini iddia etti. Yalçın, bugüne kadar hükûmete yönelik tenkitlerden dolayı hiç kimsenin zarar görmediğini savundu. Ancak tenkitin “*tahkir ve tecavüz*” halini alması durumunda karşılarına Basın Kanunu’nun çıkacağını ifade etti.⁴⁹⁷ Falih Rıfki Atay’da bir kaç güne kadar Basın Kanunu’nun yürürlüğe gireceğini ve gazete okuyan vatandaşların hükûmetin basına hiçbir kısıtlama koymadığını göreceklərini savundu. O zaman vatandaşların “*Basın hürriyeti elden gidiyor*” diye feryat edenlerin samimiyetsizliğini anlayacağını ileri süren Atay rejimin, kişilerin ve kurumların şeref ve haysiyetinin bundan böyle Türk adliyesi tarafından sağlanacağını ifade etti.⁴⁹⁸

Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi Basın Kanunu’na karşı olan gazetecilerdendi. Kanun’a hâkim olan zihniyetin Meclise de hâkim olduğunu dolayısıyla başka türlü bir sonuç beklemenin doğru olmadığını savundu. Son bir yılda CHP’nin demokrasi prensiplerini hayata geçirmek için verdiği uğraş ile Basın Kanunu’nun bağdaşmadığını ve CHP’nin kendisiyle çeliştiğini yazdı.⁴⁹⁹ Ziyad Ebuzziya, Tasvir gazetesindeki yazısında Türkiye’de basının, Basın Kanunu’nun baskısı altına sokulduğunu iddia etti. Yürürlükteki Basın Kanunu ile gazetecilik yapmayı ateşle oynamaya benzeten Ebuzziya, yeni Kanun ile hükûmetin her isteğine boyun eğmek gerekeceğini ileri sürdü.⁵⁰⁰ Ebuzziya, bir başka yazısında da hayatlarında gizlenecek hususlar olanlar, millet önünde bütün yaptıklarının hesabını vermektен çekinenler ve memleket işlerini istedikleri gibi yürütmek isteyenlerin özgür bir basına tahammül edemeyeceğini iddia etti.⁵⁰¹ Ebuzziya bu sözleriyle CHP’ye karşı ağır bir suçlamada bulunmuştur. Cihat Baban’da Tasvir gazetesinde 24- 26 Eylül tarihlerinde yazdığı bir yazı dizisiyle Basın Kanunu’nu eleştirdi. Kanun’un günün ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğunu ileri sürdü.⁵⁰² Nihat Erim Ulus’ta amaçlarının kendi menfaatleri için basın özgürlüğünü gasp etmek isteyenlerin elinden

⁴⁹⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Matbuat hürriyeti davası...”, **Ayin Tarihi**, Eylül 1946, S.154, s.34-36.

⁴⁹⁸ Falih Rıfki Atay, “Maddeler yürürlüğe girerken...”, **Ayin Tarihi**, Eylül 1946, S.154, s.39-40.

⁴⁹⁹ Nadir Nadi, “Millet sağ olsun!”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1946, S.7931, s.1-3.

⁵⁰⁰ Ziyad Ebuzziya, “Yanlış Yola Gidiyoruz”, **Tasvir**, 7 Eylül 1946, s.1.

⁵⁰¹ Ziyad Ebuzziya, “Zihniyet Yine O Zihniyet”, **Tasvir**, 14 Eylül 1946, s.1.

⁵⁰² Cihat Baban, “Matbuat Kanunu Hakkında Tenkitler”, **Tasvir**, 24-26 Eylül 1946.

basını kurtarmak olduğunu savundu.⁵⁰³ Fuat Köprülü ise “*Tek Parti Zihniyetinin Değiştiğine Nasıl İnanabiliriz?*” başlıklı yazısında CHP’yi tek partili zihniyetini devam ettirmekle suçladı. Ayrıca Basın Kanunu’nun İkinci Meşrutiyet dönemindeki basın kanunundan daha geri olduğunu iddia etti.⁵⁰⁴

O dönemde Cihat Baban, Falih Rıfki Atay, Nihat Erim, Fuat Köprülü gibi bazı gazeteciler aynı zamanda milletvekiliydiler. Dolayısıyla gazetecilerin, yazılarında birazda mensubu oldukları parti menfaatlerini düşünerek yazdıklarını göz önünde tutmak yerinde olur. Bununla beraber, Kanun’un son haline baktığımızda -yukarıda da belirttiğimiz gibi- ciddi bazı kısıtlamalar getirildiğini görmekteyiz. Hükûmet bununla muhalif basını kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

3.9.2 Seçim Kanunu’nda Değişiklik Yapılması ve “Gizli Oy-Açık Sayım” Prensibinin Kabul Edilmesi

Muhalefetin antidemokratik kanunlar için öncelikle ele alınmasını istediği kanundu. Seçim Kanunu Osmanlı Devleti’nde ilk defa I. Meşrutiyet Döneminde 1876’da yapıldı. II. Meşrutiyet döneminde bazı değişiklikler yapılan kanun, 1942 yılına kadar otuz dört yıl boyunca kullanıldı. Cumhuriyet döneminin ilk Seçim Kanunu olan bu kanun çok partili hayata geçilirken 1946’da yeniden ele alınarak bazı değişiklikler yapılmıştı.⁵⁰⁵ Ancak, DP ilk günden itibaren bu kanuna yönelik ciddi eleştirilerde bulundu. DP, seçimlerde adli teminat, açık oy-gizli sayım yerine gizli oy-açık sayım, seçim sandıkları başındaki siyasi parti görevlilerinin sandık kurulların üye olması gibi istekleri vardı.

Muhalefetin ısrarları üzerine Ocak 1948’de CHP Meclis Grubu Seçim Kanunu’nu ele alarak bununla ilgili değişiklikler yapılmasına karar verdi. CHP hazırladığı kanun tasarısını Meclise sundu. Tasarının Meclis komisyonunda incelendiği günlerde DP’de kendi taleplerinin yer aldığı teklifi TBMM’ye verdi.⁵⁰⁶ Tasarıyla ilgili kurulmuş olan Meclis komisyonu DP’nin teklifini inceledi. Teklifte DP, seçim kurullarına hâkimlerin başkanlık etmesini istemekteydi. Adalet Komisyonu

⁵⁰³ Nihat Erim, “Düşünceyi Yayma Hürriyeti”, **Ulus**, 11 Eylül 1946, S.yok, s.1.

⁵⁰⁴ Fuat Köprülü, “Tek Parti Zihniyetinin Değiştiğine Nasıl İnanabiliriz?”, **Demokrasi Yolunda**, s.133.

⁵⁰⁵ Bkz. Bölüm: II, s.209.

⁵⁰⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.11, B.48, (16.04.1948), s.41.

sözcüsü Milletvekili Emin Halim Ergun, söz alarak komisyonun bu konuda kararını açıkladı. Hâkimlerin sandık kurullarına başkanlık etmesi usulünün en ileri demokrasilerde bile bulunmadığını savundu. Ergun, bu usulün kısmi seçim sisteminin geçerli olduğu ülkelerde uygulandığını, Türkiye gibi çoğunluk sisteminin uygulandığı ülkelerde hâkimlerin seçim kurullarına başkanlık etmelerinin doğru olmadığını gerekçesiyle komisyon tarafından uygun bulunmadığını ifade etti.⁵⁰⁷

Kanun tasarısı hakkında muhalefet adına Adnan Menderes söz alarak görüşlerini dile getirdi. Özellikle seçimlerde adli teminat ve gizli oy-açık sayım usulü üzerinde durdu. Menderes, 1946 seçimlerindeki üzücü olayları ve hayal kırıklığını hatırlatarak tekrar böyle olayların yaşanmaması için siyasi parti temsilcilerine seçimlerdeki yolsuzluklara el koyma yetkisinin verilmesi gerektiğini savundu.⁵⁰⁸ Daha sonra söz alanlar arasında özellikle CHP Milletvekili Süreyya Özgeevren'in konuşması kişisel tartışmalara sebep oldu. O'nun özellikle Menderes ve Refik Koraltan'ın sözlerini eleştirmesi tepki çekti.⁵⁰⁹ Mecliste tartışmaların çirkinleşmesi ve CHP'nin geri adım atmaması üzerine DP, Meclisten çekildi.⁵¹⁰ Kendi aralarında toplantı yapan DP'liler ara seçimlere katılmamaya ve o günü matem günü olarak ilan etmeye karar verdiler.⁵¹¹ Bunun üzerine İstanbul gazetelerine bağlı gazeteciler aralarında toplanarak hükûmete bir telgraf gönderdiler. Gazeteciler, siyasi parti temsilcilerinin seçim komisyonlarında yer almamasını doğru bulmadıklarını ve doğacak sonuçlardan CHP'nin sorumlu olacağını bildirdiler.⁵¹² Hasan Saka ve Hilmi Uran gazetecilerin ortak telgrafına verdikleri cevapta seçim komisyonlarına hâkimlerin başkanlık etmesinin doğru olmadığını hatta bazı muhalefet milletvekillerinin (DP'den ayrılanlar kastedilmektedir.) bunun Anayasaya aykırı olduğunu iddia ettiklerini belirttiler. Ayrıca muhalefet partilerinin seçim emniyeti için komisyonlarda üye buldurmak yerine gözlemci buldurmamayı tercih ettiklerini ifade ederek, ülkenin

⁵⁰⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.80, (02.07.1948), s.591-592.

⁵⁰⁸ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.80, (02.07.1948), s.597-602.

⁵⁰⁹ **TBMMTD**, D.VIII, c.12, B.81, (02.07.1948), s.635-640.

⁵¹⁰ "Mecliste dünkü görüşmeler", **Ulus**, 8 Temmuz 194, No:9693, s.1.

⁵¹¹ Yalman, **a.g.e.**, s.145.

⁵¹² Yalman, **a.y.**; Asım Us, "Seçim işlerinde partilerin kontrol hakkı...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S.176, s.55-56.

coğrafi ve sosyal şartları göz önüne alındığında Seçim Kanunu'nun seçim emniyeti ve adil bir mücadeleye imkân veren bir eser olduğunu savundular.⁵¹³

Mecliste Seçim Kanunu tasarısı ile ilgili tartışmaların yaşandığı günlerde DP de bölünme sürecindedir. Bu yüzden Meclisteki tartışmalar sadece iktidar ve muhalefet milletvekilleri arasında değil aynı zamanda muhalefet milletvekillerinin kendi aralarında yaşanmaktadır. İşte bu şartlar altında Seçim Kanunu 8 Temmuz 1948'de kabul edildi. New York Times'da Seçim Kanunu'nu Mecliste kabul edildiğini okuyucularına duyurdu.⁵¹⁴ Bu, Amerikan kamuoyunun Türkiye'deki demokratik gelişmelere duyduğu ilginin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1946'da kabul edilmiş olan Seçim Kanunu'nun 14, 15, 20, 24, 25, 29 ve 34. maddelerinde değişiklik yapılmasıyla biraz olsun muhalefeti tatmin edecek bir kanun ortaya çıkmıştı. Kabul edilen Kanun'a göre ilçe merkezlerinde seçimleri idare etmek üzere yedi kişilik komisyonlar oluşturulacaktı. Vali ve kaymakamların tebliğiyle oluşacak olan bu komisyonlar; belediye başkanı, ilçe belediye meclis üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe genel meclis üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe mahalle muhtarları arasından kur'a ile belirlenecek bir, varsa kanunda belirtilen meslek kuruluşlarının yönetim kurulu üyeleri arasından kur'a ile belirlenecek bir, ilçe merkezinde teşkilatı olan ve seçime katılacak olan siyasi partilerden kur'a ayrılacak ikisinden her birinin belirleyeceği birer üyeden oluşacaktı.⁵¹⁵ Kanun ile gizli oy-açık sayım prensibi uygulanacaktı. Oyların sayımı sırasında bağımsız adaylar ve seçime katılan partiler, gözlemcilerini komisyonlarında bulundurabileceklerdi.⁵¹⁶ Kanun için Mecliste görüşmeler başlarken muhalefet umutluydu. Ancak son şekli verildiğinde kanun, beklentileri karşılamadı. Bu konu ile ilgili olarak Nadir Nadi, Cumhuriyet'teki köşesinde 1946 Seçim Kanunu ile yeni kabul edile Seçim Kanunu arasında pek bir fark olmadığını, muhalefetin ısrarla istediği seçim teminatı adına kanunda "*gölgeden başka bir şey*" olmadığını savundu. Nadi,

⁵¹³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-28, Tarih:1948; Saka ve Uran'a ortak telgraf çeken gazetecilerden biri olan Ahmet Emin Yalman anılarını anlattığı eserinde Başbakan Hasan Saka ve CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran'dan gelen cevapların kendisini tatmin etmediğini ifade etmektedir. Yalman, **a.g.e.**, s.145.

⁵¹⁴ (Çevrimiçi)Turkey gets new election law. (1948, Jul 11). New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108136171>, 24 Mart 2017.

⁵¹⁵ (14. madde) **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:356-1494-2 , Tarih:14.07.1948. Muhalefet, belediye başkanları ve meclis üyelerinin CHP'li olmaları sebebiyle bu maddeye karşı çıkmıştır.

⁵¹⁶ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:356-1494-2, Tarih:14.07.1948.

eski kanun, seçim yerlerinde birikmiş olan tutanakları merkezin istediği şekilde ayarlayıp gönderme anlayışla hazırlanmış olduğunu, yeni kanunda bunun biraz daha zorlaştığını ama imkânsızlaşmadığını belirtti. Özellikle seçim kurullarına asayişin bozulacağı gerekçesiyle dışardan üye kabul edilmemesinin tutanakların istenildiği gibi düzenlenmesine fırsat tanıyacağını iddia etti.⁵¹⁷

Mecliste Seçim Kanunu tasarısı ile ilgili hararetli tartışmaların yapıldığı günlerde Gazeteci Nadir Nadi, köşesinde CHP'li milletvekillerinin tavırlarını eleştirdi. DP'nin hâkimlerin seçim komisyonlarına katılmalarının iyi bir fikir olduğunu savunarak, sayıları son zamanlarda 30 civarına düşen DP'lilere çoğunluğa sahip olan CHP'nin şiddetle yüklenmesini eleştirdi. Nadi, 1946 seçimlerinin şaibeli olduğunu ima ederek aslında CHP'inde muhalefetin sayıca daha fazla olması gerektiğinin bilincinde olduğunu ve bunu hazmedemediğini, Meclisteki olumsuz tavırların sebebinin de bu olduğunu ileri sürdü. Nadi, CHP için “ ... *samimi olarak elbirliği ile çalışmalıdır. Aksi takdirde patlak verecek tatsız vaziyetlerin sorumluluğu, hakikati bir türlü görmek istemeyen Halk Partisine ait olacaktır.*” dedi.⁵¹⁸ Asım Us ise Yeni Gazete'deki yazısında Seçim Kanunu tasarısıyla ilgili görüşmelerinin çetin geçeceğini tahmin ettiklerini nitekim öyle de olduğunu belirtti. Us, bunun sebebinin Seçim Kanunu'nun iktidar partisinin yerini koruması, muhalefetin ise iktidara gelmesi açısından önemli olması olduğunu savundu. Görüşmeler sırasında Müstakillerin tavrına dikkat çeken Us, bu tavrın CHP'yi memnun ederken, DP tarafından hoş karşılanmadığını belirtti. Özellikle DP'nin seçim kurullarına hâkimlerin de katılması gerektiği şeklindeki isteklerine müstakillerden Osman Nuri Köni, Adnan Adıvar ve Necati Erdem DP'yi şiddetle eleştirerek bunun Anayasa'ya aykırı olduğunu savunduklarını belirtti.⁵¹⁹ Hürriyet gazetesi de basında ki tartışmalara isimsiz bir makale ile katıldı. Makalede CHP'nin serbest ve emniyetli bir seçime gitmeyeceğini zaten tahmin etmiş olduklarını, nitekim Meclisteki görüşme sürecinin de bunu açıkça ortaya koyduğunu ileri sürdü. Mecliste Milletvekili Fahri Kurtuluş'un sözlerine atıfta bulunarak seçim zamanı vatandaşlar sandık başına davet edilirken “*Korkma vatandaş istediğine reyini ver ve bu sandığa attığın pusula hiçbir oyuna tabi olmayacaktır!*” denilebilmesi gerektiğini yani vatandaşların Seçim Kanunu ile tatmin edilmeleri gerektiğini savundu.

⁵¹⁷ Nadir Nadi, “Bu da atlandı...”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1948, S.8587, s.1-3.

⁵¹⁸ Nadir Nadi, “Tekrar ediyoruz...”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1948, S.8582, s.1-3.

⁵¹⁹ Asım Us, “Mecliste Müstakillerin Rolü...”, **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S.176, s.48-49.

Vatandaşların tatmin edilmemeleri durumunda sandığa gitmek istemeyeceklerini ileri sürdü.⁵²⁰

Gazeteci Nadir Nadi, Mecliste büyük ümitlerle başlanan Seçim Kanunu tasarısı görüşmelerinin hayal kırıklığıyla sonuçlandığına dikkat çektiği köşe yazısında bunun en önemli sebebinin muhalefet cephesinde son aylarda meydana gelen gelişmeler olduğunu iddia etti. CHP'nin iktidarı bırakmak istemediğini bu yüzden üç yıldır bir oyalama politikası takip ettiğini belirterek, *“Vatandaş haklarına saygı isteyen temel hürriyetler prensibini temsil eden muhalefet cephesini jandarma zoru ile alt edemeyeceğini anladığı zaman bugün ki iktidar bazı fedakârlıklara katlanarak boyun eğmek lüzumu duydu.”* dedi. Bu sırada vatandaşlara seçim emniyeti vaadinde bulunarak gerilimli havayı yumuşatmış olan CHP'nin muhalefetteki iç çekişmelerden güç aldığını, bununla beraber söz verdiği için Seçim Kanunu'nun yeniden ele alınmasından geri adım da atmadığını savundu. Nadi, oysaki *“okuması yok”* dedikleri vatandaşların her şeyin farkında olduğunu ileri sürdü.⁵²¹ Nadi'nin son ifadesi yıllardır CHP'nin topluma bakış açısının aynı olmasına rağmen toplumun zaman içinde değiştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Ara seçimlerin ardından genel seçimlerin erkene alınmasıyla ilgili olarak basında birtakım yazılar yazıldı. Bazı gazeteciler, seçimlerin erkene alınmasının millet Partisi'nin teşkilatlanmasına izin vermemek ve DP ile CHP'nin ittifakı olarak yorumlanacağını savunurken Asım Us gibi iktidar taraftarı bazı gazetecilerde Seçim Kanunu'nun yeniden ele alınması gerektiğini savundular. Us'a göre söz konusu Kanun yeniden ele alınarak bazı seçim bölgelerinin değiştirilmesini, ayrıca çoğunluk sistemi yerine nisbi seçim sistemini isteyenlerin taleplerinin değerlendirilmesi gerektiğini savundu.⁵²²

Seçim Kanunu ile ilgili olarak muhalefetin isteklerinin ve şikâyetlerinin devam etmesi ve mevcut Kanun'un seçim emniyetini sağlamaktan uzak olması sebebiyle⁵²³ Şemsettin Günaltay hükûmeti döneminde yeniden ele alındı. Günaltay, basına yaptığı açıklamada kurulacak bir komisyonun Seçim Kanunu'nu yeniden ele alacağını ve

⁵²⁰ Hürriyet, “Millet tatmin edilmelidir...”, **Ayın Tarihi**, Temmuz 1948, S.176, s.52-53.

⁵²¹ Nadir Nadi, “Bu da atlandı...”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1948, S.8587, s.1-3.

⁵²² Asım Us, “Yeni çalışma yılına girerken Meclis'in durumu...”, **Ayın Tarihi**, Kasım 1948, S.180, s.90-91.

⁵²³ Uran, **a.g.e.**, s.551

muhalefesinde tatmin edileceği bir düzenleme yapılacağını duyurdu.⁵²⁴ Muhalefet ve iktidar arasında ki en önemli sorunlardan birinin Seçim Kanunu olduğunu göz önüne alırsak Günaltay Hükûmeti'nin attığı bu adım son derece önemlidir.

Kanun tasarısını hazırlamak amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Komisyon üniversitelerden, barolardan, Yargıtay ve Danıştay üyeleri ile uzmanlardan oluşmaktaydı.⁵²⁵ Seçim Kanunu ile ilgili bütün malzemeyi içeren bir kitap hazırlandı. "Pembe Kitap"⁵²⁶ adı verilen bu kitap üyelere dağıtıldı. Çalışmalar bu kitaptaki bilgiler esas alınarak yürütülecekti. Komisyon çalışmalarının sonucunda kanun tasarısının metni yayınlandı. Amaç tasarı hakkında her kesimin görüş ve yorumlarını almaktı. Nitekim tasarı yayınlanır yayınlanmaz iktidar ve muhalefet yanlısı gazeteler tasarıyla ilgili kendi bakış açıları doğrultusunda haber ve yorumlar yaptılar.⁵²⁷ Yapılan yorumlar doğrultusunda 14 Eylül 1949'da yeniden çalışmaya başlayan komisyon⁵²⁸ iki buçuk aylık bir çalışmanın ardından hazırladığı metni 2 Aralık 1949'da Başbakanlığa sundu.⁵²⁹ Raporda en dikkat çekici nokta hâkimlerin seçim kurullarında gözetim ve denetim görevi almaları esasının kabul edilmiş olmasıydı.⁵³⁰

Seçim Kanunu tasarısı hazırlandıktan sonra birer sureti görüşleri alınmak üzere DP ve MP'ye gönderildi.⁵³¹ Tasarı 7 Şubat'ta Meclis genel kurulunda ele alınmaya başlandı. Geçici komisyon sözcüsü Sait Azmi Feyzioğlu (Kayseri); "*Tasarı Anayasamıza istinat eder ve Anayasanın ruhuna ve metnine tamamen uygundur ve Anayasanın emrettiği seçim emniyet ve serbestisini temin gayesiyle hazırlanmış bir*

⁵²⁴ "Başbakan yapılmakta olan işleri açıkladı", **Ulus**, 22 Nisan 1949, No:9983, s.1-3.

⁵²⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1948), s.149.

⁵²⁶ Kitap dünyada bazı ülkelerde uygulanan seçim kanunlarına yer veremekteydi. Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.330; DP taşra teşkilatları yaptıkları toplantılarda hazırlanan Seçim Kanunu tasarısı için başka ülkelerden seçim kanunlarının incelenmek üzere getirilmesine karşı çıktı. Hazırlanacak olan bir seçim kanununun ülkenin ihtiyaçları ve milletin istekleri doğrultusunda hazırlanması gerektiğini savundular. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-257-8, Tarih:21.07.1949.

⁵²⁷ Naim Sönmez, "Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması. 1950 Milletvekili Seçim Kanunu", **EÜSBED** 2013 [VI] 2, s.440.

⁵²⁸ Komisyon çalışmaya başlamadan önce CHP'nin seçim kanunu hakkındaki düşüncelerini resmi yazı ile sorarak öğrenmiştir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:9-49-3, Tarih:25.09.1949.

⁵²⁹ "Hükûmetin Hazırladığı Seçim Kanunu Tasarısı", **Zafer**, 18 Aralık 1949, No:233, s.1.

⁵³⁰ Uran, **a.g.e.**, s.551.

⁵³¹ Milli Kalkınma Partisi görüşleri alınmak üzere tasarı metninin kendilerine gönderilmemesinden rahatsız oldu. Genel başkan Nuri Demirağ, 3 Ağustos 1949'da Başbakan Şemsettin Günaltay'a yazılı olarak başvurmak suretiyle tasarının kendilerine de gönderilmesini istedi. Bu isteğe cevap alınamaması üzerine Demirağ, 6 Eylül 1949'da ikinci kez başvuruda bulundu. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:48-285-5, Tarih:03.08.1949.

*tasarıdır.*⁵³² dedi. Feyzioğlu tasarının çok partili hayata geçtikten sonra yapılan seçimlerdeki tecrübelerle dayanarak, başka milletlerin⁵³³ seçim kanunları incelenerek hazırlandığını belirtti. Bu haliyle hükûmetin seçimlere müdahale etmesinin söz konusu olamayacağını savundu.⁵³⁴

Tasarı hakkında söz alan MP Meclis Grup Başkanı Osman Nuri Köni tasarımı güvenilir bulmadıklarını ve tasarının Anayasa'ya, insan haklarına ve demokrasiye aykırı olduğunu iddia etti.⁵³⁵ DP Grup Başkan Vekili Fuat Hulusi Demirelli eksik ve hatalı tarafları olmasına rağmen kendilerinin tasarımı önceki seçim kanunları ele alındığında ileri bir adım olarak gördüklerini belirtti.⁵³⁶

Hükûmet adına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim söz aldı. Tasarının hazırlanması sırasındaki çabalara değinen Erim, o güne kadar yapılmış olan seçim kanunlarının gelişiminden söz etti. Hazırlanan son tasarının getirdiği en önemli yeniliği "*adli teminat*" olduğunu, bununla beraber milletvekili seçim tutanakları hakkında son kararın Meclise ait olduğunu ifade etti.⁵³⁷ Millet Partisi Milletvekili Ahmet Tahtakılıç ise söz alarak geniş kapsamlı bir konuşma yaptı. Milletvekili seçim tutanaklarına da hâkimler tarafından karar verilmesi gerektiğini savundu.⁵³⁸ Yapılan görüşmelerin ardından kabul edilen⁵³⁹ Yeni Seçim Kanunu'nun getirdiği en önemli yenilikler şöyledir: "*Milletvekili seçimi tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre, genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır.*"⁵⁴⁰ Yani oy verme işlemi bittikten sonra seçim sandık kurul üyeleri ve vatandaşların huzurunda oylar sayılacaktı. Böylece sandık başındaki görevlilerin usulsüzlük yapmalarının önüne geçilecekti. Seçme hakkını kullanabilmek için 22 yaş sınırı getirildi. Seçimler sırasında oy verme işleminin başlamasından oyların sayılıp ilan edilmesine kadar bütün partiler sandık başlarında temsilci bulundurabileceklerdi.

⁵³² **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.149.

⁵³³ Belçika, İtalya, Yunanistan, Romanya, Fransa, İsviçre, Sovyetler Birliği, İngiltere, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Avusturalya, Çekoslovakya ve Cenevre Kantonu. Uran **a.g.e.**, s.550.

⁵³⁴ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.149.

⁵³⁵ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.151.

⁵³⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.159.

⁵³⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.160-164.

⁵³⁸ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.165-171.

⁵³⁹ 17 Aralık 1949'da Meclise gelen kanun tasarısı ortamın gerginliğine rağmen nispeten kavgasız gürültüsüz bir şekilde 16 Şubat 1950'de on red oyuna karşı iktidar ve muhalefet Milletvekillerinin oylarıyla kabul edildi."B. Millet Meclisi, yeni Seçim Kanununu kabul etti" **Ulus**, 17 Şubat 1950, No:10286, s.1.

⁵⁴⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950), s.182.

Seçim tutanakları komisyon görevlileri tarafından istekte buldukları takdirde parti temsilcilerine ve ya adaylara imza karşılığında verilecekti. Ayrıca sonuçlar, sayım işlemi biter bitmez asılmak suretiyle halka ilan edilecekti.⁵⁴¹

Görüşmeler sırasında DP, seçimlerde nisbi temsil yönteminin CHP ise çoğunluk sisteminin uygulanmasını istiyordu.⁵⁴² Nitekim iktidar partisinin isteği, yeni seçim kanununda yer aldı. Buna göre bir şehirde hangi parti çok oy alırsa o şehrin bütün milletvekilliklerini o parti kazanmış olacaktı. Başka bir deyişle diğer partilerin aldıkları oylar boşa gidecekti.⁵⁴³

1950 yılında kabul edilen Seçim Kanunu dönemin başbakanı Şemsettin Günaltay tarafından Türkiye'nin milli şerefini yükselten bir kanun olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁴

3.9.3 Sendikalar Kanunu ve İşçilere Toplu Sözleşme Hakkı Verilmesi

Sendikalar Kanunu'nun çıkarılması ve sendikaların kurulmasında Amerika ile olan ilişkiler etkili oldu. Çünkü Amerika dış dünyaya açılırken ilişki kurduğu ülkelerin işçi sorunlarıyla da ilgilendi. Bu süreçte özellikle Amerikan İşçi Örgütü AFL'nin temsilcilerinin sık sık Türkiye'yi ziyaret etmeleri Türk-İş'in kuruluş çalışmalarının başlamasına sebep oldu.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ BCA Fon:490-1-0-0, Yer:62-236-4, Tarih:21.02.1950.

⁵⁴² CHP Genel İdare Kurulu seçim sistemleri hakkında yaptığı araştırmaların ardından çoğunluk sisteminin Türkiye şartları için daha uygun olduğu kanaatine varmıştır. Bunun başlıca sebepleri şöyledir: Birincisi nisbi temsil sisteminde Meclise birden çok parti girebilir. Hatta muhaliflerin sayısı iktidar partisi üyelerinin sayısını aşabilir. Bu durumda sırf muhalefet yapmak için muhalif partiler iktidar partisine karşı iş birliği yapıp iktidar partisini çalıştırmayabilirler ki bu da hükümet bunalımının ortaya çıkmasına sebep olur. İkincisi seçim emniyeti ve samimiyet açısından çoğunluk sistemini daha açık ve net olmasıdır. Muhalefetin sadece kendilerinin iktidara gelmesi ile seçim emniyetinin sağlanacağı iddiasında bulunduğu bir dönemde karışık ve "münevver kitlenin" bile anlamakta zorluk çekeceği bir sistemden uzak durmak gerekir. BCA Fon:490-1-0-0, Yer:30-134-1, Tarih:09.04.1949.

⁵⁴³ Aydemir, a.g.e., s.475.

⁵⁴⁴ 1950 Seçim Kanunu metni için bkz. BCA Fon:490-1-0-0, Yer:62-236-4, Tarih:21.02.1950; **Bir Din Aydını Profili: M. Şemsettin Günaltay**, Editörler. Mesut İnan, Fatih Kandemir, Ömer Aslan, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016, s.408.

⁵⁴⁵ Timur, a.g.e., s.104.

20 Şubat 1947’de “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun Tasarısı”⁵⁴⁶ Mecliste görüşülmeye başlandı. Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli tasarı hakkında şöyle konuştu:

*“... madem ki, endüstride çalışan vatandaşlara sınıf esasları üzerine sendika kurmak hakkının tanımış bulunuyoruz; O halde işçilerin ve işverenlerin de kendi aralarında yardımlaşarak ve ortak menfaatleri kurmak amacıyla sendika kurmalarına imkân vermek zorundayız, işte bu tasarı bu imkânı sağlayarak ve yarının endüstrileşmiş Türkiye’inde iş hayatını ve topluluk menfaatini düzen altına alacaktır.”*⁵⁴⁷

İçişleri Bakanı Sadi İrmak ise yaptığı konuşmada söz konusu kanun tasarısının iki sebeple gündeme geldiğini söyledi. İlk olarak Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklerin ardından sınıf esasına dayalı sendikaların kurulmasına imkân tanındığını ve nitekim yüz civarında sendika veya başka isimler altında işçi kuruluşlarının ortaya çıktığını belirten İrmak, bunlardan bazılarının bölücü mahiyette kurulmuş olduğunu tespit ettiklerini ifade etti. Sendikaları bu bölücü nitelikten çıkarmak amacıyla kanuni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduklarını belirtti. İkincisi ise Türkiye’nin kabul ettiği Birleşmiş Milletler Anlaşması gereği sendikaların kurulması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtti. İrmak, devletin temel niteliklerinden biri olan devletçilik gereği grev hakkının yasada verilmemiş olduğunu ifade etti.⁵⁴⁸ Tasarı hakkında konuşmak için söz alan Fuat Köprülü, tasarının pek çok eksiğinin olduğunu, en önemli eksiğinin de grev hakkının verilmemesi olduğunu savundu. Köprülü tasarının geri alınması ve yeniden hazırlanması gerektiğini belirtti. Köprülü’nün tasarının göz boyamak için gelişigüzel hazırlanmış olduğu şeklindeki⁵⁴⁹ sözleri Çalışma Bakanı Sadi İrmak ile karşılıklı söz atışmalarına sebep oldu.⁵⁵⁰ Söz alan diğer milletvekilleri de bu atışmanın bir parçası oldular. Tartışmaların geneline baktığımızda DP’nin bütün liberal söylemlerine rağmen devletçi anlayıştan tam anlamıyla sıyrılamadığını görmekteyiz.⁵⁵¹

Tasarı 20 Şubat 1947’de görüşmeler sonunda kabul edilerek yürürlüğe girdi. Kanun’da toplu sözleşme hakkının yer alması sendikalara güç verdi. Bununla beraber

⁵⁴⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (20.02.1947), S.Sayısı.88.

⁵⁴⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (07.02.1950), s.297.

⁵⁴⁸ **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (07.02.1950), s.300-304.

⁵⁴⁹ **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (07.02.1950), s.304-306.

⁵⁵⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (07.02.1950), s.307.

⁵⁵¹ Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, D.VIII, c.4, B.47, (20.02.1947), s.295-324.

Kanun grev ve lokavt hakkı vermediği için işçi haklarının savunan kesimin beklediği sonuç elde edilemedi. İşçilere sendikalı olma zorunluluğu getirilmediği için işveren sendikasız işçi çalıştırmayı tercih etti. Bu durum işçilerin sendikalaşmasına olumsuz etki etti. Kaldı ki sendikaların siyaset ile uğraşmaları halinde esaslı bir incelemeye bile gerek duyulmadan kapatılabilmeleri sendikaları yaygınlaşmasını engelledi.⁵⁵²

Sıkıyönetimi hala yürürlükte olduğu bir dönemde CHP'nin bu kanunu çıkarmasının temel sebebi tabii ki desteğini kaybettiği işçi sınıfını yeniden yanına çekmekti. Ancak grev ve lokavt hakkının olmaması, işçiler ile ilgili hükûmetin yanlış sosyal politikalar izlemesi gibi sebeplerle işçiler her geçen gün DP saflarına kaydılar.⁵⁵³

3.9.4 Toprak Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

11 Haziran 1945'te kabul edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanabilmesi için gerekli olan tüzük, 25 Mayıs 1947 tarihinde, 3-5842 sayılı Bakanlar Kurulunun kararıyla yürürlüğe girmişti. Fakat çok partili hayata geçiş sürecinin başlaması ile CHP'nin kırsal kesimdeki toprak sahiplerinin desteğini kazanmak istemesi⁵⁵⁴ ve dış politikada Sovyetler Birliği ile olan sorunlar CHP'yi bu Kanunu uygulamak noktasında yavaşlattı. Bunun üzerine konuyla ilgili yeni bir düzenleme yapılması gündeme geldi. Bu düşünce ilk defa CHP 7. Kurultayında görüşüldü. Buna göre Kanun'un ana prensipleri korunarak mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak, ancak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden Kanun yeniden ele alınacaktı. Kurultayda alınan karar gereği hükûmete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisi veren Toprak Yasasının 17. maddesini kaldırılmıştı.⁵⁵⁵ Bu adım çok partili hayata geçiş sürecinde CHP'deki "zorunlu" anlayış değişikliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Hatta 1948 yılında yapılan hükûmet değişikliğiyle Hasan Saka Hükûmeti'nde büyük toprak sahiplerinden ve

⁵⁵² Aydemir, **a.g.e.**, s.362; Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İstanbul, İletişim, 2007, s.219.

⁵⁵³ Timur, **a.g.e.**, s.102-104.

⁵⁵⁴ Sabrina KAYIKÇI, Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar, **Türk İdare Dergisi**, s.75.

⁵⁵⁵ Karpat, **a.g.e.**, s.176.

1945'te Çiftçi Topraklandırma Kanunu'na en fazla karşı çıkan isimlerden bir olan Cavit Oral Tarım Bakanlığına getirildi.

Şemsettin Günaltay Hükûmeti döneminde ise 1950 seçimlerinden kısa bir süre önce 14 Mart 1950'de Toprak Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ile ilgili tasarı Meclise verildi. Görüşmeler sonunda 22 Mart 1950'de kabul edilen yeni Toprak Kanunu'nun 51. Maddesine göre büyük arazi mülkleri devlet tarafından kolay kamulaştırılmayacaktı.⁵⁵⁶ Böylece, toprak reformunun 17. maddesinin tam karşıtı denilebilecek bir madde kabul edilmiştir.

3.9.5 Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun 18. Maddesinin Kaldırılması

DP'nin değişmesini istediği en önemli kanunlardan biridir. DP Recep Peker hükûmeti döneminde Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun 18. maddesinin değiştirilmesi için Meclise bir önerge vermiş, ancak Peker, muhalefete taviz verilmiş olacağı gerekçesiyle değişikliğe yanaşmamıştı.⁵⁵⁷

DP'nin değişmesini istediği Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu'nun 18. maddesi şöyledir:

*"Fevkalâde hallerde devletin emniyet ve selâmetini ve içtimai nizamı tehdit ve ihlâl kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarında şüphe edilenleri sebep ortadan kalkıncaya kadar polis nezareti altına alabilir. Ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin devamının takdiri en büyük mülkiye âmirine aittir."*⁵⁵⁸

Görüldüğü gibi söz konusu madde olağanüstü haller bahane edilerek sadece "şüphe" üzerine en büyük mahalli amir tarafından vatandaşların gözaltına alınabilmesine imkân tanımaktadır.

İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, ilgili maddenin değiştirilmesi için 20 Şubat 1948'de TBMM'ye teklif verdi. Kanun aynı gün görüşüldü. İlk olarak DP Milletvekili (Afyonkarahisar) Hasan Dinçer, söz aldı. DP'nin ilgili maddenin değişmesi için Nisan

⁵⁵⁶ **TBMMTD**, D.VIII, c.25, B.70, (22.03.1950), s.711-712.

⁵⁵⁷ İnönü, **a.g.e.**, s.472.

⁵⁵⁸ **Resmi Gazete**, 14 Temmuz 1934, S.2751, s.4141; **Düster**, Tertip 3, c.15, s.575.

1947’de teklif vermiş olduğunu hatırlatan Dinçer, Anayasa’nın 70. maddesinde belirtilen vatandaş hak ve hürriyetlerinin bir kısmının söz konusu madde ile kısıtlandığını, dolayısıyla bu maddenin Anayasa’ya aykırı olduğunu savundu.⁵⁵⁹ CHP Milletvekili Nazım Poroy ise sözlerine “*Demokrat Partinin kendi propagandasına kuvvetli bir mesnet ittihaz ettiği bir maddenin lağvına doğru gidiyoruz.*” diyerek başladı. Poroy, Hasan Dinçer konuşmasında kanun için Anayasa’ya aykırı demesinden rahatsız olduğunu çünkü bu kanunların inkılapların yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemde zorunluluktan dolayı konulmuş olduğunu söyledi.⁵⁶⁰

CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim ise konuşmasında, görüşülen değişiklik hususunun hem iktidar hem de muhalefetin istediğini belirtti. Erim,

“Cumhuriyet rejimi devrinde, büyük inkılapların, esaslı inkılapların başarıldığı devirlerde, bazı fevkalâde tedbirler alınmıştır. Bugün mevcut olan Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununun 18. maddesi bu fevkalâde tedbirlerdendir. Lâyiha Yüksek Meclisin kararına iktiran ederse, kalkacak olan bu madde ile Türkiye’de vatandaş hürriyeti bakımından tam ve kâmil, normal bir rejime girmiş olacaktır.”⁵⁶¹

dedi. Görüşmelerin ardından yapılan oylama ile 4 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu’nun 18. maddesi kaldırıldı.⁵⁶² Böylece vatandaşlar her ne sebeple olursa olsun adli makamlar dışında hiçbir makam tarafından tutuklanamayacaktı. Cumhuriyet gazetesi haberi okuyucularına manşetten, “*Hükûmetin Demokrat Partiye Yaptığı Hoş Sürpriz*” başlığıyla duyurdu.⁵⁶³ Ulus gazetesi ise hükûmetin teklifini CHP’li milletvekilleri kadar DP’li milletvekillerinde desteklediğini yazdı.⁵⁶⁴ Gazeteci Feridun Osman Menteşeoğlu Ulus gazetesinde ki köşesinde yaptığı değerlendirmede, kişi egemenliğinin yıkıp millet egemenliğinin kurulduğu ve güçlendirilmeye çalışıldığı bir düzende Anayasa ile vatandaşların haklarının kısıtlanmasının doğru olmadığını belirterek bu amaca hizmet eden 18. maddenin kaldırılması noktasında iktidar ve muhalefetin aynı fikirde olmasının

⁵⁵⁹ **TBMMTD**, D.VIII, c.10, B.45, (20.02.1948), s.260-261.

⁵⁶⁰ **TBMMTD**, D.VIII, c.10, B.45, (20.02.1948), s.261-264.

⁵⁶¹ **TBMMTD**, D.VIII, c.10, B.45, (20.02.1948), s.266.

⁵⁶² **TBMMTD**, D.VIII, c.10, B.45, (20.02.1948), s.273.

⁵⁶³ “Hükûmetin Demokrat Partiye Yaptığı Hoş Sürpriz”, **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1948, S.8446, s.1.

⁵⁶⁴ “18 inci madde Polis Vazife Salâhiyet kanununun çıkarıldı”, **Ulus**, 21 Şubat 1948, S.yok, s.1.

heyecan verici olduğunu savundu.⁵⁶⁵ 18. maddenin kaldırılması DP'nin başından beri istediği antidemokratik kanunların değiştirilmesi yolunda önemli bir adımdır.

3.9.6 İstiklal Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanunun Kabulü

İlk defa 31 Temmuz 1922'de kurulan İstiklal Mahkemeleri, Milli Mücadele'nin ardından zaman zaman muhalefeti sindirmek amacıyla kullanılmıştı.⁵⁶⁶ 1949'a gelindiğine artık işlerliğini tamamen kaybetmişti. İstanbul Milletvekili Cihad Baban ile Adnan Adıvar İstiklal Mahkemeleri Kanunu ile değişiklik ve eklerinin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun teklifinde bulundular.⁵⁶⁷ Mecliste yapılan görüşmelerin ardından Recep Peker'in başbakanlığı sırasında DP'ye karşı bir tehdit unsuru olarak kullandığı İstiklal Mahkemeleri Kanunu, 4 Mayıs 1949'da yürürlükten kaldırıldı.

3.10 Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişim Açısından Önemi

21 Temmuz 1946 seçimlerinden 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar geçen süreçte yerel seçimler ve ara seçimler yapıldı. Bu seçimlerden ilki 1 Eylül 1946'da yapılan İl Genel Meclî Seçimleridir. Daha sonra 16 Şubat 1947'de kırsal kesimde muhtar seçimleri yapıldı. Belediye alanlarındaki muhtar seçimleri ise 30 Mayıs 1947'de yapıldı.

Bu dönemde üç ayrı ara seçim yapıldı. 1947, 1948 ve 1949'da yapılan ara seçimler ile iktidar ve muhalefet partileri karşı karşıya geldiler. Bu dönemde yapılmış olan seçimler Türk siyasetindeki değişim açısından önemlidir. Bu sebeple seçimleri ele almak ve değişim açısından önemlerine yer vermek uygun olacaktır.

3.10.1 İl Genel Meclîsi Seçimleri

Kabul edilmiş olan son Seçim Kanunu gereği 1 Eylül 1946'da il genel meclîsi seçimleri yapıldı. CHP il genel meclîsi seçimlerinde hezimete uğramamak için Başbakan Recep Peker'in hükûmet programını, Partinin taşra teşkilatına gönderdi ve

⁵⁶⁵ Feridun Osman Mentешеoğlu, "Düzenlenen Bir Kanun", **Ulus**, 21 Şubat 1948, S.yok, s.2.

⁵⁶⁶ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s.54.

⁵⁶⁷ **TBMMTD**, D.VIII, c.19, B.80, (04.05.1949), s.94.

gönderilen hükümet programının vatandaşların okumalarının sağlanması ve hükümet programı hakkında bilgilendirilmelerini istedi.⁵⁶⁸ CHP bu şekilde seçim propagandası yapmayı amaçlıyordu.

DP, 21 Temmuz seçimlerinde yapılan yolsuzluklar sebebiyle bazı yerlerde seçimlere katılmadı.⁵⁶⁹ Seçime katıldığı 56 ilçede ise seçimlere hile karıştırıldığı gerekçesiyle seçimlerden çekildi.⁵⁷⁰ Bu şartlar altında yapılan seçimleri CHP kazandı.⁵⁷¹ Seçim sonrasında DP seçimler sırasında usulsüzlük yapıldığını iddia etti. Mecliste bu konuyla ilgili iddialar ele alındı.⁵⁷² TBMM'nin 13 Kasım 1946 tarihindeki oturumunda DP Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın'ın, seçimler sırasında idare amirlerinin, memurların ve jandarmanın halka “*cebiri ve tazyik*” uyguladığı gerekçesiyle İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in cevaplaması amacıyla vermiş olduğu soru önergesi ele alındı. Sökmensüer, Apaydın'ın iddialarını kabul etmedi.⁵⁷³

21 Temmuz seçim sonuçlarına yapılan itirazlarda olduğu gibi il genel meclisi seçimlerine yapılan itirazlardan da DP sonuç alamadı. Çünkü Mecliste CHP çoğunlukta idi ve kendi aleyhlerine hiçbir kararın alınmasına müsaade etmiyordu.

3.10.2 Muhtar Seçimleri

31 Ocak 1947'de İçişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamayla bundan sonra belediye sınırları içindeki muhtar seçimlerinin iki yılda bir 15 Mayıs'ta, köylerde muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin ise 20-28 Şubat tarihleri arasında yapılacağını ilan etti. Seçimlere 18 yaşını bitirmiş her Türk vatandaşı katılacaktı.⁵⁷⁴ CHP, 21 Temmuz seçim sonuçlarının haklılığını ispat etmek istercesine muhtar seçimlerine büyük önem verdi.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:6-31-10, Tarih:1946.

⁵⁶⁹ “Demokrat parti tazyik yapıldığından bahisle bazı yerlerde seçimlere girmede”, **Akşam**, 2 Eylül 1946, No:10013, s.1.

⁵⁷⁰ “Demokratlar, tazyik yapılıyor diye pek çok yerlerde seçimden çekildiler”, **Vatan**, 2 Eylül 1946, S.1891, s.1.

⁵⁷¹ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:61-234-7, Yer:1946.

⁵⁷² **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:11-66-1, Tarih:20.10.1946.

⁵⁷³ **TBMMTD**, D.VIII, c.2, B.3, (13.11.1946), s.42-51.

⁵⁷⁴ “Muhtar seçimi 15 Mayıs'ta yapılacak”, **Ulus**, 31 Ocak 1947, S.yok, s.1.

⁵⁷⁵ Genel Sekreterliği partili Milletvekillerinden seçim bölgelerine giderek seçimlerin kazanılması için çalışmalarını istedi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-19, Tarih:13.02.1947.

Seçimler 16 Őubat 1947'de yapıldı. Gergin bir havada gerçekleŐen seçimlere katılım oranı dūŐüktü. Halk ya CHP'li idarecilerin baskılarından çekindiğinden ya da iktidarı protesto etmek için seçimlere katılmadı. Seçimler sırasında bazı yerlerde maalesef çirkin, olaylar yaŐandı. Bazı yerlerde valiler seçimleri sırf CHP'li adaylara kazandırmak için tekrar tekrar yaptırdılar. Tutuklanan ve yaralanan pek çok vatandaŐ oldu. Halk, devlet ile karŐı karŐıya getirildi.⁵⁷⁶

İdare ve jandarma baskısı altında gerçekleşen seçimleri doğal olarak CHP'li adaylar kazandılar.⁵⁷⁷ Celal Bayar, basına verdiğİ demeçte CHP'nin jandarma ve idareciler vasıtasıyla muhtar seçimlerine yaptığİ müdahale ve kanunsuzlukların asıl amacının köy teşkilatını zayıflatmak ve yok etmek olduğünü söyledi.⁵⁷⁸ Başbakan Recep Peker, bu iddiaları kabul etmeyerek her yerde seçimlerin usulüne uygun yapıldığİnı açıkladı.⁵⁷⁹ Bunun üzerine Bayar, muhtarlık seçimlerindeki yolsuzluklarla ilgili ellerinde pek çok belge olduğünü ifade etti.⁵⁸⁰ Kısacası 21 Temmuz seçimlerinde olduğİ gibi iktidar yaptığİ yolsuzlukları yine kabul etmedi. Muhalefet ise sonuç alamayacağına bilmesine rağmen hakkını aramaya devam etti.

30 Mayıs'ta belediye sınırları içindeki muhtarlıklar için yapılacak olan seçimlere DP girmeme kararı aldı.⁵⁸¹ Halkın seçimlere katılımı %41 oranında oldu. Seçimlere DP katılmadığİ için CHP'li adaylar kazandı.⁵⁸²

3.10.3 Ara seçimler

Bu dönemde 1947, 1948 ve 1949'da olmak üzere üç ara seçim yapıldı.

⁵⁷⁶ Arslanköy olayı bu konuda en iyi örneklerden biridir. Geniş bilgi için bkz. Rıfki Salim Burçak, **a.g.e.**, s.255-259.

⁵⁷⁷ Bu durum CHP'de büyük bir memnuniyetle karşılandı. Hatta CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran taşra teşkilatına gönderdiğİ bir genelgeyle partilileri baŐarılarından dolayı tebrik etti. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:7-35-23, Tarih:01.03.1947.

⁵⁷⁸ "Demokrat Parti Genel Başkanının İzmir basınına mühim demeci", **Cumhuriyet**, 5 Mart 1947, S.8099, s.1.

⁵⁷⁹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-69-10, Tarih:01.04.1947; **BCA** Fon:30-0-1, Yer:12-69-4, Tarih:08.03.1947; **Ulus**, "Peker'in cevabı", 8 Mart 1947, S.yok, s.1.

⁵⁸⁰ "Celâl Bayar, Başbakana dün cevap verdi", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1947, S.8103, s.1.

⁵⁸¹ "Demokratlar muhtar seçimlerine girmiyorlar", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1947, S.8177, s.1.

⁵⁸² "Muhtar seçimleri dün yapıldı", **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1947, S.8187, s.1.

1948'e gelindiğinde İstanbul, Balıkesir, Kastamonu ve Tekirdağ'da toplam altı milletvekilliği için ara seçimleri yapılacaktı.⁵⁸³ CHP, DP'nin seçimlere katılmasını istiyordu. DP'nin katılıp katılmayacağı belli değildi. Başbakan Recep Peker, 1 Nisan'da İzmir'de halka hitap ederken DP'nin bu seçimlere muhakkak katılması gerektiğini, bunun muhalefetin vazifesi olduğunu savundu. Peker, aksi halde olabileceklerden bahsederken İstiklal Mahkemelerinin henüz kaldırılmadığını hatırlatarak bir anlamda DP'yi tehdit etti.⁵⁸⁴

27 Mart'ta Cumhuriyet gazetesinde DP'nin seçimlere katılacağı hatta adaylarını bile belirlediği şeklinde haberler yer alırken DP teşkilatıyla da yaptığı görüş alış verişi sonucunda seçimlere katılmama kararı aldı. Bu karar CHP ve İnönü'yü çok kızdırdı. 3 Nisan'da DP Genel Başkanı Celal Bayar bir bildiri yayınladı. Bildiride; *"Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare mekanizmasının tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz"* dedi. Partiler arasında ilişkiler iyice gerilmişti. Bayar, *"Millet hakkını serbest kullanırsa en aşağı %80 çoğunlukla iktidarı ele alırız, isterlerse tecrübe etsinler."*⁵⁸⁵ dedi.

CHP ara seçimlere muhalefetsiz gitmesine rağmen halkın seçime katılmayacağı endişesine sahipti. Bu yüzden halkın sandık başına gitmesini ve kendilerine oy vermesini sağlamak temel amaçtı. İşte bu noktada bazı milletvekillerinin din konusunda *"... halkın ihtiyaçlarını karşılamak"* adı altında bir geriye dönüş eğilimini ortaya çıkardıklarını görüyoruz. DP ise seçimlere girmemekle beraber, yurt çapında geziler düzenledi. Her ne kadar İnönü'ye, laiklikten taviz verilmeyeceği şeklinde verilen söz unutulmamışsa da halkın en fazla eksiklik hissettiği bu konuda propaganda yapmaktan geri durmadılar.⁵⁸⁶

6 Nisan 1947'de yapılan ara seçimleri doğal olarak rakipsiz kalan CHP'li adaylar kazandı. Ancak seçimlere katılım oranı çok düşük oldu. İstanbul'da bazı

⁵⁸³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-69-10, Tarih:01.04.1947.

⁵⁸⁴ "Başbakanın İzmir'deki konuşması", **Ulus**, 2 Nisan 1947, S.yok, s.1; **BCA** Fon:20-1-0-0, Yer:12-70-1, Tarih:02.04.1947.

⁵⁸⁵ "D.P. Beklenen Beyannamesini yayınladı", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1947, S.8129, s.1.

⁵⁸⁶ Toker, **a.g.e.**, s.169.

yerlerde CHP seçimlere katılım oranının %60, DP ise % 10 civarında olduğunu ilan etti.⁵⁸⁷

17 Ekim 1948'de on üç ilde⁵⁸⁸ ara seçimler yapılacaktı. DP 9 Temmuz 1948'de seçimlere katılmama kararı aldı. Celal Bayar bir açıklama yaparak mevcut şartlar altında seçimlere girmeyi doğru bulmadıklarını açıkladı.⁵⁸⁹ Ardından bir bildiri yayınlayan DP, 21 Temmuz seçimlerinden beri yaşananları hatırlatarak seçimlere girmemelerinin sebeplerini anlattı.⁵⁹⁰ Aslında bu karar, Seçim Kanunu tasarısında DP isteklerinin dikkate alınmamasına açıkça bir tepkiydi. DP'nin katılmama kararıyla CHP, seçimlere tek başına katılacaktı.

CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, Tokat'ta yaptığı bir konuşmada DP ve MP'nin seçimlere katılmamasını eleştirerek vatandaşlardan seçimlere katılmalarını istedi.⁵⁹¹ Ulus gazetesi de muhalefetin seçimlere katılmama kararını eleştirdi. CHP Çoruh Milletvekili Ali Rıza Erem, gazete de yayınlanan makalesinde DP'nin seçimlere girmemesinin asıl sebebinin, daha önce yapılmış olan seçimlerde DP'nin ne kadar güçsüz olduğunu gördüğünü ve bu yüzden seçimlere katılmak istemediği olduğunu iddia etti.⁵⁹² Cihat Baban, DP'nin seçimlere girmeme kararını desteklediği açıkladı. Baban, ilerde Mecliste aşırı fikirlere sahip insanların olmaması için Seçim Kanunu'nda istenen değişikliklerin yapılması gerektiğini savundu.⁵⁹³

Yeni kabul edilen Seçim Kanunu ilk defa ara seçimlerde uygulanacaktı. Seçimlere CHP tek başına katıldığı için seçim komisyonlarında CHP dışında başka bir partiden gözlemci bulunmayacaktı. 7. Kurultayda alınan karar gereğince

⁵⁸⁷ "Dört ilimizde dün yapılan seçim", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1947, S.8132, s.1.

⁵⁸⁸ Bu iller; Ankara, Aydın, Bolu, Erzincan, Erzurum, Giresun, İstanbul, Kastamonu, Mardin, Malatya, Ordu, Tokat ve Yozgat idi. Burçak, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁸⁹ (Çevrimiçi) Turkey gets new election law. (1948, Jul 11). New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108136171>, 26 Şubat 2017.

⁵⁹⁰ "D.P.nin seçime dair millete beyanname", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1948, S.9764, s.1.

⁵⁹¹ "B. Hilmi Uran'ın nutku", **Ulus**, 17 Eylül 1948, No:9764, s.1.

⁵⁹² Ali Rıza Erem, "D. Partinin kısmi seçimlere girmemek kararı münasebetile", **Ulus**, 27 Temmuz 1948, No:9712, s.3.

⁵⁹³ Cihat Baban, "Demokrat Parti'nin verdiği karar millete hayırlı olsun...", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1948, S.176, s.20-21.

milletvekili aday olmanın şartları değişmişti. Dolayısıyla CHP ilk defa ara seçimler vesilesiyle kurultay kararları gereğince milletvekili adaylarını belirledi.⁵⁹⁴

Ara seçimler 17 Ekim'de on üç ilde yapıldı.⁵⁹⁵ Sadece CHP ve bağımsız adayların katıldıkları seçimleri CHP adayları kazandı.⁵⁹⁶ Seçimlerin yapıldığı 12 ilden 14 milletvekili CHP saflarından Meclise girdi.⁵⁹⁷

Muhalefetin katılmadığı seçimlere halkın ilgisi az oldu. İstanbul'da seçimlere katılım oranı % 20'yi bile bulmadı. CHP halkın seçimlere katılım oranının %50 civarında olduğunu iddia etti.⁵⁹⁸ Katılımın bu kadar az olması halkın yaklaşık %80'inin okuma yazma bilmemesinden değil, yıllardır ülkeyi tek başına yöneten iktidar partisine karşı duyulan bezginlikten kaynaklanıyordu.⁵⁹⁹ Nitekim aynı okuma-yazma bilmez

⁵⁹⁴ 16 Nisan 1948'de CHP Genel Sekreterliği, il idare kurulu başkanlıklarına bir yazı göndererek Kurultay'da alınan karar doğrultusunda, Milletvekili adaylarının seçimleri sırasında uygulanacak olan yoklama yönetmeliğine göre kimlerin CHP'den aday olabilecekleri bildirildi. Buna göre; aday olmak isteyen kişiler partiye kayıtlı olmalıydılar. Aday olmak isteyen kişi eğer memur ise ya kendisi aday olmak isteyebilir ya da en az elli partili tarafından aday gösterilebilir ki bu durumda aday olan kişi bunu kabul ettiğini bildirmelidir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:8-43-13, Tarih:16.04.1948.

⁵⁹⁵ Burçak, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁹⁶ "Seçimleri 13 ilde de C.H.P. kazandı", **Ulus**, 19 Ekim 1948, No:9800, s.1.; CHP, DP'nin seçimlere katılmamasının gerçek sebebinin bünyesindeki bölünme olduğunu, Millet Partisi'nin ise henüz teşkilatlanmasını gerçekleştirmediği için seçimlere katılmadığını ileri sürdü. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:42-252-6, Tarih:14.08.1948; Bununla beraber CHP aleyhinde propaganda yapmaktan geri kalmadı. Bu durum CHP yönetimini endişelendirdi. Bunun üzerine CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay'a 31 Ekim 1948'de Genel Başkan Vekili Hilmi Uran tarafından gönderilen bir yazıda "... adet ve rey çoğunluğuna dayanan bu rejimde şuurlu ve yüksek kaliteli Partililer kadar adetçe bol Partililerin de değeri ve lüzumu belirlemektedir." denilmektedir. Uran genel seçimlerin ardından partiye üye kaydedilmesine önem verilmesini ocak teşkilatlarından istemelerine rağmen bu konuya istenilen önemin verilmediğinin tespit edildiğini, oysaki rakip partinin bu hususta oldukça iyi çalıştığını belirterek partiye üye kaydına önem verilmesini istediğini görüyoruz. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:53-209-4, Tarih:31.10.1948.

⁵⁹⁷ Goloğlu, **a.g.e.**, s.356.

⁵⁹⁸ "Tasnif bitti ve neticeler dün belli oldu", **Ulus**, 18 Ekim 1948, No:9800, s.1.; CHP İl İdare Kurulu Başkanlığının CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği raporda Ankara genelinde seçimlere katılım oranının %47,46 olduğu ve bunun % 91,7'sinin CHP adayına oy verdikleri belirtilmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:360-1512-1, Tarih:22.10.1948; DP ise % 10'nun altında olduğunu ileri sürdü. Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s.47; New York Times gazetesi de İstanbul'da kalabalıkların sokakları doldurduğunu ancak seçimlere itibar etmediklerini kaydetti. Bunda muhalefet partilerinin seçimleri boykot etmeleri ve Celal Bayar'ın "hükümetin egoist mentalitesinde bir değişiklik olduğuna inanmadıkları dünyaya göstermek için" seçimleri protesto etme çağrısının etkili olduğunu yazdı. (Çevrimiçi)Special to THE NEW YORK TIMES. (1948, Oct 18). By-elections in turkey boycotted by opposition. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/108289363>, 24 Şubat 2017.

⁵⁹⁹ CHP Divan Üyesi ve Çoruh Milletvekili Dr. Cemal Kazancıoğlu, 6 Nisan 1948'de CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a ara seçimler öncesinde Parti'nin genel durumu ve alınması gereken tedbirler ile ilgili düşüncelerini belirttiği bir rapor/mektup göndermiştir. Raporunda/mektup "... son kurultaydan bu günlere kadar ki az sayılma zamanı içinde Partimizce ve hükümetimizce icra

halk, 1950'de muhalefetin katıldığı seçimlere %89,3 oranında katılacaktır.⁶⁰⁰ Bununla beraber CHP'nin halkın seçimlere katılımının az olmasının gerçek sebebini görmezden gelerek farklı bahaneler bulmaya çalıştığını görmekteyiz.⁶⁰¹

16 Ekim 1949'da Mecliste boş olan on altı sandalye için ara seçim yapıldı. DP, seçim sistemindeki değişikliklerin gecikmesi sebebiyle seçimleri boykot etti. Dolayısıyla CHP seçimlere yine tek başına katıldı. CHP'nin karşısındaki tek rakip Milli Mücadele döneminin ve Türk siyasi hayatının önemli isimlerinden biri olan Hüseyin Rauf Orbay idi. Ancak Orbay'ın seçimlere son anda katılması, dolayısıyla seçim hazırlıklarını yapamamış olması CHP'nin işini kolaylaştırdı.⁶⁰² Bununla beraber seçim

ve hizmet sahasında kaydedilen ilerlemelerin milletçe verilen cevabı olacaktır.” denilmektedir. Ayrıca bir an evvel alınması gereken tedbirlerin yer aldığı rapor/mektupta halkın “büyük programlara” ilgi göstermek yerine günün hayat şartlarına göre kendisine verilen ve verilmeyen imkanlara göre hükûmeti ve CHP'yi değerlendirerek oy vereceği göz alındığında pek çok eksiği olduğu kaydedilerek, bu doğrultuda CHP'yi endişeye sevk edecek hususların az olmadığı savunulmaktadır. Hayat pahalılığının devam etmesi, halk ile memurlar arasındaki iletişimin gerektiği gibi sağlanamaması, okul yapımından halkın muaf tutulmasına rağmen daha önce okullar için bina yapımına destek olmak zorunda kalmış olanların kızgınlıklarının sürmesi, orman işlerindeki sıkıntılar, ihracatçılar ile üreticileri tatmin edecek tedbirlerin hala alınmamış olması, konut sıkıntısı çekilmesi, toprak kanununda hala gerekli değişikliklerin yapılmamış olması, komünistlikle mücadele için gerekli tedbirlerin yeterince alınmamış olması, idare işleri ve idareciler ile ilgili ar olan sorunların vatandaşları tatmin edecek şekilde çözümlenememiş olmasının muhalefete kendilerini karalamak için fazlasıyla fırsat verdiğini savunmaktadır. Kazancıoğlu, CHP'nin de kendi içinde pek çok probleminin olduğuna değinerek bunların da derhal halledilmesi gerektiğini savunmaktadır. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:454-1868-1, Tarih:14.04.1948.

⁶⁰⁰ Burçak, **a.g.e.**, s.163-164.

⁶⁰¹ Aydın CHP İl Başkanlığı Genel Sekreterliğe gönderdiği raporda seçimlere katılımın az olmasının sebepleri şöyle sıralanmıştır;

- Seçim hasat zamanına rastladığı için vatandaşların bağ ve bahçe işleri ile ilgilendikleri ve bu yüzden sandık başına gidemedikleri,
- Seçim bayram sonuna denk gelmesi sebebiyle vatandaşların “*gencar*” denilen toplantılarda olmaları,
- Oy kullanma saatlerinin uygun olmadığı belirtilerek oy verme işleminin daha erken başlayıp saat 21.00'a kadar devam etmesi gerektiği,
- Ölenlerin, başka yerlere göç edenlerin seçim defterlerinden çıkarılmadıkları, diğer yandan oy kullanma hakkı kazananların defterlere yazılmadıkları için katılımın az görüldüğü,
- 15 Ekim'de Aydın'da miting yapan DP'nin halkı seçimlerde oy kullanmamaya davet etmiş olması,
- DP'nin sandık başlarına temsilci olarak gönderdiği kişilerin seçimleri sabote etmeleri,
- DP'li gençler, mahalle ve köylerde ev ev dolaşarak halkı seçimlere katılmamaları için ikna etmeye çalışmışlar, hatta tehdit etmişlerdir. Bu gibi olayları tespit edip rapor tutması gereken CHP üyeleri de işlerini yapamamaları için baskıya maruz kalmışlardır.

Raporunda Millet Partisi'nin seçimlere katılmamakla beraber olumlu ve ya olumsuz hiçbir faaliyette bulunmadıkları belirtilmektedir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:361-1515-1, Tarih:1948.

⁶⁰² (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1949, Oct 16). ONE CONTEST IN TURKEY. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/105919170>, 20 Şubat 2017.

öncesinde muhalefet CHP'yi yıpratmak için yoğun bir propaganda yaptı. Nitekim halkın seçimlere katılım oranı çok düşük oldu.⁶⁰³

3.10.4 Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Gizli Oy-Açık Sayım Prensibine Dayalı Genel Seçimleri: 1950 Genel Seçimleri

1950 genel seçimleri Türk siyasi hayatında büyük bir yere ve öneme sahiptir. O güne kadarki genel seçimlerden çok farklı bir havada ve yöntemle gerçekleşmiştir.

1950 seçimleri için, partilerin hazırlıkları 1949 ortalarından itibaren başladı. CHP Genel Sekreterliği 1949 yılı ortalarında taşra teşkilatına gönderdiği bir genelgeyle 1950 seçimlerini kazanabilmek için alınacak tedbirler hakkında raporlar hazırlanıp kendilerine gönderilmesini istedi. Bunun üzerine CHP il başkanlıkları tarafından o ilin sorunları ve CHP'nin oy alabilmek için hangi yollara başvurusu gerektiği hakkında raporlar gönderildi.⁶⁰⁴ Bu raporları incelediğimizde tek parti

⁶⁰³ İstanbul'da halkın seçimlere katılım oranı %16 civarında iken Kars'ta %9 civarında oldu. "Halk ara seçimlerine hiç alâka göstermedi ve reye iştirâk edenler az oldu", **Zafer**, 17 Ekim 1949, No:171, s.1.

⁶⁰⁴ İl idare kurulu üyelerinin köy köy dolaşarak köylülerin sorunlarını dinlemesi gerektiği, mahkemeler ve diğer devlet dairelerindeki işlerin hızlandırılması gerekir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:381-1608-2, Tarih:10.08.1949; Memurların halka iyi muamele etmeleri, idare amirlerinin halkı gereksiz yere rahatsız etmemeleri, "keyfi" davranışlardan kaçınmaları, hükûmetin vatandaşlara verdiği sözleri yerine getirmesi gerektiği ayrıca alınacak ekonomik tedbirlerin iyi düşünüldükten sonra halkın menfaati göz alınarak karar verilmesi gerektiği belirtilmektedir. **BCA** Fon.490-1-0-0, Yer:367-1543-1, Tarih:04.08.1949. İdare amirleri vatandaşlar ile daha sıkı ilişkiler kurmalıdır.

Memurlar arasında CHP'yi ve hükûmeti eleştirenlerin parti genel merkezine bildirilmesi ve merkez tarafından bu memurlar hakkında gerekli işlemlerin yapılması

Adalet bakanlığı bünyesinde çalışanların CHP aleyhinde tavır almamaları çok önemlidir. Bu konuya dikkat edilmeli ve burada çalışanların CHP aleyhinde faaliyet göstermeleri engellenmelidir.

Milli Husumet Andı ile muhalefet tarafından halk üzerinde ciddi bir tesir bırakılarak büyük bir korku oluşturulmasına rağmen hükûmetin bildiri ile muhalefetin halk üzerinde ki tesiri kırılmıştır. Ancak vatandaşlar seçim gün sandık başına gitmeleri ve korkusuzca oy kullanmaları için cesaretlendirilmelidirler.

Parti teşkilatının bütün birimleri birbiriyle sıkı temas halinde olmalıdır. Sağlanacak vasıtalar (otomobil) ile köy ve kasabalar dolaşılmalıdır.

Vatandaşların dilek ve şikayetlerine hızlı bir şekilde cevap verilmelidir.

Milletvekilleri parti teşkilatı ile sıkı işbirliği yapmak suretiyle köylere kadar bütün seçim bölgelerini ziyaret etmelidir.

Çeşitli konularda konferanslar düzenlenmelidir. Konuşmacılar halkın bildiği, kendi sahalarında ün sahibi kişiler olmalıdır.

Gazetelerin büyük kısmı muhalefeti desteklemektedir. Yeni gazete çıkarmak çok zordur. Ancak bazı gazetelerde çeşitli yollarla CHP lehine yazılar yazdırılmalıdır.

Nüfusun büyük bir kısmını kırsal kesimde yaşayan vatandaşlar oluşturmaktadır. O sebeple bölge bölge köylünün istek ve ihtiyaçları göz önüne alınarak gerekenler yapılmalıdır. **BCA**

döneminin zihniyetinin merkezde değişmeye başlamasına rağmen taşrada hala devam ettiğini görmekteyiz. Kendileri aleyhinde olan memurlar için gerekli işlemlerin yapılması ve işlerine derhal son verilmesinin istenmesi bunun güzel bir örneğidir. Raporlarda dikkatimizi çeken bir başka husus, muhalefet partilerini ve onları destekleyen halkın küçük görülmesidir. Denizli'den gönderilen raporda “*muhalefetin, zayıf, kültürsüz ve şuursuz insan sürüleri halini andıran durumu...*” ifadesinin kullanılması tek parti dönemindeki üstünlük zihniyetinin bitmediğini göstermektedir.⁶⁰⁵ Bazı raporlarda dahada ileri gidildiğini ve CHP'ye muhalefet edenlerin kanuni çerçevede cezalandırılmalarının istendiğini görüyoruz.⁶⁰⁶

Seçim Kanunu'nun Mecliste görüşmeleri devam ederken CHP ve DP, henüz tarihi bile belli olmayan genel seçim için hazırlıklara başlamıştı. DP, küçük kongre topladı. Oluşturulan komisyonlar arasında Seçim Komisyonu da vardı. Komisyon gelecek seçimler için para sağlanması ve propaganda faaliyetlerinin ne şekilde yapılacağı hakkında çalışmalar yaptı.⁶⁰⁷ CHP ise seçim hazırlıkları için yerleşim birimlerinde propaganda komiteleri oluşturdu. CHP Genel Sekreterliği partinin İl İdare Kurulu Başkanlıklarına 22 Şubat 1950'de seçim propagandası için yapılacak olan hazırlıklarla ilgili bir genelge gönderdi. Bu şekilde propaganda yöntemleri ve izlenecek yol hakkında işbirliğinin sağlanmaya çalışıldığını görmekteyiz.⁶⁰⁸

Seçim Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından ülkede bir süredir iktidar ve muhalefet partileri tarafından takip edilen propaganda faaliyetleri hızlandı. 24 Mart'ta TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından genel seçimlerin yenilenmesine karar verildi. DP Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren iklimi göz önüne alarak seçim işlerinin selameti için seçimlerin Haziran ayı başında yapılmasını istedi.⁶⁰⁹

Fon:490-1-0-0, Yer:374-1578-1, Tarih:01.08.1949; Aynı kişilerin milletvekilliği için aday gösterilmelerinden vazgeçilmelidir. Adaylar öyle değerli ve sevilen kişiler olmalı ki partili partisiz herkesin oyunu alabilmelidir. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:365-1534-2, Tarih:23.07.1949.

⁶⁰⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:365-1534-2, Tarih:23.07.1949.

⁶⁰⁶ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:163-649-3, Tarih:17.09.1949.

⁶⁰⁷ Hakkı Uyar, **Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri**, Ankara, ANKA-HA Yayınları, 2014, s.81.

⁶⁰⁸ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-52-3, Tarih:22.02.1950; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-55-1, Tarih:11.04.1950.

⁶⁰⁹ Burçak, **a.g.e.**, s.202; Rıfık Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara, 1998, y.y., s.140.

Ancak CHP'nin oy çokluğu neticesinde seçimlerin 14 Mayıs Pazar günü yapılmasına karar verildi.⁶¹⁰

3.10.4.1 Partilerin Seçim Bildirgeleri ve Propaganda Faaliyetleri

DP'nin İkinci Büyük Kongresi sonunda ilan edilen Husumet Andı ile CHP ve DP arasında başlayan gerginlik seçim propagandasına damgasını vurdu. Bu tartışma ve sürtüşmenin artması üzerine Başbakan Şemsettin Günaltay bir açıklama yaptı. Açıklamada hükümet olarak ülkede hiçbir zaman huzursuzluk ve anarşiye meydan vermeyeceklerini ifade etti.⁶¹¹ Ancak propaganda faaliyetleri sırasındaki gelişmeler, Günaltay'ın açıklamasının havada kaldığını göstermektedir.

1950 seçim kampanyaları çok heyecanlı ve hareketli geçti. Çok partili hayata geçildikten sonra 1946'da 21 Temmuz genel seçimleri yapılmıştı. Ancak 21 Temmuz seçimleri alelacele ve acemice yapılmıştı. Gerçek anlamda çok partili ilk seçim 14 Mayıs 1950 seçimleri olmuştur. İlk defa serbest bir seçim kampanyası yürütülmeye çalışıldığını görüyoruz. 1946 seçimlerinde tamamen CHP'nin denetiminde olan radyo bu seçimlerde muhalefet tarafından da kullanıldı. Seçime katılacak partilere radyodan günde 10'ar dakika yayın yapma hakkı verildi.⁶¹²

Seçimlere MP ve MKP de katılma kararı aldı. MP 22 ilde⁶¹³, MKP ise yalnızca İstanbul'da⁶¹⁴ seçimlere katılacaktı. Ancak bu partiler hem kendi içlerindeki sarsıntılar hem de yurt çapında teşkilatlanmasını tamamlayamadıkları için seçim çekişmesi CHP ve DP arasında gerçekleşti. Her iki partinin seçim çalışmaları Ocak ayı sonlarında DP Genel Başkanı Celal Bayar ve CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın il kongrelerine

⁶¹⁰ **Ayin Tarihi**, Mart 1950, S.196, s.19.

⁶¹¹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-72-10, Tarih:06.11.1949.

⁶¹² Mustafa Çufalı, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil, 2004, s.151.

⁶¹³ "Mareşal Fevzi Çakmak dün sabah vefat etti", MP kısa bir süre önce Onursal başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı kaybetmişti. **Zafer**, 11 Nisan 1950, No:347, s.1. Partinin kurucularından ve önde gelen isimlerinden olan Kenan Öner'de hayatını kaybetmişti. Yine MP'nin kurucularından olan emekli General Sadık Aldoğan'ın 24 Mart 1950'de milletvekilliği dokunulmazlığı kaldırılmış ve ertesi günde tutuklanmıştı. Bütün bu sıkıntılar içinde MP, seçimlere hazırlıksız yakalandı.

⁶¹⁴ Yalman, **a.g.e.**, c.213.

katılmak amacıyla Ege bölgesine gitmeleriyle birlikte başladı. CHP muhalefetin özellikle de DP'nin propaganda faaliyetlerini yakından izledi.⁶¹⁵

Seçim kampanyaları sırasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'nden beri sürdürdüğü partilerüstü tavrına son vererek CHP lehine mitingler düzenledi. Ayrıca propaganda amacıyla yurt gezilerine çıktı.⁶¹⁶ Halkın kendisine olan sevgi ve saygısına çok güvenen İsmet İnönü, halktan oylarını CHP'ye vermelerini istedi. CHP'nin seçimi kaybetmesi halinde kendisinin, partisiyle birlikte iktidardan çekileceği uyarısında, başka bir deyişle tehdidinde bulundu.⁶¹⁷

CHP Nisan ayında yayınladığı seçim bildirgesinde, iktidara geldiği takdirde Anayasa'nın temel prensiplerinin batı ülkelerindeki gibi değiştireceğini, devlet başkanının görev ve yetkilerini yeniden düzenleyeceğini belirtti. Bildirgede sağlık, bayındırlık, adalet, işsizlik gibi konularda da vaatlere yer verildi. Devletçilik anlayışı farklı bir şekilde yorumlanarak devletin ağır sanayi, ulaşım, enerji, savunma gibi büyük girişimlerde bulunacağı, özel sermaye girişiminin geliştirileceği ve yabancı sermayeye Türkiye'nin kapılarının açılacağı belirtildi.⁶¹⁸ Yıllarca sermayenin millileştirilmesi için mücadele etmiş olan CHP'nin yabancı sermayeye Türkiye'nin kapılarını açacağı vaadinde bulunması CHP'deki düşünsel değişimi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

DP ise 8 Mayıs'ta yayınladığı seçim bildirgesinde CHP'nin bildirgesini eleştirdi. İktidara geldiklerinde CHP bildirgesinde yer alan hayali vaatler yerine öncelikle ekonomik yapıyı düzelteceklerini belirtti. Bu çerçevede ekonomik sıkıntı içinde olan işçi ve köylülerin yaşam standartlarının yükseltileceği belirtildi.⁶¹⁹ DP ve CHP'nin seçim bildireleri arasında çok büyük farklar yoktu. Her ikisinde kalkınma ve refah vaat ediyordu. Ama halk 27 yıldır tanıdığı CHP'ye artık eskisi kadar güvenmiyordu. CHP toplumun halkın büyük çoğunluğunu oluşturan orta sınıfa değer vermemişti. Geçen

⁶¹⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:1436-1809-2, Tarih:15.11.1947.

⁶¹⁶ (Çevrimiçi) İnönü, bu gezileri 25 Mart- 11 Mayıs 1950 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjJ_PidgYHmAhWwwwcQBHdwXC70QFjAAegQIAhAB&url=http%3A%2F%2Fwww.ismetinonu.org.tr%2Fismet-inonunun-1924-1973-arasi-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri%2F&usq=AOvVaw3vMrX_bslLR049ALcM4PtM, 26.12.2017.

⁶¹⁷ Uran, **a.g.e.**, s.574.

⁶¹⁸ "C.H.P.'nin seçime ait beyannamesi", Zafer, 28 Nisan 1950, No:364, s.1-6.

⁶¹⁹ "D. Parti beyannamesi", **Yeni Sabah**, 9 Mayıs 1950, No:3987, s.1.

yıllar içinde halka yabancılaşmıştı. DP ise orta sınıfı değerli olduğuna inandırmış, en ücra köşelere kadar en üst düzey yöneticileri bile gitmişti. Toplumun genelinde CHP zenginlerin ve bürokratların partisi, DP ise halkın partisi şeklinde bir algı oluşmuştu. İşte bu algı DP'nin seçimleri kazanmasında etkili olacaktı.

Seçim hazırlıkları sırasında dikkat çeken hususlardan biride afiş ve broşür kullanılmasına önem verilmiş olmasıdır. DP seçimlerde *“Yeter! Söz milletindir.”* sloganını kullandı. Seçim kampanyalarında birbirlerine karşı sürekli üstünlük sağlama çabası içinde olan DP ve CHP Atatürk ve Atatürkçülük konularında da kıyasıya mücadele ettiler. CHP *“Atatürk'ün Partisi”* sloganıyla hareket ederken, DP'de asıl Atatürkçülerin kendileri olduğunu iddia etti.⁶²⁰

Her iki parti de kapalı ve açık alanlarda toplantı ve mitingler düzenlediler. Buralarda yapılan konuşmaların bazen amacını aşarak tehdit boyutuna ulaştığını görmekteyiz ki bu durum partiler arasındaki gerginliği artırdı. Örneğin Nihat Erim'in, Aydın seyahatindeki konuşması sırasında *“Ordu ve paranın kendi ellerinde olduğunu söyleyerek seçimlerin kazanılacağından bahsettiği”* şeklindeki söylentiler DP'de büyük bir huzursuzluğa yol açtı. Bu haber dolayısıyla Samet Ağaoğlu'nun Zafer gazetesinde yayınlanmak üzere bir makale yazdığının öğrenilmesi CHP'yi tedirgin etti. Bunun üzerine CHP Aydın İl İdare Kurulu ve Belediye başkanı Ulus, Zafer, Cumhuriyet, Hürriyet, Son telgraf, Yeni Menderes gazetelerine çektikleri telgraf ile söylentilerin asılsız olduğunu Erim'in hiçbir zaman böyle bir konuşma yapmadığını ileri sürdüler.⁶²¹

14 Mayıs seçimlerindeki önemli yeniliklerden biride bütün milletvekili adaylarının seçim bölgelerinde en uzak köylere kadar gitmeleriydi. Bu sayede pek çok milletvekili adayları köy hayatını ve köylülerin yaşam koşullarını, köylü ise kendini yöneten milletvekillerini yakından gördü. İlk defa 21 Temmuz seçimlerinde milletvekili adayları nispeten halka gitmişlerdi ve ilk defa vatandaşlara bu kadar yakın davranıyorlardı. İlk defa bu kadar vaatte bulunuyorlardı.

⁶²⁰ Hilal İşçi Yiğit, **İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)**, İstanbul, Yeditepe, 2015, s.183.

⁶²¹ **BCA** Fon:490-1-0-0; Yer:729-498-1, Tarih:13.11.1949.

Türkiye, çok partili hayatın ikinci seçimlerini yapmaya yaklaşırken yurdun dört bir yanından idarecilerin ve jandarmanın vatandaşlara yönelik baskılarıyla ilgili şikâyet mektupları⁶²² DP Genel Merkezi'ne gelmekteydi. Ancak DP yönetimi diğer yerlerdeki üyelerinin moralini bozmamak için bu olayların üzerine gitmemeyi tercih etti.⁶²³ Bu mektuplara bakıldığında Türk siyasetindeki değişimin henüz taşrada algılanmadığı açıkça görülmektedir. Ancak söz konusu değişimin CHP'nin radikalleri tarafından da henüz algılanmadığı ya da algılanmak istenmediğini görüyoruz. Nitekim eski bakanlardan ve CHP'nin radikallerinden Cevdet Kerim İncedayı, Aydın'da yaptığı bir konuşmada "*Doğu'da jandarmayla tedbir almazsak, halk reyini Hasso'ya ve Memo'ya verir.*"⁶²⁴ şeklindeki sözleri bunun açık bir delilidir. O günlerde bu söz büyük tartışmalara sebep olmuştu. Ancak seçim sonuçlarına bakıldığında CHP'nin geri kalmış bölgelerde yani doğu illerinden daha çok oy aldığı görülür. Bunun en önemli

⁶²² DP'lilerin gönderdikleri şikâyet mektuplarında en çok şikâyet edilen konular şöyledir: Kaymakamlar DP'li vatandaşların işlerini yapmayıp onları CHP'li olmaya zorlamaktadırlar. Köylerde teşkilat kurmak isteyen DP'li vatandaşlar kaymakamlar tarafından hükümet aleyhine propaganda yaptıkları gerekçesiyle tutuklatılmıştır. Muhtar seçimlerinde seçimi kazanan DP'li muhtar ve ihtiyar meclisi üyelerine kaymakamlar görev belgesi vermeyerek onları istifaya zorlamışlardır. DP'li köylüler sık sık jandarma tarafından merkeze çağrılarak kendilerine baskı yapılmaktadır. İdare amirleri DP'li vatandaşları partilerinden vazgeçirmek için hükümetin DP'lileri kurşuna dizeceği şeklinde söylentiler çıkararak vatandaşları korkutmaktadırlar. Baskıcı kaymakamlar ile ilgili bir üst makama şikâyetçi olduğunda şikâyetçiler tutuklanarak baskı ve şiddet görmekteyiz. Bazı yerlerde (örneğin Bartın) kaymakam ve jandarma tarafından DP'nin güçlenmesini engellemek amacıyla DP'li vatandaşlar hakkında sahte zabıtlar düzenlenerek tutuklanmaktadır. Karakollarda jandarma tarafından baskı ve şiddete maruz kalmaktadırlar. Gazetelere yansıyan herhangi bir şikâyet olduğunda DP'lilerin ticaret yapmalarının engellenmesi amacıyla ticarethaneleri jandarma tarafından zabıta tarafından kuşatılmaktadır. Suçluların aranması sırasında suçlu kişi bulununcaya kadar yerleşim birimindeki vatandaşlar jandarma tarafından şiddete maruz kalmaktadırlar. Hatta bağ, bahçe ve tarlaları talan edilmektedir. Muhtar ve köylüler dövülmektedir. Vatandaşların ağızına toprak doldurularak öldürülmek istenmeleri, şiddetli bir şekilde sopalanmaları hatta bazen dövülen vatandaşların kulaklarının sağır olması gibi kalıcı hasarlar aldıklarından bahsedilmektedir. Vatandaşlar hükümet adına memurlar tarafından fişlenmek istenmektedirler. Bazı yerlerde DP'lilere av tüfeği ruhsatı verilmemekte, Sümerbank'tan alışveriş yapmalarına izin verilmemektedir. İdare amirleri DP'lilerin inkılaplara karşı söylemlerde bulunduğu, hükümeti devirmek istedikleri şeklinde asılsız dedikodular çıkarıp bu bahane ile vatandaşlar üzerinde korku oluşturmaya çalışmaktadırlar. Mahkemelerde savcılar DP'li vatandaşlar ile CHP'liler arasındaki davalarda haksızda olsa CHP'lileri haklı bulmaktadırlar. İdare heyeti seçimlerinde pek çok yerde İdare amirleri seçimi kazanan DP'lilere istifa etmeleri için baskı yapmaktadırlar. **BCA Fon:**30-1-0-0, Yer:66-412-2, Tarih:30.06.1949.

⁶²³ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, May 13). TURKEY CALM ON EVE OF NATIONAL ELECTION. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111336671>, 28 Mart 2017.

⁶²⁴ Yalman, **a.g.e.**, s.166; Ercan Çağlayan, **Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası**, İletişim Yayınları, 2014, s.66.

sebebi CHP'ye sadık olan aşiret reisleri, ağalar ve büyük toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki baskısı ve oyları denetlemiş olmalarıydı.⁶²⁵

3.10.4.2 Partilerin Milletvekili Aday Listeleri

14 Mayıs genel seçimlerinde nüfus artışı dolayısıyla, 21 Temmuz seçimlerine göre 22 milletvekili daha seçilecekti. Yani toplam 487 milletvekili Mecliste yer alacaktı. 63 il nüfusuyla orantılı olarak milletvekili seçecekti. En fazla nüfusa sahip olan İstanbul Meclise 27 milletvekili gönderirken, en az nüfusa sahip olan Hakkâri sadece 1 milletvekili gönderecekti. Buna göre Mecliste her bir milletvekili kırk bin kişiyi temsil edecekti.⁶²⁶

CHP milletvekili adayları, partinin 7. Kurultayında alınan kararlar doğrultusunda adayların %70'i teşkilatlar tarafından belirlendi.⁶²⁷ Daha önceki seçimlerde milletvekili adaylarının CHP merkezi tarafından belirlendiği dikkate alınırsa bu gelişmenin Türk siyasetindeki düşünsel değişimi göstermesi bakımından ne kadar önemli bir gelişme olduğu görülür. CHP milletvekili aday listesini⁶²⁸ 24 Nisan'da açıkladı.⁶²⁹ CHP'nin aday listesinde eski milletvekillerinden 169'unun adı yoktu.⁶³⁰ CHP 1949 yılı ortalarından itibaren başlayan seçim hazırlıklarında eski milletvekillerinin vatandaşlardan uzak kaldığı, seçim bölgelerini ihmal ettikleri gerekçesiyle adaylar arasında yeni isimlere yer vermeye karar vermişti. Bu gelişme

⁶²⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.318.

⁶²⁶ (Çevrimiçi) By FARNSWORTH FOWLE Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Apr 16). TURKEY PREPARES FOR MAY ELECTION. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111440783>, 27 Mart 2017.

⁶²⁷ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:350-1468-2, Tarih:28.09.1949; Adayların hangi usullere göre belirleneceği hakkında teşkilata genelge gönderildi. **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:10-53-6, Tarih:30.03.1950.

⁶²⁸ CHP adaylarının 54'ü avukat, 36'sı yargıç, 44'ü hekim, 13'ü eczacı, 4'ü dişçi, 16'sı yüksek mühendis, 14'ü ziraat uzmanı, 46'sı bankacı, 51'i idareci, 18'i belediyece, 41'i tüccar, 59'u çiftçi, 40'ı eğitimci, 25'i gazeteci, 6'sı fabrikatör, 3'ü işçi, 14'ü general, 13'ü subay, 3'ü hariciyeci ve 4'ü ilahiyatçı idi. Cumhuriyet, 25 Nisan 1950) ve DP (DP'nin milletvekili aday listesinde 88 avukat, 69 memur; idareci ve adliyecisi, 56 çiftçi, serbest meslek 55, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 19 eğitimci, 18 gazeteci-yazar, 12 iktisatçı-bankacı-maliyeci, eczacı 5, 12 eski milletvekili, 4 fabrikatör, 3 işçi, 2 din adamı, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair yer alıyordu. **Ulus**, 25 Nisan 1950, No:10352, s.2.

⁶²⁹ **Ayın Tarihi**, Nisan 1950, S.197, s.13.

⁶³⁰ Bunların neredeyse tamamı CHP'nin radikalleriydi. Böylece CHP içindeki radikalleri tasfiye etti. Yalman, **a.g.e.**, s.213.

hem CHP içinde hem de yeni dönemde TBMM'de eski milletvekillerine göre daha farklı düşünen, milletvekillerinin görev alacağı anlamına gelmekteydi.

DP'de milletvekili aday listesini 24 Nisan'da açıkladı.⁶³¹ DP ve CHP'nin listeleri karşılaştırıldığında DP'nin adaylarının daha çok orta kesimden olduğunu görüyoruz. CHP'nin aday listesini önceki seçimlerle kıyasladığımızda üst düzey memur ve bürokratların yanı sıra orta kesimden adaylara daha fazla yer verildiği dikkati çekmektedir.

CHP'den İsmet İnönü Malatya ve Ankara'dan, başbakan Şemsettin Günaltay ise Sivas ve Erzincan'dan milletvekili adayı oldular. Onlardan başka hiç kimse iki yerden birden aday olmadı. CHP, iki ilden gösterdiği adayların sayısını artırarak Meclisteki milletvekili sayısını azaltmak istemiyordu.⁶³²

3.10.4.3 14 Mayıs Seçimlerinin Yapılması ve Seçim Sonuçları

14 Mayıs 1950 sabahı seçmenler oy kullanabilmek için erken saatlerden itibaren sandık mahallerinde uzun kuyruklar oluşturdular. Hastalar hatta yatalak olanlar bile oy kullanmaya getirilmişlerdi. Seçimlere katılım oranı %89,3 oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin seçim geçmişinde ilk defa seçimlere bu kadar yüksek bir katılım oranı gerçekleşti.⁶³³ Oy verme işleminin bitmesiyle birlikte bu kez oyların sayım işlemini takip etmek isteyen vatandaşlar sandık başlarını doldurdu.⁶³⁴

14 Mayıs akşamı açık sayım yöntemiyle oylar sayıldı. Sonuçlar saat 21 civarında alınmaya başlandı. Seçim sonuçları alındıkça CHP büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Çünkü seçim sonuçları DP lehineydi. Devletin bütün imkânlarını

⁶³¹DP'nin milletvekili aday listesinde 88 avukat, 69 memur; idareci ve adliyecisi, 56 çiftçi, serbest meslek 55, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 19 eğitimci, 18 gazeteci-yazar, 12 iktisatçı-bankacı-maliyeci, eczacı 5, 12 eski milletvekili, 4 fabrikatör, 3 işçi, 2 din adamı, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair yer alıyordu. "Demokrat Partinin Aday Listesi", **Zafer**, 25 Nisan 1950, No:361, s.1-2.

⁶³² Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s.215.

⁶³³ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, TÜİK, 2012, s.5; Rıfık Salim Burçak, **Türk Devrim Tarihi: Ders Notları**, Ankara, Fon Matbaası, 1974, s.135.

⁶³⁴ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, s.21.

kullandığı halde⁶³⁵ 27 yıldır tek başına iktidara sahip olan CHP hezimete uğradı. Türkiye'nin ilk dürüst seçimlerinde iş başındaki Şemsettin Günaltay hükümetinden sadece Günaltay seçimleri kazandı. Seçimler sonucunda DP 408, CHP 69, MP 1 milletvekili çıkarırken bağımsız adaylardan da 9'u Meclise girmeyi başarmıştı. DP 4.242.831 oyların %53,3'ünü, CHP 3.165.096 ile oyların %39,9'unu aldı.⁶³⁶ Aldıkları oy açısından her iki parti arasında büyük bir fark olmamasına rağmen Mecliste elde ettikleri sandalye sayısı arasında büyük fark vardır. Bu farkın en önemli sebebi 1950 Seçim Kanunu'nda CHP'nin ısrarla savunduğu çoğunluk sistemidir. Eğer seçim DP'nin savunduğu nisbi sisteme göre yapılmış olsaydı, DP 261, CHP 195, MP 15 ve bağımsızlar 16 sandalye kazanacaklardı.⁶³⁷ Bir başka deyişle CHP kendi getirdiği sistemle kendi kuyusunu kazmış oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri çoğunlukla bürokrat kökenli milletvekillerini ağırlamış olan TBMM, bu sınıfın seçimleri kaybetmesiyle halkın içinden çıkmış "*gerçek Milletvekilleri*"nden oluştu.⁶³⁸

14 Mayıs seçimlerinde DP en fazla oyu Türkiye'nin en gelişmiş bölgeleri olan Marmara ve Ege'den aldı. CHP ise en fazla oyu Türkiye'nin en geri kalmış bölgelerinden (Bingöl, Bitlis, Hakkâri⁶³⁹ Hatay, Kars, Van, Kastamonu, Malatya, Mardin, Ordu, Sinop, Tokat, Trabzon ve Yozgat) aldı.⁶⁴⁰ 63 ilin 46'sının tamamını DP, 8 ilde⁶⁴¹ CHP kazandı. 10 ilde her iki parti milletvekililiklerini paylaştı. MP ise sadece Kırşehir'den 1 milletvekili kazandı.⁶⁴² İnönü ise Ankara ve Malatya'dan aday olmuştu. Ankara'da seçilememişti. Bu onu çok üzdü. İnönü Malatya Milletvekili olarak Meclise girebildi.

⁶³⁵ A. Hamdi Başar, 14 Mayıs seçimlerinde devlet ile DP'nin çarpıştığını iddia etmektedir. A. Hamdi Başar, **Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz?: En Büyük Milli Davamız Üzerinde Bir Tahlil**", İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1959, s.19.

⁶³⁶ **Dünden bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004, s.94.

⁶³⁷ Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.26.

⁶³⁸ Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, c.1, İstanbul, İnkılap, 2014, s.109.

⁶³⁹ Hakkâri'den DP aday göstermedi. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s.216.

⁶⁴⁰ Timur, **a.g.e.**, s.147.

⁶⁴¹ Bingöl, Bitlis, Erzincan, Hakkâri, Hatay, Kars, Malatya ve Sinop; **Yeni Sabah**, 18 Mayıs 1950, No:3996, s.1-5.

⁶⁴² Burçak, **On Yılın Anıları**, s.47.

DP, 14 Mayıs seçimlerindeki başarısını halkın, CHP'ye karşı olan hoşnutsuzluğuna borçludur. Yılların birikmiş kırgınlıkları, küskünlükleri, ekonomik ve sosyal sıkıntılar seçimlerde DP'nin başarılı olmasını sağladı. Tek parti döneminde öne çıkmış, sivrilmiş fakat CHP içinde yer edinememiş gençler DP'yi desteklediler. Tek parti döneminde siyasetin dışında tutulan köylüler DP ile beraber siyasete yakınlaşmış ve bu süreçte köylüye yön veren sözcüler ortaya çıkmıştı. Böylece köylü siyasete ilgi duymaya başlamış ve bu süreçte yanında DP'yi görmüştü.⁶⁴³ Diğer yandan inkılaplara karşı olanlar da DP'yi desteklemişlerdi.⁶⁴⁴

CHP yıllarca köylerde az toprağı olan ya da hiç toprağı olmayan köylülerle şehirlerdeki küçük esnaf ve zanaatkârın, henüz sayıları azda olsa işçilerin desteğine sahip olduğunu düşündü. Çoğunluğu oluşturan bu sınıflar sayesinde iktidarda kalabileceğini zannediyordu. Oysaki CHP, Milli Şeflik döneminde bu zümreleri genellikle hakir görmüş ve onlarla sağlıklı bir bağ kuramamıştı. CHP yöneticileri genellikle şehirlerdeki büyük memur ailelerine mensuptu. Diğer yandan köylerde CHP büyük toprak sahipleriyle sıkı ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler vasıtasıyla bir anlamda onları yönetici kadro içine almıştı. Bu durum onlara tepki duyan köylünün CHP'den uzaklaşmasına sebep olmuştu.⁶⁴⁵ 27 yıl boyunca halka rağmen halkı yönetmiş olan CHP genel seçimleri Şemsettin Günaltay hükûmetinden önce yapsaydı muhtemelen bu oyu da alamayacaktı. Ancak Günaltay hükûmetinin icraatları ve izlenen ılımlı politika CHP'nin halk nezdinde itibarını biraz olsun artırmıştı.⁶⁴⁶

Türkiye'de ilk defa 14 Mayıs seçimleriyle siyaset, halka mal edilmiş ve gerçek anlamda egemenlik millete ait olmuştur. Çünkü ilk defa halk kendi yöneticilerini özgür iradesiyle kendisi seçmiştir. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş, barışçı bir yolla oldu. Bu yüzden 14 Mayıs seçimleri "*Beyaz İhtilal*", "*Ak Devrim*", "*Kansız İhtilal*", "*Genel Oy Devrimi*" olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmalara Hüseyin Cahit Yalçın 29 Kasım 1950'de Ulus gazetesinde yazdığı bir makale ile cevap verdi. Yalçın 14 Mayıs'ta CHP'nin demokratik bir rejimin gereği olarak iktidarı "*rakibine*" bıraktığını ve bunun bir asırlık sürecin son aşaması olduğunu savundu. Yalçın "*bunun neresinde bir ihtilal mahiyeti var?*" demek suretiyle bu adlandırmalara karşı çıktı. Ancak CHP'li

⁶⁴³ Aydemir, **a.g.e.**, s.477.

⁶⁴⁴ Aydemir, **a.g.e.**, s.477; İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, 1970, s.285.

⁶⁴⁵ Savcı, **a.g.m.**, s.68-69.

⁶⁴⁶ Karpat, **a.g.e.**, s.202.

Şevket Süreyya Aydemir 14 Mayıs seçimleriyle Türkiye’de değişenin yalnızca bir partinin iktidarı olmadığını savunarak, “*Değişen; bir rejim, hatta bir hatıra idi.*”⁶⁴⁷ ifadesini kullanmaktadır.

14 Mayıs seçim sonuçları halk tarafından coşkuyla karşılandı. Ankara’da Taceddin camisinde bir vaiz CHP’den kurtuldukları için Allah’a şükretti. Bir zamanlar İnönü’nün posterlerinin süslediği duvarlarda artık yırtık pırtık kağıtlar vardı. Ülkede büyük bir demokrasi sevinci vardı. Ancak demokrasinin ne demek olduğu halk tarafından pek anlaşılamamış olmalı ki bazı yerlerde trajik-komik olaylar yaşandı. İstanbul’da bazı şoförler “*şimdi demokrasi var*” diyerek polislerin emirlerine uymadılar. Bursa civarında bazı köylüler büyük toprakları kendi aralarında paylaşmaya başladılar. Seyyar satıcılar “*demokrat limonata*” satmaya başladılar.⁶⁴⁸

14 Mayıs’ta demokratik bir seçim yapılması Amerikan Senatosu’nda memnuniyet ve hayranlıkla karşılandı. Senatoda söz alan senatör Demokrat Fulbright ve Cumhuriyetçi Karl Mundt seçimler dolayısıyla Türkiye’den büyük bir övgüyle söz ettiler.⁶⁴⁹ Amerikan Dışişleri Bakanlığı da yaptığı açıklamada “*14 Mayıs’ta Türkiye’de yapılan seçimler demokrasi için cesaret verici bir zafer teşkil etmektedir.*” denildi.⁶⁵⁰ ABD Başkanı Truman 31 Mayıs’ta Celal Bayar’a bir kutlama telgrafı gönderdi.⁶⁵¹ Amerikan Dışişleri Bakanlığının sözcüsü bir basın toplantısı sırasında Türkiye’deki seçimlerle ilgili olarak seçim sonuçlarının Türkiye’nin dış politikasını ve Amerika ile olan ilişkilerini değiştirmeyeceğini ifade etti. Ayrıca alınan sonuçların Osmanlı İmparatorluğu’nun enkazı üzerine kurulmuş olan Türkiye’de demokrasinin geliştiğinin göstergesi olduğunu belirtti.⁶⁵²

⁶⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (ismet İnönü) (1950-1964)**, c.3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s.27.

⁶⁴⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5. bsk., Ankara, TTK, 1993, s.317.

⁶⁴⁹ Erkin, **a.g.e.**, s.148.

⁶⁵⁰ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S.198, s.124.

⁶⁵¹ Toker, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁵² (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, May 20). TURKISH STAND HELD FIRM. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111561810>, 28 Mart 2017.

3.10.4.4 İç ve Dış Basında 14 Mayıs Seçimleri

Seçim sonuçları dünyada büyük bir ilgiyle takip edildi. Hollanda'nın sağ eğilimli Trow Gazetesi 14 Mayıs seçimleri için *"Türkiye Dünya'yı şaşırtmıştır. Bu demokrasinin muhteşem bir misalidir."* yorumunu yaptı. Yunanistan'da Etnos gazetesi, *"Türk seçimlerinin neticeleri Kemal Atatürk'ün inkılabıyla mukayese edilebilecek önemdedir. İlk defadır ki Türk milleti arzusunu serbestçe izhar ediyor."* ifadesini kullandı. Fransız Le Figaro Gazetesi CHP'nin başarısızlığını uzun süre iktidarda olduğu için yıpranmaktan kaynaklandığını ileri sürerken, yine Fransız Le Monde gazetesi 1950 seçimlerinin Türkiye'nin en önemli olaylarından biri olduğunu ve Türkiye'de demokrasinin ilk defa başarılı bir şekilde uygulandığını yazdı.⁶⁵³ İngiliz Daily Mail gazetesi seçim sonuçlarını şaşırtıcı ve demokrasi adına ümit verici olarak yorumlarken, Dublin Irish gazetesi yabancılar için DP'nin zaferinin sürpriz olduğunu yazdı. İsveç'in liberal eğilimli Stockholm Tidungen gazetesi alınan sonucun Türkiye için önemli bir olay olduğunu ancak batı anlayışında demokratik bir ülke olmak için daha çok yol olduğunu, yine liberal eğilimli Eşpressen gazetesi ise seçim sonucunun Türkiye'yi Atatürk'ün belirlediği hedefe bir adım daha yaklaştırdığını yorumunu yaptı.⁶⁵⁴

14 Mayıs seçimleri Amerika'da da ilgiyle takip edildi. New York Times gazetesinin seçimlerle ilgili haberinde DP'nin Meclisteki milletvekililiklerinin dörtte birini kazanmasının beklendiğini yazdı.⁶⁵⁵ Seçim kampanyalarını da yakından takip ettiğini anladığımız gazete seçim kampanyalarında ılımlı bir havanın hâkim olduğunu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün dış politika konusunda birlik ve beraberliğin devam etmesini ısrarla istediğini ifade etti.⁶⁵⁶ Gazetenin 16 Nisan'da 14 Mayıs seçimleriyle ilgili Vatan gazetesinde yer alan bir anketin sonuçlarını okuyucularına aktardığını görüyoruz. Buna göre DP oyların %51'ini, CHP %11 ve MP %4'ünü alacaktır. Vatan gazetesinin DP'yi desteklediğini belirten gazete anketin okuma yazma bilmeyen Anadolu köylerine ulaşmamış olduğunun altını çizerek, ne olursa

⁶⁵³ Türkiye'de yapılan seçimlere hayranlık", **Vatan**, 20 Mayıs 1950, S.3231, s.4.

⁶⁵⁴ **Ayin Tarihi**, Mayıs 1950, S.198, s.112-114.

⁶⁵⁵ (Çevrimiçi) By CL SULZBERGER Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Mar 29). Turkey again is advancing toward western democracy. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111459925>, 27 Mart 2017.

⁶⁵⁶ (Çevrimiçi) Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Apr 03). TURKISH VOTE DRIVE QUIET. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111461327>, 27 Mart 2017.

olsun DP'nin, CHP'nin mevcut Meclisteki %87'lik başarısına ulaşmasının mümkün olmadığı anlaşıldığını yazdı. Ayrıca uzmanların az bir farkla da olsa seçimleri CHP'nin kazanacağını tahmin ettiklerini belirtti.⁶⁵⁷ Ancak Vatan gazetesinin anket⁶⁵⁸ sonuçlarının ne kadar gerçekçi olduğu 14 Mayıs akşamı bütün dünya tarafından görülecektir. Seçim sonuçlarını New York Times gazetesi okuyucularına 27 yıldır ülkeyi yöneten CHP'nin yenildiği şeklinde duyurdu.⁶⁵⁹

Washington Star gazetesi ise Türkiye'de tek partili totaliter rejimden son beş yıldaki faaliyetleriyle Türkiye'yi çok partili hayata geçiren kişinin İsmet İnönü olduğu belirtildi. Washington Post ise Türkiye'nin siyasi hayatındaki gelişmede Soğuk Savaş döneminde Amerika ile olan ilişkileri ve Türkiye'nin ekonomik ve askeri yardımıyla Amerika'ya "sıkıca" bağlı olmasının etkili olduğu yorumunda bulundu. Washington Daily News gazetesinde yorumcu Ludwell Denny, köşesinde "Stalin Türkiye'ye Göz Dikiyor" başlıklı bir makale yazdı. Denny Türkiye'de meydana gelen iktidar değişikliğinin Rusya'yı rahatsız ettiğini ve Stalin'in bu stratejik topraklarda hâkimiyet kurabilmek için Türkiye üzerinde baskılarını artırabileceğini ileri sürdü. Denny, Amerika'nın yardım ettiği ülkeler arasında verdiği paranın azlığına rağmen Türkiye'de her ülkeden çok daha yararlı olduğu yorumunda bulundu.⁶⁶⁰ Seçim sonuçları diğer batılı ülke basınında övgüyle karşılandı.⁶⁶¹

⁶⁵⁷ (Çevrimiçi) By FARNSWORTH FOWLE Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Apr 16). TURKEY PREPARES FOR MAY ELECTION. New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111440783>, 27 Mart 2017.

⁶⁵⁸ Vatan gazetesinin yaptığı ankette katılımcılara kimin cumhurbaşkanı olmasını istedikleri soruldu. Katılımcıların verdikleri cevaba göre 1. Sırada Celal Bayar, 2. Sırada İsmet İnönü, 3. Sırada Rauf Orbay yer aldı. Yalman, **a.g.e.**, s.211.

⁶⁵⁹ Gazete Ankara'daki United Press muhabirinin verdiği bilgiye dayanarak DP'nin Meclisteki çoğunluğu elde ettiğini yazdı. CHP'nin herhangi bir açıklama yapmadığını, DP'den önde gelen bir ismin 350 milletvekili çıkardıklarını söylediğini belirtti. Gazete henüz resmi rakamların açıklanmadığını, Ankara radyosunun seçimlere dair bilgi vermek yerine hafif müzik yayını yaptığını kabinedeki bakanlardan çoğunun milletvekili seçilemediğini ifade etmektedir. Gazete seçim kampanyalarında dış politikanın rolü olmadığını, seçimi kim kazanırsa kazansın Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tutumunun ve batı ile işbirliğinin devam edeceğini beklediğini yazdığını görüyorum. (Çevrimiçi) UPSET IN TURKEY IN ELECTION SEEN. (1950, May 15). New York Times (1923-Current File) Retrieved from <http://search.proquest.com/docview/111339271>, 28 Mart 2017.

⁶⁶⁰ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S.198, s.114-116.

⁶⁶¹ Bkz. **Ayın Tarihi**, Mayıs 1950, S.198, s.116-122.

3.10.4.5 14 Mayıs Seçimlerinin Partiler Üzerindeki Etkisi

Seçim sonuçları DP için sürpriz⁶⁶², CHP için şok etisi yaptı.⁶⁶³ Her iki parti de böyle bir sonuç beklemiyordu.⁶⁶⁴ CHP kendince yaptığı araştırmalardan DP'nin 150 milletvekili çıkaracağını hesaplamıştı. İnönü'de partisinin başarılı olacağından emindi.⁶⁶⁵ İnönü'nün sağ kolu olan Nihat Erim, hiç kimsenin CHP'nin seçimleri kazanma oranını %60'tan aşağı olacağına ihtimal vermediğini belirtmektedir.⁶⁶⁶ Erim, Günlükler adlı eserinde seçim sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte şaşkınlığa uğradıklarını kendileri için bunun sürpriz olduğunu belirtmektedir. İnönü'nün ise belli etmemeye çalışmakla birlikte çok sinirli olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁷

CHP'li gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın makalesini yazdığı esnada henüz seçim sonuçlarının açıklamadığını ancak ilk intibalarının CHP'nin büyük bir çoğunlukla seçimi kazanacağı şeklinde olduğunu yazmaktadır.⁶⁶⁸

⁶⁶² Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.275-276; Nimet Arzık, **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Ankara, Kurtuluş Matbaası, 1966, s.13.

⁶⁶³ Erim, **a.g.e.**, s.448.

⁶⁶⁴ Uran, **a.g.e.**, s.569-570; İ. Hakkı Birsal anılarında başbakan Şemsettin Günaltay'ı İstanbul'da toplanacak Dünya Gençlik Birliği Konseyi için ödenek konusunu görüşmek üzere ziyaretleri sırasında Günaltay'ın kendilerine seçimden sonra istedikleri miktarı vereceğini hatta gerekirse Meclisten ek ödenek kanunu geçireceğini ifade etmektedir. Şengün Kılıç Hriditis-Ersel Eryüz, **İsmail Hakkı Birsal'ın Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1952**, 1. bsk., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.26.

⁶⁶⁵ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.183; Karaosmanoğlu anılarında, 1950 seçimleri sonrasında İnönü ile ilk görüşmelerini şöyle anlatmaktadır: "Beni köşkünün sokak kapısında karşılayan İsmet Paşa'nın bir vakitler Milli Şef unvanını taşıyan eski Cumhurbaşkanı olduğuna bin şahit isterdi. Öylesine hazin ve perişan bir hali vardı ki -güya kırk yıldan beri özlemine çektiği bir dostuna kavuşmuş gibi boynuma sarılırken- adeta ağlamaklı olmuştum. ... İsmet Paşa neşeli görünmek isteyişlerine rağmen kaygılı durumunu bir türlü gizleyemiyordu." Karaosmanoğlu, İsmet paşa ile biraz sohbet ettiklerini belirterek "İsmet Paşa'nın hep soru şeklindeki hitaplarından anlıyorum ki orda çok dandir evine kapanıp kalmış bir kimsenin dışarıda olup bitenlerden haber almak suretiyle yalnızlığını gidermek isteği gibi bir hal vardı.

Evet İsmet Paşa pek yalnızdı. Neredeyse iki saatten beri baş başa oturduğumuz salondan, bir kerecik olsun, ne bir telefon çingırağının ne bir kapı zilin sesini işitmiştim." Karaosmanoğlu, İnönü'nün kendisini yemeğe kalması için ısrar ettiğini ısrarlara dayanmadığı için teklifi kabul ettiğini belirtmektedir. İnönü'nün yemekten sonra kendisi için bir bridge partisi tertip etmek istediğini ancak oyunun diğer iki oyuncusunu bulmak için oğlu Ömer'e Nihat Erim ve Kemal Satır'ı geleceklerinden tam da emin olmayarak çağırmasını söylediğini ifade etmektedir. Karaosmanoğlu Ankara'da kaldığı süre içinde İnönü'yü sık sık ziyaret ederek yalnızlığını gidermeye çalıştığını ve bunu da "derin bir vicdan rahatlığı duyarak" hatırladığını yazmaktadır. Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.184-187.

⁶⁶⁶ Erim, **a.g.e.**, s.447.

⁶⁶⁷ Erim, **a.g.e.**, s.448.

⁶⁶⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Mukadderat...", **Aydın Tarihi**, Mayıs 1950, S.198, s.100-101.

CHP üyeleri yaşadıkları şokla paniğe kapıldılar. Partililerden bazıları yenilginin sebebini halkın heyecanına, bazıları da dış politikaya bağlıyordu. Seçim yenilgisi parti içindeki ılımlılar ile radikaller arasındaki çekişmeyi artırdı. Bazı parti üyeleri partide değişiklik ve düzenlemeler yapmaktan bazıları ise yeni bir işçi-köylü partisi kurmaktan bahsetmeye başladılar. Bazıları ise İnönü'nün partinin başından uzaklaştırılmasını ve partinin başına gençlerin getirilmesi gerektiğini savundular.⁶⁶⁹ Bu arada radikallerin, iktidarı bırakmamak için büyük bir çaba sarf ettiğini hatta orduyu kullanmayı bile düşündükleri iddia edilmektedir.⁶⁷⁰ Ancak iç ve dış politikadaki gelişmeler buna imkân vermedi.

Seçimlerin ardından CHP'liler ve CHP taşra teşkilatlarından İnönü'ye gönderilen destek niteliğindeki telgraflar Ulus gazetesinde yayınlandı.⁶⁷¹ Bunun üzerine 17 Ekim 1950'de CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek parti teşkilatına bir yazı gönderdi. Yazıda;

“1950 seçimini ve iktidarı kaybetmiş olmamıza rağmen partimizin iktidar dışında ve ondan müstakil bir hüviyet içinde sapaşğlam bir siyasi teşkilat olarak memleket hizmetine koyulduğu bu devrede muhalefet safındaki çalışmalarımız hakkında sizin kıymetli fikir ve mütalaalarınızdan ve fiili hizmetleri bizden faydalanmak bizim için büyük bir kazanç olacaktır.”

demektedir. Gülek bundan sonraki süreçte partinin maddi ve manevi olarak fedakârlıklara ihtiyacının olduğunu belirtti.⁶⁷²

14 Mayıs seçimleri başta İnönü olmak üzere partinin önde gelenlerini iyice sarsmıştı. Teşkilatta ise kopmalar olduğu gibi bir yenileşme belirtisi de baş gösterdi. Bunun en güzel örneği seçimlerden kısa bir süre sonra Ankara'da toplanan CHP kurultayında gerçekleşecektir. Daha önce kurultaylarda parti Meclisi ya da Yönetim Kurulu İsmet İnönü'nün istediği kişilerden oluşurken bu sefer İnönü'nün isteklerine tepkiler geldi. Genel Sekreterlik için İnönü'nün adayı Nihat Erim idi. O'nun karşısında ise adaylığını doğrudan doğruya koymuş olan Kasım Gülek vardı. Seçimi Gülek

⁶⁶⁹ Bila, **a.g.e.**, s.123.

⁶⁷⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.479.

⁶⁷¹ **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:10-55-21, Tarih:24.05.1950; **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:11-57-17 Tarih:17.10.1950.

⁶⁷² **BCA Fon:**490-1-0-0, Yer:11-57-17, Tarih:17.10.1950.

kazandı.⁶⁷³ Bu 14 Mayıs seçimlerinin CHP’de de parti içi demokrasinin yerleşmesi hususunda önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Kuruluşundan beri Parti Genel Başkanı’nın isteği doğrultusunda belirlenen Genel Sekreterin ilk defa üyelerin isteği doğrultusunda hem de Genel Başkan’ın isteğine rağmen seçilmesi Türk siyasetindeki değişimin çok belirgin bir göstergesidir.

CHP hiç beklemediği bir hezimete uğramıştı. Partililer şaşkındı. Halk bunu CHP’ye nasıl yapmıştı? Herkes kendince hezimetin nedenini sorguluyordu. İnönü İç politikada inkılapların tam olarak yerleşmemiş olmasını muhalefetin çok iyi kullandığını, dış politikada ise Rusların CHP aleyhinde propaganda yaptıklarını iddia etti.⁶⁷⁴

CHP, DP’nin ülkeyi yönetemeyeceğini özellikle de dış politikada İnönü olmaksızın bir politikanın yürütülemeyeceğini düşünüyordu. Hilmi Uran DP’nin kendilerine koalisyon teklifi getireceklerini iddia ediyordu. İnönü böyle bir teklif geldiği takdirde bunu kabul etmelerinin doğru olmayacağını savunuyordu.⁶⁷⁵ CHP’liler kısa bir süre sonra milletin pişman olacağına inanıyorlardı. Onlara göre millet yaptığı hatayı anlayacaktı.⁶⁷⁶ Barutçu CHP’nin hezimetini anlatırken Lloyd George’un “*ulusların minnettarlıkları tez çürüyen meyvalara benzer!*”⁶⁷⁷ sözünü naklederek CHP’nin seçilmemesine sitem etmektedir. Seçim yenilgisi çok ağır gelmiş olmalı ki CHP önde gelenleri İnönü başkanlığında topluca istifa etme fikrini ele aldılar. Fakat Şemsettin Günaltay gibi bazı isimler bunun milleti protesto etmek anlamına geleceğini ve DP’nin kendilerini sertlik yanlısı olmakla suçlamasına sebep olacağı gerekçesiyle karşı çıktılar.⁶⁷⁸

14 Mayıs seçimlerinde millet sert muhalefet yapan MP yerine DP’ye ilgi göstermişti. MP’nin aldığı oy oranı (%3,1) bir anlamda milletin ülkede kavga değil huzur istediğini gösteriyordu.

⁶⁷³ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.190.

⁶⁷⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s.993.

⁶⁷⁵ Barutçu, **a.g.e.**, s.1001-1002.

⁶⁷⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s.995.

⁶⁷⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s.996.

⁶⁷⁸ Barutçu, **a.g.e.**, s.1012.

Seçimlerde kazanılan başarıyı DP Genel Başkanı Celal Bayar bile beklemiyordu.⁶⁷⁹ DP'nin önde gelenleri 250 milletvekili çıkarabileceklerini tahmin ediyorlardı.⁶⁸⁰ DP'li Cihat Baban'a ait olan Tasvir gazetesi seçimlerin hemen öncesinde yurt genelinde yaptığı araştırmalara dayanarak DP'nin 298 m

illetvekili çıkaracağını yazmıştı.⁶⁸¹ Ama hiç kimse böyle bir zafer beklemiyordu. Seçim sonuçlarının alınmasının ardından yurdun dört bir yanından vatandaşlar akın akın Bayar'ı tebrik için Ankara'ya geliyorlardı. Gelemeyenler ise tebrik telgrafları çekiyorlardı.⁶⁸²

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARI VE TÜRK SİYASİ HAYATINDAKİ DEĞİŞİM

14 Mayıs seçimlerinde DP'nin ezici bir çoğunlukla seçimleri kazandığının anlaşılması üzerine, daha seçim sonuçları kesinleşmeden hatta bazı illerden sonuçlar tam olarak gelmemiş olmasına rağmen 15 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı olarak İsmet İnönü DP Genel Başkanı Celal Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne davet ederek iktidarı hemen devredebileceklerini bildirdi. DP, bir yandan yeni hükümet üyelerinin belirlenebilmesi için zamana ihtiyaçlarının olduğunu, diğer yandan daha önce Meclisin toplanma tarihi olarak 22 Mayıs'ın belirlendiğini hatırlattı ve teklifi geri çevirdi.⁶⁸³

⁶⁷⁹ Öyleki iktidara gelmenin partileri için hayal olduğuna inanan DP'nin önde gelen isimleri CHP'ye bir teklif götürmüşlerdi. Buna göre her iki partinin de seçimlerde bazı yerlerde aday göstermemesini ve hükümette muhalefetten de birkaç kişinin bakan olarak görev almasıyla koalisyon hükümetinin kurulması teklifinde bulundular. Ancak CHP bu teklifi kabul etmedi. Uran, **a.g.e.**, s.556-558; Erim, **a.g.e.**, s.418-424; Barutçu, **a.g.e.**, s.959.

⁶⁸⁰ Nadi, **a.g.e.**, s.356.

⁶⁸¹ Bu haber hem CHP hem de DP saflarında heyecana sebep oldu. Gazetenin sahibi Cihat Baban, bu haber üzerine hem CHP'den Nihat Erim'in hem de DP'den Celal Bayar arayarak kendisine haberin kaynağını sorduklarını ileri sürmektedir. Baban he ikisine de vilayetlerdeki durumu gözden geçirerek bu sonuca vardıklarını söylediğini ifade etmektedir. Baban, **a.g.e.**, s.41.

⁶⁸² Nadi, **a.g.e.**, s.363.

⁶⁸³ "D.P. den Hükümetin derhal teşkili istendi", **Zafer**, 17 Mayıs 1950, No:381, s.1; Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalem Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul,

22 Mayıs 1950 Pazartesi günü IX. Dönem TBMM en yaşlı üye Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın başkanlığında toplandı. Bu toplantı Türk demokrasi tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü 14 Mayıs seçimleri sonucunda değişen iktidar-muhalefet rolleri ilk defa Meclise yansdı. 27 yıldır aralıksız bir şekilde devleti yönetmiş olan CHP rol değiştirerek muhalefetteki yerini alırken, kuruluşundan beri Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde büyük hizmetleri olan DP muhalefetteki rolünü bırakarak resmen iktidarı devraldı.

IX. Dönem TBMM toplandıktan sonra milletvekillerinin and içme töreni yapıldı. Ardından Meclis Başkanlığı seçimine geçildi. Meclis Başkanlığı için CHP aday göstermedi ve oylamaya katılmadı. DP adayı Refik Koraltan Meclis Başkanı seçildi.⁶⁸⁴

Cumhurbaşkanlığı adaylarından Celal Bayar kullanılan 453 oydan 387'sini alarak cumhurbaşkanı seçildi. Diğer adaylardan İsmet İnönü 64, İzmir Milletvekili Halil Özyörük ise sadece 1 oy aldı.⁶⁸⁵ CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi önceki yıllarda yapılan cumhurbaşkanı seçimlerini ayrıntılı bir şekilde haber yaparken, Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini yüzeysel bir şekilde verdi (Fotoğraf 4-1).

Fotoğraf 4-1: Ulus, 21 Mayıs 1950

Bayar, yemin etmek için meclis salonuna girdiğinde DP'liler 1946'da yaptıkları gibi ayağa kalkmadılar. CHP'li milletvekilleri ise "Devlet başkanına borçlu olduklarına

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.259; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001 s.998.

⁶⁸⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.1, (22.05.1950), s.5.

⁶⁸⁵ 1 oyda çekimserdi. **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.1, (22.05.1950), s.7.

*inandıkları hürmet nişanesini göstermek için*⁶⁸⁶ hep beraber ayağa kalktılar.⁶⁸⁷ Bayar, yemin ederek göreve başladı.

Celal Bayar, cumhurbaşkanı adayı olmasının ardından⁶⁸⁸ yıllardır itiraz ettiği parti başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide olması geleneğine son vererek DP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti.⁶⁸⁹ Böylece Türk siyasetinde cumhurbaşkanının tarafsızlığı ilkesi DP yönetimiyle birlikte başlamış oldu.⁶⁹⁰ Bu gelişme Türk siyasetinde demokrasinin gerçekleşmesi yolunda atılmış önemli bir adımdır.

4.1 Hükûmetler ve Önemli Siyasi Gelişmeler

On yıllık DP iktidarı döneminde hükûmetleri Adnan Menderes kurdu. 1950-1954 yılları arasında Adnan Menderes, iki hükûmet kurdu.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin sonuçları aşağı yukarı belli olmaya başlayınca hükûmet üyelerinin kimlerden oluşacağına dair DP önde gelenleri toplantılar yapmaya başlamışlardı. Aslında DP 14 Mayıs seçimlerinden böyle büyük bir başarı ile çıkacağını düşünmüyordu. Bu yüzden iktidara hazır değildi. Dolayısıyla kurulacak bir hükûmette kimlerin olacağına dair net bir düşünce yoktu. Seçimlerin kazanılmasından sonra herkes özellikle de partiye büyük hizmetleri geçmiş olanlar, hükûmet içinde yer alabilmeyi umuyorlardı.

4.1.1 I. Menderes Hükûmeti Dönemi

Celal Bayar, göreve başlar başlamaz yeni hükûmeti kurmakla Adnan Menderes'i görevlendirdi. Menderes, 22 Mayıs günü yeni hükûmetin üyelerini Mecliste okudu.⁶⁹¹ Yeni hükûmet üyelerinin ilanı aslında son derece önemliydi. Çünkü Türk

⁶⁸⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Yeni Devir", **Ulus**, 23 Mayıs 1950, No:10380, s.1-3.

⁶⁸⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s.1009.

⁶⁸⁸ DP Meclis Grubu 20 Mayıs'ta toplanarak Celal Bayar'ı partinin cumhurbaşkanı adayı olarak belirledi. Toplantıya katılan 379 milletvekilinden 345'i Celal Bayar'ı aday olarak kabul etti. Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s.28

⁶⁸⁹ "D. Partinin mühim kararları", **Akşam**, 20 Mayıs 1950, No:11353, s.1.

⁶⁹⁰ Sedat Altaş, **Çarıklı Demokrasi**, İstanbul, İkinci Adam Yayınları, 2011, s.59.

⁶⁹¹ Hükûmet üyeleri şu kişilerden oluşmaktaydı. Adalet Bakanı Halil özyörük (İzmir Milletvekili), Millî Savunma Bakanı Refik Şevket İnce (Manisa Milletvekili), İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne Milletvekili), Dışişleri Bakanı Dr. Prof.Fud Köprülü (İstanbul Milletvekili), Maliye Bakanı Halil Ayan (Bursa Milletvekili), Millî Eğitim Bakanı Avni Başman (İzmir Milletvekili), Bayındırlık Bakanı Korgl. Fahri Belen (Bolu Milletvekili), Ekonomi ve Ticaret

milleti, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa gerçekten kendi seçtiği kişiler tarafından yönetilecekti. Diğer yandan hükümet üyelerinin nitelikleri de önceki dönemlerden farklıydı. CHP hükümetlerinde genellikle bürokratlar görev almışlardı. Bunların önemli bir kısmı Milli Mücadelenin önde gelen generalleri ya da savaş sırasında sivrilip öne çıkmış isimlerdi. DP hükümetinde ise farklı sınıflardan özellikle de orta sınıftan gelen insanlar yer alıyordu. Neredeyse hiç biri halk tarafından tanınmıyordu.⁶⁹² Bu, yeni bir dönemin başladığını gösteriyordu.⁶⁹³

9 Haziran'da Başbakan Adnan Menderes, Partinin Genel İdare Kurulu tarafından genel başkan seçildi.⁶⁹⁴ Böylece siyasi güç Parti başkanı ile başbakan arasında bölünmeden kullanılacaktı. Bu durum Menderes'in otoritesini artırdı. Ancak Adnan Menderes'in hem başbakan hem de DP genel başkanı olması üzerine CHP Milletvekili ve Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, bu konuyla ilgili bir makale yazdı. Makalesinde her iki görevin aynı kişide birleşmesinin partinin hükümet işleri üzerinde etkili olmasına sebep olacağını ileri sürdü. Ayrıca başbakanın parti işleri ile ilgilenebilmek için sık sık genel merkeze gitmesi gerektiğini, bununda başbakanın ülke işleriyle ilgilenmesine engel olacağını iddia etti.⁶⁹⁵

Bakanı Zühtü Velibeşa (İzmir Milletvekili), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakam (Dr. Prof. Nihat R. Belger (İstanbul Milletvekili), Gümrük ve Tekel Bakanı Nuri özsan (Muğla Milletvekili), Tarım Bakanı Nihat İyriböz (Çanakkale Milletvekili); Ulaştırma Bakanı Tefik İleri (Samsun Milletvekili), Çalışma Bakanı Hasan Polatkan (Eskişehir Milletvekili), İşletmeler Bakanı Prof. Muhlis Ete (Ankara Milletvekili) **TBMMD**, D.IX, c.1, B.1, (22.05.1950), s.9; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:128-829-4, Tarih:24.05.1950.

⁶⁹² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.3 (1950-1964), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s.32.

⁶⁹³ Menderes hükümetinde 10 Temmuz'da DP'nin önemli isimlerinden biri olan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, devlet bakanlığına getirildi. Cumhuriyet, 11 Temmuz 1950; II. Menderes hükümeti kuruluncaya kadar zaman zaman hükümet üyelerinde bazı değişiklikler yapıldı. Halil Ayan 14 Aralık 1950'de istifa etti. Yerine Hasan Polatkan (Eskişehir) getirildi. 2 Ağustos'ta Milli Eğitim Bakanı Avni Başman sağlık sebeplerinden istifa etti. Yerine vekâleten Nuri Özsan, daha sonra 11 Ağustos 1950'de Tefik İleri (Samsun) atandı. 28 Kasım 1950'de Fahri Belen'in istifası üzerine Bayındırlık Bakanlığına Hasan Polatkan vekâlet etti. 22 Aralık 1950'de bu göreve Kemal Zeytinoğlu getirildi. N. Reşat Belger'in 19 Eylül'de istifası üzerine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına Ekrem Hayri Üstündağ(İzmir) getirildi. **Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004, s.242.

⁶⁹⁴ Adnan Menderes, başbakanlık için Fuat Köprülü'yü, DP Genel Başkanlığı içinde F. Lütfi Karaosmanoğlu'nu desteklemişti. Ancak Bayar her iki görev içinde Menderes'i uygun gördü. Rıfki Salim Burçak, **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara, Nurol Matbaacılık, 1998, s.51; Fuat Köprülü'de başbakanlık bekledi. Ancak dışişleri bakanı oldu. DP'ye kırgınlığı devam eden Köprülü Menderes ile bir tartışmanın ardından istifa etti. Recep Bilginer, **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2005, s.185.

⁶⁹⁵ H. Cahit Yalçın, "Parti ve Hükümet Başkanlıkları...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201,s.54-55.

29 Mayıs'ta Başbakan Adnan Menderes, hükümet programını okudu. Programda özetle şu noktalar üzerinde duruldu: savunmada dahil olmak üzere her alanda maddi olarak tasarrufa gidilecekti, uygulanacak olan ekonomi politikaları ile bütün ürünlerin maliyet fiyatları azaltılacak böylece hayat pahalılığı önlenecekti. Ordu yeni silahlarla modernize edilecekti. Tarım alanında ilerlemek için bazı özel tedbirler alınacaktı. Yol yapımına büyük önem verilecekti. Endüstri alanında devletin faaliyetleri kısıtlanacak, özel teşebbüse daha çok imkân ve fırsat verilecekti. Ülkeye yabancı sermaye getirilecekti. Bazı sınırlamalarla işçilere grev hakkı verilecekti. Basın hürriyetini garanti altına almak için yeni bir basın kanunu ve af kanunu çıkarılacaktı. Eğitim-öğretimde manevi değerlere önem verilecekti. Dış politikada değişiklik olmayacaktı. Aşırı sağ ve aşırı sol akımlarla mücadeleye devam edilecekti.⁶⁹⁶

TBMM'de programın okunmasının ardından CHP adına söz alan CHP Grup Başkan Vekili Faik Ahmet Barutçu, programı incelemek için kendilerine süre verilmesini istedi.⁶⁹⁷ Bunun üzerine DP Milletvekili Samet Ağaoğlu, kendilerinin bunu düşünerek program hakkındaki görüşmelerin 31 Mayıs gününe ertelenmesine ilişkin bir önergeyi Meclis başkanlığına sunduklarını belirtti. Önergenin oylanıp kabul edilmesinin ardından program hakkındaki görüşmelerin 31 Mayıs'ta yapılmasına karar verildi.⁶⁹⁸

Hatırlanacağı üzere CHP iktidarı sırasında DP, hükümet programlarını incelemek için süre verilmesini istemişti. Aşamalı olarak bu isteğini elde etmişti. Yeni dönemde süre talep eden CHP idi. Ancak DP muhalefette mücadelesini verdiği bu hususta CHP'den önce davranarak zaten istenilen süreyi vermişti. Nitekim 31 Mayıs'ta I. Menderes hükümetinin programı tartışıldı. Barutçu CHP adına söz alarak hükümetin daha ilk günden önceki hükümetleri eleştirerek kendi başarısızlığına dayanak bulmaya çalıştığını iddia etti.⁶⁹⁹

MP'nin Meclisteki tek milletvekili olan Osman Bölükbaşı, partisi adına programı eleştirdi. Bölükbaşı hükümet programı için şöyle dedi:

⁶⁹⁶ Bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.24-32.

⁶⁹⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s.1013.

⁶⁹⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.33.

⁶⁹⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.4, (31.05.1950), s.43-54.

“...Hükûmet programını incelediğimiz zaman görüyoruz ki, bu program hastası için kafî teşhis koyamamış, tedavi usullerini tâyin edememiş bir doktorun muvakkat mahiyetteki reçetesine benzemektedir.”⁷⁰⁰ dedi. Bölükbaşı geçmiş iktidarın hatalarının ortaya çıkarılması gerekirken Hükûmet mazide olup bitenleri hata, israf ve ifrat kelimelerinin, omuzlarına yüklemeye çalışmakta ve hakiki duruma temastan itina ile kaçınmaktadır...

Demokrasi inkılâbını gerçekleştirmek için bundan sonra da birçok işlerimiz olduğu aşikârdır. Biz senelerden beri iktidarda bulunan adamların değil, iktidara hâkim olan vaziyetin değişmesi için mücadele ediyoruz. Bu itibarla demokrasiyi tarsin için birtakım tedbirler almak mecburiyetindeyiz. Bu mevzuda program vuzuh ve katiyetten âri bulunmaktadır.”⁷⁰¹

Daha sonra söz alan DP Milletvekili Sinan Tekelioğlu, milletin iradesiyle seçilmiş bir Meclis huzurunda konuştuğu için Allah’a şükrettiğini ifade etti. Tekelioğlu, Milli Mücadeleden sonra CHP’nin yönetimi istila ettiğini dolayısıyla şu anda mevcut olan Meclisin dokuzuncu değil birinci Meclis olduğunu ileri sürdü. CHP’lilerin Tekelioğlu’nun bu sözlerine karşı çıkması üzerine Mecliste tartışmalar yaşandı. Tekelioğlu CHP’lilere *“Şimdi fırsat bende, eskiden bizim safta 60 kişi vardı, istediğiniz kadar gürültü ediyordunuz, şimdi 416 kişi vardır.”⁷⁰²* şeklinde karşılık verdi. Görüşmeler 2 Haziran’da DP ve CHP milletvekillerinin hükûmet programı hakkındaki konuşmalarıyla devam etti. Daha sonra Menderes eleştirilere cevap verdi. Bazı milletvekilleri Meclis başkanından konuşmak için söz istediler. Meclis başkanının bu isteği reddetmesi üzerine CHP milletvekilleri ile MP Milletvekili Osman Bölükbaşı Meclisi terk ettiler. Yapılan oylamada 282 oy ile I. Menderes hükûmeti güvenoyu aldı.⁷⁰³ Ancak yaşanan bu tatsız olay yeni dönemin gergin başlamasına sebep oldu. CHP Meclis grubu bir bildiri yayınlarak Menderes’in kendilerine karşı sözlü tacizde bulunduğunu ileri sürdü. Menderes, gazetecilere yaptığı açıklamada bu iddiaları kabul etmedi.⁷⁰⁴ Gazeteci ve CHP Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın Meclisteki tatsız olayı köşesinde *“Tek Parti Tahakkümü”* başlığı ile ele aldı. Yalçın yazısında Mecliste tek parti tahakkümünü görmüş olmaktan dolayı büyük üzüntü duyduğunu yazdı.⁷⁰⁵ Belli ki Yalçın, bu satırları yazarken 14 Mayıs öncesini hatırlamamakta ya da hatırlamak istememektedir. Gazeteci Feridun Osman Mentешеoğlu ise aynı gazetede köşe yazısında hükûmet programı hakkında yazdığı yazısında, DP önde gelenlerinin devri

⁷⁰⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.4, (31.05.1950), s.54.

⁷⁰¹ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.4, (31.05.1950), s.55-57.

⁷⁰² **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.4, (31.05.1950), s.64-70.

⁷⁰³ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.5, (02.06.1950), s.143; “Zayıf bir güvenoyu ile iş başına geldi”, **Ulus**, 3 Haziran 1950, No:10392, s.1.

⁷⁰⁴ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

⁷⁰⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tek Parti Tahakkümü” **Ulus**, 6 Haziran 1951, No:10392, s.1.

sabık yaratmak istemediklerini söylemesine rağmen hükûmet programında yer alan suçlamaların devri sabıktan başka bir şey olmadığını ileri sürdü.⁷⁰⁶

DP hükûmetleri döneminde ortaya konulmuş olan prensiplerin daha sonra iktidara geçen hemen bütün sağ partiler tarafından esas alındığını görmekteyiz.⁷⁰⁷ Bu yönüyle DP Türk siyasi tarihinde farklı bir öneme sahiptir.

8 Mart 1951'de Başbakan Adnan Menderes "... bugünkü şartlara göre bir kabine teşekkülüne imkân hazırlamak" gerekçesiyle istifa etti.⁷⁰⁸ Aslında istifanın en önemli sebebi DP'nin iktidara geldikten sonra kendi içinde yaşadığı sıkıntılar yüzünden hükûmetin yıpranmış olmasıydı. I. Menderes hükûmeti dönemi DP'nin hem iktidara alışma süreci olduğundan hem de DP içindeki mücadeleler yüzünden çok başarılı bir dönem değildir.

Hükûmetin istifası basında çeşitli şekillerde yorumlandı. Mümtaz Faik Fenik, bütçe görüşmeleri sırasında bazı bakanlık bütçelerinin DP'liler tarafından bile sert sözlerle eleştirilmesi üzerine Menderes'in kabinesi için güven tazeleme ihtiyacı duyduğunu ileri sürdü. Fenik önceki dönemlerde başbakanların her halükarda güvenoyu alacağı düşüncesiyle hareket ettiğini belirterek, yeni dönemde bu durumun değiştiğini ve hükûmetin eleştirilmesi üzerine Menderes'in istifa ettiğini savundu.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Feridun Osman Menteşeoğlu, "Bir Devri Sabıka Gidiyoruz", **Ulus**, 11 Haziran 1950, No:10397, s.2.

⁷⁰⁷ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s.30.

⁷⁰⁸ "Adnan Menderes Kabinesi İstifa Etti", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1951, S.9553, s.1.

⁷⁰⁹ Mümtaz Faik Fenik, "Bu istifanın sebebi neydi...", **Ayın Tarihi**, Mart 1951, S.208, s.39-40.

4.1.2 II. Menderes Hükûmeti Dönemi

9 Mart'ta Menderes yeni kabinesini kurdu.⁷¹⁰ 30 Mart'ta ise Başbakan Adnan Menderes, Mecliste hükûmet programını okudu.⁷¹¹ Program, I. Menderes Hükûmetinin programıyla neredeyse aynıydı. Bakanlardan da sadece üç kişi değişmişti. Nitekim 2 Nisan'da Mecliste hükûmet programının müzakeresi yapılırken CHP'li konuşmacılar bu iki noktanın üzerinde durarak hükûmet değişikliğinin asıl sebebini öğrenmek istediler.⁷¹² Menderes, hükûmet programı hakkındaki aleyhte konuşmalar karşısında söz alarak, DP'nin hükûmet programlarının seçim beyannamesine uygun olduğunu belirtti. Menderes, bu beyannamede vatandaşlara vaatlerinin yer aldığını belirtti. Muhalefetin antidemokratik kanunların kaldırılmasının seçim vaatleri arasında yer aldığı ama kaldırılmadığı şeklindeki eleştirilerine de cevap veren Menderes, antidemokratik kanunların DP tarafından hazırlanan bir komisyon tarafından belirlenmeye çalışıldığını ifade etti. Bununla beraber asıl önemli olanın zihniyetlerin değişmesi olduğunu savundu. Programı sırf eleştirmiş olmak için yapılan yorumların çok çirkin olduğunu ve partiler arası ilişkilere zarar vereceğini iddia etti.⁷¹³ CHP'nin dile getirdiği bu husus basında çok konuşuldu. Menderes, Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan ile yaptığı görüşmede üç bakanın hükûmette yer almaması ve altı bakanın görevlerinin değiştirilmesinin kendisine göre bir hükûmet değişikliğini gerekli kıldığını belirtti. Önceki hükûmetin başarılı bir hükûmet olduğunu, çok çalıştığını dolayısıyla büyük değişiklikler yapmaya gerek olmadığını savundu.⁷¹⁴

⁷¹⁰ Yeni hükûmetin üyeleri şöyledir: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı: Samet Ağaoğlu (Manisa Milletvekili), Devlet Bakanı: Refik Şevket İnce (Manisa Milletvekili), Adalet Bakanı: Rükneddin Nasuhioğlu (Edirne Milletvekili), Millî Savunma Bakanı: Hulusi Köymen (Bursa Milletvekili), İçişleri Bakanı: Halil Özyörük (İzmir Milletvekili) Dışişleri Bakanı: Profesör Fuad Köprülü (İstanbul Milletvekili), Maliye Bakanı: Hasan Polatkan (Eskişehir Milletvekili), Millî Eğitim Bakanı: Tevfik İleri (Samsun Milletvekili), Bayındırlık Bakanı: Kemal Zeytinioğlu (Eskişehir Milletvekili), Ekonomi ve Ticaret Bakanı: Prof. Muhlis Ete (Ankara Milletvekili), Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Ekrem Hayri Üstündağ (İzmir Milletvekili), Gümrük ve Tekel Bakanı: Prof. Rıfki Salim Burçak (Erzurum Milletvekili), Tarım Bakan: Nedim Ökmen (Maraş Milletvekili), Ulaştırma Bakanı: Seyfi Kurtbek (Ankara Milletvekili), Çalışma Bakanı: Nuri Özsan (Muğla Milletvekili), İşletmeler Bakanı: Hakkı Gedik (Kütahya Milletvekili) **TBMMTD**, D.IX, c.6, B.56, (26.03.1951), s.28-29.

⁷¹¹ **TBMMTD**, D.IX, c.6, B.58, (30.03.1951), s.60-66; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

⁷¹² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:578-2299-6, Tarih:02.04.1951; Bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.6, B.59, (02.04.1951), s.78-122.

⁷¹³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:578-2299-6, Tarih:02.04.1951.

⁷¹⁴ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

4.2 Dış Politikadaki Önemli Gelişmeler ve Türkiye'nin Yalnızlıktan Kurtulma Çabaları

14 Mayıs seçimlerinin ardından DP önde gelenleri yaptıkları açıklamalarda Türkiye'nin dış politikasında herhangi bir değişiklik olmayacağını dile getirmişlerdi. Nitekim DP iktidar, CHP döneminde çizilmiş olan dış politika çizgisini hemen hemen takip etti. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloku ile yakınlaşma hatta bütünleşme gayretleri devam etti. Amerika, 14 Mayıs seçimlerinde CHP'ye göre daha reformist bulunduğu bir başka deyişle kendine daha yakın gördüğü DP'yi desteklemişti.⁷¹⁵ Seçim sonrasında ise Türkiye'yi takip etti.

Mederes hükûmetinin ilk günlerinden itibaren Sovyet basınında Montreux Sözleşmesi'nin, Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak olduğuna dair haber ve yorumların çıkması, bunların da Türk basınına yansması⁷¹⁶ Türkiye'de bu ülkeye karşı olan tedirginliği artırdı. Aynı günlerde Sovyet güdümündeki Bulgaristan Türkiye'ye bir nota verdi. Bulgaristan'ın bu notayı Sovyetler Birliği'nin isteğiyle verdiği çok açıktı. Anadolu gazetesi, Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararına misilleme olarak Türkiye'yi zor durumda bırakmak için Bulgaristan'ın nota verdiğini ve iki yüz elli bin Türkü sınır dışı ettiğini ileri sürdü.⁷¹⁷ Böylece zaten iyi olmayan ilişkiler daha da gerginleşti. Bulgaristan'ın ülkesinde bulunan Türkleri bir anda Türkiye sınırına yığması ve geride kalanlarada baskılarını artırması Türkiye'yi batının desteğini almaya daha da mecbur bırakmaktaydı. Türkiye ne yapıp edip bir an evvel NATO'ya girmeliydi.

4.2.1 Kore'ye Asker Gönderilmesi ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi

1949'da Washington'da kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO: North Atlantic Treaty Organization), katılımcı ülkeler arasında geniş bir işbirliği öngörmekteydi. Antlaşma saldırıyı önlemeyi, herhangi bir saldırı olursa bunu püskürtmeyi amaçlamış olan askeri bir ittifak anlaşması olmakla beraber üye ülkeler

⁷¹⁵ Aslında bu Amerika'nın genel dış politikasıydı. Nitekim aynı dönemde Yunanistan'da da Amerika'ya yakınlığı ile bilinen bir parti iktidara geldi. Tıbet İnal, "Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Farklılığı ve Dış Politikaya Yansıması", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2010, s.32.

⁷¹⁶ **Aydın Tarihi**, Nisan 1950, S.197, s.20.

⁷¹⁷ Anadolu, "Bulgar notası ve hükûmete tavsiyemiz...", **Aydın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.64-66.

arasında sosyal, ekonomik siyasi işbirliğini öngörmekteydi. Antlaşmanın en önemli maddelerinden biri “*Taraflar içlerinden birine ya da birkaçına karşı Avrupa’da ya da Amerika’da girişilecek silahlı bir saldırı bir saldırının bütün taraflara yöneltmiş bir saldırı sayılması...*” idi. Anlaşma böyle bir durumda tek başlarına veya diğer ülkelerin desteğini alarak gerekli savunma önlemlerini alacaklardı.⁷¹⁸ Dolayısıyla bu antlaşma Sovyet yayılmacılığına karşı kurulmuş olan en geniş kapsamlı antlaşmaydı. Türkiye kuruluşundan itibaren bu örgüte üye olmaya çalışmıştı.⁷¹⁹

4.2.1.1 Türkiye’nin Kore’ye Asker Göndermesi ve Yankıları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın iki bloka ayrılmaya başladığı bir dönemde çıkan Kore Savaşı hem blokların kesin bir hal almasında hem de Türkiye’nin dış politikasında önemli gelişmelere sebep oldu.⁷²⁰ 27 Haziran 1950’de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, teşkilatın üyelerine birer telgraf göndererek onları Kore’ye her türlü yardımda bulunmaya davet etti. Türkiye’de bu ülkelerden biriydi.⁷²¹ Türkiye davete olumlu cevap verdi.⁷²²

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü konuyla ilgili Mecliste bilgi verdi. Türkiye’nin “*açık ve dürüst siyaset*” takip ettiğini, bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin çağrısına olumlu cevap verdiklerini ifade etti. Bütün milletvekilleri

⁷¹⁸İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları**, c.II (1945-1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar), Ankara, TTK Yayınları, 2000, s.410.

⁷¹⁹ Bu konuda gelişmeler için Bkz. Bölüm: III, s.289; Hatta Bayar,14 Mayıs seçimlerinin ardından Çankaya Köşkü’nde İnönü’yü ziyarete gittiğinde yıllardır ülkenin iç ve dış politikasına hâkim bir devlet adamı olarak gördüğü İnönü ile arasında bu konuda geçen bir diyalogu anlatmaktadır. Bayar İnönü’ye:

“-NATO’ya niçin girmediniz?” şeklinde bir soru yönelmiş. İnönü’nün biraz alıngan bir tavırla net bir cevap vermiş:

- Onlar istediler de biz mi girmedik, Celal Bey?” Celâl Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Baha Matbaası, 1969, s.127.

⁷²⁰ 1910 yılında Japonya tarafından işgal edilen Kore, İkinci Dünya Savaşı’nda Japonya’nın yenilmesi üzerine Amerika ve Sovyetler Birliği tarafından 38. Enlem sınır olmak üzere işgal edildi. Uluslararası alanda tarafların görüşmeleriyle sorun çözülmeye çalışıldı. Ancak sorun çözülemedi. 1948 yılında Kore’nin güneyinde Birleşmiş Milletler denetiminde ve kuzeyinde Sovyetler Birliği’nin desteklediği iki ayrı devlet kurulmuş oldu. 38. Enlem boyunca zaman zaman görülen silahlı olaylar, 25 Haziran 1950’de Güney Kore askerlerinin sınırı geçtiklerini iddia ederek Kuzey Kore’nin saldırısıyla savaşa dönüştü. 27 Haziran’da Birleşmiş Milletler, Kuzey Kore’ye derhal 38. Enlemin kuzeyine geçmesi çağrısında bulundu. Kuzey Kore çağrıya aldırış etmedi. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üye ülkelerden Kore’ye askeri yardım göndermelerini istedi. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s.670-672.

⁷²¹ “Kore cephesine asker gönderiyoruz”, **Ulus**, 26 Temmuz 1950, No:10445, s.1.

⁷²² **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S.199, s.122-125.

tarafından karar alkışlandı.⁷²³ Ardından DP Milletvekili Ekrem Hayri Üstündağ ve arkadaşları tarafından “Cumhuriyet Hükûmetinin, Birleşmiş Milletler esprisi dahilindeki sulh anlayışını tasvip ettiğimizi bildiren ve aynı zamanda ruznameye geçilmesini tazammun eden” bir önergeyi Meclise sundular. Önerge oylanarak kabul edildi.⁷²⁴

Türkiye, Kore Savaşı’nı Sovyetler Birliği’nin yayılmacılığının bir parçası olarak görmekteydi. Bu yüzden Sovyetlerin Türkiye’ye saldırması halinde yalnız kalmamak için Kore’ye asker göndermenin gerekli olduğuna inanıyordu. Kaldı ki Türkiye’nin onayladığı Birleşmiş Milletler Anayasası da Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesini gerekli kılmaktaydı. Ayrıca dönemin devlet adamlarına göre: Türkiye saldırıya uğramış bir ülkeye yardım etmeliydi ki kendisi saldırıya uğradığı takdirde başka ülkelerden yardım isteme hakkı olsun...⁷²⁵ Diğer yandan Kore’de en büyük yükü taşıyacak olan Amerika’ya yardım, hem Amerika’nın güvenini kazanmak hem de NATO’ya girmek hususunda bu ülkenin desteğinin alınmasını sağlayabilirdi.⁷²⁶ Nitekim daha sonra iki ülke arasındaki ilişkilerde hızla yakınlaşma olduğunu görüyoruz. O günlerde Ankara’da bulunan Amerikalı senatör Cain’in “Türkiye’nin Kore Harbi’ne fiili surette yardımı, Atlantik Paktı’na girmesini sağlayacaktır.”⁷²⁷ diyordu.

Türk Hükûmeti konuyu görüşmek üzere Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ile Birleşmiş Milletler’deki baş delegeesi Selim Sarper’i Türkiye’ye çağırdı. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesi kesinleşti.⁷²⁸

Bakanlar Kurulu 18 Temmuz’da Kore’ye asker gönderme kararı aldı ve karar Birleşmiş Milletler’e çekilen bir telgrafla bildirildi. Hükûmetin aldığı bu karar hükûmet ile muhalefet arasında tartışmalara sebep oldu. CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesi manşetten “Hükûmet son kararı ile Anayasayı ihlal etmiştir”⁷²⁹ diyerek hükûmeti eleştirdi. Muhalefet Kore’ye asker gönderilmesine değil, bu kararın alınması

⁷²³ TBMMTD, D.IX, c.1, B.15, (30.06.1950), s.310-312.

⁷²⁴ TBMMTD, D.IX, c.1, B.15, (30.06.1950), s.312.

⁷²⁵ Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II.cilt I.Kısım, Ankara, TTK, 1992, s.153; Burçak, **a.g.e.**, s.67.

⁷²⁶ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2004, s.410-411; Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, c.IV, y.y., Rey Yayınları, t.y., s.22.

⁷²⁷ Toker, **a.g.e.**, s.77.

⁷²⁸ Bkz. Erkin, **a.g.e.**, s.152-154.

⁷²⁹ “Hükûmet son kararı ile Anayasayı ihlal etmiştir”, **Ulus**, 28 Temmuz 1950, No:10446, s.1.

sırasında kendilerine danışılmamasına kızdı. CHP ve MP birer bildiri yayınlayarak hükûmetin tavrını eleştirdiler.⁷³⁰

26 Temmuz 1950'de 4500 kişilik bir Türk tugayının Kore'ye gitmek için yola çıkmak üzere hazırlıklara başladığı haberleri yer almaya başladı.⁷³¹ Kore'ye asker gönderme kararının alınmasından sonra bazı gazetelerde ve muhalif partiler tarafından yapılan eleştirilerin artması üzerine Başbakan Adnan Menderes, bir basın toplantısı düzenledi. Menderes, kendilerinin savaş için değil barışı korumak için Kore'ye asker gönderdiğini ifade etti. Hükûmeti bu konuda eleştiren CHP'ye de yüklenen Menderes, DP'nin muhalefette olduğu dönemde dış politikada her zaman hükûmeti desteklediğini belirtti. Menderes, CHP'nin Kore'ye asker gönderme kararı almasıyla ilgili usul hakkındaki eleştirilerine de cevap verdi. Hükûmetin bu kararı almak için Meclisi toplantıya çağırmasının Anayasa'nın gereği olmadığını savundu. TBMM'nin Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylamış olduğunu bu onayın sonuçlarını ve bundan doğacak sorumlulukları yerine getirme gerekliliğinin TBMM tarafından hükûmetlere emredilmiş olduğunu ileri sürdü. Kaldı ki konuyla ilgili gelişmeler hakkında 30 Haziran'da Meclisin bilgilendirildiğini belirtti. Bütün bunların ışığında Hükûmetin bu kararı, Meclisin bilgisi ve onayı olmadan aldığı şeklindeki iddiaların doğru olmadığını ifade etti.⁷³² CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise hükûmetin bu karardan Meclisin habersiz olduğunu, 4500 kişilik bir kuvvetin yurt dışına gönderilmesiyle Türkiye'nin herhangi bir saldırı ihtimaline karşı kendi güvenliğini tehlikeye attığını savundu.⁷³³

Gazeteci Ahmet Emin Yalman MP'nin CHP ile birlikte hareket etmesini eleştirerek MP'nin kendisini CHP ile aynı seviyeye düşürdüğünü iddia etti.⁷³⁴ Mümtaz Faik Fenik ise köşe yazısında CHP'nin tavrını eleştirdi. Dış politikada iktidar ile işbirliği içinde olduğunu söylemesine rağmen Kore'ye asker gönderme meselesini usul bakımından eleştiren CHP'nin bundaki amacının iç politikada güç kazanmak olduğunu iddia etti. CHP'nin dış politikadaki böylesine önemli bir meseleyi iç politika

⁷³⁰ Mustafa Ekincikli, **Türk Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan, 2002, s.196; **Ayın Tarihi**, Temmuz 1950, S.200, s.106-108.

⁷³¹ "4500 kişilik savaş birliği gidecek", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1946, S.10445, s.1.

⁷³² **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950; "Adnan Menderes kararı müdafaa etti", **Ulus**, 29 Temmuz 1950, No:10448, s.1.

⁷³³ "C.H.P. nin Başbakan'a verdiği cevap", **Ulus**, 30 Temmuz 1950, No:10448, s.1.

⁷³⁴ Ahmet Emin Yalman, "22 oyunbazın peşinde...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.52-54.

malzemesi yapmasının doğru olmadığını, CHP'nin bu tavrıyla kendisiyle çeliştiğini savundu.⁷³⁵ Nihat Erim, DP'nin Kore'ye asker gönderme kararı alırken muhalif partilerle konunun görüşülmesi ve Meclisten onay alınması gerektiği konusunda CHP'nin yaptığı eleştirilere DP'nin tepki göstermesinin yanlış olduğunu ileri sürdü. Demokrasilerde karşılıklı görüş alış verişi ve eleştirinin olması gerektiğini belirten Erim, DP'nin buna alışması gerektiğini belirtti. DP'nin CHP'nin eleştirilerine tahammül edememesini ve kendilerini bozgunculukla suçlamasını kabul edilemez olduğunu savundu.⁷³⁶

Tuğgeneral Tahsin Yazıcı emrindeki Türk tugayı 25 Eylül 1950'de yola çıktı.⁷³⁷ Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri ilk defa yurt dışına asker gönderiyordu. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti hükûmetlerinin devletin kuruluşundan beri eleştirilemeyen dış politikaları ilk defa Mecliste tartışıldı.⁷³⁸ 17 Ekim'de Türk tugayı Kore'ye vardı. Kore'ye giden Türk tugayı 1950 yılı sonlarında Kunuri'de Kuzey Kore'yi destekleyen Çinlilere karşı büyük bir zafer kazandı. Dünya basını günlerce bu başarıdan övgüyle söz etti. Başta Amerika⁷³⁹ ve İngiltere basınında Türkiye'nin iyi bir müttefik olduğu ve NATO'ya alınması gerektiği hususunda yazılar yer almaya başladı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, International News Service'de yayınlanan bir makalesinde dünyanın iki düşman bloka ayrıldığını ve bu ortamda tarafsız bir politika gütmenin mümkün olmadığını, Amerika'nın Kore olayından sonra Türkiye'nin bölgedeki önemini daha iyi anlayacağını ümit ettiğini yazdı.⁷⁴⁰ 1953'te Kore Savaşı'nı bitiren anlaşma imzalanıncaya kadar Türk tugayı Kore'de kaldı. 4500 rakamı hiçbir zaman aşağı düşmedi. Hatta bazen bu sayı 6000'i buldu.⁷⁴¹

⁷³⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Muhalefetten serahat isteriz...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.49-50.

⁷³⁶ Nihat Erim, "Serbest münakaşa faydaları ve zararları...", **Ulus**, 1 ağustos 1950, No:10450, s.1.

⁷³⁷ Cihat Göktepe, "Bağdat Paktı'ndan CENTO'ya Geçiş", **Türkler**, c.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.907.

⁷³⁸ Hüner Tuncer, **Menderes'in Dış Politikası: Batı'nın Güdümündeki Türkiye**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013, s.34.

⁷³⁹ Bkz. Erkin, **a.g.e.**, s.213.

⁷⁴⁰ **Ayın Tarihi**, Aralık 1950, S.205, s.92.

⁷⁴¹ Türkiye Kore'ye ayak bastığı ilk günden savaşı bitiren anlaşmanın imzalandığı güne kadar 14.936 askerini bu ülkeye gönderdi. Toplam 721 askerimiz şehit düştü. Ali Denizli, **Kore Harbi'nde Türk Tugayları**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s.184; Türkiye Kore'ye asker gönderen 15 ülkeden biridir. Ancak bu ülkeler arasında Amerika'dan sonra en fazla asker gönderen ikinci ülkedir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-8-1, Tarih:1953.

Türkiye Kore'ye asker göndermesinin meyvelerini kısa süre sonra toplamaya başladı. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi Amerikan kamuoyunda sempatiyle karşılandı. Amerikan basınında Türkiye'nin NATO'ya üye olması gerektiği şeklinde yazıların yayınlanmaya başladı.⁷⁴² Bu arada Amerika, Türkiye'nin kendisi için önemli olduğunu fark etmeye başladı. Türkiye iyi bir müttefik adayıydı. Diğer yandan Türkiye Orta Doğu ülkeleri ile bağ kurulması için de uygun bir koridordu.⁷⁴³ Ayrıca Amerika'nın muhtemel bir savaş öncesinde Avrupa'nın ve Orta Doğu'nun savunulması için Türk topraklarında üs kurmaya ihtiyacı vardı. Amerika bu üs kurma isteğini Türkiye'ye ilettiler. Başbakan Adnan Menderes üs kurmaya izin verilmesi için NATO üyeliğini şart koştu.⁷⁴⁴

4.2.1.2 Türkiye'nin NATO'ya Üyelik Süreci

Türkiye Kore'ye asker gönderme kararı almasıyla birlikte Batılı ülkelerin kendisine bakış açısının değiştiğini düşündü. Bundan güç alarak 3 Ağustos'ta NATO'ya üyelik için ikinci kez başvuruda bulundu. Ancak reddedildi.⁷⁴⁵ Türkiye'nin üyeliğine Danimarka, Norveç gibi ülkeler karşı çıkmıştı. Onlara göre NATO Akdeniz'e kadar genişlememeliydi. Aksi takdirde bölgede savaş çıkması halinde kendileriyle ilgisi olmadığı halde bu savaşa katılmak zorunda kalacaklardı.⁷⁴⁶ Aslında ilk zamanlar İngiltere'de Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı idi. Ona göre NATO, Avrupa medeniyetini savunmak için kurulmuş bir örgüttü.⁷⁴⁷ Türkiye kurulacak bir Akdeniz Pakti'nde yer almalıydı.⁷⁴⁸ Ancak Akdeniz Pakti kurulamadı. Diğer yandan Orta Doğu'da siyasi hava giderek bulanmaya başladı.⁷⁴⁹ Bunun üzerine İngiltere'nin bu konudaki kararı değişti. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girişine itiraz etmedi. 18 Temmuz 1951'de İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Morrison, İngiliz hükûmetinin yaptığı

⁷⁴² Yusuf Sarınoy, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1998, s.89.

⁷⁴³ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979, s.60.

⁷⁴⁴ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.380.

⁷⁴⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s.410-414.

⁷⁴⁶ Mim Kemal Öke-Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa: Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Ankara, Demokratlar Kulübü, 2000, s.79.

⁷⁴⁷ Bayar, **a.g.e.**, s.128.

⁷⁴⁸ Türkiye CHP döneminde bir yandan NATO'ya girmeye çalışırken diğer yandan Akdeniz bölgesinde Atlantik Pakti'nin ortaya koyduğu güvenlik sistemine bağlanacak bir Akdeniz savunma sisteminin kurulması için çaba sarf etti. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:60-372-3, Tarih:05.06.1950.

⁷⁴⁹ Öke-Mütercimler, **a.g.e.**, s.81.

incelemeler sonucunda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına karar verdiğini açıkladı.⁷⁵⁰ Bunun üzerine 16-21 Eylül 1951'de NATO Bakanlar Konseyi'nin Ottawa'da yapılan toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın üyelik için davet edilmesine karar verildi.⁷⁵¹

MP Genel Yürütme Kurulu bir tebliğ yayınlarak, Türkiye'nin NATO üyeliği hakkındaki fikirlerini açıkladı. MP, Kuzey Atlantik Anlaşmasının 6. maddesi gereği Türkiye'nin sadece Avrupa kıtasındaki topraklarının Pakta katılacağını belirttiler. Bunun üzerine Başbakan Menderes Anadolu Ajansına bir demeç verdi. MP'nin iddiasının asılsız ve kaynağı belli olmayan bazı dış basında da yer aldığını belirten Menderes, bunun "*gülünç fakat zihinleri karıştırıcı*" bir ifade olduğunu ve kamuoyunda endişeye sebep olduğunu belirtti. Kuzey Atlantik Anlaşması'nın 6. maddesinde Türkiye için bir değişiklik yapılacağını ve Türkiye'nin bütün topraklarının pakta dâhil olacağını ifade etti. Ayrıca Türkiye'nin pakta üye olan diğer ülkeler ile eşit ve aynı haklara sahip olacağını belirtti.⁷⁵²

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise Türkiye'nin NATO'dan sadece siyasi konularda faydalanabileceği ve askeri bakımdan hiçbir faydasının olmayacağı şeklinde değerlendirmelerde bulundu. Bunun üzerine Başbakan Menderes Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamada bu fikirlerin kötü bir zihniyetin ürünü olduğunu, bu gibi yorumların kamuoyunda endişeye sebep olduğunu ifade etti.⁷⁵³

17 Ekim 1951'de NATO Bakanlar Konseyi Yunanistan ve Türkiye'nin örgüte üyeliğini kabul etti. 22 Ekim'de ise Türkiye ile NATO üyeleri arasında bir protokol imzalandı. Bu protokol ile Türkiye NATO üyesi oldu. 18 Şubat 1952'de TBMM'de yapılan görüşmelerin ardından muhalefet ve iktidar milletvekillerinin oylarıyla Türkiye'nin NATO'ya girişi onaylandı.⁷⁵⁴ Bu gelişmeyi gazetedeki köşesinde değerlendiren Mümtaz Faik Fenik, Türkiye'nin NATO'ya girişinin Menderes

⁷⁵⁰ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965, **AÜSBF Dergisi**, C.XXI, No.1, Mart 1966, s.159; Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s.457.

⁷⁵¹ Ekincikli, **a.g.e.**, s.217; Menderes, dış basına verdiği demeçte karardan duydukları memnuniyeti ifade etti. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

⁷⁵² **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

⁷⁵³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

⁷⁵⁴ Oylamaya katılan 410 Milletvekilinden 409'u kabul oyu verirken Seyhan Milletvekili Cezmi Türk çekimser oy kullandı. **TBMMD**, D.IX, c.13, B.41, (18.02.1952), S. Sayısı:343-346.

hükümetinin büyük zaferi olduğunu iddia etti.⁷⁵⁵ Fenik, bu gelişmenin çok önemli olduğunu, çünkü Türkiye'nin kaderini, bundan böyle büyük devletlerin kaderine bağlamış olduğunu savundu.⁷⁵⁶

NATO kurulduğu günden itibaren Türkiye'de iç politika malzemesi olmuştu. Dolayısıyla DP, NATO'ya üye olarak aynı zamanda iç politikadaki durumunu güçlendirmek istiyordu.⁷⁵⁷ Nitekim Türkiye'nin NATO'ya üyeliği DP için büyük bir prestij sağladı. 14 Mayıs 1950 akşamı İsmet İnönü olmadan dış politika yönetilemeyeceğini ileri süren CHP ileri gelenleri⁷⁵⁸ Türkiye'nin kaderinin kişilere bağlı olmadığını görmüş oldular.

Türkiye'nin NATO'ya girmesini başından itibaren Sovyetler Birliği engellemeye çalıştı. NATO'nun Türkiye'yi davet etmesi üzerine Sovyetler Birliği Türkiye'yi çirkin bir şekilde tehdit etmeye başladı. Arka arkaya notalar verilerek Türkiye'nin NATO'ya girmekten vazgeçmesini sağlamaya çalıştı. Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün güvenliğini bu örgüte bağladı. Bu yüzden NATO'ya ve Amerika'ya Türkiye'de Sovyet yayılmacılığına karşı üsler ve askeri tesisler kurma ayrıca askeri ve sivil personel bulundurma hakkı verildi. Bu durum Sovyetler Birliği'ni daha da rahatsız etti. 3 Kasım 1951'de Türkiye'ye bir nota vererek Türkiye'de üsler kurulmasının kendilerine karşı düşmanca bir hareket olarak değerlendirildiğini, bunun Türkiye için iyi sonuçlar doğurmayacağı gibi tehditkâr ifadelerde bulundu. Notada Türkiye, topraklarını emperyalist güçlere kullanılmakla suçlandı. Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir niyetlerinin olmadığını defalarca bildirmesine rağmen 24 Kasım'da Sovyetler Birliği yeni bir nota verdi. Aynı nota ABD, İngiltere ve Fransa'ya da verildi. Notada Sovyetler Birliği'nin sınırları yakınında bir Orta Doğu komutanlığı kurulmak istenmesinden duyulan rahatsızlık dile getirildi. Türkiye 19 Aralık'ta suçlamaları, verdiği cevapla reddetti.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Yepyeni bir devreye giriyoruz...", **Ayin Tarihi**, Şubat 1952, S.219, s.189-190.

⁷⁵⁶ Mümtaz Faik Fenik, "Menderes Hükümetinin büyük eseri...", **Ayin Tarihi**, Şubat 1952, S.219, s.188-189.

⁷⁵⁷ Ekincikli, **a.g.e.**, s.204.

⁷⁵⁸ Barutçu, **a.g.e.**, s.419.

⁷⁵⁹ Hasanlı, **a.g.e.**, s.459-460.

Sovyetler Birliği notalarla istediği sonucu elde edemeyince Sovyet radyo ve basını vasıtasıyla Türkiye aleyhinde propagandaya başladı. Amaç Türk halkının moralini bozmaktı. Bu durum Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümüne kadar devam etti.⁷⁶⁰ Stalin'in ölümünün ardından onun yerine geçen Nikita Kruşev döneminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinde kısmi bir yumuşama yaşandı.⁷⁶¹ 30 Mayıs 1953'te Sovyetler Birliği'nin Dışışleri Bakanı Molotov, yazılı bir açıklama yaparak ülkesinin Türkiye'den herhangi bir toprak talebinin olmadığını ifade etti.⁷⁶² Ancak, açıklamada Montreux Sözleşmesinden bahsedilmemesi, toprak talebinin haksız bir talep olduğunun kabul edilmemiş olması Türkiye'nin bu açıklamaya soğuk bakmasına sebep oldu. 18 Temmuz'da Türk tarafı bu açıklamaya verdiği cevabı Moskova'ya gönderdi. Metinde Türkiye'nin söz konusu açıklamadan duyduğu memnuniyet belirtildi. Ayrıca Türkiye'nin kendileriyle iyi komşuluk ilişkileri ve barışın devamından yana olduğu belirtildi. Boğazlar hususunda Montreux Sözleşmesi'nin geçerli olduğu hatırlatıldı.⁷⁶³ Bundan sonraki süreçte Sovyetler Birliği Türkiye'den Boğazlar ve sınırların değiştirilmesiyle ilgili talepte bulunmadı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan olaylar, iki ülke arasında uzun yıllar soğukluğa ve karşılıklı güvensizliğe sebep oldu.

Türkiye, NATO'ya üyelik sürecinde 1950'den önce 3, 1950-1960 arasında 31 ve 1960-1965 arasında 20 olmak üzere toplam 54 anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaların bazı maddelerinde NATO'ya Osmanlı kapitülasyonlarını hatırlatan ayrıcalıklar tanındı. Bu anlaşmalardan bazıları NATO ile Türkiye arasında yapılan üyelik sözleşmesi gereği, uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesiyle TBMM'nin onayından geçirilmeden yürürlüğe konuldu. 17 Mayıs 1957'de Amerikan Büyükelçisinin bir konuşmasında söz konusu anlaşmalar için "*karışık*" ifadesini kullanması bir anlamda bu anlaşmalar hakkında itiraf niteliğindedir.⁷⁶⁴ Anlaşmalar doğrultusunda Türkiye'de kurulmuş olan üslerin silah ve bomba stoku, uçuş faaliyetleri ve diğer çalışmaları hakkında Türkiye'nin bilgisinin olmaması sonraki süreçte bazı uluslararası sorunlara yol açacaktır. 1958'de Lübnan, 1960 U-2 casus

⁷⁶⁰ Mehmet Saray, **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, 2. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, s.136-139.

⁷⁶¹ Saray, **a.g.e.**, s.140.

⁷⁶² **Ayin Tarihi**, Temmuz 1953, S.236, s.73; Hasanlı, **a.g.e.**, s.461.

⁷⁶³ **Ayin Tarihi**, Temmuz 1953, S.236, s.73; Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, 1991, s.310-311.

⁷⁶⁴ Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969, s.217.

uçağı olayı, 1965'te Karadeniz'e düşen uçak olayında olduğu gibi... 23 Kasım 1963'te Amerikan Hava Kuvvetlerinin yaptığı açıklamaya göre Türkiye'de 101 Amerikan üs ve tesisi bulunmaktadır.⁷⁶⁵ Bu rakam dikkate alındığında Türkiye'nin uluslararası alanda yalnız kalmamak için ne kadar büyük tavizler vermiş olduğu görülür.

4.2.2 Bölgesel İttifaklar Kurulması ve Türkiye'nin Bulunduğu Coğrafyada Öneminin Artması

NATO'ya üye olmasının ardından Türkiye, Batı blokunun Balkanlar ve Orta Doğu'da, Sovyetler Birliği'ni bölgesel ittifaklarla kuşatma politikasının kilit ismi haline geldi. Nitekim Türkiye, başta Amerika olmak üzere Batı blokunun isteği doğrultusunda bölgesel ittifaklar kurmak için harekete geçti. Bu durum Türkiye'nin hem bulunduğu bölgede hem de dünyada öneminin artırdı. Bununla beraber Türkiye'nin artan önemi Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı daha fazla tavır almasına sebep oldu. Dolayısıyla Türkiye Batı blokuna daha fazla yaklaştı. Onların istekleri doğrultusunda Türk siyasi hayatında daha hızlı bir değişim yaşandı. Kaldı ki bölgesel ittifaklar kurulması başlı başına Türk dış siyasetindeki önemli bir değişimdir.

4.2.2.1 Balkan Pakti'nin Kurulması

Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan ile kuracağı bir pakt ile bölgede güvenliği sağlamak istiyordu. Yugoslavya'nın 1948'de Sovyetler Birliği ile arası açılmıştı. Demokrasi cephesi Yugoslavya'yı kendilerine bağlamak istiyordu. Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girişinin ardından NATO ülkeleri Balkanlarda bir pakt kurulmasını istediler.⁷⁶⁶ Amaçları Yugoslavya'yı kendilerine bağlamaktı. Ayrıca Türkiye-Yunanistan ve İtalya arasında NATO'nun güney kanadından karasal bir kopukluk vardı. Yugoslavya'nın Balkan Pakti'na dâhil edilmesiyle bu iki ülkenin İtalya ile bağlantısı sağlanmış olacaktı.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵Ataöv, **a.g.e.**, s.205 (23 Kasım 1963 tarihli (A.F.M 87-3) Amerikan Hava Kuvvetleri rehberinden); Bu tesislerden hangilerinin ya da kaçtanesinin NATO'ya ait olduğu bilgisi net değildir. Çünkü uygulamalara bakıldığında ABD'nin Askeri Tesisler Anlaşması'na dayanarak bütün tesisleri kullandığı görülmektedir. Selin M. Bölme, **İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s.285.

⁷⁶⁶ Saray, **a.g.e.**, s.144.

⁷⁶⁷ Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze Kadar)**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983, s.353

Yapılan görüşmeler sonucunda Ankara'da 28 Şubat 1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Anlaşma metnine göre; üye ülkelerden biri saldırıya uğrarsa diğerleri bu saldırıyı kendilerine yapılmış sayacaklar ve birlikte hareket edeceklerdi. Ayrıca aralarında çıkacak sorunları barışçı yollarla çözeceklerdi.⁷⁶⁸ Bu adım Amerika'da memnuniyetle karşılandı.⁷⁶⁹ 9 Ağustos 1954'te ise üç devlet aralarındaki iş birliğini resmi bir ittifak haline getirmek üzere Yugoslavya'nın Bled şehrinde "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması" imzaladılar.⁷⁷⁰ Böylece 28 Şubat 1953 tarihli anlaşma resmiyete dökülmüş oldu.⁷⁷¹

Amerika ve İngiltere Balkan Pakti'nin yapılmasından büyük bir memnuniyet duydu. Ancak o günlerde Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltmeye çalışan Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa devletleri bu gelişmeden oldukça rahatsız oldular.⁷⁷²

Paktın gerçekleşmesinde Türkiye öncü oldu. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü anlaşmanın gerçekleşmesi için büyük çaba sarf etti. Pakti'n kurulmasıyla Türkiye çevresini saran komünizm tehdidine karşı kendini biraz daha güvenceye almış oldu. Diğer yandan bölgede önemi arttı ve NATO ülkeleri yıllardır pasif bir dış politika izleyen Türkiye'nin bu alanda lider olabileceğini gördüler.

4.2.2.2 Bağdat Pakti (CENTO)'nın Kurulmasına Doğru

Türkiye henüz NATO'ya üye olmadan önce Amerika'nın teşvikiyle bölgede bir Akdeniz Pakti kurulması için çaba sarf etmiş, ancak sonuç alamamıştı. NATO'ya üye olduktan sonra Akdeniz ve Orta Doğu'da Sovyet yayılcılığını engellemek için Amerika Türkiye'den Balkanlar gibi Orta Doğu'da da etkin bir işbirliği anlaşması yapmasını istediler.⁷⁷³ Balkan Pakti ile NATO'nun güney cephesi İtalya ile

⁷⁶⁸ Anlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.475-477.

⁷⁶⁹ Erkin, **a.g.e.**, s.413.

⁷⁷⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s.733.

⁷⁷¹ Anlaşma metni için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.481-485.

⁷⁷² Tuncer, **a.g.e.**, s.84.

⁷⁷³ Ömer Osman Umar, **Bağdat Pakti**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s.20; Saray, **a.g.e.**, s.144.

birleştirilmişti. NATO, bu cepheyi doğruya doğru devam ettirerek SEATO ile birleştirmek istiyordu. Dolayısıyla Pakta İran ve Pakistan'da dahil olmalıydı.⁷⁷⁴

Türkiye'nin bu çabası Balkanlar'daki kadar kolay olmadı. Çünkü Türkiye bu dönemde izlediği dış politikanın etkisiyle 1948 yılında Filistin topraklarında kurulan İsrail'i tanımış ve diplomatik ilişkiler kurmuştu. Bu durum Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı zaten pek de dostane olmayan bakış açılarını daha da sertleştirmelerine sebep olmuştu. Hem bu sebeple hem de Amerika ile Pakistan arasındaki yakınlaşmadan dolayı Amerika için Pakistan ve Türkiye'nin yakınlaşması büyük öneme sahipti. Nitekim Senatör Mr. Smith beraberindeki bir heyetle Uzak Doğu'ya yaptığı seyahat sonrasında edindiği izlenimleri 2 Şubat 1954'te Senatoda paylaşırken, Türkiye ve Pakistan'ın İslam dünyasının iki önemli gücü olduğunu belirterek bu iki ülkenin işbirliği yapmaları halinde gerçek bir savunma paktının oluşabileceğine dikkat çekti.⁷⁷⁵ Orta Doğu'nun Arap olmayan bu iki ülke arasında geçmişten gelen iyi dostluk ilişkilerinin olması Amerika'ya göre paktın kurulması için büyük avantajdı. Nitekim Türkiye'nin Orta Doğu'da savunma amaçlı bir teşkilat kurulması yolundaki çalışmalarına destek veren ilk ülke Pakistan oldu. 28 Aralık 1953'te Pakistan ile Amerika arasında teknik ve ekonomik yardım anlaşması imzalandı. Çok geçmeden Amerika'nın desteğiyle 19 Şubat 1954'te Türkiye ve Pakistan ortak bir bildiri yayınlayarak, siyasi, kültürel ve ekonomik konularda daha sıkı bir işbirliği gerçekleştirmek için görüş birliğine vardıklarını açıkladılar. Karar, hem Amerika hem de İngiltere'de memnuniyetle karşılandı. Bu iki ülkenin dışişleri çevrelerince yapılan açıklamalarda bu ittifakın başka ülkelerin katılımına açık olduğu belirtilerek Atlantik Paktı'nın güneydoğusunu destekleyeceği belirtildi.⁷⁷⁶ 2 Nisan'da iki ülke bu işbirliğini Karaçi Anlaşması ile resmiyete döktüler. Anlaşma kesinlikle askeri nitelik taşııyordu.⁷⁷⁷

Bu dönemde İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş Krizi, İsrail ile Arap ülkeleri arasındaki Filistin Sorunu her geçen gün artarak devam ediyordu. Türkiye'nin İsrail'in kuruluşuna verdiği desteğe ve bundan dolayı Arap ülkelerinin Türkiye'ye ön yargıyla bakmalarına rağmen Türkiye ve Irak arasında bir yakınlaşma başladı. Bu

⁷⁷⁴ Gürün, **a.g.e.**, s.354.

⁷⁷⁵ (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1954-0209>, 27 Ağustos 2017.

⁷⁷⁶ **Ayın Tarihi**, Şubat 1954, S.243, s.72-73; Tuncer, **a.g.e.**, s.94.

⁷⁷⁷ Tuncer, **a.g.e.**, s.95.

yakınlaşmanın sonucunda kısa bir süre sonra 24 Şubat 1955'te iki ülke arasında karşılıklı İşbirliği Anlaşması imzalandı.⁷⁷⁸

İttifakın kurulmasından hem Arap ülkeleri hem de Sovyetler Birliği rahatsız oldular. Ancak Türkiye'nin bölgede önemi arttı ve Türkiye bu pakt ile kendini Orta Doğu'dan gelebilecek saldırılara karşı güvenceye almış oldu. Ayrıca Türkiye NATO ülkelerine ne kadar önemli bir müttefik olduğunu ispatlamış oldu. Dış politikadaki bu gelişmeler Türkiye'nin İsmet İnönü olmadan uluslararası ilişkilerde başarılı olamayacağını iddia eden CHP'lilere DP tarafından verilmiş bir cevap niteliğinde oldu.

4.2.3 Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye 1949'dan itibaren bütün dış politikasını NATO'ya girmek üzerine kurmuştu. 1952-1954 arasında ise NATO'ya girmekle elde edilen güvenliğin ve işbirliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yaptı. Bu dönemde Yunanistan İngiltere'ye başvurarak Kıbrıs adasının kendisine verilmesini istedi. Türkiye güvenliğini sağlamaya yönelik politikalar üretmeye çalıştığı ve bu doğrultuda Balkan Pakti'nı imzalamak için çaba sarf ettiği bu dönemde K ilgilenmedi. Ancak Balkan Pakti'nın imzalanmasından bir hafta sonra 16 Ağustos 1954'te Yunanistan Kıbrıs Adası için Birleşmiş Milletler'e başvuruda bulundu.⁷⁷⁹ Türkiye Batılı ülkeler ile ilişkilerin bozulmaması için bu konuda ciddi adımlar atamadı. Bu da sorunun her geçen gün büyümesine sebep oldu.

4.2.4 Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Amerika'yı Ziyareti

NATO üyeliği ardından Türkiye pek çok alanda özellikle askeri alanda Amerika birlikte hareket etmeye başladı. NATO ve Amerika tarafından Türkiye'de pek çok üs kuruldu. Amerika, bu üsler vasıtasıyla Sovyetler Birliği'ne karşı hem Avrupa'nın hem de Akdeniz ve Orta Doğu'nun korunmasında etkin rol oynayacaktı. Başka bir deyişle Amerika için Türkiye'nin önemi artmıştı. Artan bu dostluk ve her iki tarafın

⁷⁷⁸ 1955'te İngiltere, Pakistan ve İran ittifaka katılacaktır. Uçarol, **a.g.e.**, s.734-737 Böylece Amerika'nın da gözlemci olarak yer aldığı Bağdat Pakti kurulmuş olacaktı.

⁷⁷⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s.670-672.

birbiri için olan önemi Celal Bayar'ın 1954'te gerçekleştirdiği Amerika seyahatinde belirgin bir şekilde görüldü.

28 Ocak 1954'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar, eşi ve beraberindeki bir grup devlet adamı ve gazeteciden oluşan heyet Amerika'yı ziyaret ettiler. Bayar ve beraberindeki heyet Amerika'ya vardıklarında görkemli bir törenle karşılandılar. Gittikleri her yerde kendilerine büyük tezahüratlar yapıldı. Bayar'ın Amerikan Kongresinde yaptığı konuşma Amerikan kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılandı. Amerikan basını Türkiye'yi övücü ve tanıtıcı nitelikte yayınlar yaptı. Sinemalarda Türkiye ile ilgili filmler gösterildi.⁷⁸⁰

İlk defa bir Türkiye Cumhurbaşkanı Amerika'yı ziyaret ediyordu. Bir ilk olması sebebiyle bu gezi önemliydi. Diğer yandan Sovyetler Birliği'ne karşı Türk-Amerikan samimiyeti gösterilmiş oluyordu. Bayar, Amerika'da gerek devlet adamları ve gerek Amerikan vatandaşları tarafından coşkulu gösterilerle karşılandı. Bunda elbette ki Türkiye'nin son yıllarda Amerika'ya karşı izlediği dostane politikanın etkisi vardı. Türkiye Kore'ye, en fazla asker gönderen ikinci ülke olarak, Amerika'ya olan desteğini ortaya koymuştu. Böylece Amerika Türkiye'nin dost bir ülke olduğunu görmüştü.⁷⁸¹

4.2.5 Amerikan Yardımları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında müttefik devletler safında savaşa girmesi için Amerika'nın askeri yardımda bulunduğu Türkiye'nin savaş sonrasında komünizm tehdidine karşı bu ülke ile yakınlaşma ihtiyacı duyduğunu daha önce belirtmiştik. Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda yapılan yardımlar Amerika'da çok tartışıldı. Zaman zaman Amerikan basınında ve kongresinde gündemi meşgul etti. Tartışmanın temel niteliği şöyleydi: Türkiye'ye yardım yapılmalı mıdır veya yapılan yardımlar amacına uygun olarak mı kullanılmaktadır? Marshall Planı'nın Türkiye'yi kapsayıp kapsamaması konusu da planın uygulanmaya başladığı ilk zamanlarda oldukça tartışılmıştı. Sonrasında da Amerikan kamuoyunun yapılan yardımları takip ettiğini ve bu konunun zaman zaman gündeme geldiğini görmekteyiz. 3 Nisan 1950'de Temsilciler Meclisi'nde söz alan Mr. Mansfield, Marshall Planı doğrultusunda

⁷⁸⁰ Toker, **a.g.e.**, s.262

⁷⁸¹ Ahmet Emin Yalman, "Amerikadaki mevkiimizi nasıl ele geçirdik?", **Ayin Tarihi**, Şubat 1954, S.243, s.78-80.

Türkiye'ye yapılan yardımların amacına uygun olarak yani kalkınma için kullanılmadığını iddia etti ve bu yardımların nereye kullanıldığının takip edilmesini istedi.⁷⁸² 20 Eylül 1950'de Senatör Lyndon B. Johnson senatoda yaptığı konuşmada Türkiye, Hindistan, Yugoslavya, İran ve Batı Avrupa ülkeleri gibi ülkelerin önünde iki seçenek olduğunu belirtti. Bunlardan birincisinin Amerikan liderliği, diğerinin Sovyet nüfuzu olduğuna dikkat çekerek Amerika'nın bu bilinçle hareket etmesi gerektiğini ifade etti.⁷⁸³ 7 Aralık 1950'de Arkansas Senatörü J. William Fulbright ise Amerikan kamuoyunda zaman zaman gündeme gelmekte olan Türkiye'ye yardım konusunda Washington Evenings Star'da L. Edgar Prina'nın "Tough Turkey Middle East-Watch Dog" adlı makalesine atıfta bulunarak Türkiye'nin Amerika için önemine dikkat çekti. Türkiye'nin Kore'ye gönderdiği 4500 kişilik tugayın demokratik ülkeleri oldukça rahatlattığını ifade etti. Türkiye'de daha 375 bin asker olduğunu belirten Fulbright, ihtiyaç halinde Türkiye'nin iki milyon asker çıkarabilecek potansiyele sahip olduğunu ileri sürdü. Böyle bir ülkenin Amerika tarafından desteklenmesinin ve her geçen gün güçlenen bir Türkiye'nin kesinlikle Amerika'nın yararına olduğunu savundu. Bu yüzden Türkiye'ye yapılan yardımların yerinde olduğunu ve Amerikan vatandaşlarının bu konuda en ufak bir tereddüde düşmemeleri gerektiğini belirtti.⁷⁸⁴ 12 Aralık 1950'de Senatör Mr. Richards, Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet tehdidi altında olduğunu belirterek her iki ülkeninde yoğun bir propagandaya maruz kaldığını ifade etti. Stalin'in elindeki Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Yakın Doğu için büyük bir tehdit oluşturacağını belirterek bu yüzden Amerika'nın bu ülkelere yardım etmesi gerektiğini savundu. Aksi halde bu ülkelerin Sovyetlere boyun eğmek zorunda kalacaklarını belirtti. Mr. Richards, Yugoslavya'nın durumuna dikkat çekti. Kuraklık sebebiyle kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan ve bu yüzden Amerika'dan yardım istemiş olan Yugoslavya'ya yardım yapılmadığı takdirde bu ülkedeki hükûmetin düşebileceğini ve komünizmin güçleneceğini iddia etti.⁷⁸⁵

Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson'un Menderes ile yaptığı röportajda Menderes'e Amerikan yardımlarının niteliği ve miktarı

⁷⁸² (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0403>, 27 Ağustos 2017.

⁷⁸³ (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0920>, 27 Ağustos 2017.

⁷⁸⁴ (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1207>, 27 Ağustos 2017.

⁷⁸⁵ (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1212>, 27 Ağustos 2017.

hakkında soru sordu. Bunun üzerine Menderes, söz konusu yardımların ekonomik ve askeri amaçlarla yapıldığını belirtti. Türkiye'nin gelişmemiş bir ülke olmasına rağmen yıllardan beri güvenliğini sağlamak için büyük bir ordu beslemek zorunda olduğunu ifade etti. Menderes, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında maruz kalınan Sovyet tehdidinin de etkisiyle bütçenin yarıdan fazlasının savunmaya ayrıldığını belirtti. Türk milletinin bağımsızlığına düşkün bir millet olduğunu ancak bunu sağlayabilmek için mevcut şartlar altında daha fazla Amerikan yardımına ihtiyaç duyduğunu ifade etti. Amerikan yardımı alan ülkeler arasında Türkiye'nin bu yardımdan sadece %2,2 oranında bir pay aldığını belirterek daha fazla pay almanın Türkiye'yi diğer ülkeler yanında ayrıcalıklı yapmayacağını savundu.⁷⁸⁶

3 Ağustos 1953'te Senato'da konuşan Senatör Alexander Wiley, Türkiye'nin Orta Doğu petrollerine yakın olması sebebiyle önemli bir konuma sahip olduğunu ifade etti. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu petrollerine ulaşmasını engelleyebileceğini belirten Mr. Wiley bu sebeple Türkiye'nin yapılacak askeri ve ekonomik yardımlarla desteklenmesi gerektiğini savundu. Senatör Dewey Short ve Overton Brooks, Wiley'i desteklediler. Nitekim bu görüşmenin ardından savunma amaçlı olarak Türkiye'ye iki denizaltı verilmesi Amerikan Kongresinde kabul edildi.⁷⁸⁷

4.3 Türk Siyasetindeki Değişim Sürecinde Parti İçi Muhalefet Hareketleri

Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde hem CHP hem de DP içinde çeşitli sebeplerle zaman zaman muhalif hareketler ortaya çıktı. Bunlardan bazıları partilerinden ayrılarak yeni partiler kurarken bazıları da parti içinde muhalefet etmeye devam ettiler. CHP içindeki muhalefet hareketleri -aşağıda görüleceği gibi- daha çok partiyi kendi görüşleri doğrultusunda revize etmek şeklinde gerçekleşti. DP'de ise bazı muhalifler, parti içinde uzun yıllar mücadele vermeyi tercih ederken bazıları da DP'den ayrılıp yeni parti kurmayı tercih ettiler.

⁷⁸⁶ Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson'un Menderes ile yaptığı röportaj için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:132-855-7, Tarih:15.10.1946; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

⁷⁸⁷ (Çevirim içi) <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/> t19.d20.cr-1953-0803, 27 Ağustos 2017.

4.3.1 DP Kongresi ve Parti İçi Muhalefetin Güçlenmesi

I. Menderes hükûmetinde kendine yer bulamadığı için memnuniyetsiz olan bir kısım milletvekili hükûmetin kuruluşundan beri parti içi muhalif bir grup oluşturmuşlardı.⁷⁸⁸ Bu muhalif grubun içinde Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu gibi önemli bir isim de vardı. Ankara Palas'ta sık sık toplanan bu muhalif grup CHP'nin hoşuna gitmekteydi. DP kurucularından Refik Koraltan'a göre CHP bu grubun destekçisiydi. Zaman içinde bakanlık koltuğu elde edenler Ankara Palas'taki kulis faaliyetlerini bırakmaktaydılar. Ama bunların yerini yenileri almaktaydı.⁷⁸⁹ Diğer yandan milletvekillerinin seçmenlerin sıkıntılarına çözüm bulmakta zorlanmaları da parti içi muhalefeti artırdı. Vatandaşlar yıllardır bıktıkları fakirlikten kurtulmak ve rahat bir yaşam sürmek istiyorlardı. Vatandaş sabırsızdı. Ancak her şeyi birden bire düzeltmek mümkün değildi. Bu durumda vatandaş ile milletvekilleri karşı karşıya kalıyordu. Vatandaşın derdine deva olamamış milletvekili bir de sahip olduğu konuma rağmen bürokraside takılıp kalınca DP'nin iktidarı ele geçirmesine rağmen devlet idaresine hâkim olamadığını ileri sürüyorlardı. Yıllardır yapılan bazı yanlışları kendi partilerinin yapmaya devam ettiğini iddia ediyorlardı. İşte bütün bu sıkıntıların sonucunda parti içinde bir iç muhalefet oluştu.⁷⁹⁰ Bu soruna çözüm bulabilmek için 20 Ekim 1950'de DP, Küçük Kongre düzenledi. Kongrede yapılan görüşmeler sonucunda teşkilatın, merkezin bazı tavırlarından rahatsız olduğu ortaya kondu. Ancak muhalifleri tatmin edecek bir sonuç alınamadı. Kongreden kısa bir süre sonra II. Menderes Hükûmeti kuruldu. II. Menderes hükûmetinde bakan olmayı beklediği halde görev alamamış bazı isimlerde muhalefete katıldı. İşte böyle bir ortamda II. Menderes hükûmeti güven oylamasına gitti. DP'den 61 milletvekili red oyu kullandı.⁷⁹¹ Hükûmet güvenoyu aldı. Ancak bu yaşananların sonucunda DP içinde "61'ler Hareketi" olarak adlandırılan bir muhalif grup ortaya çıktı.⁷⁹² Bu mesele hükûmeti de partiyi de derinden etkiledi.

⁷⁸⁸ Mükerrerem Sarol, zaman zaman kendisinin de aralarında olduğu bu muhalif grubun "Yaylacılar" olarak adlandırıldığını ve Mecliste arka sıralarda hep beraber oturduklarını kaydetmektedir. Mükerrerem Sarol, **Bilinmeyen Menderes**, c.1, İstanbul, İnkılap, 2014, s.118-119.

⁷⁸⁹ Refik Koraltan, **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, Yay. Haz. Kamil Maman, İstanbul, Timaş, 2013, s.177.

⁷⁹⁰ Burçak, **a.g.e.**, s.79-81.

⁷⁹¹ "Kabineye güvensizlik oyu verenler 61 i buldu", **Ulus**, 30 Mart 1951, No:10689, s.1.

⁷⁹² Burçak, **a.g.e.**, s.82; Toker, **a.g.e.**, s.114.

Parti içinde belirmeye başlayan muhalefet hareketi, bazı görüşmeler sırasında Meclise de yansdı. 1 Ağustos 1950'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası görüşülürken söz alan DP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, başbakan ve başbakan yardımcılarını Meclis çalışmalarına katılmadıkları gerekçesiyle eleştirdi. Türk:

*"... kendilerine halisane tavsiye etmek isterim Meclisten ayrı kalmak milletten ayrı kalmak demektir. Millet ve Meclisle daima alâkadar olan idareciler onun nabzını ve onun sesini dinlemeli millî murakabecilerin temiz tenkidi havası içinde teneffüs etmelidirler. Onların icraatında en büyük ilham kaynağı bu olmalıdır."*⁷⁹³

dedi. 1952 yılına gelindiğinde DP grubu içindeki huzursuzluk iyice büyümüşü. Bunun sonucunda Haziran 1952'de DP grubu, hükûmeti denetleyebilmek için tüzükte değişiklik yapılmasını önerdi. Ancak hükûmet buna karşı çıktı. Yapılan tartışmaların ardından tüzük hükûmetin istediği gibi kaldı. Bu durum DP'nin ağır toplarından olan ve daha önce I. Menderes hükûmetinde Milli Savunma Bakanlığı, II. Menderes hükûmetinde devlet bakanlığı yapmış ve daha sonra parti grup başkanı olmuş olan Refik Şevket İnce'nin görevinden istifa etmesine sebep oldu. Bu gelişme DP içinde yeni bir tartışma başlattı.⁷⁹⁴ Gazetelere yansıyan istifa mektubunda İnce'nin Menderes'e yönelik "... itirafa mecburum ki tarafınızdan gruba karşı gösterilen lakaydi ve şahsıma karşı takınılan tavır benim için her zaman bir teessür kaynağı oldu." diyordu. Parti grubunda bu sözler çok tartışıldı ve yeni anlaşmazlıklara yol açtı.⁷⁹⁵

4.3.1.1 DP'nin 3. Büyük Kongresi (15-20 Ekim 1951)

DP'nin iktidara geldikten sonra düzenlediği ilk kongre olduğu için önemlidir. Kongre art arda gelen seçim zaferlerinin ardından yapıldı. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya üye olma sürecinde gerçekleşti. Bütün bunlar kongrenin bir bayram havasında gerçekleşmesine vesile oldu.

Ankara'da Büyük Sinema'da 1160 delegenin katılımıyla gerçekleşti. Önceki kongrelere Celal Bayar liderlik yaparken, bu kongrede Adnan Menderes liderlik yaptı. Menderes Kongreyi açış konuşmasında partinin kuruluşundan itibaren kat ettiği yolu özetledi. CHP'den 3 milletvekili (Zihni Betil, Cavit Oral, Cemil Sait Barlas) misafir

⁷⁹³ TBMMTD, D.IX, c.9, B.107, (01.08.1951), s.457.

⁷⁹⁴ Sarol, a.g.e., s.159.

⁷⁹⁵ Burçak, a.g.e., s.120.

olarak kongre çalışmalarına katıldılar. Bu ilk defa gerçekleşen bir durum olduğu için önemlidir.

Kongrede önemli kararlar alınmadı. Aksine programın aynen kalması kararlaştırıldı. Başbakan ve DP Genel Başkanı olan Menderes söz alarak ihtiyaç olmadığı için programda değişiklik yapılmadığını kaydetti.⁷⁹⁶ Tüzükte yapılan değişikliklerle bakanların parti teşkilatında görev almamaları kararlaştırıldı. Mason derneklerinin kapatılması, okullarda din derslerinin konulması, emir erlerinin kaldırılması gibi bazı kararlar alındı.⁷⁹⁷

4.3.1.2 Türkiye Köylü Partisi'nin Kurulması

Mayıs 1951'de yapılan Adana İl Kongresi'ne Meclis Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri bakanı Fuat Köprülü, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Adnan Menderes katıldı. Kongre sert bir havada gerçekleşti. Adana Belediye Başkanı Danış Arıkoğlu ile DP'li üç milletvekili (Oğuz Arık, Cezmi Türk ve Yusuf Ziya Eker) partiden istifa ettiler.⁷⁹⁸ Bu milletvekilleri daha sonra Türkiye Köylü Partisi'ni kurdular (19 Mayıs 1952). Fahri başkan Ethem Menemencioğlu (hukukçu) , genel başkan Remzi Oğuz Arık⁷⁹⁹, genel sekreter Tahsin Demiray (yayıncı) idi. Parti ilk büyük kongresini 26 Ekim 1952'de yaptı. Kongreye İsmet İnönü'de katıldı.⁸⁰⁰ Partinin amacı:

“... köylüler başta olmak üzere bütün çalışan vatandaşları ve ailelerini kültürde, teknikte, refahta ileri bir yeni hayata kavuşturup söz ve mevki sahibi yaparak milletimizi dışardan, içerden gelecek her türlü tehlike ve taarruzlara karşı koyabilen, sağlam bünyeli bir millet birliği haline getirmek ve böylece umumî emniyet ve refahı sağlamak maksadıyla kurulmuştur.”

⁷⁹⁶ **Ayın Tarihi**, Ekim 1951, S.215, s.59.

⁷⁹⁷ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014, s.104.

⁷⁹⁸ Burçak, **a.g.e.**, s.85.

⁷⁹⁹ 1899'da doğdu. Sorbonne Üniversitesi'nde sanat tarihi, Louvre Arkeoloji Enstitüsü'nde arkeoloji öğrenimi gördü.1942-44 yılları arasında H. Avni Göktürkile birlikte Millet Dergisi'ni çıkardı. Türk milliyetçiliğinin Anadolu'da var olan dil, din, soy ve kültür birliğine dayanması gerektiğini savundu. Metin Heper, **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, İstanbul, DOĞUBATI, 2002, s.140-141.

⁸⁰⁰ Burçak, **a.g.e.**, s.87.

şeklinde açıklanmaktaydı.⁸⁰¹ Parti gelişme imkânı bulamadı.⁸⁰² Remzi Oğuz Arık'ın 1954'te Adana'da uçak kazasında vefat etmesinin ardından daha da pasifleşti. 16 Kasım 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ile birleşti.⁸⁰³

DP içindeki muhalifler 1954 seçimlerinden sonrada faaliyetlerine devam edeceklerdir. Bunlardan bazıları partiden ihraç edildiler, bazıları ise istifa ettiler. Daha sonra bu milletvekilleri Hürriyet Partisi'ni kuracaklardır.

4.3.2 Muhalefet Yıllarında CHP Kurultayları ve Kurultayların CHP'deki Değişime Etkisi

14 Mayıs seçimlerinden sonra adeta bir panik havasının yaşandığı ve büyük kopmaların olduğu CHP'yi bir arada tutabilmek için yoğun bir çaba sarf edildi. Parti içi mücadelelerle ilgilenmek zorunda kalan CHP Meclis çalışmalarında pek bir etkinlik gösteremedi.⁸⁰⁴ 8. Kurultay'da İnönü'ye rağmen Kasım Gülek'in Genel Sekreter seçilmesi ve daha sonra ikilinin yıldızlarının hiç barışmaması muhalefet partisi CHP içinde mücadeleleri sürekli kılmaktaydı.⁸⁰⁵ Kasım Gülek'in genel sekreter seçilmesi elbetteki demokratikleşme açısından önemli bir gelişmedir. Ancak CHP dağılma tehlikesi geçirdi.⁸⁰⁶ CHP içinde kendilerini deneyimli ve yetenekli gören merkez yönetimindeki milletvekilleri ile CHP Meclis grubunun çoğunluğunu oluşturan genç ve yenilikçi milletvekilleri arasında uyuşmazlık vardı. Partiyi bir arada tutmaya çalışan İnönü-Erim ikilisi parti üzerinde büyük bir baskı kurmuşlardı.⁸⁰⁷ Bu durum milletvekillerinin tepkisine sebep olmaktadır.

⁸⁰¹ TÜRKİYE KÖYLÜ PARTİSİ GAYE - PRENSİPLER TÜZÜK PROGRAM BEYANNAMESİ, TÜRKİYE BASIMEVİ, İSTANBUL, 1952, s.3, (Çevirim içi) <https://www.tbmm.gov.tr>, 16 Ağustos 2017.

⁸⁰² Cihat Baban, **Politika Galerisi**, İstanbul, Timaş, 2009, s.102, s.484.

⁸⁰³ Ayhan Hüseyin Ülgenay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923-1960**, Ankara, ÜÇ S BASIM, 2011, s.402.

⁸⁰⁴ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.316.

⁸⁰⁵ Turan, **a.g.e.**, s.316.

⁸⁰⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.193.

⁸⁰⁷ Çavdar, **a.g.e.**, s.45.

4.3.2.1 CHP 8. Kurultayı ve Kasım Gülek'in İnönü'ye Rağmen Genel Sekreter Seçilmesi

29 Haziran 1950'de Ankara Halkevinde başladı. CHP muhalefetteyken yapılan ilk kurultaydır. Seçim yenilgisinin hemen ardından yapılmıştır. Kurultayın amacı partinin ıslahı idi.⁸⁰⁸ Kurultay, partinin gençleştirilmesini isteyenler ile eskiler arasındaki görüş ayrılıkları ve tartışmalar ile geçti. Ancak bu tartışmalardan önemli bir sonuç alınamadı.

Kurultayda üzerinde en fazla durulan konu seçimlerde yaşanan başarısızlığın sebepleri ve partinin gençleştirilmesi oldu. Hatta bazı katılımcılar İnönü'nün Partiye çok büyük hizmetleri geçmesine rağmen artık köşesine çekilmesi ve yerini gençlere bırakması şeklindeki düşüncelerini dile getirdiler. İnönü taraftarları ise İnönü için "... *Halk Partisinin güneşidir.*"⁸⁰⁹ ifadesini kullandılar. 2 Temmuz'da yapılan oylamada İsmet İnönü CHP Genel Başkanı seçildi. Aynı gün CHP Genel Sekreterliği seçimi de yapıldı. Kongrede bir ilk yaşandı. Daha önceki kurultaylarda Parti meclisi tarafından genel sekreter seçilirken bu kez kurultay tarafından seçilecekti. İnönü, Nihat Erim'i destekliyordu. Kasım Gülek⁸¹⁰ ise kendiliğinden aday olmuştu.⁸¹¹ Gülek anılarında İnönü'nün bundan böyle Parti Genel Sekreterini kurultay üyelerinin seçeceğini ilan ettiği an, aday olmaya karar verdiğini ifade etmektedir. Gülek seçimden önce kongre salonunun önünde durup delegelere üzerinde kendi isminin yazılı olduğu birer kâğıt dağıtarak, "*halk partisini halkın partisi yapacağı*" vaadinde bulundu. Diğer adaylar kuliste oturup delegelerin kendilerine oy vermelerin beklerken Gülek, sıra dışı bir politikacı örneği göstererek delegelerle tek tek sohbet etti. Onun delegelere yakın ilgi

⁸⁰⁸ 27 Haziran'da CHP milletvekillerinden 16 kişi bir ıslahat programı hazırladılar. "Tasfiyeciler" olarak adlandırılan bu grup eski isimlerin partiden çıkarılmasını istiyorlardı. Hikmet Bila, **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.124.

⁸⁰⁹ "Kurultay çalışmalarına başladı", **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1950, S.10418, s.1-4.

⁸¹⁰ Paris Üniversitesi'nde siyaset bilimi okudu. Columbia Üniversitesi'nde ekonomi alanında doktora yaptı. Ardından ikinci doktora derecesini hukuk alanında Berlin Üniversitesi'nden aldı. 1939'da milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1947-1949 yılları arasında Bayındırlık, Ulaştırma ve Devlet Bakanı olarak görev aldı. Kasım Gülek 1950 seçimlerinde CHP'den Seyhan Milletvekili adayı olmuş ancak Meclise girememiştir. Gülek, 1950'de CHP Genel Sekreteri seçildi. Bu görevi 1959'a kadar sürdürdü. Kasım Gülek hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meral Balcı, **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, 2. bsk., İstanbul, Yeditepe, 2015, s.119.

⁸¹¹ Diğer adaylar, Şemsettin Günaltay, Cemil Sait Barlas ve Avni Doğan'dır. Birinci turda yeterli oy alamayan Nihat Erim ve Avni Doğan adaylıktan çekildi. İkinci tur seçimleri Barlas, Gülek ve Günaltay arasında oldu. Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, c.I, Haz. Ahmet Demirel, İstanbul, 2005, YKY Yayınları, s.462.

göstermesi, değişik vaatlerde bulunması, mesafesiz davranışları delegelerin desteğini kazanmasına vesile oldu.⁸¹² Gülek'in yapılan genel sekreterlik seçimleri⁸¹³ sonucunda başarılı olması⁸¹⁴ CHP içinde bir değişim yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Oysaki önceki dönemlerde İnönü Genel Sekreterlik için kimi uygun görmüşse o seçilirdi ve kimse de itiraz etmezdi. Yakup Kadri, Gülek'in genel sekreter seçilmesiyle ilgili olarak:

"... 'Paşa mutlaka Erim'in seçilmesini istiyor' şeklinde delegelere yapılan baskı karşısında delegeler, 'Paşa'nın arzuları, Paşa'nın emirleriyle hareket ede ede ne hallere geldiğimiz işte ortada! İllerimizde ilçelerimizde halkın yüzüne bakamaz olduk, artık yeter'; sözler aldı yürüdü. Ve işte tam o sırada emirsiz baskısız bir aday ortaya çıkınca oylarımızı ona vermek suretiyle Şeflik rejimine tepkimizi göstermiş olduk."

demektedir.⁸¹⁵ Kurultayda İnönü'ye rağmen Gülek'in seçilmesi artık İnönü'nün Parti içinde eski gücünün kalmadığının ve CHP'de artık eski isimlerin istenmediğinin bir göstergesidir.

Kurultay'da seçim başarısızlığının sebepleri üzerinde duruldu. Ancak kurultay notlarına⁸¹⁶ baktığımızda CHP'nin özeleştirisi yapmadığını görüyoruz. Onlara göre halk cahildir, kandırılmıştır, din istismar edilmiştir ve halk çok geçmeden gerçekleri görecektir. Hatta İnönü taraftarlarına göre halk, kısa bir süre sonra İnönü'yü ekibiyle birlikte göreve çağıracaktır, Onlara göre Bayar ve ekibi iç ve dış politikada başarılı olamazlar, ülkeyi iç ve dış felakete sürüklerler. İşte bu bakış açısıyla, CHP'nin ıslahı meselesi ele alınmıştır. Dolayısıyla üretilen politikalar başarılı olamayacaktır.

⁸¹² Gülek, daha sonra CHP 8. Kurultayındaki genel sekreterlik seçimlerini değerlendirirken CHP'de ilk defa tabana dönük propagandayı başlatan kişi olduğunu iddia etmiştir. Balcı, **a.g.e.**, s.119.

⁸¹³ Nihat Erim, Kasım Gülek'in adaylığı ve seçimleri kazanmasıyla ilgili olarak şöyle demektedir: "Kasım'ın kendisini böyle bir maceraya atması cesaret idi. Çünkü Kasım, arkadaşı okmayan yalnız bir insandır. Mücadelede ileri gitmeyecek kadar hesaplıdır... Bir defa eskiler yenildi." Erim, **a.g.e.**, s.463.

⁸¹⁴ Seçim sonucunda Kasım Gülek 224, Şemsettin Günaltay 214, Cemil Barlas 35 oy aldı. Yapılan oylama sonucu için Erim, "Günaltay, Barlas yere serildiler. Kimsenin ummadığı Kasım kazandı." ifadesini kullanmaktadır. "Kasım Gülek C.H.P. Genel sekreteri oldu", **Ulus**, 4 Temmuz 1950, No:10431, s.3;Erim, **a.g.e.**, s.462.

⁸¹⁵ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.191-192.

⁸¹⁶ "C.H.P. Büyük Kurultayı heyecanla devam ediyor", **Ulus**, 2 Temmuz 1950, No:10429, s.1-8; "C.H.P. Kurultayı bugün sona eriyor", **Ulus**, 3 Temmuz 1950, No:10430, s.1-5.

4.3.2.2 CHP 9. Kurultayı: Kadın ve Gençlik Kollarının Kurulması

1951 yılı, CHP için oldukça zor bir yıldır. Bazı milletvekilleri partiden ayrılmıştı. 14 Mayıs seçimlerinden sonra yapılan mahalli seçimlerde CHP yine yenilmişti. Bu yenilgiler parti içi muhalefeti artırmaktaydı. Başarısızlıktan İnönü'yü sorumlu tutanlar onun genel başkanlıktan çekilmesini istediler. İnönü'nün çekilmeyeceğini anlayınca partide ikinci başkanlık kurulmasını istediler. İsmail Rüştü Aksal, Reşat Şemsettin Sirer, Şemsettin Günaltay gibi önemli isimler bu fikrin savunucularıydı. İnönü bu fikre karşı çıktı. Partinin muhalefetteyken genel başkanın fiilen vazifesini yapabileceğini, dolayısıyla ikinci başkanlığa gerek olmadığını savundu. Bir divan toplantısında Aksal'ın konuyu gündeme getirmesi üzerine İnönü Aksal'a:

“Teklifinizin manasını anlıyorum. Başkan olarak benim vazifemi yapmadığımı bunu bir ikinci başkan ihdası suretiyle telafi etmek fikrinde olduğunuzu görüyorum. İkinci başkan ihdasına lüzum yoktur. Eğer başkan şu veya bu sebepten vazifesini yapamıyorsa yapılacak iş başkanlığa başka birini getirmektir.”⁸¹⁷

dedi. 9. Kurultay işte bu şartlar altında 26-29 Kasım 1951 tarihleri arasında yapıldı. CHP'nin muhalefetteyken yaptığı ikinci kurultaydır. İktidar dönemindeki ihtişamlı kurultay toplantılarının yanında oldukça sönüktü. Anlaşılan CHP geçen bir buçuk yıllık süreye rağmen hala muhalefette olma gerçeğine alışmamıştı. Kurultay İnönü'nün açış konuşmasıyla başladı. İnönü, konuşmasında CHP'nin parçalanmadığı ve muhalefet görevini yerine getirdiğini belirtti. Hükûmetin icraatlarını eleştiren İnönü inkılapların tehlikede olduğunu, irticaanın ilerlediğini ve CHP'ye karşı yıllardır inkılap karşıtlarının sürdürdüğü düşmanlık duygularının canlandırıldığını ileri sürdü.⁸¹⁸

Yapılan konuşmalar birbirinin tekrarı niteliğindedir. Muhalefette geçen bir buçuk yıllık süreye rağmen iktidara gelmek için doğru dürüst hiçbir politika üretilmemişti. Hatta seçim yenilgilerinin sebepleriyle ilgili öz eleştiri hala yapılmamıştı. Bu durumun farkına varan Hıfzı Oğuz Bekata, konuşmasında durumu şu sözlerle özetlemiştir: *“Başımız kumda gömülü bir vaziyette... Bir türlü etrafımızı göremiyoruz.”⁸¹⁹*

⁸¹⁷ Erim, a.g.e., s.515.

⁸¹⁸ BCA Fon:490-1-0-0, Ter:224-882-2, Tarih:30.11.1951.

⁸¹⁹ Aydemir, a.g.e., s.95.

Kurultay'da İnönü'nün genel sekreter ve yardımcılarının kurultayca değil genel idare kurulunca seçilmesi teklifi reddedildi ve kurultay tarafından seçilecek genel sekreterin kendi yardımcılarını seçmesi prensibi kabul edildi. Böylece İnönü'nün parti içinde gücünü artırmak için attığı bu adım başarısızlıkla sonuçlandı. Bu bir anlamda artık Türkiye'de tek adam dönemlerinin geride kaldığını göstermektedir.

Kurultaya Kasım Gülek propagandası damgasını vurdu. İnönü'nün muhalefetine rağmen yapılan seçimler sonucunda Kasım Gülek, Genel Sekreter seçildi. İnönü ise yine Genel Başkan seçildi. İnönü-Gülek anlaşmazlığı bilinmesine ve İnönü'nün çabalarına rağmen Gülek'in tekrar seçilmesi, delegelerin İnönü'nün yürüttüğü politikaya karşı bir tepkisi olarak değerlendirilmelidir. Parti içi demokrasi açısından bu önemli bir gelişmedir. Gülek'in genel sekreter olması, yıllarca ağzından çıkan her sözün derhal yerine getirildiği Milli Şef İsmet İnönü için ise tam bir hayal kırıklığı olmalıdır.

Programda herhangi bir değişiklik yapılmadı ancak kurultay tarafından bir beyanname yayımlandı.⁸²⁰ Beyanname CHP'nin bir muhalefet partisi olmayı kabullendiğini, iktidarın muhalefeti ezmeye yönelik bir politika uygulamasına rağmen CHP'nin asıl ilgilenmesi gereken konunun demokrasinin işlenmesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kurultayda partinin eski siyasetine ve altı ilkeye bağlı programına dönülmesine karar verildi.⁸²¹ Tüzükte yapılan değişikliklerle gençlik ve kadın kolları kurulacaktı. Ayrıca kadınlar partinin idari makamlarında görev alabileceklerdi.⁸²² Kurultayda alınan kararlar bazı üyeleri tatmin etmedi. Nitekim kısa bir süre sonra partinin ağır toplarından olan Yusuf Ziya Ortaç ve Cavit Oral istifa etti. Ardından partide milli şeflik zihniyetinin devam ettiği gerekçesiyle başka isimlerde istifa edenler kervanına katıldı.⁸²³

⁸²⁰ **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ankara, y.y., 1951.

⁸²¹ Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s.91; "C.H.P. Tüzüğü görüşülmeye başlandı", **Ulus**, 30 Kasım 1951, s.3-4; Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler - Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976, s.114.

⁸²² Bila, **a.g.e.**, s.123.

⁸²³ Bu isimler şöyledir: Latif Aküzüm, Abbas Çetin, Reyis Koçulu, Abdullah Çilli ve Hasan Oral. Bila, **a.g.e.**, s.130.

4.3.2.3 CHP 10. Kurultayı ve Parti İçi Demokrasinin Gelişimi

Genel Sekreter Yardımcısı Cemil Sait Barlas'ın istifa etmesiyle parti içi mücadelenin arttığı CHP'de arka arkaya istifalar yaşandı. Barlas, Son Havadis adlı bir gazete çıkararak CHP genel merkezine yönelik eleştirilerde bulunmaya başladı. Bu durum parti içindeki huzursuzluğu artırdı. Bu dönemde CHP içindeki huzursuzluğun artmasına rağmen iktidar-muhalefet ilişkilerinin nispeten düzeldiğini görüyoruz. CHP 10. Kurultayı işte böyle bir ortamda gerçekleşti. 22 Haziran 1953'te toplanan kurultaya Başbakan Menderes, kısa bir mesaj göndererek kurultay çalışmalarında üyelere başarılar diledi.⁸²⁴ Aynı gün Çanakkale'de yaptığı konuşmada ülkede artık kavga döneminin bittiğini ve partiler arası demokrasi havasının estiğini söyledi.⁸²⁵

Kurultayın açış konuşmasını yapan İnönü, konuşmasında son altı aydır iktidar-muhalefet ilişkilerindeki yumuşamadan söz etti. İnönü vali, kaymakam gibi idarecilerin yeni yönetime yaranmak istercesine CHP döneminin kalıntılarını yok etmeye çalıştığını ileri sürdü. Hükûmetin bunun önüne geçmesi gerektiğini savundu.⁸²⁶

İnönü, 8. Kurultayda, kurultaya verilmiş olan genel sekreter seçme yetkisinin yönetim kuruluna verilmesi için bir teklifte bulundu. Ayrıca genel yönetin kurulu üye sayısının 15'ten 25'e çıkarılmasını, bunun içinde 9 kişilik bir yürütme kurulu seçilmesini teklif etti.⁸²⁷ İnönü'nün Gülek'i eleştirmesi üzerine söz alan Gülek, kurultaya verilen bir hakkı geri almanın kolay olmadığını ifade etti. Nitekim Gülek'in dediği gibi oldu ve verilen hak geri alınamadı. İnönü-Gülek çekişmesinin bariz bir şekilde yaşandığı kurultayda yapılan seçimler sonucunda 860 delegeden 790'ının oyunu alan Gülek yeniden genel sekreter seçildi. Gülek'in İnönü'ye rağmen yüksek bir oy oranıyla genel sekreter seçilmesinde, o güne kadar CHP içinde İnönü'nün delegelere neyi yapıp neyi yapmayacaklarını dikte etmesine duyulan tepkinin etkisi olduğu gibi Gülek'in CHP'ye getirdiği yeni bakış açısı da etkili oldu. Sık sık yurt gezilerine çıktığı için arkadaşları tarafından kendisine "*Meteor*"⁸²⁸ denilmektedir. Gülek, yurt dışında eğitim görmüş, çift doktora yapmış, Batı dillerine ve Batı medeniyetine vakıf bir isimdir. Diğer yandan Adana'da geniş topraklara sahiptir. Bu

⁸²⁴ "Kurultaydan Notlar", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1953, S.10380, s.1.

⁸²⁵ **Ayın Tarihi**, Haziran 1953, S.235, s.24-25; Aydemir, **a.g.e.**, s.99.

⁸²⁶ "İnönü'nün Kurultayı açış nutku", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1953, S.10380, s.1.

⁸²⁷ Bila, **a.g.e.**, s.151.

⁸²⁸ Balcı, **a.g.e.**, s.170.

sebeple “Çarıklı Politikacı”⁸²⁹ lakabıyla da anılmaktadır. O, CHP’yi halka yaklaştıran isim oldu. Türk siyasetine seçmenlerle Amerikan tarzı el sıkışma âdetini getirdi. Türk siyasetinde politikacı-seçmen ilişkilerine farklı bir bakış açısı kazandırdı. Onun bütün bu çabaları CHP’yi iktidara taşımak için yetmeyecektir ancak arayış içindeki partiye soluk aldiracaktır.

Kurultayda seçimlerde adayların tamamının teşkilat tarafından belirlenmesi kararı alındı. Genel merkez ayrıca aday göstermeyecekti. Genel Başkanlık için yapılan seçimi İnönü’nün kazandığı Kurultay, 26 Haziran’da sona erdi.⁸³⁰

Kurultay programında ilk defa işçilere grev hakkı verilmesinden bahsedildi. Özel teşebbüse daha fazla ayrıcalık verilmesi hatta kömür, petrol gibi alanda devletin özel teşebbüs ile işbirliği yapması programda yer alan bir başka yenilikti.⁸³¹ Bu yenilikler CHP’nin liberalleşme çabalarını ortaya koymaktadır.

4.4 Laiklik ile İlgili Uygulamalarda Değişim

CHP döneminde laiklik alanında pek çok inkılap yapılmıştı. İnönü dönemindeki sert uygulamalarla halk laikliği din düşmanlığı olarak algılamaya başlamıştı.⁸³² Çok partili hayata geçiş sürecinde CHP hükûmetleri bu alanda geri adım atmak zorunda kalmıştı. Ancak halk bu adımları yeterli bulmuyordu. Nitekim halkın DP’yi iktidara getirmesinin en önemli sebeplerinden biri laiklik alanında daha fazla değişim istemesiydi. DP programında laiklik ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

*“Partimiz layikliği devletin siyasetle, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir dini düşüncenin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde ki (şekildeki) yanlış tefsirini reddeder. Din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanların mukaddes haklarından tanır.”*⁸³³

⁸²⁹ Balcı, a.y.

⁸³⁰ **Cumhuriyet**, “C.H.P. Kurultayı Dün Çalışmasını Bitirdi”, 27 Haziran 1953, S.10384, s.1.

⁸³¹ Bila, a.g.e., s.132-133.

⁸³² İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, 1970, s.289.

⁸³³ (Çevrimiçi) Demokrat Parti Programı, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjV2-77rIHmAUGy6YKHfY5DN4QFjAAegQIBxAB&url=https%3A%2F%2Ffacikerisim.tbmm.gov.tr%2Fxmlui%2Fhandle%2F11543%2F917&usq=AOvVaw2Fe9IYgWLVMRJidRkbtPci>, 19 Ağustos 2017.

DP programındaki bu ifadeden anlaşıldığı gibi DP laikliği, vatandaşların din ve vicdan hususunda kesinlikle baskıya maruz kalmamalarını, bu hususta herhangi bir baskı ya da engel varsa buna karşı çıkılması şeklinde değerlendirmektedir.⁸³⁴ I. Menderes hükûmetinin programında:

“İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakikî lâikliğin mânasını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da i sarahaten ifade edildiği gibi, hakikî lâikliğin dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamlarını yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.”⁸³⁵

denilmekteydi. Aynı programda “... seçim beyannamemizde yazıldığı üzere, millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız.”⁸³⁶ ifadesi yer almaktaydı. Bu ifade sonraki günlerde çok tartışıldı. Millete mal olmuş inkılapları korumak ne demektir? İnkılaplar millete mal olmuş olanlar ve olmayanlar olarak ikiye mi ayrılıyordu? Demek ki DP, halka mal olduğunu düşündüğü bazı inkılapları korurken halka mal olmadığını düşündüğü inkılapları korumayacaktı. O halde laiklik başta olmak üzere bazı inkılaplar tehlikede idi. Çünkü laiklikle ilgili inkılapların uygulanmasında aradan geçen yıllara rağmen sorunlar yaşanıyordu. 1952’de Başbakan Menderes konunun tekrar gündeme gelmesi üzerine; “İnkılap kanunları halk tarafından benimsenmemiş ise jandarma zoruna dayanacaksa, milli vicdanın hilafına olan bu kanunları kaldırmak demokratik idarenin başta gelen vazifesi olmak icab eder.”⁸³⁷ dedi. DP’nin bu tavrı inkılap karşıtlarının partiye olan desteğinin artmasına sebep oldu.

II. Menderes Hükûmetinin programında da benzer ifadelerin yer aldığını görmekteyiz. Örneğin;

“Din ile dünya işlerini birbirinden ayrı tutmayı ve vicdan hürriyetini baskı altında bulundurmamayı demokrasinin ana prensiplerinden addetmekteyiz. Bu hususta Parti programımızla Türk Milletine karşı taahhüt etmiş bulunduğumuz esastan hiçbir tahrik bizi inhiraf ettirmeyecektir. Ne dindarların, ne de kendini dinle alâkalı görmiyenlerin birbirlerini karşılıklı olarak baskı altına almalarına ve bu suretle vatandaşların zümreleşip iki karargâh haline gelmelerine asla müsaade etmemek icabeder.

⁸³⁴ **BCA** Fon:30-1-0-0,Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

⁸³⁵ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.31.

⁸³⁶ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.30.

⁸³⁷ Cem, **a.g.e.**, s.290.

Gayrimesul şahısların veya zümrelerin, vicdan hürriyeti sahasında kendilerini vazifeli ve bir nevi vasi telâkki ederek harekete geçmelerini ve kanunları ihlâl etmelerini yine kanunlara dayanarak mutlak surette önleyeceğiz.”⁸³⁸

denilmektedir.

22 Şubat 1951’de Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesi görüşülürken laiklik ile ilgili ciddi tartışmalar yaşandı. İlk olarak söz alan DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekeliğolu, laik bir devletin bütçesinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın bütçesinin yer almasının antidemokratik olduğunu ileri sürdü. Tekeliğolu,

“Lâyık demek, dünya işiyle ahiret işini ayırmak, yani dini tamamen siyasetten ayırmak olduğu gibi, siyaseti de dinden ayırmak demektir. Lâyikliğin ikinci şartı da, ülke dâhilinde mevcut olan dinlerden hiçbirine imtiyaz vermemektir. Şimdi acaba Diyanet İşlerini Devlet Bütçesi içine almakla bu lâyiklik esasına riayet etmiş oluyor muyuz, olmuyor muyuz? Eğer lâyiklik esasına uyacaksak, bu memlekette İslâmiyet’ten gayri iki din daha var: İsevîlik ve Musevîlik. Binaenaleyh şayet bu dinler Devlet bütçesinden tahsisat vermek lâzım geliyorsa onları da aynı şeraite tâbi tutarak, aynı kategoriye ithal etmek lâzımgelir. Bununla beraber onların da elindeki vâkıflarını alarak Evkaf İdaresine mal etmek lâzım gelir. Şu hale göre bir dine imtiyaz veriliyor mu? Evet. Birisine imtiyaz verilince diğerine de vermek icabeder. Hani dini Devlet işlerine karıştırmıyacak mı? Mademki birini serbest bırakmışız, bunları da serbest bırakmak lâzım gelmez mi? Bu suretle birisi için tatbik ettiğimizi diğerine de tatbik etmek gerekir. Yani onların da vakıflarını almak, diğerlerine ilâve etmek icabeder. Ben bu fikrimi bundan 10 sene evvel Halk Partisi kongresinde ileri sürmüş ve bir de takrir vermişim, fakat reddolundu. Şimdi Demokrat Parti iktidara gelmiş ve Anayasaya aykırı bütün kanunları kaldırmayı da programına koymuştur. İşte bunları bir esasa bağlamak zamanı gelmiş demektir. Çünkü biliyoruz ki bundan evvel diktatörlük idaresi vardı. İsteddiği gibi hareket ederdi. Elimizde Anayasa var, lâikliğin mânasının ne olduğunu biliyoruz. Binaenaleyh Diyanet İşleri Bütçesinin Devlet bütçesi meyanında Büyük Millet Meclisinde müzakere edilmesi hiçbir zaman doğru olmaz.... Hahamhanenin hesaplarını tetkik etmiyorsak, Diyanet İşleri Riyasetinin bütçesini de tetkik etmemeliyiz. Onu Evkafa bağlamalı ve kendi haline bırakmalıyız. ... Binaenaleyh Diyanet İşlerini evkafa raptetmek suretiyle, diğer dinlerde olduğu gibi, bunu da serbest bırakalım. İcabederse Devlet onun üzerinde murakabesini yapabilir....”⁸³⁹

dedi. Ardından söz alan Tokat Milletvekili Ahmet Gürkan ise 14 Mayıs öncesinde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ihmal edildiğini ve onun mensuplarının çok çirkin sözlerle hakaretlere maruz kaldığını, hatta “...vicdan denen din akidelerinin nasıl ıstırap ve tazyik altında” bırakıldığını herkesçe bilindiğini ileri sürdü. Din ve vicdan hürriyetini güvence altına alan Anayasanın böylelikle önceki iktidar döneminde çiğnendiğini iddia etti.⁸⁴⁰ Gürkan seçimlerden önce kendisinin ve pek çok arkadaşının vatandaşlara,

⁸³⁸ TBMMTD, D.IX, c.6, B.58, (30.03.1951), s.61.

⁸³⁹ TBMMTD, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.427.

⁸⁴⁰ TBMMTD, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.427.

onların maddi ve manevi ızdıraplarını bildiklerini, iktidara geldikleri takdirde bunlara çözüm bulacaklarına, herkesin inancı doğrultusunda istediği yerde istediği dilde istediği şekilde ibadet edebileceğine dair söz verdiklerini ifade etti. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın layıkıyla çalışabilmesi için yıllar önce kurulmuş olan vakıfların bu kuruma bağlanması ve DP programının 14. maddesi gereğince kurumun özerk hale getirilmesi gerektiğini savundu. Gürkan, dünya milletlerinin komünizmle mücadele için din mefhumunu kullandıklarını ifade etti. 1938'de Finlandiya, İsveç, Norveç'in bir araya gelerek komünizmle mücadele için çare aradıklarını ve sonunda İslam dininin komünizm ile mücadele için bir unsur olduğu kararına vardıklarını ileri sürdü.⁸⁴¹ Yeredoğ Kişioğlu (Kocaeli), CHP iktidarının Anayasada var olan laiklik ilkesini dinsizlik manasında değerlendirerek tam anlamıyla "*manevi bir fetret devri*" yaşattığını iddia etti.⁸⁴² Feyzi Boztepe (Ordu) DP'nin icraatlarıyla laikliğin gerçek anlamını bulmasına vesile olduğunu savundu. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın özerk bir müessese haline getirilmesini önerdi ve bunun gerçekleşmesi durumunda laikliğin tam anlamıyla gerçekleşmiş olacağını savundu. Ayrıca hükûmetin din görevlilerinin yaşam seviyesini yükselterek din adamı yetiştirmeye ve sayılarını artırmaya önem vermesinin de laiklik gereği olduğunu ileri sürdü.⁸⁴³

MP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ise TCK'nın 526. maddesinde yapılan değişiklikle Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasının din hürriyeti için yeterli olmadığını savundu. Laikliğin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için ülkede din işlerinin bir cemaat işi olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etti. Bölükbaşı, Diyanet İşleri Başkanının aynı zamanda bir devlet memuru olduğunu, dolayısıyla görevini devletin denetiminde yaptığını belirtti. Bu durumda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmadığını ileri sürdü.⁸⁴⁴ Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes, Bölükbaşı'nın cemaat teşkilatı kurulmadığı takdirde dinin ne gibi bir baskı altında olacağını açıklamasını istedi.⁸⁴⁵ Bölükbaşı söz alarak, "*Diyanet İşleri teşkilâtı Devlet teşkilâtı içinde yer aldığı müddetçe bu isin lâikliğe aykırı olacağına, vicdan ve din hürriyetinin tam bir şekilde temin edilemeyeceğine kaniim.*"⁸⁴⁶ dedi. Bunun üzerine Menderes,

⁸⁴¹ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.428.

⁸⁴² **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.431.

⁸⁴³ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.439.

⁸⁴⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.440.

⁸⁴⁵ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.440; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-2, Tarih:15.07.1951.

⁸⁴⁶ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.440.

ülkedeki asıl unsurun Müslüman olduğu göz alınırsa cemaat sistemi kurmaya gerek olmadığına anlaşılabileceğini belirtti. Diyanet İşleri Başkanının devlet memuru olmasından dolayı kendisine herhangi bir baskının olmadığını da belirten Menderes, din hürriyeti hususunda görülen eksiklikler varsa bunların konuşulması gerektiğini ve kadimlerin derhal bu eksiklikleri gidereceğini belirtti.⁸⁴⁷ Görüşmeler sonucunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumuyla ilgili bir değişiklik gerçekleşmedi. Ancak bu tartışmaların yapılması bile laiklik konusunda varılan düşünce değişimini göstermesi bakımından önemlidir.

Bu dönemde camilerin sayısını artırmak için ciddi oranda kaynak ayrıldı. Dini bayramların kutlanması teşvik edildi.⁸⁴⁸ Bu tavizler sonucunda pek çok tarikatın ortaya çıktığını ve meşrulaştığını görmekteyiz. Bir kısım Türk aydını laiklikten verilen tavizler sonucunda meydana gelen gelişmeleri mistisizm adına savunmaya başladı. Böylece İslamcı aydınlar diyebileceğimiz bir kesim ortaya çıktı.⁸⁴⁹

4.4.1 Laiklik ile İlgili Sosyal Hayattaki Değişim

DP iktidara geldikten sonra halkın dini konulardaki taleplerini laiklik ilkesine ters düşmeden yetine getirmek için büyük bir çaba sarf etti. Muhalefet partisi olan CHP, bu süreçte yapılan değişikliklere önemli bir itirazda bulunmadı. Yapılan değişiklikler halkın büyük bir çoğunluğunu memnun etti. Bu alandaki taleplerin karşılanmasında çok partili hayata geçilmiş olması ve dolayısıyla oy kaygısı etkili olmuştur.

4.4.1.1 DP'nin İlk İcraatı: Arapça Ezan Yasağının Kalkması

1932 yılında çıkarılan bir kanun ile ezanın Türkçe okunmasına karar verilmişti. Ancak bu karara pek çok kişinin uymadığı, yerel mahkemelerin verdiği cezaların temyizde bozulduğu görülünce 1941 yılında TCK'nın 526. maddesine bir fıkra eklenerek Arapça ezan ve kamet okuyanların 3 aya kadar hafif hapis veya 10 liradan 200 liraya kadar hafif para cezası ile cezalandırılmalarına karar verildi. Böylece ezanın

⁸⁴⁷ TBMMTD, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.441.

⁸⁴⁸ Stanford J.- Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, c.2, 2. bsk., İstanbul, e yayınları, 1994, s.481.

⁸⁴⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012, s.67.

Türkçe okunması sağlanmaya çalışılmıştı.⁸⁵⁰ Halkın oldukça rahatsız olduğu Türkçe ezan meselesi 1950 seçim kampanyalarında gündeme geldi. DP'nin bazı milletvekili adayları halka iktidara geldikleri takdirde ezanın Arapça okunacağına dair vaatlerde bulunmuşlardı. Nihayet DP seçimi kazanmıştı ve Arapça ezan yasağının kaldırılması DP için milli iradeye karşı bir borç olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Diğer yandan I. Menderes hükûmetinin programında inkılaplar, milletçe benimsenmiş olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştı.⁸⁵¹ Türkçe ezan halkın çoğunluğunun benimsemediği bir inkılaptı. O halde program gereği Arapça ezan yasağının kaldırılması gerekiyordu.

4 Haziran'da 1950'de Menderes, Zafer gazetesi başyazarı Mümtaz Faik Fenik'in konuyla ilgili sorusuna verdiği cevapta ezanın Türkçe okunmasının laiklik prensibi ile ilgisinin olmadığını savundu.⁸⁵² Konu basında tartışılmaya başlandı. Gazeteci Yavuz Abadan köşesinde Menderes'in Zafer gazetesine verdiği beyanattaki bu sözlerini hayretle ve üzüntüyle okuduğunu belirterek hükûmet programında ve seçim vaatleri arasında yer almamasına rağmen hükûmetin söz konusu yasağı kaldırmak istemesini anlayamadığını yazdı.⁸⁵³ Ulus gazetesi aynı gün Menderes'in Arapça ezan okuma yasağının kaldırılmasıyla ilgili sözlerinin gençler ve aydınlar arasında üzüntüye sebep olduğu, bunun inkılaplarda derin bir gedik açacağını düşündüklerini yazdı.⁸⁵⁴ Bu arada Başbakanın Zafer gazetesine verdiği beyanatın ardından bazı yerlerde yasak devam etmesine rağmen ezan, Arapça olarak okunmaya başlandı. Bunun üzerine DP derhal konuyu gündemine alarak Meclise taşıdı.⁸⁵⁵

Adnan Menderes ve diğer DP yöneticileri seçim kampanyası sırasında halktan kendilerine en fazla Arapça ezan okunması hususunda talep geldiğini bunun, Türkçe ezan okunmasının halk tarafından benimsenmemiş bir inkılap olduğunu gösterdiği gerekçesiyle 13 Haziran 1950'de DP Grubunun bu konuyu görüşmesini istedi. DP

⁸⁵⁰ Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem 1950-1954**, c.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1999, s.354.

⁸⁵¹ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, 08.11.1950), s.30; Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.364.

⁸⁵² **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950; "Arapça ezana müsaade ediliyor", Zafer, 5 Haziran 1950, No:400, s.1.

⁸⁵³ Yavuz Abadan, "İnkılaplarımızın Korunması", **Ulus**, 6 Haziran 1950, No:10393, s.2.

⁸⁵⁴ "Arapça ezan meselesi", **Ulus**, 6 Haziran 1950, No:10393, s.1.

⁸⁵⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

grubu aynı gün konuyu ele aldı. Türk Ceza Kanunu'nun Arapça ezan yasağı ile ilgili 526. maddesinde değişiklik yapılması için milletvekillerinin getirecekleri yasa değişikliği tekliflerinin kabul edilmesine karar verildi.⁸⁵⁶ Buna gerekçe olarak müezzinlerin cami içinde "Allahuekber" demeleri suç değilken caminin bir parçası olan minarede "Allahuekber" demelerinin suç sayılmasının anlamsızlığı gösterildi.⁸⁵⁷ İlerleyen günlerde Arapça ezan okunmasıyla ilgili olarak bir grup DP milletvekili bir yasa tasarısı hazırlayarak Meclise sundular. Bu arada Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında konuyu görüştü.⁸⁵⁸ Bayar bu değişikliği başlangıçta desteklemedi. Ona göre ezanın Türkçe okunması Atatürk'ün dil alanındaki inkılaplarının bir parçasıydı ve değişiklik yapılması bu sebeple doğru değildi. Ancak arkadaşlarının ısrarları karşısında değişiklik isteğini kabul etti.⁸⁵⁹ 14 Haziran'da Bakanlar Kurulu kanun tasarısı hakkındaki gerekçesini Meclise sundu.⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Ankara, Kadim, 2011, s.198; "Arapça ezan tasarısı bugün meclise geliyor", Akşam, 14 Haziran 1950, No:11378, s.1.

⁸⁵⁷ Bayar, **a.g.e.**, s.111.

⁸⁵⁸ Nadir Nadi, Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger'e dayanarak Bakanlar Kurulunda bütün milletvekillerinin Menderes ile birlikte yasağın kalkması hususunda ısrar etmeleri üzerine Celal Bayar'ın, "Arkadaşlar, kararınızla Atatürk'ün ruhu muazzap olmaz mı?" şeklinde bir soru yönelttiğini ve bunun üzerine Sağlık Bakanı Nihat Reşat Belger'in "Büyük zaferimiz üzerine Atatürk'ün ruhu o kadarcık kusuru bize bağışlar efendim." dediğini nakletmektedir. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, 4.bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991, s.366-367.

⁸⁵⁹ Bayar, **a.g.e.**, s.110.

⁸⁶⁰ Gerekçe şöyledir: "... Anayasanın Türk vatandaşı için tabii hak saydığı vicdan hürriyetinin dokunulmaz bir hak olarak hürmete lâyık görülmesi gerekir ve bunun tabii olan din serbestisi her türlü müdahaleden azade kalmak iktiza ederken ana kanunlarla korunmuş bulunan din ve vicdan hürriyetinden vatandaşı herhangi bir şekilde kısmen veya tamamen mahrum etmek ve bu hususu, kanuni ceza teyitleri altında bulundurmak doğru olamaz. Böyle bir kayıtlama, Türkiye Devletinin esas vasıflarını gösteren Anayasanın 2 nci maddesindeki lâiklik esasına da uygun düşmez. Din ile Devletin ayrılması ve Devletin din işlerine karışmaması ve Devletle dinin birbirlerine karşı tamamen bitaraf kalmaları şeklindeki telâkkinin ifadesi olan lâikliğin, ibadetin icra şekline taalluk eden herhangi bir faaliyet veya faaliyet safhasında tadilini tazammun eder tarzda müdahalede bulunmamasını zaruri kılan bir ana hüküm olarak muhafaza ve idame edilmesi zaruridir. Arapça lisanının eski zihniyet ve ananelere bağlıyan tesirinden halkı kurtarmak gayesinin takip edildiğine taalluk eden görüşte de bugün için bir isabet mülâhaza etmek caiz olamaz. Kaldı ki Kanunun tadilinden beri geçen uzun zaman içinde ozamanki telâkki ve düşünüş şeklini değiştirecek mühim tebeddüller ve ilerlemeler husule gelmiş ve bugün eski zihniyetin sadece bu gibi kanun müeyyideleriyle teminat altına alınabilmesi mülâhaza yerinde görülmemiştir. Esasen, maddedeki cezai hükmün, ezan ve kametin yalnız Arapça okunamayacağı ve takat bunun dışında herhangi diğer bir lisanla okunabilen esin deki cevazı tazammun eden ifade şekli de bizatihi bir garabet arzelmekte bulunmuştur. Bütün bu mülâhaza ve sebeplerden başka, Müslüman Türklere sebepsiz yere mânevi huzursuzluk veren böyle bir yasağın demokrasi ile idare olunan bir Devlet nizamı içinde yer alabilmesi de müstahildir. Fıkranın tayyi Müslüman Türklere muhakkak bir huzur ve vicdan rahatlığı verecektir. Binaenaleyh, gerek büyük bir Müslüman vatandaş çoğunluğunu bu huzur ve rahata eriştirmek ve gerekse Anayasa ile müeyyet lâyıklık prensibineDevletçe

16 Haziran 1950'de konu Mecliste ele alındı. Kanun tasarısının Mecliste görüşülmesi sırasında DP milletvekilleri tasarının lehinde konuştu. CHP sözcüsü ise milli şuurun bu meseleyi kendiliğinden halledeceğine inandığını belirterek kendilerinin yasa tasarısının aleyhinde olmayacaklarını söyledi. Nitekim yapılan oylama sonucunda DP milletvekilleri ve CHP milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu lehte oy verdi.⁸⁶¹ Yıllarca inkılapların savunucusu görünmeye çalışmış olan CHP'nin kendi koyduğu Arapça ezan yasağının aleyhinde oy kullanması CHP'deki değişimi göstermesi bakımından önemlidir.

Kanun'da yapılan değişiklikle ezanın Arapça okunmasına verilecek ceza kaldırıldı. 17 Haziran'da başbakanlık, kabul edilen Kanunu valiliklere bildirdi.⁸⁶² Buna göre artık Arapça ezan okumak yasak değildi. Yani ezan hem Arapça hem de Türkçe okunabilecekti.⁸⁶³ Ancak yasak kalkar kalkmaz Türkiye'deki bütün camilerde ezan Arapça okunmaya başlandı. Bu gelişme yıllarca Türkçe ezandan muzdarip olmuş vatandaşlar için önemli bir gelişmeydi. Hatta bu sebeple geniş kitleler tarafından DP İslamiyet'i kurtaran parti olarak görüldü.

4.4.1.2 Dini Yayın Yasağının Kaldırılması

5 Temmuz 1950'de alınan kararla radyodan dini yayın yapma yasağı kaldırıldı.⁸⁶⁴ 6 Temmuz'dan itibaren İstanbul ve Ankara radyolarında Arapça Kur'an okunmaya başlandı.⁸⁶⁵ Sonrasında ise haftanın belirli günlerinde düzenli olarak Kur'an okunmaya devam etti. 10 Aralık'ta 1950'de Kore şehitleri için Süleymaniye Camiinde okunan mevlüt radyodan yayınlandı. Böylece her geçen gün radyodan

sadakat göstermiş olmak ve bilhassa ana hak ve hürriyetlerden olan vicdan ve din serbestisini herhangi bir zorlama altında bulundurmamak sebeplerinden ötürü Türk Ceza Kanununun 526 ncı maddesinde mevcut olup ezan ve kametin Arapça okunmasının memnuiyeti hakkındaki hükmün kaldırılması gerekli bulunmuştur." **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.9, (16.06.1950), S. Sayısı:3.

⁸⁶¹ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.9, (16.06.1950), s.181-187.

⁸⁶² **Ayin Tarihi**, Haziran 1950, S.199, s.7; "... 17/Haziran/1950 tarihinden itibaren ezanın ve kâmetin arapça okunması serbest olduğu başbakanlıktan vilâyetlere telle tebliğ edilmiştir." **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-306-2 (16.06.1950).

⁸⁶³ 30 Haziran 1950'de Diyanet İşleri Başkanlığı müftülöklere gönderdiği bir yazıda Ezan ve Kametin Arapça olarak okunmasının "ilmi ve dini bir hakikat" olduğu belirtti. Ayrıca Ezan ve Kameti Arapça okumayı bilmeyen müezzinlerin tespit edilip edilmediği ve bilmeyenlerin öğrenmeleri için ne gibi tedbirler alındığının bildirilmesinin istendiğini görmekteyiz. **BCA** Fon:51-0-0-0, Yer:4-31-12, Tarih:30 Haziran 1950.

⁸⁶⁴ Yusuf Tekin-Çağatay Okutan, **Türk Siyasal Hayatı: Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Hayata Geçişe Kadar**, Birinci Kitap, Ankara, Orion, Kitabevi, 2011, s.135.

⁸⁶⁵ "Radyoda Kur'an", **Zafer**, 7 Temmuz 1950, No:432, s.1.

yapılan dini yayınların süresi ve çeşitliliği arttı. Bu arada dini bilgiler içeren gazete ve dergilerinde yayınlanmasına izin verildi. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesinden bu yayınlar için pay ayrıldı. 1951 yılında bu miktar arttırıldı. Mecliste Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında söz alan Afyonkarahisar Milletvekili Bekir Oynağanlı, dini yayınlar için ayrılan bu miktarın az olduğunu belirterek arttırılmasını istedi. Oynağanlı, dini yayınların artmasıyla milletin karşı karşıya olduğu başta komünizm gibi pek çok felaketten korunacağını, insanlık ve ahlak kurallarının tamamını içinde barındıran İslam dinini doğru bir şekilde öğrenebileceğini savundu.⁸⁶⁶

DP döneminde dini yayınların sayısında büyük bir artış oldu. Dini konular sadece dini içerikli dergilerde değil her türlü dergi ve gazetede tartışılmaya başlandı.⁸⁶⁷ Böylece din ve laiklik 1950'li yıllarda Türkiye'nin en çok konuşulan meselelerinden biri oldu.

DP döneminde laiklikle ilgili uygulamaları incelediğimizde DP için ne laik ne de laiklik karşıtı olduğunu söyleyebiliriz. Laiklikten ciddi tavizler vermesine rağmen aldığı bazı kararlar ile laiklik prensibini korumaya çalıştığını görmekteyiz. Atatürk aleyhine işlenen suçlarla ilgili kanun çıkarılması, Anıtkabir'in inşasının tamamlanması, MP'nin kapatılması, pek çok dergi ve gazetenin dini, çıkarlarına alet etmeleri sebebiyle kapatılması laiklik karşıtı çabalarından bazılarıdır.

CHP'nin çok partili hayata geçiş sürecinin başından itibaren laiklikten taviz verdiğini daha önce belirtmiştik. Bu durum muhalefete düştükten sonrada devam etti. Aslında hem DP hem de CHP oy alabilmek için laiklikten taviz vermişlerdi ve vermeye devam etmekteydiler. Ancak bütün çabasına rağmen CHP halkın gözünde din karşıtı olarak kalmaya devam etti. DP ise dindar bir parti olarak görüldü.

Vatandaşların dine olan ilgisine rağmen 14 Mayıs seçimlerinde DP'den çok daha fazla dini savunan MP'nin kayda değer bir başarı gösterememiş olması ilginçtir. MP'nin laiklik aleyhtarı vaatlerine rağmen Hikmet Bayur gibi Atatürkçü ve laik olarak tanınan bazı isimler de bu partinin üyeleri arasındadır. Diğer yandan 1950-1954

⁸⁶⁶ TBMMTD, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.435-436.

⁸⁶⁷ Kaçmazoğlu, a.g.e., s.67.

döneminde faaliyet göstermiş olan bütün partilerin bir yandan birbirlerini laiklik karşıtı olarak suçlarken diğer yandan oy avcılığı için kendilerinin laiklik prensibine aykırı vaatlerde ve söylemlerde bulduklarını görmekteyiz.

4.4.1.3 Hac Ziyareti

Hacca gideceklere döviz tahsis edilmesi ilk defa 1949 yılında CHP'nin değişen laiklik anlayışı çerçevesinde gündeme gelmişti. Bu konu DP döneminde de gündeme geldi. 1950 yılında Hacca gidenlerin sayısı dokuz bini buldu.⁸⁶⁸

1951 yılında kolera salgını sebebiyle Türkiye hac ziyaretini yasakladı. Gazeteci ve Milletvekili Nadir Nadi bu olayı ele aldığı köşe yazısında hükûmetin bu kararından duyduğu memnuniyeti belirtti. Vatandaşların sağlığı açısından önemli olan bu karar vesilesiyle Nadi, son dört beş yıldır hac ziyaretine izin verilmesini doğru bulmadığını ifade etti. Ona göre bu hem demokrasiye hem inkılaplara hem de milli ekonomiye zararlıdır. Müslümanların ömürlerinde bir kez hacca gitmesi gerektiği şeklindeki hükmün konulduğu zaman milli ekonomi, döviz tahdidatı, pasaport, sınır gibi hususların olmadığını savundu. Hiç kimsenin ne kadar zengin olursa olsun parasını istediği gibi yurt dışına çıkaramayacağını ileri sürdü. Üniversite eğitimi için ya da araştırma yapmak için yurt dışına gideceklere döviz izni verme hususunda sıkıntılar çıkararak ancak hacca gideceklere kolayca izin veren bir hükûmetin laik olamayacağını iddia etti.⁸⁶⁹ Elbette ki Nadir Nadi gibi düşünen pek çok insan vardı. Bununla beraber halkın büyük bir çoğunluğunun dini inançlarını yerine getirmelerine kısıtlama konulmasına karşı oldukları bir gerçektir. DP, halkın desteğinin devamını sağlamak amacıyla da olsa sonraki yıllarda isteyen vatandaşların Hac ziyaretiyle ilgili bir sıkıntı çıkarmadı.

4.4.1.4 Osmanlı Hanedanının Bazı Üyelerinin Ülkeye Dönüşlerine İzin Verilmesi

Başbakanlığın Meclise gönderdiği kanun tasarısının gerekçesinde eski Osmanlı hanedanından Hatice Sultan'ın oğlu Hayri Rauf Bey, yaşadığı Beyrut'tan

⁸⁶⁸ Sabahattin Nal, "Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.60, 2005, s.160.

⁸⁶⁹ Nadir Nadi, "Hacılara izin yok ...", **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1951, S.9689, s.1-2.

Türkiye'ye gelmek için 20 Temmuz 1950'de Cumhurbaşkanlığına bir mektup gönderdiği ifade edilmektedir. Ayrıca İstanbul'da oturan Kerime Voskay 22 Ağustos 1950'de Başbakanlığa başvurarak, eski Osmanlı damatlarından kardeşi M. Refik'in çocuklarının Türkiye'ye gelmesi için izin verilmesini istediği daha önce yurda girmelerine izin verilmiş olan hanedan üyelerini⁸⁷⁰ emsal göstererek kardeşinin çocuklarının Türkiye'ye gelmesinde kanuni olarak herhangi bir mahzur olmadığını iddia ettiği ifade edilmektedir. Bu şekildeki taleplerin artması üzerine Cumhurbaşkanlığın, bu konunun ele alınmasını istediği ve bu gibi kişilerin ülkeye gelmelerine izin verilmesinin uygun olacağı şeklinde görüş bildirdiği belirtilmektedir. Gerekçede, Adalet ve İçişleri bakanlıklarının yaptıkları incelemeler sonrasında yukarıda belirtilen isteklerin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını anlaşıldığı, ancak Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkarılmasıyla ilgili olan 431 sayılı Kanun'da (Halifeliğin İlgası Hakkında Kanun) değişiklik yapılmasıyla bu isteklerin gerçekleştirilmesinin mümkün olacağı belirtilmektedir. Kanun tasarısının gerekçesinde yaşı ilerlemiş olan hanedan mensubu kadınların ülkeye girmelerinde sakınca olmadığı savunulmaktadır.⁸⁷¹

Meclisteki görüşmeler sırasında söz alan Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılmış olan dört imparatorluktan Osmanlı hanedanı dışında diğer hanedanların ülkelerini felakete sürüklemeyi göze alarak iktidarı ele geçirmeye çalıştıklarını ifade etti. Osmanlı hanedan üyelerinden kadınların aç kaldığını erkeklerin garsonluk, şoförlük gibi işler yaptığını ancak kaybettikleri taht ve tacı ele geçirmek için herhangi bir teşebbüste bulunmadıklarını belirtti. Osmanlı hanedanının başlarına geleni kabul etmeyi bildiklerini belirten Onat, zaten tasarıda

⁸⁷⁰ 5 Temmuz 1939'da kabul edilen 3662 sayılı kanun ile Enver (Paşa) ve kardeşi Kâmil ve sakit damat İsmail Hakkı'nın çocuklarının ülkeye dönmelerine izin verildi. Daha sonra Osmanlı Hanedanından olmayan ve çocuğu bulunmayan erkek ve kadınlar Bakanlar Kurulu kararıyla yurda kabul edildiler. Ardından aynı kanun doğum itibarıyla Osmanlı Hanedan üyelerinden bulunan kadınlardan yabancı devlet başkanlarından veya yabancı devlet hanedan üyelerinden ya da elçilik vazifesi ile görevlendirilmiş olanlardan biriyle evli olanların transit suretiyle Türkiye'den geçmelerine ve 3 ay kadar Türkiye'de ikametlerine izin verilmesi için Bakanlar Kuruluna yetki verilmiştir. **TBMMTD**, D.IX, c.16, B.84, (13.06.1952), S. Sayısı:201.

⁸⁷¹ Tasarının gerekçesinde: "Bu kadınlar ne saltanata ne de hilâfete veraset iddia edecek durumda olmadıkları gibi çoğunun yaşı ilerlemiş asgari hayat ve geçim şartlarından mahrum pek sefil ve perişan bir vaziyete düştükleri görülmektedir. Bilhassa evlenme, eğitim çağında olan gençlerin ve küçüklerin durumu ise daha acıklı bir safha arz etmektedir. Bu konuda memleketin yüksek menfaatleri de dikkate alınmak suretiyle hazırlanan kanun tasarısında yurda gelmeleri derpiş edilen kimselerin avdetlerinde bir mahzur görülmemiştir." denilmektedir. **TBMMTD**, D.IX, c.16, B.84, (13.06.1952), S. Sayısı:201.

söz konusu olan hanedanın kadın mensupları olduğu için yurda dönmelerinde hiçbir mahzur olmadığını savundu. Kütahya Milletvekili Necdet Alkin'de yaşları zaten oldukça ilerlemiş olan kadın üyelerin rejim için herhangi bir tehlike oluşturmayacaklarını belirtti. Alkin, yurt dışında sefil ve perişan halde olan bu insanların yurda kabulüyle acılarının biraz olsun döneceğini savundu.⁸⁷² Çanakkale Milletvekili Süreyya Endik ise 431 sayılı Kanunun o günün şartlarına göre hazırlanmış olduğunu ve artık hükmü kalmadığını savunarak Kanun'un kısmen değil tamamen değiştirilmesini teklif etti. Hanedan üyelerinin kadın ve erkek olarak ayrılmasının doğru olmadığını, geçen zaman içinde rejimin yıkılmayacak şekilde güçlendiğini savunan Endik, kadın üyelerle birlikte ülke aleyhine faaliyette bulunmamış olan erkeklerinde ülkeye kabul edilmelerini istedi.⁸⁷³ Manisa Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'de yurtdışında yaşayan bazı hanedan üyelerinin çöpten yiyecek toplayarak yaşamlarını sürdürdüklerini belirterek, yaşadıkları bütün zorluklara rağmen hanedan üyelerinin Türkiye'ye bağlılıklarının devam ettiğini örneklerle anlattı. Tanrıöver, bu tasarının kanunlaşmasının Osmanlı hanedanına karşı bir borç olduğunu savundu.⁸⁷⁴ Tasarının aleyhinde konuşan milletvekili olmadı. Yapılan oylamayla tasarı kanunlaştı. Buna göre: Osmanlı hanedanının kadın üyeleri ülkeye dönebilecekler. Kesinlikle hanedana ait unvanlarını kullanamayacaklardır. Daha önce Osmanlı hanedanına ait olan mallar üzerinde hak talep edemeyeceklerdi. Bunların ülkede ikamet etmeleri şartı aranmaksızın vatandaşlığa kabulü Bakanlar Kurulunun yetkisindedir.⁸⁷⁵ Tasarı 23 Haziran 1952'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.⁸⁷⁶ Böylece bir dönem rejim için tehlike olarak görüldükleri için 3 Mart 1924 tarihli Halifeliğin İlgası Hakkında Kanun ile yurt dışına çıkarılmış olan Osmanlı hanedanının bazı üyeleri ülkeye dönme imkânına kavuştu. Bu gelişme rejimin tehlikede olmadığını artık siyasilerce kabul edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

4.4.2 Din Eğitimi ile İlgili Değişiklikler

Bu dönemde eğitim alanında yapılan değişikliklerde iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, Amerika ile artan dış ilişkiler çerçevesinde Türk eğitim sisteminin Amerikan eğitim sisteminin etkisi altına girmesidir. Bu dönemde

⁸⁷² TBMMTD, D.IX, c.16, B.84, (13.06.1952), s.216.

⁸⁷³ TBMMTD, D.IX, c.16, B.84, (13.06.1952), s.217

⁸⁷⁴ TBMMTD, D.IX, c.16, B.85, (16.06.1952), s.234-235.

⁸⁷⁵ TBMMTD, D.IX, c.16, B.85, (16.06.1952), s.236.

⁸⁷⁶ Resmi Gazete, 23 Haziran 19582, S.8142, s.3979

Amerika'dan bazı eğitim alanlarıyla ilgili uzmanlar getirildi. Onların hazırladığı raporlar doğrultusunda Türk eğitimi şekillendirilmeye başlandı. Türkiye'de Amerikan tarzında okullar açıldı. Fen Liseleri, Kolejler, Deneme Liseleri ve 1954'de açılacak olan Orta Doğu Teknik Üniversitesi bu anlayışla açılmış okullardı.⁸⁷⁷ İkinci husus ise dini eğitimle ilgilidir. Her ne kadar CHP iktidarı döneminde başlanmışsa da dini eğitimin, gelişmesi DP döneminde, özellikle Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri döneminde oldu.

I. Menderes hükûmetinin programında ilkeler ve inkılaplar doğrultusunda eğitim sistemiyle ilgili olarak şöyle denilmekteydi:

“Maddî bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, millî ve ahlâki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda mânevi kıymetlere yer vermiyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre mânevi ve insani kıymetlerle teçhiz edem iyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Yıllardan beri sarıh bir istikametten ve rasyonel bir plândan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan Maarifimizin, milletçe katlanılan büyük maddi fedakârlıklarla mütenasip bir verimlilik arzemediği açık bir hakikattir. Hükûmetimiz, Parti Programımızda tesbit edilmiş esaslar dairesinde, bu büyük millî dâvayı bir kül halinde ehemmiyetle ele almış bulunuyor. Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerim göre tesbit edilecek geniş ve teferruatlı bir plân içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arzedeceğiz.”⁸⁷⁸

Görüldüğü gibi DP, milli ve manevi değerlere önem veren bir gençlik yetiştirmeyi amaçlamaktaydı. II. Menderes hükûmetinin programındada aynı vurgunun yapıldığını görmekteyiz.⁸⁷⁹ DP hükûmetinin eğitimde milli ve manevi değerlere önem vermesinin iki önemli sebebi vardı. Birincisi komünizme karşı din silahının kullanılmak istenmesi, ikincisi ise seçmenin büyük bir çoğunluğunun çocuklarına dini eğitim aldirmek istemesidir.

⁸⁷⁷ Emre Kılıç, “Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)”, Anadolu Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2008, s.84.

⁸⁷⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.29.

⁸⁷⁹ Memlekette ilk; orta, yüksek ve teknik öğretim şubelerinin bir tek umumi maarif siyasetine göre idare edilmesi yoluna girilmiştir. Bu suretle muhtelif derece ve istikametteki maarif müesseselerinin ahenkli bir şekilde gelişmeleri sağlanmış olacaktır. ... Gençliğini millî karakterine ve ananelerine göre mânevi ve insani kıymetlerle teçhiz edemiyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin «Vatan» ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz. **TBMMTD**, D.IX, c.6, B.58, (30.03.1951), s.65.

4.4.2.1 İlkokullarda Din Derslerinin Program İçine Alınması

Okullarda velinin isteği ile din eğitimi 1949-1950 eğitim-öğretim yılında yani CHP iktidarı döneminde başlamıştı. Ancak dini eğitim program dışında tutulmuştu. DP iktidara geldikten sonra 4. ve 5. sınıflarda, köylerde ise 3. sınıfta din derslerinin program dâhilinde okutulmasına karar verildi. Laikliğin ihlal edildiği gerekçesiyle oldukça eleştirilen bu kararlar din eğitiminin düzenli ve verimli bir şekilde işlenmesi sağlandı. Ayrıca bu şekilde din dersleri kontrol altına alınarak önceki uygulamanın doğuracağı sonuçlar bertaraf edilmiş oldu.⁸⁸⁰ Kaldı ki Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı genelgeye göre çocuğunun dini eğitim almasını istemeyen veliler, bu durumu okul idaresine bildirerek çocuğunun din derslerinden muaf olmalarını isteyebileceklerdi.⁸⁸¹ Bu uygulama ile vicdan hürriyeti sağlanmış olacaktı. Din dersleriyle ilgili alınan bu karar beraberinde itirazları da getirdi. Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesinin hem din ve vicdan hürriyetine hem de laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle Danıştay'a dava açtı. İki yıl süren dava 1953'te Danıştay'ın reddetmesiyle sonuçlandı.⁸⁸²

İlkokulların ardından ortaokullarda da zorunlu din eğitimi konulması gündeme geldi. 22 Şubat 1951'de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi görüşülürken bazı milletvekilleri ilkokullara din dersi konulmasından duydukları memnuniyeti dile getirdiler ve orta öğretimde de din derslerinin olmasını arzuladıklarını ifade ettiler. Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, "*Dinsiz bir millet teşhizatısız bir orduya benzer.*"⁸⁸³ benzetmesini yaparak dini eğitiminin önemine dikkat çekti. Konu 3 Mayıs 1951'de DP grubunda ele alındı. Ancak bu uygulama 1956'ya kadar gerçekleştirilemedi.⁸⁸⁴

4.4.2.2 İmam-hatip Okullarının Açılması

1948'de imam-hatip kursları açılmıştı. Ancak bunlardan istenen verim alınamamıştı. 22 Şubat 1951'de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri

⁸⁸⁰ Abdurrahman Bozkurt, **Tevfik İleri: Cumhuriyetin İkinci Eğitim Mimarı**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2012, s.69.

⁸⁸¹ "Mekteplerde mecburî din dersi ve vicdan mes'elesi", **Zafer**, 5 Kasım 1950, No:551, s.1-4.

⁸⁸² Emre Kılıç, "Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)", **Yüksek Lisans Tezi**, Eskişehir, 2008, s.133.

⁸⁸³ **TBMMD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.448.

⁸⁸⁴ Mustafa Albayrak "D.P. Hükûmetlerinin Politikaları (1950-1960), (S.855-877), **Türkler Ansiklopedisi**, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.860.

sırasında Balıkesir Milletvekili Müfit Erkoşuncu ülkede hala imam-hatip okullarının bulunmadığını belirtti. Bu sebeple bir an evvel imam-hatip okullarının açılması için gereken ödeneğin ayrılmasını teklif etti.⁸⁸⁵ DP döneminde toplumun ihtiyacı olan nitelikli din adamlarını yetiştirmek ve boş olan meydanı din istismarcılarına bırakmamak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı yetkilileri tarafından bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon çalışmaları sonucunda 7 yıllık eğitime dayanan imam-hatip okullarının açılmasına karar verdi.⁸⁸⁶ 13 Ekim 1951'de alınan bu kararla ilk olarak Ankara, Adana, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş'ta imam-hatip okulları açıldı.⁸⁸⁷

4.4.2.3 Köy Enstitülerinin Kapatılması

Köy Enstitülerinin kuruluş felsefesinden ilk ciddi sapma CHP iktidarı döneminde oldu. Bu yolda ilk adımlar Recep Peker hükûmetinde Milli Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sırer tarafından atıldı. 1947'de CHP kurultayında alınan kararlar doğrultusunda Köy Enstitülerinin programında ciddi değişiklikler yapıldı.⁸⁸⁸ Bununla beraber CHP bu kurumlardaki eksiklik ve eleştirileri gidermek yerine bu okulları sahiplenmiş ve hatasız olarak görmüştür. Dolayısıyla Enstitüler ile ilgili asıl değişim 1950'den sonra yani DP iktidarı döneminde oldu. DP muhalefette iken Köy Enstitülerini ve bunlardan dolayı köylüye yüklenen külfeti sürekli olarak eleştirmişti. DP, CHP ideolojisini köylerde yaymak ve korumak amacıyla kurulmuş olan bu kurumların varlığını kendisi için tehlike olarak görmekteydi.⁸⁸⁹ Diğer yandan komünizmin odak noktaları olarak görülen bu okullar hakkında pek çok şikâyet vardı. Bunlara ek olarak yeni dünya düzeninde Türkiye, içinde yer almak istediği demokrasi blokunun prensiplerini benimsemeli ve uygulamalıydı.

Köy Enstitüleri sadece rejimi ve inkılapları köylerde yerleştirerek CHP ideolojisine hizmet etmek amacıyla kurulmamışlardı. Bu kurumların kuruluş amaçlarından biride köylerin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmektir. Ancak

⁸⁸⁵ **TBMMTD**, D. IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.435.

⁸⁸⁶ Bozkurt, **a.g.e.**, s.70.

⁸⁸⁷ İskender Okudan, **Maarif Vekili Tevfik İleri**, Ankara, Nobel yayınları, 2011, s.78.

⁸⁸⁸ Kültür derslerinin saati artırıldı. Bu konu hakkında bkz. Bölüm III, s.329.

⁸⁸⁹ Nitekim genel seçimler sırasında enstitüler ve mezunları CHP tarafından kullanılmak istenmiştir. Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, s.190.

Enstitülerde verilen beş yıllık eğitimin ardından mezun olan öğrenciler, zamanla köylerdeki sorunların çözümünden uzak bir köy elitinin oluşmasına sebep oldular. Diğer yandan mezunların hayatlarının sonuna kadar köyde çalışmak zorunda olmaları, onlarda horlandıkları düşüncesinin oluşmasına sebep oldu. Bu durum köylü ile şehirli arasındaki uçurumu artırdı. Diğer yandan mezunların çoğunun komünist ve materyalist düşünceleri savunmaları köylerde sosyal sınıflaşmanın ortaya çıkacağı şeklinde endişelere de sebep oldu.⁸⁹⁰

1 Kasım 1950'de Meclisin yeni yasama yılı açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Köy Enstitülerine değinerek öncelikli olarak ilkokul öğretmenlerinin aynı ruh ve bilgiye sahip olmaları gerektiğini belirterek, aralarında farklı zümrelerin oluşmasına izin verilmemesini istedi.⁸⁹¹ Bayar, bu kurumların daha verimli hale getirilmesi gerektiğini savundu.⁸⁹² Bayar'ın bu konuşması Köy Enstitüleri için deyim yerindeyse sonun başlangıcı oldu. Köy Enstitülerinin durumu derhal ele alındı.

Kasım 1951'de TCK'nın bazı maddelerinin değiştirilmeyle ilgili yasa teklifi kapalı oturumda ele alınırken söz alan Tevfik İleri, Köy Enstitüleriyle ilgili meselenin aslında komünizmle mücadele anlamına geldiğini ileri sürdü.⁸⁹³ İleri, bu okullarda komünizmle mücadelenin Sirer döneminde başladığını belirtti. Karma eğitim yapılan enstitülerde kız ve erkek öğrencilerin gece aynı yerde yattıklarını ve kız öğrencilerin gayri ahlaki durumlara zorlandığını ileri sürdü.⁸⁹⁴ Bakanlığı döneminde konuyla ilgili olarak yaptığı konuşmalarda bu kurumların Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi bölmek için kullandığı bir araç olduğunu sık sık vurguladı.⁸⁹⁵

⁸⁹⁰ Kemal H. Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s.304.

⁸⁹¹ 1950'li yılların başında Türkiye'de ilkokul öğretmeni yetiştiren iki kurum vardı. Bunlardan biri köy enstitüleri, diğeri de öğretmen okulları idi. Cavit Binbaşıoğlu, **Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995, s.310.

⁸⁹² **TBMMD**, D.IX, c.2, B.1, (01.11.1950), s.5.

⁸⁹³ **TBMMD**, D.IX, c.10, B.6 (kapalı oturum), (19.11.1951), s.41-42; Alev Coşkun, **Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi**, 4. bsk., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2013, s.177.

⁸⁹⁴ **TBMMD**, D. IX, c.10, B.6 (kapalı oturum), (19.11.1951), s.43.

⁸⁹⁵ Sayıları on dokuzu bulan Köy Enstitüleri Hasanoğlan Köy Enstitüsü yüksek kısım haline getirilmişti. Sabahattin Ali, Pertev Boratav, Behice Boran, Mediha ve Niyazi Berkes gibi sol görüşlü hocalarda burada ders vermişti. Onların vasıtasıyla bu okullarda komünizm propagandası yapılmış, pek çok komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle yasaklanmış olan yayın okullara girmiştir. Teftişten uzak tutulan bu kurumlar R. Şemsettin Sirer'in Milli

DP döneminde Türk eğitim sistemindeki Amerikan tarzı, Köy Enstitülerini de etkiledi. Amerikalı köy eğitim uzmanı olan Prof. Wofford, Türkiye'ye geldi. Yaptığı incelemeler sonrasında hazırladığı raporda kızlar için ayrı enstitülerin açılmasını tavsiye etti. Sorunlarına çözüm bulabilmek için bir grup eğitimcinin Amerika'ya giderek buradaki köy eğitimini yerinde görmesini tavsiye etti. Nitekim kısa bir süre sonra yirmi beş kişilik bir Türk heyeti Amerika'nın Florida eyaletine giderek buradaki köy eğitimi hakkında bilgi sahibi oldular.⁸⁹⁶ Prof. Dr. Kate Vixon Wofford'un hazırladığı rapor doğrultusunda karma eğitim yapılan enstitüler, kız ve erkek olarak ayrıldı. Fakar Enstitülerdeki kız öğrencilerin sayısı giderek azalmaya başladı. Ardından erkek öğrencilerin sayısında da azama oldu.⁸⁹⁷ Wofford raporunda ısrarla ilköğretim öğretmeni yetiştirme hususundaki ikiliğe son verilmesini tavsiye etti.⁸⁹⁸ Böylece Köy Enstitülerinin kapatılmaları için uygun ortam oluşmaya başladı. Diğer yandan Türk eğitim sistemi Amerikan eğitim sistemine entegre edilmesi yolunda önemli bir adım atılmış oldu.

V. Milli Eğitim Şurası'na kadar öğretmen yetiştiren Köy Enstitüleri ve öğretmen okullarında uygulanan programlar birbirinden farklıydı. Ancak burada alınan karar ile bu kurumlarda ortak program uygulanmasına karar verildi. 1954 yılında Meclise Köy Enstitüleri ile öğretmen okullarının birleştirilmesini isteyen kanun tasarısı sunuldu. Başbakanlıktan gelen tasarıda: her iki kurumun da ilkokul öğretmeni yetiştirmesine rağmen mezun olduktan sonraki mecburi hizmet süreleri, tabi oldukları kanunlar, aldıkları ücretler, tabi oldukları eğitim süresi ve bu eğitimin niteliği bakımından birbirinden tamamen farklı oldukları belirtilmekteydi. Diğer yandan Köy Enstitüsü mezunlarının köyde hizmet yapmak mecburiyetinde oldukları için toplumun köylüler ve şehirliler olarak sınıflandırıldığı, Köy Enstitülerindeki eğitimin oldukça kalitesiz

Eğitim Bakanlığı döneminde teftişe açıldı. Böylece okullardaki olumsuz durum ortaya çıktı. Celâl Bozkurt, **Siyasi Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y.,1968, s.179; Diğer yandan kuruluş kanununda enstitülere sadece fakülte, sanat okulları ve eğitim enstitüsünden hocaların görevlendirileceği belirtilmesine rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında gelişigüzel kişilerin bu kurumlarda görevlendirildikleri görülmüştür. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, 5. bsk., İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s.342.

⁸⁹⁶ Niyazi Altunaya, **Köy Enstitüsü Sistemi Toplu Bakış**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010, s.135.

⁸⁹⁷ Şevket Gedikoğlu, **Evreleri Getirdikleri veyankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971, s.217.

⁸⁹⁸ Abdurrahman Bozkurt, **a.g.e.**, s.79.

olduğu, mezunlarının köylülere gerekli bilgi ve beceriyi kazandırmaktan uzak olduğu gerekçesiyle her iki kurumun birleştirilmesi isteniyordu.

Tasarı, 24 Ocak 1954'te Mecliste ele alındı. Konuşmacıların genellikle birbirinin tekrarı niteliğinde konuşmalar yaptılar. Tasarı hakkında konuşan CHP'li milletvekilleri bu kurumları yeterince savunmadılar.⁸⁹⁹ Yapılan görüşmelerin ardından Köy Enstitüleri ile öğretmen okullarının birleştirilmesine karar verildi.⁹⁰⁰ Böylece bir devre damgasını vuran ve pek çok tartışmaya sebep olan Köy Enstitüleri kapatılmış oldu. Sabahattin Eyüboğlu bu konuyu değerlendirirken; "*Köy Enstitüleri elbet ortanın solunda bir eylemdi, onları yıkanlarda elbet ortanın sağındaydılar.*"⁹⁰¹ şeklinde bir yorum yapmaktadır.

4.5 Aşırı Sağ ve Aşırı Sol Akımlarla Mücadele

Çok partili hayata geçiş sürecinde açılan hürriyet kapısından demokrasi ile birlikte pek çok ideolojide girdi. Rejimi tehlikeye atacak aşırı sağ ve sol akımlar ile mücadele CHP döneminde başladı. I. Menderes hükümetinin programında bu konuyla ilgili olarak;

*"... bilhassa üzerinde duracağımız mesele memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanuni tedbirleri almaktır. İrticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizliyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almada asla tereddüt etmiyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmıyacağız. Bugün aşırı sol cereyanlara mensup olanların, mücerret bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan ziyade yıkıcı cereyanların aletleri olduklarına şüphemiz yoktur. Fikir ve vicdan hürriyeti perdesi altında bütün hürriyetleri kan ve ateşle yoketmekten başka bir maksat gütmeyen bu ajanları adalet pençesine çarptırmak için icabeden kıstasları vuzuh ve katiyetle tesbit etmek zaruretine inanıyoruz. Ancak bu suretledir ki, mizah veya siyasi tenkid kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatta düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribatından memleketi korumak kabil olabilecektir."*⁹⁰²

denilmektedir. TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinde düzenleme yapılarak zararlı akımların önü kesilmeye çalışılmıştı. Ancak tam olarak bir başarı sağlanamamıştı. DP

⁸⁹⁹ Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.31, (20.01.1954), s.261-279.

⁹⁰⁰ Görüşmeler için bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.31, (20.01.1954), S. Sayısı:44.

⁹⁰¹ Sabahattin Eyüboğlu, **Köy Enstitüleri Üzerine**, Cumhuriyet, İstanbul, 1999, s.93.

⁹⁰² **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950) , s.30-31.

döneminde bu akımlar ile mücadele arttı. Oysaki bu akımları destekleyenler, iktidar partisinin değişmesiyle kendilerine yuvalanmak için uygun ortam bulabileceklerini sanıyorlardı. DP'den beklediklerini bulamayınca sahip oldukları bütün kuvvetlerle birlikte DP aleyhine faaliyet göstermeye başladılar. Ancak başarılı olamadılar. Bunun en güzel delili 1954 genel seçiminde DP'nin elde ettiği seçim zaferidir. Halk DP karşıtlarının sözlerine önem vermemişti.

NATO'ya giriş sürecinde Türkiye'deki komünistlerin NATO aleyhinde propaganda başlatmaları üzerine 1951'de TCK'nın 141 ve 142. maddeleri yeniden ele alındı. Başbakan Adnan Menderes, Mecliste yaptığı konuşmada sadece komünizme değil, aşırı sağ akımlarla mücadele içinde gerekli tedbirlerin alınması gerektiğini savundu.⁹⁰³ Görüşmeler sırasında bazı milletvekilleri sağ cereyanların Türkiye için bir tehdit olmadığını savundular. Onlara göre Türkiye için en önemli tehlike sol yani komünizm tehlikesiydi. Başlangıçta sağ ve sol fikirlere karşı aynı şekilde mücadele edilmesini savunan Menderes, gelinen noktada sağ ve sol akımlara karşı "... aynı şekilde mücadele etmenin TCK'da yapılacak değişikliğin her iki konuyu da içermesini 'azim hata' olarak 'kabul ve itiraf'..."⁹⁰⁴ etti. Menderes konuşmasında inkılapları korumak için çıkarılmış olan Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun ile zaten aşırı sağ ile mücadele için bir kanun çıkarıldığını savundu. Dolayısıyla 163. maddenin değiştirilmesine gerek yoktu. Bu sözler Mecliste yeni tartışmalara sebep oldu.⁹⁰⁵

4.5.1 Aşırı Sol (Komünizm) ile Mücadele

DP iktidara geldiğinde en önemli sorunlardan biri komünizm tehlikesiydi. DP'ye göre bu CHP'nin mirasıdır.⁹⁰⁶ Çünkü CHP döneminde yeterince mücadele edilmemiştir, hatta Halkevleri ve Köy Enstitüleriyle komünizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

I. Menderes hükûmetinin programını değerlendiren gazeteci ve Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus gazetesinde hükûmet programında net bir şekilde

⁹⁰³ TBMMTD, D.IX, c.10, B.8, (23.11.1951), s.181.

⁹⁰⁴ TBMMTD, D.IX, c.10, B.8, (23.11.1951), s.183.

⁹⁰⁵ TBMMTD, D.IX, c.10, B.8, (23.11.1951), s.183.

⁹⁰⁶ Bkz. Menderes'in Gaziantep Konuşması **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

komünizm ile mücadeleden bahsedildiğini belirtmektedir. Yalçın, bu mücadelenin milli bir mücadele olduğunu, dolayısıyla herkesin bu konuda hükûmetin arkasında olduğunu yazdı.⁹⁰⁷ DP döneminde Amerika'nın da etkisiyle komünizm ve sosyalizm ciddi bir şekilde baskı altına alındı.

Türkiye'de komünizm ile mücadelenin hız kazandığı DP'nin ilk iktidar döneminde Amerika'da antikomünist⁹⁰⁸ hareketin oldukça ileri düzeyde olması bize göre tesadüf değildir. CHP iktidarının son aylarında gündeme gelen ancak çalışmaları tamamlanmadığı için çıkarılamayan Af Kanunu, DP'nin seçim vaatlerindendi. Nitekim DP iktidara geldikten sonra konuyu ele aldı. Genel aftan komünistlerin yararlanmalarını için Mecliste bazı milletvekilleri talepte bulundular. Ancak yurt içinde ve dışında pek çok kişi Nazım Hikmet'in affı için kampanyalar başlattı. Neticede 14 Temmuz 1950'de çıkarılan Af Kanunu'ndan pek çok komünist gibi Nazım Hikmet'te istifade ederek hapisten çıktı.⁹⁰⁹

Türkiye'deki sol eğilimli basında Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore'ye asker göndermesinin aleyhinde Sovyetler Birliği'nin isteği üzerine yazılar yayınlanmaktaydı. Sovyetler Birliği o dönemde genel af ilanı ile hapisten çıkan Nazım Hikmet vasıtasıyla sol basını ve basın üyelerini yönlendirmekteydi.⁹¹⁰ Hükûmet bunun üzerine sol eğilimli yayın yapan gazete ve dergileri kapatmaya karar verdi. Marko Paşa, Zincirli Hürriyet, Nuh'un Gemisi adlı dergiler bunların en önemlileridir.⁹¹¹ Sol eğilimli yazılar yazan gazeteci ve yazarlar da tutuklandı.

Komünizm ile mücadelede önemli olaylardan biri Barışseverler Derneği'nin kapatılmasıdır. Behice Boran başkanlığında kurulmuş bir cemiyettir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin desteğiyle dünyanın her yerinde barış

⁹⁰⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, "Komünizme karşı hükûmetin politikası...", **Ulus**, 22 Haziran 1950, No:10410, s.1.

⁹⁰⁸ Bu hareketin en önemli ismi Senatör Joseph Raymond McCarthy idi. Bu yüzden McCarthyizm olarak da adlandırılan bu akım özellikle 1950-1954 yılları arasında komünizm ile çok sert mücadele etti. 1947'de başlayan bu hareket, Türkiye'den ilgiyle takip edilmekteydi. Altan Öymen, **Öfkeli Yıllar**, 5. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2009, s.289.

⁹⁰⁹ 13 yıl aradan sonra özgürlüğüne kavuşan Nazım Hikmet 22 Haziran 1951'de ülkeden kaçtı. Gazeteci ve Milletvekili Nadir Nadi köşesinde Nazım Hikmet'in kaçışını yorumlarken Nazım Hikmet ve onun gibi düşünenleri eleştirerek "bırakın gitsinler..." dedi. Nadir Nadi, "Bırakın gitsinler..." **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1951, S.9662, s.1-2. Kısa bir süre sonra vatandaşlıktan çıkarıldı ve 1965'e kadar ülkede bütün eserleri yasaklandı.

⁹¹⁰ Hasanlı, **a.g.e.**, s.458.

⁹¹¹ Sertel, **a.g.e.**, s.414.

cemiyetleri kurulmaya başlanmıştı. Barışseverler Cemiyeti de bu çerçevede kurulmuş bir cemiyettir. Cemiyet bir de dergi çıkardı. Hükümetin Kore'ye asker gönderme kararı alması üzerine cemiyet bir beyanname yayınlayarak bu karara karşı çıktı ve toplumu etkileyebilmek için beyannameyi her yerde dağıttırdı. Ancak hükümet bunları toplattırdı.⁹¹² Menderes düzenlediği bir basın toplantısında kökü dışarda olan bu cemiyetin komünizmin hâkimiyetinde bir barıştan söz ettiğini savundu.⁹¹³

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye notalar verdiği ve ilişkilerin oldukça gerildiği bir dönemde Sevim Tari'nin⁹¹⁴ 26 Ekim 1951'de Marsilya'ya gitmek üzere Galata rıhtımında tutuklanmasıyla başlayan sürece tarihte "1951 tevkifatı"⁹¹⁵ denilir. Bu süreçte kısa süre içinde başta Türkiye Komünist Partisi'nin liderleri olmak üzere çeşitli mesleklerden 187 kişi tutuklandı. 1951 tevkifatı Cumhuriyet tarihinin komünistlere karşı başlatılan en kapsamlı hareketidir. Bu hareketin gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin dış politikasının etkisi olduğu muhakkaktır. Nitekim aynı dönemde Amerika'da antikomünizmin oldukça ilerlemişti. Kaldı ki Türkiye'nin NATO'ya girmek ve Batılı ölkelerin desteğini almak istediği bir dönemdir.

16 Kasım 1951'de yani "1951 tevkifatı"nın gerçekleştiği dönemde Meclise 141 ve 142. maddelerin komünizmle mücadelede yetersiz kaldığı gerekçesiyle bir grup milletvekili tarafından söz konusu maddelerde değişiklik yapılmasını isteyen bir önerge sunuldu. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 3 Aralık 1951'de kanun değişikliği yapıldı. Yapılan değişiklik ile hapis cezaları ağırlaştırıldı, suçun kapsamı genişletildi ve idam cezası getirildi.⁹¹⁶

O günlerde Başbakan Menderes, yabancı gazetecilerle yaptığı görüşmelerde Türk halkının yaşam tarzı ile komünizmin birbirinden çok farklı olduğunu bu yüzden Türkiye'de milli bir komünizm hareketinin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifade etti. Ölkede var olan komünist söylemlerin her ölkede olduğu gibi Türkiye'dede dengesiz insanlara ait olduğunu yani ferdi olduğunu savundu. Menderes, bütün bu

⁹¹² Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, İstanbul, Ant yayınları, t.y., s.412-414.

⁹¹³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

⁹¹⁴ Mihri Belli ile evlendikten sonra soyadı Belli oldu (Sevim Belli).

⁹¹⁵ Bazı yazarlar 1951 yılı sonlarında başlayan ve 1952 yıl boyunca devam eden bu tutuklama olayları için "1952 tevkifatı" ifadesini kullanır. Toker, **a.g.e.**, s. 169.

⁹¹⁶ **Resmi Gazete**, 11 Aralık 1951, S.7979, s.1-2.

memnuniyet verici duruma rağmen “komünizm emperyalizminin” faaliyetlerine karşı dikkatli olduklarını ifade etti.⁹¹⁷

Komünistlerin en fazla etkili olduklarına inanılan alan Milli Eğitim idi. Bu sebeple önce okullara el atıldı. Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri döneminde komünizme adeta savaş açıldı. Öncelikle öğretmenlerin siyasetle uğraşmaları yasaklandı. Aksi bir duyum alındığından söz konusu öğretmen ya da öğretmenler hakkında derhal soruşturma açıldı. Dedikodular üzerine Bakanlığa bağlı Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kaldırdı.⁹¹⁸ İlkokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki bazı hikâye ve şiirler yapılan inceleme sonucunda sol eğilimli oldukları gerekçesiyle kitaplardan çıkarıldı. Bazı yazar ve şairlerin kitaplarının kütüphanelerde olması yasaklandı ve bu kitaplar toplatıldı.⁹¹⁹ CHP döneminde devletin ideolojisini ve inkılapları benimsetmek, halkın istenildiği şekilde eğitilmesini sağlamak amacıyla kurulmuş olan Halkevlerinin, Sovyetler Birliği’ndeki “Norondi Dom”lardan esinlenerek kurulmuş olduğu iddia edildi. Bu kurumlarda komünizm propagandası yapıldığı iddia edildi.⁹²⁰ Köy Enstitüleri de Halkevleri gibi komünizm propagandası yapmakla itham edildi. Bu okullarda daha sonra kapatıldı.

Başbakan Adnan Menderes, 18 Ocak 1953’te Gaziantep’te yaptığı konuşmada DP’nin iktidara geldiği ilk dönemlerde komünistlerin, yeni iktidarın duruma hâkim olamayacağı düşüncesiyle bazı gazeteler çıkardıklarını ancak kendilerinin kanunlara yeni hükümler koymak ve hâkimlerin bazı yetkilerini artırmak suretiyle duruma hâkim olduklarını ifade etti. Aldıkları tedbirlerle komünistlerin attıkları her adımdan haberdar olduklarını ve hemen müdahale ettiklerini belirten Menderes bu şekilde ülkeyi komünistler için nefes alınamaz hale getirdiklerini savundu. Ayrıca CHP döneminde komünizmle daha etkili bir şekilde mücadele imkânı olmasına rağmen hükümetlerin yeterince mücadele etmediğini iddia etti. Komünizmin her ülkede farklı metotlar kullandığını belirten Menderes, din karşıtı olmasına rağmen İslam ülkelerinde bu akımın Müslüman kardeşler teşkilatlarını desteklediklerini ileri sürdü. Komünistlerin

⁹¹⁷ Canadian Association of Broadcaster muhabiri Lawrence Henderson’un Menderes ile yaptığı röportaj için bkz. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:32-855-7, Tarih:13.12.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; Alman Die Neue Zeitung gazetesinden Alfred Joachim Fische’nin Menderes ile yaptığı röportaj... **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:1951.

⁹¹⁸ Toker, **a.g.e.**, s.120.

⁹¹⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.301.

⁹²⁰ Bir süre sonra CHP mallarının hazineye devriyle bu kurumlara son verilmiş oldu. Karpat, **a.g.e.**, s.304.

amacının ülkelerde iç karışıklık çıkararak o ülkeyi nüfuzu altına almak olduğunu belirtti. Menderes bu sebeple komünizmin çok sinsi ve tehlikeli olduğunu savunarak hep birlikte mücadele edilmesi gerektiğini ifade etti. Bu hususta CHP'nin de kendileri gibi iş birliğinden yana olduğuna inandığını ifade etti. Menderes, komünizmin sosyal, siyasi ve ekonomik bir düşünce olmaktan çıktığını belirterek Türkiye'yi istila etmek isteyen ülkelerin bir aleti ve hatta casusu olduğunu iddia etti. Türkiye'de komünizmin başarılı olmasının mümkün olmadığını savunan Menderes, kuzeyden gelen bu tehlikeye karşı Türk insanının pek çok kez direndiğini ve hemen her aileden bu yolda verilmiş canlar olduğunu belirtti.⁹²¹

4.5.2 Aşırı Sağ Akımlar ile Mücadele

Bu dönemde Türkiye'de baş gösteren ve DP'nin mücadele etmek zorunda kaldığı aşırı sağ akımları iki grupta ele alabiliriz. Bunlardan biri dini yani irticai faaliyetlerdir. Diğer ise Turancılıktır.

4.5.2.1 İrtica ile Mücadele

DP'nin iktidara gelmesinin ardından başlayan irticai faaliyetlerin hedefi inkılaplar ve Atatürk oldu. Özellikle 1951 yılında bu olayların dozu arttı. Bazı yerlerde Atatürk'ün heykel ve büstlerine saldırılar yapıldı, bazı yerlerde ise inkılaplar aleyhinde söylemler başladı. Ortaya çıkan bazı dini liderler laiklik aleyhtarı vaazlara başladılar. Tarikatlara olan ilgi arttı.⁹²² Özellikle bu konuda Ticani tarikatı mensupları oldukça ileri gittiler. CHP bu vesileyle sık sık DP'yi suçladı.⁹²³ DP suçlamaları kesin bir dille reddetti.

Konya'da DP Kongresinde bir kişinin Arap harfleri, fes, çarşaf istediklerine dair ifadeler kullanması irtica konusunun ülke gündemine oturmasına sebep oldu. Basın ve CHP ülkede büyük bir irtica tehlikesinin olduğunu ısrarla dile getirdiler. Bunun üzerine Menderes basına yaptığı açıklamada ülkenin her tarafında DP kongrelerinin yapıldığını ve hiçbir yerde irticai bir söylem ya da olay olmadığını iddia etti. Menderes,

⁹²¹ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

⁹²² Turan, **a.g.e.**, s.187.

⁹²³ CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek basına yaptığı bir açıklamada hükûmetten bekledikleri önceliğin inkılapların korunması olduğunu belirtti. "Kasım Gülek'in basına beyanatı", **Akşam**, 1 Nisan 1951, No:11669, s.1-2.

demokrasinin bir hoşgörü ve tahammül rejimi olduğunu hatırlattıktan sonra, sadece Konya'da yaşanan olaya bakarak "... memlekette irtica tehlikesi vardır diyerek heyecan uyandırmaya çalışmayı eğer siyasal bir maksat güdülmüyorsa vicdan hürriyetine karşı bir nevi baskı ve taassubun tezahürü saymak icabeder."⁹²⁴ dedi. Menderes, böylece tartışmaları sonlandırmayı amaçlamıştı.

18 Ocak 1953'te Gaziantep'te konuşma yapan Menderes, dini yayınlara değindi. Bu yayınlara bakıldığında ilk göze çarpan hususun kullanılan dil olduğunu, bunların hepsinde dinin ne kadar ulvi bir mefhum olduğundan bahsettiğini belirtti. Ancak bunlardan bazılarının terbiyeli bir insanın ağza alamayacağı şekilde kaba ve müstehcen ifadeler kullandıklarını ileri sürdü. Bu yayınları yapanların din istismarcıları olduklarını ve milletin iyi niyetinden kendi çıkarları doğrultusunda yararlanmaya çalıştıklarını iddia etti.⁹²⁵

4.5.2.1.1 Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Çıkarılması

DP, laiklik uygulamaları konusunda bir yandan halkın sıkıntılarını gidermek istiyor, diğer yandan inkılaplardan taviz vermek istemiyordu. O günlerde CHP ile bazı dernek ve kişilerin sürekli olarak kendilerini Atatürk'ün ve inkılapların koruyucusu olarak görmeleri DP'yi rahatsız etmekteydi.⁹²⁶ Bunun üzerine DP, sorunu çözmek için Atatürk'ü korumaya yönelik bir kanun çıkarmaya karar verdi. Bu konuyla ilgili kamuoyunda ciddi tartışmalar oldu. Basın ve Meclis ikiye bölünmüştü. Bir kısmı kanunun çıkarılması gerektiğini savunurken diğer kısım böyle bir kanuna gerek olmadığını savunuyordu. Kanunun çıkarılmasına karşı olanlar Atatürk'ü korumak için kanuna ihtiyaç olmadığını, Atatürk'ün büst ve heykellerine yapılan saldırıların kanunla önlenemeyeceğini, bu saldırıların sebeplerinin ortadan kaldırılması gerektiğini savunuyorlardı.⁹²⁷ Kanunun çıkarılması gerektiğini savunanlardan Necip Fazıl ise "*Bir Türk büyüğünün maruz kalmakta olduğu hakaretleri önlemek ve bunun memlekette*

⁹²⁴ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

⁹²⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

⁹²⁶ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

⁹²⁷ Nadir Nadi, "Atayı Korumak", **Atatürk İlkeleri Işığında UYARMALAR Bir İflasın Kronolojisi 1950-1960**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1961, s.41.

doğurduğu teşevvüşü, fikirlerde yaptığı, vicdanlarda yaptığı huzursuzluğu önlemek için tedbir almak mevzuu bahis olunca hayır diyoruz: Kanuna hacet yok! Neden? Sevgi vicdanlardaymış...” demek suretiyle kanunun çıkarılmasının gerekliliğini savundu.⁹²⁸

Ali Naci Karacan, Atatürk'ü korumak amacıyla çıkarılması planlanan kanunun oldukça yerinde olduğunu belirterek, onun manevi şahsiyetini korumak için söz konusu kanun tasarısının bazı kişilerce ve CHP tarafından eleştirilmesinin doğru olmadığını savundu.⁹²⁹ Mümtaz Faik Fenik'de DP iktidarı döneminde gelen hürriyet ortamının bazı kişilerce yanlış değerlendirildiğine dikkat çekerek bu sebeple Atatürk'ün hatırasına saygısızlık edenler olduğunu belirtti. Milleti rahatsız eden bu durumun ortadan kaldırılması için böyle bir kanuna ihtiyaç olduğunu savundu.⁹³⁰ 22 Şubat 1951'de Diyanet İşleri Başkanlığının bütçe görüşmeleri sırasında bazı konuşmacılar irtica meselesine değindiler. Bu konuşmacıların çoğunluğu irticanın cahillikten kaynaklandığını ve bunun önüne geçebilmek için nitelikli din adamları yetiştirmek gerektiğini savundular. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat ise Türkiye'de irtica tehlikesinin olmadığını savundu. Onat, 31 Mart irtica olayını bu vatanın evlatlarının bastırdığını hatırlattı. Menemen Olayını birkaç esrarkeşin çıkardığını ve halktan katılımın olmadığını, o zamanki iktidarın temizlik hareketi yapmak için bu olayı bir silah gibi kullandığını iddia etti. Onat, Menemen Olayının asla bir irtica olayı olmadığını savundu.⁹³¹ Onat'ın irtica hakkındaki sözleri, tek parti dönemine göre ifade özgürlüğün ne kadar arttığını göstermektedir. Elbette ki ülkede her konuda ifade özgürlüğünün olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Ancak yakın döneme ait olan bu olayın irticai olmadığı şeklindeki değerlendirme oldukça cürretkârdır. Onat, sözlerinin devamında Türkiye'de irtica olmadığını, şurada burada söylenmiş, ya da yazılmış yazılara bakarak Türkiye'de irtica tehlikesinin olduğunu iddia etmek ve halka dini baskıda bulunmanın doğru olmadığını ifade etti. Ayrıca komünizme karşı dine önem verilmesi gerektiğini savunarak *“... komünizm bir yıldırım ise bunun paratoneri dindir, Komünizm bir zehirse, onun panzehiri dindir, komünizm bir mikropsa onun seromu, aşısı yine dindir.”*⁹³² dedi. Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri, dini irtica

⁹²⁸ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, İstanbul, Ötüken, 1970, s.244-246.

⁹²⁹ Ali Naci Karacan, “Atatürk hakkında kanun tasarısı...”, **Ayin Tarihi**, Nisan 1951, S.209, s.85-86.

⁹³⁰ Mümtaz Faik Fenik, “Atatürk düşmanları...”, **Ayin Tarihi**, Mayıs 1951, S.210, s.11-112.

⁹³¹ **TBMMTD**, D.IX, c.5 B.48, (22.02.1951), s.445-446.

⁹³² **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.446.

yapanların milletin ahlakını bozan kişiler olduğunu, çünkü bu kişilerin kendi nefislerini, hislerini tatmin etmek için dini yok etmeyi istediklerini ileri sürdü. İşeri bir dönem tabu gibi dokunulmazlığı olan Anayasadaki altı ilke hakkında “... Anayasadan altı oku kaldırmak, ah o altı ok, neler yaptı, bu milletin kalbine battı, ne din ne ahlak bıraktı. Hâlâ da Anayasada lök gibi oturuyor. Evvel -emirde bunu kaldırmak lâzımdır. Bu varken rahat ve huzur yoktur...”⁹³³ dedi. Necdet Açıanal (Urfa) ise konuşmasında senelerdir bu ülkede İslam dini yobazlarıyla mücadele ettiklerini ancak henüz kökünün kurumadığını ifade etti. Yobazlığın İslam dini cephesinde başarılı olamayacağını anlayınca inkılap cephesine kaydığını ileri sürdü. Açıanal,

“... Yeni yobazlara yeni kisveleriyle inkılâp yobazları adını verebiliriz. Eskiler yeşil sarıklı idiler, yeniler silindir şapkalıdır. Eskiler her yeniliğe (Eyvah din elden gidiyor) diye mâni olurlardı. Yeniler ise ‘Eyvah inkılâplar elden gidiyor’ diye bağıryorlar. Bu suretle inkılâp güneşini de gölgelemeye çalışıyorlar. ...”⁹³⁴

dedi. Yobazlıkla muhakkak mücadele edilmesi gerektiğini belirten Açıanal, hükûmetten İslam yobazlarıyla nasıl mücadele ediliyorsa inkılap yobazlarıyla da aynı şekilde mücadele edilmesini istedi.⁹³⁵ İrtica ve inkılaplar hakkında bunlar konuşulurken daha önce bazıları CHP içinde olan DP milletvekilleri hiçbir itirazda bulunmadılar. Hatta kendilerini inkılapların bekçisi gibi gösteren CHP milletvekilleri bile yapılan eleştirilere ve aleyhteki konuşmalara⁹³⁶ cevap vermediler ki bu durum dikkat çekicidir.

21 Mart 1951’de İstanbul’da dört yüz – beş yüz kişilik bir öğrenci grubu irticayı protesto etmek için izinsiz bir gösteri düzenledi. Başbakan Adnan Menderes, Anadolu Ajansına verdiği beyanatta bu gösteriyi kınadı. Her şeyden önce izinsiz olarak gösteri yapmanın dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde kanun dışı olduğunu vurguladı. Ülkede olmayan irticayı varmış gibi göstermenin irticaya davetiye çıkarmak anlamına geleceğine savundu. Bu tip gösterilerin amacının devletin güçlerinin var

⁹³³ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.448.

⁹³⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.450.

⁹³⁵ **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.451.

⁹³⁶ Bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951), s.451-452.

olan bir tehlikeyi önlemekte aciz kaldığını ispatlamaya yönelik olduğunu belirtti. Bununla dini siyasete alet etmekten başka bir şey olmadığını ileri sürdü.⁹³⁷

27 Haziran'da ülke genelinde Atatürk'ün heykel ve büstlerine saldıran Ticani Tarikatı üyeleri şeyhleriyle birlikte tutuklandılar.⁹³⁸ Bu gelişme üzerine gazeteci ve Milletvekili Nadir Nadi, köşesinde kanun çıkarmakla, Ticani tarikatı üyelerini tutuklamakla Atatürk'ün, dolayısıyla inkılapların korunamayacağını savundu. Nadi, öncelikle yürürlükte var olan harf inkılabı, kıyafet inkılabı gibi kanunları tam olarak uygulamak ve bunlardan taviz vermemek hatta bu kanunlara uymayanlar için cezaların artırılması gerektiğini ileri sürdü.⁹³⁹

15 Temmuz 1951'de Eskişehir İl Kongresinde konuşan Başbakan Adnan Menderes, Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırıların o heykellerin taşına tuncuna değil, bu heykellerin temsil ettiği zihniyete yani inkılaplara karşı yapıldığını ifade etti. Menderes, bu sebeple Atatürk'ü korumak için kanun çıkarmanın gerekli olduğunu söyledi.⁹⁴⁰

Meclise sunulan kanun tasarısı yapılan uzun görüşmelerin ardından 25 Temmuz 1951'de kabul edildi.⁹⁴¹ Ancak Kanun'un çıkarılması ne irticai faaliyetleri ne de CHP'nin DP'yi inkılaplardan taviz vermekle suçlamasını engelleyebildi.

Bu arada önemli bir gelişme yaşandı. Ekim 1944'te temelleri atılan Anıtkabir inşaatı 10 Kasım 1953'ten kısa bir süre önce tamamlandı ve bu tarihte düzenlenen törenle Mustafa Kemal'in naaşı Etnografya Müzesi'ndeki geçici kabrinden alınarak törenle Anıtkabir'e taşındı.⁹⁴² DP'nin 1950-1954 döneminde dikkate değer Atatürk hakkındaki en önemli adımlarından biri "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında

⁹³⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

⁹³⁸ "Ticani meczuplarına karşı geç kalmış ilk tedbirler", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1951, S.9666, s.1.

⁹³⁹ Nadir Nadi, "Atatürk Kanunu", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1951, S.212, s.95-96.

⁹⁴⁰ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

⁹⁴¹ **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.104, (25.07.1951), s.324; Kanun metni için bkz. **Resmi Gazete**, 31 Temmuz 1951, S.7872, s.1713.

⁹⁴² "Sen ölmezsin Atatürk", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1953, S.10518, s.1.

Kanun”u çıkarması, diğeri de Anıtkabir inşaatının tamamlanıp Atatürk’ün naaşının nakledilmesi olmuştur.

4.5.2.1.2 Malatya Suikasti ve Büyük Doğu Dergisi’nin Kapatılması

DP’nin fiili anlamda irtica ile mücadelesi 22 Kasım 1952’de Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’a suikast teşebbüsünde bulunulmasının ardından hız kazandı. Yapılan incelemede suikastin irticai bir örgüt tarafından yapıldığı anlaşıldı. Sorumlular yakalanarak yargılandılar.⁹⁴³ Yapılan kovuşturmada Büyük Doğu dergisinin sahibi olan Necip Fazıl Kısakürek suçlu olduğu gerekçesiyle tutuklandı.⁹⁴⁴ Büyük Doğu⁹⁴⁵ dergisi kapatıldı.⁹⁴⁶ Kısakürek, iddiaları ve suçlamaları hiçbir zaman kabul etmedi. Masonlar aleyhine yazdıkları yazılardan dolayı Mason veyahudilerin baskısıyla gazetesinin kapatıldığını iddia etti.⁹⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasında bütün dünyada Yahudilerin ve Sabataycılarının el üstünde tutuldukları dikkate alınırsa Kısakürek’in tutuklanmasının dış politikanın iç politikaya bir yansıması olduğu söylenebilir.

7 Şubat 1953’te Ankara’da toplanan DP İstişare Kongresinde Menderes yaptığı konuşmada dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmaması için bir kanun çıkarılması gerektiğine işaret etti.⁹⁴⁸ Nitekim kısa bir süre sonra bu konu TBMM’de

⁹⁴³ Hüseyin Üzmez adında 18 yaşındaki bir genç Yalman’a ateş etmişti. Üzmez yakalandığında Yalman’ın gazetesinde irtica karşıtı yazdığı yazılardan duyduğu rahatsızlık dolayısıyla onu öldürmek istediğini söylemek suretiyle suçunu itiraf etti. Yalman, **a.g.e.**, s.297.

⁹⁴⁴ Büyük Doğu dergisinin sahibi olan Necip Fazıl Kısakürek, bir yıl üç günlük hapis hayatı sırasında Adnan Menderes’e mektuplar yazdı. Kendisinin suçsuz olduğunu anlatmaya çalıştı. Mektuplara ilgisiz kalamayan Menderes, Ankara Valisi’ni Kısakürek’i ziyaret etmesi için hapisaneye gönderdi. Valinin ziyaret sırasında Kısakürek’e kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan celsede serbest bırakılacağını söylediği rivayet edilmektedir. Alâattin Karaca, **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi Mektuplarla ve Belgelerle**, Ankara, Lotus, 2009, s.85.

⁹⁴⁵ Necip Fazıl Kısakürek tarafından 17 Eylül 1943- 5 Haziran 1978 arasında çıkarılmış bir edebiyat ve siyaset dergisidir. Muhalif yazıları sebebiyle pek çok kez kapatıldı. İlk yıllarda H. Cahit Yalçın, Pertev Naili Boratav, Sait Faik Abasıyanık, Özdemir Asaf, Burhan Belge Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi isimler destek verdi. Daha sonra bu dergi İslami hareketin en önemli yayın organlarından biri oldu. Heper, **a.g.e.**, s.177.

⁹⁴⁶ Kısakürek, Başbakan Adnan Menderes’e bir telgraf çekerek yapılan uygulamanın haksızlığını ifade etti ve bir an evvel bu haksız durumun ortadan kaldırılmasını istedi. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-100-42, Tarih:30.03.1951.

⁹⁴⁷ Kısakürek, **a.g.e.**, s.249

⁹⁴⁸ “Başbakan çok önemli bir konuşma yaptı”, **Ulus**, 8 Şubat 1953, S.11356, s.1; Eroğul, **a.g.e.**, s.122.

ele alındı. 24 Temmuz 1953'te "Vicdan ve Toplanma Hürriyeti"nin Korunması Hakkında Kanun"⁹⁴⁹ kabul edildi.

4.5.2.1.3 Millet Partisi'nin Kapatılması

Millet Partisi (MP), DP'den ayrılan milletvekilleri tarafından 20 Temmuz 1948'de kurulmuştu. Kurucusu Mareşal Fevzi Çakmak'tır. 27 Ağustos 1948'de Öz Demokratlar Partisi'nin katılımıyla MP biraz daha güçlenmişti. DP'nin CHP'ye karşı yürüttüğü muhalefeti yumuşak bulmakta ve hatta DP'yi muvaza partisi olmakla suçlamaktaydı. CHP döneminde oldukça sert bir muhalefet yürüten MP, seçim kampanyasında da oldukça sertti. Ancak 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde istediği sonucu alamadı. Meclise sadece Osman Bölükbaşı'nı⁹⁵⁰ Milletvekili olarak gönderebildi. Böylece Türk halkı sert muhalefete değil, kendi ihtiyaçlarını ve isteklerini dile getiren gerçekçi muhalefete itibar ettiğini ortaya koymuş oldu.

DP iktidara geldikten sonrada MP'nin DP'ye bakış açısında bir değişim olmadı. MP'nin Meclisteki Milletvekili Osman Bölükbaşı, her zaman DP'yi CHP'nin devamı olmakla suçladı. DP'nin ortaya yeni bir politika koyamadığını iddia etti. Diğer yandan CHP'ye çatmaktan da geri kalmadı.⁹⁵¹

Ahmet Emin Yalman'a suikast teşebbüsünün ardından irticai örgütler üzerine giden hükümet MP üzerinede gitti. Ancak sürecin hızlanması partiden ayrılan bir grup politikacının⁹⁵² MP içinde irticanın bulaştığını iddia ederek Adalet Bakanlığı ve Cumhuriyet Başsavcılığını göreve çağırmalarıyla oldu.⁹⁵³ Savcılık derhal soruşturma başlattı. Bu arada MP Genel Başkanlığı da kendilerini bu şekilde suçlayanların, iddialarını ispat etmesini istedi.⁹⁵⁴ Yapılan incelemeler sonucunda din, mezhep, tarikat esaslarına dayanan ve amacını saklayan bir dernek olduğu gerekçesiyle MP kapatıldı.⁹⁵⁵ Ülke çapındaki 2000 civarındaki şubesi mühürlendi. Mallarına el

⁹⁴⁹ **Resmi Gazete**, 29 Temmuz 1953, S.8470

⁹⁵⁰ Osman Bölükbaşı ve faaliyetleri için bkz. Adem Çaylak, **İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.

⁹⁵¹ Baban, **a.g.e.**, s.483.

⁹⁵² En önemli isimlerden biri Hikmet Bayur'dur. Öymen, **a.g.e.**, s.361.

⁹⁵³ "Millet Partisi hakkında savcılık tetkikler yapıyor", **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1953, S.10389, s.1.

⁹⁵⁴ Çaylak, **a.g.e.**, s.193-194.

⁹⁵⁵ "Millet Partisi Dün Gece Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1953, S.10396, s.1.

konuldu.⁹⁵⁶ MP'nin kapatılması hem DP hem de CHP'yi memnun etti. Dünya gazetesinde Falih Rifkî Atay, MP'nin oy uğruma Malatya suikastinden sonra bile irticaya destek vermeye devam ettiğini iddia ederken⁹⁵⁷ Mümtaz Faik Fenik'de MP için "*Parti değil âdi bir isyan çetesi*" değerlendirmesini yaptı.⁹⁵⁸

Kapatılan MP'nin genel başkanı Mustafa Kentli karara itiraz etti.⁹⁵⁹ Mahkeme, 27 Ocak 1954'te MP'nin kapatılması kararını onayladı.⁹⁶⁰

4.5.2.2 Turancılık ile Mücadele

CHP iktidarı döneminde Turancılık Davası ile büyük sıkıntılar çekmiş olan Türk milliyetçileri DP'nin iktidara gelmesiyle oluşan nisbi demokrasi ortamında milliyetçi dernekler kurdular. Bu derneklerden en önemlisi Türkiye Milliyetçiler Derneği idi. Dernek komünizm ve benzeri akımlara karşı konferans, miting ve yürüyüşler düzenleyerek halkı bilinçlendirmeye çalışıyordu. Bu çalışmaları sebebiyle başta komünizm olmak üzere bölücü ve yıkıcı akımlar tarafından hoş görülüyordu. Çünkü faaliyetleriyle bu akımlara mensup olan kişi, dernek vb. çalışmaları engellemekteydi. Dernek her geçen gün büyüdü. Daha sonra Türk Kültür Ocağı, Türk Gençlik Derneği gibi diğer milliyetçi derneklerle birleşerek Milliyetçiler Federasyonu'nu oluşturdu. İlk kurultayında DP Milletvekili Sait Bilgiç başkan seçildi. Derneğin Nizamnamesi'ne göre: milliyetçi ve mukaddesatçı esaslara dayanan Türk milliyetçiliğini işlemek, Türk milletini meydana getiren unsurları korumak ve Türk milliyetçilerini teşkilatlandırmaktır. Mümtaz Turhan, Remzi Oğuz Arık, Nurettin Topçu, Necip Fazıl gibi Türk aydınları bu derneğe destek veriyorlardı.⁹⁶¹ Komünizm tehlikesi ve bu tehlikeye karşı yapılan mücadele milliyetçiliği her geçen gün güçlendirdi.

⁹⁵⁶ "M. Partisinin 2000 küsür Şubesi dün mühürlendi", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1953, S.10397, s.1.

⁹⁵⁷ Falih Rifkî Atay, "Üçüncü Büyük Partinin Kaderi", **Ayın Tarihi**, Temmuz 1953, s.61-62.

⁹⁵⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Parti değil âdi bir isyan çetesi", **Zafer**, 9 Temmuz 1953, No:1523, s.1.

⁹⁵⁹ "Millet Partisi kapanma kararına itiraz etti", **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1953, S.10401, s.1.

⁹⁶⁰ DP ve CHP, MP üyelerinin kendi saflarına katabilmek için mücadeleye giriştiler. Bunun üzerine partinin önemli isimleri dağılmayı önlemek için Cumhuriyetçi Millet Partisini kurdular. Partinin genel başkanlığına Ahmet Tahtakılıç getirildi. Partinin adının önüne "cumhuriyetçi" kelimesinin getirilmesi, MP'ye yöneltilen "irtica partisi" suçlamalarına karşı alınmış bir tedbirdir. Evren Ayhan, "Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yüksek Lisan Tezi**, İstanbul, 2006, s.45.

⁹⁶¹ Ercan Yılmaz, "Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2008, s.56-58.

Malatya olayının sanıkları hakkında yapılan araştırmada sanıklardan bazılarının Milliyetçiler Derneğine mensup oldukları düşüncesiyle bu derneğin kapatılmasına kapatılmasına karar verildi.⁹⁶² Nitekim 22 Ocak 1953 tarihine gelindiğinde dernek 80 şubesiyle birlikte kapatıldı.⁹⁶³ Beklenmedik bu olay Türk milliyetçileri tarafından büyük bir şaşkınlıkla karşılandı.

DP'nin Milliyetçiler Derneği'ni bir gecede niçin kapattığı milliyetçiler tarafından çok merak edildi. Hiçbir zaman gerçek sebep öğrenilemedi. Ancak tahminler yapıldı. Bunlardan bazıları şöyledir: DP'nin komünizme karşı tedbirler alırken ideolojik olarak sağa kaymak istememesi, sağlam bir bünyeye sahip olan Derneğin daha sonra partileşip kendine rakip olmasından korkması, Derneğe Büyük Doğucuların sızdığı düşünülerek ilerde irticai faaliyetlerde bulunabileceği endişesi güdülmesi gibi.⁹⁶⁴

Derneğin kapatılmasının ardından aynı zamanda DP Milletvekili olan Milliyetçiler Derneği Başkanı Sait Bilgiç, Haysiyet Divanı'na sevk edildi. Daha sonra DP'den ihraç edildi. Derneğe destek verdiği gerekçesiyle Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri hakkında da pek çok söylenti çıktı.⁹⁶⁵ Bu söylentiler üzerine İleri, Milli Eğitim Bakanlığından istifa etti (6 Nisan 1953).⁹⁶⁶

Derneğin kapatılması CHP'yi memnun etti. DP-CHP ilişkileri adeta bir bahar havası yaşanmaya başladı. Zafer (DP'nin yayın organı) ve Ulus (CHP'nin yayın organı) gazeteleri adeta söz birliği etmişçesine Derneğin aleyhinde haber ve yorumlar yayınladılar.⁹⁶⁷ Bütün bunlar yaşanırken Başbakan Adnan Menderes, Turancılığı eleştiren pek çok konuşma yaptı. Bunlardan en çok ses getireni 8 Ocak 1953'te İstanbul Üniversitesi'nde "hürriyetler" hakkında yaptığı konuşmadır. Konuşmasında bütün düşüncelerin aşırısından kaçınmak gerektiğini, aşırılıkların hürriyetleri kısıtladığını belirterek, üniversitelerde bulunan öğrenci cemiyetlerinin de ölçülü ve dikkatli olması gerektiğini ifade etti.⁹⁶⁸ Menderes'in bu sözleri üzerine üniversitedeki

⁹⁶² Yalman, **a.g.e.**, s.298.

⁹⁶³ "Türkiye Milliyetçiler Derneği dün kapatıldı", **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1953, S.10231, s.1.

⁹⁶⁴ Yalman, **a.g.e.**, s.302.

⁹⁶⁵ Ulus gazetesi bakanlık bütçesinden derneğe para aktarıldığını iddia etti. **Ulus**, 24 Ocak 1953, No:11341, s.1.

⁹⁶⁶ "Üç Bakan Dün Kabineden Çekildiler", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1953, S.10305, s.1.

⁹⁶⁷ Ulus gazetesi "Milliyetçiler Derneğinin kapatılması tam tasvipte karşılandı" manşetiyle haberden duyduğu memnuniyeti gösterdi. **Ulus**, 23 Ocak 1953, No:11340, s.1.

⁹⁶⁸ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

milliyetçi öğrenci dernekleri bir bildiri yayınladılar. Bildiride gençler olarak kendilerinin Türk milletinin ta kendisi olduklarını belirttiler. Menderes Gaziantep'te yaptığı bir konuşmada bu konuya değinerek üniversitedeki milliyetçi öğrencilerin milliyetçiliği tekellerine almış gibi davrandıklarını ileri sürdü. Herkesin milliyetçi olduğunu belirten Menderes, bu derneklerin insanları Türk olup olmamak noktasında sınıflandırmakla ülkeyi bölmeye çalıştıklarını iddia etti. Bu derneklerin çalışmaları sırasında sınırlarını aştıklarını ya da aşmak üzere olduklarını belirtti. Menderes, böyle bir niyetleri varsa siyasi bir parti olarak ortaya çıkmalarını tavsiye etti. Menderes konuşmasında DP programında yer alan milliyetçilik hakkındaki şu ifadelerle yer verdi:

“Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan her türlü ayırıcı temayyülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren bir ferde bir yurttaş gözleriyle bakarız. Bu ana görüşlerin tahkikatta yer bulmasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.”

Menderes, iktidara geldikleri ilk zamanlarda çeşitli sebeplerle aşırı ve tehlikeli düşünce akımlarıyla mücadele edemediklerini ve bazı kişilerinde DP'nin kendileriyle mücadele işini başaramayacaklarına inandıklarını belirtti. Fakat bundan sonraki dönemde hükûmetin ideolojilerle mücadeleye devam edeceğini ifade etti.⁹⁶⁹

Bu süreçte pek çok milliyetçi aydın ve gazeteci tutuklandı. Milliyetçi eğilimli olduğu bilinen gazete ve dergiler kapatıldı. Yaşanan bu olaylar, milliyetçi kesimin DP'ye cephe almasına ve yeni arayışlar içine girmesine sebep oldu.

4.6 DP İktidarı Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkilerindeki Değişim

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle Türk siyasi hayatında gerçekleşen rol değişiminin ardından taraflar yeni rollerine alışmaya çalışıyorlardı. Aslında iki taraf da beklemediği bu durum karşısında nasıl davranacağını çok iyi bilmiyordu. DP Meclise büyük bir çoğunlukla gelmişti. İsteddiği her değişikliği yapabilecek güçteydi. Kaldı ki 1924 Anayasası'nda Meclisi dengeleyecek Anayasa Mahkemesi gibi bir güçte yoktu. CHP ise 27 yıldır sahip olduğu saltanatı terk etmek zorundaydı. DP ve seçmenleri 27

⁹⁶⁹ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-79-1, Tarih:18.01.1953.

yılın intikamını almak istiyordu. CHP’de ise kendilerine iktidar tarafından yaşam hakkı tanınmaması endişesi vardı.

DP, 18 Mayıs 1950’de bir beyanname yayınladı. Beyannamede “... *Azlıkta kalan siyasi fikir ve kanaatlerin muhalefet kadroları içinde kendilerini kanunların kat’i teminatı altında hissetmeleri hususunda partimiz elden gelen hiçbir gayreti esirgemeyecektir.*”⁹⁷⁰ denilmesine rağmen CHP ilk günlerde oldukça tedirgindi. CHP lideri İsmet İnönü, yaptığı açıklamalarda “*İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize de verilmesidir.*” şeklinde ifadeler kullandı.⁹⁷¹ Hatta DP Milletvekili ve Menderes hükûmetinde görev almış olan Rıfıkı Salim Burçak İnönü, görevi devretmek üzere Bayar’ı Çankaya Köşkünde kabul ettiğinde, “*Hayatımdan ve arkadaşlarımızın hayatından emin olabilir miyim?*” dediğini, hayretler içinde kalan Bayar’ın istenilen teminatı verdiğini belirtmektedir.⁹⁷²

Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından İnönü kendisini ziyarete gitmek için haber verdi. Bayar İnönü’nün zahmet etmemesini, kendisinin onu ziyarete gideceğini belirterek ertesi gün ziyaretine gitti. Sohbet sırasında İnönü Bayar’a kendilerinin tek isteğinin güven içinde çalışmak olduğunu ifade etti. Ayrıca önemli idari görevlerde bulunan kimselerin görevlerinden alınmamalarını istedi. Bayar bu konuda İnönü’ye güvence verdi.⁹⁷³ Bayar, Çankaya Köşkü’ne geçtikten sonra da burada çalışanların görevlerine devam edecekleri teminatını verdi.⁹⁷⁴

4.6.1 Muhalefet Partisi Olarak CHP’nin Değişimi

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü muhalefetin ilk günlerinde ılımlı bir muhalefet olmayı planlıyordu. Hatta kendince DP’ye nasıl muhalefet yapılması gerektiğini göstermeyi hedefliyordu. İnönü, Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman’a 27 Mayıs’ta verdiği bir demeçte DP’nin tecrübesizliğini istismar etmeyeceklerini, aksine kendilerine her türlü desteği vereceklerini ifade etti. İnönü “*İki yıl boyunca ağzımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak... Muhalefet vazifemize ancak ondan sonra*

⁹⁷⁰ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

⁹⁷¹ “İktidardan tek istediğimiz şey, bizim iktidarda iken verdiğimiz emniyetin bize de verilmesidir”, **Ulus**, 28 Mayıs 1950, S.10385, s.1.

⁹⁷² Burçak, **a.g.e.**, s.94.

⁹⁷³ Barutçu, **a.g.e.**, s.1010.

⁹⁷⁴ Derin, **a.g.e.**, s.261.

sarılacağız.” dedi. Ancak bu söz değil iki yıl, iki gün bile tutulmadı.⁹⁷⁵ Çünkü CHP 14 Mayıs'ta büyük bir hezimete uğramıştı. Böylesi bir sonucu engellemek için İnönü'nün yanında yer alan Nihat Erim ve ekibi, tabanı canlı tutmak amacıyla sert muhalefet yapılması gerektiğini savunuyorlardı.⁹⁷⁶ Nitekim bu doğrultuda CHP sert ve hoşgörüsüz bir muhalefet yapmaya başladı. İktidarın her kararına karşı çıktı.

CHP Genel Başkanı olarak İsmet İnönü, Ankara Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada ülkenin iç ve dış politika bakımından felakete sürüklendiğini iddia etti. DP adına Genel Başkan Adnan Menderes bu iddialara 29 Ağustos'ta Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmayla cevap verdi. Menderes, yıllarca devletin tüm imkânlarını elinde bulundurmuş olanların iktidardan düşünce bir çeşit hastalığa kapıldıklarını savunarak İnönü'nün de bu hastalığa yakalanmış olduğunu ileri sürdü. Menderes vatandaşların en büyük korkusunun “*zümre saltanatı*” nın yeniden canlanması olduğunu belirterek CHP'nin bu devri yeniden getirmek istediğini iddia etti. Menderes CHP'yi komünizme karşı girişilecek mücadelede hükûmetin gücünü kırmak istemekle suçladı.⁹⁷⁷

Cumhuriyet gazetesi partiler arası ilişkileri değerlendirirken CHP'nin yılların verdiği tecrübeye dayanarak temkinli davranıp DP'nin amacını anlaması gerekirken bunu yapmadığı için ilişkilerin bozulduğunu ileri sürdü. İlk günlerde CHP'nin iktidar partisine her türlü yardımda bulunacağını vaat etmesine rağmen aradan bir ay geçmeden bu sözünü unutarak oldukça sert bir eleştiriye başlamasının doğru olmadığını savundu.⁹⁷⁸

İktidar-muhalefet ilişkileri gergin bir havada devam ederken Milletvekili ve gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın Ulus'ta 9 Eylül 1951'de “Gözü Kapalı Oy Verme” başlıklı bir yazı yazdı. Savcılık tarafından hakkında kovuşturma başlatıldı. Ancak mahkemeye sevk edilebilmesi için dokunulmazlığının kalkması gerekiyordu. Nitekim Mecliste yapılan oylamada DP milletvekilleri Yalçın'ın dokunulmazlığının kaldırılması için oy kullandılar.⁹⁷⁹ Oysaki 11 Mart 1952'de gazetenin yazı işleri müdürü Cemal

⁹⁷⁵ Tuğrul Sarıtaş, **Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes**, Ankara, Kültür Ajans Yayınları, 2013, s.53-54.

⁹⁷⁶ Çavdar, **a.g.e.**, s.45-46.

⁹⁷⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

⁹⁷⁸ “Partiler arası...”, **Ayın Tarihi**, Ocak 1951, S.206, s.87.

⁹⁷⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.14, B.63, (18. 04 1952), s.447.

Sağlam beraat etmişti.⁹⁸⁰ Dolayısıyla bu kararın tamamen siyasi endişelerle alındığı ortadaydı. Bu gelişme ilişkilerin daha da bozulmasına sebep oldu.

1952 ilkbaharında İnönü Karadeniz gezisine çıktığında yaptığı konuşmalarda hükûmeti partizan idare⁹⁸¹, basın hürriyeti, radyo, Meclis İç tüzüğü'ndeki eksikler gibi noktalarda eleştirdi.⁹⁸² Menderes Balıkesir ve Bursa'dan muhalefete sert cevaplar verdi. Menderes,

*"... Onlara göre, kendileri bu memleketi idare etmek için gökten gönderilmişlerdir. Onlarda kendileri olmadan bu memleket idare edilmez diye bir zihniyet hâkimdir. Onlar, böyle bir zihniyet taşıyan birtakım ruh hastalarıdır..."*⁹⁸³

demek suretiyle İnönü ve CHP ileri gelenlerini sert bir şekilde eleştirdi. Böylece partiler arasında gerilim artarken Türk siyasetinin ve eleştirinin niteliği de giderek basitleşmekteydi.

Menderes'e göre DP-CHP ilişkilerinin kötü olmasının sebebi CHP'nin ülke yararına çalışmaması, ülkede kendi menfaatleri doğrultusunda *"ihtilal çıkırtkanlığı"* yapmasıydı. Menderes, *"Siyasi emniyet şöyle dursun, ırzımızın, canımızın, malımızın bile emniyet altında bulunmadığını propaganda etmektedirler. Bu ne demektir? 'Kalkın ey ehli vatan'*⁹⁸⁴ demektir." dedi. Zulüm ile partizan ihtirasların tatmin edilmeye çalışılmasının doğru olmadığını belirterek, nifakın patlaması halinde uzun süreceğini ve derin yaralar açacağını ileri sürdü.⁹⁸⁵

Önceki yıllarda dış basına verdikleri demeçlerde hükûmeti eleştirdikleri için DP'ye yüklenen CHP bu sefer aynı şeyi kendisi yaptı. Genel Sekreter Kasım Gülek'in BBC radyosuna verdiği demeçte Türkiye'de hürriyet olmadığına dair ifadeler kullanması DP tarafından tepkiyle karşılandı. DP adına Anadolu Ajansı'na açıklama

⁹⁸⁰ TBMMTD, D.IX, c.14, B.63, (18. 04 1952), s.445.

⁹⁸¹ "İnönünün Hasbıhali", **Ulus**, 13 Mayıs 1952, No.12072, s.1.

⁹⁸² Sabahat Erdemir, **Muhalefette İsmet İnönü Konuşmaları Demeçleri Mesajları Sohbetleri veyazlarıyla**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1956, s.88-114.

⁹⁸³ Başbakan, Balıkesir'de İnönü'ye cevap verdi", **Akşam**, 16 Mayıs 1952, No:12075, s.1.

⁹⁸⁴ Burada Menderes, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Aralık 1945'te Tan Olaylarına sebep olan "Kalkın ey ehli vatan" başlıklı yazısına ve sonrasında yaşanan olaylara gönderme yapmaktadır. Bkz. Bölüm: II, s.244.

⁹⁸⁵ "Muhalefet hazırsa yeniden seçim yapılacağı açıklandı", **Akşam**, 5 Ekim 1952, No:12212, s.1.

yapan Adnan Menderes, Milletvekili olmadığı halde Türkiye'yi temsil eden bir heyette sırf partisi istediği için yer almış birinin hemde resmi görevli olduğu halde ülkesinin aleyhinde konuşmasının çok çirkin bir davranış olduğunu ifade etti. Menderes, Gülek'in bu tavrıyla Türkiye'nin dışardaki imajını zedelediğini ileri sürdü.⁹⁸⁶

4.6.2 Bürokraside Değişim ve Devri Sabık Tartışmaları

DP seçim beyannamesinde iktidara geldikleri takdirde "devri sabık" yaratmayacaklarına dair vaatte bulunmuştu.⁹⁸⁷ Bunda elbette ki bürokratların desteğini alma düşüncesi etkili olmuştu. 29 Mayıs 1950'de Menderes, hükümet programını okurken, "*Bir devri sabık yaratmak gibi meşum temayüllerin önlenmesi esaslarında azmimiz katidir*" dedi.⁹⁸⁸ Ancak çok geçmeden basında "*İnönü Devri*" ifadeleri yer aldı ve CHP dönemi sert bir dille eleştirildi. DP, Atatürk dönemine dokunmamakla beraber⁹⁸⁹ CHP dönemini adeta yerden yere vurdu. Menderes, Atatürk'ün ölümünden sonra Şemsettin Günaltay'ın "*Devr-i İsmet açılmıştır.*" dediğini iddia etti.⁹⁹⁰ Günaltay bu iddianın asılsız olduğunu açıkladı.⁹⁹¹ Ancak DP, iktidarı süresince özellikle ilk yıllarda her fırsatta İnönü dönemini eleştirdi.

DP'nin Refik Koraltan gibi önde gelen isimleri devri sabık konusunda kararlıydılar. Koraltan, geçmişle hesaplaşılması ve suçluların cezalandırılması gerektiği fikrini savunuyordu.⁹⁹² DP'nin taşra teşkilatındaki önemli isimlerinin çoğu CHP döneminde acı çekmiş, canı yanmış kişilerdi. 12 Temmuz Beyannamesinin ardından düzelen DP-CHP ilişkileri DP'nin taşra teşkilatlarındaki bazı isimleri rahatsız etmişti. Nitekim bunların bir kısmı parti içi muhalefete başlamış ve daha sonra partiden

⁹⁸⁶ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-78-1, Tarih:1952.

⁹⁸⁷ **Demokrat Parti Seçim Beyannamesi**, Ankara, 1950, Ankara Telgraf Matbaası; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-14, Tarih:1953; O dönemde DP Genel Başkanı olan Celal Bayar, bu fikre karşı çıktı. Kendilerini destekleyen insanlar arasında CHP'den canı yanmış, zulüm görmüş, adalet arayan insanlar olduğunu dolayısıyla bu taahhütün tutulamayabileceğini söyledi. Bu durum partide tartışıldı. Bayar Meclisten ya da halktan gelecek bir baskı karşısında bu sözün tutulamayabileceğini savunmasına rağmen "devri sabık" yaratılmayacağına dair taahhüt vermeyi uygun bulanlar çoğunlukta olduğu için bu taahhüt verildi. Bayar, **a.g.e.**, s.142.

⁹⁸⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.30.

⁹⁸⁹ Bayar, **a.g.e.**, s.417.

⁹⁹⁰ "İktidar ile muhalefet arasında karşılıklı bir söz düellosu başladı", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1951, No.11773, s.1-2.

⁹⁹¹ Aynur Bakoğlu, "Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2000, s.54.

⁹⁹² Koraltan, **a.g.e.**, s.166.

ayrılarak MP'ye geçmişlerdi. DP'de kalanlar ise intikam hırsıyla yanıp tutuşmaktaydılar. DP yöneticileri hem bunların hem de yıllarca CHP'den muzdarip olmuş halk kitlelerini görmezden gelemezdi.⁹⁹³ Bu durum ister istemez geçmişle hesaplaşmayı zorunlu kıldı. Diğer yandan DP hükûmeti eski memurlar ile çalışmak hususunda kendini güvende görmüyordu. İşte bütün bunlar, memur ve bürokratların görevlerinde ve görev yerlerinde değişimi gerekli kılmaktaydı. Nitekim kısa bir süre sonra DP, bazı memur ve bürokratların görev yerlerinde değişiklik yaptı. Bu durum CHP'nin tepkisine sebep oldu.⁹⁹⁴ Bürokraside yapılan değişimlere dayanak oluşturmak için geçmişte meydana gelmiş olan olayların gündeme gelmesi ve bazı milletvekillerinin CHP dönemindeki birkaç olayın soruşturulması için araştırma önergesi vermesi CHP'lileri rahatsız etti. CHP Meclis Grubu konuyu görüştü ve geçmişin araştırılmasının, hatalı olan her şeyin ortaya konulmasını hükûmetten istemeye karar verdi.⁹⁹⁵ Başta İnönü olmak üzere CHP'liler, ısrarla hükûmetten geçmiş dönemin araştırılmasını istediler. Amaçları DP'nin geçmiş dönemi kullanarak sürekli CHP aleyhinde propaganda yapmasını engellemektir. CHP bunu yaparken bugün DP'li olan pek çok ismin o dönemde CHP içinde olduğunu hatırlatmaktan geri kalmadı.

Devri sabık yaratmamak konusu basında da tartışıldı. Gazeteci ve DP listesinden bağımsız Milletvekili seçilmiş olan Nadir Nadi köşesinde:

“Bir orkestrada bile Şef, tanımadığı ve güvenmediği sazları yenilemek imkânını daima elinde tutar. Millete karşı büyük bir sorumluluğu olan parti ise, böyle bir kaygıdan kendini nasıl âzade sayabilir?”⁹⁹⁶

demek suretiyle hükûmeti savundu. Mümtaz Faik Fenik ise tek parti döneminde pek çok idare amiri ve memurun vatandaşa hizmet etmek yerine CHP'nin üst düzey yöneticilerinin hoşuna gidecek işler yapmakla vakit harcadıklarını ileri sürdü. Yıllarca millete hizmet etmek yerine “ızdırap” vermiş olan bu görevlilerin haksız yere işgal ettikleri görevlerden alınmalarının çok doğal olduğunu savundu. Hatta bunların

⁹⁹³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015, s.136.

⁹⁹⁴ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:17-99-9, Tarih:12.09.1950.

⁹⁹⁵ Erim, **a.g.e.**, s.548.

⁹⁹⁶ Nadir Nadi, “Kadro”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1950, S.9282, s.1-3.

görevden uzaklaştırılmalarının vatandaşları mutlu edeceğini savundu.⁹⁹⁷ Fenik bir başka yazısında da 14 Mayıs öncesinde memurların kendilerini CHP'nin adamı olarak gördüklerini, vatandaşlara partili ve partili olmayanlar olarak muamele ettiklerini ileri sürerek devlet işleriyle parti işlerinin bir birinden ayrıldığını ve bunun büyük bir yenilik olduğunu savundu. Bu anlayışla yetişmiş olan memurların değişmesinin elzem olduğunu ve memurların siyasete karıştırılmamaları gerektiğini savundu.⁹⁹⁸ Yeni Sabah gazetesi devri sabık yaratmamakla geçmişteki suçların üzerine sünger çekmenin kastedilmediğini ve kastedilmemesi gerektiğini ifade etti.⁹⁹⁹ Anadolu gazetesi ise birkaç gün önce Adnan Menderes'in de katıldığı DP'nin bir toplantısına dikkat çekti. Toplantıda söz alan Menderes'in, iktidar partisinin muhalefet partilerinin güvenli bir şekilde çalışmalarını sağlamaktan sorumlu olduğunu ifade etmesine rağmen toplantıya "devri sabık" yaratma ruhunun hâkim olduğunu iddia etti. Bunun en güzel örneğinin de idare amirlerinin değişmesi olduğunu ileri sürdü.¹⁰⁰⁰ Ancak ilerleyen günlerde Menderes yaptığı açıklamada kendilerinin CHP'nin değil tek parti zihniyetinin düşmanı olduklarını, ayrıca geçmişten kalan olumsuzlukları tasfiye edeceklerini belirtti.¹⁰⁰¹

Başbakan Adnan Menderes, Zafer gazetesine verdiği bir beyanatta CHP'nin iktidarda iken bazı memurları hak etmedikleri görevlere getirdiğini ve bazı memurların kendi kaderlerini CHP'ye bağlamış olduklarını ileri sürerek 14 Mayıs'ta CHP döneminin sona erdiğini dolayısıyla kendi çalışacakları kadroları oluşturmalarının doğal olduğunu savundu.¹⁰⁰² Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan ile yaptığı bir röportajda ise Menderes, hiçbir memurun haklarının elinden alınmadığını, yapılan atama ve değişikliklerde kanun dışına çıkılmadığını belirterek hiç kimse için görev yerinin "*gedik*" olmadığını ifade etti. Menderes, muhalefet ve muhalif basın tarafından ortaya atılan iddialar ile gündemin boş yere meşgul edildiğini ifade etti.¹⁰⁰³

⁹⁹⁷ Mümtaz Faik Fenik, "İdarede Tam İstikrar...", **Zafer**, 18 Haziran 1950, No.413, s.1.

⁹⁹⁸ Mümtaz Faik Fenik, "Memurlar arasında yapılan değişiklik...", **Zafer**, 3 Ekim 1950, No.518, s.1-4.

⁹⁹⁹ Yeni Sabah, "Devr-i sabık yaratmamak...", **Ayin Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.69-70.

¹⁰⁰⁰ Anadolu, "Demokrat Partililerin yaptıkları son toplantı...", **Ayin Tarihi**, Temmuz 1950, S.200, s.77.

¹⁰⁰¹ "Memlekette huzursuzluk yoktur", **Zafer**, 4 Ekim 1950, No.519, s.1-4.

¹⁰⁰² **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

¹⁰⁰³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

1951'de Eskişehir'de yaptığı bir konuşmada Menderes, kendilerinin 14 Mayıs seçimlerinden önce devri sabık yaratmamak hususunda söz verdiklerini ve iktidara geldikten sonra da bu prensibe sadık kaldıklarını iddia etti. Hatta bir de Af Kanunu çıkardıklarını hatırlattı. Bundaki amaçlarının artık eskide kalmış bir zihniyetin etkisiyle işlenmiş hata ve suçların gündeme getirilerek siyasi hayatta yeni bir kin ve nefretin ortaya çıkmasına engel olmak olduğunu iddia etti.¹⁰⁰⁴

Yapılan görev değişimlerine rağmen vatandaşların kadroların değişmesi hususundaki ısrarları devam etti. DP seçmeni eski memurların yerlerinde kalıp alışlagelmiş şekilde devam etmelerinden rahatsızdı.¹⁰⁰⁵ Ancak 27 yıllık kadrolaşmayı bir anda tasfiye etmek kolay değildi. 1954 yılına gelindiğinde bile DP taşra teşkilatının, CHP'li memur ve bürokratlar hakkındaki istek ve şikâyetlerinin devam etmesi tasfiye sürecinin henüz sona ermediğini göstermektedir.¹⁰⁰⁶

Kadrolardaki değişimle CHP döneminde önemli görevlerde bulunan "*devletçi seçkinler*"ın yerini "*geleneği liberaller*" aldı.¹⁰⁰⁷ Bir başka deyişle memur ve bürokrat kesimi halktan kopuk, halkı tanımayan kişilerden değil doğrudan halkın içinden gelen insanlardan oluştu. Bu dönemde ekonomik faaliyetlerin artmaya başlamasıyla birlikte teknik bilgi ve alanında uzman bürokrat ve memurlar devlet kadrolarında yer aldılar. Bütün bunların sonucunda idari kadrodaki zihniyette değişmeye başladı. Böylece bürokrasinin CHP döneminde siyaset üzerinde var olan etkisi her geçen gün azaldı ve iktidar üzerinde başka sosyal sınıflar (tüccarlar, toprak ağaları, bankacılar gibi) etkili olmaya başladılar.¹⁰⁰⁸ CHP döneminde bürokrasi partiye hâkim iken bürokraside yapılan değişiklikler sonucunda DP döneminde parti bürokrasiye hâkim hale geldi.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁴ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-76-3, Tarih:15.07.1951.

¹⁰⁰⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:50-30-03, Tarih:1952; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-102-4, Tarih:26.01.1952.

¹⁰⁰⁶ Örneğin 15 Şubat 1954 tarihine gelindiğinde bile DP Hakkâri İl Başkanı, Başbakan Menderes'e yazdığı bir mektupta CHP'li ağalar tarafından maddi ve manevi olarak uzun süredir desteklenen hâkimlerin CHP döneminde olduğu gibi şehirde CHP lehinde propaganda yaptıkları ve davalarda CHP'li vatandaşlar lehine karar verdikleri şeklinde şikâyette bulunmaktadır. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:18-106-9, Tarih:15.02.1954.

¹⁰⁰⁷ Mehmet Göküş, Mehmet Göküş, "Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi, Siyasi İktidar İlişkileri", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İzmir, 1999, s.128.

¹⁰⁰⁸ Cem, **a.g.e.**, s.294; Göküş, **a.g.t.**, s.102.

¹⁰⁰⁹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30.bsk., İstanbul, İletişim, 2015, s.324.

İktidarın ilk günlerinde ordunun darbe yapmak için İnönü'den işaret beklediği şeklindeki söylentiler üzerine askeri bürokraside de değişim yapıldı. Pek çok önemli hatta Milli Mücadele'ye katılmış isim emekliye sevk edildi.¹⁰¹⁰ Bunların yerine genç ve demokrasiye inanmış isimler getirildi. DP böylece bir anlamda darbe yapılma ihtimalini ortadan kaldırmış ya da zayıflatmış oldu.

4.6.3 Memur ve Bürokratlara Siyaset Yasağının Getirilmesi

Menderes hükûmeti önceki dönemlerde yaşanan partili memur ve bürokratlardan halkın rahatsız olduğunun farkındaydı. Bu yüzden akademisyenler hariç memur ve bürokratların siyasetle ilgilenmelerini yasakladı. Bu durum memur ve bürokratların sessiz tepkisine yol açmışsa da uygulamada yasaklamanın olumlu sonuçları görüldü.

Temmuz 1952'de Üniversite Kanunu'nu gündeme getirdi. Zafer gazetesinde Mümtaz Faik Fenik "*Üniversiteleri Politikadan Kurtaracağız*" başlıklı yazısında üniversite hocalarının kendi işleriyle uğraşmak yerine politikayla uğraşmalarının, üniversitelere siyasetin bulaştırılmasının doğru olmadığını ve bunun üniversite özerkliği ile çeliştiğini ileri sürdü.¹⁰¹¹ CHP, hükûmet kanadının yaptığı bütün açıklamalara rağmen, DP'nin Nihat Erim'i siyasetten uzaklaştırmak için bu yola başvurduğunu iddia etti. Erim, üniversitedeki görevinden ayrıldı.¹⁰¹² 21 Temmuz'da tasarı yasalaştı. Ulus, DP'nin Erim'in eleştirilerinden bıktığı için bu teklifi gündeme getirdiğini iddia etti.¹⁰¹³

4.6.4 "Devr-i İsmet" in Sona Erdirilme Çabaları

14 Mayıs seçimlerinden hemen sonra İsmet İnönü'yü sahip olduğu misyon dolayısıyla başlı başına bir muhalefet gücü olarak gören DP, İsmet İnönü devrini

¹⁰¹⁰ Göküş, a.g.t., s.129.

¹⁰¹¹ Mümtaz Faik Fenik, "Üniversiteleri Politikadan Kurtaracağız", **Zafer**, 19 Temmuz 1953, No:1533, s.1; Milli Eğitim Bakanı Rıfki Salim Burçak Mecliste yaptığı konuşmada muhalefetin iddia ettiği gibi kanunun üniversite muhtariyetini ihlal etmediğini tam tersine güçlendirdiğini belirterek, hocaların ideolojik konuşma veyayın yapmaları hakkında üniversite senatosunun aldığı kararın ortada olduğunu söyledi. Burçak, üniversitelerin de kendileriyle aynı fikirde olduğunu ileri sürdü. "Milli Eğitim Vekilinin Meclisteki beyanati", **Zafer**, 22 Temmuz 1953, No:1536, s.1

¹⁰¹² "Üniversite muhtariyetine darbe", **Ulus**, 19 Temmuz 1953, No:11515, s.1.

¹⁰¹³ "Muhtariyeti zedeleyen kanun çıktı", **Ulus**, 22 Temmuz 1953, No:11518, s.1.

sonlandırmak amacıyla harekete geçti. Öncelikle devlet dairelerinden İsmet İnönü'nün resimleri kaldırıldı.¹⁰¹⁴ Bayar bundan sonra devlet dairelerine sadece Atatürk'ün resimlerinin asılmasını istedi. İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra paraların üzerinden Atatürk'ün resimlerini kaldırıp kendi resimlerini koydurmuştu.¹⁰¹⁵ Bu dönemde İnönü'nün resmi, paralardan kaldırıldı ve paraların üzerinde sadece Atatürk'ün resimleri yer aldı. Aynı uygulama posta pulları içinde yapıldı.¹⁰¹⁶ Atatürk'ün naaşının geçici kabre defnedildiği gün İnönü'nün yaptığı konuşma okul duvarlarında asılıydı. Bu metinler de kaldırıldı.¹⁰¹⁷ Okulların bahçelerindeki İnönü heykel ve büstleri toplatıldı. Cadde, sokak, okul gibi yerlere verilmiş olan "İnönü" isimleri (İnönü Stadyumu, İnönü Caddesi vb.) kaldırıldı. İnönü Ansiklopedisi'nin adı da Türk Ansiklopedisi olarak değiştirildi.¹⁰¹⁸ Bütün bunlar bir devrin (İnönü Devri) kapandığının göstergesiydi. Bu durum DP-CHP ilişkilerini daha da gerdi.

Bayar cumartesi ve pazar günleri Çankaya Köşkü'nün bahçesini halka açtı. 27 yıldır halka kapalı olan Köşk bahçesine gelen ziyaretçiler çimlerin üzerine oturup yemek yiyebiliyor, keyifli zaman geçirebiliyorlardı. Maliye müfettişleri ansızın gelip Köşkün hesaplarını inceleyebiliyorlardı.¹⁰¹⁹ 8 Haziran 1950'de Cumhuriyet gazetesi artık isteyen herkesin hiçbir formaliteye tâbi olmadan cumhurbaşkanını görebileceğini yazdı. Bütün bu gelişmeler halk arasında memnuniyetle karşılandı.

4.6.5 1924 Anayasası'nın Dilinin Değiştirilmesi

DP ile CHP arasındaki önemli gerginliklerden biri de Mecliste dil meselesinin görüşülmesi sırasında oldu. 1945 yılında dilde sadeleştirme çabaları çerçevesinde 1924 Anayasası'nın dili sadeleştirildi. DP iktidara geldikten sonra CHP döneminde yaşanan dilde sadeleştirme çabaları için yapılan bazı uygulamalardan özellikle de

¹⁰¹⁴ Örneğin Malatya'da valinin emri üzerine polis ve jandarma ekipleri Belediye'ye gelerek Başkanlık odasındaki İnönü fotoğraflarını indirdi. "Malatyadaki fotoğraf hâdisesi", **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1950, S.9408, s.1.

¹⁰¹⁵ Kağıt Paranın Tarihçesi, (Çevrimiçi), <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi0n7XU4ZTmAhVrw8QBHSENBtwQFjAAegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fwww.w.tcmb.gov.tr%2Fwps%2Fwcm%2Fconnect%2Fd189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb%2FKagitParaTarihce.pdf%3FMOD%3DAJPERES%26CID%3D&usq=AOvVaw2FISvrwW11VYSfuTW848NZ>, 26 Kasım 2017.

¹⁰¹⁶ Bayar, **a.g.e.**, s.122.

¹⁰¹⁷ Derin, **a.g.e.**, s.261.

¹⁰¹⁸ Derin, **a.g.e.**, s.297.

¹⁰¹⁹ Derin, **a.g.e.**, s.271.

Anayasanın dilinin değiştirilmesinden rahatsız olduğunu dile getirdi. Nitekim 15 Kasım 1950'de dilde sadeleştirme çabaları görüşülürken DP Afyon Milletvekili Gazi Yiğitbaş şöyle dedi:

“... Cumhuriyetçiliği istibdatçılık, Halkçılığı kölecilik, Milliyetçiliği Milliyetsizlik, devletçiliği inhisarcılık, lâyikliği dinsizlik olarak tatbik ve icra ettikleri gibi, dilimizi de islah değil, ifsat ettiler... Bu şekilde bir fenalığı düşman dahi yapmaz veyapamazdı, bu adamlar birer dost birer mürşit gibi göründüler, fakat birer müfsit gibi hareket ettiler. Adeta insanın, bu adamların kanından ve Milliyetinden şüphe edeceği geliyor. ...”

şeklindeki sözlerle CHP'yi ağır bir şekilde eleştirdi. CHP milletvekilleri bu sözler karşısında Yiğitbaş'ı protesto ederek Meclis salonunu terk ettiler.¹⁰²⁰ CHP daha öncede Meclis oturumunu terk etmişti. Oysaki aynı CHP, “psikopat” olayında DP Meclisi terk ettiği için ona yüklenmiş hatta DP'yi anti-demokrat olmakla itham etmişti.

Mart 1952'de Fuat Köprülü ve 222 arkadaşı Anayasa metninin ilk haline dönüştürülmesi için bir teklif hazırladılar. DP grubunda görüşüldükten sonra teklif Mecliste görüşüldü. 24 Aralık 1952'de kabul edilen Kanun (491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tekrar meriyete konması hakkındaki Kanun) ile Anayasanın dili 1924'teki haline dönüştürüldü.¹⁰²¹

4.6.6 Halkevlerinin Kapatılması ve CHP Mallarının Hazineye Devri

İki parti arasındaki en önemli anlaşmazlık meselelerinden biri Halkevleri ve CHP'ye ait olan mallardı. CHP muhalefete düştükten sonra ilk kurultayını Ankara Halkevi'nde yaptı. Bu DP'nin tepkisine sebep oldu. Ancak gündeme getirilmedi. Çünkü DP iktidarın ilk günlerinde CHP'ye karşı yumuşak bir politika izlemeyi prensip edinmişti. CHP ise DP'nin tavrını “*zaaf ve acizlik*” olarak değerlendirdi.¹⁰²² Fakat artarda üç seçim¹⁰²³ zaferi kazanan DP 1950'nin son aylarından itibaren CHP'ye karşı daha sert bir tavır takındı. Nitekim o günlerde DP, CHP'nin mallarını gündeme getirecektir.

¹⁰²⁰ “H.P. Milletvekilleri Meclisi terkettiler”, **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1950, S.9440, s.1;

¹⁰²¹ **TBMMTD D.IX**, c.18, B.21, (24.12.1952), s.424; Eroğul, **a.g.e.**, s.120.

¹⁰²² Demir, **Düello**, s.43.

¹⁰²³ 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin ardından, 13 Ağustos 1950 muhtar seçimleri, 3 Eylül 1950 belediye seçimleri, 15 Ekim 1950 il genel meclisi seçimlerini DP kazandı.

18 Haziran 1950'de Cihat Baban Son Saat gazetesindeki köşesinde bazı milletvekillerinin Halkevlerinin CHP'nin elinden alınarak halka mal edilmesi için bir kanun teklifi hazırlığında olduklarını ve bunun memnuniyet verici bir gelişme olduğunu yazdı. Baban, CHP'nin iddia ettiği gibi Halkevlerinin birer kültür yuvası olmadığını tam tersine "*varidat membaları*" olduğunu ileri sürdü. Yıllarca Halkevlerini bahane ederek CHP'nin devletin kasasındaki parayı haksız yere kendine aktardığını iddia etti. Halkevlerinin, Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmadıkları için hükmi şahsiyetleri olmadığını dolayısıyla bunlara para verilemeyeceğini ifade etti. Baban, Halkevlerinin CHP'nin kültür kuruluşları olduğunu ve verilen paraları da CHP'nin kullandığını iddia etti. Bütçe görüşmeleri sırasında Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal'ın Halkevleri için CHP'ye 1200000 lira verildiğini açıklamış olduğunu yazdı. Baban, bunun tek parti döneminde devletin çiftliği gibi yönetilmesinden ileri geldiğini belirterek CHP'nin milletin parasını gasp etmiş olmakla suçladı. Bunu yaparken de resmi olarak yaptığını yani bütçeye ödemenin konulduğunu ve Meclisin de bunu onayladığını dolayısıyla bu haksız işlemin kanuni olarak yapıldığını, böylece problemin giderek büyüdüğünü belirtti. Baban, Halkevleri ile girilen yolun eski devrin tasfiyesi için önemli bir adım olduğunu savundu. Eskiye dönük olarak gasp edilen paraların alınmasının ülkede büyük kargaşaya sebep olacağını ileri süren Baban, CHP'nin elinin muhakkak "*milletin hazinesinden*" çekmek gerektiğini yazdı.¹⁰²⁴

15 Temmuz 1951'de Eskişehir'de konuşan Menderes;

"Şayet halk Partisi yepyeni ve haysiyetli bir siyasi teşekkül olarak millet huzuruna çıkmak istiyorsa ve onun teveccühünü kazanmak istiyorsa iktisabı ciheti bir nevi zora dayanan ve bu gün muazzam yekûnlar teşkil eden servet yükünün altından kurtulmanın yolunu aramalıdır. Çükü bugünkü haliyle bu partinin bir siyasi partiden ziyade bir nevi 'siyasi anonim şirketi' ne benzemekte olduğunu daim haklı olarak iddia edeceğiz."

dedi.¹⁰²⁵ Başbakan Adnan Menderes, CHP Genel Başkanı olarak İsmet İnönü'nün teşkilatına bir genelge göndermesi üzerine 5 Ağustos 1951'de Anadolu Ajansı'na bir demeç verdi. Menderes, siyasi partilerin devlet malından her ne şekilde olursa olsun para, mal ve mülk edinmelerinin önüne geçmek amacıyla kanun projesi hazırlamanın CHP'yi rahatsız etmesi ve genel başkanın konuyla ilgili teşkilatına genelge

¹⁰²⁴ Cihat Baban, "Halkevleri Meselesi...", **Ayın Tarihi**, Haziran 1950, S.211, s.91-92

¹⁰²⁵ "Orduyu siyasete karıştıran kim?", **Akşam**, No.11773, s.1.

göndermesinin dikkat çekici olduğunu ifade etti. Çıkarılması planlanan kanunla CHP'nin mallarının gasp ve müsadere edileceği şeklindeki iddiaların ise doğru olmadığını, tam tersine yıllar önce CHP tarafından millet malının gasp ve müsadere edildiğini ileri sürdü. Menderes, CHP'nin sahip olduğu malların tümü bir kenara bırakılsa ve sadece Halkevlerinin malları ele alınsa bile CHP'nin kayıtlarında belirtilen gelir kaynaklarıyla bu malları elde etmesinin mümkün olmadığını savundu. Eğer aksini iddia ediyorlarsa kesinlikle mal beyanında bulunmaları gerektiğini belirtti. DP'nin muhalefette olduğu dönemde bütün itirazlarına rağmen CHP'nin hazineden ve mahalli idarelerden zorla para aldığını iddia etti. 1947 bütçesinin görüşülmesi sırasında kendilerinin haklı itiraz ve eleştirileri karşısında iktidar üç ay içinde bir kanun çıkarılarak bu problemin çözüleceğine söz verdiğini ancak geçen zamana rağmen kanunun çıkarılmadığını ifade etti. CHP'nin DP'yi muhalefeti yok etmeye çalıştığı şeklindeki suçlamalara ise DP'nin çıplak bir masa etrafından genişleyerek ülkeyi kaplayan bir parti haline geldiğini ve hiç malı olmadığı halde iktidara gelmiş olduğunu hatırlatmak suretiyle cevap verdi.¹⁰²⁶

CHP'nin mallarının hazineye devriyle ilgili Kanun'un Mecliste kabul edilmesi üzerine Asım Us Vakit gazetesinde, "*Müsadere kanunu Meclisten geçti*" ifadesini kullandı. Bu uygulamanın antidemokratik olmasına rağmen DP cephesinin bu Kanun'u bir "*inkılap kanunu*" gibi göstermeye çalıştığını ileri sürdü. Us, Halkevleri meselesinin DP ve CHP arasında görüşülmeye devam ettiği bir sırada söz konusu Kanun'un, Meclise ansızın getirildiğini ileri sürdü. Bu yüzden Kanun'un kasıtlı olarak CHP'nin mallarına el koymak için çıkarıldığını iddia etti.¹⁰²⁷

4.6.6.1 Halkevlerinin Kapatılması

1930 yılında Cumhuriyet inkılaplarını halka daha iyi anlatmak ve yerleştirmek, CHP'nin istediği insan modelini yetiştirmek amacıyla o zamana kadar pek çok konuda faydaları görülmüş olan Türk Ocaklarının kapatılmasına ve yerine Halkevlerinin kurulmasına karar verdi. Böylece Nisan 1931'de kapatılan Türk Ocakları'nın yerine Şubat 1932'de Halkevleri açıldı. Amacı inkılapları dolayısıyla çağdaşlaşma hareketini ülkenin her yerine götürmekti. Bunlar siyasi birer kurum olarak düşünülmemiştir.

¹⁰²⁶ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

¹⁰²⁷ Asım Us, "Cumhurbaşkanının rolü...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1951, S.213, s.143-144.

Faaliyetleri açısından serbest, yönetim açısından CHP'ye bağlı olacaktı. Herkes Halkevlerinin faaliyetlerine katılabilecekti.¹⁰²⁸ Başlangıçta oldukça faydalı odular. Her türlü faaliyette bulundular. Okuma-yazmanın yaygınlaştırılması için birer eğitim kurumu işlevi gördüler. Çeşitli konularda araştırmalar yaptılar ve dergiler yayınladılar.¹⁰²⁹ Ancak parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı 1936 yılı Halkevleri içinde bir dönüm noktası oldu. 18 Haziran 1936'da yayınlanan bir genelgeyle sistem yürürlüğe girdi. Genelgede Halkevi bulunan yerlerde devlet memurlarının özellikle öğretmenlerin aktif bir şekilde çalışmaları gerektiği belirtiliyordu.¹⁰³⁰ Bundan sonra Halkevlerinin yönetimleri CHP tarafından yürütülmesine rağmen giderleri Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaya başlandı.¹⁰³¹

İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra nüfusu az olan yerlerde Halkodaları adıyla benzer kurumların açılmasını istedi. 1939 Kurultayında alınan kararla yurt çapında Halkodaları açıldı. Böylece Halkevlerinin amacı yurt çapına yayılmış olacaktı. Aslında bu kurumlar başlangıçta CHP'nin halka gitmesinin yollarından biriydi. Ancak zamanla bu kurumların yöneticileri halktan koptu.

Çok partili hayata geçtikten sonra DP, Halkevlerinin CHP'nin propaganda merkezleri olduğu ve bu durumda iktidar ile muhalefetin yarışında dengesizlik oluştuğunu ileri sürdü. Bu düşünceden hareketle Halkevi ve Halkodalarından yararlanmak istedi. Ancak CHP buna müsaade etmedi. Bu iki parti arasında ciddi bir sorun haline dönüştü. Bunun üzerine CHP söz konusu kurumlara yeni bir şekil verme gereği duydu. Konu 1947 Kurultayında özel olarak yer aldı. Amaç bu kurumları herkesin yararlanabileceği özerk yapıya kavuşturmaktı. Kurultayda bu hususta karar alındı. Ancak alınan kararlar uygulamaya konulmadı. Bunun üzerine DP'liler hazineden bu kurumlara para aktarılmasına itiraz ettiler.

CHP'nin muhalefetteki ilk kongresini Ankara Halkevi'nde yapması Halkevlerinin kapatılmasına giden yolun başlangıcı oldu. DP Tokat Milletvekili Haluk Öke 1932'de Halkevlerine devredilmiş olan Türk Ocaklarının mallarının yeniden Türk

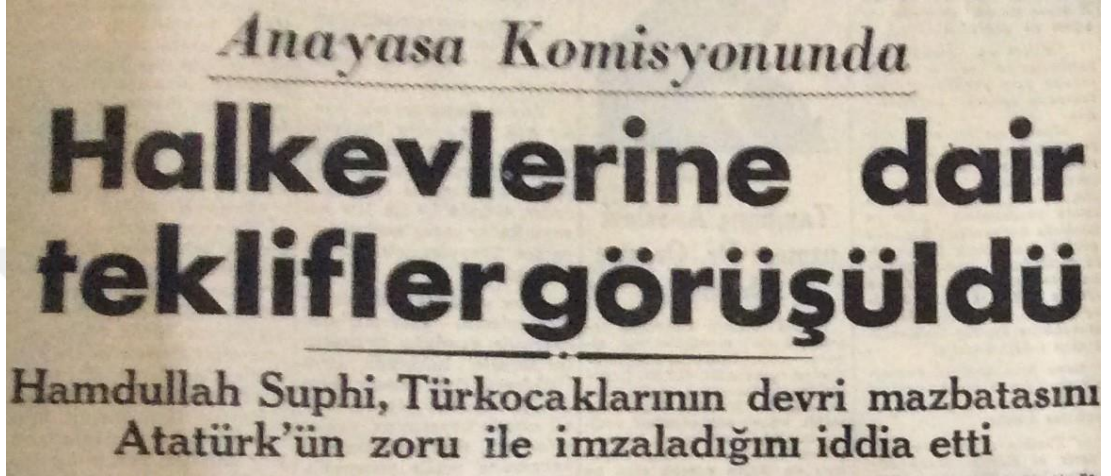
¹⁰²⁸ Turan, **a.g.e.**, s.229.

¹⁰²⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s.226; Nurcan Toksoy, **Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak**, Ankara, Orion, 2007, s.28-29.

¹⁰³⁰ Turan, **a.g.e.**, s.229.

¹⁰³¹ Çavdar, **a.g.e.**, s.48.

Ocakları'na¹⁰³² iade edilmesine dair bir kanun teklifini Meclise sundu. Ulus gazetesi, teklifin Anayasa Komisyonunda görüşülmesi sırasında Türk Ocakları eski başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in, Türk Ocakları'nın devri mazbatasını Atatürk'ün zoruyla imzaladığı şeklindeki iddiasına yer verdi (Fotoğraf 4-2).¹⁰³³

Fotoğraf 4-2: Ulus, 24 Kasım 1950

12 Aralık 1950'de yapılan DP Grup toplantısında Halkevleri ve CHP'ye ait olan diğer mallar gündeme geldi. Menderes, meseleyi haksız bir mal kazancı olarak gördüklerini ve gereğini yapacaklarını belirtti.¹⁰³⁴ Bundan sonra Halkevleri hızlı bir şekilde üye kaybetmeye başladı.¹⁰³⁵ DP devletin parasıyla kurulmuş olan bu kurumların CHP'ye ait olamayacağını savunuyordu. Kaldı ki Halkevleri üzerinde gereksiz pek çok bina vardı. Parti-devlet bütünleşmesinin sağlandığı bir dönemde Halkevleri partiye bağlı birer kamu kuruluşu olarak kabul edilmekteydi. Dolayısıyla ihtiyaç olduğu gerekçesiyle pek çok yerde Halkevleri kolayca bina sahibi olmuştu. DP Halkevlerinin kullandığı bu binaları millete ait olduğu gerekçesiyle hazineye devretmek istiyordu.¹⁰³⁶

¹⁰³² Hamdullah Suphi Tanrıöver 1932'de Türk Ocakları'nın başkanıdır. Türk siyasetinde 1946-1950 döneminde yaşanan değişim ortamından yararlanarak, Türk Ocaklarını 1949'da yeniden kurdu. Sarıtaş, **a.g.e.**, s.47

¹⁰³³ "Halkevlerine dair teklifler görüşüldü", **Ulus**, 24 Kasım 1950, No:10364, s.1.

¹⁰³⁴ (Çevrimiçi) Fevzi Çakmak, web.deu.edu.tr/.../Halkevlerinin-Kapatılması-ve-Cumhuriyet-Halk-Partisi-Mallarına-El... , 01 Ağustos 2017.

¹⁰³⁵ Adem Kara, **Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951**, Ankara, 24 SAAT TAYINCILIK, 2006,s.144.

¹⁰³⁶ Öymen, **a.g.e.**, s.204.

Tek parti döneminde hazineye, özel idarelere ve belediyelere ait olan bina ve arsalar ihtiyacı olduğu gerekçesiyle partiye tahsis edilirdi. Ankara'daki CHP Genel Merkezi binası bile bu şekilde partiye tahsis edilmişti.¹⁰³⁷ Başka bir deyişle CHP, üzerindeki mallar için tek bir kuruluş ödememişti. Dolayısıyla DP'nin iktidara geçtikten sonra CHP'nin üzerindeki gayrimenkulleri "*haksız iktisap*" olarak değerlendirmesi ve bu malların hazineye devredilmesi gerektiğini savunması gayet doğaldı.

Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, Atatürk'ün vasiyeti, nakit, menkul ve gayrimenkul malları ile kendisine verilen kıymetli hediyeler babında Başbakanlığın bilgi vermesi için TBMM başkanlığın başvurusunda bulundu. Bu soruya Adalet Bakanı Halil Özyörük TBMM oturumunda sözlü cevap verdi. Özyörük Atatürk'ün vasiyetnamesini okuyarak mal varlığının önemli bir kısmını CHP'ye bıraktığını ifade etti.¹⁰³⁸ Daha sonra söz alan Sinan Tekelioğlu, Atatürk'e hediye edilmiş olan her şeyin aslında Türk milletine verilmiş olduğunu savundu. Tekelioğlu, Atatürk'ün mallarını milletin tek partisi olan CHP'ye bırakmasının normal olduğunu ama artık birden çok parti olduğunu dolayısıyla mirasın millet için kullanılmak üzere CHP'nin denetiminde olmasının doğru olmadığını ifade etti. Tekelioğlu, Atatürk için yaptırılan Anıtkabir'in inşa masrafının "*zavallı Türk milleti*" yerine Atatürk'ün mirasıyla karşılanması gerektiğini savundu.¹⁰³⁹

CHP söz konusu sorunu çözebilmek için DP ile görüşme yoluna gitti. Aslında DP'de bu sorunu barışçı yollarla çözmek istiyordu. Barutçu ve Menderes altı kez görüştü. CHP bütün mallarını kaybetmek istemiyordu. Görüşmelerde Barutçu, bazı malların bağış yoluyla partinin malı olduğunu dolayısıyla her bir binanın tek tek ele alınması gerektiğini savundu. DP bu teklifi kabul etmedi.¹⁰⁴⁰ Bu sırada bazı CHP'li politikacılar CHP'yi kapatıp yeni bir parti kurmayı, DP'yi protesto etmek için ara seçimlere katılmamayı, Meclisi terk etmeyi, DP ile bir şekilde geri adım atarak anlaşmayı gündeme getirdiler.¹⁰⁴¹ Ancak bütün bunlar sorunu çözmek için yeterli değildi.

¹⁰³⁷ Öymen, **a.g.e.**, s.204-205.

¹⁰³⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.3, B.19, (15.12.1950), s.238-243.

¹⁰³⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.3, B.19, (15.12.1950), s.243-245.

¹⁰⁴⁰ Bkz. Menderes-Barutçu görüşmeleri için Barutçu, **a.g.e.**, s.1054-1123.

¹⁰⁴¹ Erim, **a.g.e.**, s.494-497.

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda 8 Ağustos 1951'de Halkevleriyle ilgili kanun 342 milletvekilinden 339'unun evet oyu ile kabul edildi.¹⁰⁴² Kanun gereği 478 Halkevi, 4322 Halkodası kapatıldı.¹⁰⁴³ Parti binaları, Halkevi ve Halkodaları binaları ve bunların mal varlıklarına el konuldu. Demirbaş eşyalar devlet kurumlarına verildi. Cumhuriyet tarihi ile ilgili pek çok belge, film, kitap vb. ortadan kayboldu.¹⁰⁴⁴

Halkevlerinin kapatılması¹⁰⁴⁵ muhalefet ve iktidar taraftarı gazetelerde doğal olarak farklı şekilde ele alındı. Ulus gazetesi ve CHP Halkevleri başta olmak üzere CHP'nin haksız edindiği malların hazineye devrini "*müsadere*" olarak değerlendirirken Zafer gazetesi bu durumu "*milletin malı millete veriliyor*" şeklinde ele aldı.¹⁰⁴⁶ Bu malların zaten millete ait olduğunu bir zamanlar gücü elinde bulunduran CHP tarafından millete ait olan malların gasp edildiğini iddia etti.¹⁰⁴⁷ Hüseyin Cahit Yalçın 8 Ağustos'ta Halkevlerinin kapatılma kararının çıkmasının ardından olayı "*suikast*" olarak değerlendirdi.¹⁰⁴⁸ Nadir Nadi ise Halkevlerinin parti-devlet bütünleşmesinin yaşandığı bir dönemde CHP'nin kamu yararına olduğu gerekçesiyle zimmetine aldığını ve bunun o günün şartlarında normal olduğunu belirtti. Ancak çok partili hayata geçildikten sonra Halkevlerinin aynı zihniyetle devam etmesinin mümkün olmadığını çünkü siyasi partilerin kendi yağıyla kavrulmaları gerektiğini savundu.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴² **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.111, (08.08.1951), s.741.

¹⁰⁴³ Kili, **a.g.e.**, s.227.

¹⁰⁴⁴ Caner Yüce, "Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, Afyon, 2008, s.110.

¹⁰⁴⁵ Halkevlerinin kapatılmasının ardından halk eğitimi alanında yeni bir politika belirleyebilmek için Amerika'dan bu konuda uzman olan Watson Dickerman Türkiye'ye davet edildi. Dickerman yaptığı çalışmaların sonucunda bir rapor hazırlayarak MEB'e sundu. Raporda Dickerman, halk eğitiminin önemine değindikten sonra Halkevlerinin yerine halk eğitim merkezlerinin açılmasını tavsiye etti. Bakanlık, rapordaki öneriler doğrultusunda 1952'de Halk Eğitim Bürosu kuruldu. Bu büronun öncülüğünde on iki Halk Eğitim Derneği kuruldu. Halk eğitim alanındaki çalışmalar sonucunda ülkemizde resmi rakamlara göre %20,35 olan okuma-yazma oranı 1955'te %40,90'a ulaştı. 1953'ten itibaren Halk Dershaneleri kuruldu. Her yıl dört ay süreli kurslar açılarak yetişkinlere ders verildi. Okudan, **a.g.e.**, s.85-86.

¹⁰⁴⁶ "Milletin malı millete veriliyor", **Zafer**, 25 Temmuz 1951, No:13, s.1.

¹⁰⁴⁷ "Millet nihayet hakkına kavuşuyor", **Zafer**, 7 Ağustos 1951, No:826, s.1-4.

¹⁰⁴⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, **Ulus**, 8 Ağustos 1951

¹⁰⁴⁹ Nadir Nadi, "Evet ve Hayır...", **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1951, S.9696, s.1; Hürriyet gazetesinden Sedat Simavi'de aynı fikirdeydi. Sedat Simavi, "Halkevleri", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1951, S.213, s.145-146.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü ise 15 Aralık 1952'de Meclis kürsüsünden yaptığı konuşmada birer kültür yuvası olan Halkevlerinin faaliyetlerine son verilerek bu kurumların çöle dönüştürüldüğünü savundu.¹⁰⁵⁰

4.6.6.2 CHP Mallarının Hazineye Devri

Nisan 1952'de DP Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklik yaparak CHP mallarına el koyma yoluna gitti.¹⁰⁵¹ Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesine göre cemiyetler ihtiyaçları için gerekli olan gayrimenkul dışında mal tasarruf edemezlerdi. Yapılan değişiklikle kanuna eklenen geçici maddede,

*“Bu kanunun neşri tarihinde kurulmuş bulunan, cemiyetler ve müesseseler en çok bir sene içinde durumlarını bu kanun hükümlerine uydurmağa mecburdurlar.’
Yukarıdaki fıkra hükümlerine riayet etmeyen cemiyetler ve müesseselerin 17 inci madde dışında kalan gayrimenkulleri Bakanlar Kurulu kararıyla sattırılarak bedelleri ait olduğu cemiyet ve müesseseye verilir.”*

denilmekteydi. Kabul edilen bu madde ile CHP il, ilçe, bucak ve ocak merkezi olan binaları kullanmaya devam edebilecekti. Ayrıca Kanun'a göre siyasi birer cemiyet olan partiler amaçlarını gerçekleştirebilmek için toplantı salonu, kütüphane, matbaa gibi binaları ve bunların eklentilerine sahip olabileceklerdi. Dolayısıyla CHP bunların dışındaki mal varlığının sayımını yaparak hazineye bilgi vermek zorundaydı.¹⁰⁵²

Konuyla ilgili tartışmaların yoğunlaştığı günlerde Samet Ağaoğlu, CHP'yi ortaçağ Katolik kiliselerine benzetti.¹⁰⁵³ 4 Haziran 1952'de yüze yakın DP milletvekili, CHP'nin hayır kurumları ve kamu iktisadi teşekküllerinden gayri meşru olarak alınmış olan emlak ve paraların hazineye devrini istediler. Önerge kabul edilirse, CHP'nin yapılan hesaplara göre 6-7 milyon civarındaki bir parayı hazineye ödemesi gerekecekti.¹⁰⁵⁴ 6 Haziran'da Cumhuriyet gazetesi, CHP Genel Merkezine yakın bir isme dayanarak çıkarılan borç miktarının CHP tarafından ödenmesinin mümkün olmadığını, önceki devirden sonra CHP'nin elinde 365 parça arsa, Ulus gazetesi ve

¹⁰⁵⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.18, B.17 (15.12.1952), s.265.

¹⁰⁵¹ “C.H.P. mallarının tasfiyesi”, **Akşam**, 29 Nisan 1952, No:12058, s.1.

¹⁰⁵² **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-59-19, Tarih:06.05.1952.

¹⁰⁵³ “C.H.P. Bir ortaçağ Katolik kilisesine benzemektedir”, **Zafer**, 29 Nisan 1952, No:1092, s.1.

¹⁰⁵⁴ “Hazineye intikalî istenen C.H.P. nin emlak ve nakdi”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1953, S.10004, s.1.

genel merkez binası olarak kullanılan binadan başka bir mal varlığının kalmadığını yazdı. Aynı gün DP Meclis Grubunda bir grup Mmilletvekilinin verdiği kanun teklifi görüşüldü. “*Siyasi Partilerin Devlet ve Millet Malları Üzerinde Suistimallerinin Men’ine Dair Kanun*” adını taşımaktaydı. Kanunun TBMM’de kabul edilmesi halinde CHP’nin tasfiyesine sebep olacak süreç başlayabilirdi.¹⁰⁵⁵ CHP Genel İdare Kurulu, iddialar üzerine CHP’nin sadece 338 bin lira parasının olduğunu açıkladı.¹⁰⁵⁶ Bütün bu gelişmeler üzerine CHP 19 Haziran’da “*Muhalefet Yok Edilmek İsteniyor*” başlığıyla bir broşür yayınladı.¹⁰⁵⁷

İlerleyen günlerde CHP bütün mal varlığını kaybedeceği endişesine kapılarak ifadelerini sertleştirdi. DP aynı dozda karşılık verdi. İnönü halkın desteğini almak amacıyla Ege gezisine çıktı. CHP Genel Başkanı olarak çıktığı Ege gezisindeki konuşmaları pek çok yerde iki parti mensuplarının çatışmalarına sebep oldu. 7 Ekim’de Manisa’da CHP ve DP taraftarları birbirine girdi. Daha sonra DP’liler CHP binasını taşladılar.¹⁰⁵⁸ Balıkesir’de İnönü’yü dinlemek için bekleyen CHP’lilerin bulunduğu yerde DP’liler de miting yapmak isteyince kavga çıktı. Valinin bilgi vermesi üzerine İnönü şehre gitmedi.¹⁰⁵⁹ Zafer gazetesi olayları, “*Milli Münafık’ın meşum tahrikleri tesirini gösterdi*” şeklinde yorumlayarak manşetten duyurdu.¹⁰⁶⁰

250 DP milletvekili imzaladıkları bir takrirle CHP’nin mallarıyla ilgili tasarının derhal Meclise getirilmesini istedi. Konu DP grubunda görüşüldükten sonra Antalya Milletvekili Akif Sarioğlu ve arkadaşları tarafından CHP mallarının hazineye devriyle ilgili bir yasa tasarısı TBMM Başkanlığına verildi. Tasarıya göre CHP tek parti döneminin getirdiği fırsatlardan yararlanarak “*haksız iktisap*” sahibi olmuştu. Bu sebeple CHP’nin sahip olduğu bütün menkul ve gayrimenkuller hazineye devredilmeliydi. Söz konusu mallar kimin elinde olursa olsun Maliye Bakanlığı tarafından derhal el konulacaktı. Kanun’un uygulanması sırasında zaman aşımı uygulanmayacaktı. Kanun’a aykırı hareket edenler cezalandırılacaktı.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁵ “C.H.P.’nin tasfiyesine kadar gidecek kanun teklifi”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1953, S.10006, s.1.

¹⁰⁵⁶ “(C.H.P.) dün bir tebliğ ile servetini açıkladı”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1953, S.10007, s.1.

¹⁰⁵⁷ “(C.H.P.) dün bir broşür yayınladı”, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1953, S.10019, s.1.

¹⁰⁵⁸ “Manisa’daki olaylar”, **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1953, S.10124, s.1.

¹⁰⁵⁹ “Balıkesir de Üzücü Hâdiselere Sahne Oldu”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1953, S.10125, s.1.

¹⁰⁶⁰ “Milli Münafık’ın meşum tahrikleri tesirini gösterdi”, **Zafer**, 9 Ekim 1952, No:1250, s.1.

¹⁰⁶¹ “250 D.P. Milletvekilinin imzaladıkları takrir”, **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1953, S.10357, s.1.

Tasarının görüşülmesi sırasında 62 milletvekili söz aldı. Bu rekor denilebilecek düzeyde bir sayıydı. Söz alanların çoğu DP'li idi. Bu milletvekillerinin konuşmalarının ortak yönü tek parti döneminin dolayısıyla CHP'nin ve İnönü'nün eleştirilmesiydi. Özellikle Ahmet Gürkan(Tokat) ve Murat Ali Ülger(Konya) sınırları zorlayan konuşmalar yaptılar.¹⁰⁶² 14 Aralık 1953 tarihli Meclis oturumunda Partisi adına söz alan İnönü, muhalefet dönemindeki en sert konuşmasını yaptı. İnönü,

"... önümüzdeki kanun tasarısı, Cumhuriyet Halk Partisi adındaki meşru siyasi teşekkülü itham ediyor, ceza kesiyor ve tatbik ediyor. Karşısında bulunduğumuz hâdise, Büyük Millet Meclisinde adalet mercii vazifesini gördürmektir. Öyle bir adalet mercii ki, muhakeme ettiğini dinlemiyor. Kendi yargı âzasının, yani Büyük Millet Meclisi üyelerinin hür vicdanları daha önce Grup kararlarıyla tasmin edilen bir hükme bağlanıyor. Bu kanun tasarısı; ruhiyle metniyle, her türlü usuliyile Anayasaya aygırıdır. Bu tasarı hukuk prensiplerine, insan haklarına, Cumhuriyetin itibarına kasdetmek hareketidir. Bu kanun tasarısı, iktidar başında bulunanların Büyük Millet Meclisine karşı bir zorlama teşebbüsüdür. Dokuzuncu Büyük Millet Meclisi, kendinden evvelki Büyük Millet Meclislerinin icraatını tanımamak yoluna sevk ediliyor. Bu hareketin Devletin devamı ve istikrarı konusunda vahim mahzurlarını tahmin etmek güç değildir. Cumhuriyet Halk Partisinin maddî varlığının müsadere edilmesi fiili, bizim için, tasarının hiç ehemmiyeti olmayan tarafıdır. Biz, hukuk dışı bir rejimin kurulmakta olmasıyla karşı karşıyayız. Açıkta tatbika başlanılan yeni rejimle vatandaş sorgusuz, müdafaasız mahkûm edilmektedir. Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum Suçuların telâşi içindediniz..."¹⁰⁶³

dedi. İnönü kürsüdeyken ona yönelik olarak DP sıralarından hakaret içeren ifadeler sarf edildi. İnönü'nün konuşmasının ardından CHP milletvekilleri Meclis salonunu terk ettiler.¹⁰⁶⁴ Daha sonra söz alan Adnan Menderes,

"Demin buraya bu kürsüye yaşlı zat çıktı, saçları ak pak. Bütün manzarası ile şayanı hürmet. Fakat bütün evzai ile, kelimeyi söylemeyeceğim, neye şayan olduğunu siz takdir edersiniz. Muhterem arkadaşlarım, kararını vermiş, sıkılmıyacağım, diyor. Bütün tarihî hakikatların tam tersini söyleyeceğim, diyor. Bütün yaptıklarımı teker, teker ve tafsilen karşımdakilerine atfû isnadedeceğim, diyor. Ve karşıdakilerden, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kahr ekseriyetinden haklı olarak kopacak isyan sayhalarına karşı neler, ne cevap vereceğini daha önceden kararlaştırmış, sizin karşınıza çıkıyor. O evvelce kararlaştırmış olduğu sözleri, bir tiyatro sahnesinde aktörlük yapan bir aktör gibi, kendi hüviyetinin dışına çıkarak, büsbütün başka bir insanmış gibi, pervasızca sizin karşınızda söylüyor. Ondan sonra, bunların hepsini söyledikten sonra kürsüden inerken yine evvelce provası, mizansenini yapılmış olduğu şekilde hepsi ayağa

¹⁰⁶² **TBMMTD**, D.IX, c.26, B:17, (14.12.1953), s.168.

¹⁰⁶³ **TBMMTD**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.169.

¹⁰⁶⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.170

*kalkıyorlar, buradan bir resmigeçit halinde, Büyük Millet Meclisini, sözde, terk ederek gidiyorlar.*¹⁰⁶⁵

dedi. 14 Mayıs öncesinde Meclis salonunu terk eden DP'yi demokrasiye aykırı hareket etmekle suçlayan CHP şimdi aynı davranışı kendisi yapmaktaydı. Nitekim Menderes konuşmasının devamında bu konuya da değindi ve şöyle dedi:

"... sizlere yine bu Meclisi bir terkediş hâdisesini hatırlatacağım. 1947 senesinde miydi, ... bütçe müzakereleri başlanmak üzere idi. Bütçe müzakerelerinde umumi tenkidi partimiz namına bendeniz yapmışım. Kürsüden indim, zamanın Başvekili kürsüye geldi. O hiç kimseyi dinlemez, hiçbir kimseyi konuşmaz, eda ve itiyatlarıyla Demokrat Partiye sövdü. Demokrat Parti buna tahammül edemedi, evvelce kararlaştırılmış tiyatro sahnesinde vaz'ı sahne edilir gibi değil, fakat içinden kopan samimiyetin hamlesiyle B. M. Meclisini terketti, gitti. Ondan sonra bu zevat bizi tekrar Meclise getirmek için uğraştılar, bizzat Reisicumhur o zaman sahte olarak maalesef ... şu karşınızda daha evvel konuşan adam, kendisinin Reisicumhur olmadığını bilerek dört sene Reisicumhurluk yapmış olan ve haksız olarak sekiz yüz bin lira aylık almış olan adamdır. İşte o zaman, Reisicumhur sıfatıyla kalktı davet etti, partimizin reisini, Demokrat Partinin reisini, ondan sonra tarziyeler verdi. Bu tarziyeler kâfi görülmedi, rica ve minnet içinde radyolarla tarziye mesajı neşretti. Demokrat Parti ondan sonra Meclise avdet "etti. Şimdi acaba onları telâşa düşüren nedir? Niçin Demokrat Parti Meclis Grubunu tekrar Meclisin içinde görmek için bu derece büyük telâş hissediyorlardı? Ve bunu tahakkuk ettirmek için ellerinden geleni yaptılar. Sebebini arzedeyim: Demokrat Parti Meclis Grubunun o zaman dâhil bulunmadığı bir Büyük Millet Meclisi, sadece eşkiya ve siyasi haydutların doldurduğu bir çatı altından başka bir mânası yoktu."¹⁰⁶⁶

Buram buram intikam kokan bu sözler Mecliste milletvekilleri arasındaki karşılıklı sataşmaları daha da artırdı. Menderes 1946 seçimlerinde yapılan haksızlıkları dile getirdi. Ardından yapılan belediye seçimlerini eleştirdi. Varlık Vergisini cizyeye benzeten Menderes, kendilerinin CHP'nin mallarını değil milletin gasp edilmiş mallarını almak istediklerini savundu.¹⁰⁶⁷ Menderes'in konuşmasına baktığımızda yıllarca içinde biriktirdiği öfkeyi bir anda boşaltmaya çalışan bir insanın ruh halini görmekteyiz. İktidar koltuğuna oturalı üç buçuk yıl olmasına rağmen Menderes'in bu şekilde konuşmasında elbette ki parti tabanını ve seçmenini memnun etme düşüncesi de etkiliydi. Ancak genel olarak görüşmeleri incelediğimizde gerek Menderes gerek diğer DP'li milletvekilleri için bu görüşmelerin bir anlamda geçmişle hesaplaşma şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. CHP ise aradan geçen zamana rağmen hala

¹⁰⁶⁵ **TBMMDT**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.170.

¹⁰⁶⁶ **TBMMDT**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.170.

¹⁰⁶⁷ **TBMMDT**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.172-175.

muhalefete alışmamıştı. Oysaki üç buçuk yıl önce iktidarı kaybeden CHP şimdide maddi gücünü kaybetmekteydi.

Köylü Partisi Meclis Grubu adına söz alan Cezmi Türk ise DP'yi bu tasarımı iktidara gelir gelmez uygulamadığı için suçladı. Bununla beraber aradan geçen üç buçuk yılın ardından tasarının gündeme getirilmesinin doğru olmadığı kanaatinde olduklarını belirtti.¹⁰⁶⁸ Türk, DP'nin söz konusu tasarımı yaklaşan genel seçimler öncesinde tamamen siyasi kaygılarla gündeme getirmiş olduğunu ileri sürdü.¹⁰⁶⁹

Menderes görüşmeler sırasında son kez söz alarak , *“eğer bu yaptığımızın hata olduğuna millet hükmedecekse üç ay sonra seçimlerde hatamızın bedelini mertçe ödeyeceğiz”* dedi. Şiddetli tartışmaların ardından yapılan oylama neticesinde CHP mallarının hazineye devri ile ilgili kanun kabul edildi.¹⁰⁷⁰ Ulus gazetesi 15 Aralık'ta daha önce kırmızı olan adı siyah renkle basılmış olarak çıktı. Gazete Atatürk'ün kendisine ait olan ve ölümünden beş ay önce CHP'ye bağışlamış olduğu Ulus gazetesinin hazineye devri ile Atatürk'ün vasiyetinin çiğnendiğini iddia etti.¹⁰⁷¹ CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, yaptığı açıklamada DP'nin, yaklaşan seçimleri kaybetme korkusuyla CHP'ye saldırdığını ileri sürdü.¹⁰⁷²

Yazarlar ve işçiler son sayıyı bastıktan sonra Ulus gazetesinin binasından ayrıldılar ve gazete kapatıldı.¹⁰⁷³ 17 Aralık 1953'ten itibaren “Yeni ULUS” gazetesi¹⁰⁷⁴ çıkmaya başladı. Nihat Erim'in sahibi olduğu gazete, Ulus'un kadrosuyla ve ilkeleriyle yayın hayatına başladı. Kamuoyunda gazetenin CHP'nin yayın organı olduğu şeklinde bir algının oluşması üzerine gazete bir bilgi notu yayınlama gereği duydu. 23

¹⁰⁶⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.176-177.

¹⁰⁶⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.195.

¹⁰⁷⁰ 487 sandalyeli Mecliste 21 açık milletvekilliği bulunmaktaydı. 120 milletvekili oylamaya katılmadı. Oylamaya katılan 346 milletvekilinden 341'i kabul 5'i red oyu kullandı. Tezer Taşkiran (Kars-Bağımsız), Osman Bölükbaşı(Kırşehir-MP), Remzi Oğuz Arık (Seyhan-KP), Cezmi Türk (Seyhan-KP), Hıdır Aydın (Tunceli-Bağımsız). Oylamaya katılmayan milletvekillerinden 50'si DP'li idi. **TBMMTD**, D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953), s.234-237; “C.H.P. nin Malları Kanunu Meclisten Çıktı”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1953, S.10552, s.1.

¹⁰⁷¹ “Atatürk'ün vasiyeti de çiğnendi”, **Ulus**, 15 Aralık 1953, No:11662, s.5.

¹⁰⁷² “İnönü'nün vatandaşlara öğüdü”, **Ulus**, 14 Aralık 1953, No:11661, s.1.

¹⁰⁷³ “Yeni ULUS vazife başındadır”, **Ulus**, 16 Aralık 1953, S.11662, s.1.

¹⁰⁷⁴ Ulus gazetesinin aynı adla basılıp basılmayacağı önemli bir tartışma konusu oldu. Parti yönetimi aynı ad kullanılsa bile daha sonra hükümetin gazeteyi kolayca kapatabileceği endişesine sahipti. Bu yüzden gazetenin farklı bir adla çıkmasına karar verildi. Öymen, **a.g.e.**, s.415.

Şubat 1954 tarihli bilgi notunda gazetenin CHP'nin "resmi" yayın organı olmadığı ve tamamen özel teşebbüs tarafından çıkarıldığı belirtildi.¹⁰⁷⁵

CHP'nin mallarını 29 Aralık 1953 akşamına kadar teslim etmesi gerekiyordu. En önemli sorun yeni genel merkez binası idi. CHP'nin 1924'ten beri bulunduğu I. TBMM binasından Yenişehir'de Ziya Gökalp Caddesi'nde kiraladığı bir eve taşındı.¹⁰⁷⁶ Yeni genel merkezin açılışı 19 Aralık'ta yapıldı.¹⁰⁷⁷ Yeni Ulus gazetesi açılış törenini okuyucularına aynı gün 1. sayfadan duyurdu (Fotoğraf 4-3).

¹⁰⁷⁵ Ulus gazetesinin doğuşu Milli Mücadele yıllarına kadar gitmektedir. Sivas Kongresi'nden hemen sonra Sivas'ta Mustafa Kemal'in emriyle İrade-i Milliye adıyla bir gazete yayınlanmaya başlandı. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesinin ardından İrade-i Milliye yerine Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye adıyla yeni bir gazete kuruldu. 1934'e kadar bu isimle yayınlanan gazete dil alanında yapılan inkılaplar doğrultusunda isim değişikliğine gitti. Bizzat Mustafa Kemal tarafından gazeteye "Ulus" adı verildi. Öymen, **a.g.e.**, s.417.

¹⁰⁷⁶ "C.H.P.Genel Merkez binası bugün saat 15 de törenle açılıyor", **Yeni Ulus**, 18 Aralık 1953, S.4, s.1; Öymen, **a.g.e.**, s.415.

¹⁰⁷⁷ "C.H.P. Genel Merkez Binası büyük bir törenle açıldı", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1953, S.5, s.1.

Fotoğraf 4-3: Yeni Ulus, 19 Aralık 1953

DP, CHP'nin tepkisi karşısında yaptığı açıklamayla CHP'nin milletten gasp ettiği malların ancak küçük bir kısmını millete iade ettiğini savundu.¹⁰⁷⁸

4.6.7 İnönü-Menderes Düellosu ve İlişkilerin Yumuşaması

CHP lideri İsmet İnönü'nün çıktığı yurt gezisinde gittiği İzmir'de DP'liler ve CHP'liler arasında yaşanan çirkin olaylar¹⁰⁷⁹ zaten gergin olan ilişkileri daha da gerdi. Buradan Manisa'ya giden İnönü'nün buradaki konuşması sırasında da olaylar çıktı.¹⁰⁸⁰ Ardından İnönü Balıkesir'de konuşmak üzere harekete geçti. Ancak aynı gün aynı

¹⁰⁷⁸ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

¹⁰⁷⁹ "İsmet İnönü dün İzmir'de beklenen nutkunu söyledi", **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1952, S.10122, s.1

¹⁰⁸⁰ "Manisada Dünkü Müessif Hadiseler", **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1952, S.10124, s.1.

meydanda hem DP hem CHP miting yapmak istiyordu. Bu durum daha İnönü gitmeden partililer arasında kavgaya sebep olunca Balıkesir Valisi asayişli sağlayamayacağı gerekçesiyle İnönü'den şehre gelmemesini istedi. Bunun üzerine İnönü Bursa'ya gitti. Bu gelişmeler DP-CHP ilişkilerinin daha da kötüleşmesine sebep oldu. Basında ve Mecliste günlerce tartışıldı.¹⁰⁸¹ İnönü ve Menderes arasında konuyla ilgili olarak sert tartışmalar gerçekleşti. Öyle ki dönemin gazeteleri bu tartışmaları İnönü-Menderes düellosu¹⁰⁸² olarak değerlendirdiler.

İki parti arasında Balıkesir olayıyla birlikte yaşanan tartışmaların ardından herkesi şaşkırtan önemli bir gelişme oldu. Birbirini adeta yerden yere vuran her iki partinin önde gelenleri birbirlerine karşı oldukça yumuşak bir tavır takındılar. O dönemde basında *"bahar havası"* olarak nitelendirilen iki parti arasındaki ilişkilerin iyi olduğu bir dönem başladı. Bunda Malatya suikasti sonrasında irticaya karşı dayanışma anlayışı etkili oldu. Ancak ilişkilerin belirgin bir şekilde düzelmesi Başbakan Adnan Menderes'in 20 Aralık 1952'de İstanbul, Ankara ve İzmir gazetelerinin önemli isimlerini davet ederek düzenlediği basın toplantısıyla başladı.¹⁰⁸³ Menderes toplantıda hükûmetin icraatlarının yanı sıra muhalefetin Anayasanın demokratikleştirilmesiyle ilgili isteklerini dikkate aldığı şeklinde bir izlenim verdi.¹⁰⁸⁴ Toplantının ardından gazetecilerin çoğu, köşe yazılarında Menderes'ten olumlu şekilde bahsettiler. İki parti arasındaki ilişkiler oldukça düzeldi. Hatta Menderes İzmir'e gittiğinde Konak İlçesi'nin CHP kongresine davet edildi. Menderes kongreye katıldı ve bir konuşma yaptı. Konuşmasında CHP için olumlu ifadeler kullandı ve ilişkilerin düzelmesini arzu ettiğini söyledi.¹⁰⁸⁵

Menderes, 4 Ocak 1953 tarihinde Milliyet gazetesi başyazarı Ali Naci Karacan'a verdiği demeçte, *"Boğuşmalar devri sona ermelidir... Tahkir, tezlil ve her türlü tahrikleri sövüp saymayı dahi mubah gören böyle mücadelenin devam edip gitmesi, ancak ve ancak şuursuzluğu, basiretsizliği ve kötü niyeti memnun edebilir."* dedi. Menderes, son zamanlarda DP'nin bazı CHP'liler ile işbirliği yaparak CHP'yi

¹⁰⁸¹ "Balıkesir de Üzücü Hâdiselere Sahne Oldu", **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1952, S.10125, s.1.

¹⁰⁸² "Menderes- İnönü nutuk düellosu başlıyor!", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1954, S.10676, s.1.

¹⁰⁸³ Burçak, **a.g.e.**, s.127; Vatan'dan Ahmet Emin Yalman, Dünya'dan Falih Rıfık Atay, Ulus'tan Nihat Erim, Milliyet'ten Ali Naci Karacan, Yeni Asır'dan Şevket Bilgin gibi. Yalman, **a.g.e.**, s.298

¹⁰⁸⁴ Öymen, **a.g.e.**, s.339.

¹⁰⁸⁵ "İnönü'nün demeci", **Ulus**, 31 Aralık 1952, No.11347, s.1; Burçak, **a.g.e.**, s.127.

ortadan kaldırmayı planladığı şeklinde bazı gazetelerde çıkan yazıların gerçeği yansıtmadığını ve bu kişilerin yaptıkları hatadan en kısa zamanda vazgeçeceklerine inandığını belirtti.¹⁰⁸⁶ İnönü bu konuşmaya olumlu cevap verdi ve taraflar arasında yeniden “bahar havası” yaşanmaya başladı. Ancak bu durum MP’yi rahatsız etti. MP 4. Büyük Kongresi’nde CHP’yi, DP’nin güdümüne girmekle suçlandı.¹⁰⁸⁷ Kısa bir süre sonra MP’nin kapatılması, CHP’nin tepkisine sebep oldu. CHP bir bildiri yayınlayarak iktidarın muhalefet partilerinin güven içinde çalışabilecekleri bir ortam sağlamak zorunda olduğunu belirtildi.¹⁰⁸⁸ DP, CHP’nin bu tutumunu inkılap karşıtı ve dini siyasete alet eden bir partiyi korumak şeklinde değerlendirdi. Böylece yaklaşık yedi aydır devam eden iktidar-muhalefet arasındaki bahar havası sona erdi.¹⁰⁸⁹

1954 Seçimleri öncesinde ilişkiler yeniden gerildi. Bu dönemi değerlendiren Hüseyin Cahit Yalçın Yeni Ulus gazetesindeki köşesinde partilerin adeta birbirleriyle boğazlaştığını ileri sürdü. Bu anlaşmazlıkta hem CHP’nin hem de DP’nin kusurlu olduğunu savundu¹⁰⁹⁰

4.7 Ekonomi Politikalarında Değişim

Cumhuriyetin ilk yıllarında ciddi bir şekilde uygulanmış olan devletçilik ilkesi doğrultusunda ülkede bazı ağır sanayi dallarının temelleri atılmış, Osmanlı döneminden kalan ve mülkiyeti yabancılara ait olan pek çok şirket millileştirilmişti. Bu dönemde amaç: Türkiye’yi kendi kendine yetebilen bir sanayi ülkesi durumuna getirebilme idi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomide devletçilik yerine zaman zaman liberalizmin uygulanmaya çalışıldı. Çok partili hayata geçişle birlikte liberalizme doğru ciddi bir kayma oldu. Bu dönemde yaşanan Sovyet tehdidi ve Türkiye’nin demokratik ülkelerle yakınlaşma çabası, pek çok alanda olduğu gibi ekonomik alanda da bu ülkelerin isteği ve hatta baskısıyla o güne kadar uygulanan politikaların değişmesine yol açtı. CHP iktidarı döneminde Amerika ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda Türkiye’nin ekonomik yatırımlarda sanayi yerine tarıma ağırlık vermesi gündeme geldi. Çünkü yapılan anlaşmalara göre Türkiye Avrupa

¹⁰⁸⁶ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:14-80-1, Tarih:1953.

¹⁰⁸⁷ Burçak, a.g.e., s.135.

¹⁰⁸⁸ “”M.P.” hadisesi hakkında C.H.P. bir tebliğ yayınladı”, Cumhuriyet, 16 Temmuz 1953, S.10403, s.1 ; Öymen, a.g.e., s.405.

¹⁰⁸⁹ Burçak, a.g.e., s.138.

¹⁰⁹⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, “Selâmete Çıkmanın Yolu”, Yeni Ulus, 29 Ocak 1954, S.45, s.1.

sanayisinin ihtiyacı olan tarımsal hammaddeyi üretecekti. Bir başka deyişle daha önce beş yıllık kalkınma planlarıyla öncelik verilen sanayi yerine artık tarıma öncelik verilmesi gerekiyordu. CHP döneminde birden bire tarıma öncelik verilemedi. Ama 14 Mayıs sonrasında DP bu hususta gerekli olan adımları atmakta gecikmedi. Diğer yandan Türkiye uzun yıllar ekonomide kapalı bir politika uygulamıştı. 1945'ten sonra Amerika ve üyesi olduğumuz Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı (OEEC) Türkiye'den dış ticarete serbestlik istedi. Bu isteğe önceleri CHP iktidarı Türkiye sanayisinin Avrupa ülkelerinin sanayisiyle aynı düzeyde olmadığı gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak artan baskılar üzerine uzun vadeli krediler verilmesi karşılığında bu istek kabul edildi.¹⁰⁹¹

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın Türk hükûmeti ile hazırladığı ve Barker Raporu olarak bilinen rapor DP'nin ekonomik politikalarının temelini teşkil etmektedir. 18 Haziran 1950'de Türkiye'ye gelen bir heyet tarafından hazırlanan "Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler" adını taşıyan rapor doğrultusunda Türkiye gelenekselleşmiş ekonomi politikalarından vazgeçerek yeni bir ekonomik anlayış ortaya koymak zorunda kaldı. Rapora göre: Türkiye tarıma dayanan sanayi dalları, hafif makine, madeni eşya ve alet üretimi, inşaat malzemeleri, deri işlemeciliği, tahta işleme, hafif kimya maddeleri imalatı, seramik, çömlekçilik ve köy el sanatları ilerleme açısından gelecek vaat eden alanlar olarak belirtilmekteydi. Ağır kimya, sellüloz ve kağıt endüstrisinin geliştirilmesi gerektiği sanayi yatırımlarında tercih sıralaması yapması gerektiği gibi konulara yer verilmişti.¹⁰⁹²

I. Menderes hükûmetinin programında ise ekonomiyi hızlı bir şekilde kalkındırabilmek için şu tedbirlerin alınacağı belirtiliyordu:

"A) Bütçede envestisman mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız veyalnız istihsale matuf mevzulara tevcih etmek;

B) Hususi teşebbüsün kendini hukuki ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek,

C) Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak,

¹⁰⁹¹ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, İkinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2003, s.705.

¹⁰⁹² Atiye Emiroğlu, **Hasan Polatkan**, Ankara, Nobel Yayınları, 2011, s.41-43.

Ç) *Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.*

*İktisadi cihazlarımız için Devlet bütçesinden investisyon mahiyetinde ayrılacak tahsisatı memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plâna bağlamak, istihsal hayatını Devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.*¹⁰⁹³

Barker Raporu ile Menderes hükûmetinin ekonomi politikalarını karşılaştırdığımızda raporun uygulanabilir olduğu görülmektedir. Nitekim DP bu doğrultuda adımlar atmakta gecikmedi. Türk ekonomisi dışa açılmaya başlandı, devletçilikten liberalizme geçilmeye başlandı. Ayrıca yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini teşvik etmek amacıyla gerekli olan kanuni düzenlemeleri yaptı.

4.7.1 Devletçilikten Liberalizme Geçiş

CHP döneminde ekonomide başlayan liberalleşme akımı, DP döneminde iyice belirginleşti. Sanayi yatırımları özel sektöre veya yabancı yatırımcılara bırakıldı. Menderes bir Alman gazetesine verdiği röportajda, hükûmet politikasına sadık kalarak kesinlikle devletçi karakterde işletmeler kurmadıklarını ifade etti. Özel sektörün gelişimini desteklemek için Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu. Kredi kullanımını artırmak için faiz oranları düşürüldü. Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesi için birtakım tedbirler alındı. Ancak başarılı olunamadı. Hatta Kamu İktisadi Teşekküllerinin sayısı bu dönemde arttı.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren demir yollarına verilen önem sona erdi ve hızla karayolları yapılmaya başlandı. Tek parti dönemindeki modernleşme programının çok önemli bir parçası olan demiryolu yatırımlarının durması ve kara yolu yatırımlarının ön plana çıkarılması kamu taşımacılığından özel mülkiyet taşımacılığına geçildiği anlamına geliyordu. Demiryolu taşımacılığının sahibi devletti. Amerikan yardımlarıyla ülkeye getirilen otomobil, kamyon, kamyonet gibi araçlarla taşımacılık özel teşebbüs tarafından yapılmaya başlandı. Ayrıca köyler ekonomik ve kültürel bakımdan dışa açıldı.

¹⁰⁹³ **TBMMDT**, D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950), s.26.

4.7.2 Kapalı Ekonomi Politikasından Dışa Açık Ekonomi Politikasına Geçiş

1948 yılında Türkiye, Ekonomik İşbirliği Anlamasını imzalamıştı. İkinci Dünya Savaşından sonra yabancı ülkelerle yapılan her anlaşma beraberinde bu ülkelere yeni ayrıcalıklar verilmesine sebep oldu. Vatandaşların ekonomik sıkıntılarını çözüm bulmak isteyen hükümetler bunu yerli imkânlarla başaramayacağını bildiği için kolayca kaçarak yabancı sermayeye ülkenin kapılarını açtı.¹⁰⁹⁴

Nitekim DP iktidarı döneminde Amerika ile yakınlaşma çabaları çerçevesinde Türk ekonomisi hızla dışa açıldı. Sanayi yatırımları yerine tarım alanında önemli girişimlerde bulunuldu. Diğer yandan Türk ekonomisinde ciddi değişikliklere sebep olacak olan bazı kanunlar çıkarıldı. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

4.7.2.1 Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinde ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak ve siyasal otoritesinin zedelenmemesi şartıyla, yabancı yatırımlara izin veren bir politikanın izlenmesi gerekliliği belirtilmişti. Fakat Dünyu Umumiye ve kapitülasyonlara karşı oluşan tepkinin etkisiyle yabancı sermaye ülkeye sokulmadı. Hatta 1928'den itibaren yabancı teşebbüsler büyük bir maddi külfete sebep olmalarına rağmen teker teker millileştirilmişti. Son yabancı şirket 1944'te millileştirildi. Bu dönemde olabildiğince ülkeye yabancı sermaye sokulmadı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen şartlar çerçevesinde Türkiye'nin bu konuya bakışı değişti.¹⁰⁹⁵ Amerika savaş sonrasında başlayan soğuk savaştan istifade etmek suretiyle bir yandan Türkiye'ye yardım ederken diğer yandan liberal ekonomiye geçmesi yani Türkiye'nin kapılarını yabancı ekonomiye açması için ısrar etti.¹⁰⁹⁶

¹⁰⁹⁴ Cem, **a.g.e.**, s.316-317.

¹⁰⁹⁵ Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1968, s. 70-72.

¹⁰⁹⁶ Stefanos Yerasimos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür Kuzucu, 6. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.164.

Celal Bayar, 1946'da yeni bir parti kurulacağını açıklarken ülkenin gelişmek için yabancı sermayeye ihtiyacının olduğunu söyledi.¹⁰⁹⁷ Başta Amerika olmak üzere her konuda Batının desteğini almak isteyen CHP hükûmeti derhal harekete geçti. 1947'de hükûmet bir kararname çıkararak yabancı sermayenin ülkeye girişi için adım attı. Çünkü Amerika Türkiye ile askeri sebeplerle yakınlık kurarken kendi menfaatleri doğrultusunda Türk ekonomisinden yararlanmaya çalışmaktaydı. 1947 tarihli kararnameye rağmen 4 Mart 1950'de çıkarılan "Hazinece Özel Teşebbüse Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun"¹⁰⁹⁸ yabancı sermaye ile ilgili atılan ilk önemli adımdır. Bu Kanun ile ülkeye gelen yabancı sermayeye bazı şartlar altında transfer garantisi verildi. Ayrıca dışardan borç alacak özel teşebbüse borçlarını döviz ile transfer için izin verilmekteydi. Bu Kanun yabancı sermayeyi teşvik edici bir özellik taşımamaktadır. Ancak Türkiye'nin bu konudaki istekliliğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁰⁹⁹

I. Menderes hükûmetinin programında ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için birtakım tedbirler alındı. Maliye Bakanı Hasan Polatkan basına yaptığı açıklamada Türk ekonomisinin kalkınabilmesi için yabancı sermayeye ihtiyaç olduğunu ancak son yıllara kadar buna fırsat tanınmadığını belirterek kendilerinin bu hususta bir kanun tasarısı hazırladıklarını açıkladı.¹¹⁰⁰

"Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" tasarısı ilk olarak 30 Temmuz 1951'de ele alındı. Tasarı hakkında söz alan milletvekilleri genellikle yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi yönünde konuştular.¹¹⁰¹ Bununla beraber yabancı sermayenin zararlarını en aza indirmek için çözüm yolları bulmak hususunda tartıştılar. Tasarı hakkındaki tartışmalar 3.madde¹¹⁰² üzerinde yoğunlaştı. DP Erzurum

¹⁰⁹⁷ Cem, a.g.e., s.294.

¹⁰⁹⁸ **Resmi Gazete**, 4 Mart 1950, S. 7448, s.18020.

¹⁰⁹⁹ Zahide Sungur, **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları**, y.y. Gece Kitaplığı, 2015, s.84.

¹¹⁰⁰ "Yabancı sermayenin yurda celbi için tasarısı", **Zafer**, 13 Mayıs 1951, No:740, s.1.

¹¹⁰¹ **TBMMD**, D.IX, c.9, B.106, (30.07.1951), s.425-438.

¹¹⁰² Bu kanun hükümlerine tevfikân getirilmiş yabancı sermayenin: a) % 10 nu geçmiyen ve Gelir ve Kurumlar vergilerine esas olan vesikalara göre taayyün eden yıllık kâr, faiz ve dividantlarının; b) Birinci maddenin son fıkrasında zikredilen Bakanlar Kurulu kararıyla başka türlü tesbit edilmedikçe, giriş tarihinden itibaren, nakit olarak gelenlerin en az üç sene sonra, ayın veya gayrimaddi hak olarak gelenlerin en az beş sene sonra tamamının veya bir kısmının; Girişinde esas olan yabancı para cinsi ve miktarı üzerinden harice transferi tahdide tâbi değildir. Bir yıllık kâr, faiz ve dividantlar yekûnu sermayenin % 10 unu aşığı takdirde aşan miktar, % 10' dan az netice veren mütaakıp yıllar içinde, transfer hakkı % 10 a iblâğ edilerek

Milletvekili Bahadır Dülger, geçmişte yabancı sermayeye verilen imtiyazlar yüzünden koskoca bir imparatorluğun çöküp gittiğini belirterek tasarının geniş bir zaman diliminde iyice incelendikten sonra görüşülmesini istedi. 3. maddenin yeterince açık olmadığını ve bunun gelecekte sıkıntılar doğurabileceğini ileri sürdü.¹¹⁰³ DP Balıkesir Milletvekili Ali Fahri İşeri ise yabancı sermayenin istihdam sahaları oluşturacağı için önemli olduğunu savundu. Ancak Türkiye’de Maden Kanunu gibi pek çok kanunda sıkıntı olduğunu belirterek yabancıların da bu kanunlara tabi olmaları halinde Türkiye’ye yatırım yapmak istemeyeceklerini iddia etti.¹¹⁰⁴ DP Sivas Milletvekili Sedat Örs söz alarak, seçimler öncesinde vatandaşlara DP’nin yaptığı vaatleri yerine getirebilmek için öncelikle ülkeyi kalkındırmak gerektiğini belirtti. Örs,

“25 sene süren Devletçilik neticesinde hâsıl olan vaziyet Hükümetimize ve iktisadımıza her türlü hareket serbestisini nez etmiştir. Nefes payı bırakmamıştır. Kalkınmanın yegâne çaresi sermayeyi harekete getirmektir. Ecnebi sermayesini memlekete sokmaktır.”

dedi. Yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin, yerli sermayenin cesaretlenmesine sebep olacağını iddia etti. *“Biz Demokrat Hükümet, ecnebi sermayesi için kapitilâsyon yapacak değiliz. Zinhar yapmıyacağız. Bizim yerli vatani sermaye için kapitilâsyon yapacağız.”* dedi. Ekonomiyi korumak için alınmış olan sıkı tedbirlerin ve Varlık Vergisinin hem yabancı hem de yerli sermayenin gözünü korkuttuğunu, dolayısıyla ekonominin bugün kötü durumda olmasının sebebinin bu uygulama ve kısıtlamalar olduğunu ileri sürdü. Örs, sözlerine son verirken ekonominin düzelmesi için yabancı sermayenin gelmesi ve onun gelmesiyle ondan daha çok yerli sermayenin harekete geçmesi olduğunu savundu.¹¹⁰⁵

Tasarının görüşülmesine 1 Ağustos 1951’de devam edildi. DP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk, diğer ülkelerdeki uygulamalar ve Anayasada var olan devletçilik ilkesine göre özellikle hafif sanayi, kendi özel girişimlerimiz ve sermayelerimizle başarmak zorunda olduğumuzu savunarak her ülkede ağır sanayi

çıkartılabilir. Bundan daha fazla olan neticeler ana sermaye ile beraber ve aynı hükümlere tâbi olarak transfer olunabileceği gibi, Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki Kanuna müstenit kararname hükümlerine tevfikân Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında alacaklı namına yatırılarak muayyen malların ihracı suretiyle de harice çıkartılabilir. **TBMMD**, D.IX, c.9, B.106, (20.07.1951), s.427.

¹¹⁰³ **TBMMD**, D.IX, c.9, B.106, (20.07.1951), s.433.

¹¹⁰⁴ **TBMMD**, D.IX, c.9, B.106, (20.07.1951), s.436.

¹¹⁰⁵ **TBMMD**, D.IX, c.9, B.106, (20.07.1951), s.436.

devletin elindeyken Türkiye’de bunu özel teşebbüse bırakmanın doğru olmadığını savundu.¹¹⁰⁶ CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil ise kapitülasyonları hatırlatarak günün şartları çerçevesinde Türkiye’ye istenildiği gibi sermaye birikiminin gelmeyeceğini, gelecek olanlar arasında da ciddi ve gayri ciddi girişimleri anlayabilmek için hükûmetin dikkatli olması gerektiğini aksi halde Türk ekonomisinin büyük zarar göreceğini ileri sürdü. Zamangil, kanunla ilgili komitenin her yıl yabancı sermaye akışıyla ilgili olarak milletvekillerini bilgilendirmesinin faydalı olacağını ifade etti.¹¹⁰⁷ Tasarı, yapılan oylama sonucunda kabul edildi. 287 kişi oy kullandı, 285 kabul oyu verildi. DP Seyhan Milletvekili Cezmi Türk red, DP Konya Milletvekili Abdurrahman Fahri Ağaoğlu ise çekimser oy kullandı.¹¹⁰⁸ Dolayısıyla Kanun’un partilerin ittifakıyla çıktığını söyleyebiliriz. Ancak böylesine önemli bir tasarının görüşülmesi ve oylaması sırasında CHP milletvekillerinin söz almaması ve büyük çoğunluğunun oylamaya katılmaması dikkate değer bir konudur.

Kanun’un en önemli özelliği tarım ve ticaret alanlarını yabancılara kapalı tutmasıydı. Yabancılar sanayi, maden, ulaşım, bayındırlık gibi alanlarda yatırım yapabileceklerdi.¹¹⁰⁹

Hükûmet, Kanun’un çıkmasıyla yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapmak için harekete geçeceğine inanıyordu. Hatta İkinci Dünya Savaşı sırasında sermayelerini yastık altına yatıran ya da yurt dışına çıkaran Türk vatandaşlarının da ülkeye gelen yabancı sermayeden etkilenerek yatırım yapmasını bekliyordu.¹¹¹⁰

Kanun’un çıkmasının ardından serbest bölgeler kurulmasını sağlayan yasal düzenlemeye gidildi. Ancak bu bölgelere istenilen ilgi olmadı.¹¹¹¹ Diğer yandan tarım ve ticaretin yabancı sermayeye kapalı olması Amerikalılar tarafından hoş karşılanmadı. Bunun üzerine Ağustos 1953’te yabancı sermaye konusunu görüşmek üzere Türkiye’ye bir heyet geldi. Türk yetkililerle görüşen heyet Yabancı Sermaye Kanunu’nda yapılmasını istedikleri değişiklikleri dile getirdiler. Görüşmeler sonunda yabancı sermayenin bütün alanları kapsayacak şekilde genişletilmesine karar verildi.

¹¹⁰⁶ **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.107, (01.08.1951), s.457.

¹¹⁰⁷ **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.107, (01.08.1951), s.457.

¹¹⁰⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.107, (01.08.1951), s.495.

¹¹⁰⁹ 5821 sayılı kanun metni için bkz. **Resmî Gazete** S.7880, 9 Ağustos 1951, s.1757-1758.

¹¹¹⁰ Zürcher, **a.g.e.**, s.326.

¹¹¹¹ Turan, **a.g.e.**, s.325.

Bu doğrultuda hükümet Kanun'da yapılacak değişiklikleri içeren bir tasarıyı ilerleyen günlerde Meclise sunmaya karar verdi. Heyet başkanı Clarence Randall, Türkiye'nin kendi iradesiyle özel teşebbüs ve serbest ticarete geçen ilk modern ülke olduğunu açıkladı. Randall gazetecilere yaptığı açıklamada, Amerika'nın çok zengin bir ülke olmadığını belirterek, Türkiye'nin para kazanmak isteyen Amerikalıları, yatırımlar hususunda Amerika'dan daha cazip olduğu hususunda ikna etmesi gerektiğini ileri sürdü.¹¹¹² Hükümet bir süre sonra Amerikalı heyet ile yapılan görüşmelerde belirlenen esaslar doğrultusunda bir tasarı hazırlayarak Meclise sundu. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş Ocak 1954'te Mecliste yaptığı konuşmada 1951 yılında kabul edilmiş olan Kanun'da yabancı sermayeye tanınan alanın sınırlı olması ve transfer edilecek kâr oranının düşük olması sebebiyle yabancı sermayeden beklenen faydanın sağlanamadığını belirtti. Yabancı ülkelerin kanunları incelenerek 1951'de kabul edilmiş olan 5821 sayılı Kanun'da değişiklik yapılmasına gerek duyulduğunu ifade etti.¹¹¹³

Tasarının Meclisteki görüşmeleri sırasında ilk olarak CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil söz aldı. Ekonomi alanlarının pek çoğunda Türkiye'nin sermaye, emek ve teknik bakımdan iş birliği yapabilecek durumda olduğunu ancak ticaret ve tarımda iş birliği yapmayı doğru bulmadığını ifade etti. Zamangil, tarım alanında yabancı sermayenin girdiği yerden Türk çiftçisinin çıkmasının muhtemel olduğunu belirterek, bunun sosyal ve siyasi huzurumuzu bozacağını ileri sürdü. Ticarete ise yabancı sermayenin kuracağı kuruluşların belirli özelliklerinden dolayı daha ilk günden Türk kuruluşlarından daha üstün olacağını savundu. Yabancı tüccarların dünyanın her yanında kurdukları ilişkilerle Türk tüccarlarından daha üstün olduklarını, dolayısıyla Türk tüccarlarının dış ticarete liberasyon yaşamaya başladığı bir sırada böyle bir adımın atılmasının ticaretimizin yabancıların eline geçmesine sebep olacağını iddia etti.¹¹¹⁴ Seyhan Milletvekili Cezmi Türk'te yaptığı konuşmada Kanun'un başarısız olmasından hükümeti sorumlu tuttu. Gerekli tedbirler alınmadan, ilgili kanunlarda değişiklikler yapılmadan çıkarılan bu Kanun'un başarıya ulaşmasının mümkün olmadığını daha önce ifade etmiş olduğunu belirtti. Söz konusu Kanun'un devletçilik ilkesine aykırı olmasına rağmen kendisinin normal şartlarda "evet" oyu verebileceğini ama "beceriksiz" olarak nitelendirdiği DP hükümeti iş başındayken

¹¹¹² "Mr C. Randall'ın verdiği izahat", **Zafer**, 30 Ağustos 1953, No.1578, s.1.

¹¹¹³ **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.27, (11.01.1954), s.107.

¹¹¹⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.27, (11.01.1954), s.108-110.

kesinlikle bu oyu vermeyeceğini belirtti.¹¹¹⁵ Cahit Zamangil yeniden söz alarak Cezmi Türk'ün devletçilik ile ilgili değerlendirmesi hakkında konuştu. Kendisinin ve partisinin devletçi olduğunu belirten Zamangil, Türk girişimcilere açık olan bütün alanlara yabancıların gelmesinin devletçilik ile çelişmediğini savundu. Devletin gerekli gördüğü alanları özel girişimcilere kapattığında bu alanlara Türkler gibi yabancıların da giremeyeceğini savundu.¹¹¹⁶ Tasarının 1954'teki görüşmelerinin 1951 yılına göre çok daha tartışmalı geçti. Özellikle CHP Milletvekilleri Cahit Zamangil, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Server Somuncuoğlu yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi için söz konusu Kanun'a eklenmek istenen hükümlerin yabancı girişimcilere ayrıcalık verdiğini ve bu durumda yerli girişimcilerin zarar göreceğini savundular. Zamangil yabancı sermayenin tarım ve ticaret alanlarına girmesinin çok sakıncalı bir durum olduğunu ileri sürdü.¹¹¹⁷ Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş ise bu iddiaları reddederek Kanun'un yeni haliyle çok daha cazip olacağı için yabancıların Türkiye'ye daha çok itibar edeceğini savundu. Çelikbaş, yabancı yatırımlarla birlikte ithalatın azalacağını, ihracatın artacağını, mal bolluğu yaşanacağı için fiyatların düşeceğini ve yeni istihdam alanlarıyla pek çok kişiye iş imkânı sağlanacağını ileri sürdü.¹¹¹⁸

Tartışmalarda üzerinde durulan bir başka konu, tasarının kabulünün devletçilik ilkesine aykırı olup olmadığıdır. CHP'li konuşmacılar aykırı olduğunu savundular. DP Milletvekili Muammer Alalakant (Zonguldak), hem DP'nin hem de CHP'nin devletçi olduğunu, sadece her iki partinin bu ilkeyi farklı bir yaklaşımla ele aldığını savundu. Alakant,

“Halk Partisi, Devletçiliği Devlet sermayedarlığı mânasında anlamaktadır. Yani istihsalde kullanılan büyük sermaye Devletin elinde olmalıdır. Halbuki biz Demokrat Parti ekseriyeti devletçiliği ilmî iktisatta yazılı olduğu şekilde anlıyoruz. Çünkü devletçilikte hususi teşebbüs esastır. Hususi teşebbüsün yapamadığı şeyleri Devlet yapar ve bir sermayedar ekalliyetinin büyük bir kitleyi istismar etmemesi için Devlet kayıt koyar.”

¹¹¹⁵ **TBMMDT**, D.IX, c.27, B.27, (11.01.1954), s.110-112.

¹¹¹⁶ **TBMMDT**, D.IX, c.27, B.27, (11.01.1954), s.125-126.

¹¹¹⁷ **TBMMDT**, D.IX, c.27, B.28, (13.01.1954), s.155-163.

¹¹¹⁸ **TBMMDT**, D.IX, c.27, B.28, (13.01.1954), s.164-167.

dedi. Alakant bu anlamda görüşülen tasarının devletçiliğe aykırı olmadığını savundu.¹¹¹⁹ CHP Meclis Grubu adına Faik Ahmet Barutçu söz alarak partisinin tasarı hakkındaki görüşlerini açıkladı. Barutçu,

“Muhterem arkadaşlar; C. H. P. yabancı sermayenin memlekete gelmesine taraftardır. Bunun teşvik edilmesini de ister. Ancak bunun memleket menfaatlerine uygun iktisadi sahalarda kullanılmasını zaruri görür. Tasarı; tarım ve ticaret sahalarını da mutlak olarak yabancı sermayeye açık tutmaktadır. Vatandaşların bu mevzulardaki tereddütleri ve ihtiyaçları geniş ve esaslı tetkiklerle cevaplandırılmamıştır. Transfer ve teminat gibi malî meselelerde ciddî endişeler vardır. Yabancı sermayenin Millî sermayeye üstün duruma gelmesinden korkulmaktadır.”

dedi. Barutçu, hem milli hem milletlerarası bir konu olmasına rağmen tasarının alelacele hazırlanmış olduğunu ileri sürerek tasarının bu haliyle kabul edilmesine karşı olduklarını belirtti.¹¹²⁰

1954 seçimlerinden kısa bir süre önce yapılmakta olan tasarının görüşmeleri karşılıklı sataşmalarla geçti. Sonuçta yapılan oylamayla kanun tasarısı kabul edildi.¹¹²¹

Kanun'da yapılan değişikliğe göre tarım ve ticaret alanları yabancı yatırımlara açıldı. Yatırılan sermaye ve kârın serbestçe dolaşımını sınırlayan hükümler kaldırıldı. Sermaye kapsamı daha geniş tutuldu. Kâr ve anapara transferlerine getirilen sınırlandırmalar kaldırıldı.¹¹²² Kanun bazı çevreler tarafından “*Dünya'nın en liberal yabancı sermaye kanunu*” olarak değerlendirildi.¹¹²³ Kanun'un kabulü batılı ülkelerde memnuniyetle karşılandı.¹¹²⁴

Gazeteci Ahmet Emin Yalman, Vatan gazetesinde Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na ve Petrol Kanunu'na karşı çıkmanın Türkiye'yi geri kalmaya mahkûm etmek anlamına geldiğini savundu. Kapitülasyon yorumlarına Ahmet Emin Yalman,

¹¹¹⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.28, (13.01.1954), s.168.

¹¹²⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.30, (18.01.1954), s.229.

¹¹²¹ 284 kişi oy kullandı. 248 kabul oyuna karşı 35 red oyu verildi. İstanbul Milletvekili A. Hamdi Başar ise çekimser oy kullandı. CHP milletvekillerinin tamamına yakını oylamaya katılmadı. **TBMMTD**, D.IX, c.27, B.30, (18.01.1954), s.241-243.

¹¹²² Kanun metni için bkz. **Resmî Gazete**, 23 Ocak 1954, S.8615, s.8029-8031; **Düstur**, Tertip 3, c.35, s.254.

¹¹²³ Rıdvan Karluk, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İTO Yayınları, İstanbul, 1983, s.50.

¹¹²⁴ Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, s.159.

bu tip söylentilere sadece komünistlerin sevineceği şeklinde cevap verdi. CHP'yi de eleştiren Yalman, CHP'nin yabancı sermayenin ülkenin gelişmesine büyük katkıda bulunacağını bilmesine rağmen kapitülasyon söylentilerine destek vermesini anlayamadığını belirtti.¹¹²⁵ Yeni Ulus'ta gazeteci Mustafa Nuri Okçuoğlu, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanun'unun ülkeye yeniden kapitülasyonları getireceği yorumunda bulundu.¹¹²⁶

Alman Die Neue Zeitung gazetesinden Alfred Joachim Fische 13 Şubat 1952'de Başbakan Adnan Menderes ile bir röportaj yaptı. Menderes, sermaye eksikliği sebebiyle Türkiye'nin pek çok alanda kalkınamadığını bu yüzden yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu belirtti. Önceki iktidarın yabancı sermayenin emperyalist emeller gütmemesinden çekindiği için ülkeye yabancı sermaye girmesine izin vermediğini, ancak DP hükûmetinin cesaretle bu işi ele aldığını savundu. Menderes Türkiye'nin yabancı sermaye için cazip imkânlar ve bakir kaynaklara sahip olduğunu ifade etti.¹¹²⁷

DP'nin bütün alanları yabancılara açan hamlesi de yabancı yatırımların Türkiye'ye gelmesi için yeterli olmadı. 1950-1954 yılları arasında yapılan yatırımların en az yarısını yine devlet yaptı. Özel teşebbüs içinde yabancı yatırımların payı ise hiçbir zaman beklenildiği gibi olmadı. Bununla beraber özel teşebbüsün harekete geçmesi noktasında bu Kanun'un etkili olduğunu söyleyebiliriz.

4.7.2.2 Petrol Kanunu

1926'da çıkarılan Petrol Kanunu ile Türkiye'de petrol arama ve işletme hakkı devlete verilmektedir. 1933'te kısıtlı imkânlar ile Türkiye'de petrol arama çalışmaları başladı. 1940'ta ilk defa petrol bulundu. Ancak ekonomik değere sahip ilk petrol 1947'de Raman ve Garzan'da bulundu.¹¹²⁸

1952 yılına gelindiğinde Bakanlar Kurulu bir karar yayınladı. Bu karar ile Türkiye'de petrol aranması ve işletilmesi amacıyla yabancı girişimciler ile ortaklık

¹¹²⁵ Ahmet Emin Yalman, "Korkunç bir baltalama hareketi", **Vatan**, 12 Şubat 1954, S.4580, s.1-7.

¹¹²⁶ Mustafa Nuri Okçuoğlu, "Kapitülasyon tehlikesi", **Yeni Ulus**, 10 Şubat 1954, S.57, s.1.

¹¹²⁷ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:07.03.1952.

¹¹²⁸ Avcıoğlu, **a.g.e.**, s.712.

yapılması için gerekli çalışmaların gerçekleştirilmesine karar verildi.¹¹²⁹ Bakanlar Kurulu kararının yayınlanmasının ardından CHP Trabzon Milletvekili Cahit Zamangil, Başbakanlığa konuyla ilgili bir soru yöneltti. Soruyu Meclisin 3 Aralık 1952'deki oturumunda İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı cevapladı. Yırcalı 1933'ten beri yapılan petrol arama çalışmalarından tatmin edici bir sonuç alınmadığını, son yıllarda ülkede akaryakıtta duyulan ihtiyacın artmasıyla birlikte petrol meselesinin çözülmesinin büyük önem arz ettiğini ifade etti. 1926 tarihli Petrol Kanunu'nun, petrol kaynaklarını devletin tekeline vermesine rağmen petrolün aranmasında ve işletilmesinde kişilerle veya yabancılarla işbirliği yapma ve ortak olma hakkı tanıdığını ileri sürdü. Hükûmetin de ülkenin menfaati için Kanun'un tanıdığı haktan yararlanma yoluna gittiğini belirtti.¹¹³⁰ Cahit Zamangil tekrar söz alarak Bakanlar Kurulu kararında Türk girişimcilerden bahsedilmemesinin önemli bir eksiklik olduğunu savundu. Ayrıca kararnamenin petrol konusunda yabancı sermaye için bir davet niteliğinde olduğunu iddia ederek, Türkiye'nin bu davetle ilgili şartlarının neler olduğundan bahsedilmemesinin doğru olmadığını savundu.¹¹³¹

Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi, McGhee, 5 Aralık 1952'de Washington'da bir basın toplantısı düzenledi. New York Journal of Commerce gazetesi bu toplantıya dayanarak bir makale yayınladı. Makalede Türkiye'nin otuz yıldır devam eden petrol siyasetindeki değişmeye işaret edilerek Birinci Dünya Savaşı sonrasında sınırların belirlenmesi sırasında takip edilen yoldan dolayı Türkiye'nin büyük petrol şirketlerine güvenmekte zorlandığını ileri sürdü. Gazete Türkiye'de henüz petrol ile ilgili bir kanun bulunmadığını, yapılacak olan kanunun içeriğine göre Amerikan şirketlerinin Türkiye'de petrol araması yapabileceğini yazdı. Bununla beraber makaleden, petrol konusunda bir kanun olmamasına rağmen Türkiye'nin Amerikan Cal-Tex şirketinden

¹¹²⁹ **BCA** Fon:30-18-1-2, Yer:130 -81-3, Tarih:12.11.1952; Bakanlar Kurulunun konuyla ilgili 15833 sayılı kararı şöyledir: "Memleketin petrol mevzuu Bakanlar Kurulunca 12/11/1952 tarihinde incelenerek; petrol kaynaklarımızı en kısa bir zamanda tesbit ederek çalışır bir hale getirip kıymetlendirmek gayesiyle, aramalar yaparak bulunacak membarları dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçeve içinde, askerî ve iktisadî menfaatlerimize en uygun şartlarla işletmeyi taahhüt veya bu hususta işbirliği yapmağı kabul edecek sermaye sahibi hakikî veya hükmi yabancı şahısları yurdumuza celbedip çalışmalarını mümkün kılacak ve bunlarla Hükûmetimiz arasında mukaveleler yapılmasını sağlayabilecek her türlü kanuni, idari ve malî tedbirlerin alınması ve bu maksadı tahakkuk ettirebilmek için lüzumlu şartların tesbitinde fikirlerinden istifade edilmek üzere dünya petrol mevzuat ve tatbikatına ve bu konunun fennî, iktisadî ve malî meselelerine vâkıf mütehasısların temin ve celbi için her türlü işlemlerin yapılması, kararlaştırılmıştır." **Resmî Gazete** 22 Kasım 1952, S.8264, s.4997.

¹¹³⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.18, B.12, (03.12.1952), s.60-61.

¹¹³¹ **TBMMTD**, D.IX, c.18, B.12, (03.12.1952), s.63.

bir uzmana topraklarındaki petrol tabakalarıyla ilgili bir çalışma yaptırdığını öğrenmekteyiz. Makalede Türkiye'nin petrol konusunda yabancı şirketlerle işbirliği yapma yönünde yeni bir politika takip etmesinden duyulan memnuniyeti görmekteyiz.¹¹³²

Associated Press, konuyla ilgili haberinde var olan genel eğilimin aksine Türkiye'nin petrol alanlarını yabancı sermayeye açmaya karar verdiğini yazdı. Petrol işini kendisi halletmeye karar vermiş bir ülkenin bu işi serbest bırakmasının ilk defa karşılaşılan bir durum olduğunu ileri sürdü. Kansas City, Türkiye'nin devlet eliyle otuz yıldır yürütmeye çalıştığı petrol arama işini özel teşebbüse devretmesinin ve bu iş için yabancı şirketleri ülkeye davet etmesinin ilk defa yaşanan bir olay olduğunu vurguladı.¹¹³³

17 Aralık 1952 tarihli Financial World ise Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi George McGhee'nin "*Bu sahada büyük fırsatlar mevcuttur.*" şeklindeki sözlerine yer vererek bunun önemli olduğunu çünkü McGhee'nin daha önce petrol işinden bir servet edindiğini, dolayısıyla kendisinin bu işlerden iyi anladığını belirtti. Gazete bu sebeple Amerikan şirketlerinin Türkiye'de petrol arama işine katılmasının ihtimal dâhilinde olduğunu ifade etti.¹¹³⁴ 19 Aralık 1952'de San Bernardino Sun gazetesinde Türkiye'nin petrol siyasetiyle ilgili bir makale yayınlandı. Makalede Türklerin ülkelerini Orta Doğu'nun en güçlü siyasi ve ekonomik kalesi haline getirmeye azmetmiş oldukları ileri sürüldü. Bunu, Amerika ve İngiltere'nin büyük petrol şirketleriyle yapacakları iş birliği neticesinde başarabilecekleri iddia edildi. Ayrıca bunun, Batı ülkelerinin yıllardan beri Orta Doğu ülkeleri nezdinde kaybettiği prestiji tekrar sağlamak için büyük bir fırsat yakaladığı savunuldu. Türkiye'nin petroldeki yeni politikasının amacına ulaşması halinde komünizme meyilli olan pek çok ülkenin emperyalist Sovyetler Birliği'nin uyguladığı yöntemlerle hür dünyanın uyguladığı yöntemler arasındaki farkı açık bir şekilde göreceği ileri sürüldü.¹¹³⁵

Amerikan Tulsa World gazetesi, Türkiye'nin petrol kaynaklarının aranıp bulunması için batı ülkelerinden uzmanlar istediğini yazdı. Muncie İnd. Press ise 28

¹¹³² BCA Fon:30-1-0-0, Yer:102-639-11, Tarih:18.12.1952.

¹¹³³ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-5, Tarih:04.02.1953.

¹¹³⁴ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-3, Tarih:02.02.1953.

¹¹³⁵ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-7, Tarih:13.02.1953.

Aralık 1952 tarihli haberinde Türkiye'nin doğru bir karar verdiğini ve komşuları için iyi bir örnek olacağını savundu. Orta Doğu ülkelerinin zenginliklerini ortaya çıkarmak için tecrübe, bilgi ve teşebbüs hürriyetine sahip tamamen özel yabancı şirketlere ihtiyacı olduğunu ancak bunun karşılığında bu devletlerin yabancı şirketlere bazı garantiler vermesi gerektiğini ileri sürdü.

DP hükûmetinin Türkiye'nin petrol konusunda izlediği politikada değişiklik yapma kararı, dış basında ilgiyle ve memnuniyetle karşılandı. Bazı Amerikan gazetelerinde 1926'da çıkarılan bir kanunla Türkiye'de petrol sahalarının tek hâkiminin devlet olduğu belirtilerek, Türkiye'nin seneler önce bu kanunla yaptığı hatayı mevcut hükûmetin düzeltmek için harekete geçtiği ve hatta bunun için yabancı petrol şirketlerinin ülkeye davet edildiği ileri sürüldü. Ancak yabancı şirketlerin Türkiye'ye gelmesi için Türkiye'nin cazip şartlar ortaya koyması gerektiği belirtildi.¹¹³⁶ Bu haberlerin ortak noktalarından biri İran örneğinin sıkça verilmiş olmasıdır. İran Meclisi, Nisan 1951'de Başbakan Musaddık'ın önerisiyle Anglo-Perasian adlı petrol şirketini millileştirme kararı aldı. Bu karar İngiltere için büyük bir yıkıma sebep oldu. Çünkü İngiltere bu dönemde büyük oranda İran petrolüne bağımlıydı. İşte bu olay, doğal olarak petrol şirketlerinin ve batı ülkelerinin gözünü korkutmaktaydı.¹¹³⁷

Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'deki petrolün bulunması ve işletilmesi konusunda ne DP'nin parti programında savunduğu gibi özel teşebbüs ne de CHP programında savunulduğu gibi devletin imkânlarıyla aramanın ve işletmenin mümkün olduğunu ileri sürdü. Bu doğrultuda yabancı sermayeye ihtiyaç olduğunu belirterek özellikle müttefikimiz olan İngiltere ve Amerika ile işbirliği yapılabileceğini savundu. Yalçın, kapitülasyonların tekrarlanmaması için hükûmetin gereken her türlü tedbiri alması gerektiğini ifade etti.¹¹³⁸ CHP kanadının önemli bir isminin yabancı sermayeyi destekleyici mahiyette yazması, senelerce dışa kapalı ve devletçi politika izlemiş olan CHP'de zihniyet değişikliğinin yaşandığının güzel bir örneğidir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1 Kasım 1953'te yeni yasama yılını açış konuşmasında eldeki delillere dayanarak ülkemizde bol miktarda petrol olduğunu belirtti. Bu önemli milli servetin milletin kalkınması ve ilerlemesi yolunda kullanılması

¹¹³⁶ BCA Fon:30-10-0, Yer:103-641-5, Tarih:04.02.1953.

¹¹³⁷ Adnan Ölmez, **Petrol'ün Perde Arkası**, 1. bsk., Antalya, y.y.,1998, s.73.

¹¹³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Petrol meselesi...", **Ayın Tarihi**, Ocak 1953, S.230, s.90-91.

için petrol politikasına yeni bir yön verdiklerini ifade etti. Yerli veyabancı girişimcilerle işbirliği yaparak dünyadaki petrol mevzuatına ve uygulamalarına göre bir Petrol Kanunu hazırlamak üzere bir uzman görevlendirdiklerini ifade etti. Bayar, dünyaca tanınmış bir petrol şirketine jeolojik incelemelerde bulunması için izin verildiğini ve bu şirketin 4-5 aydır Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde çalıştığını belirtti.¹¹³⁹ Böylece bir Petrol Kanunu'nun hazırlandığı kamuoyu tarafından öğrenilmiş oldu.

11 Aralık 1953'te Amerikan Abbuquerqie N.J. Journal gazetesi Türkiye'nin Batı'nın en sadık müttefiki olarak, petrol siyasetindeki değişikliklerle doğru bir adım attığını, bunun Batı gidişatına ayak uydurmak açısından önemli bir gelişme olduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin ekonomik politikasındaki bu değişikliğin senelerdir Türkiye'de olan Amerikalıları bile şaşırttığını savundu. Türkiye'nin özel teşebbüsü geliştirmek ve ülkesinin kalkınmasını sağlamak için yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verdiğini hatta bunlara bazı ayrıcalıklar verdiğini belirtti.¹¹⁴⁰

Kanun tasarısının komisyonda görüşülmeye başlanmasıyla birlikte muhalif basında eleştiriler başladı. Yeni Ulus gazetesi kanun tasarısının Meclise gelişiyle ilgili haberi okuyucularına manşetinden "*Petrol Kanunu tasarısı hayretle karşılandı*" şeklinde verdi. Tasarıda Anayasaya aykırı hükümlerin yer aldığını iddia etti. Amerikalı uzman Max Ball ile birlikte hazırlanan tasarının Mecliste karma komisyonda görüşülmeye başlandığını belirtti. Tasarının yabancı şirketlere Türkiye'de petrol arama ve işletme hakkı verdiğini ancak bunun Anayasaya aykırı olduğunu savundu.¹¹⁴¹

¹¹³⁹ **TBMMD**, D. IX, c.25, B.1, (01.11.1953), s.13.

¹¹⁴⁰ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:103-641-3, Tarih:02.02.1953.

¹¹⁴¹ "Petrol Kanunu tasarısı hayretle karşılandı", **Yeni Ulus**, 29 Ocak 1954, S.45, s.1.

Petrol kanunu tasarısı hayretle karşılandı

Kanun tasarısında Anayasaya aykırı
olan hüküm dahi var

Devlet hissesi - Vergiler dahil - Yüzde elli geçmiyecek

Fotoğraf 4-4: Yeni Ulus, 29 Ocak 1954

Yeni Ulus gazetesinden Hüseyin Cahit Yalçın, tasarımı “*Petrol Faciası*” olarak yorumladı.¹¹⁴² Yalçın, bir başka yazısında Türkiye’nin petrol aramak için yabancı sermayeye ihtiyacının olduğunu ancak çıkarılan kanunda hükümetin ülke menfaatlerini korumak için gerekli tedbirleri almadığını iddia etti. Türk milletinin Osmanlı döneminde kapitülasyonlardan çok çektiğini hatırlatarak, sermayenin ahlak mefhumunun olmadığını, yapılacak karşılıklı bir anlaşmayla devletin hemen sömürge haline gelebileceğini ileri sürdü.¹¹⁴³

5 Şubat 1954’te Zafer gazetesi Yeni Ulus’un yayınlarına cevap niteliğinde Petrol Kanunu ile hiç kimseye ayrıcalık verilmediğini, devletin petrol ayrıcalıklarından istifadesinin dünyadaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında onlardan düşük değil tersine fazla olacağını yazdı.¹¹⁴⁴ Yeni Ulus gazetesi ise Max Ball’ın tamamen yabancı petrol şirketlerinin menfaatlerini düşünerek bir kanun tasarısı hazırlamış olduğunu, tasarı ile Türk devletinin petrol işletmekten men edildiğini iddia etti.¹¹⁴⁵

Ahmet Emin Yalman, dünyanın en büyük petrol rezervlerine sahip olan ülkelerin bir zamanlar bizim toprağımız olduğunu hatırlatarak, gerekli sermaye ve

¹¹⁴² Hüseyin Cahit Yalçın, “Petrol Faciası” **Yeni Ulus**, 8 Şubat 1954, S.55, s.1.

¹¹⁴³ Hüseyin Cahit Yalçın, “Petrol meselesi ve ecnebi sermaye”, **Yeni Ulus**, 30 Ocak 1954, S.46, s.1-3.

¹¹⁴⁴ “Petrol tasarısı ve asılsız neşriyat”, **Zafer**, 5 Şubat 1954, No:1766, s.1.

¹¹⁴⁵ “Petrol meselesinde halâ hakikati söylemiyorlar”, **Yeni Ulus**, 8 Şubat 1954, S.55, s.1.

bilgiye sahip olmadığımız için petrolü kullanamadığımızı ifade etti. Petrol arama ve çıkarma işinin çok masraflı ve zor bir iş olduğunu hatırlatarak bu konuda yabancı sermayeye Türkiye'nin ihtiyacı olduğunu savundu. Her geçen gün petrole olan ihtiyacın arttığını ama Türkiye'nin şu ana kadar kendi ülkesinde petrol bulma ve işletme hususunda geride kaldığını ileri sürdü.¹¹⁴⁶

Hazırlanan kanun tasarısı 4 Mart 1954'te Mecliste görüşülmeye başlandı. CHP Meclis Grubu adına Cemal Reşit Eyüboğlu söz aldı. Partisinin petrol kaynaklarının işletilmesini devlete ait işlerden saydığını, aynı zamanda yerli veyabancı özel girişimcilerle ortaklık şeklinde iş birliği yapılmasını kabul ettiğini ifade etti. Eyüboğlu, görüşülen kanun tasarısının petrol kaynaklarının kullanımını özel teşebbüse vermekte ve fiilen yabancı şirketlere bırakmakta olduğunu iddia ederek bu durumun partisinin ana prensiplerine aykırı olduğunu söyledi. Eyüboğlu Türkiye'de petrol ile ilgili yerli şirket olmadığını belirterek, bu durumda petrol alanının yabancılar bırakılmış olacağını iddia etti.¹¹⁴⁷ DP Antalya Milletvekili Burhanettin Onat ise CHP taraftarı basın yayın kuruluşlarının söz konusu kanun tasarısı ile ilgili olumsuz haber ve yorumlarını eleştirdi.¹¹⁴⁸

Muhalefetin kanun tasarısı hakkında dile getirdiği en büyük rahatsızlıklardan biri, tasarı hazırlanmadan önce DP'nin kendileriyle görüş alışverişinde bulunmadığı iddiasıdır. İkinci husus ise yabancı şirketlere tasarıda çok fazla ayrıcalık tanındığı iddiasıdır. CHP, DP'nin sahip olduğu Milletvekili sayısı ile bu tasarımı geçirebileceğinin farkındadır. Dolayısıyla tasarıda istediği değişiklikleri yaptıramayacağı endişesine sahiptir. Bununla beraber Birleşmiş Milletlerin, her milletin kendi kaynaklarını millileştirme hakkına sahip olduğu şeklindeki kararından sonra yabancı sermayenin yer altı kaynaklarıyla ilgili başka ülkelerde girişimde bulunmaktan çekineceğini iddia etti.¹¹⁴⁹

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu tasarısının görüşmeleri sırasında sessiz kalan muhalefet, Petrol Kanunu tasarısının görüşmelerinde ciddi bir muhalefette bulundu. Hatta Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile ilgili eleştirilerini de Petrol

¹¹⁴⁶ Ahmet Emin Yalman "Korkunç bir baltalama hareketi", **Ayın Tarihi**, Şubat 1954, S.243, s.80-81.

¹¹⁴⁷ **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.201-202.

¹¹⁴⁸ **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.206.

¹¹⁴⁹ Namık Zeki Aral, "Petrol ve Ecnebi Sermaye", **Yeni Ulus**, 3 Şubat 1954, S.50, s.2.

Kanunu tasarısı dolayısıyla yaptı. Muhalif basında kanun tasarısı aleyhinde sert eleştiriler yaptı.

Yeni Ulus gazetesi Petrol Kanunu tasarısının Meclise gelmesiyle birlikte tasarının aleyhinde bir yazı dizisi başlattı. Nihat Erim'in liderliğinde başlatılan yazı dizisinde DP'nin vatani sattığına yönelik ifadeler yer almaktaydı. Yazı dizisinin geneline baktığımızda tasarının hatalı yönlerini düzeltmek yerine, tasarının Meclis görüşmelerinin yaklaşan genel seçimlerden sonraya bırakma gayretinde olduğunu görmekteyiz. Nitekim 5 Mart 1954'te Yeni Ulus Gazetesi, tasarının seçimlerden önce görüşülmesinin hata olduğunu iddia etti. Gazetenin yorum ve haberlerindeki iddialar Meclis görüşmelerine yansdı. Tasarı hakkında konuşan Burhanettin Onat, Yeni Ulus gazetesinin yayınlarını eleştirdi.¹¹⁵⁰ Onat'a Eyüboğlu cevap verirken Menderes tartışmaya dahil oldu. CHP ve taraftarı olan basın kuruluşlarının sürekli olarak ve acımasız bir şekilde hükümeti eleştirdiklerini belirtti. CHP'nin partizanlık yaptığı için ülkedeki gelişmeleri göremediğini savundu. Menderes, CHP'nin kanun hakkındaki eleştirilerini reddetti.¹¹⁵¹ CHP Meclis Grubu adına söz alan Faik Ahmet Barutçu konuşmasında Menderes'in sözlerini hedef aldı. Barutçu DP ve Menderes'i eleştiriye tahammül edememekle suçladı.¹¹⁵² Daha sonra Barutçu ve Menderes arasındaki tartışmaya Köylü Partisi Milletvekili Cezmi Türk'te katıldı.¹¹⁵³ Böylece Petrol Kanunu görüşmeleri karşılıklı suçlamalar ve seçim beyannamelerinin tartışılması haline dönüştü.

5 Martta devam eden görüşmelerde söz alan Giresun Milletvekili Arif Hikmet Pamukoğlu, önceki görüşmede böylesine önemli bir mesele ele alınırken konuşmacıların birbirlerini suçlamalarını ve seçim propagandalarını ele almalarını doğru bulmadığını ifade etti. Pamukoğlu, Petrol Kanunu tasarısından bazı maddelerin Türkiye'yi kapitülasyonlu yıllara götürebilecek nitelikte olduğunu ileri sürdü. Tasarıda bazı hususlarda istisnai durumlar için Bakanlar Kurulunun yabancı devletlere ayrıcalık verebileceği şeklindeki hükmün çok tehlikeli olduğunu savundu. Anayasaya göre herhangi bir konuda ayrıcalık verme hakkının ancak Meclise ait olduğunu dolayısıyla tasarının bu hükmünün çıkarılması gerektiğini iddia etti. Bakanlar Kurulunun yabancı

¹¹⁵⁰ **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.206.

¹¹⁵¹ **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.209-214.

¹¹⁵² **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.215.

¹¹⁵³ **TBMMD**, D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954), s.221-228.

bir devlete tanıyacağı ayrıcalık için herhangi bir idari ve adli merciye başvuru hakkının olmamasını sebebini anlayamadığını belirterek hala bunun ıstırabının çekildiğini ifade etti. DP'nin böyle bir hükme yer vermesini üzüntüyle karşıladığını belirterek, *“Tekrar ediyorum, hüsnüniyetle, zaten suiniyet hatıra gelmez, çünkü bu takdirde buna sebep olanlar er geç yüce divanda hesap verirler; bu dâva ne şahıs ne de parti davasıdır bu dâva memleket davasıdır.”*¹¹⁵⁴ dedi. Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu ise petrol çıkarmanın maddi ve manevi olarak çok külfetli olduğunu ve Türk hükûmetlerinin 1933'ten beri yapılan araştırmalarda 120 milyon liranın¹¹⁵⁵ harcanmasına rağmen olumlu bir sonuç alınamadığını savundu. Bundan dolayı petrol işinde yabancılarla işbirliği yapmamız gerektiğini ve bu külfetli işi cazip hale getirebilmek için onlara bazı “avantaj” sağlamak gerektiğini aksi halde CHP iktidarı dönemindeki gibi yabancı devletlerin güveninin sarsılacağını ileri sürdü.¹¹⁵⁶ İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Arif Hikmet Pamukoğlu'nun iddialarına cevap olarak;

*“Petrol Kanunu lâyihamız Yüksek Heyetinize sevk edilmek suretiyle ve böyle bir lâyihamın kanunlaşmasıyla memleketimizde petrol arama ve işletmesi bakımından hassasiyetimiz imtiyaz mefhumunu tamamen nehyeder mahiyettedir. Bu bizatihi iki taraflı anlaşmalara dayanmaktadır ve imtiyaz fikrini ortadan kaldırmaktadır”*¹¹⁵⁷

dedi. 7 Mart'ta tasarının maddelerinin görüşülmesi bitirilerek oylamaya geçildi. Petrol Kanunu oy kullanan 273 milletvekilinden 265'sinin oyu ile kabul edildi. 17 milletvekili ise red oyu verdi.¹¹⁵⁸ Aynı gün Yurt Petrolleri Anonim Ortaklığı adındaki şirketi kuruluşuyla ilgili kanun tasarısı ele alındı. Söz alan konuşmacılar Petrol Kanunu'na paralel olarak böyle bir şirketin kurulmasının doğru bir karar olduğunu ifade ettiler. Müfit Erkuyumcu (Balıkesir), şirketin adındaki “yurt” ifadesi yerine “Türk” ifadesinin getirilmesini teklif etti. Komisyonun bu fikri desteklemesiyle kurulması düşünülen şirketin adı “Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı” olarak değişti.¹¹⁵⁹ Türkiye Petrolleri Türk

¹¹⁵⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.58, (05.03.1954), s.255-256.

¹¹⁵⁵ Meclis konuşmalarında petrol harcamaları için 120 milyon lira harcandığından bahsedilmiş olmasına rağmen 1935'den itibaren yapılan masraflar ve 1951 yılı tahmini masrafları 45.968.934 lira olarak belirtilmektedir. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:73-465-8, Tarih:1951.

¹¹⁵⁶ **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.58, (05.03.1954), s.257-258.

¹¹⁵⁷ **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.58, (05.03.1954), s.257-258.

¹¹⁵⁸ Görüşmeler sırasında tasarıya ağır eleştiriler yönelten Cahit Zamangil, Arif Hikmet Pamukoğlu, Server Somuncuoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, Faik Ahmet Barutçu gibi isimler ile İsmet İnönü'nün de aralarında bulunduğu bir grup milletvekili red oyu kullandı. **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.60, (07.03.1954), s.436-438; Kanun metni için bkz. **Resmi Gazete** 16 Mart 1954, S.8659, s.8634-8644.

¹¹⁵⁹ **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.60, (07.03.1954), s.360.

Anonim Ortaklığı Kanunu ise oy kullanan 248 milletvekilinin tamamının oyları ile kabul edildi.¹¹⁶⁰ Kanun'a göre kurulacak olan şirket¹¹⁶¹ Türkiye'de petrol işleri ve gerektiğinde petrol ve petrol ürünlerinin alım, satım, tevziini yapmak ve faaliyet konusunda dahil işler için her türlü ticari muamelelere girişmek, ayrıca faaliyetleriyle ilgili olmak üzere ticaret şirketi kurabilmek, Türkiye'de veyabancı ülkelerde kurulmuş olan bu türden şirketlere katılmak amacıyla kurulmasına karar verildi.¹¹⁶²

Nadir Nadi köşe, yazısında CHP Meclis gurubu adına görüşmeler sırasında söz alan Cemal Reşit Eyüboğlu'nun sözlerine yer verdi. Eyüboğlu görüşmeler sırasında tasarının partisinin temel prensiplerine yani devletçiliğe aykırı olduğu için red oyu vereceklerini açıklamıştı. Nadi, DP kurulduktan sonra programları birbirine benzemeye başlayan DP ve CHP'nin ekonomik alandaki fikir farklılıklarının böylece açığa çıktığını belirtti. Nadi, CHP'nin ekonomik alanda çizdiği zik zaklar ile henüz bu konudaki politikasını tam olarak belirleyememiş bir parti görünümünde olduğu yorumunu yaptı. Bugün gelişmiş ülkelerde petrol konusunu devlet sermayesiyle çözen bir ülkenin hemen hemen bulunmadığını, özel teşebbüsünde tek başına yapabileceği bir alan olmadığını savundu. Bu yüzden hükûmetin çıkardığı petrol kanununun oldukça doğru bir karar olduğunu ifade etti.¹¹⁶³

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu sonucunda ülkeye gelen yabancı sermayenin yarısı Petrol Kanunu'nun getirdiği kolaylıklar sayesinde olmuştur.¹¹⁶⁴

Kanun yürürlüğe girdikten sonra başta Shell firması olmak üzere birkaç petrol şirketi ile petrol aramak için anlaşmaya vardı.¹¹⁶⁵

¹¹⁶⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.29, B.60, (07.03.1954), s.440.

¹¹⁶¹ Şirketin kuruluş çalışmaları 1952'de başladı. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:94-586-3, Tarih:26.01.1952.

¹¹⁶² Kanun metni için bkz. **Resmi Gazete**, 16 Mart 1954, S.8659, s.8644.

¹¹⁶³ Nadir Nadi, "Hayırlı Bir İşaret", **Cumhuriyet**, 8 Mart 1954, S.10635, s.1.

¹¹⁶⁴ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul, Set Yayınları, 2002, s.41.

¹¹⁶⁵ Abdullah Takım, **Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman: Demokrat Parti Ekonomisi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2011, s.108.

4.8 DP İktidarı Döneminde Yapılan Başlıca Kanun Değişiklikleri

DP'nin 1950-1954 yılları arasındaki ilk iktidar döneminde seçim öncesinde desteğini aldığı çevrelerin taleplerini karşılamak amacıyla bazı kanunlarda değişiklikler yaptı.

4.8.1 Basın Kanunu

DP'nin iktidara gelmesinde basının büyük bir payı vardı. DP'nin en önemli seçim vaatlerinden biri basın özgürlüğüydü. İktidara gelir gelmez Basın Kanunu'nda değişiklik yapmak amacıyla bir tasarı hazırlandı. Yeni Sabah gazetesi, hükümetin hazırladığı Basın Kanunu'na değinerek Türkiye'de yürürlükte olan kanunun faşist İtalya'daki kanundan bile daha geri olduğunu iddia etti.¹¹⁶⁶

14 Temmuz 1950'de tasarı Mecliste ele alındı. 1931 Basın Kanunu'nun değiştirilmesine yönelik olan bu tasarı o günün şartlarında oldukça önemli yenilikler getirmekteydi. Gazeteci ve Milletvekili Cihat Baban söz alarak yıllardır bekledikleri basın hürriyeti gerçekleşeceği için mutlu olduğunu ifade etti. Baban, basın özgürlüğünün olmadığı bir ülkede Meclisten, adaletten, dürüst seçimden bahsedilemeyeceğini savundu. Basın özgürlüğünün olduğu yerde her şeyin düzeleceğini savundu.¹¹⁶⁷ Bahadır Dülger (Erzurum), eski Basın Kanunu için, "... neşir hürriyetini ve vicdanları zedeliyen, hırpalıyan, zincire vuran bir kanundu. O kanun, sahte demokrasi nizamını yürütmek iddiasında bulunanların kanunu idi." dedi. Atatürk'ün "Matbuat hürriyetinden doğan mahzurların bertaraf edilmesinin yegâne çaresi bizatihi matbuat hürriyetidir." şeklindeki sözüne rağmen matbuatı önceki iktidar partisinin "...basını boğan, zincirliyen, köstekliyen ve bu köstekler altında bütün milletin vicdanını inleyen ve meni- ı leketi harabiye, ıstıraba sürükliyen bir rejim takip etmişlerdir." Dülger, DP'nin Basın Kanunu'nunda yapacağı düzenlemeyle eski rejime son verileceğini ve "hürriyet hamlesinin" ilk adımının atılacağını ileri sürdü. Abdurrahman Boyacıgiller (Zonguldak) ise ülkede zaten bir Basın Kanunu'nun olduğunu ifade ederek yeni bir kanuna ihtiyaç olmadığını savundu. Kemal Türkoğlu (Mardin), Boyacıgiller'i destekledi.¹¹⁶⁸ Yapılan görüşmelerin ardından tasarı 14

¹¹⁶⁶ **Aydın Tarihi**, Haziran 1950, S.199, s.97-98.

¹¹⁶⁷ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.23, (14.07.1950), s.727-728.

¹¹⁶⁸ **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.23, (14.07.1950), s.727-728

Temmuz 1950'de kabul edildi.¹¹⁶⁹ Kanun'un 1. maddesinde "*Basın serbesttir.*" ifadesi yer almaktadır.¹¹⁷⁰ Kanuna göre: gazete, dergi gibi süreli yayınlar herhangi bir izne tabi olmadan basılabilecekti. Basın suçları için verilen cezalar azaltıldı.¹¹⁷¹ Kanun'un kabul edilmesinin ardından DP ile basın arasında adeta bir balayı havası yaşanmaya başladı.

Kanun hakkında gazetelerde pek çok yorum yapıldı. Yeni Sabah gazetesi imzasız başmakalesinde DP hükûmetinin iktidara gelir gelmez Basın Kanunu'nu Meclise getirmesinin onun iyi niyetinin bir delili olduğu yorumunda bulundu.¹¹⁷² Nadir Nadi ise Kanun'daki gazetelerin günü gününe gelirlerini deftere kaydetmeleri zorunluluğunun basın özgürlüğünü kısıtladığını ileri sürdü. Nadi, bu hükmün yabancı devletlerden yardım alan basın kuruluşlarının tespiti için yani komünizm ile mücadele için konulduğunu ancak diğer gazeteleri olumsuz etkileyeceğini savundu.¹¹⁷³ Mümtaz Faik Fenik'de Zafer gazetesindeki köşesinde basına uygulanan sansürün ilk defa 24 Temmuz 1908'de kalktığını ama bunun uzun sürmediğini belirtti.¹¹⁷⁴

Ocak 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes Gazeteciler Cemiyetine bir ziyaret gerçekleştirdiler. Bu durum basında memnuniyetle karşılandı. İlk defa bir cumhurbaşkanı ve başbakan Gazeteciler Cemiyetini ziyaret etmekteydi. Yeni Sabah gazetesi imzasız bir makaleyle ziyareti değerlendirdi. Tek parti döneminde CHP yöneticilerinin kendilerini basından ve basın mensuplarından hatta milletten çok üstün gördükleri için böyle bir ziyareti kendileri için küçülme olarak kabul ettiklerini ileri sürdü. Gazete, bu gün ise "*eski ve kötü geleneğin*" kırılmasının basın mensupları için çok anlamlı olduğunu savundu. Ayrıca bu gelişmenin Türkiye'de demokrasinin gelişmesinin bir sonucu olduğunu yazdı.¹¹⁷⁵ Hürriyet gazetesinden Sedat Simavi ise köşesinde, Zafer gazetesinin kuruluş yıldönümü programına Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın katılmasından dolayı basın mensuplarının duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Simavi, ilk defa bir cumhurbaşkanının "*Gazetenin memleket hayatında ki (hayatındaki) değerini takdir ederek...*" böyle bir toplantıya katıldığını

¹¹⁶⁹ (5680 sayılı kanun). **TBMMTD**, D.IX, c.1, B.23, (14.07.1950), s.778.

¹¹⁷⁰ **Resmi Gazete** 24 Temmuz 1950, S.7564, s.18808.

¹¹⁷¹ **Resmi Gazete**, 24 Temmuz 1950, S.7564, s.18809-18810.

¹¹⁷² Yeni Sabah, "İyi niyetin delilleri...", **Ayin Tarihi**, Temmuz 1950, S.200, s.78.

¹¹⁷³ Nadir Nadi, "Yeni Basın Kanunu...", **Ayin Tarihi**, Temmuz 1950, S.200, s.79-80.

¹¹⁷⁴ Mümtaz Faik Fenik, "Basın hürriyeti ve umumi efkâr...", **Ayin Tarihi**, Temmuz 1950, S.200, s.81-83.

¹¹⁷⁵ Yeni Sabah, "Bir Nezaket ziyareti...", **Ayin Tarihi**, Aralık 1951, S.217, s.82-83

ifade etti. Kendisi ve meslektaşları adına bu gelişmeden duyduğu mutluluğu ifade etti.¹¹⁷⁶

Mart 1951'de kurulan II. Menderes hükûmetinin programında basın özgürlüğünün bütün özgürlüklerin kaynağı olduğu belirtilerek bu sebeple basın özgürlüğünü korumak için hükûmetin büyük çaba sarf edeceği kaydedilmekteydi.¹¹⁷⁷ Bununla beraber yaklaşık 1 yıl sonra gazetede çıkan bir yazısından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın hakkında soruşturma açıldı. Milletvekili olduğu için önce Mecliste dokunulmazlığı kaldırılan Yalçın, daha sonra tutuklandı.¹¹⁷⁸ Bu gelişme gazeteciler arasında büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. Basın ve hükûmet arasındaki ilişkiler gerilmeye başladı.

Ancak 13 Haziran 1952'de gazetecilerin çalışma şartlarını düzenleyen 5953 sayılı "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştırılanlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun"un kabul edilmesi ilişkilerin yeniden düzelmesinde etkili oldu. Kanun oldukça ileri düzeydeydi. Dolaylı olarak olsa "gazeteci" ilk defa tanımlandı. Gazetecilere sendika kurma hakkı verildi. Yalnızca devlet memurlarına tanınan yıllık ücretli izin hakkı basın mensuplarına da tanındı.¹¹⁷⁹

Basın Kanunu ile pek çok hak elde eden basın, bir süre sonra kendini hükûmetin ortağı gibi görmeye başladı. İstek ve teklifleri yerine getirilmediğinde hükûmete tavır almaya başladı. Bu durum iki taraf arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu.¹¹⁸⁰ DP kısa bir süre sonra basına verdiği sınırsız özgürlükten pişmanlık duymaya başladı. Çünkü basın özgürlüğünden yararlanan pek çok muhalif gazeteci hükûmeti hatta bakanları, Menderes'i ve Bayar'ı sert bir dille eleştirdi. Hatta pek çok gazete 14 Mayıs öncesini unutarak CHP'nin yanında yer almaya başladı. Bunun üzerine hükûmet basını cezalandırmak için kendince bazı tedbirler aldı. DP, muhalif gazetelere resmi ilan vermeyerek onların önemli bir gelir

¹¹⁷⁶ Sedat Simavi, "Devlet reisi ve basın...", **Ayın Tarihi**, Mayıs 1951, S.210, s.111.

¹¹⁷⁷ Bkz. **TBMMTD**, D.IX, c.6, B.58, (30.03.1951), s.61.

¹¹⁷⁸"Beklenmiyen bir karar", **Akşam**, 19 Nisan 1952, No:12048, s.1-2.

¹¹⁷⁹ Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.138-141.

¹¹⁸⁰ Bayar, **a.g.e.**, s.150.

kaynağını yok etti.¹¹⁸¹ “Resmi ilanlar meselesi”¹¹⁸² olarak bilinen bu meseleyle iktidar kendince söz konusu gazeteleri cezalandırmış oldu. Muhafif basın hükûmet taraftarı gazetelere ilan verildiği ve kendilerine verilmediği gerekçesiyle hükûmete tepki duydu. Bazı gazetelerde kendilerine az resmi ilan verildiğini ileri sürdü. Bu gelişmeler sonucunda taraflar arasındaki ilişkiler daha da bozuldu.

Şubat 1953'te gazeteci ve bağımsız Milletvekili Nadir Nadi ile CHP'li Orhan Seyfi Orhon'un Meclise sunduğu bir teklif kabul edildi. Kanun'da yapılan değişiklik ile artık gazeteciler işledikleri suçlardan dolayı askeri mahkemeye çıkmayacaklar ve davaları sivil mahkemelerde görülecekti. Bu gelişme gazeteciler arasında memnuniyetle karşılandı.¹¹⁸³

9 Temmuz 1953'te Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikle bakanlara yönelik yapılan hakaretin takibi için daha önce ilgili bakanın şikâyeti gerekliken artık buna gerek kalmadan savcılar soruşturma açmaya yetkili kılındı.¹¹⁸⁴

Yeni Basın Kanunu ile pek çok hak elde eden gazeteciler zaman zaman haddini aşan haber ve yorumlar yapmaya başladılar. Kendisi de bir gazeteci olmasına rağmen gazetelerde yer alan haber ve yorumlardan rahatsız olan Mümtaz Faik Fenik, konuyu Zafer gazetesindeki köşesinde ele aldı. Basın hürriyeti korunurken insanların şeref ve haysiyetlerinin de korunması gerektiğine dikkat çekti. Fenik, basın hürriyetinin kişilerin şeref ve haysiyetleri söz konusu olduğunda bitmesi gerektiğini savundu. Bazı kimselerin demokrasiyi alabildiğine hakaret etmek şeklinde anladıklarını belirterek, kişi veya kişilerin hakarete uğramaması, şeref ve

¹¹⁸¹ Ancak muhalefetin eleştirileri karşısında Başbakan Adnan Menderes, konuyla ilgili olarak yaptığı açıklamada bu kararın bütün gazetelerin resmi ilanlardan eşit bir şekilde yararlanması amacıyla çıkarıldığını savundu. **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:13-78-1, Tarih:1952.

¹¹⁸² Resmi ilanlar meselesi, 13 Eylül 1950'de hükûmet çıkardığı bir kararname ile o zamana kadar resmi ilanları düzenleyen Türk Basın Birliği ve Ortakları Resmi İlanlar Kollektif Şirketi'nin yetkileri sınırlandırılarak resmi ilanın verilebilmesi için gazetenin günlük olması, tirajının yüksek olması gibi bazı kıstaslar getirildi. 4 Temmuz 1951'de ise bu konuda ikinci önemli adım atılarak resmi ilan verme yetkisi bakanlığa bırakıldı. 11 Kasım 1953'te yapılan üçüncü düzenleme ile fikir farkı gözetmeksizin her gazeteye resmi ilan verileceği kaydedilmiştir. Ancak altı aylık yayın hayatını tamamlamamış, düzeni sarsan, müstehcen, şantajcı yayınlar yapan gazetelere ilan verilmeyecekti. Getirilen düzenlemelere göre Ulus gazetesinin kapatılmasıyla onun yerine Nihat Erim tarafından kurulmuş olan Yeni Ulus gazetesi dört yıl boyunca resmi ilan alamayacaktı. Bakoğlu, **a.g.e.**, s.74.

¹¹⁸³ Hüseyin Cahit Yalçın, “İlk durum”, **Aydın Tarihi**, Şubat 1953, S.231, s.235-236.

¹¹⁸⁴ **TBMMTD**, D.IX, c.24, B.105, (09.07.1953), s.413-442.

haysiyetlerinin zarar görmemesi için basın özgürlüğünün sınırlarının olması gerektiğini belirtti.¹¹⁸⁵

1954'e kadar Türk basını hiç olmadığı kadar hatta pek çok demokrasi ülkesinden çok daha özgürdü. Ancak 1954 genel seçimleri öncesinde kendisine karşı tavır almış olan gazeteleri susturmak isteyen DP, Meclise bir kanun tasarısı sundu. Meclisin 9 Mart 1954'te kabul ettiği 6337 sayılı Kanun ile "Basın suçlarının Ağır Ceza ve Asliye Ceza Mahkemelerinde görülmesi" prensibi kabul edildi.¹¹⁸⁶ Yine aynı gün kabul edilen 6334 sayılı kanun ile yazılı basın ve radyo aracılığıyla işlenecek olan suçlar 6 aydan 3 yıla kadar hapis ve 1000 liradan 10000 liraya kadar hapis cezası verilecekti. Cezanın devlete karşı işlenmesi halinde cezanın 1 yıldan üç yıla kadar hapis ve en az 2500 lira para cezası verilmesi, suçun tekrarı durumunda ise para cezasının bir misli arttırılması ve ayrıca para cezasının beş katı tutarında bir cezanın da yayıncı veya yayın sahibi tarafından ödenmesi zorunluluğu getirildi. Söz konusu Kanun suçlanan gazeteciye masumiyetini ispat etme hakkı tanımıyordu.¹¹⁸⁷ Bu gelişme kamuoyunda "ispat hakkı" olarak adlandırıldı. Çünkü herhangi bir gazeteci hakkında dava açıldığında gazetecinin masumiyetini ispatlama hakkı yoktu. Yazdıkları doğru bile olsa şeref ve haysiyeti zedelediği gerekçesiyle cezaya çarptırılabilirdi. Bu antidemokratik uygulama gazetecilerin yanı sıra CHP'li ve bazı DP'li milletvekilleri tarafından eleştirildi. Menderes'in kendi partisindeki milletvekillerini alay edencesine eleştirmesi üzerine DP'den 19 milletvekili istifa etti.¹¹⁸⁸

4.8.2 İşçilerle ilgili Düzenlemeler

14 Mayıs seçimleri öncesinde DP'nin seçim vaatleri arasında işçilere grev hakkı verilmesi de vardı.¹¹⁸⁹ DP iktidara geldikten sonra işçiler grev hakkı beklentisi içine girdiler. Cumhuriyet gazetesinden Abidin Daver köşe yazısında demokratik ülkelerde işçilere tanınmış olan bu hakkın DP hükûmeti tarafından işçilere verilmesini beklediğini ifade etti. Daver, aldığı haberlere göre Çalışma Bakanlığının da bu hususta

¹¹⁸⁵ Mümtaz Faik Fenik, "Basın hürriyeti! Fakat, ya şeref ve haysiyetler?", **Zafer**, 21 Kasım 1953, No:1665, s.1.

¹¹⁸⁶ **Resmi Gazete**, 17 Mart 1954, S.8660, s.8653-8654.

¹¹⁸⁷ **Resmi Gazete**, 17 Mart 1954, S.8660, s.8653.

¹¹⁸⁸ Aralarında Turan Güneş, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ gibi değerli partililerinde bulunduğu bu isimler daha sonra Hürriyet Partisi'ni kuracaklardır.

¹¹⁸⁹ Aynı dönemde CHP grev hakkı verilmesine karşıydı. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.405.

bir çalışma yürüttüğünü belirtti. Grev hakkının verilmesiyle ilgili kanuni düzenlemenin yapılmasından sonra sendikal faaliyetlerin gelişeceğini ve sendikaların devlet bütçesine yük olamayacaklarını savundu.¹¹⁹⁰

Eylül 1951'deki ara seçimlerin hemen öncesinde DP seçim vaatleri arasında yer alan işçilere bazı sendikal haklar vermek için harekete geçti. 9 Ağustos 1951'de Ücretli Hafta Tatili Kanunu kabul edilerek yürürlüğe girdi. Buna göre İş Kanunu'nun uygulandığı iş yerlerinde çalışılmayan hafta sonunda işveren tarafından yarım gündelik ücret ödenecekti.¹¹⁹¹ Ancak grev hakkı verilmedi. Bu arada iş davalarının sayısında artış oldu. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı İstanbul'da bir İş Mahkemesi kurdu.¹¹⁹²

Türkiye'nin batı ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının bir gereği olarak işçilerle ilgili düzenlemeler yapması gerekiyordu. 1951'de bu amaçla Uluslararası İş Organizasyonu'na üye oldu. Bu durumda batılı ülkeler Türkiye'de bu alanda gerçekleşen faaliyetleri takip ediyorlardı. Menderes, 13 Şubat 1952'de Alman Die Neue Zeitung adlı gazetesinin muhabiri ile yaptığı röportajda işçi haklarıyla ilgili olarak Türkiye Anayasasının sendikal faaliyetler için uygun olduğunu belirtti. Türkiye'nin 1951'de Uluslararası İş Organizasyonu'na (ILO) üye olduğunu hatırlattı. İktidara geldiklerinden beri işçilere pek çok hak verildiğini kaydeden Menderes, sendikaların sayısının 88'den 162'ye çıktığını ve işçilere grev hakkı verilmesiyle ilgili önemli gelişmeler olduğunu ifade etti.¹¹⁹³

Gazeteci M. Nermi, Yeni İstanbul gazetesindeki köşesinde işçilere grev hakkının verilmesini savunan CHP'nin kendi prensipleriyle ters düştüğünü iddia etti. Sınıfsız toplum oluşturmayı temel ilke edinmiş olan CHP'nin sınıflı toplum oluşumuna sebep olacağını bilmesine rağmen işçilere grev hakkı verilmesini savunmasının çelişmesine dikkat çekti.¹¹⁹⁴

DP, 14 Mayıs öncesinde işçilere grev sözü vermiş olmasına rağmen iktidarda bu sözünü tutmadı. Hatta hükûmet çalışmaları sırasında kendisine işçilere verilen

¹¹⁹⁰ Abidin Daver, "Grev Hakkı...", **Ayin Tarihi**, Haziran 1950, S.199, s.98-99.

¹¹⁹¹ **TBMMTD**, D.IX, c.9, B.112, (09.08.1951), s.837.

¹¹⁹² **Akşam**, 9 Haziran 1951, S.y., s.1.

¹¹⁹³ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:102-633-5, Tarih:07.03.1952.

¹¹⁹⁴ M. Nermi, "Sınıfsız Devlet ve İşçi Birlikleri...", **Ayin Tarihi**, Mayıs 1952, S.222, s.172-174.

grev sözü hatırlatıldığında Menderes, “*Bırakın bu saçmalığı, Türkiye’de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünürüz.*” dediği zikredilmektedir.¹¹⁹⁵

31 Temmuz 1952’de hükûmet Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunun kurulmasına izin verdi. Bu sendikal faaliyetler açısından önemli bir gelişmedir.

4.8.3 Üniversiteler Kanunu

Muhalefetteyken üniversitelerin tam bağımsızlığını savunmuş olan DP, üniversitelerin desteğini kazanmıştı. İktidara geldikten sonra da bu ilişkiler devam etti. Fakat 1952 yılının ortalarından itibaren basında akademisyenler tarafından tek tük hükûmeti eleştiren yazıların yazılmaya başlaması hükûmeti rahatsız etti. Aslında hükûmeti rahatsız eden eleştirilmek değil, bazı akademisyenlerin günlük siyaset ile uğraşmalarıydı. Bu sebeple Üniversiteler Kanunu’nda değişiklik yapılmasına karar verildi.

Temmuz 1953’te hazırlanan kanun tasarısı Mecliste gündeme geldi. Mecliste tasarının görüşülmesi sırasında muhalefet genellikle üniversitelerin muhtariyeti üzerinde durdu. Muhalefete göre kanun tasarısının amacı: üniversite hocalarının yazılı ve sözlü olarak yaptıkları eleştirileri engellemektir. İktidar iddiaları reddetti. Görüşmeler sonucunda Üniversiteler Kanunu’nun 46. maddesinde değişiklik yapıldı.¹¹⁹⁶ Yapılan değişiklikle üniversite hocalarının siyasetle uğraşmaları yasaklandı. Siyasi beyanat ve faaliyette bulunan hocaların üniversiteyle ilişkilerinin kesileceği esası benimsendi. Tasarının görüşmeleri basında da yer aldı. Cumhuriyet gazetesi kanun tasarısını “*Profesörleri siyasetle iştigalden meneden kanun*” başlığıyla verdi.

¹¹⁹⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s.134.

¹¹⁹⁶ 21 Temmuz 1953’te kabul edilen 6185 sayılı kanun 28 Temmuz 1953’te Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Fotoğraf 4-5: Cumhuriyet, 22 Temmuz 1953

Yapılan çalışmalar sonucunda akademisyenlerin Milli Eğitim Bakanlığının emrine almaya imkân tanıyan idari bir düzenleme gerçekleştirildi. Böylece günlük siyasetle uğraşan akademisyenler bakanlık emrine alınacaklar ve altı ay sonra bakanlık isterse bu akademisyenlerin işlerine son verebilecekti. Böylece akademisyenlerin işten atılmaları kolaylaştırılmış oldu. Bu gelişme akademisyenler tarafından hoş karşılanmadı ve tepkilere sebep oldu. DP'ye karşı akademisyenler arasında büyük bir öfke oluştu. Muhalefet, akademisyenlerin yanında yer aldı.¹¹⁹⁷ DP böylece kuruluşundan beri yanında olan akademisyenlerin desteğini kaybetti.

4.8.4 Seçim Kanunu'nda Değişiklik Yapılması

1950 yılında kabul edilmiş olan Seçim Kanunu ile DP iktidara geçmişti. 1953 yılına gelindiğinde CHP Milletvekili Faik Ahmet Barutçu ve bir grup arkadaşı Meclis İçişleri komisyonuna Seçim Kanunu'nda değişiklik yapılmasıyla ilgili bir teklif sundular. Ancak teklif komisyon tarafından kabul edilmedi. İktidar taraftarı gazeteciler, söz konusu kanunla ilgili herhangi bir değişikliğe gerek olmadığını savunarak değişiklik teklifinin esasında CHP'nin kendi yaptığı kanunu beğenmemesi anlamına geldiğini ileri sürdüler. Hatta CHP'nin bu davranışıyla Meclise güvenmediğini ortaya koyduğunu ve bunun da Anayasa'ya sadakatten uzaklaşmak anlamına geldiğini

¹¹⁹⁷ Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 2. Bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 215; Şerif Demir, "Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Doktora Tezi**, İstanbul, 2009, s.350-351.

savundular.¹¹⁹⁸ Asım Us, Vakit gazetesindeki köşesinden bütün tarafsız yazarları Seçim Kanunu ile ilgili değişiklik yapılması için kendilerine destek vermeye davet etti. Eski CHP Milletvekili olan gazeteci Us, 14 Mayıs seçimlerinden önce savunduğu “çoğunluk” sisteminin terk edilerek “nisbi” sisteme geçilmesini istiyordu. Eğer bu olmazsa İstanbul, İzmir gibi büyük seçim bölgelerinin küçültülmesi gerektiğini savundu. Us ancak bu şekilde partilerin aldıkları oylar ile çıkaracakları milletvekili sayıları arasında adalet sağlanabileceğini savundu.¹¹⁹⁹

Seçim Kanunu ile ilgili değişiklik 2 Mayıs seçimlerinin hemen öncesinde Meclise geldi. Kanun tasarısının gerekçesinde: “... *bugünkü seçim kanunumuzun esas prensipleri ihlal edilmemek kaydıyla seçim emniyetini daha mükemmel bir hale ifrağ etmek için bazı tedbirler alınması...*”¹²⁰⁰ gerektiği belirtilmekteydi. 17 Şubat tarihinde kabul edilen 6272 sayılı kanunda yapılan değişikliklerle seçim güvenliğiyle ilgili bazı yenilikler yapıldı. İktidar-muhalefet ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde yapılan bu değişiklikler DP'nin iyi niyet göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak, muhalefet özellikle de CHP yapılan değişiklikleri yeterli bulmadı.

4.9 Ordu-Siyaset İlişkisi

Tek parti iktidarı döneminde asker kökenli bürokratların yönetimde etkili olduklarını ve DP döneminde bu durumun sona erdirilerek bürokratik yapının değiştiğini daha önce ele almıştık. Bu globalleşmenin ve demokrasinin bir gereği idi. CHP döneminde bu konuda önemli bir adım atılmadı.

DP iktidara gelir gelmez memur ve bürokrat sınıfında olduğu gibi orduda da değişiklik yapmak için harekete geçti. Bu harekette elbette ki komutanların iktidara karşı darbe teşebbüsünde bulunmak istedikleri şeklindeki düşünce etkili olmuştu. Ancak tasfiye hareketiyle ordunun yönetim üzerindeki etkisi azalacaktır.

CHP hükümeti tarafından 8 Haziran 1949'da çıkarılan Milli Savunma Bakanlığı Kanunu ile Genelkurmay başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağlandı. Savaşta ve

¹¹⁹⁸ Mümtaz Faik Fenik, “Seçim Kanunu ve Anayasaya sadakat!”, **Zafer**, 17 Mayıs 1953, No:1110, s.1.

¹¹⁹⁹ Asım Us, “Tarafsız başyazarları vazifeye davet”, **Ayın Tarihi**, Aralık 1953, S.241, s.32-33.

¹²⁰⁰ **TBMMTD**, D.IX, c.28, B.44, (17.02.1954), S. Sayısı:143.

barışta ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi görevi bakanlığa devredildi. Genelkurmay Başkanları, Milli Savunma Bakanının teklifiyle Bakanlar Kurulunca atanacaktı. CHP döneminde uygulamada ciddi bir değişiklik olmadığı için Kanun tepki çekmedi. Ancak sivillerin iktidarı yani DP döneminde uygulamalar askerler tarafından memnuniyetsizliğe sebep oldu.

6 Haziran 1950'de DP hükûmeti orduda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülmemiş büyüklük ve hızda bir tasfiye gerçekleştirdi. Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay 2. Başkanı, Hava Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri Komutanları, 1., 2. ve 3. Ordu Komutanları emekliye sevk edildi. Birkaç ay içinde çok sayıda general ve albay da emekliye sevk edilen subaylar arasına katıldı. Bu tasfiyede hükûmetteki asker kökenli iki bakanın rolü vardı. Bunlar emekli General Fahri Belen ve eski subaylardan Seyfi Kurtbek idi. Kuvvet komutanları içinde emekli edilmeyen tek isim Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nuri Yamut idi.¹²⁰¹

Ocak 1951'de Başbakan Adnan Menderes'e ordudaki karacı ve havacı subaylardan iki mektup geldi. Bu mektuplarda ordudaki tasfiyenin yeterli olmadığı belirtilerek radikal yapının değiştirilmesi için üst düzeyde daha geniş kapsamlı bir tasfiyenin yapılması gerektiği savunulmaktaydı. Havacı subaylardan gelen mektupta, subaylar kendilerini Babıali Baskını yapan subaylardan daha güçlü olarak nitelendirmektedirler. Subaylar hükûmetin ve Meclisin bekledikleri yenilikleri yapacağını umduklarını belirtmek suretiyle açık bir tehditte bulunmaktaydılar. Menderes Hükûmeti de aslında yapılan tasfiye hareketini yeterli bulmamıştı ve yeni bir tasfiye planı hazırlamaktaydı. Ancak Milli Savunma Bakanı Seyfi Kurtbek tarafından hazırlanan bu plan hükûmetin diğer bir asker kökenli bakanı yani Fahri Belen tarafından generallere sızdırıldı. Böylece plan uygulanamadı.¹²⁰²

DP, iktidarı boyunca orduyu siyasete karıştırmamak için yoğun bir çaba sarf etti. Ancak onun bu tutumu ordu içindeki muhalifleri artırdı. Bu muhalif gruplar 1960 darbesine kadar her geçen süreçte ordu içinde her geçen gün güçlendiler.¹²⁰³

¹²⁰¹ Sarıtaş, a.g.e., s.57.

¹²⁰² Sarıtaş, a.g.e., s.68-70.

¹²⁰³ Bkz. Demirel, a.g.e., s.236-246.

4.10 Seçimler ve Türk Siyasetindeki Değişime Etkisi

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerden 2 Mayıs 1954 yılına kadar geçen süreçte Türkiye'de yerel seçimler ve ara seçimler yapıldı. 14 Mayıs seçimlerinin ardından Türkiye'de ilk olarak muhtar seçimleri yapıldı. 1950'de yapılan bu seçimlerin ardından belediye seçimleri ve daha sonra aynı yıl içinde il genel meclisi seçimleri yapıldı. 1951 yılında ise Mecliste boşalan 20 milletvekililiği için 17 ilde ara seçimler yapıldı. İktidar ve muhalefet partileri DP'nin ve CHP'nin 14 Mayıs genel seçimlerinde aldıkları oyların ne kadar gerçekçi olduğunun bu seçim sonuçlarına ortaya çıkacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple her iki kesimde bu seçimlere ve aldıkları oylara önem verdiler.

4.10.1 Muhtar Seçimleri

14 Mayıs seçimlerinden sonra yapılan ilk seçimler olması sebebiyle önemlidir. 13 Ağustos'ta muhtar seçimleri yapıldı. CHP seçimlere katıldı. CHP, halkın DP'ye oy vermekle hata yaptığını anlayacağını ve yeniden kendilerine oy vereceğini düşünüyordu. Hatta sonuçlar açıklanmadan Genel Sekreter Kasım Gülek muhtar seçimlerini Türkiye genelinde CHP'nin kazandığına dair açıklamalarda bulundu.¹²⁰⁴ Ulus gazetesi de seçimi CHP büyük bir başarıyla kazanmış gibi "*CHP adayları birçok merkezlerde kazandı*"¹²⁰⁵ Ankara için "*Merkezde CHP, DP'ye nazaran ileri vaziyette*",¹²⁰⁶ "*İstanbul'da muhtar seçimini CHP kazanıyor*"¹²⁰⁷ gibi manşetler kullandı. İnönü'nün sağ kolu olan Nihat Erim ise seçim sonuçlarının kesinlik kazandığı 12 Eylül tarihinde yazdığı günlüğünde bile muhtarlıkların %70 kadarını CHP'lilerin kazandığını¹²⁰⁸ iddia etmektedir. Bu CHP'lilerin yenilgiyi hala hazmedemediklerini göstermektedir.

¹²⁰⁴ Toker, **a.g.e.**, s.87

¹²⁰⁵ "CHP adayları birçok merkezlerde kazandı", **Ulus**, 14 Ağustos 1950, No:10453, s.1.

¹²⁰⁶ "Merkezde CHP, DP'ye nazaran ileri vaziyette", **Ulus**, 15 Ağustos 1950, No:10454, s.1

¹²⁰⁷ "İstanbul'da muhtar seçimini CHP kazanıyor", **Ulus**, 16 Ağustos 1950, No:10455, s.1.

¹²⁰⁸ Erim, **a.g.e.**, s.464.

Seçimleri DP kazandı. Vatandaşların seçimlere katılım oranı 14 Mayıs seçimlerine göre oldukça düşük oldu. Siyasi partiler de bu seçimlere gereken önemi vermediler. Hatta bazı sandıklarda aday listeleri bile yoktu.¹²⁰⁹

Seçimlere özellikle DP'li vatandaşlar katılmadı. Bunun en önemli kanıtı 70 haneli bir köyde yalnız 10 hane CHP'li olmasına rağmen o köyde CHP adayının seçimi kazanmasıdır. DP teşkilatları da genel seçimleri kazanmış olmanın verdiği rahatlıkla muhtar seçimleri için yeterince hatta bazı yerlerde hiç çalışmadı.¹²¹⁰ Gazeteci Ali Naci Karacan DP'nin muhtar seçimlerinde genel seçimlerdeki gibi büyük bir başarı kazanamamasını üç sebebe bağlamaktadır. Birincisi: DP 14 Mayıs seçimlerine fazla güvenmiş ve muhtar seçimlerine gereken önemi vermemiştir. Öyle ki bazı sandıklarda DP'liler sandığa atacak oy pusulası bulamamışlardır. İkincisi: muhtar adayların belirlenmesinde titiz davranılmamış, rastgele adaylar gösterilmiştir. Üçüncüsü; vatandaşlar oy verirken partilerden ziyade adaya oy vermişlerdir.¹²¹¹

CHP, seçimler sırasında şiddet ve baskı uygulandığından şikayet etti. Hatta Ulus gazetesi CHP seçmenlerine bazı yerlerde baskı yapanlar arasında DP milletvekillerinin de olduğunu iddia etti.¹²¹²

Gazeteci Mümtaz Faik Fenik, köşesinde Yüksek Seçim Kurulunun açıkladığı sonuçlara göre DP'nin, CHP'den 5057 muhtarlık daha fazla kazandığını belirterek CHP'nin seçimleri kendilerinin kazandığı şeklindeki iddialarının gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. DP'nin daha fazla muhtarlık kazanabileceği halde teşkilatına gönderdiği bir genelgede muhtar seçimlerini siyasi bir iş olarak değil mahalli bir mesele olarak değerlendirdiğini, bu yüzden parti teşkilatının bu hususta bir çaba içine girilmemesini istediğini ileri sürdü.¹²¹³

¹²⁰⁹ En Son Dakika, "Muhtar Seçimlerine alakasızlık...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.66.

¹²¹⁰ Selim Ragıp Emeç, "Müessif bir müşahade...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.66-67.

¹²¹¹ Ali Naci Karacan, "Muhtar seçimleri bir derstir ...", **Ayın Tarihi**, Ağustos 1950, S.201, s.68-69.

¹²¹² "Muhtar seçimlerinde çok çeşitli tazyik usulleri kullanıldı", **Ulus**, 14 Ağustos 1950, No:10453, s.1.

¹²¹³ Mümtaz Faik Fenik, "Güneşi balçıkla sıvayamazlar...", **Zafer**, 4 Eylül 1950, No:489, s.1.

4.10.2 Belediye Seçimleri

Hem CHP hem de DP için önemli bir sınavdı. 14 Mayıs seçimlerinin üzerinden 4 ay geçmişti. İnönü, hala halkın 14 Mayıs'ta hata yaptığını anlayarak CHP'yi tercih edeceğini düşünüyordu. DP ise halkın 4 aylık icraatını değerlendireceğine inanıyordu. Seçim mücadelesi yoğun geçti. Zaman zaman karşılıklı kırıncı sözler sarf edildi. 28 Ağustos 1950'deki radyo konuşmasında İnönü, 14 Mayıs seçimlerinde vatandaşların yanıldığını, bunun en güzel örneğinin muhtar seçimlerinde alınan sonuçlar olduğunu iddia etti.¹²¹⁴ Bu sözler DP saflarında tepkiye sebep oldu. Ertesi gün yani 29 Ağustos'ta Adnan Menderes, partisi adına yaptığı radyo konuşmasında iddiaları sert bir dille reddetti. Şu anda belediyelerin %99'unun CHP'nin elinde olduğunu hatırlatan Menderes, imalı bir şekilde vatandaşların bu belediyeleri CHP'nin nasıl kazandığını çok iyi bildiğini savundu. Ayrıca "*Önümüzdeki belediye seçimleri bir devrin ve şefflik sisteminin kati tasfiyesinde mühim merhalelerden birini teşkil edecektir.*"¹²¹⁵ demek suretiyle tartışmayı farklı bir boyuta taşıdı.

3 Eylül 1950'de gerçekleşen belediye seçimlerinde DP büyük bir zafer kazandı. Seçimlere katılım oranı %53,2 idi. DP %57,6'lık oy oranı ile en fazla oy alan parti oldu. CHP ise oyların %37,6'sını aldı. MP %3,8 ve bağımsızlar %3,3 oy aldı.¹²¹⁶ Bu sonuçlara göre daha önce CHP'nin elinde olan 600 belediyeden 560'unu DP kazandı.¹²¹⁷ Adnan Menderes seçimler hakkında, 29 Ağustos'ta yaptığı radyo konuşmasındaki iddiasını kazanmış bir devlet adamı edasıyla "*Türk milleti Halk Partisini 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etti. 3 Eylül'de muhalefetten tasfiye etti.*"¹²¹⁸ dedi.

14 Mayıs seçimleri sonrasında kendi şaşkınlıklarını gidermeye çalışan CHP'li bazı politikacı¹²¹⁹ ve yazarlar¹²²⁰ milletin yanlış yaptığını kısa süre sonra anlayacağını zannediyorlardı. Ancak belediye seçimleri, halkın DP'yi tesadüfen seçmediğini ya da

¹²¹⁴ "İnönü'nün vatandaşlara dün geceki hitabı", **Ulus**, 29 Ağustos 1950, No:10478, s.1.

¹²¹⁵ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:12-75-1, Tarih:31.12.1950.

¹²¹⁶ **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-309-4, Tarih:1950; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-13, Tarih:10.12.1953.

¹²¹⁷ Demir, **Düello**, s.39.

¹²¹⁸ "Menderes ne diyor?", **Zafer**, 4 Eylül 1950, No:489, s.1; Toker, **a.g.e.**, s.89.

¹²¹⁹ Faik Ahmet Barutçu, anılarında 14 Mayıs akşamını anlatırken seçim sonuçlarını öğrenen Şemsettin Günaltay'ın altı ay bile dayanamayacaklarını ileri sürdüğünü anlatmaktadır. Barutçu, **a.g.e.**, c.2, s.1001.

¹²²⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.190.

DP'yi seçmekten dolayı pişmanlık duymadığını gösteriyordu. Bu durum DP'nin iktidardaki gücüne güç kattı.

4.10.3 İl Genel Meclisi Seçimleri

15 Ekim 1950'de il genel meclis seçimleri yapıldı. Seçime katılım oranı %55,43 oldu. Oyların %51,81'inin DP, %39,75'ini CHP, %3,99'unu MP, ve %4,45'ini bağımsızlar aldı.¹²²¹ Bu oy oranları ile 51 ilde DP mutlak çoğunluk sağladı. Bu illerdeki 341 ilçede toplam 956 üyelik elde etti. CHP 22 ilçede 286 üyelik, MP ise 6 ilçede 15 üyelik elde etti.¹²²²

Görüldüğü gibi DP'nin oy oranı her seçimde artarken CHP'nin oy oranı düşmüştür. Başka bir deyişle seçimler sonucunda vatandaş oyunu bilerek attığını DP'nin vaatlerine aldanmadığını CHP'ye gösterdi.

4.10.4 1951 Ara Seçimleri

14 Mayıs seçimlerinde 19 milletvekili adaylıklarını iki şehirden koydu. Seçildikten sonra birini tercih ettiler. Dolayısıyla daha ilk günden TBMM'de 19 milletvekilliği boştu. Bu da yakın zamanda ara seçim yapılmasını gerekli kılacaktı.¹²²³ 1951 yılı ortalarına gelindiğinde CHP'nin mallarının hazineye devri meselesi yüzünden siyasi hayat oldukça gergindi. Hatta bazı çevreler, CHP'nin bu olayı protesto etmek için ara seçimlere katılmayacağını ileri sürdüler. Bunun üzerine CHP Kars Milletvekili ve Ulus gazetesi yazarı Hüseyin Cahit Yalçın köşesinden söylentilere cevap verdi. CHP'nin ara seçimlere katılmamasının DP'nin işine geleceğini belirterek söylentilerin doğru olmadığını, böyle bir zamanda kendilerinin kesinlikle seçime katılacağını belirtti.¹²²⁴

DP ve CHP seçim çalışmalarına büyük önem verdi. DP zaferini perçinlemek, CHP ise önceki yenilgilerin acısını hafifletmek istiyordu. Nitekim CHP seçim yapılacak

¹²²¹ BCA Fon:30-1-0-0 Yer:440-65-13, Tarih:1950.

¹²²² "il seçimlerinde DP nin kazadığı kahir zafer", **Zafer**, 19 Ekim 1950, No:534, s.1.

¹²²³ Toker, **a.g.e.**, s.32.

¹²²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Seçimlere girmemek fikri...", **Ulus**, 9 Ağustos 1951, No:10789, s.1.

illerin parti teşkilatlarına gönderdiği genelgelerde seçimi kazanmanın parti için büyük önemi olduğunu vurguladı.¹²²⁵

CHP adayları belirlerken önseçim yapacaktı. Ama ön seçim yapılırken genel merkezin seçim yapılacak yerlerdeki teşkilatına tavsiyesi olabilecekti. Bu tavsiye yöntemi 14 Mayıs seçimlerinde Meclise girememiş milletvekilleri için kullanıldı. Bunda adayın o seçim bölgesiyle ilgisinin olup olmamasına dikkat edilmedi.¹²²⁶ CHP'nin "ağır topları" arasındaki bu isimler genellikle gençti. Adaylar arasında Nihat Erim gibi halkın sempatisini kazanmış isimler olmakla beraber Şevket Adalan gibi Varlık Vergisinin mimarlarından biri de bulunmaktaydı.¹²²⁷ Böylesine tepki toplamış birinin adaylar arasında yer alması CHP içindeki yenileşme taraftarlarınca hayretle karşılandı.¹²²⁸ Çünkü bu isimler toplumun büyük bölümü tarafından kötü anılmaktaydı. Bu isimlerin aday gösterilmesi bile CHP içinde eski-yeni çatışmasının yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir.

DP'nin "ağır toplar" olarak nitelendirilen isimleri 14 Mayıs seçimlerinde Meclise girmişlerdi. Dolayısıyla adayları arasında önemli isimler yoktu. Ancak seçim bölgelerinde halk tarafında sevilen ve sayılan isimler aday listesinde yer alıyorlardı. Bu durum DP'yi daha avantajlı kılmaktaydı.¹²²⁹

Seçim propagandası sırasında CHP, radyo konuşmalarında ve mitinglerinde DP'nin yanlış işler yaptığını, tecrübesiz olduğunu, bu gidişle ülkeyi felakete sürükleyebileceğini iddia ederek seçmenlerden DP'ye bir ders vermesini istedi. DP ise seçim propagandalarında genel sorunlar üzerinde durmayı tercih etti.

16 Eylül 1951'de Mecliste boş olan 20 milletvekilliği için 17 ilde ara seçim yapıldı. Seçime DP, CHP, MP ve bağımsız adaylar katıldı. Seçime katılım oranı %56,14 idi. DP oyların %52,72'sini alarak 18, CHP ise oyların %38,68'ini alarak

¹²²⁵ **BCA** Fon:490-1-0-0, Yer:11-60-21, Tarih:17.03.1951.

¹²²⁶ Mesela Adanalı Kasım Gülek Bilecik'ten, eski başbakan yardımcısı Kocaelili Nihat Erim ve eski maliye bakanı İsmail Rüştü Aksal ile Adanalı eski tarım bakanı Adanalı Cavit Oral Aydın'dan, Diyarbakırlı Vedat Dicleli Muğla'dan Gaziantep'li Cemil Sait Barlas Denizli'den Adanalı Kemal Satır Zonguldak'tan aday oldular. DP seçim propagandaları sırasında bu adaylar için "ithal aday" adını taktı. Öymen, **a.g.e.**, s.219.

¹²²⁷ Bkz. CHP'nin aday listesi için **Aydın Tarihi**, Ağustos 1951, S.213, s.21-22.

¹²²⁸ Yeni Sabah, "Yeni Namzetler", **Aydın Tarihi**, Temmuz 1951, S.212, s.95

¹²²⁹ Öymen, **a.g.e.**, s.219.

Mecliste 2 sandalye kazandı.¹²³⁰ Görüldüğü gibi seçimlere katılım oranı düşük olmasına rağmen partilerin aldıkları oy oranlarında pek bir değişiklik yok.

Seçim sonuçları CHP'de büyük bir hayal kırıklığına sebep oldu. Çünkü CHP'de 14 Mayıs'ta DP'nin iktidarı bir tesadüf sonucu kazandığı düşünülürse hâkimdi. Dolayısıyla CHP Mecliste en azından üç-beş sandalye kazanmayı bekliyordu.¹²³¹ CHP'nin seçimlerde istediği sonucu alamamasının sorumluluğu 14 Mayıs seçimlerinde olduğu gibi yine pek çok CHP'li tarafından İnönü'ye, Nihat Erim'e ve Kasım Gülek'e yüklendi.¹²³² Parti içinde İnönü'nün genel başkanlıktan çekileceği şeklinde söylentiler ortaya çıktı.¹²³³ Gazeteci Doğan Nadi, CHP'nin ara seçimlerdeki en büyük hatasının şeflik sistemini devam ettirmek olduğunu ileri sürdü. Şef ve çevresini saranların, eş ve dostlarının seçimlerde aday gösterilmesinin büyük bir hata olduğunu ileri sürerek vatandaşların daha önce denedikleri bu isimlere oy vermek istemediklerini savundu.¹²³⁴

Başbakan Adnan Menderes'in kariyeri açısından ara seçimler bir dönüm noktası oldu. Ara seçimlerin hemen ardından bir zafer havası içinde yapılan DP'nin 3. Büyük Kongresinde Menderes, ara seçim sonuçlarını değerlendirirken şöyle dedi:

*"Kanaatim şudur ki (şudurki), 1950 seçimleri arifesinde Demokrat Parti'ye ileride yapacakları işler için rey verildi. Tabir caiz ise bir tasavvurdu. 1951 seçimlerinde Türk milleti yeni iktidarın neler yapmaya kadir olduğunu bilerek reyini kullandı. Yani tasavvura göre değil hakikate reyini vermiş oldu."*¹²³⁵

Ara seçim sonuçlarını değerlendirirken Nihat Erim, seçim sonrasında DP'lilerin kendilerine olan güvenlerinin arttığını ve CHP'ye olan hücumlarının azaldığını hatta İnönü konuşmadıkça CHP ile ilgilenmediklerini belirtmektedirler.¹²³⁶

¹²³⁰ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:44-265-13, Tarih:10.12.1953.

¹²³¹ Erim, **a.g.e.**, s.511.

¹²³² Erim, **a.g.e.**, s.512.

¹²³³ Balcı, **a.g.e.**, s.169.

¹²³⁴ Doğan Nadi, "Kongre toplanıyor...", **Ayın Tarihi**, Kasım 1951, S.216, s.75.

¹²³⁵ BCA Fon:30-1-0-0, Yer:13-77-1, Tarih:31.12.1951.

¹²³⁶ Erim, **a.g.e.**, s.513.

4.10.5 1954 Genel Seçimleri

Çok partili hayata geçildikten sonra yapılmış olan üçüncü genel seçimdir. Ayrıca roller değişmiş, CHP muhalefette DP ise iktidardadır. Bir başka deyişle her iki parti için şartlar değişmişti. Ancak değişiklik bu kadarla kalmamıştı. 14 Aralık 1953'te çıkarılan kanun ile CHP menkul ve gayrimenkullerini hazineye devretmişti. Memur ve bürokratların çoğu değiştiği için idari mekanizmada eski gücüne sahip değildi. Seçimlere katılan bir başka parti ise Cumhuriyetçi Millet Partisi idi.¹²³⁷ Ancak henüz teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. 1952'de DP'den ayrılan Remzi Oğuz Arık ve Cezmi Türk tarafından kurulmuş olan Türkiye Köylü Partisi ise henüz ülke genelinde teşkilatını kuramamıştı. Ayrıca seçimlerden kısa bir süre önce kurucularından Remzi Oğuz Arık bir uçak kazasında hayatını kaybetmişti. Türkiye 2 Mayıs 1954 genel seçimlerine işte böyle bir ortamda gitmekteydi.

Seçimi Kanunu, yapılan son değişikliklerle ilk defa bu seçimde uygulanacaktı. Yeni Ulus gazetesi konuyla ilgili haberinde, seçim için hükûmetin alacağı tedbirlere de yer verdi (Fotoğraf 4-6).

Fotoğraf 4-6: Yeni Ulus, 27 Ocak 1954

¹²³⁷ Temmuz 1953'de fiilen kapatılan MP, 1954 yılı başında resmen kapatıldı. Bunun üzerine MP yöneticileri, "Cumhuriyetçi Millet Partisi" adıyla yeni bir parti kurdular.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar 1954 seçimlerinde DP'den milletvekilliği için aday oldu. Aslında partilerüstü kalabilirdi. Fakat o güne kadar alışlagelmiş olan geleneğe uydu ve kendi partisinden aday oldu. Seçimler öncesinde; *“Tekrar seçilebilmek için adaylığımı koymak mecburiyetindeyim ve aday Celal Bayar olarak da konuşmak zorundayım...”*¹²³⁸ dedi. Bayar aday olduktan sonra geniş bir yurt gezisine çıktı. Gittiği yerlerde Cumhurbaşkanı olarak karşılandı. Açılışlar yaptı. Temel atma törenlerine katıldı. Yani 14 Mayıs'tan önce İnönü'nün yapmasına karşı çıktığı davranış ve konuşmaları kendisi yaptı. Başka bir deyişle partilerüstü kalamadı.

İnönü ve Bayar seçim konuşmalarında zaman zaman birbirlerini kızdıracak sözler sarf ettiler. Bazen bu tartışmalar Milli Mücadele günlerine kadar uzandı.¹²³⁹

1954 seçimleri DP'nin zaferiyle sonuçlandı. Halk, ilk defa milletvekillerine ulaşabiliyordu. Toplumun çoğunluğunu oluşturan ve yıllardır hor görülmüş, adam yerine konulmamış olan köylü, bölgesinin milletvekili vasıtasıyla derdine derman bulabiliyordu. Bu, tek parti dönemiyle karşılaştırıldığında *“adeta bir devrimdi.”*¹²⁴⁰

CHP seçimler öncesinde olağanüstü bir kurultay düzenledi. Gündemde sadece tüzük değişikliği vardı. Adayların merkezin ve teşkilatın işbirliğiyle ve yoklama usulüyle seçilmesine karar verildi. Ayrıca kurultayda alınan kararlar diğer partiler ile seçim ittifakı yapılabilecekti.¹²⁴¹ Seçimler için Köylü Partisi (KP)'ne¹²⁴² ve Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP)'ne¹²⁴³ teklif götürüldü. Konuyla ilgili olarak açıklama yapan İnönü, muhalif partilerin seçim kampanyaları sırasında birbirleriyle uğraşmamaları ve Mecliste güçleri oranında temsil edilmeleri için KP ve CMP'ye teklif götürdüklerini belirterek bunun dışında her iki partiyle de başka bir işbirliği yapmalarının söz konusu olmadığını belirtti (Fotoğraf 4-7).

¹²³⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.147.

¹²³⁹ Bkz. **Celâl Bayar'ın 1946,1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Top. Özel Şahin Giray, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1955, s.81-169; **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944 – 1950 (29.12.1944 – 28.05.1950)**, Haz. İlhan Turan, Hazırlayan: İlhan Turan, İnönü Vakfı Yayınları, Ajans–Türk Basım ve Basım A.Ş., Ankara, Aralık 2002, s.213

¹²⁴⁰ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1955**, s.49.

¹²⁴¹ Toker, **a.g.e.**, s.280

¹²⁴² “Halk Partisi de dün akşam bir tebliğ yayınladı”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1954, S.10461, s.1.

¹²⁴³ “İki muhalif parti seçim pazarlığına mı girişti?”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1954, S.10631, s.1.

Fotoğraf 4-7: Yeni Ulus, 20 Mart 1950

KP teklifi hiç görüşmeden reddetti.¹²⁴⁴ CMP ile görüşmeler yapıldı ama sonuç alınamadı.¹²⁴⁵ CMP, MP'nin kapatılmasının ardından kurulmuş bir partidir. Programı ve ilkeleri MP ile neredeyse aynıydı. Ancak seçimi kaybetme korkusu İnönü'yü bu parti ile seçim ittifakı için görüşme yapma mecburiyetinde bırakmıştı. Aslında bu görüşmeler parti içinde huzursuzluğa sebep olmuştu. Bazı CHP'liler seçim için ittifak yapılabileceğini savunurken, Faik Ahmet Barutçu gibi bazı isimler inkılap karşıtı bu parti ile ittifak yapmayı uygun bulmuyorlardı. İnönü ise ittifak yapmaları halinde bu partinin seçimler öncesinde CHP için "*dinsiz parti*" ifadesini kullanamayacağını iddia etmekteydi.¹²⁴⁶

Ulus gazetesinin kapanmasından sonra Nihat Erim'in çıkardığı Yeni Ulus ve ardından yine Erim'in çıkardığı Halkçı gazetesi DP'ye karşı şiddetli hücumlarda bulundu. Yeni Sabah'ta Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay yazdığı yazılarla saygı sınırını aşarak ve çirkin ifadelerle DP'yi ve onun önde gelen isimlerini karaladılar. Kısa süre önce malları hazineye devredilmiş olan CHP, mallarına iktidar tarafından el konulduğunu, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile ülkenin yabancılara teslim edildiğini iddia etti. CHP seçimi kazanacağına emindi.

¹²⁴⁴ "Köylü Partisi C.H.P. ve CMP ile işbirliğini reddetti", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1954, No:10642, s.1.

¹²⁴⁵ Toker, **a.g.e.**, s.282; Barutçu, **a.g.e.**, s.1283.

¹²⁴⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s.1281.

Hatta bastırılan bir el ilanında CHP genel sekreteri Kasım Gülek'in mikrofon önündeki fotoğrafının altında "2 Mayıs 1954'te iktidar CHP'nindir, sizi tebrik ederim." yazıyordu. DP Milletvekili Mükerrer Sarol, anılarında bu ilan ile ilgili olarak "Denizdeki iktidar balıklarını tavada farz ederek, CHP mensuplarına iktidar sizin olacaktır, afiyetler olsun demek istiyordu."¹²⁴⁷ değerlendirmesini yapmaktadır. CHP'nin seçimi kazanacağına olan inancı tamdı. Özellikle aydın kesimin ve basının yoğun olarak yaşadıkları İstanbul, İzmir, Ankara gibi şehirlerde kazanacaklarına yüzde yüz emindiler. DP ise seçim sonuçlarıyla ilgili ciddi endişeler taşımaktaydı.¹²⁴⁸ Neticede CHP yıllarca ülkeyi tek başına yönetmişti. "Milli Şeflik" dönemi yaşanmış ve CHP devlete tamamen egemen olmuştu. DP'nin dört yıllık bütün çabalarına rağmen devletin her alanında CHP'yi görmek mümkündü. Böylesine köklü bir partiyi DP, 14 Mayıs seçimlerinde yenilgiye uğratmıştı ama 2 Mayıs genel seçimlerinde aynı başarıyı elde edeceğinden emin değildi.

Partiler 12 Nisan'da milletvekili aday listelerini ilan ettiler. DP 150'de fazla milletvekilini yeniden aday göstermedi. Milletvekillerinden sadece 256'sı yeniden aday olabildiler.¹²⁴⁹ 1954 seçimlerinde mitingler seçim kampanyalarının en önemli unsurlarından biriydi. Türk siyasetindeki rol değişiminin ardından yapılan bu ilk genel seçim mitinglerinde CHP ilk defa iktidarı eleştirdi. DP ise ilk defa muhalefete yüklendi ve kendi icraatlarından övgüyle söz etti.¹²⁵⁰

¹²⁴⁷ Sarol, **a.g.e.**, s.212.

¹²⁴⁸ Sarol, **a.g.e.**, s.213-214.

¹²⁴⁹ "Bütün Parti Listeleri Dün Neşredildi", **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1954, S.10671, s.1.

¹²⁵⁰ Bu durum çok önceden hissedildi. Öyle ki seçim kampanyaları başlarken Cumhuriyet gazetesi "Menderes-İnönü nutuk düellosu başlıyor" manşetini attı. **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1954, S.10676, s.1.

Fotoğraf 4-8: Cumhuriyet, 2 Mayıs 1954

2 Mayıs 1954'te genel seçimler yapıldı. Seçimlere CHP, DP, CMP ve KP ile bağımsız adaylar katıldı. Seçimi DP ezici bir çoğunlukla kazandı.¹²⁵¹ Seçmenlerin %88,6'sı oy kullandı. DP oyların %56,6'sını, CHP %34,8'ini, CMP %4,8'ini, KP ise %0,6'sını aldı.¹²⁵² Bu oy oranları ile DP 503, CHP 31, CMP 5, bağımsızlar ise 2 milletvekili çıkardı.¹²⁵³ Görüldüğü gibi DP oy oranını ve milletvekili sayısını artırırken CHP'nin oy oranı ve milletvekili sayısı düşmüştür.

Gazeteci Burhan Belge, muhalefet partileriyle ilgili olarak CHP ve MP'nin bir süre önce birbirlerini gördüklerinde *“yılan görmüş gibi”* olmalarına rağmen, son günlerde *“seçim denizine girmeden sarılıp selamet sahilini bulmak için birbirlerini kolluyorlar.”* şeklinde bir yorum yaptı. Belge bu iki partinin birbirini daha önce bazı konularda suçlamış oldukları için aralarındaki işbirliğini açıklayamadıklarını iddia etti. Belge, CHP'nin seçimleri kazanmak için *“şeytan”* ile bile iş birliği yapmaya hazır olduğunu ve bu şeytanın *“irtica”* olduğunu, irticayı da MP'nin temsil ettiğini ileri sürdü.

¹²⁵¹ “Seçimi büyük ve ezici farkla D.P.'nin kazandığı tahakkuk etti”, **Cumhuriyet**, 3 Mayıs 1954, No:10691, s.1.

¹²⁵² **Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2004, s.94; **BCA** Fon:30-1-0-0, Yer:51-309-7, Tarih:02.05.1954.; **Ayin Tarihi**, Mayıs 1954, S.246, s.30

¹²⁵³ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, TÜİK, 2012.s.10.

MP içinde durumun farklı olmadığını onlarında “zındıklar” ile iş birliğine gittiklerini ve her ikisinin de DP’yi Meclise sokmamak amacıyla birleştiklerini ileri sürdü.¹²⁵⁴

CHP’nin 14 Mayıs seçimlerinden beri karşı çıktığı ve vatandaşların DP’den sandıkta hesap soracaklarına inandığı bazı kanunlar vardı. Bunlardan bazıları: CHP mallarının hazineye devri, hükûmetin iktidarın onayını almadan Kore’ye asker göndermesi, Yabancı Sermaye Kanunu’nun kabulü ve Petrol Kanunu’nun kabulüdür. Ancak seçmenler CHP’yi ikinci kez büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. 14 Mayıs seçimlerinden çok daha fazla bir oyla DP iktidarına “evet” dedi. Dolayısıyla CHP’nin karşı çıktığı hususlara da onay vermiş olduğunu gösterdi.¹²⁵⁵ Milliyet gazetesi yazarı Ali Naci Karacan seçim sonuçlarını değerlendirirken, “*Halk partisinin tarihi misyonu bitmiştir. Bu millet onu iktidarda da muhalefette de istemiyor.*” yorumunu yaptı.¹²⁵⁶ Nadir Nadi ise DP’nin kazanmasına çok sevinmiş olmakla birlikte bu ezici sonucun demokrasi açısından endişe verici olduğunu çünkü bunun muhalefetin varlığının tehlikeye düşmesi anlamına geldiğini ileri sürdü. Nadi bununla beraber bu ezici farkın seçmenlerin, DP’nin dört yıllık icraatından memnun oldukları anlamına geldiğini savundu.¹²⁵⁷

Vatandaşların hata yaptıklarını ve oylarını CHP’ye vereceklerine inanan İnönü ve CHP’liler bir kez daha yanıldıklarını gördüler. Seçmenler adeta 14 Mayıs’ta kandırılmadıklarını veyanılmadıklarını ispatlarcasına 2 Mayıs’ta yine DP’yi tercih ettiler. CHP’nin oy aldığı yerler toprak sahiplerinin ve aşiret reislerinin blok oy çıkarmaya güçlerinin yettiği gelişmemiş yerlerdi.¹²⁵⁸

DP’nin seçimi kazanmasında ve oylarını artırmasındaki temel etkenler şu şekilde sıralanabilir:

1950’den önce görülen muhtar baskısı, jandarma dayacağı gibi kırsal kesimde yaşayan vatandaşların mağdur olduğu hususlar ortadan kalkmıştı.

¹²⁵⁴ Burhan Belge, “İftiracılıkta el ele olan iki parti seçime de yine el ele gidiyor”, **Ayın Tarihi**, Mart 1954, S.244, s.59-61.

¹²⁵⁵ M. Mermi, “Kararını veren Türk milleti”, **Ayın Tarihi**, Eylül 1954, S.246, s.57-58.

¹²⁵⁶ Ali Naci Karacan, “Halkın sesi Hakkın sesi”, **Ayın Tarihi**, Mayıs 1954, S.246, s.58.

¹²⁵⁷ Nadir Nadi, “D.P.’nin Eşsiz zaferi”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1954, S.10692, s.1.

¹²⁵⁸ Zürcher, **a.g.e.**, s.326.

Hükûmetin tarım politikasına önem vermesi %80'i kırsal kesimde yaşayan vatandaşları memnun etti. İlk defa devlet, sömürenden değil sömürülenden yanaydı.

Ziraat Bankası köylülere düşük faizli ve uzun vadeli kredi kullandırmaktaydı. Kredi almak CHP iktidarı dönemine göre oldukça kolaydı.

Tarımda makineleşmeyle beraber kısa sürede işini bitiren çiftçi yeni tarım alanları açtı. Böylece hem tarım alanlarının miktarı hem de elde edilen ürün miktarı arttı.

Marshall yardımı doğrultusunda yoksullara yapılan yardım vatandaşları ekonomik bakımdan rahatlattı.

Din ve vicdan hürriyetiyle ilgili tanınan haklar toplumda büyük bir memnuniyete sebep olmuştu.

SONUÇ

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde 29 Ekim 1923'te Türkiye'de cumhuriyet ilan edildi. Atatürk'ün en önemli isteklerinden biri Türkiye'de demokratik yönetimi gerçekleştirebilmektir. Ancak iç ve dış şartlar sebebiyle bu gerçekleştirilememiş hatta Türkiye'de tek partili totaliter bir yönetim kurulmuştur. Atatürk'ün vefatından sonra bu yönetim şekli daha da güçlenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren var olan sosyal, ekonomik, siyasi vb. sorunlar İkinci Dünya Savaşı yıllarında giderek büyüdü ve hatta bu sorunlara yeni sorunlar eklendi. Bu durum halk arasında iktidara karşı var olan tepkinin büyümesine ve bir muhalefet hareketine dönüşmesine sebep oldu. Gelinek nokta, Türk siyasetinde halkın beklentilerini karşılayacak bir değişimin zorunlu olduğunu ortaya koyuyordu. Ancak yıllardır süregelen yapıyı değiştirmek hiç de kolay değildi. Bu değişim muhtemelen uzun bir sürece yayılacaktı. Ancak dış politikada yaşanan gelişmeler, toplumun beklediği değişim hareketini tetikledi. Nitekim 1946'da Türk siyasetinde başlayan bu değişim süreci 1954'e kadar hız kesmeden devam etti ve günümüze kadar gelen siyasi yapının temelini oluşturdu.

1946-1954 döneminde Türk siyasi hayatında yaşanan en önemli değişim çok partili siyasi hayata geçilmesidir. Çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde Türkiye'de kurulan ilk muhalefet partisi, Milli Kalkınma Partisi'dir. Bu parti 1945'te iş adamı Nuri Demirağ tarafından kuruldu. Ancak Milli Kalkınma Partisi, Milli Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün istediği niteliklere sahip değildi. Milli Şeflik sisteminin devam ettiği 1945 Türkiye'sinde onun fikri önemliydi. Ona göre kurulacak olan parti, Atatürk ilke ve inkılaplarına inanmış bir başka deyişle rejim için tehdit oluşturmayacak insanlar tarafından kurulmalıydı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde ülkedeki bazı uygulamalara tepki duyan muhalif bir grup ortaya çıkmıştı. Ülkede daha fazla demokrasi isteyen, liberal fikirlere sahip, aynı zamanda ilke ve inkılaplara inanmış muhalif milletvekiller, bir süre sonra art arda CHP'den ayrıldılar. Bu sırada gazetelerde, söz birliği etmişçesine, Celal Bayar'ın yakında bir parti kuracağı haberleri yazılmaya başlandı. 3 Aralık 1945'te Celal Bayar, milletvekilliğinden istifa etti.

Ardından İnönü'nün daveti üzerine Bayar ve İnönü arasında görüşmeler yapıldı. Görüşmelerin ardından Bayar ve arkadaşları Ocak 1946'da Demokrat Parti (DP) adıyla yeni bir parti kurdular.

DP'nin kuruluşuyla beraber bazı gazetelerde bu partinin "muvazaa" yani güdümlü bir parti olduğu şeklinde iddialar ortaya atıldı. Tabiki bu iddiaları taraflar reddettiler. Araştırmamız sırasında DP'nin güdümlü bir parti olduğuna dair herhangi bir belge ya da bilgiye rastlamadık. İnönü'nün 1945 yılının şartlarında zaten böyle bir teklifi getirmiş olma ya da Bayar'ın kabul etme ihtimali düşüktür. Ancak İnönü'nün, Tevfik Çavdar'ın ileri sürdüğü gibi "kontrollü" bir parti kurmayı amaçlamış olduğunu söylemek yerinde olur. Çünkü DP'nin kuruluş sürecini incelediğimizde bu partinin adeta el yordamıyla kurulmuş ya da kurdurulmuş olduğunu düşünmekteyiz.

DP'nin kuruluşunun ardından ülkede tek parti iktidarının devamından yana olanlar, bu partinin kısa süre içinde kapanacağı ve çok partili siyasi hayata geçiş çabasının, bir teşebbüsten ibaret kalacağını iddia etmeye başladılar. DP taraftarları ise bunun aksini savundular. Taraflar arasındaki bu mücadele bir buçuk yıllık bir sürecin ardından İnönü'nün ilan ettiği 12 Temmuz Beyannamesi ile sona erdi. Çok partili siyasi hayatın ülkemizde gelişmesi ve yerleşmesi hususunda bu belgenin büyük bir önemi vardır. Bu beyanname ile muhalefete güvence verilmiştir. Böylece günümüze kadar devam edegelen çok partili siyasi hayatın temelleri sağlam bir şekilde atılmıştır. Beyannamenin Türk-Amerikan askeri yardım anlaşmasının yapıldığı gün ilan edilmesini tesadüf olarak değerlendirmek doğru olmaz. Amerika, Sovyet yayılcılığına karşı Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yardım kararı almıştı. Ancak Amerikan Kongresi'ndeki tartışmalara baktığımızda Türkiye'nin demokratik hayata geçmediği dolayısıyla yardım yapılmaması gerektiğini savunan üyeler olduğunu görmekteyiz. Kaldı ki Amerikan'ın önemli gazetelerinden olan New York Times'da da benzer haber ve yorumlara yer verilmekteydi. Her ne kadar Amerika'nın ve T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın bu konu ile ilgili arşiv belgeleri henüz araştırmaya açılmamış olsa da Amerika'nın askeri yardım karşılığında Türkiye'den çok partili siyasi hayata devam edileceğinin garantisini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

12 Temmuz Beyannamesinin ilanı hem CHP hem de DP içindeki radikal fikirlere sahip isimler tarafından hoş karşılanmadı. CHP içindeki radikaller bunun CHP

ideolojisine ters olduğunu savundular. Hatta bu kanadın önemli isimlerinden olan Başbakan Recep Peker, görevinden istifa etti. DP içindeki radikaller ise Bayar'ı muvazaa yapmakla itham ettiler. Fakat her iki isim de partili arkadaşlarına karşı bu belgenin ruhunu savundular.

Türk siyasetinde yaşanan değişim karşısında CHP, değişime ayak uydurabilmek için program ve tüzüğünde kapsamlı bir değişiklik yapmak zorunda kaldı. Kasım 1947'de yapılan CHP 7. Kurultayı bu anlamda önemlidir. Kurultayda alınan kararlar ile CHP, çok partili siyasi hayatın gereklerine uygun bir yapıya kavuştu. Parti içi demokrasi yolunda önemli adımlar atıldı. Ayrıca parti-devlet bütünleşmesinden biraz olsun uzaklaşmaya çalışıldı. Uygulamada başarılı olmasa da Halkevleri'nin herkesin yararlanabileceği kurumlar haline dönüştürülmesi kararı bu anlamda önemlidir.

Tek parti döneminde ekonomide devletçilik politikası uygulanmaktaydı. Ancak 1946'dan itibaren devletçilik ilkesinden uzaklaşarak liberalizme kayıldı. Bunda batılı ülkelerle yakınlaşma isteği ve Marshall Planı'ndan yararlanma düşüncesi etkili oldu. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın imarı için Amerika, Marshall Planı'nı uygulamaya koymuştu. Türkiye, savaşa girmediği için bu planın kapsamında değildi. Ancak Amerika ile yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye Marshall Planı'na dahil edildi. Amerika ile Türkiye arasında yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'na göre: Türkiye Amerika'dan alacağı yardımları, Amerika'nın izin verdiği ya da istediği alanlarda kullanabilecekti. Amerika Türkiye'den yapacağı yardımın tarım ve madencilik alanında kullanılmasını istedi. Bir tarım ülkesi olmakla beraber sanayi yatırımlarına önem veren Türkiye, Amerika'nın isteği doğrultusunda tarım alanındaki yatırımlara önem vermeye başladı. Tarımı geliştirmek için traktör ithalatına önem verildi. İçe kapalı Türk ekonomisi, 1946'da 7 Eylül kararları ile uluslararası para piyasalarına uyum sağlamak için adım attı. Ardından atılan adımlar özellikle de DP döneminde kabul edilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu ile Türk ekonomisi dışa açık hale geldi. Yine Amerika'nın isteği doğrultusunda ulaşım politikasında da değişiklik yapıldı. Cumhuriyet'in ilanından beri demiryolu yapımına önem veren Türkiye, bu dönemden itibaren karayolu yapımına önem verdi. Özellikle DP iktidarı döneminde demiryolu yatırım planları iptal edildi. Karayolu yapılmaya başlandı. Karayolu taşıtları ithal edildi. Bu taşıtları ve taşıtların yedek parçalarını üretilmediği için Türkiye bu konuda dışa bağımlı hale geldi. Türkiye ile Amerika

arasında yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı genel olarak değerlendirdiğimizde Türkiye, yapılan yardımlarla kalkınan değil, Avrupa'nın imarı için hammadde üreten ülke haline geldi. Amerika'dan aldığı kredinin önemli bir kısmını yine bu ülkeden yaptığı ithalat için kullandı. Sonuç olarak ne Türkiye ne de Türkiye gibi plana sonradan dâhil olan Yunanistan, bu plandan umduğunu bulamadı.

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte oy kaygısının ortaya çıkması politikacıların, halkın isteklerine önem vermesine sebep oldu. Halk, yöneticilerini ilk defa yakından görüp istek ve şikâyetlerini anlatma fırsatı buldu. Yıllardır halkın muzdarip olduğu antidemokratik kanunlar değiştirildi. Dini konularda halkın hassasiyetleri hem CHP hem de DP tarafından dikkate alındı. Bu konuda önemli gelişmeler sağlandı. Yıllarca laiklik prensibine sıkı sıkıya bağlı olan CHP, 1946-1954 döneminde bu konuda pek çok taviz verdi. Bu durum CHP'nin zorunlu da olsa zihniyet değişimini göstermesi bakımından önemlidir.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle CHP, iktidarı DP'ye bıraktı. 27 yıl boyunca ülkeyi kesintisiz olarak tek başına yönetmiş olan CHP, doğal olarak geçen yıllar içinde devlet ile adeta bütünleşmişti. Bu tek parti iktidarı döneminde normal kabul edilen bir durumdu. Ancak yeni dönemde bu duruma son verilmeliydi. Devlete ait olan pek çok gayrimenkulün CHP'ye de ait olduğu şeklindeki anlayıştan uzaklaşılmalı ve partiler kendi imkânlarıyla faaliyetlerine devam etmeliydiler. Nitekim bu amaçla DP, CHP'nin malları meselesini gündeme getirdi. Çıkarılan kanun ile CHP'nin malları hazineye devredildi. CHP'nin yan kuruluşları gibi görülen Halkevleri ve Halkodaları kapatıldı. Köy Enstitüleri öğretmen okullarıyla birleştirilerek varlıklarına son verildi. Bu gelişme Türkiye'de artık CHP ve tek parti devrinin sona erdiğini ortaya koymaktadır. Böylece günümüze kadar gelen yeni bir devir başlamıştır. Cumhuriyet tarihimizde darbelerle demokratik hayatımız zaman zaman kesintiye uğramıştır. Ancak tek partili sisteme bir daha dönülmemiş olması 1946-1954 dönemindeki değişim hareketinin ne kadar önemli olduğunu ve toplumun bu değişimi ne derece benimsediğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Türk siyasetindeki değişim süreci incelenirken pek çok araştırmacı asıl değişimin DP döneminde gerçekleştiğini savunmaktadır. Ancak bu düşünce CHP'ye karşı haksızlıktır. Çünkü yapılan icraatlara baktığımızda pek çok değişimin temellerinin CHP döneminde atıldığını, DP döneminde ise

tamalandığını/gerçekleştiğini görmekteyiz. Dolayısıyla değişimde CHP'nin etkisini küçümsemek doğru değildir.

1946-1950 döneminde yaşanan değişim sürecine katkıda bulunan pek çok isim vardır. Ancak bu isimlerin en önemlileri İsmet İnönü ve Celal Bayar'dır. İnönü Atatürk'ün vefatından sonra bütün gücü elinde toplamış ve Milli Şeflik sistemini kurmuştu. Fakat yılların verdiği tecrübeyle 1945'ten sonra ülke menfaatleri gereği bu sistemden vazgeçmesi büyük bir erdemdir. O, başta çok partili siyasi hayata geçilmesi olmak üzere Türk siyasetindeki değişimin öncüsü oldu. Hatta bu uğurda yıllarca beraber çalıştığı pek çok değerli arkadaşıyla yollarını ayırdı. Bu sürecin diğer önemli ismi olan Celal Bayar ise DP'nin gerek muhalefet gerek iktidar yıllarında hem partisi içindeki milletvekillerini idare etmek hem de Cumhuriyet Halk Partisi ile olan ilişkileri idare etmek noktasında oldukça başarılı oldu. Her iki isim arasındaki diyalog Türk siyasetinde yaşanan değişim sürecinin başarılı olmasına vesile oldu.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV KAYNAKLARI VE YAYINLANMIŞ BELGELER

A.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*)

BCA	Fon:30-18-1-1.
BCA	Fon:30-18-1-2.
BCA	Fon:51-0-0-0.
BCA	Fon:490-1-0-0.
BCA	Fon:30-1-0-0.
BCA	Fon:30-10-0-0.

A.2. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Ayın Tarihi:	Sonkânun 1940, S.74.
Ayın Tarihi:	Şubat 1940, S.75.
Ayın Tarihi:	Mart 1940, S.76.
Ayın Tarihi:	Temmuz 1940, S.80.
Ayın Tarihi:	Kasım 1940, S.84.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1941, S.90.
Ayın Tarihi:	Ağustos 1941, S.93.
Ayın Tarihi:	İlkteşrin 1941, S.95.
Ayın Tarihi:	Sonteşrin 1941, S.96.
Ayın Tarihi:	İlkanun 1941, S.97.
Ayın Tarihi:	Şubat 1942, S.99.
Ayın Tarihi:	Nisan 1942, S.101.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1942, S.102.
Ayın Tarihi:	Temmuz 1942, S.104.
Ayın Tarihi:	Ağustos 1942, S.105.
Ayın Tarihi:	Kasım 1942, S.108.
Ayın Tarihi:	Şubat 1943, S.111.
Ayın Tarihi:	Haziran 1943, S.115.

* Arşiv belgelerinin yer ve fihrist numaraları metin içerisinde gösterilmiştir

Ayın Tarihi: Sontęşrin 1943, S.120.
Ayın Tarihi: Mayıs 1944, S.126.
Ayın Tarihi: Haziran 1944, S.127.
Ayın Tarihi: Eylül 1944, S.130.
Ayın Tarihi: Birinciteşrin 1944, S.131
Ayın Tarihi: Mart 1944, S.124.
Ayın Tarihi: Mayıs 1945, S.138.
Ayın Tarihi: Ağustos 1945, S.141.
Ayın Tarihi: Eylül 1945, S.142.
Ayın Tarihi: Ekim 1945, S.143.
Ayın Tarihi: Kasım 1945, S.144.
Ayın Tarihi: Aralık 1945, S.145.
Ayın Tarihi: Ocak 1946, S.146.
Ayın Tarihi: Mart 1946, S.148.
Ayın Tarihi: Nisan 1946, S.149.
Ayın Tarihi: Mayıs 1946, S.150.
Ayın Tarihi: Haziran 1946, S.151.
Ayın Tarihi: Temmuz 1946, S.152.
Ayın Tarihi: Ağustos 1946, S.153.
Ayın Tarihi: Eylül 1946, S.154.
Ayın Tarihi: Kasım 1946, S.156.
Ayın Tarihi: Aralık 1946, S.157.
Ayın Tarihi: Ocak 1947, S.158.
Ayın Tarihi: Mart 1947, S.160.
Ayın Tarihi: Temmuz 1947, S.164.
Ayın Tarihi: Ağustos 1947, S.165.
Ayın Tarihi: Eylül 1947, S.166.
Ayın Tarihi: Ekim 1947, S.167.
Ayın Tarihi: Kasım 1947, S.168.
Ayın Tarihi: Aralık 1947, S.169.
Ayın Tarihi: Ocak 1948, S.170.
Ayın Tarihi: Şubat 1948, S.171.
Ayın Tarihi: Mayıs 1948, S.174.
Ayın Tarihi: Haziran 1948, S.175.

Ayın Tarihi:	Temmuz 1948, S.176.
Ayın Tarihi:	Kasım 1948, S.180.
Ayın Tarihi:	Mart 1950, S.196.
Ayın Tarihi:	Nisan 1950, S.197.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1950, S.198.
Ayın Tarihi:	Haziran 1950, S.199.
Ayın Tarihi:	Temmuz 1950, S.200.
Ayın Tarihi:	Ağustos 1950, S.201.
Ayın Tarihi:	Aralık 1950, S.205.
Ayın Tarihi:	Ocak 1951, S.206.
Ayın Tarihi:	Mart 1951, S.208.
Ayın Tarihi:	Nisan 1951, S.209.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1951, S.210.
Ayın Tarihi:	Temmuz 1951, S.212.
Ayın Tarihi:	Ağustos 1951, S.213.
Ayın Tarihi:	Ekim 1951, S.215.
Ayın Tarihi:	Kasım 1951, S.216.
Ayın Tarihi:	Aralık 1951, S.217.
Ayın Tarihi:	Şubat 1952, S.219.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1952, S.222.
Ayın Tarihi:	Ocak 1953, S.230.
Ayın Tarihi:	Temmuz 1953, S.236.
Ayın Tarihi:	Aralık 1953, S.241.
Ayın Tarihi:	Şubat 1954, S.243.
Ayın Tarihi:	Mart 1954, S.244.
Ayın Tarihi:	Mayıs 1954, S.246.
Ayın Tarihi:	Eylül 1954, S.250.

Resmi Gazete

Resmi Gazete,	23 Şubat 1341, S.84.
Resmi Gazete,	4 Temmuz 1927, S.624.
Resmi Gazete,	8 Ağustos 1931, S.1867.
Resmi Gazete,	21 Haziran 1934, S.2733.
Resmi Gazete,	14 Temmuz 1934, S.2751.

Resmi Gazete,	22 Teşrinisani 1935, S.3163.
Resmi Gazete,	15 Haziran 1936, S.3330.
Resmi Gazete,	25 Nisan 1938, S.3890.
Resmi Gazete,	15 Temmuz 1938, S.3960,
Resmi Gazete,	26 Kânunusani 1940, S.4417.
Resmi Gazete,	21 Şubat 1941, S.4740.
Resmi Gazete,	6 Haziran 1941, S.4827.
Resmi Gazete,	23 Kânunuevvel 1941, S.4991.
Resmi Gazete,	3 Şubat 1942, S.5023.
Resmi Gazete,	19 Kanunusâni 1942, S.5010.
Resmi Gazete,	12 Kasım 1942, S.5255.
Resmi Gazete,	16 Teşrinisani 1942, S.5258.
Resmi Gazete,	12 Kânunusani 1943, S.5302.
Resmi Gazete,	7 Haziran 1943, S.5423.
Resmi Gazete,	30 Nisan 1946, S.6295.
Resmi Gazete,	24 Eylül 1946, S.6416.
Resmi Gazete,	4 Mart 1950, S.7448.
Resmi Gazete,	24 Temmuz 1950, S.7564.
Resmi Gazete,	31 Temmuz 1951, S.7872.
Resmi Gazete,	9 Ağustos 1951, S.7880.
Resmi Gazete,	11 Aralık 1951, S.7979.
Resmi Gazete,	23 Haziran 1952, S.8142.
Resmi Gazete,	22 Kasım 1952, S.8264.
Resmi Gazete,	29 Temmuz 1953, S.8470.
Resmi Gazete,	23 Ocak 1954, S.8615.
Resmi Gazete,	16 Mart 1954, S.8659.
Resmi Gazete,	17 Mart 1954, S.8660.

TBMMZC (Zabıt Cerideleri) ve TBMMTD (Tutanak Dergileri)

TBMMZC:	D.II, c.15, B.69, (04.03.1925).
TBMMZC:	D.II, c.12, B.37, (19.01.1925).
TBMMZC:	D.II, c.33, B.77, (19.06.1927).
TBMMZC:	D.V, c.20, B.1, (01.11.1937).
TBMMZC:	D.V, c.29, B.26, (25.01.1939).

TBMMZC: D.VI, c.5, B.39, (11.09.1939).
TBMMZC: D.VI, c.6, B.1, (01.11.1939).
TBMMZC: D.VI, c.8, B.27, (18.01.1940).
TBMMZC: D.VI, c.10, B.43, (24.04.1940).
TBMMZC: D.VI, c.10, B.41, (17.04.1940).
TBMMZC: D.VII, c.14, B.1, (01.11.1940).
TBMMZC: D.VI, c.23, B. 33, (30.01.1942).
TBMMZC: D.VI, c.25, B. 62, (25.05.1942).
TBMMZC: D.VI, c.27, B.76, (03.08.1942).
TBMMZC: D.VI, c.27, B.77, (05.08.1942).
TBMMZC: D.VI, c.28, B.1, (01.11.1942).
TBMMZC: D.VI, c.28, B.3, (11.11.1942).
TBMMZC: D.VII, c.3, B.33 (Olağanüstü toplantı), (04.06.1943).
TBMMZC: D.VII, c.9, B.44, (19.04.1944).
TBMMTD: D.VII, c.17, B.54, (14.05.1945).
TBMMTD: D.VII, c.17, B.55, (16.05.1945).
TBMMTD: D.VII, c.17, B.56, (17.05.1945).
TBMMTD: D.VII, c.17, B.65, (29.05.1945).
TBMMTD: D.VII, c.18, B.72, (11.06.1945).
TBMMTD: D.VII, c.19, B.90, (05.08.1945).
TBMMTD: D.VII, c.20, B.1, (01.11.1945).
TBMMTD: D.VII, c.20, B.17, (24.12.1945).
TBMMTD: D.VII, c.21, B.25, (18.01.1946).
TBMMTD: D.VII, c.21, B.29, (28.01.1946).
TBMMTD: D.VII, c.22, B. 45, (29.04.1946).
TBMMTD: D.VII, c.23, B.57, (31.05.1946).
TBMMTD: D.VII, c.24, B.59, (03.06.1946).
TBMMTD: D.VII, c.24, B.64, (13.06.1946).
TBMMTD: D.VII, c.24, B.65, (14.06.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.1, B.1, (05.08.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.1, B.2, (12.08.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.1, B.3, (14.08.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.1, B.8, (26.08.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.1, B.14, (13.09.1946).

TBMMTD: D.VIII, c.1, B.18, (13.09.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.2, B.1, (01.11.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.2, B.3, (13.11.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.3, B.12, (04.12.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.3, B.18, (18.12.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.3, B.21, (23.12.1946).
TBMMTD: D.VIII, c.4, B.47, (20.02.1947).
TBMMTD: D.VIII, c.5, B.65, (28.05.1947).
TBMMTD: D.VIII, c.6, B.78, (29.08.1947).
TBMMTD: D.VIII, c.6, B.85, (13.10.1947).
TBMMTD: D.VIII, c.7, B.1, (01.11.1947).
TBMMTD: D.VIII, c.10, B.45, (20.02.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.11, B.48, (16.04.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.12, B.70, (11.06.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.12, B.73, (18.06.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.12, B.80, (02.07.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.15, B.33, (17.01.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.15, B.36, (24.01.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1948).
TBMMTD: D.VIII, c.15, B.26, (03.01.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.16, B.50, (23.02.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.19, B.80, (04.05.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.20, B.104, (08.06.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.20, B.106, (10.06.1949).
TBMMTD: D.VIII, c.24, B.40, (07.02.1950).
TBMMTD: D.VIII, c.24, B.47, (15.02.1950).
TBMMTD: D.VIII, c.25, B.70, (22.03.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.1, (22.05.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.3, (29.05.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.4, (31.05.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.5, (02.06.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.9, (16.06.1950).
TBMMTD: D.IX, c.1, B.15, (30.06.1950).
TBMMTD: D.IX, c.2, B.1, (01.11.1950).

TBMMTD: D.IX, c.3, B.19, (15.12.1950).
TBMMTD: D.IX, c.5, B.48, (22.02.1951).
TBMMTD: D.IX, c.6, B.56, (26.03.1951).
TBMMTD: D.IX, c.6, B.58, (30.03.1951).
TBMMTD: D.IX, c.6, B.59, (02.04.1951).
TBMMTD: D.IX, c.9, B.104, (25.07.1951).
TBMMTD: D.IX, c.9, B.106, (30.07.1951).
TBMMTD: D.IX, c.9, B.107, (01.08.1951).
TBMMTD: D.IX, c.9, B.111, (08.08.1951).
TBMMTD: D.IX, c.9, B.112, (09.08.1951).
TBMMTD: D.IX, c.10, B.6 (kapalı oturum), (19.11.1951).
TBMMTD: D.IX, c.10, B.8, (23.11.1951).
TBMMTD: D.IX, c.13, B.41, (18.02.1952).
TBMMTD: D.IX, c.14, B.63, (18.04.1952).
TBMMTD: D.IX, c.16, B.84, (13.06.1952).
TBMMTD: D.IX, c.16, B.85, (16.06.1952).
TBMMTD: D.IX, c.18, B.14, (08.12.1952).
TBMMTD: D.IX, c.18, B.17, (15.12.1952).
TBMMTD: D.IX, c.18, B.21, (24.12.1952).
TBMMTD: D.IX, c.24, B.105, (09.07.1953).
TBMMTD: D. IX, c.25, B.1, (01.11.1953).
TBMMTD: D.IX, c.26, B.17, (14.12.1953).
TBMMTD: D.IX, c.27, B.27, (11.01.1954).
TBMMTD: D.IX, c.27, B.28, (13.01.1954).
TBMMTD: D.IX, c.27, B.30, (18.01.1954).
TBMMTD: D.IX, c.27, B.31, (20.01.1954).
TBMMTD: D.IX, c.29, B.57, (04.03.1954).
TBMMTD: D.IX, c.29, B.58, (05.03.1954).
TBMMTD: D.IX, c.29, B.60, (07.03.1954).

Düster

Düster: Tertip 1, c.18.

Düster: Tertip 3, c.5.

Düster: Tertip 3, c.15.

Düster:	Tertip 3, c.19.
Düster:	Tertip 3, c.21.
Düster:	Tertip 3, c.22.
Düster:	Tertip 3, c.23.
Düster:	Tertip 3, c.35.

B. SÜRELİ YAYINLAR

Akşam
Cumhuriyet
Kudret
Milliyet
Tasvir-i Efkâr
Tanin
Ulus
Vatan
Yeni Sabah
Zafer

C. BASILMIŞ KİTAPLAR

1927:	Cümhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi 1927 , Ankara, Ulus Basımevi.
1931:	CHF Nizamnamesi ve Programı 1931 , Ankara, T.B.M.M. Matbaası.
1935:	CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası , 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi.
1936:	Boğazlar Rejimi hakkında Motreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename , Dışişleri Bakanlığı Basımevi.
1938:	Cümhuriyet Halk Partisi Üsnormal Büyük Kurultayı'nın Zabtı , Ankara, Recep Ulusoğlu basımevi.
1939:	Maarif Şurası İçin İstanbul Üniversitesince Hazırlanan Raporlar , İstanbul, Maarif Vekilliği, s.16.
1948:	CHP Yedinci Büyük Kurultayı , Ankara.

- 1950: **Demokrat Parti Seçim Beyannamesi**, Ankara, Ankara Telgraf Matbaası.
- 1951: **C.H.P. Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ankara, y.y.
- 1953: **Demokrat Parti Program ve Tüzüğü**, Ankara, Doğu Matbaası.
- 1993: **Orbay, Rauf, Cehennem Değirmeni -Siyasî Hatıralarım-**, c.2, İstanbul, Emre yayınları.
- 1997: **Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk**, 4. Basım, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- 2004: **Dünden Bugüne BAŞBAKANLIK 1920-2004**, Ankara, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- 2006: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi.
- 2012: **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I: Nasturi-Şeyh Sait-Raçkotan-Raman-Sason-Ağrı-Koçuşağı-Mutki-Bicar-Asi Resul-Tendürek-Savur-zeylan-Oramar**, İstanbul, Kaynak Yayınları (3. Basım).
- 2012: **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları II: Pülümür-Dersim İsyan ve Harekâtları-Alınan Dersler**, 3. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları.
- 2012: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Ankara, TÜİK.
- Ağaoğlu, Ahmet: **Serbest Fırka Hatıraları**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2011.
- Ağaoğlu, Samet: **Demokrat Parti'nin Doğu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- _____ : **İki Parti Arasındaki Farklar**, Ankara, Arbas Matbaası, 1947.
- _____ : **Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay. Haz. Cemil Koçak, 4.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 14. bsm., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2015.
- Ahmad, Feroz; Ahmad, Bedia Turgay: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.

- Akalın, Uğur Selçuk: **Türkiye’de Devlet Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul, Set Yayınları, 2002.
- Akandere, Osman: **Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Akar, Rıdvan: **Aşkale Yolcuları: Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları**, İstanbul, Doğan Kitap, 2009.
- Akgül, Suat: **Amerika ve İngiliz Raporları Işığında Dersim**, 4.bsm., İstanbul, yaba yayınları, 2009.
- Akkerman, Naki Cevat: **Demokrasi ve Türkiye’de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar**, Ankara, ULUS Basımevi, 1950.
- Akşin, Sina: **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi 1789-1980**, 4. bsk., Ankara, İmaj Yayıncılık, 2001.
- Aktar, Ayhan: **Varlık Vergisi ve ‘Türkleştirme’ Politikaları**, 12. bsk., İstanbul, İletişim, 2014.
- Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993’e)**, 5. bsk., İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994.
- Albayrak, Mustafa: **Türk Siyasi Tarihi’nde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phoenix Yayınları, 2004
- Altaş, Sedat: **Çarıklı Demokrasi**, İstanbul, İkinci Adam Yayınları, 2011.
- Altunaya, Niyazi: **Köy Enstitüsü Sistemi Toplu Bakış**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- Armaoğlu, Fahir: **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991.
- Arvas, İbrahim: **Tarihi Hakikatler**, İstanbul, Biyografi Net, 2007.
- Arzık, Nimet: **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Ankara, Kurtuluş Matbaası, 1966.
- Ataöv, Türkkaya: **Amerika NATO ve Türkiye**, Aydınlık Yayınevi, Ankara, 1969.
- Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya; Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, Bates, 1984.
- Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye’nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, İkinci Kitap, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2003.
- Avşar, Abdülhamit: **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

- Aybars, Ergün: **İstiklâl Mahkemeleri 1920-1927**, c.I-II, İzmir, İleri Kitabevi, 1995.
- Aydemir, Şevket
Süreyya: **İkinci Adam: İsmet İnönü**, c.1 (1884-1938), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1966.
- _____ : **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.2 (1938-1950), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1967.
- _____ : **İkinci Adam (İsmet İnönü)**, c.3 (1950-1964), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.
- _____ : **Menderes'in Dramı (1899-1960)**, 15. bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2014.
- Baban, Cihat: **Politika Galerisi**, İstanbul, Timaş, 2009.
- Balci, Meral: **Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri**, 2. bsk., İstanbul, Yeditepe, 2015.
- Balkaya, İhsan
Sabri: **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Barutçu, Faik
Ahmet: **Siyasi Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.1, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.
- _____ : **Siyasî Hâtıralar: Milli Mücadeleden Demokrasiye**, c.2, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.
- Başar, A. Hamdi: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, 2.bsk., Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.
- _____ : **Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz?: En Büyük Milli Davamız Üzerinde Bir Tahlil**, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1959.
- Berkes, Niyazi: **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- _____ : **Unutulan Yıllar**, Yay. Haz. Ruşen Sezer, 4. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Beşikci, İsmail: **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2013.
- _____ : **Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo- Ekonomik ve Etnik Temeller**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2014.
- _____ : **Kürtlerin Mecburi İskânı**, İstanbul, İsmail Beşikci Vakfı Yayınları, 2013.
- Bila, Hikmet: **CHP 1919-2009**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

- Bilginer, Recep: **Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2005
- Binbaşıoğlu, Cavit: **Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerinde Bir Araştırma**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2006.
- _____ : **Türkiye’de Devletçilik**, 2. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2006,
- Bozdağ, İsmet: **Celâl Bayar: Başvekilim Adnan Menderes**, İstanbul, Baha Matbaası, 1969.
- Bozkurt, Abdurrahman: **Tevfik İleri: Cumhuriyetin İkinci Eğitim Mimarı**, İstanbul, İdil Yayıncılık, 2012
- Bozkurt, Celâl: **Siyasi Tarihimizde C.H.P.: Dünü Bugünü İdeolojisi**, y.y., 1968.
- Bölme, Selin M.: **İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Burçak, Rıfki Salim: **On Yılın Anıları (1950-1960)**, Ankara, y.y. 1998.
- _____ : **Türk Devrim Tarihi: Ders Notları**, Ankara, Fon Matbaası, 1974.
- _____ : **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, y.y., Olgaç Matbaası, 1979.
- _____ : **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941): İkinci Cihan Harbinde Türkiyenin Durumu**, İstanbul, Aydınlık Matbaası, 1946.
- Cantek, Levent: **Cumhuriyetin Büluğ Çağı: Gündelik Yaşama Dair Tartışmalar (1945-1950)**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar: Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyete**, c.2, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1960.
- Cem, İsmail: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul, Cem Yayınları, 1970.
- Cemal, Behçet: **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955.
- Coşkun, Alev: **Hasan Âli Yücel: Aydınlanma Devrimcisi**, 4. bsk., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2013.

- Çağlayan, Ercan: **Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası**, İletişim Yayınları, 2014.
- Çavdar, Tevfik: **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960: Yirminci Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2003.
- _____ : **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- _____ : **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, 2. bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- Çaylak, Adem: **İktidar Muhalefet İlişkileri Bağlamında Türkiye'nin Siyasal Hayatında Osman Bölükbaşı ve Siyasal Hareketi**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Çufalı, Mustafa: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)**, Ankara, Babil, 2004.
- Çuyev, Feliks: **Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağ Kolu ile Yapılan 140 Görüşme**, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu- Suna Kabasakal, 2. bsm., İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- Demirel, Ahmet: **Cumhuriyet Tarihinin Bilinmeyen Gerçekleri**, İstanbul, Ufuk Yayınları, 2014.
- _____ : **İsmet İnönü Defterler (1919-1973)**, c.1, İstanbul, YKY, 2001.
- _____ : **Tek Partinin İktidarı: Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)**, 2.bsk., İstanbul, İletişim, 2014.
- _____ : **Tek Partinin Yükselişi**, İstanbul, İletişim, 2012.
- Demirel, Tanel: **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 2. Bsk., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Dervişoğlu, M. Fatih: **Türkiye'nin Havacılık Efsanesi: Nuri Demirağ**, 5. bsm., İstanbul, Ötüken, 2014.
- Dölen, Emre: **Türkiye Üniversite Tarihi 3: Darülfünun'dan Üniversiteye Geçiş (Tasfiye ve Yeni Kadrolar)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- _____ : **Türkiye Üniversite Tarihi 4: İstanbul Üniversitesi (1933-1946)**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Dursun, Tuncay: **Tek Parti Dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.

- Ekinci, Necdet: **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Ekincikli, Mustafa: **Türk Dış Siyaseti**, Ankara, Berikan, 2002.
- Emiroğlu, Atiye: **Hasan Polatkan**, Ankara, Nobel Yayınları, 2011.
- Eraslan, Cezmi: **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2003.
- Erdem, Hüseyin Subhi: **M. Şemseddin Günaltay: Toplumsal Eleştiri ve Felsefe**, İstanbul, Bilsam Yayınları, 2013.
- Erdemir, Sabahat: **Muhalefette İsmet İnönü Konuşmaları Demeçleri Mesajları Sohbetleri ve Yazılarıyla**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1956.
- Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi**, c.5, İstanbul, Eser Matbaası, 1976.
- Eriş, Metin: **Osmanlıdan Günümüze Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasî Hayatı ve Kemâlizm**, İstanbul, Bilge Oğuz, 2012.
- Erkin, Feridun Cemal: **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği**, II. Cilt, I. Kısım, TTK, Ankara, 1992.
- _____ : **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, Başnur Matbaası, 1968.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İstanbul, Yordam Kitap, 2014.
- Esirci, Şükrü: **Menderes Diyor ki**, Birinci Kitap, İstanbul, Demokrasi Yayınları, 1967.
- Esmer, Ahmet Şükrü: **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1953.
- Eyüboğlu, Sabahattin: **Köy Enstitüleri Üzerine**, Cumhuriyet, İstanbul, 1999.
- Ezherli, İhsan: **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)**, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1992.
- Fersoy, Orhan Cemal: **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Ankara, y.y., 1971.
- Gedikoğlu, Şevket: **Evreleri Getirdikleri veyankılarıyla Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara, 1971.

- Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasi Tarihi'nde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Goloğlu, Mahmut: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, 3.bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- _____ : **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II: Tek Partili Cumhuriyet (1930-1939)**, 2. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- _____ : **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III: Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- _____ : **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Grew, Joseph C.: **Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları: Yeni Türkiye**, Çev. Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, Multilingual, 1999.
- Gül, Teoman: **Türk Siyasal Hayatında Recep Peker**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Güngör, Erol: **Dünden Bugünden Tarih-Kültür-Milliyetçilik**, 5. bsk., İstanbul, Ötüken, 1990.
- Gürtaş, Ahmet: **Atatürk ve Din Eğitimi**, 4.bsk., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, ty.
- Gürün, Kâmuran: **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze Kadar)**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1983.
- _____ : **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara, TTK, 1991.
- Halil, Ali: **A.D.P.ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1968.
- Hasanlı, Cemil: **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru: Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1953)**, Çev. Ali Asker, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011.
- Heper, Metin: **İSMET İNÖNÜ: Yeni Bir Yorum Denemesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- _____ : **Türkiye Sözlüğü Siyaset, Toplum ve Kültür**, İstanbul, DOĞUBATI, 2002.
- İnan, Mesut; Kandemir, Fatih; Aslan, Ömer: **Bir Din Aydını Profili: M. Şemsettin Günaltay**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016.

- İsmal, Soysal: **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte: Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, c.1 (1920-1945), 3.bsk., Ankara, TTK, 2000.
- Jaeschke, Gotthard: **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, Çev. Gülayşe Koçak, Ankara, TTK, 1990.
- Kabacalı, Alpay: **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın**, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2000.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram: **Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2012.
- Kandemir, Feridun: **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, Sinan Matbaası, 1965.
- Kaplan, İsmail: **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Kara, Adem: **Cumhuriyet Döneminde Kalkınmanın Mihenk Taşı Halkevleri 1932-1951**, Ankara, 24 SAAT TAYINCILIK, 2006.
- Karabekir, Kâzım: **Paşaların Kavgası İnkılap Hareketlerimiz**, İstanbul, Emre Yayınları, 1995.
- Karaca, Alâattin: **Necip Fazıl Adnan Menderes İlişkisi Mektuplarla ve Belgelerle**, Ankara, Lotus, 2009.
- Karakaş, Nuri: **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968.
- Karay, Refik Halid: **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul, İletişim, 1990.
- Karlık, Rıdvan: **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İTO Yayınları, İstanbul, 1983.
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- Kayra, Cahit: **Savaş Türkiye: Varlık Vergisi**, 5.bsk., İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2013.
- Keser, İhsan: **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 1993.
- Kılıç, Sezen: **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

- Kılıç, Şengün
Hriditis; Eryüz,
Ersel:
Kısakürek, Necip
Fazıl:
Kili, Suna:
- İsmail Hakkı Birsal'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1952**, 1. bsk., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Benim Gözümde Menderes**, İstanbul, Ötüken, 1970.
- 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler -Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.
- _____ : **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- _____ : **Türk Devrim Tarihi**, 2. bsm. İstanbul, Tekin Yayınevi, 1982.
- Kili, Suna;
Gözübüyük, A.
Şeref:
Kocabaş,
Süleyman:
Kocahanoğlu,
Osman Selim:
- Türk Anayasal Metinleri (Sened-i İttifak'tan Günümüze)**, 2. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.
- İnönü Dönemi: Milli Şef Yönetimi - Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, İstanbul, Vatan Yayınları, 2009.
- Ali Fuat Cebesoy Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliyeden ve Cumhuriyet Devrimlerine**, İstanbul, Temel Yayınları, 2001.
- Kocatürk, Utkan:
- Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, 3. bsk., Ankara, TTK, 2000.
- _____ : **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, Semih Ofset, 1999.
- Koçak, Cemil:
- "Siyasal Tarih (1923-1950)" Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, yy., Cem Yayınevi, ty.,
- _____ : **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim, 2006.
- _____ : **Haldun Derin: Çankaya Özel Kalemin Anımsarken (1933-1951)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- _____ : **İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, c.1, İstanbul, İletişim, 2010.
- _____ : **Rejim Krizi: Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, c.3, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- _____ : **Tarihin Buğulu Aynası: Efsaneler Çökerken**, 2. bsk., İstanbul, Timaş, 2013.

- _____ : **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, Ankara, TTK, 2013.
- _____ : **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.1, 6. bsk., İstanbul, İletişim, 2012.
- _____ : **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c.2, 6.bsk., İstanbul, İletişim, 2013.
- _____ : **Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)**, 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan: **Türk Basını: Kuvayi Milliye’den Günümüze**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Koraltan, Refik: **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali’ne Demokratlar: DP’nin Kurucusu Anlatıyor**, Yay. Haz: Kamil Maman, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Kutay, Cemal: **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)**, c.5, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1992.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 5. bsk., Ankara, TTK, 1993.
- Mahiroğlu, Adnan: **Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul, Kitabevi, 2005.
- Makal, Ahmet: **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, İstanbul, İletişim, 2007.
- Mazıcı, Nurşen: **Tek Parti Dönemi: Seçilmiş Makaleler**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2011.
- Metinsoy, Murat: **İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Nadi, Nadir: **Perde Aralığından**, 4. bsm., İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1991.
- Okudan, İskender: **Maarif Vekili Tevfik İleri**, Ankara, Nobel yayınları, 2011.
- Okyar, Osman; Seyitdanlıoğlu, Mehmet: **Fethi Okyar’ın Anıları: Atatürk-Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997.
- Oran, Baskın (Ed.): **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.I (1919-1980), 23. bsk., İstanbul, İletişim, 2019, s.540.

- Orhan Mete: **Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi**, İstanbul, Ticaret Dünyası Matbaası, 1947.
- Öke, Mim Kemal; Mütercimler, Erol: **Yalnızlıktan Saygınlığa: Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Ankara, Demokratlar Kulübü, 2000.
- Ökte, Faik: **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınları, 1951.
- Ölmez, Adnan: **Petrol'ün Perde Arkası**, Antalya, y.y., 1998.
- Öymen, Altan: **Öfkeli Yıllar**, 5. bsk., İstanbul, Doğan Kitap, 2009.
- Öz, Esat: **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1992.
- Özata, Murat: **Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945) Amerikan Belgeleriyle Stratejik Müttefikliğin Kuruluş Serüveni**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.
- Özcan, Zeynep: **İnönü Dönemi Dinî Hayat**, İstanbul, Dem Yayınları, 2015.
- Özer, Sevilay: **Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013.
- Öztürk, Kazım: **Türk Parlamento Tarihi IX. Dönem 1950-1954**, c.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1999, s.354.
- Pamuk, Şevket; Toprak, Zafer: **Türkiye'de Tarımsal Yapılar: 1923-2000**, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.
- Sakal, Fahri: **Çok Partili Döneme Geçiş: Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Samsun, Etüt Yayınları, 2008.
- Sander, Oral: **Siyasi Tarih 1918-1990**, 2. bsm., İstanbul, İmge Kitabevi, 1991.
- _____ : **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1979.
- Sar, Muhammed: **Yakın Dönem Türk Siyasi Tarihi'nde Cami (Baykurt) Bey**, İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2015.
- Saray, Mehmet: **Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi: III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeleri**, 2. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- Sarınay, Yusuf: **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Sarıtaş, Tuğrul: **Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes**, Ankara, Kültür Ajans Yayınları, 2013.

- Sarol, Mükerrerem: **Bilinmeyen Menderes**, c.1, İstanbul, İnkılap, 2014.
- Selek, Sabahattin: **İsmet İnönü Hatıralar**, 4. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2014.
- Sertel, Sabiha: **Roman Gibi: (Anılar)**, İstanbul, Ant Yayınları, t.y.
- Sertel, Zekeriya: **Hatırladıklarım**, 5.bsm., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
- Sevim, Ali;
Öztoprak, İzzet;
Tural, Mehmet
Akif: **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006
- Shaw, Stanford
J.;Shaw, Ezel
Kural: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, c.2, 2. bsk., İstanbul, e yayınları, 1994.
- Soyak, Hasan
Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, YKY, 2004.
- Soysal, İsmail: **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları, c.II (1945-1990), Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)**, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- Sungur, Zahide: **Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları ve Kalkınma Çabaları**, y.y. Gece Kitaplığı, 2015.
- Şahingiray, Özel: **Celâl Bayar'ın 1946,1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1955.
- _____ : **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950**, c.V, Ankara, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, 1956.
- Şenşekerci, Erkan: **Türk Devriminde Celal Bayar (1918-1960)**, İstanbul, Alfa, 2000.
- Şeyhanlıoğlu,
Hüseyin: **Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti**, Ankara, Kadim, 2011.
- T. Halası-Kun: **Demokrasi Yolunda: Fuat Köprülü**, London-Paris, The Hague, 1964.
- Takım, Abdullah: **Ekonomik Kalkınma ve Dış Finansman: Demokrat Parti Ekonomisi**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2011.
- Talas, Cahit: **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Tanör, Bülent: **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 9. bsk., İstanbul, YKY, 2002.

- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim: **Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, Üçüncü cilt, İstanbul, İletişim, 2014.
- Tekin, Yusuf; Okutan, Çağatay: **Türk Siyasal Hayatı: Osmanlı'dan Çok Partili Siyasal Hayata Geçişe Kadar**, Birinci Kitap, Ankara, Orion, Kitabevi, 2011.
- Tezel, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 5. bsk., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2001.
- _____ : **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, 3. bsk., İstanbul, İmge Kitabevi, 2003.
- Toker, Metin: **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 3. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.
- _____ : **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973: DP'nin Altın Yılları 1950-1954**, 2. bsm., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- _____ : **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul, Ka Kitap, 2015.
- Toksoy, Nurcan: **Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak**, Ankara, Orion, 2007.
- Tökin, Füruzan Hüsrev: **Türk Tarihinde Siyasî Partiler Ve Siyasî Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul, Elif yayınları, 1965.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, İstanbul, Arba Yayınları, 1985.
- Tuncer, Baran: **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1968.
- Tuncer, Hüner: **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950): İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.
- _____ : **Menderes'in Dış Politikası: Batı'nın Güdümündeki Türkiye**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013.
- Tunçay, Mete: **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, 3. bsm., İstanbul, Cem yayınevi, 1992.
- Tunçkanat, Haydar: **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, 4. bsm., İstanbul, Kaynak yayınları, 2006.

- Turan, İlhan
(Haz.): **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944 – 1950 (29.12.1944 – 28.05.1950)**, Ankara, İnönü Vakfı Yayınları, 2002.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm) (1923-1938)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995,
_____: **Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm) (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
_____: **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
_____: **Kökeni Ulusal Direnişe Dayanan Bir Devrim Partisi: Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Tüses Yayınları, 2000.
- Turgut, Hulûsi: **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, 17. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- Tümay, Bekir: **Menderes Devri Anıları Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım**, İstanbul, t.y.
- Türkoğlu, Pakize: **Tonguç ve Enstitüleri**, 5. bsm., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.
- Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. bsk., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- Umar, Ömer
Osman: **Bağdat Paktı**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Uran, Hilmi: **Hâtıralarım**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959.
- Us, Asım: **Gördüklerim Duyduklarım Duygularım**, Yay. Haz.: İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012.
_____: **Hatıra Notları**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Kitabevi, 2012.
- Uyar, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul, Boyut, 2012.
_____: **Türkiye'nin Demokrasi Devrimi: 1950 Seçimleri**, Ankara, ANKA-HA Yayınları, 2014.
- Ülgenay, Ayhan
Hüseyin: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Siyasi Partiler Kurucular ve Amblemler 1923-1960**, Ankara, ÜÇ S BASIM, 2011.

- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1994.
- Ülman, Haluk: **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar (1939-1947)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1961.
- Weisband, Edward: **İkinci Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, y.y., Milliyet Yayınları, 1974.
- Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, c.III, İstanbul, Rey Yayınları 1970.
- _____ : **Yakın Tarihte: Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, c.IV, y.y., Rey Yayınları, t.y.
- Yel, Selma: **Değişen Dünya Şartlarında: Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.
- Yerasimos, Stefanos: **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Çev. Babür Kuzucu, 6. bsk., İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- Yeşil, Ahmet: **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilâtli Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2002.
- _____ : **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Yetkin, Çetin: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, Karacan Yayınları, 1982.
- _____ : **Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1935**, y.y., Altın Kitaplar, 1983.
- Yiğit, Hilal İşçi: **İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)**, İstanbul, Yeditepe, 2015.
- Zelyut, Rıza: **Dersim İsyanları: Seyit Rıza Gerçeği**, 19. bsk., İstanbul, Kripto Yayınları, 2015.
- Zürcher, Erik Jan: **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, Çev. Gül Çağalı Güven, 4. bsk., İstanbul, İletişim, 2013.
- _____ : **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, 30. bsk., İstanbul, İletişim, 2015.

D. MAKALELER

- Abadan, Yavuz: "Türk Siyasi Partiler Kanunu", **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.21, S.3, 1966, s.s.171-218.
- Acar, Ayla: "Basında 'Tan Olayı' – 4 Aralık 1945", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2012/II, 43, s.s.1-22.
- Akandere, Osman: "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak "Dörtlü Takrir'in" Amacı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.9, 2003, s.s.9-23.
- Akgün, Seçil: "Türkçe Ezan", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:13, S.24, 1980, s.s.105-112.
- Aktan, Reşat: "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi**, c.26, S.3, 1971, s.s.37-83.
- Albayrak, Mustafa: "D.P. Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", **Türkler Ansiklopedisi**, c.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.s.855-877.
- Aydın, Mehmet Korkud: "Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.29, S.1, Ocak 2019, s.s.413-428.
- Aydoğan, Erdal; Mahmutoğlu, Tansu Barış: "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihin Peşinde**, Yıl 2013, S.10, s.s.114-142.
- Bakar, Bülent: "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'dan Anadolu'ya Göç ve Paniğe Karşı Propaganda", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.12, Yıl: 6/2007, s.s.1-35.
- _____ : "İstanbul'da Ekmek Karnesi Uygulaması, Karne ve Ekmek Suistimalleri", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl: 2013/2, Cilt:12, S.24, s.s.1-60.
- _____ : "Savaş Yıllarında Ege Adalarından Türkiye'ye İlticalar (1941-1945)", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 2009, S.16, s.s.1-25.

- Balcioğlu, Mustafa: "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, 6. bsk., Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s.s.411-508.
- Bisbee, Eleanor: "Tese of Democracy in Turkey", **Middle East Journal**, 4:2 April 1950.
- Bülbül, İrfan: "İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.9, 2012, s.s.53-88.
- Sancaktar, Caner: "Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası'na Marksist Yaklaşım", **Bilge Strateji** 3 (2015), s.s.25-98.
- Göktepe, Cihat: "Bağdat Paketi'nden CENTO'ya Geçiş", **Türkler Ansiklopedisi**, c.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.s.928-942.
- Coşar, Nevin: "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.58, S.2, 2003, s.s.1-27.
- Çetin, Sabit: "İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul ve Trakya'nın Tahliye Edilmesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.52, Güz 2013, s.s.771-802.
- Demirtaş, Bahattin: "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, c.1, S.2, Yaz 2008, s.s.155-176.
- Dikici, Ali: "Milli Şef İsmet İnönü Döneminde Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008, s.s.161-192.
- Ekinci, Necdet: "İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları", **Türkler Ansiklopedisi**, c.16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.s.730-745.
- Eraslan, Cezmi: "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2002, s.s.519-641.
- _____ : "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatı'nda Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", **İlmi Araştırmalar**, 9, 2000, s.s.77-96.
- _____ : "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz Beyannamesi", **Ankara**

- Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 6, Sayı 22, Yıl 1998, s.s.141-157.
- Gönlübol, Mehmet; Ülman, Haluk: “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965, **AÜSBF Dergisi**, C.XXI, No.1, Mart 1966,
- Karataş, Murat: “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008, s.s.287-300.
- Kayıkçı, Sabrina: “Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar Köye ve Köylüye Yönelik Olarak İzlenen Politikalar”, **Türk İdare Dergisi**, S.448, s.s.1-22.
- Kılıç, Murat: “Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP’nin Yedinci Büyük Kurultayı”, **ÇTTAD**, XII/24, (2012/Bahar), s.s.189-202.
- Mazıcı, Nurşen: “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c.V, S.18, Kasım 1996, s.s.131-154.
- Nacar, Can: “ ‘Bir Hayvan Kadar Bile Kıymetimiz Yoktu’: İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler”, **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Nadi, Nadir: “Atayı Korumak”, **Atatürk İlkeleri Işığında UYARMALAR Bir İflasın Kronolojisi 1950-1960**, İstanbul, Cumhuriyet Yayınları, 1961.
- Nal, Sabahattin: “Demokrat Parti’nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, c.60, 2005, s.s.137-171.
- Namal, Yücel: “Türkiye’de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bili Adamlarının Katkıları”, **Bülent Ecevit Üniversitesi Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, 2012, Cilt 2, Sayı 1, s.s.14-19.
- Namal, Yücel; Karakök, Tunay: “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)” **Yükseköğretim ve Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Nisan 2011, s.s.27-35.
- Özdemir, Ali Ulvi: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi 1939-1945, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c.13, S.49, 2012, s.s.179-216.

- Özdemir, Nuray: “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Yol Vergisi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi** Dergisi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, c.XXXII, S.53, 2013, s.s.213-247.
- Özer, Sevilay: “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 8, Sayı 15 (Bahar 2012), s.s.31-50.
- Öztürk, İ. Mert: “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, c.32, S.54, 2013, s.s.135-166.
- Payaslı, Volkan: “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:7, S.13 (Bahar 2011), s.s.123-140.
- Savcı, Bahri: “Partilerimizde Tabakalaşmanın Gerçek Mahiyeti ve Sosyal Muhtevalı Politika Meyli”, **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.XIII, No:1, 1958, s.s.42-80.
- Sönmez, Naim: “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, **EÜSBED**, 2013 [VI] 2, s.s.435-460.
- Taşkıran, Cemalettin: “Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.14, 1994, s.s.255-265.
- Tinal, Melih: “Türkiye’de Bir Sivil Toplum Örgütü: İnsan Hakları Derneği (1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 6/2000, Cilt: 3, S.9-10, Yıl: 1999-2000, s.s.117-121.
- Torun, Esmâ: “II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.s.143-158.
- Tuğluoğlu, Fatih: “Tek Parti Döneminde Hükümet Memur Dayanışması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2001, s.s.353-373.
- Uca, Alaatin: “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen

- Demokratik Tepki”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.40, Erzurum, 2009, s.s.375-390.
- Unat, Kadri: “Cumhuriyet Halk Partisi’nde Nevişahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, Güz 2011, s.s.839-867.
- _____ : “Tek Parti Döneminin Son Genel Seçimi: 1943 Seçimleri ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin Seçim Propagandaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Bahar 2015, s.s.209-248.
- Uyar, Hakkı: “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, Nisan 1999, S.64, s.s.21-31.
- Uzun, Hakan: “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25 (2012-Güz/Autumn), s.s.101-139.
- Yavuz, Fehmi: “Köy Kalkınması”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.17, S.2, 1962, s.s.167-178.
- _____ : “Köy Kanunu Tasarısının Bazı Hükümleri Hakkında Mütalâa”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, c.11, S.4, 1956, s.s.839-864.

E. BASILMAMIŞ TEZLER

- Aktaş, R. Melih: “1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü”, **Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.
- Alpsoy, Şekip: “Varlık Vergisi ve İçel’de ki Etkileri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001.
- Asılsoy, Abdülkerim: “Türk Modernleşmesi Öncülerinden FUAT KÖPRÜLÜ: Hayatı Eserleri ve Fikirleri”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

- Ayhan, Evren: “Osman Bölükbaşı'nın Siyasi Faaliyetleri (1913-2002)”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2006.
- Bakoğlu, Aynur: “Türk Basınında 1950-1954 Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrasi Konusundaki Muhalefeti”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Benli, Mehmet: “Türkiye Cumhuriyeti'nde Ormanlık Politikaları (1923-1946)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Bozkurt, Birgül: “Cumhuriyet Halk Partisi'nin Eğitim politikaları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007.
- Buran, Hasan: “Türkiye’de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş (1945-1950)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.
- Çelik, Ahmet: “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın”, **Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2011.
- Çetin, Türkan: “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Köylü Politikası (1923-1950)”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1997.
- Çınar, Metin: “Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadolucular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Demir, Şerif: “Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)”, **Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Demirci, Emine: “Çok Partili Sisteme Geçiş Sürecinde CHP’de İdeolojik Arayışlar (1945-1950)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Gök, Salhadin: “Tek parti döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da iskân politikaları, (1923-1950)”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül

- Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2005.
- Gök, Sanem: “Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.
- Göküş, Mehmet: “Demokrat Parti Döneminde Bürokrasi, Siyasi İktidar İlişkileri”, **Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999.
- İnal, Tibet: “Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti Farklılığı ve Dış Politikaya Yansıması”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Karakaş, Gazanfer: “Atatürk Dönemi Toprak Reformu Girişimleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2005.
- Kılıç, Emre: “Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950-1960)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2008.
- Seyfeli, Erol: “Türk Siyasi Hayatında Parlamenter ve Anayasal Yönetime Geçiş Sürecinde Demokratikleşme-Mutlakiyet-Meşrutiyet-Cumhuriyet”, **Doçentlik Takdim Tezi**, Kırşehir, 2000, s.147
- Şeker, Tekin: “Demokrat Parti Döneminde Din Politikaları (1946-1954)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2006.
- Tekin, Ayşe: “Atatürk Sonrası Tek Partili Dönemde (1938-1945) Cumhuriyet Halk Partisinin Ekonomik Politikaları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2010.
- Turan, Murat: “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Doğu Örgütlenmesi (1923-1950)”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Unat, Kadri: “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957)”, **Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015.

- Yel, Serkan: “Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu”, **Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2009.
- Yetim, Gül: “1939-1950 Arasında Türkiye’deki Sosyo-Ekonomik Durumun Çok Partili Hayata Etkileri”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Yılmaz, Ercan: “Demokrat Parti Döneminde Milliyetçilik”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2008.
- Yüce, Caner: “Demokrat Partinin Eğitim Politikası ve Cumhuriyet Halk Partisinin Muhalefeti”, **Yüksek Lisans Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2008.

F. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

- THE NEW YORK TIMES: By Cable to THE NEW YORK TIMES. (1946, May 12). ELECTION BOYCOTT HIT BY TURKISH PRESIDENT, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/107741023>, 3 Şubat 2017
- CL SULZBERGER: By CL SULZBERGER Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Mar 29) . Turkey again is advancing toward western democracy, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111459925>, 27 Mart 2017
- FARNSWORTH FOW: By FARNSWORTH FOWLE Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Apr 16). TURKEY PREPARES FOR MAY ELECTION, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111440783>, 27 Mart 2017
- THE NEW YORK TIMES: By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, May 14). TURKISH DEMOCRAT ACCUSES OFFICIALS, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/107656221>, 3 Şubat 2017
- THE NEW YORK TIMES: By Wireless to THE NEW YORK TIMES. (1946, Jul 10). Organized terrorism is charged in turkey's electoral campaign, **New York Times** (1923-Current File), , (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/107512344>, 3 Şubat 2017

- Türkiye Büyük Millet Meclisi: **Demokrat Parti Programı**, (Çevrimiçi), https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 19 Ağustos 2017
- Fevzi ÇAKMAK: **Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması**, (Çevrimiçi), <http://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/01/Halkevlerinin-Kapat%C4%B1lmas%C4%B1-ve-Cumhuriyet-Halk-Partisi-Mallar%C4%B1na-El-Konulmas%C4%B1.pdf>, 01 Ağustos 2017
- İnönü Vakfı: **İsmet İnönü'nün, 1924-1973 arası yurtiçi ve yurtdışı gezileri**, (Çevrimiçi), <http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonunun-1924-1973-arasi-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/>, 26.12.2017
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: **Kâğıt Paranın Tarihçesi**, (Çevrimiçi), <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES&CVID=>, 26 Kasım 2017
- Ünal Çağlar; Senem K. Dışkaya: **Küreselleşme, Uluslararası Para Sistemi Ve Kriz, Dergi Park**, 2018, (Çevrimiçi), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/516972>, 23 Mart 2017
- Nurşen Mazıcı: **Öncesi ve Sonrasıyla 1933 Üniversite Reformu, Birikim**, Ağustos 1995, (Çevrimiçi), <https://www.birikimdergisi.com>, 18 Ekim 2017
- Türk Dil Kurumu: **Türk Dil Kurumu Sözlükleri**, (Çevrimiçi), <https://sozluk.gov.tr/?kelime=elektronik%20s%C3%B6zl%C3%BCk>, 3 Ekim 2016
- THE NEW YORK TIMES: **Special to THE NEW YORK TIMES. (1948, Oct 18). By-elections in turkey boycotted by opposition, New York Times (1923-Current File)**, (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/108289363>, 3 Mart 2017
- THE NEW YORK TIMES: **Special to THE NEW YORK TIMES. (1949, Oct 16). ONE CONTEST IN TURKEY, New York Times (1923-Current File)**,

- (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/105919170>, 24 Şubat 2017
- THE NEW YORK TIMES: Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, May 20). TURKISH STAND HELD FIRM, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111561810>, 20 Şubat 2017
- THE NEW YORK TIMES: Special to THE NEW YORK TIMES. (1947, Sep 04). U.S. STARTS FLOW OF AID TO TURKEY, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/108095957>, 28 Mart 2017
- THE NEW YORK TIMES: Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Apr 03). TURKISH VOTE DRIVE QUIET, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111461327>, 1 Şubat 2017
- THE NEW YORK TIMES: Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, Jan 22). TURKEY PREPARES FOR NEW ELECTION, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111364960>, 27 Mart 2017
- THE NEW YORK TIMES: Special to THE NEW YORK TIMES. (1950, May 13). TURKEY CALM ON EVE OF NATIONAL ELECTION, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111336671>, 25 Mart /2017
- Fahri Sakal: Tek Parti'nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri, **History Studies**, 2009, (Çevrimiçi), http://dx.doi.org/10.9737/hist_17, 25 Şubat 2018
- THE NEW YORK TIMES: Turkey gets new election law. (1948, Jul 11), **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/108136171>, 3 Temmuz 2017
- Türkiye Büyük Millet Meclisi: **TÜRKİYE KÖYLÜ PARTİSİ GAYE - PRENSİPLER TÜZÜK PROGRAM BEYANNAME**, TÜRKİYE BASIMEVİ, İSTANBUL, 1952, s.3, (Çevrimiçi), <https://www.tbmm.gov.tr>, 26 Şubat 2017

- THE NEW YORK TIMES: UPSET IN TURKEY IN ELECTION SEEN. (1950, May 15), **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/111339271>, 16 Ağustos 2017
- AC Sedgwick : Wireless to The New York Times. (1946, Jul 17). Stormy Election Looms in Turkey, **New York Times** (1923-Current File), (Çevrimiçi), <http://search.proquest.com/docview/107760332>, 28 Mart 2017
- Türkiye Büyük Millet Meclisi: **C.H.P. Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 olağanüstü toplantısına sunulan C.H.P. müstakil grupu raporu ve ekleri**, (Çevrimiçi), <https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=168597#>, 7 Şubat 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0403>, 27 Ağustos 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-0920>, 27 Ağustos 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1207>, 27 Ağustos 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1950-1212>, 27 Ağustos 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1954-0209>, 27 Ağustos 2017
- Congressional Record: (Çevrimiçi), <https://congressional-proquest-com/congressional/docview/t19.d20.cr-1953-0803>, 27 Ağustos 2017

ÖZGEÇMİŞ

Ankara’da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Ankara’da tamamladı. 1997 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü’nden mezun oldu. 2000 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı/Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Yahudiler ve Hahambaşılık” başlıklı yüksek lisans tezini bitirdi. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde doktora programına başladı. Milli Eğitim Bakanlığında öğretmen olarak görev yapmaktadır.

